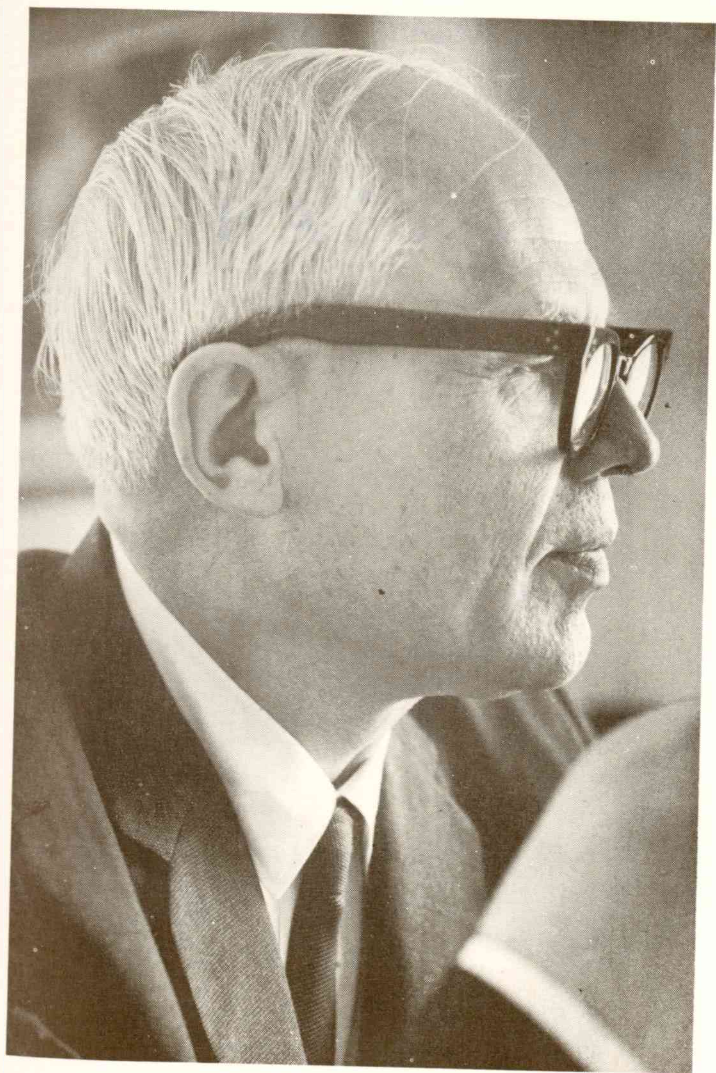
JUOZAS BRAZAITIS

RAŠTAI

IV

JUOZAS BRAZAITIS

RAŠTAI

IV

KULTŪROS RŪPESČIAI
KULTŪRININKAI, TEATRAS
MOKYKLOS KLAUSIMAIS

Į LAISVĘ FONDAS
LIETUVIŠKAI KULTŪRAI UGDYTI

REDAKCINĖ KOMISIJA:
ALINA SKRUPSKELIENĖ IR ČESLOVAS GRINCEVIČIUS

Aplankas ir viršelis ADOS SUTKUVIENĖS

Leidinys Nr. 14

Spausdino „Draugo“ spaustuvė,
4545 W. 63 Str., Chicago, Ill.

KULTŪROS RŪPESČIAI

„ESTETIŠKOJI“ TAUTŲ CHARAKTERISTIKA

I

Šiais metais Kauno vitrinose pasirodė Paryžiuje išleista rusų kalba knygelė, pavadinta *Estetičeskij princip v istorij*. Jos autorius — Nikalojus A. Reimers, Paryžiaus universiteto daktaras, Petrapilio universiteto istorijos filosofijos mokslų kandidatas (taip knygelėj pažymėta). Ar tik ne rusas emigrantas?

Knygelė nedidelė — 90 psl. in. 8. Joje autoriui svarbu metodiniai dalykai: kaip estetinis principas pritaikomas istorijoj. Samprotauja maždaug taip: ir menas ir istorija vaizduoja žmogaus dvasios gyvenimą. Tik menas turi reikalą su konkrečiu, bet prasimanytu žmogum, o istorija su tokiu pat konkrečiu žmogum, tik ne prasimanytu, o tikru, gyvenusiu ar gyvenančiu. Jeigu toks artimas tarp jų sąryšis, tai ar negalėtų būti ir jų metodai bendri? Estetikai ir istorijai svarbu ne paskiri faktai, bet jų vyksmo dėsniai. O tuos dėsnius menininkas estetas pažįstąs tiesiog, intuityviai. Panašiai ir istorijoj bendrieji dėsniai galima suvokti tiesiog, intuicijos keliu. Dėl to sintetiškieji istoriko sprendimai jam yra estetiški sprendimai. Gyvenimo faktai juos ne įrodą, o tik pailiust-

ruoją. Istoriška sintezė negalinti būti įrodoma, nes kiekvienai tokiai sintezei esą galima pastatyti priešais tūkstančiai kitų faktų, kurie istoriko nebuvo pastebėti, ar kurie laikyti jo nereikšmingais, kurie vis dėlto prieštaraus tiems apibendrinimams.

Autorius šitą metodą vadina estetiniu, ne moksliniu. Jo nevertinsim, tik pažymėtina, kad iš mokslinio pažinimo metodų sintetinis metodas nėra išmestas; antra, kad vis dėlto tas intuityvinis sprendimas, genetiškai imamas, esti kilęs iš faktų: pirma turim prieš akis faktą, antrą, trečią, ir jų bendros žymės leidžia mums tarti sintetišką sprendimą. Šičia gaunam tikrai mokslinį metodą — analitinį sintetinį. Jeigu atsiranda, pasak autoriaus, tūkstančiai faktų, kurie prieštarauja mūsų estetiniam sprendimui, tai ne dėl to, kad jis estetinis, ne mokslinis, bet kad jis nemoksliškai pavartotas: gal iš per maža faktų darytos visuotinės išvados.

Bet mums čia jo metodas nesvarbus. Įdomūs yra rezultatai, kuriuos jis priėjo šiuo metodu tautų charakteristikos srity. Tos charakteristikos tuo įdomios, kad galima palyginti tautas dvejopu atžvilgiu: buvusias su dabartinėmis ir dabartines viena su kita; kitaip sakant, perjuosti tautas jungiančiu siūlu vertikaline ir horizontaline kryptimis.

II

Tauta charakterizuojama tuo pačiu keliu, kaip ir individas. Tie elementai, kurie sudaro individo psichiką, sudaro ir tautos charakterį. Vieno elemento persvara duoda spalvą asmens charakteriui, o panašaus charakterio asmenų daugumas nulemia tautos charakterį.

Į kuriuos charakterio bruožus autorius ypačiai atsižvelgia? Į tuos, kurie sudaro žmogaus sąmonės turinį; o jį

sudaro dvejopi reiškiniai: proto ir valios. Į valios reiškinių kategoriją jis skiria ir jausmą, nes tarp jų esminio skirtumo nerandąs. Protas kombinuoja, valia spiria veikti. Dėl to žmogus, kuriame pasireiškia proto persvara, laikomas intelektualistu, arba teoretiku; kuriame persveria valia — voliuntaristu, praktiku, aktyvistu. Ir vieni ir antri reikalingi gyvenime, kiekvienas savo srityje. Intelektualistai vaisingai pasireiškia intelektualinėj srityje — moksle, mene, bet praktiškajam gyvenimui maža ką duoda. Girdi, didžiųjų mokslininkų filosofų gyvenimas esąs labai neįvairus. Jų didelis protas kartais jiems ne padeda susitvarkyti, bet net sukliudo. Kantas, sako, svarstęs svarstęs, kad reikią jam vesti patinkamą moterį, o tuo tarpu kažkokis subjektas ėmęs ją ir paveržęs, ilgai negalvodamas. Simboliškas ir karikatūriškas tokio žmogaus išreiškimas — Buridano asilas, kuris tarp dviejų šieno kupetų badu nudvėsė, nes nežinojo, iš kurios pradėti. Ir politiniame veikime filosofai būdavo dažniausiai tik žiūrėtojai teoretikai. Kas būtų buvę su Aristoteliu, kuris parašė puikiausią veikalą apie valstybę, jeigu jam būtų buvę pavesta valdyti? klausia autorius. Esu tikras, kad jis pasijustų tokiam padėjime, kaip laivas be burių. Tokie žmonės kuria tik dvasinę kultūrą, o visuomenės reikalus tvarkyti perleidžia antrojo tipo žmonėms, praktikams voliuntaristams. Šie puikiai sugebės tvarkyti savo ir visuomenės praktiškąjį gyvenimą, bet visai netinka atitrauktai samprotauti. (Aleksandras Makedonietis, Cezaris).

III

Kaip individus, panašiai autorius skirsto ir tautas: į intelektualistines ir voliuntaristines. Gal terminai ir gerokai netikslūs, bet ne jie svarbu. Svarbu, kuriomis žymėmis

autorius charakterizuoja vienas ir antras tautas, kurias tautas jis laiko voliuntaristais ar intelektualistais ir dėl ko, o pagaliau kokios iš to praktiškosios išvados.

Intelektualistinių tautų charakteris

1. Genialumas mokslui, racionalizmas ir palinkimas į teorinį mokslą (mokslas dėl mokslo).
2. Nesugebėjimas politinio gyvenimo kurti ir silpnai išsiplėtojęs socialinis instinktas.
3. Garsūs valstybės žygiai nuveikti dėka atskirų asmenų, atsitiktinai pakliuvusių į valdžią.
4. Antropologinis ir psichologinis įvairumas (vyriškosios tautos).
5. Šitokios tautos politiniu ir biologiniu atžvilgiu greičiau ne tautos, o tik minios.
6. Individualinė moralė ir samdymasis svetimiems tarnauti.

Voliuntaristinių tautų charakteris

1. Nesugebėjimas grynojo mokslo kurti ir utilitarizmas.
2. Nuostabus sugebėjimas politiniam gyvenimui ir stipriai išaugęs socialinis instinktas.
3. Politikoje reikšminga masė, o ne atskiri asmenys.
4. Antropologinis ir psichologinis neįvairumas (moteriškosios tautos).
5. Šitos tautos yra tobulas organizmas, kurio visi nariai yra svarbūs tiek, kiek jie reikalingi visumai.
6. Tautinė, o ne individualinė moralė.

Reikalingi paaiškinti tik 4 ir 5 teigimai. Voliuntaristinių tautų individai visi panašūs: tarp jų nesą nei per daug išmintingų, nei per daug kvailų. Pažinęs vieną, gali sakyti pažįstąs visus. Jie vienodi, kaip vienodos esančios moterys, kurios iš

prigimties turinčios mažiau kontrastų nekaip vyrai. Tautinė moralė reiškia, kad voliuntaristas savo veiksmus matuos ir vertins ne pagal tai, kiek jie vertingi jam, bet kiek jie reikšmingi visuomenei.

IV

Klasiška intelektualistine tauta Reimers laiko graikus, jų antiteze — voliuntaristine — romėnus. Kitose tautose jau ne taip jausti tas griežtas kontrastas. Artimiausi graikams esą vokiečiai ir prancūzai, artimiausi romėnams — anglai ir apskritai anglo saksai. Įdomu, kad autorius griauja tą nuomonę, jog vokiečiai su prancūzais yra didžiausi kontrastai. Netiesa, pasakys autorius. Kontrastai tai politinėmis akimis žiūrint, kontrastai temperamento atžvilgiu, bet charakterio atžvilgiu jie labai artimi. Vokiečiai su prancūzais tarsi esą pusiau pasidalinę graikų dvasią: prancūzams daugiau teko graikų meniškoji dvasia, vokiečiams filosofiškoji.

Kitas tautas autorius randa labiau sumišusias — amorfines. Atsižvelgdamas tik į jų mokėjimą savarankiškai tvarkytis, į socialinio jausmo pasireiškimą, autorius jas skirsto tokia tvarka:

Intelektualistinis tipas	**Voliuntaristinis tipas**
Klasiškos tautos	
graikai	romėnai
Tipiškos tautos	
prancūzai vokiečiai	anglai ir apskritai anglo saksai

Amorfinės tautos

italai	olandai
ispanai	švedai
portugalai	norvegai
rumunai	danai
lietuviai	*latviai*
rusai	suomiai, estai
lenkai	čekai
serbai	bulgarai
arabai	žydai
kinai	japonai
sen. indai	sen. persai.

Laikydamas graikus intelektualistine tauta, Reimers nurodo eilę jų gyvenimo faktų.

Graikai davė pradžią visiems mokslams, visai nepaisydami utilitarinių tikslų. Mene sukūrė ne tik grožio kūrinius, bet net patį grožio tipą, kuris virto lyg kriterijum kitiems meno reiškiniams vertinti. Kad graikai ėjo abstrahavimo keliu, matyti iš to paties meno. Jie kūrė ne individualybes, bet tipus; skulptūroje nevaizdavo net akių lėlučių, kurios žmogų jau individualizuoja. Visa tauta buvo labiau pamėgus meną, nei politinius įvykius. Vokiečiuose gali pastebėti tą patį palinkimą į teorinius dalykus. Vokietija, pasak Lange, turbūt vienintelė šalis, kur net provizorius negali sutaisyti vaistų, neapmąstydamas, kad jo veikimas yra susijęs su visata. Mene charakteringiausi vokiečiai literatūra ir muzika, kurioje jie įkūnija didingumą.

Bet tie meno ir mokslo genijai graikai — kiek jie nesugeba politiškai tvarkytis! Šalis suskaldyta; protingi, bet ciniški garbėtroškos, paniekinę pačią teisės idėją, valdo šalį taip, kaip jiem patiem gera, ne kaip visuomenės reikalai rodo.

Graikų istorijoj buvo momentas, kada mūzos nutilo, o suskambėjo kardai, ir graikai padarė stiprią valstybę. Tai Pilypo ir Aleksandro Graikija. Bet sujungė Graikiją atskiras asmuo, net ne grynas graikas — makedonietis. Dingo tie žmonės, ir monarchija sugriuvo, nes ji laikėsi ne visa graikų tauta, o tik atskirais asmenimis. Ir vokiečiai buvo susiskaldę tautelėmis; dar šiandien jos viena kitos nekenčia labiau nei priešų (bavarai ir prūsai). Prūsų karalystės dinastija šitoms tautelėms suvaidino tokią rolę, kaip Makedonija Graikijai. Vokietiją sukūrė Bismarkas ir Wilhelmas I, bet ne vokiečių tauta.

Maža beturėdamas socialinio jausmo, graikas griežtai laikėsi savo individualinio su kuo nors susitarimo. Dėl to jie puikiausi samdininkai net prieš saviškius. Suprato šitą pavojų Aleksandras ir suvaržė graikų paprotį samdytis į svetimas kariuomenes. Nepripažįsta Reimers socialinio jausmo nė vokiečiams. Jie moka organizuotis, bet mokėjimas paklusti organizacijos disciplinai dar nėra socialinis jausmas. Juk kariuomenė yra tobuliausioji organizacija, bet ją valdo tik vienas, o visi kiti yra tik „pieškės“ šachmatų lentoje. Jis pasiduos valdomas ne tautiniais sumetimais, bet individualiais. Tokią individualistinę etiką charakterizuoja šiokiu paradoksišku pavyzdžiu: Įsivaizduokim žmogų, kuris už pinigus yra apsiėmęs nužudyti žmogų, bet kuris įvykdo tą darbą pasibjaurėdamas, tačiau įvykdo moraliniais sumetimais: tik dėl to, kad davė žodį ir kad jį ištesėtų. Vokiečių individualistai labiau nori asmeniškai tarnauti kokiam vadui nei valstybei. Dėl to jie labiau ir prisiriša prie kaizerio nei prie respublikos. Arba vėl — lygiai kaip graikai — vokiečiai yra puikiausi samdininkai. Tik atsimintina, kiek vokiečių tarnaudavo rusams, prancūzams, kiek pagaliau vokiečių dabar Lietuvos įstaigose prisėdę: samdininkai. Zwingli puikiai suprato žalą šito reiškinio ir stengės suvaržyti teisę tarnauti kam nori ir kur nori. Pagaliau ir vidaus pilietinės nesan-

taikos, partijų peštynių vokiečiuos daugybė: nėra socialinio jausmo.

Kas kita voliuntaristai romėnai ir anglai.

Romėnai menui ir mokslui nieko nedavė. Kultūriškai jie pasidavė nukariautiems graikams: jie graikų mokiniai moksle, mene, religijoj. Bet jie sukūrė milžinišką valstybę ir mokėjo ją valdyti. Garsioji Romos teisė yra ne teorinio proto padaras, bet sudaryta iš praktiškai išmintingų senato, magistrato, konsulų potvarkių. O teisę jie mokėjo vertinti: net žiauriausiose tarpusavio kovose jie gerbia teisę; jie pasirenka verčiau 10 metų rinkti tuos pačius tribūnus nei imtis prievartos. Tai ne individualistai graikai. Jie nepaprasti konservatoriai, tradicijų žmonės. Net gyvenimo spiriami ir keisdami savo valdymo tvarką, jie pasilaiko senąsias formas, į jas įdėdami naują turinį. Pvz., nors valdžia perėjo į imperatorių rankas, bet paliko tas pats šildas — Senatus Populusque Romanus. Augustas ir vengė vadintis karalium: turėjo kuklų vardą — Princeps Senatus. Lygiai tas pat dabar dedas angluose. Jų teisė sudaryta ne teorinio proto, bet iš atskirų aktų, ad hoc sudarytų, iš papročių. Net pati jų konstitucija nerašyta. Nors Anglija faktiškai valdoma kaip respublika, bet oficialiai ten yra monarchas. Ir anglai tos tradicijos nemeta. Ne taip valdymosi tvarką keitė prancūzai, rusai, dabar ispanai.

Kitas svarbus politinio gyvenimo reiškinys romėnuose ir angluose esąs dviejų partijų valdymo sistema. Iš pradžių plebejai ir patricijai, paskui optimatai ir demokratai. „Tik tokia sistema gali išreikšti daugumo valią", nes vienai partijai valdant, valstybės reikalus dažniausiai nulemia niekingai menka mažumos saujelė.

Kaip intelektualistinės tautos davė pasauliui proto discipliną ir dvasinę kultūrą, taip voliuntaristai valdymosi santvarką ir politinės laisvės idėją.

Kalbėdamas apie rusų tautos nesugebėjimą politiškai tvarkytis, Reimers iškelia ir principinį klausimą: ar tokiai tau-

tai tinka respublikos ar monarchijos valdymosi forma. Intelektualistinėj tautoj, tokioj kaip Rusija, klausimas tegalįs būti: ar monarchija ligi gyvos galvos, ar monarchija paveldima. Net Lenkija, kuri esanti respublika, nepajėgianti parlamentiškai susitvarkyti. Demokratiškos Lenkijos šachmatų figūros, girdi, susipainioja, kad nebegalima toliau žaisti. Tada pasirodo deus ex machina Pilsudskis, sutvarko figūras į savo vietas ir leidžia toliau žaisti.

Šito teigimo, lygiai kaip ir visų kitų, autorius nelaiko dogma. Prieš juos galima esą nurodyti kitų visai priešingų faktų. Čia svarbiau ne priešingi faktai, bet principinis klausimas: ar tokiai tautai tik ta viena valdymosi forma ir tegalima? ar ji turi teisę ir pareigą siekti geresnės santvarkos, ar turi pasitenkinti ta, kuri yra? — Į šį klausimą dar teks grįžtelti gale.

V

Reimers lietuvių tautą įtraukė į amorfinių tautų rubriką, surasdamas betgi intelektualistinių žymių persvarą, o mūsų kaimynus latvius laiko labiau praktiška tauta. Tokią išvadą jis padarė iš sugebėjimo, ar tikriau nesugebėjimo, politiškai tvarkytis, iš socialinio jausmo stiprumo. Suminėkim iš savo pusės keletą faktų, kurie rodytų lietuvių tautos charakterio spalvą.

Mūsų tautos istorijoj tokis politinės galybės momentas, kaip Aleksandro Graikijos, buvo Gedimino dinastija. Bet žuvo Vytautas, nusileido ir Lietuvos politinė galybė. Ją, rodytųs, buvo sukūrusi ne visa tauta, bet atskiros sušvitėjusios asmenybės.

Politinei galybei sukurti ir išlaikyti reikia ir socialinio jausmo, valstybinės sąmonės, noro būti vienu valstybės rateliu. Lietuviuose, rodos, esama daugiau palinkimo būti sau žmogum, individualistu, ne valstybininku. Šitas individualiz-

mas, į valstybės reikalus žiūrėjimas pro savo reikalus, valstybę pražudė, bet lietuvių tautą išlaikė nuo mirties: liaudis savo individualizmą parodė pasyviai, užsidariusi į savo kiautą ir neprisiimdama svetimos įtakos.

Savęs išsižadėjimas, pasiaukojimas švysteldavo momentais vardan aukštesnių idealų. Tai nepriklausomybės kovos. Vos jos praėjo, prasidėjo smarkios tarpusavio kovos, kurios privedė prie demokratinės santvarkos susilikvidavimo. Netiesa būtų tvirtinti, kad tose kovose nebūta idealizmo. Gal net per daug savo idealais pasitikėta, kad nesurasta bendros kalbos tarp įvairių grupių. Trūkta, sakytum, socialinio jausmo. Ne tik politiniam, ir visuomeniniam darbe parodyta daug idealizmo ir entuziazmo, bet ir čia pasirodė visuomeninės etikos spragos. Tos visuomeninės etikos silpnumas, palyginti su individualinėm pagundom, prasiveržė visuomeninio pobūdžio bylų ir bankrotų forma.

Valstybinės sąmonės bei socialinio jausmo nėra ir dabar pakankamai nei liaudy nei inteligentuos. Liaudy vyrauja dvasia: tik manęs neliesk; aš tylomis keiksiu, bet oficialiai šypsosiuos ir sprandą lenksiu. Šitas savęs nepareiškimas, be abejo, dar baudžiavos vaisius. Tatai charakteringa ir inteligentams: jie turės savo nuomonę, savaip galvos, bet tylės, arba darys taip, kaip fizinės galybės batutas liepia. Žinoma, tada susidaro valstybė, kurią Reimers vadina tik minia, nes susiklausymas eina ne iš vidaus, bet iš prievartos atskirų individualistų, kurie vykdo savo, ne tautos valią.

Reimers praktiškosiom tautom surado prisirišimą prie tradicijų, tam tikrą konservatizmą. Lietuvių tauta su viena tradicija buvo neatskiriamai suaugus: su religija ir jos atstovais. Inteligentai savų lietuviškų tradicijų nei valstybiniame, nei viešame, nei privačiame gyvenime dar nesukūrė, bet daugiau iniciatyvos parodė, atmesdami senąsias tradicijas. Kalbu apie senąją inteligentų kartą, kurie, atmesdami religijos tradicijas, nieko sava nedavė jos vietoj. Nebent tik skolinių. Ir

šiandien mūsų iniciatyva reiškiasi daugiau neigiamąja kryptim nei kuriamąja: tas pats valstybiniame, tas pat literatūriniame gyvenime, ar visuomeniniame. Pati kūryba reiškias daugiau ne turinio kūrimu, bet smulkmeniškos formos. Štai gyvenimo keli fakteliai. Sugalvojam pavadinti tam tikros įstaigos viršininką direktorium. Negerai. Jau vadinam tarėju. Pabodo. Vėl oficialus įsakymas — vadinti direktorium. Arba: sugalvojom ministerio padėjėją vadinti viceministeriu. Negerai. Vadinam jau generaliniu sekretorium. Vardas keičias, bet turinys lieka tas pats. Arba vėl, akademiniam gyvenime ginčijamasi dėl korporacijos vardo, politiniam dėl partijos ar sąjungos, lyg tuo vardu būtų pakeista dalyko esmė. Čia priešingybė Reimerso nurodytiems romėnams ar anglams, kuriems svarbu buvo turinys, o vardas iš tradicijos palikdavo kaip buvęs.

Gal daugiau nei valstybiniame gyvenime lietuviai pasireiškia moksle ir mene. Tiesa, mes nesam pagarsinę savo žmonių pasauliniu mastu, bet tai dėl istorinių sąlygų: dar nespėjom, o antra dėl to, kad mūsų kalba nėra prieinama pasauliui. Vis dėlto jau žinomi ir plačiau vardai Čiurlionio, Milašiaus, Baltrušaičio.

Pastebėtina, kad lietuviai ligi šiol yra linkę daugiau į teorinius mokslus, abstrakčiuosius, nei į praktinius. Mūsų gimnazijos yra bendrojo lavinimo įstaigos. O į specialiąsias mokyklas jaunimą šiek tiek pavyko nukreipti tik smarkia propaganda, lengvatomis. Ir vis dar susiduriam su faktu, kad surealinta gimnazija teko pakeisti klasikine. Gal ypačiai šituo teoriškumu yra apsikrėtę katalikai; jie tesirūpina daugiau tik teoriniais pasaulėžiūros dalykais, leisdami pro pirštus praktinius, ekonominius. Net pati teorinė pasaulėžiūra kartais disharmonizuojas su praktiniu jos realizavimu.

Šitų išvadų akivaizdoje nenuostabu, kad Reimers mumyse rado daugiau intelektualistinės tautos žymių. Kiti mus laiko Rytų pasaulio atmosferoj gyvenančia tauta ir tik

siekiančia Vakarų aktyvumo, arba, kaip Reimers pasakytų, voliuntarizmo. Kad mums per daug rytietiškumo ar intelektualizmo, kuris reiškiasi mumyse teisės negerbimu, tradicijų stoka ir esamų negerbimu, socialinio ir valstybinio jausmo stoka, — dažnai nusiskundžiama, ir sakoma, kad reiktų mus atmiešti aktyvumu visose srityse.

Tik ar galima? — Šito klausimo Reimers nesprendė. Tik vienoj vietoj neaiškiai prasitaria, kad asmens charakteris esąs nepakeičiamas. Vadinas, ir tautos. Bet netiesa būtų, jei taip jis manytų. Gali būti nepakeičiamas temperamentas, bet charakteris pakeičiamas. Kitaip nustotų prasmės bet kuris auklėjimas. Mums kaip tik reikėtų auklėtis trejopam gyvenimui: individualiniam, visuomeniniam, politiniam. Visose trijose srityse lietuvis reikėtų ne nustelbti, bet auklėti. Reikia, —

1. kad išaugintume teisinę sąmonę, — pagrindą laisvai politiškai tvarkytis;

2. kad sudarytume tautos tradicijas, — pagrindą senosios kartos laimėtoms vertybėms prisiimti;

3. kad išplėtotume kuriamąją iniciatyvą, — pagrindą naujoms vertybėms laimėti.

Tada gal įstengsime pateisinti savo egzistenciją.

DĖL LITERATŪROS SIAURUMO IR LĖKŠTUMO

— Esat barbarai: meno vertės nesuprantat.

— O jūs peckeliai: žiūrėjau — nei žmogus, nei kopūstas; skaičiau — iš viršaus į apačią, iš apačios į viršų. Nieko nesuprantu.

— Išmano kiaulė apie pipirus... — Panašiai pasikalbėjus, menininkas vėl imasi kurti ir į stalčių ar užpečkį krauti, o publika užsifundija kiną ar proferansą. Kai į stalčių ar užpečkį netelpa, menininkas pasiskelbia: paroda, nauja knyga. Ir vėl prasideda:

— Buvau, žiovavau: jūsų bičiulių ir jūsų pačių galvelės jau nusibodo. Ir puodai su ramunėm ir agurkais — nieko nauja. Duokit kokią Vytauto puotą Nemuno saloje ar iš Marienburgo bėgantį Kęstutį, tai žiūrėsim.

— Jūs norit, kad fotografuotume ir jums istorijos albumus darytume. Mes, atsiprašau, menininkai ir savą pasaulį kuriam.

— Na, tai patys jame ir gyvenkit.

Šitaip stilizuotas menininkų ir publikos trynimasis kartais labiau, kartais silpniau iškyla aikštėn, bet jo visados esama. Tai rodo, kad kažkas nenormalu tarp literatūros producento ir konsumento. Pastarajam trūksta dar estetinio išprusimo, bet ir producentas kūrėjas čia pasirodo besąs

kaltas: neparodo kūrybos, arba įpuolęs į epochinę manierą ir susiaurėdamas, arba virtęs fotografu ir suseklėdamas.

Epochinė mada mūsų literatūroje buvo romantikų įvestas subjektyvumas, kuris vertė kiekvieną poetą lyriškai išsakyti savo pasaulį. Lyriškas savęs išsakymas buvo dominuojanti literatūros rūšis pas mus nuo pat *Aušros* laikų. Net mūsų poemos amžiaus viršūnė yra lyriškai autobiografinė. Subjektyvumas atsekė dar ir į romano amžių, bet čia stipriausiam lietuviško romano reprezentante ar tik nebus paskutiniu kartu švystelėjęs. O pati lyrika paskutiniais laikais traukiasi į užpakalį, palyginti su romanu. Ir lygiai, kaip paskesnioji europinėj lyrikoj, ar tik nepradės reikštis daugiau objektyvių temų ir motyvų. Pradžiai duomenų jau esama.

Persimesdami į epinį žanrą, ypačiai į romaną, rašytojai visai nejučiomis lyg ir atsako į publikos tylų reikalavimą: rodykit ne sau vieniems suprantamus dalykus, bet ir kitiems.

Jeigu gali susidaryti pusiausvyra tarp lyrikos ir epo, tarp subjektyvinės ir objektyvinės kūrybos, tai mūsų kai kuriems literatams gresia vienašališkumo pavojus, pasirenkant temas ir tipus — pas mus per daug sustingsta ir susiaurėta erotizmo rate, kuris, anot vieno pedagogo, pavirto „tirštu erotizmu" arba „skystu seksualizmu". Atrodo, lyg nėra žmonių, kurių veiksmams būtų kitokis akstinas. Sakoma, dabar praėjo idealizmo ir heroizmo amžius. Tegul. Jeigu jau žmogaus valios nepalenkia socialiniai, tautiniai, religiniai, estetiniai motyvai (emociniai ar racionalūs), tai tegul literatūros žmogus būna bent doras egoistas: impulsyvus ar užkietėjęs žmogžudys, vagis, kyšininkas, išeikvotojas, intrigantas, politinis veidmainis, religijos spekuliatorius. Argi tokių nėra? Erotizmo styga literatūroje jau pernelyg grojama, ir jos monotoniškas garsas jau ima ausį rėžti. Reikia literatūroje ir kitų žmogaus dvasios galių.

Kaip nėra parodytas visas žmogus, taip neišnaudotos temos, kurias pakiša pats gyvenimas. Suminėtinas kad ir tas

istorinis gyvenimas, kurio formos jau aiškiai susikristalizavusios ir rašytojui lengviau atspėjamos. Štai pereitą mėnesį buvo Kražių įvykių sukaktuvės. Pats įvykis padarė įspūdžio tiek ano meto žmonėm, tiek nuoširdžiai jis buvo atsimintas ir po 40 metų. Bet literatūroj tik praeidamos tą motyvą kitados palietė Š. Ragana ir Čiurlionienė. Jaunesnieji — ne.

Tiesa, kai kurie atsiliepė į šauksmą — pailiustruokit mums istoriją — davė eilę Vytautui pagarbinti veikalų. Vis dėlto daugelis jų menki. Kai kas net pasidarė klaidingą išvadą, kad istorinė tema esanti mūsų laikams nedėkinga. Ne istorinis siužetas čia kaltas (plg. puikų Vienuolio „Prabočių keliais"), bet paties rašytojo užmiršimas, kad kūrėjas yra daugiau negu istorijos rašytojas, negu gyvenimo kopijuotojas. Jis turi parinkti įvykio ar daikto tokius momentus, pro kuriuos prasiskleistų jo giliau glūdinti esmė, ne pati įvykio išorė. Kaip puikiai gyvojo tam tikro charakterio žmogaus esmę surado Sruoga Jogailoje, kaip puikiai Mykolaitis Liucijos likime parodė civilizacijos slibiną, kuris žengia į Kauno pakalnę. Tai daugiau negu istorija.

Pavyzdžiais operuojant, kad ir tame pačiame Kražių įvyky rašytojas galėtų įžvelgti ne vien plikus faktus, bet ir jų istoriosofiją, jei rašytojas būtų tam linkęs. Čia dėkinga medžiaga, kaip ir Schillerio tragedijose, toms etinėms idėjoms, kaip moralinė jėga laimi, nors ji būtų fiziškai apveikiama, kaip reikia kraujo aukos didesniems žygiams. Jeigu rašytojas psichologas, čia gera proga, pažvelgti, kas darėsi to kražiškio dvasioj, kada jis ryžos neduoti savo šventovės. Jeigu nesurastum tame veiksme ypatingo vieno herojaus, tai būtų dar įdomiau parodyti ta pirmykštė bendruomeninė dvasia, kada žmogus jaučiasi stiprus, kol jis kolektyve, o bejėgis skyrium individualiai paimtas. Pagaliau psichologiniu atžvilgiu ar neatrodytų visas tas pasipriešinimas savotišku lietuviškos dvasios apsireiškimu — pasyviu pasipriešinimu.

Šitokis sintetiškas dalyko esmės įžvelgimas reikalauja iš kūrėjo ne tik įgimto gabumo, bet ir intelektinės kultūros. Tos intelektinės kultūros stoka ir bus viena iš priežasčių, kodėl kai kurie veikalai yra toki lėkšti, banalūs, ištęstų be idėjos parinktų faktų eklektika.

Jeigu jau atėjo metas, kada iš kitų profesijų reikalaujama specializacijos, tai rašytojų tokio kūrybinio lygmens, kokis buvo prieš keliolika metų, šiandien jau neužtenka. O ir šiandien dar kai kurie rašytojai ir rašytojos tarias, kad užtenka gimti rašytoju ir užversti rinką lapų krūva.

LITERATŪROS PARADAS

Šiandien rašytojai paraduoja. Ir teisingai jiems priklauso metuose speciali diena. Žinoma, vargiai kas besutiks su Schilleriu, kad rašytojas tai vienintelis tikrasis žmogus, o geriausias filosofas, palyginti su juo, esąs tik karikatūra. Tačiau Friedricho Didžiojo žodžiai, valstybininko žodžiai, jau verčia pripažinti, kad perteklius atsiranda karalių, kunigaikščių, bet niekados ne Vergilijų. Jeigu tie valdovai apnuodija sielą ir sužvėrina pasaulį, tikrasis rašytojas vėl pažadina žmoniškumą, kaip ir Dievo žodžio skelbėjas.

Pasaulyje, anot Herderio, ant apnuodyto medžio, pilno karčių vaisių, žydi du žiedai, gaivinami dangiškos malonės rasa: kūryba — tai vienas, kuris pašlaksto dvasią gyvybės vandeniu; draugiškumas — tai antras, kuris stiprina, gaivina, gydo širdį.

Ir lietuvių istorijoj literatūra gaivino širdį ir vedė tautą į ateitį. Literatūra buvo šauklys, kuris rengė kelius paskui atžengiančiai Laisvei. Su tikrąja seserim — daina daugiau ji nusipelnė kaip kitos meno rūšys. Ir ši diena, prieš pat valstybines šventes, geriausiai pritinka, kad visuomenė daugiau pasidomėtų literatūra ir jos kūrėjais.

* * *

Rašytojų būdavo dažnai nusiskundžiama, kad visuomenė šlamštus teskaitanti, kad savuosius rašytojus niekinanti. Daugelis žmonių, anot austrų Grillparzerio, kūrėjus myli taip, kaip sūrius: juos randa gerus tik tada, kada jie yra jau išlandžioti kirminų.

Ir pas mus būta taip. Dabar tvora tarp rašytojo ir visuomenės griūva. Prasidėjo nuo kontakto su mokykliniu jaunimu. Iš mokyklos dažniausiai išeidavo iniciatyva literatūros vakarams. Simbolinis kontakto tarp rašytojų ir visuomenės gestas buvo nežinomos mokytojos tūkstantinė literatūros fondui. Efektyvus to kontakto masinis manifestavimas — Ukmergės visuomenės. Dabar jau ne vienas inteligentas ir net įstaiga aktyviai atsiliepia į literatūros fondo kvietimus.

Ir valstybė įvertino literatūrą bei rašytoją kaip svarią pajėgą valstybės gyvenime. Literatūrinė premija ne tik materialiai sušelpia vieną žmogų per metus. Ji pabrėžia ir moraliai pagerbia rašytojo profesiją. Rašytojams skirtomis nedidelėmis sumomis valstybė pripažįsta, kad literatūra gali duoti valstybei ne menkesnių pagrindų kaip dešimtimis tūkstančių apmokamos sportiškos kelnaitės ir paradiniai drabužiai.

* * *

Patys rašytojai... rašytojai jau pajėgia organizuotai reikštis, reprezentuoti save ir tautą, megzti ryšius su kaimynais, o savo tarpe palaikyti aną draugiškumą, apie kurį Herderis buvo kalbėjęs. Neskaitom mažų asmeninių konfliktų. Rašytojai jau pergyveno tą „jaunųjų“ ir „senųjų“, „vaikų“ ir „tėvų“ trynimosi laikotarpį. Jau kaip praeities dalyką prisimenam anuos liūdnus laikus, kada didžiausiems poetams ir rašytojams buvo svaidoma panieka. Su kartumu prisimenam graudų susijaudinimą Maironio, kada vienas jaunas rašytojas, nežinodamas, kaip kitaip reaguoti prieš aną panieką,

kolegų mestą didžiajam poetui, atnešė jam savo knygelę ir siekė žiedo pabučiuoti.

— Nemėgsta manęs jaunieji... — prisipažino poetas.

Tos dienos praėjo. Šiandien nėra „senų" ir „jaunų". Yra viena šeima, kurioje jaunesnieji rodo tinkamą pagarbą vyresniesiems, o vyresnieji ir nemėgina nustelbti iniciatyvos jaunesniųjų, lenktyniuojančių sava kūryba.

* * *

Kūrybos pereitais metais pasirodė geros — tiek romano, tiek novelės, tiek lyrikos. Romaną reprezentuoja Putinas Mykolaitis, Marcinkevičius, Neveravičius, Orintaitė; pirmu kartu su romanu pasirodė Čiurlionienė; pasirodė ir nauji rašytojai: Ivošiškis, Katilius, Vaineikienė. Novelių rinkinius davė Grušas, Inčiūra, Dovydėnas, Zobarskas, Šimkus, Švaistas. Iš senesniųjų rašytojų atgijo su novelėmis Šeinius ir Vienuolis. Novelė iš viso pereitais metais pasirodė ir gausiausia ir beletristikoje stipriausia. Lyrikai — Kossu-Aleksandravičius, Kirša, Sirijos Gira, Anglickis, Rutkauskas ir naujai pasirodžiusi lyrikė Grigaitytė. Į vaikų literatūrą persimetė Binkis ir Sruoga.

Tačiau šitoj apstumoj nepasirodė veikalo, kuris visa galva būtų kitus prašokęs. Nors šių metų laureatai garbingai atstovauja mūsų literatūrai, net jie patys ne vienas yra gerokai silpnesnis kaip savo ankstesniuose veikaluose. Didžiausios pažangos yra padaręs novelistas Grušas. Net vieno iš geriausių lyrikų premijuotosios *Užgesę chimeros akys* nėra pavijęę *Intymių giesmių,* sustingo puikioje šilkinėje formoje su siauroka save apdainuojančia širdim.

Asmeniškumas maitina ir beletristiką. O kada ji išsimuša iš autobiografinių pasipasakojimų į visuomeninius reikalus, per daug sustingsta tose pačiose idėjose ir tuose

pačiuose personažuose. Davatkos, kunigai, kunigų gaspadinės — tai dažnieji pereitų metų beletristų žmonės. Lyg mūsų rašytojai tik su jomis ar su jais gyventų ir juos tematytų. Kita grupė — tai nenaudėlių karjeristų, iš Kauno ar iš provincijos, jau prieš porą metų iškeltų Putino ir Grušo, dabar tik varijuojami. Dar bėdžiau, kada šita medžiaga imama doroti literatūrinėmis formomis. Matai, kad dar nespėta pergalvoti, pergyventi; dar neišryškėjusios situacijos, nesusiformavę tipai; visuomeniniai ar iš viso idėjiniai klausimai skelbiami publicistiškai, kartais net paviršutiniškiau už pačius dienraščius. Pasigendi įvairumo, gilumo, gyvo žmogaus. Nejučiomis prisimeni pavojų, kiniečių palyginimu pasakytą: su rašytojais, su tapytojais ir muzikais yra kaip su grybais: šalia vieno gero dešimt tūkstančių blogų...

* * *

Kai Nemuno dugnas pradeda smėliu apsinešti, užtveriami krantai, ir pati srovė jį išvalo. Reikia užtverti krantus ir literatūrai: geriau mažiau, bet giliau ir švariau. Jokie receptai vaizduoti tą ir tą dalyką, taip ir taip nepasieks savo tikslo, jei nebus pasukta Grušo teisingai susakytu keliu: svarbiausias dalykas — vienuma ir kontempliacija. Susitelkimas reikalingas, kad gyvenimą pažintų, jį iš esmės suvoktų ir jį savyje išnešiotų. Tik tada rašytojas duos teisingą ir gilų gyvenimo paveikslą.

Bet sąlygos... sąlygos moralinės ir materialinės.

Kai kada moralinių sąlygų užtenka. Užtenka rašytojui, jei mato, kad jį įvertina. Grillparzeris ironizuodamas mini, kad rašytojui atlyginti užtenka ordinų ir titulų: už jų veikalus, už fikcijas mokoma iliuzijomis: Dichter zu belohnen sind Orden und Titel. Die besten Mittel für Fiktionen — Illusionen.

Taip kitur galima, bet pas mus ne. Mūsų rašytojas dažnai negali kūrybai atsidėti. O atsidėti būtina. Tam reikia

materialinių sąlygų. Joms sudaryti Rašytojų draugija jau praktikuoja darbo stipendijas, kad rašytojas atsidėtų bent tam laikui, kai rašo. Tai viena iš racionaliausių priemonių. Ji galėtų būti kartais ir valstybine stipendija. Tiesa, stipendijos gali neištesėti. Bet duodamos gi stipendijos kitiems reikalams — ar visada iš jų sulaukiama rezultatų? Visaip esti. Tenka rizikuoti. Rizikuoti, žinoma, racionaliai.

Antra, knygos tiražą pakėlus, susidarytų savaime geresnės materialinės sąlygos. Tiražas pakelti priklausytų iš dalies ir nuo visuomenės ir nuo valstybės. Reiktų, kad visuomenė galutinai importuojamus ir verčiamus menkaverčius dalykus pakeistų savaisiais kūriniais. Reiktų, kad ir valstybė pažvelgtų budria akimi į tas verstines knygas, dažnai tuščiavidures ir idėjiniu ir kalbiniu atžvilgiu, o jos tik gadina skonį, demoralizuoja dvasią ir užkerta rinką savajai knygai. Kam knygos laisvės varžyti?.. Atsakome: o kodėl gi varžomi degtindariai ir kokainistai?!

Bet ir materialinės sąlygos nieko nepadėtų, jei nebūtų dar vienos moralinės sąlygos — pačių rašytojų nusiteikimo savęs per pigiai neparduoti, nepasiduoti pigiam bisavimui, t.y. pirmo pasisekimo apsvaigintam nesirodyti su neapdirbtais veikalais.

Šitos priemonės būtų bent mažutis ramstis tam, kad rašytojo intelektualinis ir kūrybinis lygis pakiltų. Tada atsirastų dar didesnis ir vaisingesnis kontaktas tarp rašytojo, visuomenės ir valstybės. Kai visuomenės dvasia apsineš kasdieninėmis dulkėmis ir apsitrauks rūdimis, tada rašytojas, iš pareigos jau aukščiau visuomenės stovėdamas, savo kūryba suvoks visuomenės žengiamų kelių esmę ir savaime pašvies švyturiu, kurio spinduliuose taurės žmonių gyvenimas. Kada pompa ir etiketas, sakė Lessingas, iš žmonių padaro mašinas, tai kūrėjas iš mašinų vėl padarys žmones.

DVASINIS LIETUVIO VEIDAS NEPRIKLAUSOMOJ LIETUVOJ

1. Luomų formavimasis ir kaimo pasinešimas individualistine linkme. 2. Rytietiškoji šviesuomenė ir jos statinė reikšmė dabarčiai. 3. Vakarietiškoji šviesuomenė ir jos dinaminė reikšmė dabarčiai. 4. Lietuvinė šviesuomenė ir jos savitumo ieškojimas. 5. Miniažmogio formavimasis ir uždaviniai ateičiai.

Nepriklausoma Lietuva, nepriklausomas joje lietuvis — yra nuolatinis mūsų idealas.

Tačiau nepriklausomybė visuomet yra tik reliatyvi. Kiekviena valstybė priklauso nuo kitų. Tiek materialiai, tiek dvasia. Kiekvienas lietuvis savo valstybėje jau irgi yra priklausomas nuo esamosios epochos ideologinės, socialinės bei politinės padėties, nuo visos tautos išgyventojo likimo. Neįmanoma įrodyti, bet vis dėlto patikima tezė, kad 99% žmogus veikia kitų įtakoj, ir tik paskutinis procentas yra jo nuosavasis „Aš". Tačiau šitas nuosavasis procentas duoda toną visai žmogaus individualybei. Kaip raugas minkymui. Ir svarbu tik, kad savoji individualybė pajėgtų prisiimti tas visas įtakas, perdirbti jas kaip medžiagą, bekurdama ir bepilnindama savo dvasinį veidą.

Susekti dabartinio lietuvio tipą, sucharakterizuoti jau nepriklausomos Lietuvos žmogų yra labai sunku. Dar per arti jo esama. Dar per daug mūsų akis pagauna atskiras smulk-

menas. Jos nustelbia ir kliudo suvokti esminius bruožus. Dar per daug jame patys esame pasinėrę, dėl to subjektyviai lengva pasisakyti. Tik tada, kai galės jau kiti pažvelgti į dabartinį lietuvį iš perspektyvos, tada vaizdas bus ryškesnis, pilnesnis ir objektyvesnis. Tačiau dabartis reikalauja pamėginti diagnoziškai pažvelgti į lietuvį, kitaip sakant, į save pačius, kad galėtum dar bent kiek dvasinio veido formaciją bei kuraciją pasukti racionalesne linkme.

Nepriklausomoj Lietuvoj visuomenė jau kompaktiškesnė kaip anksčiau. Jos neskaido jau taip griežtai socialiniai skirtumai. Nebėra bajorų ir baudžiauninkų. Vadinas, nebėr antagonizmo tarp tų dviejų socialinių luomų. Jėgos gali eiti ne tarpusavio kovai, bet kūrybai. Tiesa, jau stovime akivaizdoje naujos galimos socialinės kovos. Gali prasidėti, tradiciniu terminu tariant, socialinis antagonizmas tarp proletarų ir kapitalistų. Mes neturime, objektyviai imant, kapitalistų. Mūsų milijonieriai arba dar negimę arba skolose paskendę. Tačiau ne kapitalo kiekybė nulemia kapitalizmą ir kovą su juo, o kapitalizmo dvasia. Kapitalizmo dvasia yra tie nusiteikimai, kurie turtingesniuosius skatina išnaudoti neturtingąjį, nepagerbti jame žmogaus ir neduoti jam pragyvenimo sąlygų, būtinų žmogui. Proletarų — taip, jau turime. Turime daug neturtėlių, nepajėgiančių duonos kąsnio užsidirbti. Bet svarbiausia — jau atsiranda proletaro dvasia — būtent, pasijutimas, kad turtingesnis išnaudoja, kad jis yra skriaudėjas, kad jo turtas turi priklausyti visiems; tai pavydas ir pagieža, su kuria neturtingasis kreiva akim pažiūri į turtingąjį. Čia bus užuomazga naujai socialinei kovai, jeigu tinkamu laiku nebūtų pašalinta jai proga. Tačiau ligi šiol šita kapitalistinė, o ypačiai proletarinė dvasia dar nėra labai stipri, ir socialinė kova dar nėra suskaldžiusi mūsų visuomenės. Joje aiškiai pirmaujamas balsas tenka ūkininkams ir iš jų kilusiai šviesuomenei.

Kontaktas tarp ūkininko ir šviesuomenės, užsimezgęs

slaptosios kovos laikais, pasiekęs aukščiausią laipsnį nepriklausomybės kovų laikais, irgi nėra nutrūkęs. Vis dėlto jis yra apsilpęs. Neabejotinai apsilpęs. Apsilpęs, kaip paskiau mėginsim iškelti, dėl šviesuomenės kaltės. Apsilpęs ir dėl pačių valstiečių natūralaus psichikos pasikeitimo. Senesnių laikų valstietis į inteligentą žiūrėjo su dideliu respektu, pasitikėjimu, pagarba ir meile. Nelemtas šviesuomenės autoriteto piktanaudojimas tą pagarbą liaudies akyse stipriai sukrėtė. Į šviesuomenę ir jos darbą liaudis ima žiūrėti ne kartą jau su panieka, su kartėliu. Išaugo liaudyje kriticizmas. Mato šviesuomenėje valdininkėlius, kuriems algelė svarbu. Paties valstiečio ūkininko savisąmonė, jo individualizmas jau sustiprėjo. Jis pradėjo jaustis ne dulkė ir ne plytelė valstybėje, bet jėga, reali jėga.

O kada ji pasijus išnaudojama, tada nepalankus žvilgsnis turės tendencijos pavirsti prieštaraujančiu veiksmu. „Mes tiems Kauno ponaičiams nuausim šilkines pančiakas“, grasinamai ištrūksta posakiai. Tiesa, ūkininkas vis liks ūkininkas. Jis nepaslankus. Jis pasiskųs, pakeiks, bet vis tiktai tarp savęs; kad ir šiaušdamasis, jis eis jam dedamas pareigas, kol bus neorganizuotas. Bet tik organizuotas jis galėtų pasinešti destruktyviniam darbui, kovos keliui. Paradoksas, kad organizuotas ūkininkas gali būti pavojingas, bet tai faktas. Antra vertus, tik organizuotasis ūkininkas gali išsilaikyti koordinuotam su šviesuomene darbe. Taigi organizacijos reikšmė priklausys nuo to, kokia bus pati organizacija. Destruktyviam darbui lengva būtų pastūmėti ūkininką, nes jis paskiausiais laikais yra labiau sumaterialėjęs, nusižiūrėdamas į šviesuomenės, ypačiai valdininkų, gyvenimą, o šiandien jam ne paslaptis gyvenimas ne tik jo valsčiaus ir apskrities inteligentų, bet ir aukščiausiųjų valstybės pareigūnų. Tiesa, tarp tų pareigūnų galėtų rasti ir nuostabaus pasiaukojimo ir idealizmo bruožų, bet tokia jau visų žmonių prigimtis — pastebėti kas juoda ir pagal tuos dalinius juodumus susi-

ormuoti visuotinę opiniją apie šviesuomenę. Sulaikyti nuo naterialėjimo ir pagiežingumo sunkiau ir religijai. Tie patys nteligentai kaime religiją yra žymiai suracionalistinę ir net sureliatyvistinę jos reikalavimus. Jeigu anksčiau religijos normos, vadinamieji įsakymai, buvo be apeliacijos vykdytini, tai dabar ne vienas iš tų įsakymų yra racionalistiškai pasveriamas: vykdyti, ar ne. Tai yra natūrinio žmogaus kelias į kultūrinį žmogų. Dabartinė šviesuomenė tą kelią jau yra nuėjus. Šviesuomenėj religijos reikalavimai buvo „sukritikuoti" kitados, visai nevykdomi. Naiviai, tėvų namuose būdami, tos religijos laikęsi, lygiai naiviai ją paniekino, iš tėvų pasitraukę. Dabar jau sąmoningai šviesuomenė grįžta prie religijos; sąmoningai įsitikina religijos reikalavimų natūralumu ir racionalumu ir imasi juos vykdyti. Kaime šitas procesas dar bus. Tik organizacinis gyvenimas palaiko ūkininko ir religinį gyvenimą, ir jojo socialinę sąmonę, ir jo idealizmą.

Šitokis kelias ūkininko dvasiai gal charakteringiausias yra suvalkiečių tarpe. Jie toliausiai yra pažengę kultūros istorijos raidoje. Mažiausiai juo yra pažengęs aukštaitis. Jis dar nėra sutraukęs natūrinio žmogaus dvasios dorybių. Bet ir jam grės tas pats kelias — vėl, jeigu sąlygos bus tokios, kokias jis randa šviesuomenės gyvenime. Ir čia tenka žiūrėti, kad tas kelias būtų palankiausias ir jam ir visai valstybei.

Šviesuomenės, kuri jau lemia valstybės gyvenime, šituo trumpu nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu pažymėtinos trys kartos: seniausia, vidurinė ir jauniausia. Visos jos yra kilusios iš to paties kamieno — iš kaimo. Tas kamienas skirias nebent jauniausios kartos, nes tik paskesniais laikais taip stipriai pasikeitė ūkininko psichologija. Jeigu šitų trijų kartų dvasinis veidas nėra vienodas, daugiau kaltos tos aplinkybės, kurios dėjo bruožą po bruožo mūsų šviesuomenės dvasiniam vaizdui. Būtent, seniausioji karta, kurios veteranai eina vienas paskui kitą į kapus, savo etninį pagrindą kulty-

vavo Rytuose; vidurinė karta, kurios daugumas dabar yra įstoję į kuriamąjį darbą, kultyvavosi Vakaruose; jauniausioji karta, tik dabar pradėjusi reikštis viešajame gyvenime, jau išaugo ir subrendo čia pat Lietuvoje.

Rytų gyvenimas su savo biurokratine karjerizmo atmosfera daugelį mūsų šviesuomenės prarijo. Iš šimtų lietuvių studentų lietuvybei išliko ištikimi dešimtys. Už tat likusieji buvo aistringi idealistai, kurie būsimąja Lietuva tikėjo, jos ilgėjosi, realiai jai dirbo. Tačiau ir jie, kaisdami Rytų atmosferoje, buvo gavę svetimųjų bruožų. Socialiniu atžvilgiu jų daugumas tapo socialistinės luominės valstybės šalininkais; mažesnė dalis palinko į darbininkų luomą, didesnė — į valstiečius. Religiniu atžvilgiu — mažesnė dalis buvo ateistai, didesnė — indiferentai, liberalai, su aiškiomis antipatijomis Bažnyčiai. Dalis pasinešė ir į aiškų nihilizmą — visa ką neigti, šaipytis. Tačiau tai buvo žmonės su nusistatymais; su jais suaugo, sukietėjo. Jų negalėjo pakeisti naujas gyvenimas su teisingais ar klaidingais posūkiais. Dėl to gyvenimo banga juos užpila. Tačiau ligi šiol jų įtaka tebėra stipri praktiniame visuomenės gyvenime, nes jie tebedominuoja akademinėse, ekonominėse, apskritai, aukštosiose sferose. Iš čia suprantamas noras kitai ideologijai, religinei, katalikiškajai, turėti akademiniame gyvenime tam tikrą celę, laisvą nuo anos grupės ideologijos. Lygiai suprantamos ir pastangos su šita cele kovoti.

Tik susikūrus nepriklausomai valstybei, sugrįžo ir kita dalis šitos senesniosios kartos, subrendusios rusų dvasioje. Sugrįžo ir tie, kurie su lietuvybe ryšius buvo kitados tyliai sutraukę dėl gardaus valgio šaukšto, anot Kudirkos. Dėl naujo šaukšto jų dalis ir sugrįžo į Lietuvą ir ėmė dėtis tikraisiais lietuviais. Iš jų išaugo eilė savanaudžių, veidmainių, idealistinėmis skraistėmis prisidengusių savo grobuoniškus norus. Juos teisingai ir talentingai Grušas dešifravo *Karjeristuose*. Iš jų pirmiausia ir atsirado tas grybas, kuris apnuo-

dijo mūsų šviesuomenės veidą: įveisė jame karjerizmo bruožus, demagogijos, kultūrinės stagnacijos, savęs tukinimo; jie suardė liaudies akyse inteligento aureolę ir nutraukė su ja dvasinį kontaktą. Prieš juos ar prieš jų produktą pakėlė pasipiktinimo balsą ir patys taurieji atgimstančios Lietuvos kovotojai: Maironis, Jakštas. Bet jų balsas jau buvo balsas piemens, kuris pernešė per pavojingas klampynes avelę ir pamatė, kad jos neišvengiamai vilkų dantys tykoja. Prieš šitą sumenkėjimą pakėlė balsą jau nepriklausomos valstybės dešimtmečiui praėjus ir tyliai visuomenės gyvenimą stebėjęs Faustas Kirša *Pelenuose*. Bet irgi veltui...

Aną šviesuomenės kartą vis daugiau atsveria kitos dvi, ypačiai vidurinė, brendusi jau Vakarų Europoje. Į Vakarų Europą mūsų šviesuomenė, kilusi iš valstiečių, pirmiausia patraukė iš kunigų seminarijų. Dėl to pirmieji vakarietiškos dvasios pionieriai buvo kunigai. Tačiau su prieškariniais laikais atsiranda tenai ir pasaulininkų inteligentų. Karta, tiek kunigų, tiek pasaulininkų, kurie brendo maždaug Didžiojo karo metu Vakaruose, ir duoda vieną iš pagrindinių tonų dabartiniam inteligentiniam veidui. Vakarų dinamizmas, organizuotumas, sistemingumas, racionalumas negalėjo palikti svetimi ten studijavusiems lietuviams. Ta dvasia kultyvavo flegmatišką, neveiklų, savim nepasitikintį, smulkių užsimojimų etninį lietuvio charakterį, kurį laiką dar kvėpavusį rusiškojo nihilizmo atmosferoje ir apskritai rytietiškame palinkime į refleksiją, ne į akciją. Gal dėl to ir šita karta davė Lietuvai daugiau organizuotumo, užsimojimo, pasitikėjimo savimi ir aktyvumo. Ji gi, permetus savo akciją į liaudį, sukūrė ypačiai organizuotą jaunimo, darbininkų visuomenę. Iš jos lig šiol išeina daugiausia visuomeninės ir kultūrinės iniciatyvos. Tas populiarusis laikrodžio sukimas labai charakterizuoja šitos kartos dinamizmą, kurį stengias subanalinti ankstesnės kartos, ypačiai rytietiškos dvasios stagnacija.

Šitos kartos idėjiniame nusistatyme atgijo ir tai, kas

rytietiškoje kartoje buvo paneigta. Aristotelinėje tomistinėje filosofijoje daugumas mūsų vakariečių studentų bręsdami, susiformavo ideologiją, kuri iš esmės gerai harmonizavo su iš tėvų paveldėta dvasia: religingumu, demokratiškumu, lietuvišku tautiškumu, galimu luomų solidarumu. Visa tai šviesuomenė iš instinktyviosios srities valstiečių tarpe pakėlė savyje iki sąmoningo laipsnio. Nenuostabu, jeigu šita religinės šviesuomenės srovė rado daugiausia atgarsio liaudyje, ypačiai priaugančioje kartoje. Lietuvišką mokyklą baigusieji iš jaunesniosios kartos irgi pritapo prie jos idėjų ar bent tapo jai giminiški.

Putinas Mykolaitis *Altorių šešėly* gražiai atskleidžia, kaip iš tų pačių Vakarų pūstelia į Lietuvą ir dar kitokių idėjų dvasia. Kunigo daktaro Laibio lūpomis romane prabyla sumoderninta natūralistinė filosofija, parsinešta irgi iš Vakarų. Spręsdamas individo ir kolektyvo santykius, arba, konkrečiai kalbant, kunigo santykius su savo Bažnyčia, jis mato, kad Bažnyčia iš savo tarnų reikalaujanti visiško pasiaukojimo, visiško atsidavimo, net savęs sunaikinimo dėl Bažnyčios imperializmo. Ir tokis Bažnyčios imperializmas nėra smerkiamas. Nesmerkiamas būtų nė valstybinis imperializmas, kuris asmenybę taip pat sunaikina dėl valstybės gerovės. Ir matom paskutiniais laikais įsigalėjusį praktikoje valstybinį imperializmą, ar fašistinį, ar nacionalsocialistinį, ar komunistinį imperializmą, kuriame respekto asmenybei, žmogui visai nebeliko. Valstybė sprendžia ne pagal teisinius moralinius principus, bet pagal savo naudą. Įsigalėjo praktikoje amerikiečio James pragmatizmas: dalykas yra teisingas tada, kada jis mums duoda naudos.

Šitokios parneštinės idėjos negalėjo nerasti pritaikymo ir Lietuvos valstybiniame ir visuomeniniame gyvenime; negalėjo jos neatsiliepti ir jauniausiajai kartai.

Jauniausioji karta, dabar beįeinanti į viešąjį gyvenimą, jau yra augusi ir brendusi nepriklausomoj Lietuvoj, lietuviš-

kos mokyklos auginta. Pasikeitus ūkininko psichologijai, ir jaunosios kartos etninis pagrindas truputį kitoks. Pasikeitusi jau ir aplinkuma, kuri formuoja būsimąjį inteligentą. Tačiau šitoje aplinkumoje jis neišvengia svetimų įtakų. Jas pažįsta jau ne tiesiogiai santykiaudamas su Rytais ar Vakarais, bet per savo mokytojus, per anų abiejų ankstesniųjų kartų žmones.

Kandidatas į naująjį inteligentą tebekopia daugiausia iš kaimo. Likdamas toj pačioj lietuviškoj aplinkumoj, jis neturi kada nusikratyti kaimiškomis tradicijomis. Naujų tradicijų — inteligentinių jis neturi kur susidaryti, nes jų iš viso dar neturim. Iš kaimo jis atsineša į mokyklą ir paskui į gyvenimą kai kuriuos bruožus; pirmiausia stiprią jėgą, energiją, kuri kalnus kyloja. Tik ji labai neapdirbta. Nėra gimnazijoj nei universitete kas ją sukultūrina ir pakeičia grakštesnėmis tradicijomis. Dėl to kaimiškas vulgarumas, vadinamasis berniškumas, dažnai yra išlikęs ir mūsų kalboj, ir dainoj, ir šokyje, o tapus šiokiu ar tokiu viršininku, ir mūsų santykiuose su klientais.

Tiesa, studentiškos tradicijos šlifuoja būsimą inteligentą. Bet daugelis mūsų akademinių tradicijų yra paskolintos iš antrosios kartos, kuri jas parnešė iš vokiškojo tipo universitetų. Daugelis vokiškųjų tradicijų, insignijos, špagos, ceremonialas bažnyčioje ir net eilė dainuškų ar dainavimo būdų, prigijo studentuose. Tos tradicijos, kurios vokiečiuose istoriškai yra pateisinamos (pvz. viduramžiškos špagos!), mums pasidarė primestos, mūsų dvasios dar nesuvirškintos. Šitos tradicijos tik rodo, į kurią pusę kultūriškai gravituoja mūsų jauniausioji karta, nors ir Lietuvoje brendusi.

Savų tradicijų nespėjusi sukurti, betgi ji turi savos originalesnės dvasios. Ji, akademinė jaunuomenė, skirias nuo užsienio. Bent iš pradžių mūsiškė yra idėjingesnė; savo organizacijas susikūrusi daugiau ideologines, ne vokiškai

kolegines, bruderšaftines. Tik mūsų studentų ryšys su kaimu truputį silpsta.

Gyvendamas jau savoje valstybėje, jaunosios kartos žmogus beturi mažiau revoliucinės nuotaikos. Atitrauktas nuo visuomeninio veikimo, iš viso, daugumą imant, mažiau begalvoja visuomeniniais klausimais. Pamažu pasuka jis arba į mokslą arba į buršišką gyvenimą. Nors mokslui sąlygos sunkios, nors vargiai bėra pasaulyje biblioteka, skaitykla, nepakenčiamesnė akademiniam darbui, kaip mūsiškė, tačiau atsineštinis sveikas pagrindas duoda užtenkamai uolumo ir sugebėjimo studijuoti ir pasiekti patenkinamų rezultatų. Tačiau pažymėtina, kad moksle pereinama į vienašališką specializavimąsi. Specializavimąsi tik dėl profesijos, dėl duonos kąsnio. Kas nėra tiesiogiai susiję su būsimąja profesija — nebesidomima. Akademinės paskaitos susilaukia iš studentų tarpo ko mažiausia klausytojų, jeigu tos paskaitos jų profesijai nėra privalomos. Yra pavojaus, kad gali išaugti specialistai, be platesnių horizontų į mokslą ir gyvenimo visumą. Tokie žmonės nuo bendrojo valstybės gyvenimo pamažu atsišlieja.

Nežiūrėdama į mokslą kaip į mokslą, o tik kaip į pragyvenimo šaltinį, dalis akademinės jaunuomenės tapo amžinais studentais, kai tik gavo šiokias tokias tarnybėles. Kiti, tarnybomis apsirūpinę, pasuka grynai buršiško pasilinksminimo keliu. Imti iš gyvenimo visa yra patapę jiems beveik gero tono ženklu. To mokosi jie iš vyresniųjų, sakytum, savo vadų; tą pateisina ir hedonistinė filosofija.

Tačiau apie juos nėra ko bekalbėti. Jie iš gyvenimo iškris, kaip pelai. Gyvenimui ima paprastai vadovauti tie nedaugelis, kurie pajėgia išlikti nepriklausomos dvasios. Šitokios nepriklausomos dvasios akademiniame gyvenime daugiausia jausti ideologinėse organizacijose. Nors ir mušdamiesi į profesiją, jų nariai neatitrūksta iš vienos pusės nuo ideologijos, padedančios visą žiniją suvesti į sintezę, sistemą,

nepraranda kuriamojo veiklumo, kuris kyla, besimušant į gyvenimo paviršių. Žinoma, jiems dažnai gresia abudu pavojai: atitrūkti tik į grynuosius, siauruosius, „duoninius“ mokslus arba atitrūkti ir nuriedėti į pilkiausiąjį hedonizmą be jokios asmenybės ženklo. Tai dažnas kelias atskiroms asmenybėms. Tačiau pati idealistinė linkmė pas mus nėra subankrutavus ir nesilpnėja. Iš šalies į ją žiūrima su simpatija.

Idėjiškai akademinė jaunuomenė jau vis labiau orientuojasi pagal Vakarų gyvenimą. Rytų įtaka vis labiau silpsta, nors senosios kartos ne vienas Rytų auklėtinis tebėra akademiniame forume labai svarus. Tik jų įtaka idėjiškai jau silpnesnė gal dėl jų pasyvumo; gal dėl to, kad Vakarų dvasia paskutiniais laikais iš viso pas mus prieinamesnė ir agresyvesnė už Rytų. Idealistinės linkmės akademinis jaunimas ir eina išvien su tos antrosios vidurinės kartos reprezentantais. Jie palinkę ir reikalauja aktyvumo; jie reikalauja griežtumo ir tempo; jie reikalauja didesnių užsimojimų. Tai jau geras ženklas, kad sulaužyta bent kiek baudžiauninkiška dvasia, sulaužytas sėslio lėtasis tempas ir nepaslankumas. Tačiau kol kas tai tik žodinis išsivadavimas. Tebėra pavojus apie tai tik kalbėti, o ne daryti; pavojus perdirbinėti tik pačias formas, persėdinėti iš vieno organizacijos pavidalo į kitą, o ne iš esmės dirbti; pavojus iš kitų reikalauti, ne iš savęs duoti. Pasakytum, tai kunkuliavimo periodas, savęs ieškojimo.

Akademinis jaunimas užgriebtas platėliau, nes jis labiausiai išryškina savyje tuos dvasinius bruožus, kurie glūdi būsimajam inteligente. Jau į savaimingą gyvenimą išėjusiame intelegente akademiniai bruožai tiek apiblėsta, kiek apiblėsta iš viso subrendęs žmogus.

Naujasis inteligentas, išėjęs iš studentų, labai daug priklauso nuo politinių ir socialinių aplinkybių. Antspaudą jam deda pirmiausia imperialistinis ir totalistinis valstybės supratimas. Iš Vakarų Europos mielai sutinkamas principas — viskas valstybei, viskas per valstybę, viskas iš valstybės.

Valstybė yra suprema lex. Privati iniciatyva turi būti valstybei palenkta. Religinės ir visuomeninės įstaigos nesmerkiamos, jos toleruojamos, jos net palaikomos — tiek, kiek jos pritaria ir palaiko valstybės politinį režimą. Praktikoje galioja anas minėtasis pragmatizmas: teisinga tai, kas yra naudinga valstybei. O apie tai sprendžia atskiros asmenybės, nebe masė, nebe visuomenė. Jos uždavinys eiti savo kasdienines pareigas ir paklusti centralizuotai, stipriai centralizuotai, ir į valstybės rankas suimtai gyvenimo vadovybei. Ir prie šitų sąlygų inteligentas ar pusinteligentis prisitaiko. Jis įpranta atsisakyti savo individualybės, bent jos niekur nereikšti, užsidaryti savo profesijoj; joje išmoksta būti automatas. Savo interesų horizontus suredukuoja į save ir savo šeimą. Maištingo veiksmo jam nekyla, nes jis stipriai ekonomiškai yra suimtas valstybės saujoj. Net tie, kurie studentaudami buvo lakesnės, maištingesnės dvasios, tie aprimsta, nes žino, kad valstybė jam algą moka, o gali ir nemokėti. Savarankiškesnis galėtų būti ne valdininkas, bet laisvos profesijos žmogus, kaip teisingai yra iškėlęs Grušas *Karjeristuose*. Tik laisvosios profesijos lietuvių neišplėtotos. Pagaliau net ir jos yra stipriai jau sucentralizuotos valstybės rankose. Ir laisvosios profesijos žmogus vardan materialinės savo egzistencijos įsipareigoja manyti taip, kaip mano valstybė, ir daryti, ką ji daro.

Net ir savaime, be jokios valstybinės represijos, visuomeninė dvasia silpsta. Randama sau pasiteisinimo nebesidomėti viešaisiais reikalais ir nesiimti už juos atsakingumo. Belieka nusiteikimas, kad už juos turi atsakyti kažkas kitas, tik ne aš. Jeigu kas daroma negerai ar nedaroma, atrodo, kalta yra valstybė, kalti tie kiti asmenys, o patsai kaltintojas jaučiasi atleistas nuo pareigos imti ir daryti pačiam, kad būtų geriau. Dostojevskis buvo teisingas, *Didžiajame Inkvizitoriuje* vaizduodamas, kad ateina tam tikri laikotarpiai, kada žmonės atsisako nuo savo laisvės. Kam ji, ta laisvė; paimkit

ją iš mūsų! Tik duokit mums duonos ir žaislų! Juk maloniau pasinerti mažo ratelio, kompanijos, šeimos ar net profesijos džiaugsmuos, nekaip kvaršinti sau galvą viešaisiais dalykais, kurie paprastai reikalauja pasiaukojimo. Ir tie kiti ateina ir paima tą laisvę, stengdamiesi duoti reikalaujamos duonos ir žaislų, ypačiai žaislų. Juk nė vienoje valstybėje nėra taip stipriai akcentuojamos viešosios iškilmės, paradai, šventės, kaip Vokietijoj, Sovietų Rusijoj ar Italijoj. Tie žaislai turi sugundyti žiūrėtoją, nustebinti, pagauti ir vesti paskui. Tai tas pats psichinis pergyvenimas, kurio vedami vaikai seka paskui kareivių orkestrą.

Formuojasi, vadinas, minios žmogus. Jis susidaro paprastai mieste. Jo vaidmuo ir pasireiškia tik mieste, arba, geriau sakant, minioje. Atskiras jos narys rolės nevaidina. Tik visa masė sudaro foną, kuriame pasireiškia vadovaujantieji. Minia, kaip choras, kaip statistai spektaklyje, kad solistai išryškėtų ir efektą darytų. Minia sudarys masę gatvės, stadionų, teatrų iškilmėms stebėti; jomis džiūgauti, juoktis, žavėtis. Tik susitelkti, gilintis ir sielotis ji nemėgsta. Dėl to ji pripildys stadionus nepabaigiamų šūkavimų saviškiams laimėjus; neapykantos svetimiesiems laimėtojams; neapykantos iki žiaurumo ir zoologinio keršto. Ji pripildys tuos teatrus ir kinus, kuriuose bus daug pigių efektų, žadinančių smalsumą, sentimentalumą, pikantiškumą, juoką. Tai pats pigusis primityvusis menas. Aukštesnis menas jai nesuprantamas, jo nemėgsta ir nelanko.

Tai naujas luomas, miesčioniškasis luomas. Jis susidaro jau ir pas mus. Jame rasime iš dalies valdininkų, net aukštųjų; rasim tarnautojų, laisvosios profesijos žmonių, pusinteligenčių ir kitokių. Juos visus jungia menkas intelektinis, estetinis lygmuo, visus jungia pasyvus dalyvavimas viešuosiuos reikaluos, hedonistiniai interesai gyvenime. Putinas-Mykolaitis vaizdžiai *Altorių šešėly* atskleidė tai Glaudžiaus ir kitais tipais.

Miniažmogis pas mus kol kas susidaro daugiausia iš kaime augusių į miestą atkilusių žmonių. Jų išsineštines natūrinio žmogaus dorybes absorbuoja miestas ir deda ant jų naują miesčionio tinką. Tačiau buvusiam kaimiečiui, virstančiam dabar miestiečiu, daros gaila netolimos praeities. Šitą jo dvasios melodramą yra pajautę mūsų rašytojai ir poetai. Ją išreiškė pasiilgimo šauksmu — atgal prie žemės, prie kaimo, prie natūrinio gyvenimo.

Atgal betgi į kaimą nebesugrąžinsi. Antra, mums reikalingas ir miestas. Kad tik jis būtų lietuviškas. Miestas juk duoda toną krašto civilizacijai ir kultūrai. Dėl to tektų dilemą išspręsti: miesčioninti blogąja prasme ir tam tikslui maitinti ir toliau gyventojus pigiąja gatvės spauda, banaliais spektakliais, azartiniais žaislais; ar sistemingai kelti miniažmogio intelektinį, moralinį, estetinį lygmenį, kad jis pavirstų asmenybe, kurioje dvasinis pradas dominuotų.

Kai mums rūpi nepriklausomoje valstybėje turėti nepriklausomosios dvasios lietuvį, tai pasirinkti nėra sunku. Tik labai sunku įvykdyti, nes mes, jau daug ką laimėję, dar nepakankamai išmokom gerą mintį ryžtingai paversti darbu.

KAI KAM NEPAGEIDAUJAMAS LIUDININKAS

Būtent, liudininkas, kad lietuvybė Vilniaus krašte tebėra gyva. Tas liudininkas yra Vilniaus krašto tautosaka, kurios didelį tomą, kruopščiai ir metodingai paruoštą, šiomis dienomis išleido Lietuvių tautosakos archyvas.

Kai byla eina džentelmeniškai, kai joje pirmiausia norima tiesą surasti, tai šaukiami visi liudininkai. Bet mūsų laikų bylose paprastai norima ne tiesą susekti, bet laimėti. Laimėti žūtbūt, nepaisant jokių priemonių. Dėl to visi nepageidaujami liudininkai stengiamasi iš anksto arba paslėpti ar sunaikinti. Pastangos nuslėpti tiesą šiandien yra apsunkinusios ir mokslo sąlygas, o kartais patį mokslą iškraipiusios ar suparaližavusios.

Tokiose sąlygose yra atsidūręs ir tautosakos rinkimas Vilniaus krašte.

Tautosakos rinkimą Vilniaus krašte buvo organizavęs jau Basanavičius. Rinko daugiausia lietuviškų mokyklų mokiniai ir mokytojai. Surinktoji medžiaga buvo sudėta Lietuvių mokslo draugijoj Vilniuje. Ligi 1936 Lenkų valdžia dar nedraudė rinkti. Bet 1936 vienas iš aktyviausių rinkėjų Matas Untulis, Vilniaus storastos įsakymu, buvo ištremtas. Jam neleido pasiimti nė savo surinktosios tautosakos. Tais pat metais spalio mėn., storastos įsakymu, policija paėmė iš

„Ryto" d-jos pirmininko kun. K. Čibiro kraštotyros lapus, kuriuose buvo užrašinėjami seni lietuviški posakiai, mįslės, pasakos ir kita. Jau 1937 pradžioje Vilniaus Trakų ap. storasta uždraudė Lietuvių mokslo draugijai rinkti lietuvių folklorą. Na, ir žinome, kad šiais metais galutinai buvo uždaryta pati Lietuvių mokslo draugiia. Be kito mokslinio turto, ši draugija turi apie 50,000 įvairios tautosakinės medžiagos.

Tautosakininkui Vilniaus kraštas dar tebėra įdomus ir brangus. Kaime didelis skurdas, švietimas maža tėra padaręs įtakos. Net pradėjusios įsigalėti mokyklos buvo likviduotos. Lietuvių gyvenamuose plotuose iš 200 privačių mokyklų nebeliko nė vienos — lenkai jas visas uždarė. Vadinas, kaimas liko nepaliestas civilizacijos taip, kaip ir prieškariniais laikais. Knygas ir laikraščius turi atstoti dainos ir pasakos. Dėl skurdo negalėdami naudotis gydytojų pagalba, daug kur griebiasi tradicinės liaudies medicinos. Taigi tautosakos savininkui tebėra atviras tautosakos aruodas. Žinoma, paskutiniais laikais iš to aruodo sunku buvo kas išgauti. Žmonės tiesiog bijojo rinkėjo: gal jis anstolis, policijos agentas. Kiti, skirdami tautosakos rinkėją nuo šnipo, vis dėlto žinojo, kad paskui bus tardomi ar kitokių represijų susilauks.

Vilniaus krašto lietuvių tautosakos rinkinyje tautosakos randame iš Vilniaus — Trakų ir gretimųjų apskričių. Iš 3,500 dainų variantų rinkiniui paimta tik 169. Taigi šis rinkinys tik nedidelė Vilniaus krašto tautosakos dalis. Vis dėlto ji duoda medžiagos to krašto tautosakai pažinti.

Šita medžiaga yra užrašyta 1932 — 6 metų laikotarpyje, taigi duoda ne praeities, bet dabarties vaizdą. Ji rodo, pirmiausia, kad Vilniaus krašto tautosaka yra labai artima kitų Lietuvos dalių tautosakai. Randame tų pačių pasakų kaip Basanavičiaus rinkiniuos, tų pačių dainų, kurios yra užrašytos ir Rėzos rinkiniuose iš Mažosios Lietuvos. Turi betgi ir savo specifinių bruožų. Pirmiausia, ji rodo daug primi-

tyvumo. Antra, turi gana aiškios slaviškosios įtakos. Slaviškoji įtaka yra palikusi ne tik slaviškų žodžių, bet ir vaizdų, ir pasaulėjautos. Tik slaviškoji įtaka yra ėjusi ne iš lenkų, o iš gudų. Lenkų įtakos būta mažesnės, nes pačių lenkų anksčiau čia nedaug būta, kaip teisingai pastebi rinkinio redaktorius ir archyvo vedėjas dr. Balys.

Tautosakos faktuose pastebi gana didelį fragmentiškumą: dalis senovinės dainos ar pasakos yra papildyta kitos rūšies dainos ar pasakojimo variantais, sumodernintais, sukrikščionintais ar sugudintais. Tos slaviškosios gudiškosios tautosakos įtakoje daina yra gavusi daugiau realizmo. Antai, santykiai tarp bernelio ir mergelės čia pasakojami net ligi sūnelio auginimo, o kitose Lietuvos dalyse ligi tokio realizmo retai dainose nusileidžiama. Gyvenimiškasis realizmas pasakomas dažnai tiesiogiais žodžiais, nesistengiant net simbolikos ieškoti. Tas realistinis polinkis bus paskatinęs imti vaizdus ne būtinai iš senovinio herojinio žirgelių, aukselių, dvarelių vaizdų lobyno, o ir iš kasdieninio, aplink matomo. Blogam vyrui jaunoji kalba:

Ston tėvulio darže dagys,
Tai aš jį išrausių,
Per tvorų išmesių,
O jau tavį, nenaudėli,
Niekur nenudėsiu (115 nr.).

Arba bernelio idealas:

Veidelis raudonas,
Čiupryna geltona,
Žuvelių šakelėm
Galvelę šukuoja.

Netgi populiariojoj dainoj apie sudrumstą vandenį vilniečiui vandenį sudrumsčia ne gulbės, bet „pulkas žąsų“.

Dainos formoje gausiau pasitaiko rusiškoje tautosakoje labai dažnas paralelizmas ir išskaitinėjimas.

Tie keli bruožai, kritę į akį iš pirmo pažvelgimo, parodo, kokioje dviejų kultūrų atmosferoje gyvena Vilniaus krašto lietuviai. Ten susiduria slaviškoji ir baltiškoji kultūros. Nors slaviškosios, būtent, gudiškosios kultūros pėdsakų jausti, bet pagrindas tebėra lietuviškas, tas pats kaip ir kitose Lietuvos dalyse.

LITERATŪRINIS BALANSAS

BELETRISTIKOJ KAIMAS, LYRIKOJ INTELIGENTAS. PERSVARA LYRIKOS

I

Vakar literatūros premijos buvo išdalytos ir aplaistytos.

Daugumas premijų teko jau žinomiems ir anksčiau jau premijas laimėjusiems rašytojams. Du fundatoriai premijomis pagerbė senesniosios kartos rašytojus. Naujų talentų neiškelta. Nepasakysime, kad šiemet apdovanotosios knygos nėra to vertos, palyginti su kitomis šiemetėmis knygomis. Bet lygiai aišku, kad ne visi geresnieji veikalai laimi premijas. Eilė gerų veikalų ir anksčiau ir šiemet premijų išvengė. Anksčiau nepakliuvo į išrinktųjų rubriką nė vienas Sruogos dramos veikalas: nei anksčiau nei šiemet nepakliuvo stipri F. Kiršos poezija *Pelenai,* beveik vienintelė tokio tauraus tono, kondensuota ir taikli satyrinė poezija; nepakliuvo nei gero pasisekimo sulaukęs Binkio *Atžalynas* nepakliuvo pagaliau šiemet su aiškiu talentu parašytos Jankaus knygos. Bet ką gi padarysi.

Galima tačiau pritarti tam nepasitenkinimui, kurį kai kas reiškia dėl premijavimo procedūros principų. Ligi šiol pri-

vatūs premijų fundatoriai orientavosi daugiausia pagal valstybinės premijos taisykles. Tenai pažymėta, kad premijuojamas ne autorius, bet veikalas, tais metais išleistas. Nebuvo tradicijos, kad premija būtų duodama už kelis veikalus ar už senesnių veikalų naujus leidimus. Šiemet dviejų fundatorių jau duotas precedentas kitais metais ir kitiems fundatoriams premijuoti senų veikalų naujus leidimus. Jeigu jau nusistatoma premijuoti ir naujus leidimus, tai kai kurie šiemet šito tipo premijuoti veikalai dėl savo aukštos literatūros vertės būtų turėję gauti ne privatinę, bet valstybinę premiją. Šiaip ar taip, bet čia reikia aiškumo ir vienodumo.

Antra, nėra girtini kai kurių fundatorių mėginimai kreiptis į tam tikras įstaigas, kad jiems paskirtų į jury komisijas tuos asmenis, kuriuos nurodys pats fundatorius. Tai irgi mažina premijos rimtį.

Tikėkim, kad į šiuos dalykus bus atsižvelgta kitais metais, o dabar sureziumuotinas pereitų metų literatūros balansas.

Mažiausia pozicija, kaip ir visuomet, yra dramos. Laimėta joje nebent tiek, kad šalia atkakliai iš tradicijos dramaturgo naštą nešančio P. Vaičiūno atsistojo su pirmuoju sceniniu veikalu Binkis.

Jau didesnė grafa yra beletristikos. Joje tebešeimininkavo pažįstamieji rašytojai. Šalia laureatų Cvirkos, Marcinkevičiaus ir Borutos su beletristika buvo pasirodę jau ne su pirmaisiais veikalais Šeinius, Rimošius (kelionių aprašymai), Zobarskas, Neveravičius, Simonaitytė, Dovydėnas, Jankauskas, Vaineikienė, Vinva, Lukšys, Tamulaitis, Vytė Nemunėlis. Visai naujas talentingas rašytojas Jankus. Pažymėtinas dar *Vaižganto raštų* XVIII tomas su naujais anksčiau nespausdintais dalykais.

Naujų klausimų beletristika beveik neiškėlė. Tebevaizduoja netolimos praeities kaimo tipus (Boruta); mėgina į savo jaunystės reminiscencijas nusileisti (Šeinius); gilina dabartinio mokytojo buitį ir jo psichologiją (Jankus); gal svariausias užsimojimas tematikos atžvilgiu — vaizduoti didžiuosius istorinius tautos gyvenimo įvykius, tiesiog epopejinio charakterio (Marcinkevičius).

Tačiau didelė tema ir didelė medžiaga reikalauja ir didelio, ilgo, kruopštaus darbo, ne tik talento. O dabartinio gyvenimo aplinkybės dažnai mūsų rašytojams neleidžia susitelkti, ir kūrinys neišeina taip formaliai sudorotas, kaip reiktų, arba kaip rašytojas pajėgtų (Marcinkevičius). Pradėjus su poetiniu įkvėpimu, ilgainiui išsenka jėgos ir nepasiseka išsilaikyti epinio nuosaikumo plotmėje, ir šaržas bei feljetonas sulaužo veikalui nugarkaulį (Boruta).

Geriau su novele. Jos mažas turis nereikalauja tokio ilgo darbo. Meniškai sudoroti jį geriau pavyko (Cvirka). Tačiau pasidavus įsigalėjusiai mūsų literatūroje paprastėjimo linkmei, kai kas neišvengė pavojaus pasitenkinti tik konkrečiu gyvenimo faktu, anekdotine medžiaga (Šeinius).

Galbūt ateityje rašytojai bus įgalinti neskubėti su knygos pasirodymu, (kad tik kaip nors suskubtų išleisti, premijos terminui nepasibaigus), ir tada savaime dalis šių trūkumų išnyks. Kol kas belieka tik laukti gilesnės, svaresnės ir labiau apdorotos beletristikos.

Lemiamoji pozicija pereitų metų literatūroje priklauso poezijai: S. Nėris, Miškinis, Kirša, Sruoga, Inčiūra, Boruta, Zupka, Graičiūnas, Venancijus Ališas, Jasiūnas, Rūkas. Paskutiniai keturi — debiutantai, iš jų prasimušė Venancijus Ališas, bet šiaip visą toną davė jau anksčiau žinomieji poetai.

Poetų tarpe aiškiai prasikišo S. Nėries rinkinys. Likusių bendras svoris vargiai prilygo ankstesnių metų laimėjimus. Tačiau lyrikai pasirodė su aiškesniu veidu turinio atžvilgiu. Būtent vis labiau priartėja prie realaus ir konkretaus

gyvenimo. Žvelgia į ja kritiškomis akimis. Net tie, kurie ligi šiol taip su entuziazmu lydėjo kiekvieną lietuvių žingsnį, dabar prašneko ir su atviru, kritišku, susopusiu žodžiu (Inčiūra). Tie, kurie lietuviškomis negerovėmis jau anksčiau mėgo pasirginėti, dar su didesniu atsidusimu glosto visuomenines negeroves ir ilgisi ateities Lietuvos (Miškinis). Pagaliau ir tie, kurie anksčiau mėgo labiau individualistinės laisvės ilgėtis, paskui ėmė pritarinėti luominės kovos šūkiams, dabar džiaugiasi natūraliu gamtos, maitinančios ir sotinančios gamtos, gyvenimu ir skundžiasi dėl netikusio žmonių sugyvenimo, kuriame žmogus žmogui yra vilku patapęs (Nėris). O aštriausiai, atviriausiai palietė gangrenuojančias tautos žaizdas aštuonerius metus kentęs F. Kirša (*Pelenai II*).

Pranašais mūsų lyrikai nesideda. Jie beveik neskelbia naujų šūkių į ateitį. Vis dėlto jausti, kaip poezijoje sukonkretinamas turinys tų taurių žodžių, kuriais prisidengia eibės nenaudėlių, pasinaudodami tų žodžių neaiškia sąvoka, turiniu. Lyrikai sukonkretina tautos žodžio turinį. Tautos meilė tai visų tautiečių meilė. Rūpinimasis tauta tai pirmiausia rūpinimasis tos tautos žmogum — kad jis būtų savarankiškas, taurus, veiklus, kūrybai nusiteikęs.

To siekdami patys, to galime linkėti ir šių metų literatūros kūrėjams.

II

Rašytojai pereitus metus jau baigė. Jie parašė, atsiėmė premijas, atšventė literatūros šventę. Prasidėjo dabar visuomenės bruzdinimas prie knygos. Dabar jau galima atsigręžti ir išryškinti pereitų metų literatūros balanso bendruosius bruožus.

1) Karo atmosfera maža tepalietė knygos produkciją.

Joje dalyvavo seniausios kartos rašytojai: M. Lastauskienė, V. Krėvė, Vaitkus; truputį jaunesni Faustas Kirša, Ad. Lastas, B. Sruoga, St. Santvaras, P. Vaičiūnas, Br. Buivydaitė; dar jaunesnės B. Brazdžionis, J. Paukštelis, P. Orintaitė, A. Vaičiulaitis, A. Venclova, J. Marcinkevičius, I. Simonaitytė, L. Dovydėnas, St. Zobarskas, St. Būdavas, St. Pikšrys, Pumputis, debiutantai N. Mazalaitė, nors jau seniai rašanti periodikoje, V. Kumpikevičiūtė, Alf. Keliuotis, J. Kruminas. Kiti čia nesuminėti rodėsi bent laikraščiuose. Kiekybiškai, o ir kokybiškai pereiti metai neatrodo prastesni už 1938.

Prieš kelerius metus lyrikai pirmieji prašneko apie miesto, didmiesčio pavojus. Jie ėmė idealizuoti kaimo gyvenimą su kietu vargu, bet su sveika dvasia. Į kaimą pasuko ir beveik visi pereitų metų beletristai. Vieni teprisimena senąjį patriarchalinį kaimą (Krėvė); kiti kaimą aprašo jau dabartinį, bet su didele meile kaip sveikų tradicijų lopšį ir su apkartimu bei pasigailėjimu stebi, kad miestiška degeneracija braujasi į kaimą (Paukštelis); kiti vėl pačiame kaime, kaip kitados Žemaitė, randa materialistinio savinaudiško prado persvarą, randa žmogų, kovojantį su ragais ir nagais dėl turto (Venclova). Dar kiti stebi kaimo žmogaus konfliktą su gyvenimo kažkokia fatališka eiga; stebi tuos pačioje žmogaus prigimtyje mažus kaprizėlius, kurie netikėtai pastato žmogų į kartaus apmaudo ar tylaus dvasinio pasitenkinimo situacijas (Vaičiulaitis).

Beveik visi pereitų metų veikalai rašo apie kaimą, bet tik ne kaimui.

2) Inteligentinis gyvenimas pereitų metų beletristikoje veik nefigūruoja. Tik tiek, kiek jis veikia kaimą. Jeigu ir figūruoja, tai tik naujas miesčionis. Jo net negalima inteligentu vadinti. Jis tik pamokytas iš kaimo atėjęs ir mieste patvirkęs berniokas, dėl susidariusios konjunktūros apvilktas fraku ir padarytas direktorium. Jokios dvasinės kultūros, jokių

dvasinių interesų jam neegzistuoja (Marcinkevičius, Paukštelis, Būdavas).

Pereitų metų beletristikoje naujų inteligentinio gyvenimo problemų nerandam. Net negrįžtama prie tų, kurios jau prieš kelerius metus buvo Putino ir Grušo iškeltos. O inteligento problema aktualėja pačiame gyvenime. Inteligentas turės sueiti į konfliktą su anuo pamokytu sumiesčionėjusiu kaimiečiu, ar jau tiesiog vadinkim miesčioniu. Į konfliktą dėl įvairių vertybių — dėl dorovės, dėl religijos, dėl tautos, dėl valstybės idealų... Dabar tos kovos dar nėra. Inteligentas yra miesčionio veik likviduotas. Bet jis kils, turės bent kilti.

Inteligento dvasią labiau jau yra pajutę lyrikai. Lyrikuose aptinkame inteligentinio universalumo, nepasitenkinančio empiriniais, materialiniais reiškiniais, kurie miesčioniui yra gyvenimo prasmė. Jie įžvelgia žmogaus pasiilgimą aukštesnio dvasinio gyvenimo, žmogaus norą susisieti su visu kosmu ir surasti jame savo vietą. Vaizduodamiesi savo gyvenimą susijus su kosmu ir su mistiniu idealiniu pasauliu, jie pakreipia savaip ir santykius su kitais žmonėmis, su visuomene, su tauta, net su tais pačiais materialiniais daiktais. Pakreipia etinio idealizmo linkme. Šitokioje ideologijoje pradingsta anas vilkiškas aukso ir valdžios geidimas, toks charakteringas miesčioniui. Suminėto tipo dvasia yra stipriai pabrėžta ir laureato B. Brazdžionio, ir F. Kiršos, ir St. Santvaro.

Poezija su savo nuotaika ir ideologija išreiškia susidarančią nuotaiką, bet ji netiesiogiai yra veiksnys formuotis ir naujam žmogui. Ligi šiol poezija pratino skaitytoją jautriai pastebėti, giliai pergyventi gamtos grožio mažiausius virptelėjimus, asmeninės laimės ar nelaimės niuansus. Skaitytojas į tos poezijos pasaulį reaguoja su visa širdimi, priimančia, egzaltuojančia, bet nereaguojančia aktyviai.

Kęsti ir tylėti tai inteligento dabartinė žymė. Šitą aspektą labai tiksliai yra iškėlęs Brazdžionis „Paskutiniame pa-

smerkto miriop žodyje". Minios miesčionio teismas yra pasmerkęs jį, inteligentą, mirti neva už tai, kad jis nemylėjęs tėvynės. Ne, tėvynę mylėjau, — atsako jis — ir su skaudama širdim žiūrėjau, kaip brolis brolį engia, kaip po pamatais tautos veisias grybas. Bet nepakėliau prieš tai griežto balso. Dėl to kaltas esu! Ir tai yra viena iš didžiųjų inteligento silpnybių — žiūrėti, matyti ir dantis sukandus tik tylėti. Dėl to jis ir pasyvus, nevalingas; dėl to jis ir negalės pakelti kovos su niveliuojančia agresyvia miesčionio dvasia. Tol, kol jis toks bus.

3) Lyrika yra aukščiausiai pakilusi už visus mūsų literatūros žanrus. Aukščiausiai ir idėjos ir formos atžvilgiu. Pereitų metų produkcijoj tas pats reiškinys. Tiesa, metodiškai neteisinga būtų lyginti poeziją su proza. Tai dvi tarp savęs nepalyginamos kategorijos. Tačiau pereitų metų poezija apskritai poezijos žanre yra toliau pažengusi nekaip pernykštis romanas, sakysim, romano žanre.

Net atskiri pereitų metų poezijos leidiniai yra gerokai šoktelėję pirmyn to paties autoriaus kūrybos eigoje. B. Brazdžionio knyga nėra tokia vientisa tematikos atžvilgiu kaip jo *Ženklai ir stebuklai*, tačiau už tat joje yra tie dalykai, kuriais paprastai remiasi knygos pasisekimas — tokie šulai, kuriuose susikoncentruoja visas autorius.

Kaip Putino kūryboje Rūpintojėlis, taip Brazdžionio knygoje Per pasaulį keliauja žmogus ir Paskutinis miriop pasmerkto žodis. Jiedu labiausiai išryškina Brazdžionio kūrybos dvejopą veidą — mistinį, nukreiptą į amžinybę, ir pliekiamai satyrinį, nukreiptą į dienos gyvenimą.

Su didelės pažangos ženklu tenka žymėti ir F. Kiršos ir St. Santvaro poeziją, nors jie ir nepremijuoti.

Krėvės, seno klasiko, beletristikoje, jau netenka ieškoti kūrybinės pažangos; čia konstatuotinas reziumuojantis, sintetinantis vaizdas to, kas jo anksčiau jau buvo pasakyta apie patriarchalinį dzūkų kaimą. Tuo tarpu jaunesnieji Paukštelis,

Vaičiulaitis, Venclova yra neabejotinai pakilę savo kūryboje.

Paukštelis susirado naują kontaktą su gyvenimu — priimti gyvenimą idiliškai, su meile, su tik tik jaučiamu humoru. Toks santykiavimas jo kūrybai ar tik nebus vaisingiausias. Ankstesnis ironiškas pažvelgimas jam buvo mažiau natūralus. — Venclovos pažanga — išsilaiko ryškaus epinio vaizdavimo plotmėje, išvengia nenatūraliai keliamos tendencijos. — Vaičiulaitis, jeigu buvo žinomas formos meisteris, kai dabar pasistūmėjo ir turinio atžvilgiu — jis išmokęs pastebėti gilesnį gyvenimą ir gyvenimo skausmą.

Skurdžiausia drama. Tas vienas P. Vaičiūnas. Ar nepamėgintų kai kurie epinio žanro rašytojai, — tie, kurie savo kūriniuose vis dėlto turi stipraus dvasinio elemento, pereiti į šį pastarąjį žanrą? Žinoma, labai artimai bendradarbiaudami su vienu ar kitu režisūros specialistu?

Kas kas, bet mažieji gauna literatūros apsčiai. Šalia premijuotojo Zobarsko, kurio knygelė tinka daugiau mokykliniam amžiui, didžiausia mažesniems vaikams sensacija buvo Vytės Nemunėlio *Meškiukas Rudnosiukas*. Mažųjų pasisakymas svaresnis už bet kokias jury.

4) Beveik visi čia daugėliau suminėtieji rašytojai yra pernai premijuoti. Po eilės metų praktikos galima teigti, kad premijos naudingos. Jos suaktyvino patį literatūrinį gyvenimą.

Labiausiai gal pažymėtinos yra valstybinė, KVC ir visuomenės (Ukmergės) premijos. Pažymėtinos savo moraliniu svoriu.

Šiemet tos premijos įnešė tam tikro kartumo į pačių rašytojų tarpą. Čia rašytojai komisijoje nesutaria, kuriam savo kolegų veikalui paskirti premiją, ir premija visai liko nepaskirta, o pati draugija tą nesutarimą pavadino nutarimu ir sankcionavo. Čia dėl valstybinės premijos varoma akcija, čia po premijos propagandinis kankinių darymas ir „konkurentų“ niekinimas — vis tai disonansas rašytojų tarpusavio

santykiuose, o tokis disonansas persimeta ir į visuomenę. Tai pirmi tokie metai. Duok, Dieve, kad būtų ir paskutiniai ir kad kiti neužsikrėstų.

Užfiksuojant literatūrinius laimėjimus tegul bus užfiksuotas ir šitas neigiamas tarpusavio santykių reiškinys.

„Buvau Lausannoje europinėj kultūros konferencijoj. Įspūdis liūdnokas. Europa miršta. Gaidos minorinės. Entuziastingesnės minties, o svarbiausia valios gyventi nėra. Jei kalba apie Europos vienybę, apie defence de la culture, tai užpakalyje stovi baimė, kad tik manęs ilgiau nepaliestų, kad tik ilgiau manęs neišmestų iš minkštų patalų ir nuo išlepinto skonio ėdalo bei lakalo".

Iš vieno laiško 1949 Kalėdos

Juozas Brazaitis 1967 kalba apie nepriklausomos Lietuvos dvasią mūsų literatūroje.

ESTETIKOS TEMOMIS.

1. Bendrasis dr. J. Griniaus estetikos pobūdis. — 2. Specialusis toje estetikoje vieno klausimo sprendimas

Teologijos-filosofijos fakultetas išleido dr. Jono Griniaus veikalą, vardu *Grožis ir menas. Estetikos pagrindai* (552 psl.). Toks kapitalinis veikalas estetiniais klausimais leidžia manyti, kad rūpinimasis bent akademinėse sferose filosofine estetine kultūra nėra sustojęs susportėjusioje Lietuvoje. Tas veikalas iškelia, susistemina, sprendžia, žodžiu, apvainikuoja naujas ir visas tas mintis, kurios palaidos būdavo išblaškomos periodikoje ar diskusijose nuo pat mūsų meninio gyvenimo pradžios. O meno klausimais sąmoningiau ir intensyviau domėtis mūsų imta nuo spaudos atgavimo. Ypačiai didelis tam impulsas buvo pirmoji lietuvių dailės paroda Vilniuje su Čiurlionio paveikslais. Iš vienos pusės *Draugijoje,* iš antros jau nuo *Vilniaus žinių* ir ypačiai *Vaivorykštėje, Bare* imta kelti klausimai, kas yra menas, kokie kūrėjo santykiai su kuriamuoju dalyku, su politika, kritiko santykiai su kūriniu bei kūrėju. Tai vis esminiai kūrybos klausimai.

Juos sprendžiant nuo pat pradžios atsirado dvi pagrindinės srovės. Vienai atstovavo Jakštas Dambrauskas. Antroji, iš pradžių neturėjusi aiškaus vieno atstovo, ilgainiui

stipriausiai susiformavo per Balį Sruogą, ėmusį sistemingai griauti Jakšto pažiūras (1925). Tarp šių dviejų kraštutinių rimčiausių atstovų telpa visi kiti bendralaikiai ir paskiau pasirodę estetinės filosofijos srityje. Jie ėjo labiau vidurio keliu. Čia prisimenam ypačiai prof. V. Mykolaičio polemiką su Jakštu dėl meno aptarties. Nors be jokio ryšio su šia diskusija periodikoje paskelbė savo estetines pažiūras ir prof. St. Šalkauskis. Net paskutiniais metais skaitytojų dėmesį buvo patraukusi diskusija tarp dr. J. Griniaus ir dail. Vienožinskio dėl liaudies meno, dėl meno santykiavimo su gamta.

Šitie faktai rodo bent du dalykus: kad estetiniai klausimai tebėra gyvi, nors ir retai viešumon iškeliami, kad juose pasireiškia daugiau nei bet kuriam moksle nuomonių skirtumas. Kaip tik dėl to ir pažymėtinas Griniaus veikalo aktualumas ir pasirinkto kelio racionalumas — svarbiąsias estetines problemas sistemingai išdėstyti ir jas iš pagrindų akademiniu būdu spręsti be jokio ryšio ir su kokia nors diskusija. Šitaip sprendžiamos problemos turi daugiau įtikinamosios, mokslinės galios, kuri veda į išsiaiškinimą, susipratimą ir galbūt net sutarimą.

Tiesa, buvo laikai, kad estetikai apskritai nenorėta pripažinti mokslinės galios. Kai kur ir dabar ji neįsileidžiama į universitetų dėstomuosius objektus. Pradedant nuo Goethės ir Schillerio, net patys kūrėjai ne sykį yra pasisakę prieš estetiką kaip mokslą (nors patys ir labai smarkiai „estetizavo"!). Įvairių argumentų mokslinės estetikos neigėjai surado ar suranda. Viena, estetai esą proto žmonės, mokslininkai, o menininkus bei meną reikią ne suprasti, bet jauste pajausti. Antra, menas esąs autonomiškas, ir estetikos mokslas neturįs teisės jokių receptų kūrėjui rašyti, jam kanonų bei normų nustatinėti. Tegalinti būti tik meno istorija, kuri konstatuojanti kiekvieno individualaus kūrėjo ar kūrinio žymes — ir daugiau nieko. Trečia, meno kūryba reiškiantis individualiai, pagal kiekvieno kūrėjo prigimtį. Dėl to ir

negalį būti jokių bendrų meno kūrybos dėsnių, kurių ieško estetika. Pagaliau, kritikuotas ir estetikos metodas: ji remiantis spekuliatyviu metodu, išeinanti iš absoliučių idėjų, iš metafizikos ir negalinti suprasti konkretaus kūrinio, kuris išplaukia iš konkretaus individualaus kūrėjo.

Tokie priekaištai buvo ypačiai populiarūs pereitame šimtmetyje, įsigalėjus pozityvizmui, empyrizmui ir psichologizmui, tolstant nuo idealizmo, metafizikos, nuo normatyvizmo. Šitoje atmosferoje ir pati mokslinė estetika žymiai revidavo pažiūras į a) savo tikslus, b) į objektą ir c) į metodą.

Jau nuo pat Herderio laikų (1767) populiarėjo mintis, kad normatyvinė estetika negalima. Bendrosios taisyklės neįmanoma esą konstatuoti. Kiekvienas veikalas turįs savus dėsnius. Tegalįs būti tik konkrečių meno faktų aprašymas. Estetika palinko virsti meno istorija. Šiandien jau nebesitenkinama tokiu palaidu aprašymu. Žinia, kad veikalas nėra tik individualus reiškinys. Jame yra daug momentų, bendrų su kitais veikalais. Iš eilės konkrečių veikalų jau daromos išvados apie meninės kūrybos dėsnius. — Šituo keliu eina ir čia kalbamosios knygos autorius. Kūrybos dėsnių ieško; juos suranda. Žinoma, jie neturi ir negali turėti tokio aiškumo ir griežtumo kaip fizikoje ar matematikoje.

Tačiau viena yra kūrybos dėsniai, kita yra kūrybos normos. Estetikos pirmasis ir pagrindinis tikslas yra tik susekti pačią tiesą, surasti meno kūrybos bendruosius dėsnius. Tiesa pritaikinti, surastuosius dėsnius primesti kūrėjui, paversti juos kūrėjo kūrybos normomis jau ne estetikos uždavinys. Tai jau būtų taikomoji estetika, kritika. Taip kaip fizikos mokslas suranda fizinės gamtos dėsnius, o jau paskui inžinieriai ar kas kitas tomis tiesomis pasinaudos praktiniam savo darbui. Ir Griniaus noras, kad estetika „galėtų formuoti šviesuomenės kritikų ir gal menininkų įsitikinimus", yra jau antraeilis tikslas, estetikos taikymas gyvenimui.

Estetikos mokslui svarbu aiškiai pasirinkti savo tyrinė-

jimo objektas. Jis toks, rodos, aiškus: meno kūryba. O betgi ne vienaip jis buvo suprantamas. Meno kūrybos sąvokoje yra svarbūs trys momentai: kūrėjas, kaip genetinė kūrybos priežastis, kūrinys, kaip objektyvus tos kūrybos rezultatas, publika, kaip kūrybos priėmėjas, vartotojas. Šitie trys momentai nevienodai būdavo svarbūs estetikos mokslui. Nuo pat Aristotelio laikų akys buvo nukreiptos į antrąjį momentą, į patį kūrinį. Nuo pat 18 amžiaus galo randas vis daugiau susidomėjimo pirmuoju momentu — kūrėju ar bent kūrybos procesu, ligi talentingasis Dilthey (1889), sėkmingai analizuodamas kūrybines galias, sužadina visuotinį susidomėjimą gilintis į kūrėjo bei kūrybos psichologiją. Kūrybos psichologija beveik pakeičia estetiką. Geriausiu atveju estetika virsta psichologine estetika. Tuo tarpu Taine'as išpopuliarina sociologinės estetikos idėją. Jis akcentuoja aną trečiąjį momentą, — publiką, iš jos psichologijos ir interesų mėgina išaiškinti meno faktą ir jo prigimtį. Paskutiniais laikais, bent literatūros srityje, pasukta aiškiai vėl į objektą, į kūrinį (Walzel). Grinius savo estetikoje atsižvelgia į visus tris momentus. Persveria betgi antrasis. Persvara meno, kaip objektyvaus fakto, — šitas atžvilgis matyti ir iš paties veikalo suskirstymo: A. Grožis, B. Meno kūrinys, C. Meno kūrėjas. Ieškodamas grožio apibrėžimo ir žymių, ypačiai kūrybos dėsnių, autorius betgi daugiausia išeina iš kūrėjo, o taip pat ir iš priėmėjo psichologijos. Tokiu būdu jis neignoruoja nė šitų dviejų faktorių reikšmės meno kūryboje.

Meninės kūrybos dėsnių suradimas priklauso ir nuo metodo, kuriuo ieškoma. Kaip minėta, su pereituoju amžiumi vietoj spekuliatyvaus metodo, vedančio meninės kūrybos dėsnius iš tam tikros idėjos, iš Absoliuto, įsigali empyrinis metodas, kildąs juos iš konkrečių kūrybos faktų. Ne iš viršaus, bet iš apačios. Vokiečiuose jau Fechneris (1876) aiškiai pasuko estetinius svarstymus į empyrinį metodą. Pas mus pirmasis metodas aiškiai vyravo Jakšto Dambrausko

estetinėse pažiūrose. Antruoju metodu pasinešė Balys Sruoga. Čia minimosios knygos autorius eina vidurio keliu. Pirmoje veikalo dalyje, samprotavimuose apie grožį, yra apsčiai spekuliatyvaus metodo; antrose dviejose dalyse persveria empyrinis. Būtent, savo teigimus jis ne tik iliustruoja konkrečiais meniniais faktais. Faktai jam tarnauja teorijoms ar jų klaidoms įrodyti: „Išeinant iš kūrinių ir faktų, indukcijos keliu taip pat galima susidaryti principų“ (5 psl.).

Nurodžius Griniaus estetikos tikslus, objektą, metodą, lengviau sugretinti autoriaus sistemą su kitų analogiškais raštais. Tuos raštus Grinius yra gausiai citavęs, jų mintis panaudojęs, parafrazavęs, joms pritaręs ar kritikavęs. Jeigu veikalo pradžioje ar bent pabaigoje būtų davęs keliolika ar bent keletą puslapių apie estetikos mokslo raidos pagrindines tendencijas, kad ir aukščiau minėtais trimis atžvilgiais, veikalas su savo sistema, su savo pažiūromis reljefiškiau būtų iškilęs šalia kitų estetinių tyrinėjimų. Tatai būtų ne pro šalį pedagoginiais sumetimais. O pati autoriaus tyrinėjimo sistema, palyginti, kaip matėm, su kitais, yra pusiausvyros, vidurio kelias. Ji atsižvelgia ir į tuos priekaištus mokslinei estetikai; kai kuriuos racionalius reikalavimus visai priima. Tai metodiniu, o dabar kiek turinio atžvilgiu apie veikalą.

Pusiausvyra tarp objektyvios ir subjektyvios bei sociologinės, tarp metafizinės ir empyrinės, tarp normatyvinės ir aprašomosios estetikos leidžia tikėti, kad autoriaus pažiūros bus atsargios ir išvengs kraštutinumų. Tokios jos apskritai ir yra. Autorius išeina iš grožio sąvokos subjektyviu ir objektyviu atžvilgiu. Pirmuoju — grožis linkstama suprasti kaip estetinis pasitenkinimas, kurį duoda nesuinteresuotas jokiais praktiniais sumetimais intuityvus pažinimas. Antruoju — tokį pasitenkinimą tada pergyvenam, kada intuityviai pažįstam, jog dalyko idėja yra susiradusi sau vienai atsakančią formą bei išraišką. Dėl to grožį autorius ir apibūdina: „Grožis yra estetinis gėrėjimasis, kyląs iš intuityvaus pažinimo to idėjos

spindėjimo, kuris pasireiškia daikto formoje" (38 psl.). Šias pagrindines tezes sprendžiant, galima būtų buvę pageidauti dar didesnio ryškumo tarp estetinės ir praktinės kategorijos, nesuinteresuotos ir suinteresuotos. Pvz., paveikslai, kurie sukelia gašlius geismus, autoriaus priskiriami į taikomuosius menus, nes jie žadina nebeestetinį pasigėrėjimą, o nutraukia žiūrėtoją į biologinę praktinę sritį ir patenkina paprastus biologinius reikalus, kaip ir patogus automobilis (55 psl.). Bet kažin ar estetinis pasigėrėjimas negalėtų būti prilygintas tiems biologiniams reikalams bent tuo atžvilgiu, kad žmogaus prigimtis estetinio pasigrožėjimo taip pat reikalauja, kaip ir biologinių reikalų paisymo. Antra, susidaro įspūdžio, ar, grožio sąvokoje ir estetiniame pasigėrėjime teisingai iškeliant intuityvų pažinimą, ne per daug yra nustumtas protas. Labai dažnai estetiškai grožėtis imame tada, kai intelektualiai imame suprasti autoriaus minėtą idėjos sutarimą su forma bei išraiška. Akcentuojant tik intuityvinį pažinimą, netektų prasmės visokie meno komentarai. Pagaliau teigiant, kad iš visų grožio rūšių maloniausia žmogui yra gražybė, idealusis grožis (41 psl.), ar ne per arti toji gražybė susiejama su klasinio tipo kūriniais?

Pageidaujant šitose sąvokose apsaugoti skaitytoją nuo čia iškeltos rūšies galimų abejonių, vis dėlto tenka pripažinti, kad pagrindinis tų klausimų išsprendimas atrodo priimtinas ir gana vaisingas tolimesnėms estetikos problemoms spręsti: santykiams tarp medžiagos ir idėjos, tarp gyvenimo tikrovės ir meno tiesos, tarp kūrinio ir kūrėjo, tarp kūrybos ir publikos, tarp kūrėjo valios ir kitų dvasinių galių dalyvavimo kūrybos procese, iš kur kyla įvairūs rašytojo psichologiniai tipai, santykiams tarp meno ir dorovės bei religijos ar kitų gyvenimo sričių, santykiams net tarp kūrinio ir kritikos. Pvz., aukščiau minėtas nesuinteresuoto grožėjimosi principas padeda atsieti nuo tikrojo meno tuos veikalus, kuriuose vyrauja politinių, socialinių, religinių ar kitokių interesų

propaganda. Autoriaus idėjai, intencijai pasirinktosios formos bei išraiškos atitikimas padeda išskirti iš meno srities tuos veikalus, kuriuose esama gražių minčių, sveikų, net reikalingų, bet kurios tėra tik publicistika, pamokslininkavimas, „bogomazija", be būtinos meninės formos.

Visų estetinių problemų čia nepaliesim. Metodiniu sumetimu geriau pasirinkti vieną ir parodyti, kaip ji sprendžiama. Aktualesnė paskutiniais laikais mūsų periodikoje buvo gyvenimo tikrovės ir meninės tiesos santykiavimo problema. Juo įdomiau, kad čia recenzuojamos knygos autoriui buvo įkalbinėjama, esą jis reikalaująs iš menininko sekti gamtą, ją kopijuoti, o kūrėjo tikslas turįs būti savarankiškai kurti.

„Ar kūrėjas gali turėti savo idėjų, ar jis turi imti tokias, kokias gamta jam duoda? Kitaip sakant, gali kilti klausimas, kas yra menininkui kūrinio pavyzdžiu, modeliu ir kriterijum, ar gamta, ar turimas pergyvenimas, individualus vaizdas kūrėjo sieloj?

Į šituos klausimus ne visi vienodai atsako. Vieni mano, kad menas turi sekti — imituoti gamtą tokią, kokia ji yra; kiti mano, kad kūrėjas turi realizuoti tobulą idealą arba tokią tikrovę, kokia ji turėtų būti; treti mano, kad menininkas gali ir turi išreikšti savo idėją ir jos šviesoj suformuoti tikrovę, kokią pats pergyvena" (143 psl.).

Realistinė teorija, kuri sumini pirmosios teorijos šalininkus natūralistus, realistus, tikrovės ieškotojus prancūzus klasikus ir net graikus, kurie garbino Zeuxis talentą už tai, kad jis taip puikiai drobėje nutapęs išsirpusias vynuoges, kad jos priviliodavusios paukščius. Pačią gamtos, natūros sekėjų teoriją autorius betgi randa klaidingą. Pirmiausia toks gamtos kopijuojamasai menas nereikalingas. „Kada E. Zola džiaugiasi, kad jo inscenizuotame *Assomoir* žmonės įeina, geria stati ir atsisėdę, kaip restorane, galėtume jam pasakyti, kad jo menas nereikalingas, nes realusis restoranas visada bus

tikresnis, negu scenoj atvaizduotas. Be to, jei meno esmė būtų imituoti gamtą, tai jis būtų bereikšmis, nes spalvota fotografija gali geriau, tiksliau perduoti reginį, negu dailininko peizažas; kokios nors kriminalinės bylos protokolas gali tiksliau atvaizduoti įvykius, negu drama ar romanas" (144 psl.).

Antra, toks menas faktiškai negalimas. „Nekalbant jau apie kūrinių dydį, paveiksle niekada nei giria neūžia, nei jūra nešlama" (ibid.). Trečia, „jei menas būtinai turėtų imituoti gamtą, jei meninė tiesa glūdėtų kaip galima didesniame kūrinio panašume regimai tikrovei, tada meno kūriniu nebūtų galima gėrėtis, kol neturėtume prieš akis jo modelio" (145 psl.). Pagaliau, „savarankiškoje meno kūryboje realizmas neretai gali būti pragaištingas ir tuo, kad menininko žvilgsnį gali nukreipti tik į siaurą matomąją tikrovę ir uždaryti duris į psichinę, dvasinę, metafizinę realybę, kurios pilnutiniam žmogui ir apskritai žmonijai nemažiau brangios, o amžinybės žvilgsniu žiūrint net reikšmingesnės. Estetinis realizmas pragaištingas ir tuo, kad jo priedangoje gali slėptis menko talento menininkai, kurie, neturėdami nei jautrios intuicijos, nei kūrybinės vaizduotės, tenkinasi peizažėlių piešimu, nuogų ir pusnuogių modelių kopijavimu arba miegamojo kambario ir tvankaus restorano nuotykių aprašymu" (146 psl.).

Kritikuoja autorius ir antrąją teoriją, skelbiančią, kad menas turįs vaizduoti suidealintą tikrovę, tokią, kokia ji turėtų būti. Menas negali užsidaryti tik idealų srityje. Tada jis atitrūktų nuo gyvenimo apskritai. Jis turi vaizduoti (ne kopijuoti!) pilną žmogiškąjį gyvenimą. O jis yra nepaprastai įvairus su fiziniais ir dvasiniais aspektais. „Regimoji gamta, psichinė tikrovė ir dvasia yra vienos ir tos pačios didelės tikrovės sritys". Šita plačiai suprasta gyvenimo tikrovė menininkui yra ne pavyzdys ir ne modelis, bet medžiaga savajam pasauliui kurti. „... gamta menininkui yra žodynas, o ne

knyga, kaip yra pastebėjęs E. Delacroix. Kaip bijodamas suklysti, rašąs laikas nuo laiko žiūri į žodyną, ieškodamas reikalingų žodžių, formų, išsireiškimų tiksliau savo minčiai išreikšti, taip kiekvienas dekadencijos nepaliestas menininkas žiūri į gamtą, kaip į neišsemiamą formų, pavidalų, vaizdų, santykių šaltinį... Jis (sintetinis realistas, integralistas) iš gamtos ima medžiagą, iš regimosios tikrovės renkasi įspūdžius, pavidalus, vaizdus, jų santykius, kurių vienus vos pažymi, kitus savaip sugrupuoja, trečius išryškina, net perkeičia ir viską sujungia į organinę vienybę, pagal savo emocionaliai pergyventą individualų idealą taip, kad atsiranda nauja tikrovė, kuri skiriasi nuo visų matomos kasdieninės realybės, bet kuri turi savo vidaus dėsnius ir prasmę, menininko valios nulemtus. Taigi, meno kūrinys yra gamtos ir kūrėjo sielos sintezė, nauja tikrovė... Pagal savo idealą tikrovę transformuoja net kraštutiniai realistai... Nėra jokio meno kūrinio be stilizacijos, nes tik per ją kūrėjas suorganizuoja į harmoningą vienybę tuos išblaškytus ar neryškius tikrovės elementus, kurie turi byloti tai, ką jis laiko esminiu, turi „skelbti" jo žmogiškai vertingą idėją... Tačiau nustatyti tikslių ribų tai transformacijai nėra galima — kiekviename atskirame atsitikime tai pareina nuo autoriaus reagavimo būdo į pasaulį, nuo jo intuicijos, nuo jo meninės koncepcijos, nuo idėjos, kurią jis realizuoja savo kūriny" (152 psl.). Čia ir pasireiškia tikroji menininko kūryba. Tačiau pridėkim, kad gamtos transformavimas, stilizavimas priklauso ne tik nuo autoriaus meninės koncepcijos, bet ir nuo medžiagos, kurioje jis panorės savo koncepciją realizuoti. Kitoj vietoj autorius kalba: „Pavyzdžiui, jei skulptorius darys statulą iš granito, jis negalės jos taip švelniai detaliai apdirbti, kaip realizuodamas ją bronzoj ar marmure. Net realisto sukurta granitinė stambių bruožų statula visada atrodys labiau ekspresionistinė negu marmuro ar bronzos, kurios, būdamos lankstesnės, labiau gali derintis prie realistinės tikrovės. Ir

daugelis mūsų rūpintojėlių ir kitų liaudies statulų atrodo ekspresionistiškai ne vien todėl, kad jų dirbėjai buvo techniškai neįgudę ir nenusimanė anatomijoj, bet tas ekspresionistinis vaizdavimo būdas iš dalies parėjo nuo medžiagos, nuo medžio, kuris nėra lankstus, kuris reikalauja sintetinės išraiškos, stambių stilizacijų. Dar ryškiau medžiagos reikšmė vaizdavimo būdui matyti mūsų liaudies audiniuose. Ten sutinkami trikampiai, keturkampiai, kvadratai, šešiakampiai ir kitos geometrinės figūros visai nesako, kad tų audinių autorės būtų buvusios ar yra kubistės, ekspresionistės. Tas audinių ekspresionizmas atsirado kaip tik dėl medžiagos prigimties — dėl siūlo, kuris įtemptas audekle visada turi duoti tiesias linijas arba iš tiesiųjų sudarytas figūras" (128 psl.).

Šitokis gyvenimo tikrovės ir meninės tiesos santykiavimo išsprendimas gali būti visiems priimtinas, nes duoda raciją ir pateisinimo egzistuoti įvairiausių krypčių meniniams kūriniams. Vien tik sąlyga — tie kūriniai turi būti tikrai meniški, kitaip nepasireikš juose autoriaus individuali ir originali koncepcija ar nebus juose tai koncepcijai tinkamos formos bei išraiškos. O tai ir yra svarbiausia, vertinant meno kūrinį estetiniu matu.

LIAUDIES VARDU

IŠ LITERATŪRINIŲ PASTABŲ

Literatūra padeda gyvenimą suprasti. Rašytojai pastabumu ir intuicija suvokia besiformuojančios visuomenėje dvasios esminius bruožus. Jie net užbėga gyvenimui už akių, sukurdami tokius tipus, kurie gyvenime dar tik netrukus pasirodys. Kūryba pralenkia patį gyvenimą. Štai kodėl, kai pastaraisiais laikais vėl dažniau vartojamas liaudies terminas, kai vėl pakartojami balsai atremti literatūrą į liaudį, tai iš pačios literatūros norėtum patirti, kas yra toji liaudis, kokia yra to termino sąvoka pačioje literatūros praktikoje, ar liaudies gyvenimas gali būti įdomus šių dienų, palyginti, jau rafinuotam rašytojui.

1

Ankstyvesniais, aušriniais, laikais beveik visa mūsų literatūra buvo liaudinė. Liaudies terminu to meto literatūroje turi būti suprantami beveik išimtinai valstiečiai, kaimas, ūkininkai. Kas buvo rašoma apie kaimo žmogų, rodėsi sykiu ir lietuviška, ir patriotiška, ir tautiška. Kaimo žmonių keliamos ydos, jų rodomi tauraus gyvenimo pavyzdžiai turėjo skatinti, pakurstyti naujau gyventi. Apie kaimą ir kaimui — buvo tada pagrindinė mūsų literatūros kryptis. Ji visai

suprantama. Anais laikais ir tebuvo tas vienas luomas. Bajorų daugumas išsigimę; inteligentai tik pradėjo reikštis, bet irgi iš to paties luomo kilę. Taigi kaimu, ypačiai jo ūkininku rėmėsi visas tautinis gyvenimas; ir jį gravitavo literatūra.

Dar aušriniais laikais liaudinės literatūros sąvoka plėtėsi. Šalia ūkininko atsiranda darbininkas, šalia žemės ūkio darbininko ūkininko pramonės darbininkas. Jais mėgina dalis rašytojų atsiremti (Mačys Kėkštas, paskesniais laikais Janonis ir net Biliūnas bei Jasiukaitis).

2

Liaudis nenustojo dominusi rašytojų spaudą atgavus. Ta liaudimi čia tenka suprasti ir vėl daugiausia kaimas, kaimo būties žmogus. Tik jame šio laikotarpio rašytojai pasinešė ko kito ieškoti, stebėti. Būtent, ne tipinių bruožų, ne tų dvasinių bei fizinių bruožų, kurie pasitaiko daugelyje liaudies atstovų, bet charakteringų, individualinių. Ypačiai pro daugelį žmonių, jau naujoviškos dvasios paliestų, su dideliu atsidėjimu stebima dvasia tų natūrinių liaudies atstovų, kurie dar artimiau už kitus eilinius gyventojus yra sutapę su gamtine stadija. Čia atskleidžiamas liaudies menininko vaizdas (L. Pelėda, Š. Ragana, Vaižgantas). Čia jo etinis religinis pasaulis — santykiavimas su dievybe, su gamtos mistika, su artimu (Krėvė).

Taigi ir šitas laikotarpis liaudies gyvenimo, tiksliau tariant, kaimo gyvenimo neužmiršo. Tik panaujino to kaimo psichologinius aspektus.

Tačiau šitas laikotarpis jau nesitenkina ūkininku, darbininku, liaudimi; jis eina į inteligentą. Juk šiuo laikotarpiu lietuvių inteligentų, kilusių iš valstiečių, kadras žymiai pašoko. Atsiranda juk specialinių interesų. Tačiau literatūra daugiausia sustoja prie inteligento kelio iš kaimo į miestą, jo

atitrūkimo ar sugrįžimo į kaimą, į liaudį. Ne tik L. Pelėda, bet ir Šeinius jau rodo, kaip inteligentas, atitrūkęs nuo kaimo, genda, nyksta tautai, nyksta ir pats sau, nes netenka savim pasitenkinimo. Ir jau tada (ar tik ne pirmu kartu?) skamba šūkis — tik kaimo gyvenime ir gamtoje atgimsta dvasia ir kūnas! Tas šūkis bus pakartotas paskiau ir stipriau nepriklausomos Lietuvos lyrikoj ir beletristikoj, kada rašytojai pajus realų pavojų inteligentui atitrūkti nuo liaudies. Tačiau jau tame laikotarpyje po spaudos atgavimo ir lig Didžiojo karo jau aiškiai literatūra rėmėsi abiem sferom — liaudimi ir šviesuomene, inteligentija. Jų interesai išsiskiria, ir viena nuo kitos regimai tolsta.

3

Nepriklausomoj Lietuvoj literatūra beveik daugiau remiasi šviesuomene, nekaip liaudimi, kaip ji buvo anksčiau suprasta. Nors joje rašoma ir apie inteligentų gyvenimą ir apie liaudies, bet rašoma ne tiek liaudžiai, kiek inteligentiniam skaitytojui, ypačiai poezija.

Pačios šiuo laikotarpiu vaizduojamos liaudies sąvoka praplečiama. Šalia kaimo ūkininko bei amatininko, įžengia miesto, pramonės darbininkas. Tik šio pastarojo dar nėra sukurta bent kiek ryškesnio reprezentatyvesnio atstovo. Vyrauja ir čia kaimas, ūkininkiška būtis ar bent aplinka. Tačiau ir šiuo laikotarpiu kaimo žmoguje surandama naujų aspektų. Būtent, viena rašytojų linkmė pastebi ir ima žavėtis kaimo natūrinio žmogaus spontaniška pajėga, pasiryžimu bei valia naujau gyventi (Cvirka, Marcinkevičius). Tai akcijos žmogus, kuris supersonifikuotas lietuviško berno terminu. Kita linkmė irgi žavisi tradicinio patriarchalinio gyvenimo tauriomis liekanomis, kurias negailestingai ir neatspiriamai užlieja ir katastrofiškai gniuždo civilizacinis gyvenimas (Paukštelis, tas pats Marcinkecičius, net Venclova). Tai pasyvus žmogus. Šitos

dvejopų liaudies žmonių kategorijos — priimti gyvenimą pasyviai ar aktyviai — šiuo laikotarpiu ypačiai pažymėtinos.

Tiek aktyvusis tiek pasyvusis kaimo žmogus neišvengia plūstančios civilizacinio gyvenimo įtakos. Deja, ta įtaka daugiausia neigiama. Mūsų rašytojai tebėra idealistai. Jie pastebi šviesuomenės gyvenimo pakrikimą, kuris veržiasi į liaudį, ir su pasipiktinimu jį konstatuoja. Sykiu jie pakartoja ir aną receptą šviesuomenei — grįžti atgal į kaimą. Iš čia ir prasidėjo iš naujo literatūroje kaimo apoteozavimas. Tačiau rašytojai dar neaptiko ir ryškiau neiškėlė, ką pozityvaus kaimas iš šviesuomenės pasisavino. O ir to, be abejo, yra.

Ši schematinė apžvalga leidžia padaryti keletą literatūrinių ar bent visuomeninių išvadų:

1. Tiek liaudies, tiek šviesuomenės gyvenimas tebėra gyva medžiaga literatūrinei kūrybai ir abejais literatūra turi remtis.

2. Labiau išryškintas jau yra kaimo liaudies gyvenimas, o prašytųsi stebimas jau susiformuojąs ar net susiformavęs pramonės darbininkas, o taip pat dar ir žemės ūkio naujo tipo darbininkas.

3. Apie liaudį rašoma, bet liaudžiai raštų sritis dar per daug apleista.

4. Visuomeniniu atžvilgiu nėra racionalu be atodairos aukštinti literatūroje liaudies tipinį atstovą. Tegul liaudies atstovas turi daug gaivalinės jėgos ir valios, tegul jis prisirišęs prie taurių tradicijų, tačiau tos jo geros žymės gali būti dar patobulintos, kai sustiprins jas kultūrine dvasia, tauriomis, kultūrinėmis formomis, pasiskolintomis iš šviesuomenės. Kaip poezijoj nesitenkinta viena tautosakine forma, bet imta ji individualiai stilizuoti, — taip negalima tenkintis tik tradiciniu būdu suprantamos liaudies idealu, o reikia tą liaudies žmogų kelti vis į aukštesnį kultūrinį laipsnį. Savo ruožtu ir šviesuomenė gali pasisemti iš liaudies anų natūrinių jėgų, bet neatsisakyti nuo inteligentui privalomų formų. Šitokiu būdu

gauna realios prasmės tas inteligento „bėgimas“ į kaimą, o taip pat kaimo, arba apskritai liaudies santykiavimas su šviesuomene. Tačiau šitokiu būdu (vėl visuomeniniu atžvilgiu) tektų atsargiai vartoti liaudies terminą, aukštinant liaudį, nepasmerkti šviesuomenės, kad nebūtų sukeltas antagonizmas tarp liaudies, to kaimo ar miesto ūkininko, darbininko, amatininko, kuris verčiasi fiziniu darbu, ir vadinamojo šviesuolio, inteligento, kuris verčiasi intelektualiniu darbu; vienas be antro normaliame valstybės gyvenime neįmanomi.

RAŠYTOJAS TREMTINIŲ BENDRUOMENĖJE

RAŠYTOJO AUKLĖJAMOJI REIKŠMĖ

Tremtinys ir rašytojas viename asmenyje. Pirmuoju atveju jis yra toks pat kaip visi tremtinių bendruomenės nariai — jį veikia tos pačios aplinkybės, jis turi tos pačios bendruomenės atžvilgiu prievolių ir teisių. Antruoju atveju jis skiriasi savo emocine vaizdine prigimtimi, kuria jis suvokia save ir aplinką — ir į ją reaguoja. Ši prigimtis nustato kitokius jo ryšius su bendruomene, kitokias priedermes tai bendruomenei, o taip pat ir bendruomenė turi kitokių priedermių rašytojo atžvilgiu.

Šia aksioma remiantis ir tenka suvokti, pirma, rašytojo tremtinio faktinę padėtį dabartinėje tremtinių bendruomenėje, antra, nustatyti galimą ir pageidaujamą padėtį ateičiai.

1. Rašytojas tremtinys labiau susiliejęs su tremtiniais tautiečiais, nekaip buvo tėvynėje. Daugumas rašytojų tremtyje dar neseniai buvo pavirtę juodadarbiais, kovojusiais prie mašinų dėl kasdieninės egzistencijos. Rašytojas turėjo pergyventi niekinamo, antraeilio, trečiaeilio žmogaus padėtį. Rašy-

tojas net stipriau buvo niekinamas kaip pilkasis dirbtuvės žmogus. Tokia padėtis rašytojo dvasioje griovė ir kūrybos svajones. Jis neteko sąlygų pasireikšti savo rašytojo prigimtimi.

Kokis tai smūgis turėjo būti rašytojui, iš prigimties daugiau ar mažiau linkusiam į individualizmą ir kėlusio galvą aukščiau už vulgus! Smūgis rašytojui, kurio pergyvenimai trokšta būti išsakomi, išrašomi!

Vienam tautų ir žmonių kalėjimui sugriuvus ir tremtiniams atsidūrus okupacinių valdžių globoje, padėtis rašytojui ne iš esmės pasikeitė. Jis gyvena tose pačiose karo sukurtose sąlygose su visais kitais tremtiniais. Tik už juos rašytojas laimingesnis tuo, kad jis gali pasireikšti su savo rašytojo prigimtimi. Jis turi ir kūrybai reikalingą auditoriją — tremtinių bendruomenę.

Nuo šių karo sukurtų sąlygų, kurios veikia ir patį rašytoją, nuo auditorijos, susiformavusios taip pat karo įtakoj, priklauso rašytojo kūrybos pobūdis.

Taigi ar šios sąlygos yra palankios kūrybai?

2. Kūrybai reikalingi pergyvenimai. Populiarus būdavo rašytojų nusiskundimas: nėra, kas pergyvenimus paskatina; gyvenimas per daug monotoniškas... Galima teigti, kad šis nusiskundimas dabar netenka pagrindo. Karo sąlygos kiekvienam pergyvenimų davė per daug. Kiekvieno noras — kad tik jų mažiau — tų pergyvenimų.

Bet pergyvenimai gali būti kūrybai ir palankūs ir žalingi. Palankūs tie, kurie yra humaniškosios, žmogiškosios prigimties. Žalingi, kurie degraduoja žmogų tik į biologinių būtybių eiles. Karo sukurtos gyvenimo sąlygos žmogui yra davusios daugiau antros rūšies pergyvenimų.

Lagerio gyvenimas verčia žmogų kaimenės būtim. Kaimeninis gyvenimas ne taip slegia masės žmogų, bet jis daros nepakeliamas šviesuomenės, dvasinio elito žmonėms. Ir reikia tam tikros vidaus kovos, ligi individualistas susi-

gyvena su masės padėtimi, ligi jis prisiderina, prisitaiko ir tenkinasi tais interesais, kuriais gyvena ši kaimeninė aplinka. Tai individualisto laidotuvės, lėtos, bet sistemingos laidotuvės, žmogaus nuasmeninimas. Rašytojas tą vidaus konfliktą, nuasmenėjimo procesą pajaučia stipriau. Tikrieji dvasinio darbo profesionalai su dideliu tragizmu mato savyje blėstant talento kibirkštis. Taigi gyvenimo aplinka žmogaus asmenybę veikia destruktyviai. Ir pats rašytojas pačių gyvenimo sąlygų yra veikiamas. Sunku pasakyti tiksliai, kuria kryptimi riedi mūsų rašytojų dvasia. Jie taip išsiblaškę. Jų kūrybos tiek maža viešumon pasirodo, kad tik apytikriai galima jų evoliuciją nuspėti. Būčiau linkęs jį skirti į antrojo tipo grupę, kaip ir žymią dalį kitų dvasinio darbo žmonių. Ir juo stipresnis talentas, juo jis labiau suaugęs su šio tipo žmonėmis. Jis stengiasi išlaikyti savyje rašytojo ugnį, išsineštą iš gimtosios žemės. Stengiasi jos neužgesinti ir dirbtuvių ūžime, ir nuobodžiaujančio lagerio klegesy, ir KZ pragare. Jis sąmoningai ir spontaniškai yra pasijutęs bendruomenės narys ir tai bendruomenei turįs atiduoti savo kūrybos duoklę. Jis vėl sutapęs su tremtinių bendruomene. Sutapęs ne tik kaip žmogus, vieną vargą vargstąs ir tais pačiais idealais gyvenąs, bet ir kaip rašytojas, kuris išreiškia bendruomenės idealus ir patenkina jų dvasinį kūrybos troškulį.

Tremtinys rašytojas patenkina savo auditorijos lietuviško žodžio pasiilgimą. Tremtinys rašytojas išreiškia pagrindinius bendruomenės nusiteikimus — nesitenkinti čia, kas prieš akis, o ilgėtis gimtojo krašto, jį sapnuoti, prisiminti, apipinti jautriausiomis svajonėmis. Blyksteli tremtinio rašytojo kūryboje pastangos būti tremtinių bendruomenei „sielų vadais“ (kaip kitados buvo pavadinti didieji lenkų tremtiniai poetai).

Lietuvio tremtinio rašytojo idealizmas ir jo pastangos reikštis kūrybiškai ir nepalankiausiose sąlygose yra jam

garbė. Jo sutapimas su bendruomene — tai jo bendruomeninė reikšmė.

3. Bet čia yra ir jo silpnybė. Jis sustingsta siaurame savęs suvokime, suvokime to pergyvenimo, kuris yra ir tremtiniams visuotinai bendras — patriotinėje savo krašto vizijoje. Jo žvilgsnio ir širdies nepaliečia didi evoliucija, kuri vyksta žmonių protuose ir širdyse ir tik paskiau prasiveržia valstybiniais, socialiniais planais. „Per pasaulį keliaujančio žmogaus" problemos nepajėgia rašytojo tremtinio kankinti.

Net nuoširdaus gimtosios šalies jausmo srovė nebesuranda naujesnių krantų, kurie būtų papuošti sultingesnių ar spalvingesnių gėlių žiedais, — naujesnės originalesnės formos. Galimas daiktas, kad rašytojo realusis gyvenimas yra tiek nuoširdus ir tiek stiprus, jo ilgesys toks gaivališkas, kad jis nebestebi tų poezijos formų, kuriomis jį reiškia. Bet skaitytojui tokia poezija atrodo ne poezija. Taip dažnai pasitaiko: realusis pergyvenimas nesutampa su poetiniu pergyvenimu. Realusis pergyvenimas gali būti palygintas su verpeto vandeniu, kuriame susidrumstę visokios priemaišos. Poetinis pergyvenimas jau yra tyroji, grynoji jausmo srovė, atidalijusi nuo asmeninių suinteresuotų priemaišų. Ir net patys didieji mūsų poetai, tenkindami savo širdies reikalą, iš realiu pasiilgimu ar realiu susijaudinimu putojančios širdies negali išskirti grynosios poezijos grūdų. Yra dar blogiau. Vyrai su gabumais išleisti knygą, nors be gabumų ją parašyti, paleidžia visuomenei eiliuotą reportažą ar publicistiką, gadindami savo vardą ir tremtinių skonį.

Jei būdavo kalbama apie taikomąją dailę ir grynąją dailę, tai šie terminai galėtų būti vartojami ir literatūrai. Mūsų sąlygos įgalino ir įgalina rašytojus kurti (gal teisingiau pasakius), viešumon parodyti taikomąją poeziją. Net mūsų geriausi iš geriausių taikomajai poezijai yra sudėję stiprią duoklę.

4. Žinom, kad taikomoji literatūra yra reikalinga, bet

žinom taip pat, kad ji neužtenkama. Prie grynosios poezijos aukšto laipsnio pripratę tėvynėje, mes jos pasiilgstame ir dabar.

Pasiilgstame poeto ne tik sutapusio su bendruomene, bet atsistojusio tvirtai tarp bendruomenės, o vis dėlto pakilusio viršum jos visa galva.

Pasiilgstame poeto-rašytojo, kuris, jeigu ima dabartinę padėtį, tai ją peržvelgia kiaurai, suvokia giliausią įvykių prasmę, atskiria nuo ją temdančių atsitiktinių priemaišų ir savo emocinėj vaizdinėj prigimty suranda jai poetinę formą.

Pasiilgstame rašytojo, kuris atskleistų daugel kitų nūdienio žmogaus dvasios bruožų, nesuvokiame konkrečiomis formomis, bet mes jaučiame, kad esam nebe tie patys, kaip anksčiau, kaip gyvenimas nebegrįš tas, kuris buvo. Vyksta lėtu tempu ar greitu — perversmas žmoguje, jo galvosenoj, jo pergyvenimuose. Jaučiame, kad po karo destrukcijos, po bombų, po kalėjimų, po ideologijų prievartos, kuri atėmė iš eilinio žmogaus jo laisvės saugumo ir pastovumo jausmą, kuriasi naujas vidutinio žmogaus gyvenimo idealas: žmogaus, kuris nesikiš į didžiuosius reikalus, kad tik kiti nesikištų į jo mažuosius reikalus, paliktų jį ramybėj ir leistų jam džiaugtis bent tomis trumpomis valandėlėms, kurios atsirado tarpe nuo vienos katastrofos iki dar baisesnės. „Mūsų laimė tik akimirka" — kaip radijas cituoja kažkurios Amerikoj populiarinamos knygos motto. Jaučiame taip pat naujus tragiškus pergyvenimus „atominio" žmogaus, naujųjų laikų Fausto. Jis savo minties galybe apvaldė didžiojo ir mažojo pasaulio stebuklingas paslaptis, bet prieš jas jo paties gyvenimas ir jo amžius yra toks menkutis: apvaldė pasaulio kosmą ir mikrokosmą, o neapvaldo to trumpaamžio žmogaus širdies ir valios, kuri yra žmogaus ir žmonijos katastrofos kaltininkas.

Naujai besiformuojančios žmogaus dvasios nematome, bet jaučiame ją iš skurdžiai pasiekiamos literatūros; iš

politinio, bažnytinio, socialinio gyvenimo įvykių. Visur jausti kuriantis naujas mentalitetas. Pasigirsta nauji šūkiai, bet juos nustelbia senojo mentaliteto pagaminta įvykių eiga. Mes tai jaučiame, bet tik rašytojo talentas pajėgs tą vykstantį dvasios perversmą ir naujo žmogaus kelią į gyvenimą gyvomis formomis atskleisti, gyvesnėmis nei pats gyvenimas.

Šiais žodžių, tuščių frazių ir plokščios propagandos laikais pasiilgstame rašytojo, kuris prisimintų kadaise motinos mokytas jaunomis lūpomis tarti — neimk Dievo vardo dovanai ir pats sau parafrazuotų: neimk poezijos žodžio dovanai. Tik intelektualinė kultūra gali apsaugoti rašytoją nuo tos ir daugelio kitų poezijos nuodėmių.

Didelis talentas susijęs su didele ir intelektine kultūra tepajėgia kurti didžio masto literatūrą poezijos žodžiui duoti gaivinančios jėgos.

5. Grynoji literatūra nėra atitrūkimas nuo visuomenės. Ji yra pati tikroji, kuri visuomenei vadovauja. Ji gali būti nelengvai suvirškinama, nelengvai suprantama, ne iš karto uždeganti, nes ji kaitina ne šiaudų liepsna. Ji reikalauja skaityti ir galvoti. Galvoti ir įsijausti. Įsijausti pačiam skaitytojui, įsijungti su savo vaizduote ir savo galvojimu į autoriaus pergyvenimų pynę. Susidaro išvidinis stiprus ryšys tarp poeto-rašytojo ir jo skaitytojo. Šitaip ji ir formuoja ir kelia skaitytojo dvasią: jo galvoseną, jausmą, valią. Tokia kūryba reikalauja skaitoma po kelis kartus. Lėtas jos kelias į skaitytoją, bet tikras ir vaisingas.

Šitokios kūrybos pasiilgstame, nes jos maža turime.

6. Ar tai nėra netiesioginis priekaištas ir kaltinimas mūsų rašytojui tremtiniui? Ne! Nieko čia negalim kaltinti. Tai išdava mūsų visos padėties. Visų tremtinių dvasinis, kultūrinis lygis suseklėjo; dvasinių interesų ratas susiaurėjo ir sulėkštėjo. Susiaurėjo, suseklėjo ir literatūra. Tai įvyko visai ne nuo mūsų priklausančių sąlygų. Reikia naujų sąlygų, reikia daugiau atmosferos, daugiau dvasinės saulės, kad atsigautų

be saulės gyvenanti mūsų dvasia. Reikia naujos dvasinės šviesos ir šilumos, kad prasiskleistų literatūros žiedai. Literatūrinis ir apskritai dvasinis lygis pakils, jei sugrįšime į ten, iš kur esame išrauti.

Taip, viskas atsigaus, kada sugrįšim. Bet jei ne; jei teks ilgiau ištrėmime palikti. „Vaišės" baigiasi ir turėsim darbo žmonėmis virsti šiame ar kitame svetimame krašte. Ilgesnės tremties galimybę reikia turėti prieš akis, sprendžiant ir mūsų tremtinių kūrybos likimą.

7. Kūryba ir tremtyje gali tarpti. Dešimtimis galėtų kiekvienas skaičiuoti didžiuosius kūrėjus emigrantus, tremtinius (Dante, Slowackis, Mickevičius, Norbutas, Buninas ir daugel kitų!). Tačiau istorija vargiai kartojasi. Mūsų rašytojas yra kitoks, jis atsiduria kitokiose sąlygose nei daugelis emigrantų.

Viena, mūsų laikai pasižymi planingu ir sistemingu emigrantų nutautinimu, suvirinimu bendrame katile.

Antra, mūsų rašytojas turbūt nė vienas neturi materialios atramos ir turės ieškotis pragyvenimo šaltinio. O mecenatų laikai jau tik pasakoj sekami.

Trečia, mūsų žmogus tebėra toje kultūrinės raidos stadijoje, kada žmogus jaučiasi savas, laisvas, galįs su savim savo galiom pasireikšti, savoje bendruomenėje būdamas. Iš jos atitrūkęs jis vegetuoja, svetimoje neprigyja, ant kojų tvirtai neatsistoja. Mūsų pajėgiausi rašytojai, kurie gyvena emigracijoje vakaruose jau keleri metai, negalėjo arba nieku pasirodyti, arba jų pasirodymas neprilygsta to, ką jie tėvynėje buvo davę. Nėra, be abejo, negalima, kad mūsų didieji talentai tremtiniai neįeitų į svetimos kalbos literatūrą, bet ši galimybė dabartinei kartai labai maža.

Mūsų tremtinių kūrybos likimas bus glaudžiausiai susijęs su pačios tremtinių bendruomenės likimu. Kiek tremtinių bendruomenei pasiseks išlikti gyvai ir pajėgiai kaip tautiniam vienetui, kovingai nusiteikusiam dėl savo pagrindinių idealų,

tiek išliks ir kūryba aukštumoj. Iš kitos pusės kūrybos aukštis kels tremtinių bendruomenės dvasinį lygį.

Nepaisant blogiausių perspektyvų ir blogiausių sąlygų tremtiniams, optimistiškai galim žiūrėti į ateitį tokiomis sąlygomis:

1) jei tremtinių bendruomenei pasiseks išlikti nesuskaldytai, vienoj kompaktinėj masėj ir tokiu būdu sukurti gyvenamosios vietos bendruomenę;

2) jei pasiseks išlikti neišblaškytiems po svetimas darbo įstaigas, suorganizuoti savas darbo įstaigas ir tokiu būdu sukurti darbovietės bendruomenę;

3) jei pasiseks suorganizuoti savo kultūrinio gyvenimo įstaigas ir tokiu būdu sukurti kultūrinių židinių bendruomenę.

Šitokiomis sąlygomis lietuvis tremtinys gali išlikti mažiau paliestas visos, svetimybes niveliuojančios, imigracijos politikos. Trečioji sąlyga paliečia ir rašytojus bei apskritai kultūrininkus. Ji pramato tam tikras pareigas tremtinių bendruomenei, iš kitos pusės rašytojui kultūrininkui. Tremtinių bendruomenės pareiga suorganizuoti visą tremtinių gyvenimą taip, kad kultūrinimui būtų sudarytos bent minimalios sąlygos jo misijai atlikti, jo kūrybiniams, kultūriniams darbams, tremtinių bendruomenei skirtiems. Juos rašytojas gali pareikšti ir sykiu su bendruomenės vadovybe organizuoti per savo profesinę atstovybę. Per ją gali ieškoti priemonių rašytojo intelektinei kultūrai gilinti ir ryšiui su pasaulio rašytojais megzti. Rašytojų kultūrininkų pareiga — savo kūrybiniais laimėjimais ugdyti bendruomenės meninį svorį, palaikyti domėjimąsi ir sielojimąsi tautiniais siekimais ir apskritai dvasiniais interesais, vis stipresnį domėjimąsi ir vis aukštesnio laipsnio dvasinėmis vertybėmis. Būtų rašytojo nusikaltimas, jei jis nusileistų iki minios, pats joje pasiliktų nepakildamas ir jos aukštyn nekeldamas. Šitokis kooperavimas jau mėginamas. Lietuvių bendruomenė negali nusiskųsti rašytoju tremtiniu, kad jis stovi už bendruomenės

ribų. Negali nusiskųsti, kaip vokiečiai kad skundžiasi savo didžiuoju beletristu, kuris savo tėvyne pasirinko tą kraštą, kuris jo egzistenciją geriau aprūpina. Negali skųstis tremtiniu rašytoju, kaip skundėsi vokiečių spauda savo didžiuoju dramaturgu, kad ne jis gyvenimą keičia, bet pats kaitaliojasi pagal gyvenimo kaitą. Mūsų rašytojas tremtinys stovi bendruomenės tarnyboje. Bet tarpusavio bendradarbiavimą, rašytojo ir bendruomenės pareigas vieni antriems reikia sąmoningai ir sistemingai suorganizuoti. Tada turėsim pagrindo tikėti, kad tremtinys rašytojas atkakliai stovės bendruomenės dvasinio gyvenimo priekyje, su bendruomene kentės dabartį, su ja sykiu stengsis pakilti kultūriniame lygyje ar bent neprarasti iš tėvynės išsineštojo.

KŪRYBOS VAIDMUO ŠIANDIEN

I

Nepriklausomos Lietuvos paskiausioj istorijoj buvo du ryškūs periodai. Vienas herojinis, kovų dėl tautos ir valstybės egzistencijos laikotarpis. Antras — kūrybinis, pastangos sukurti nuosavą kultūrą ir jai materialinį pagrindą — ūkinį gyvenimą.

Tai natūralus kelias kiekvienos tautos, išeinančios gyventi. Kiekvienoje yra herojinis laikotarpis, ar jame bus susitelkusios herojinės pastangos Termopilų ar Širvintų-Giedraičių varduose. Kiekvienoje reiškiasi kūrybinio subrendimo ir kultūrinio suklestėjimo laikotarpis, ar jis bus siejamas su Periklo-Praksitelio, ar su Puškino-Tolstojaus-Dostojevskio, ar su Goethės-Schillerio vardais. Dažnoje pagaliau reiškiasi dekadansas, ar jis bus sutapęs su graikiško sofizmo, ar su naujųjų laikų fašizmo ar bolševizmo forma.

Lietuva buvo tik antrojo periodo pradžioje.

Tada itin buvo imta kalbėti apie Lietuvos nuosavos originalios kultūros reikalą, apie lietuvių įnašą į tautų kultūros lobyną. Šiame laikotarpyje, kultūrinės kūrybos pradžios laikotarpyje, atsirado ir literatūros premijos.

Dabar premijos atgaivintos kitokiose sąlygose. Tai nėra

laikotarpis, kurį galėtume vadinti kultūrinės kūrybos laikotarpiu. Tai nėra nei tautos dekadansas. Dekadansas eina iš vidaus ir reiškiasi tada, kai sąmoningai vykdomos vienašališkos teorijos ar politiniame, ar kūrybiniame, ar religiniame gyvenime. Dekadansas ir tada, kai tautoje nebėra jėgų išvidiniam nuosmūkiui pasipriešinti. Dabartinė tautos padėtis, sprendžiant iš jos pačių gerųjų pajėgų reiškimosi, yra herojinė. Vėl herojinė. Eina pati žiauriausioji kova dėl egzistencijos, dėl tautos ir žmogaus teisės gyventi. Ar šis herojizmas baigsis pergale, ar tragiška katastrofa — mes nežinome. Bet mes žinome ir jaučiamės visa širdimi, kad esam tos kovojančios, ne dekadansinės tautos nariai.

Šitoms herojinėms pastangoms dabar sutelktos visos jėgos ir priemonės, esančios krašte, ištrėmime, emigracijoje. Joms turi dirbti ir kūryba, literatūra. Literatūra yra herojinės kovos vienas iš galingųjų ginklų. Ne tam ji kuriama dabar, kad vaikytųsi dekadansinio laikotarpio šūkį „L'art pour l'art" — „menas menui". Nepretenduojam dabar ir į aukštąjį idealą — savo dabartinėmis pastangomis praturtinti ir papildyti pasaulinių kultūrinių vertybių aruodą. Literatūra dabar turi atstoti šviesų ginklą tautiečiui stiprinti, draugui laimėti. Literatūra mūsų sąlygoms tai Lohengrino kardas.

II

Šie žodžiai tikram literatūrininkui, papratusiam kalbėti normalių laikų terminais apie kūrybos autonomiją, gali atrodyti beveik blasphemia. Su išgąsčiu jis pagalvos: tai piršimas propagandinės, pilietinės literatūros, siūlymas eiliuotos publicistikos... Nesusipratimui išvengti pažymėtina: ir šiais laikais literatūrai neskiriamas ir negali būti skiriamas uždavinys kovoti su mūsų išoriniu priešu ar su vidaus negerovėmis, kaip tai daro mūsų nedraugas. Literatūra nėra

nei atominė bomba, nei dezinfekciniai milteliai. Jos paskirtis ne naikinti, ne griauti. Jos subjektyvi paskirtis pozityvi — žmogaus dvasią gaivinti, organizuoti, kurti. Tai šviesusis, kuriamasis pradas.

Literatūros rolė — kaip saulės. Saulės šviesa, šiluma ir kitos jėgos palaiko vitalinę gyvybę. Vitalinis pasaulio klestėjimas yra jos veikimo rezultatas. Ir jokios mechaninės lempos jos nepavaduos.

Literatūra dvasinėje srityje turi panašios reikšmės. Ji atitraukia žmogų nuo žemesniojo pojūtinio pasaulio ir pakelia į aukštesnių interesų sferą. Ji pažadina žmoniškumą. Pažadina žmogaus norą pakilti nuo gyvenimo kasdienybės į gilesnių minčių vaizduotės ir jausmų pasaulį. Mintyse, vaizduotėje tie jausmais išgyventi pasauliai reiškia mums daugiau, nei mes manome, nei pastebime. Ir šia prasme tikroji kūryba, juo ji tauresnė, juo gilesnė, juo labiau stiprina mumyse žmogų, stiprina jėgas egzistencinei kovai. Jos gilios mintys ir pergyvenimai yra kaip tos saulės kaitra. Jos tobula forma yra kaip tas giedras eteras, kuris praleidžia saulės spindulius veikti vitalinį pasaulį.

Tiesa, saulės spindulius ne visi pakelia ir prisiima. Džiovininkams ji nepakeliama. Estetinio skonio džiovininkams tikroji literatūra pasirodo sunkiai pakeliama. Jiems reikalingas literatūros surogatas, kuris juos linksmintų, graudintų, pataikautų, bet kuris neverstų įtempti nei skaitytojo intelekto nei vaizduotės. Kai nėra cukraus, gomurį tenkina ir sacharinas. Bet jėgų jis nestiprina. Yra ir literatūrinio sacharino, kuris dvasiai betgi neduoda kalorijų. Dėl to gali būti suprantami ir pateisinti griežtieji reikalavimai tiek kūrėjams, tiek ir skaitytojams šiandien, šiame herojiniame tautos likimo periode. Jie pateisinami ne tik estetiniais sumetimais, bet visuomeniniais — tais tautiečio stiprinimo sumetimais.

Tik šis herojinis laikotarpis yra kitoks nei pergyventasis, kuriame Maironis dainavo. Maironio laikai gaivino patrio-

tinius jausmus. Šiandien tie jausmai nėra išblėsę. Šiandien net didžiausias oportunistas jaučiasi esąs lietuvis ir savo kapitalus mielai paliktų, jei tik galėtų sugrįžti į tokią Lietuvą, kokia ji buvo lig antrojo pasaulinio karo. Šiandien į patriotinius jausmus maža kas ir besikėsina. Pasikėsinimas yra šiandien dar didesnis — į žmogų, į žmogaus žmoniškumą, kad paverstų jį dvasios skurdeiva ir kaimenės gyvuliu. Dėl to prašnekti į žmogų ir pažadinti jame tauresnius tikrai žmogiškus pergyvenimus yra aktualusis rūpestis šių dienų herojinei literatūrai.

III

Ar šitokį literatūros laipsnį tremtyje pasiekėm? Ar šita linkme ji pajėgė veikti mūsų visuomenę?

Lygindami su literatūros padėtimi Lietuvoje, pasakysime — ne. Jos kiekis mažesnis. Jos lygis žemesnis. Taip, žemesnis. Neturim reikalo tatai nuo savęs slėpti. Kai kas net be reikalo surado kelią į spaustuvę. Bet žemesnis lygis ir mūsų žinomųjų rašytojų, džiuginusių savo neabejotinu subrendusiu talentu. Lygiai kaip žemesnis lygis mūsų laimėjimų švietimo, labdaros, politikos, profesinėse srityse. Ką savo srityse laimėjo profesorius, gydytojas, teisininkas, mokytojas — ar jie padarė didesnės pažangos nei Lietuvoj, ar jie pajėgė duoti bent tiek, kaip Lietuvoj? Jiems nėra sąlygų. Nėra jų nė rašytojui. Poetinis Maironio pasakymas „pagimdys vargai galiūnus" nereiškia, kad turi būti didelis skurdas, didelė priespauda — ir gims tada herojai. Kūrybai reikalinga tam tikra materialinė ir dvasinė aplinka. Ąžuolai neišauga poliarinio šalčio kraštuose. Ir palmės dykumose auga prie šaltinių. O tų sąlygų nėra. Visas mūsų gyvenimas degraduotas keliais laipsniais žemyn. Mes prievarta esame suprimityvinti... Tegul bus pavesta mūsų profesoriams dabar, šiuo momentu profesoriauti, ar mes pa-

jėgsim dabar būti tokiam lygy, kaip Lietuvoj buvom? Vargiai, ne tik dėl to, kad mokslo priemonių mums trūksta, bet ypačiai dėl to, kad kultūrinė aplinka mums netinkama. Neturim savo kūrybai būtinos atramos po kojų — savos valstybės. O prie kitokių sąlygų mes nesam pripratę.

Poezijos suskurdimas, kultūrinio lygio smukimas tik labiau pabrėžia mūsų didžiojo siekimo teisingumą. Ir jeigu svetimieji spaudoje meta akmenį į mūsų pusę, laikydami mus asocialiu elementu, tai iš visos širdies galėtume jiems atsakyti: „Grąžinkite mums tai, ko per jus esame netekę, o tada — ir tik tada — mes galėsim parungtyniauti su jumis ir pajėgsim duoti tai, ką buvom žadėję anais laikais".

Žemesnis mūsų lygis ir dėl tų bendrų priežasčių, dėl kurių vokiečiai skundžiasi kūrybos sausra. Kitos tautos taip pat. Dėl to, kad pasaulis stovi atominės bombos ženkle. Bombos, kuri yra modernusis simbolis pasaulio, pilno iš esmės klastos, skriaudos, griaunamųjų jėgų, kuri rodo atpalaiduotas žmogaus žemąsias galias, o ne dvasines. Negreit kardas bus perdirbtas į arklą, ir ateis Periklo-Praksitelio amžius. Inter arma silent musae. Dėl to su skausmu skaitai mūsų poeziją, kaip veidrodį, kuriame atsispindi tik skeveldros išsinešto iš tėvynės kūrybinio pajėgumo, ir džiaugiesi, kad bent jis yra išlaikytas nuo sužvėrėjusios aplinkos. Iš kitos pusės skaitai, kaip rašytojai vienas kitą čaižo plunksnomis, ir baugiai tari sau visa širdimi: „Brolau, gerai darai, reikalaudamas, tik ar tu savo srityje pajėgsi duoti daugiau, jei taip pagiežingai svaidai žodį?"

Literatūros veikmė tremtinių visuomenei? Ar ją pakėlė, ar ją išlaikė? Nei literatūra, nei kitos pajėgos visuomenės diferenciacijos negali išlaikyti. Visuomenė aiškiai skyla. Viena dalis herojiškai laikosi ir grumiasi dėl savo dvasinio lygio. Prarado turtą, prarado tėvynę, prarado profesiją. Bet tegul nepraras dvasios didybės. Kita dalis smunka baisiais tempais. Tiek eiliniai DP, tiek net jų dvasiniai vadovai. Gėdos dėme jie

pridengia veidą visiems lietuviams. Literatūrai tenka betgi priskirti pastangas tą ratą sulaikyti, jo tempą bent sulėtinti. Tai jos įnašas į bendrus herojinius užsimojimus.

Šiandien ši manifestacija ir įvertina bei pagerbia ir sveikina tuos iš rašytojų, kurie rasti „geriausi iš geriausių“. Ji pademonstruoja rašytojų vadovybės paslankumą ir atkaklumą nenuleisti rankų, organizuoti rašytojų pastangas, populiarinti jų kūrybą. Jeigu premijomis atžymėti rašytojai, tai bent geru žodžiu tenka pažymėti ir įvertinti draugijos vadovybės organizacines pastangas.

Laimėti literatūros pagalba draugų vargiai bebuvo galima norėti. Čia kiti tarptautinės kalbos menai turi patogesnes sąlygas — plastika ir vokalinis menas. Jeigu literatūros kūryba labiau veikė patį lietuvį, tai tapybos parodos, chorų koncertai verbavo lietuvių tautai draugus. Ir jų atstovus, bent vokalinio meno atstovus, dėl to matom laureatų eilėje.

IV

Ši diena yra manifestacija ir visuomenės pastangų pakilti iš spekuliantų, plėšikų apnuodintos atmosferos, iš DP ženklu pažymėtų besielių padarų ir pagyventi kultūrinio žmogaus lygiu. Tai meninės rekolekcijos. Ši viena valanda psichologiškai atgaivina mus kaip šventadienis po eilės šiokiadienių. Išeiginiais drabužiais apsirengęs žmogus pasijunta pats esąs švaresnis ir turįs švariau elgtis. Iš meninės šventės išeisim bent momentui su aukščiau pakelta galva ir švaresne siela. Gal ji vėl nukris, vėl pasiners DP kasdienybėj, bet šios ar panašios šviesios valandos bus priminimas nesitenkinti kasdienybe, ilgėtis šventės, kuri dvasią keltų sursum. Ne tas yra dingęs kultūringai visuomenei, kuris klimpsta į kasdienybę, bet tas, kuris ja tenkinasi ir neturi ilgesio kultūriniu džiaugsmu pagyventi.

Literatūrinių premijų įteikimas, literatūrinė šventė ir

Lietuvoje ir čia — nepriklausomybės išvakarėse. Tuo tiksliai pažymėta literatūros reikšmė, paruošiant visuomenei mintis ir jausmus nepriklausomybei laimėti. Šios dienos susidomėjimas literatūrine kūryba, estetinėmis vertybėmis yra vienas žygis rytdienos pergalei.

Sveikindamas laureatus, aš ne tik savo vardu dėkoju už ilgo darbo pastangas, dėkoju ir rašytojų vadovybei už šią dieną. Kiek jie pakelia šiandien mūsų širdis sursum, tiek pat linkiu jiems kilti sursum kūryboje. Kai išrinktoji tauta klaidžiojo naktyje, stojo ugnies stulpai, kurie rodė jai kelią. Linkiu, kad rašytojai būtų tie ugnies stulpai, kurie gaivintų viltis ir šviestų kelią šioje klaikiausioje naktyje iki iš Nepriklausomybės išvakarių išeisim į Nepriklausomybės saulėtekį.

LIETUVA VAIZDUOSE

Moderniosios technikos dėka nyksta distancijos; dyla etniniai žmonių ir tautų skirtumai. Vis dėlto tame vienodėjimo procese tautos, kaip ir žmonės, tebėra išlikusios nepakartojamos, individualios.

Praeityje lietuvių tauta stovėjo tarp dviejų pasaulių — Rytų ir Vakarų. Santykiavo su vienais ir su kitais, tačiau nei su vienais, nei su kitais nesusiliejo. Dar prieš priimdama krikščionybę, sąmoningai atvėrė duris vakarietinio gyvenimo stiliui ir turiniui, tačiau juos prisiimdama, išlaikė ir savo skirtingą individualybę.

Toji individualybė prabyla gamtovaizdyje, istorinės kultūros liekanose ir moderniojo gyvenimo visoje plačioje skalėje. Ji prabyla net iš tų negausių Lietuvos švystelėjimų, kuriuos praskleidžia šio rinkinio vaizdai.

Lietuva turi savą peizažo grožį. Jį pastebėjo Adomas Mickevičius *Pone Tade,* lygindamas su itališkuoju. Šalia melsvo, švaraus, kaip vanduo užšalusio Italijos dangaus, jis matė lietuvišką dangų, vėjuotą, pabalusį, su debesimis ir debesėliais, kurie duoda tiek žaismo fantazijai. Matė jame skraidančius gulbinėlius, kuriuos vėjas suvaro į krūvą, ir tada jie išleidžia karčius, iškiša kojas, pakelia uodegas, plauką ir virsta skriejančiais žirgais; paskui vėl auga stiebas iš kaklų, ir

žirgai virsta laivais, siūbuojančiais per vandenyną. Šalia itališkos alojės lazdos, kamuolėlio citrinos, mažučiukės rauplėtos, jam meilesnis „tas mūsiškis berželis, kur per visą amžių dejuoja". Itališkos gamtos grožis, kurį Mickevičius vadina „protingu", jam žadina ne liūdesį, tik „nuobodumą gamina". Romantiškai nusiteikusiai ir kitai šių laikų širdžiai artimesnis lietuviškas peizažas, kuriame randa tiek daug lyrikos ir intymumo, kad tie patys lietuviški beržai rodos „lyg iškilmingoje procesijoje, apsivilkę kamžom, atėjo pasveikinti manęs, nešdami dideles, žalias pavasario vėliavas" (P. Jurkus).

Didingas yra Šveicarijos Alpių grožis, bet Lietuvos peizažas gražus jaukumu ir įvairumu. Jaukus, nes viskas jame miniatiūriška — ne kalnai, tik kalneliai; ne begalinės platumos kaip Rusijos stepėse, tik žmogaus akiai aprėpiamos; ne uraganai, taifūnai, tik taip sau audrelės. Įvairu, nes Lietuvos peizaže kaitaliojasi kalneliai su lygumom, miškai su ežerėliais, natūrali gamta su žmogaus rankomis išpurentais dirvonais. Toks įvairumas leistas lyg tam, kad po rudens nakties žvaigždžių, kurios šviečia kelią berneliui pas mergelę joti, ateitų darganos su vėjuotos nakties mistika; kad po jos pasiilgtum žiemos vyriškai tvirto, kieto ir balto balto, trapaus trapaus grožio; kad po gaivalingo, kvapais, mažiau spalvomis, pratrūkusio pavasario ateitų vasaros trumpalaikė tylaus susikaupimo, prakaituoto darbo ir vaisių valymo viltis bei džiaugsmas.

Nedidelė Lietuva, bet ir tame nedideliame 22,000 kv. mylių plote koks skirtingas peizažas Lietuvos rytuose ir vakaruose. Banguojančių linijų peizaže daugelis iš tų 2000 Lietuvos ežerų susispraudę kaip tik rytų Lietuvoje. Ten ir didžiausio ploto (8000 ha) Naručio ežeras; ten ir ilgiausias (28 km) Asvijos ežeras; ten ir, rodos, giliausias (63 m) Tauragnas. O Lietuvos vakaruose kitas grožis, kokis kitur nei Lietuvoje, nei kitoje Europos vietoje nesikartoja. Neringos kraštas, prie Baltijos jūros, kur vėjas vakaris amžiais gainioja

smėlį. Jo bangose kyla kitas pergyvenimas. Tenai „keistas nykumas suspaudė Vasario širdį, atsidūrus šioj negyvoj smėlio jūroj. Buvo nyku, kraupu ir svajinga. O negyvas smėlio plotas traukte traukė eiti vis tolyn ir tolyn. Jis stačiai siaubė savo vienodumu,, savo nykybe, savo visagalinčiu gyvybės paneigimu" (Putinas, *Altorių šešėly*).

Lietuvos pajūris sutraukia turistus vasarotojus. Neilga to pajūrio juosta, taip pat neilgas ir vasaros sezonas, bet jis malonus, jaukus, įvairus, kaip ir visas Lietuvos peizažas.

Senovinių miškų, kokius aprašė Adomas Mickevičius ar Simanas Daukantas, nebeliko. Žmogaus ranka vaizdą pakeitė. Į gamtos foną prisodino civilizacijos ženklų — sodybų ar miestinių statinių. Tačiau tie, kurie statė reprezentacinius Dievo ar žmogaus garbei rūmus, čia yra suderinti su visa gamtos aplinka. N. Vorobjovas žavisi, kaip puikiai Vilniaus statiniai įglausti į gamtos rėmus. O ir Kaunas, o Pažaislio balta impozantiška bažnyčia tarp tamsių miško plotų! Ir daugelis bažnyčių turėjo visai kitą įspūdį daryti, kada jos buvo statomos, negu paskesniais laikais, kai buvo nuimtas nuo jų visas miškų fonas, o jo vietoj pristatyta karabelninkų būdų ir menkos prekybos menkų namelių.

Tiesa, gamtos ir statybos derinime žmogus Lietuvoje neparodė geležinės valios, planuojančios dideliu mastu, kurios dėka vokiškosios pilys yra susiliejusios su gamtinėmis uolomis arba moderniaisiais laikais miestai prie upių gavo taisyklingas formas, į kurias suspausta ir gamta ir civilizacija. Lietuvos miestų ir viensėdžių grožis gamtoje yra tokis laisvas kaip ir Lietuvos kapinynų, kur yra daug nuotaikos, jaukumo, tapybinio grožio ir skonio, bet maža kompozicinio monumentalaus, perspektyvas apimančio plano.

Lietuvos peizaže nebėra tokios senovės kaip vokiškosios pilys, burgai, prancūziškieji chateau. Pilių Lietuvoje tik griuvėsiai. Ir tai tik tų, kurios buvo sukurtos paskesniais laikais, jau vakarų didesnėje ar mažesnėje įtakoje (Trakų,

Kauno pilių griuvėsiai, Raudonės pilis). Tačiau Lietuvos peizaže kukliai iškyla senesnė senovė — piliakalniai, ant kurių buvo kitados medinės gynimosi pilys ir aukų vietovės.

Piliakalniuose amžius išmiegojo užslėpta, žmogaus rankos neliesta Lietuvos praeitis. Tik nepriklausomybės laikais gausiau kasinėjami jie praskleidė Lietuvos praeitį iš tų laikų, kurių nežymi jokie rašytiniai dokumentai. Šitai duoda Lietuvos peizažai ir savotiškos mistikos, kurią yra pajutęs ne vienas iš kūrėjų (Vaižgantas, Čiurlionis).

Akies nedilgina šie piliakalniai, bet jie dilgina vaizduotę. Jie veikia kaip simboliai kalboje. Paprastas žodis sukelia tauresnės prasmės, kilnesnio gyvenimo nuojautą. Supiltas kalnelis prie upės ar ežero byloja, kad jame slypi gyvenusių, mylėjusių, kovojusių žmonių paslaptis.

Piliakalniai spėjo paliudyti, kad Pabaltijyje jau ketvirtame tūkstantmetyje gyveno lietuvių protėviai, kad šimtmečiais apie Kristaus gimimo laikus jie buvo išplėtoję savo kultūrą, žemdirbinę, kurios meninių formų ilgiem laikam liko liaudies mene, kilusiame taip pat iš žemdirbių kultūros; kad nuo pirmųjų amžių po Kristaus plėtojosi prekybiniai santykiai su slavais ir skandinavais.

Piliakalniai tai pirmasis liudininkas apie Lietuvą, nes rašytiniai dokumentai Pabaltijos pajūrio gyventojus sumini tik pirmame amžiuje po Kristaus — romėnų Tacitas *Germania* veikale sumini juos „Aestiorum gentes" vardu. Ir tik 12—13 amžiuje dokumentai pradeda rašyti Lietuvos istoriją.

Toje istorijoje su pirmuoju Lietuvos karalium Mindaugu (karūnuotas 1253) prasidėjo Lietuvos valstybinis augimas ir centralizavimasis. Per Gediminą, Algirdą, Kęstutį savo viršūnę valstybė pasiekė Vytauto Didžiojo valdymo (1392—1430) laikais, išplėsdama savo ribas iki 400,000 kv. mylių.

Tai buvo laikai, kada karingieji anglosaksai, frankai, germanai, italai, pagauti neofitų karščio, puolėsi į Palestiną atgauti Kristaus karsto iš nekrikščionių. Ten jų karštis buvo

atvėsintas jų pačių krauju, bet nedingo jų rūstus apetitas. Jo tenkinti jie veržėsi tada į Lietuvą, duodami pradžią Drang nach Osten žygiam.

Stipri Lietuvos valstybė tada galėjo išbalansuoti iš vakarų besiveržiančio kryžiuočių ordino (atsiradusio Prūsuose 1230) ekspansiją į rytus, o taip pat iš rytų besiveržiančių totorių ordas paskui slavus į vakarus. Lietuva tai galėjo ištesėti 300 metų. Vakarinis kaimynas per tą laiką buvo palaužtas (Žalgirio kova 1410). Bet iš rytų besiveržiančios Maskvos, sujungusios rusų kunigaikštijas, nepasisekė atlaikyti. Neišgelbėjo nei Lietuvos susijungimas su Lenkija į vieną valstybę (Liublino unija 1569). Lietuva ir Lenkija buvo pavergtos ir padalintos (1772, 1792, 1795).

Priešistoriniais laikais išaugusios lietuvių kalbos formos rodė artimesnį ryšį tarp lietuvių ir slavų nei tarp lietuvių ir vakariečių. Tačiau istoriniais laikais pažįstama Lietuva nuo Mindaugo, Gedimino, ypačiai nuo Jogailos įvesto krikšto Lietuvoje (1387) parodė sąmoningas Lietuvos valdovų pastangas pasisukti į vakarus, o atvykus jėzuitams į Vilnių (1569), Steponas Batoras norėjo, kad Vilnius virstų ir kultūrinio Vakarų pasipriešinimo centru prieš Maskvos bizantines įtakas. Jėzuitų kolegijos Lietuvos pasieniu buvo lyg to kultūrinio pasipriešinimo linija. O jai dvasios turėjo duoti Vilniuje įsteigta jėzuitų akademija, aukštoji mokykla, kuri 19 amžiaus pradžioje išaugo į universitetą.

Kariniu būdu pavergta, įjungta į Rusijos administraciją, netekusi mokslo įstaigų, pagaliau uždraudus spaudą, Lietuva neprarado savo istorinio linkimo gyventi vakarų dvasios gyvenimu.

Nuo 15 iki 20 amžiaus, nuo valstybės suklestėjimo, silpimo, iki sunykimo, Vilniuje labiausiai reiškėsi Vakarų mokslo idėjos ir meniniai stiliai. Karai su rusais, su švedais, okupacijos, sąmoningas naikinimas ir savaime kilę gaisrai po kelis kartus naikino Vilniaus statinius. Juos reikėjo statyti ir

perstatyti. Dėl to tame pačiame statinyje reiškėsi kelių amžių ir kelių stilių sluoksniai. Nikalojus Vorobjovas *Vilniaus mene* pastebi, kad 15 amžiaus gotinis pastatas buvo pervelkamas 16 amžiaus renesanso ar 17—18 amžiaus baroko drabužiu. Atskiruose statiniuose lyg susitiko ir sustingo kelių amžių istorijos srovė, palikdama ne tik savo amžiaus pėdsakus istoriko maloniam dėmesiui, bet ir eilę tokių meno šedevrų, ties kuriais sustoja grožio pasiilgusi akis.

Iš vakarų atėjęs mūrinės statybos gotikas Vilniuje paliko labiausiai pagarsėjusį meno paminklą — Šv. Onos bažnyčią, tą vėlyvojo gotiko šedevrą, kuris Vorobjovui primena prancūziškosios Flandrijos gotiko formas. Mažiau paliko pėdsakų 16 amžiaus renesansas. Bet juos nešioja garsieji Aušros vartai. Renesanso buvo įkvėptas ir Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo autorius.

Vorobjovas tvirtina, kad Romos vienos bažnyčios barokas buvo perkeltas į Vilnių Šv. Kazimiero bažnyčiai; jis davė konstrukcinius pagrindus paskui ir Šv. Povilo Petro bažnyčiai Antakalnyje, kuri iš visų kitų labiausiai žavi savo tapyba, skulptūra. Barokinis menas suspindėjo Šv. Jono ir daugely kitų bažnyčių, jis nuėjo į visos Lietuvos parapijas, ir net medinės bažnyčios buvo imtasi barokinti. Tai labiausiai išplitęs Lietuvoje stilius, lyg artimiausiai pritapęs prie lietuvio dvasios ar prie Lietuvos klimato.

Ir paskesnis už baroką neoklasinis stilius, šalia kitų statinių, buvo užvilktas kelintu kartu atstatytai Vilniaus katedrai, kurią perdirbo lietuvis architektas L. Stuoka-Gucevičius (1753—98), Prancūzijos imperijos architekto mokinys.

Neturėjo betgi atramos Lietuvos rytinis, bizantinis stilius. Jis ryškiau pasirodė tik rusų okupacijoje rusų statytose bažnyčiose.

Tačiau ar užsakytojo sugestijos, ar derinimasis prie Vilniaus ir apskritai Lietuvos peizažo bei klimato ar kai kurių dailininkų bei meistrų lietuviškas kilimas tas Vakarų stilių

linijas, plokštumas suindividualino, sulietuvino. Jie neteko didybės, kurios akivaizdoje žmogus pasijunta bereikšmis; neteko monumentalumo, kuriame užgožia medžiaga; neteko šalto klasikinio ramumo, kuris žmogui yra bejausmis. O laimėjo jie lengvumo, įvairumo, žaismingumo, intymumo. Vakarų stilių būdingieji kraštutinumai čia buvo apvaldyti, nušvelninti, pakreipti nuosaikumo linkme.

Šiaip individualizuotos barokinės, daugiausia, bažnyčios ir provincijoje išstūmė senovines medines bažnyčias. Senovinė statybos dvasia daugiausia išsilaikė, kaip tvirtina Paulius Galaunė, tik varpinės ir kapų koplytėlėse, kurios dar kai kada primena gynimosi bokštų formas.

Vilnius buvo senosios Lietuvos valstybės sostinė ir senojo istorinio meno miestas. Kaune tik senamiestis turi tokių meno paminklų, gotinių, barokinių, neoklasinių bažnyčių (Vytauto bažnyčia, katedra, seminarijos, domininkonų.) O rotušė, vadinama Baltoji gulbė, ir čia dar sykį prezentuoja lietuvišką baroką, kuriame persveria lengvosios į viršų keliančios linijos, palyginti su linijom, svyrančiom į pažemes ir sunkumą.

Kauno tikroji reikšmė iškilo tik iš naujo Lietuvos valstybę, po 123 metų okupacijos, atstačius (1918). Kaunas buvo virtęs laikine sostine, viso laisvojo gyvenimo kūrybos centre. Jis dėl to ir reprezentuoja modernųjį gyvenimą, prasiveržusį jau ne bažnytiniais, bet valstybiniais reprezentaciniais ir praktinio vartojimo pastatais (Teisingumo m-jos rūmai, Lietuvos bankas, Žemės bankas, Darbo rūmai, Vytauto muziejus, Kauno apskrities savivaldybės rūmai, Taupomosios kasos, daugel mokyklų ir fabrikų). Jie lietuvių architektų, bet daugiausia vakaruose studijavusių, padaras. Juose reiškiasi ne puošnumas, bet praktiškumas: tiesiom linijom reiškiamas paprastumas, monumentalumas, konstrukcijoje šviesos gausumas.

Pilnoje gyvenimo eigoje augo visos kūrybinio gyvenimo

šakos, atsiremiant Vakarais. Iš kitos pusės sąmoningai buvo atsigręžiama į liaudies meno tradicijas ir jų kultivavimą. Kryžiai ir koplytėlės prie namų, prie kelių buvo seniau būtinas Lietuvos peizažo paįvairinimas. Okupanto ruso jis buvo uždraustas, bet draudimas susilaukė tokio pasipriešinimo, kad iš po nakties vietoj senų kryžių išaugdavo nauji. Jų net nebegalėjo sutalpinti anas Kryžių kalnas (Šiaulių ap.).

Nepriklausoma Lietuva plėtojo kryžių statymo tradiciją geresniais įrankiais, tobulesne technika, bet pagrinde buvo kartojama ta pati ornamentika, kurios geometrines figūras drąsesnieji folklorininkai įžiūri priešistorinėse papuošalų iškasenose (M. Gimbutienė).

Liaudies šokis nepriklausomos Lietuvos gyvenime virto ne tiek pramogine individualine priemone, kiek meniniu sceniniu reiškiniu, stilizuojamu ir liaudies kostiumais dekoruojamu. Dar aukštesnis meninis jų laipsnis — pastanga sukurti baletą, paremtą liaudies šokio motyvais.

Pastangos sujungti vakarietines moderniąsias aspiracijas su lietuvių liaudies meno dvasia buvo jausti ir kitose šakose, tapyboje bei muzikoje, nors tai ir negalėjo rasti vietos šiuose vaizduose.

Kita kūrybinio darbo sritis buvo švietimas su jam reikalingų patalpų — gimnazijų ir pradžios mokyklų — statyba, lietuviško akademinio gyvenimo atgaivinimas akademinių tradicijų bei organizacijų kūrimas, kariuomenės organizavimas ir jos tradicijų sudarymas, o iš kitos pusės ūkinių gėrybių gaminimo modernizavimas jam reikalingų fabrikų, tiltų, kelių statyba. Tik nuotrupomis tegali tai parodyti vaizdai, kaip išraiška tempo, kuriuo buvo kuriama ūkinio gyvenimo pažanga.

Jai iliustruoti ekonomistas Juozas Pažemeckas knygoje *Living in Freedom* palygina Lietuvos pramonės ir pasaulinės gamybos augimą. Imdamas pagrindu 1929 metus, kurių gamybą žymi 100, paralelę randa tokią:

Metai	Lietuvos gamyba	Pasaulinė
1930	108,3	88,3
1932	153,7	63,0
1934	166,5	77,0
1936	244,2	95,5
1938	309,4	125,7
1939	354,2	128,7

Lietuva mažas kraštas — vos 3 milijonų ir 22,000 kv. mylių, tad ir jo indėlis pasauliniame ūkio gyvenime negali būti didelis: 1929 Lietuvos užsienio prekyba tesudarė 0.08% pasaulio prekybos. Tačiau tas indėlis augo, ir po dešimtmečio jau sudarė 0.16%, taigi priaugo 100%. Tas mažas kiekis reliatyviai daros reikšmingas, kai palygini su Sovietų Sąjungos to meto indėliu pasaulio prekyboje: 1938 jis buvo 1.10%; vadinas, tik 7 kartus didesnis už Lietuvos, nors Sovietų Sąjungoje buvo 65 kartus daugiau gyventojų. Paryškinant Lietuvos dalyvavimą ūkinių gėrybių gamyboje, tenka priminti, kad Lietuva eksportavo 5% viso pasaulio linų, 7% kiaulių, 3% bekono.

Lietuvos prekyba buvo išimtinai pasinešus į Vakarus. Jos eksporto 50% ėjo į Angliją, 20% į Vokietiją, 4% į Ameriką ir tik 5% į Sovietų Sąjungą. Panaši tendencija buvo ir importe. Lietuvos vienam gyventojui britų prekių teko 30 kartų daugiau, nei jų teko vienam Sovietų Sąjungos gyventojui.

Jei žvelgiam, kiek Lietuvos gyventojas buvo pajėgus suvartoti užsienio prekes, tai jam tenka tokia vieta palyginime: 1938 importuotų gėrybių vienam Lietuvos gyventojui teko už 8.5 aukso dolerius, vengrui už 8.0, lenkui už 4.2, ispanui už 3.5 ir vienam Sovietų piliečiui už 0.9, arba 9.4 kartų mažiau nei Lietuvos gyventojui.

Krašto piliečių gerovė remiasi daugiausia tuo, kokias

galimybes piliečiui pragyventi sudaro jo uždarbis. Sunku lyginti su JAV. Tačiau lyginant su kaimynais, Lietuvos darbininko savaitinio uždarbio santykis su to uždarbio perkamąja galia matyti iš šio vaizdo. Už savaitinį uždarbį darbininkas galėtų pirkti:

Valstybė	Duonos kg	mėsos kg	sviesto kg	vilnonės medžiagos m	vyr. kost.	darbo batai
Lietuva	105	30	11.6	1.7	0.33	1.7
Latvija	125	28	10.5	2.6	0.55	1.9
Estija	104	31	12	2.6	0.55	1.9
Suomija	115	35	15	3.2	0.48	3.4
Lenkija	96	19	8.6	2.1	0.42	1.2
Prancūzija	90	19	10	3.6	0.70	4.0
Sov. S-ga	66	4.3	2.7	0.23	0.09	0.85

Taigi Lietuvos darbininkas už savo uždarbį galėjo pirktis dvigubai daugiau duonos nei Sovietų S-gos darbininkas, 7 kartus daugiau mėsos, keturis su puse karto daugiau sviesto, pusaštunto karto daugiau vilnonės medžiagos ir t.t. Už trijų savaičių uždarbį galėjo pirktis drabužį, už kurį Sovietų S-gos darbininkas turėjo atiduoti 11 savaičių uždarbį.

Ir pro meno, ir pro ūkio, ir pro socialinio gyvenimo besireiškiančią pažangą nepriklausomoje Lietuvoje buvo girdėti vis didesnis skatinimas didinti tos pažangos tempą — „sukti Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį pirmyn".

1940 birželio 15 Sovietų Sąjungos okupacija staiga nutraukė visą kylantį Lietuvos gyvenimą ir privertė leistis į sovietinio gyvenimo standartą, suktis nuo Vakarų, nuo nacionalinės kultūros ir grimsti rusiškojo šovinizmo jūroje. Lietuva nustojo buvus Rytų ir Vakarų susidūrime. Rytai toli persirito per ją į Vakarus.

Kada potvynis atslugs, tada tik pasirodys, kiek jis sužalojo lietuvių tautos kultūrą, psichiką ir net peizažą.

KULTŪROS KELIAS NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Tema apie kultūros kelią nepriklausomoje Lietuvoje suaktualėjo dėl dviejų priežasčių. Viena, čia augęs jaunimas pasiteirauja: kas nepriklausomoje Lietuvoje buvo kurta ir sukurta, kokis to laikotarpio kultūrinis palikimas? Jaunimui klausimas juo labiau kyla, kai jis girdi iš vienos pusės gerus atsiliepimus apie kultūrinį procesą, kuris vyko nepriklausomoje Lietuvoje, o iš kitos pusės stebi tos nepriklausomos Lietuvos atstovus viešai svarstant praeities visuomeninius santykius su išvadom: tie buvo netikę demokratai, tie buvo netikę fašistai... Toki žodžiai gundo jaunimą abejoti šitų nepriklausomos Lietuvos laikų žmonių kultūriniais užsimojimais anuo metu.

Suaktualina temą ir Lietuvos okupacijos sukaktis. Okupacijos laikotarpis truko jau beveik tiek pat laiko kaip nepriklausomybės laikotarpis. Okupacijos sukakties proga režimas labiausiai stengėsi išgarsinti sovietinio laikotarpio kultūrinius laimėjimus, žemindamas nepriklausomos Lietuvos kultūrinį kelią. Tokis garsinimas ir niekinimas savaime provokuoja klausimą apie kultūros dinamiką nepriklausomoje Lietuvoje.

Kultūros dinamikoje gali būti dvejopos sritys: subjektyvi ir objektyvi. Subjektyvi kultūra tai dvasinis lygis asmens,

kuris kultūrą kuria ar kultūros vaisiais naudojasi. Objektyvi kultūra tai žmogaus kūriniai.

Subjektyvi kultūra — tai kultūros žydėjimo, dinamikos laikas. Objektyvi — tai kultūros išbrendę vaisiai, kurie pasiliks autoriam išnykus ir kuriais naudotis galės kitos generacijos. Tai bus joms palikimas.

Taip kultūros dinamiką suprantant kyla

Pirmas klausimas: ar nepriklausomybės laikotarpis daugiau pasireiškė subjektyvia ar objektyvia kultūra?

Nepriklausoma Lietuva gavo menką, labai menką kultūrinį palikimą. Menką aparatą, reikalingą kultūrai organizuoti. Net menkesnį nei kultūros kūrėjų kadrą. Čia turiu galvoje menką mokyklų tinklą, mokyklom reikalingo mokytojų kadro trūkumus, teatrų, galerijų, mokslo įstaigų nebuvimą. Tad po pirmų trejų nepriklausomybės metų, kada jauna valstybė turėjo kovoti dar ginklu dėl savo egzistencijos, daug pastangų buvo skirta kultūros aparatui organizuoti.

Anksčiausiai ir sėkmingiausiai buvo suorganizuoti mokytojų kadrai pradžios mokyklom ir vidurinėm bei aukštesniojom. Dabar iš perspektyvos matyti, kad Lietuvos mokytojas per porą dešimčių metų įsigijo pakankamas intelektines ir moralines kvalifikacijas. Jis neturėjo tokių technikinių sąlygų savo darbui kaip Vakarų mokytojas; jis buvo menkiau atlyginamas kaip kitos tarnautojų profesijos. Bet jis parodė daug kūrybinio išradingumo ir patvarumo darbe. Jis turėjo didelę moralinę vertybę — idealizmą, kuriuo degdamas užkrėtė ir savo mokinius bei apylinkės jaunimą. Šitiem liaudies mokytojam niekada nebus apoteozė per didelė, nors jie save su graudžia ironija tevadino „liaudies liktarnom".

Per tuos keliolika metų buvo pakankamai paruošta ir gimnaz''om mokytojų. Tik režimas nebuvo palankus jaunam

pasiruošusiam pedagoginiam elementui avansuoti. Kai 1941 teko atidaryti plačiai duris šiam pedagoginiam jaunimui į mokyklų direktorių ir kitus administracinius postus, jie pateisino viltis daugiau, nei iš jų buvo laukta.

Ilgiausiai truko paruošti personalą aukštajai mokyklai. Palikimas buvo nepaprastai menkas. Keletas profesorių iš Petrapilio Dvasinės akademijos, keletas kitų mokslų specialistų. Dalis buvo pakviesta iš užsienių; kai kurie jų sėkmingai įsijungė į kultūrinį darbą ir šalia universiteto (pvz. profesoriai Brenderis, Sennas, Jungferis, ypačiai Eretas). Dalis pakliuvo nepasiruošusių akademiniam darbui nei moksliškai, nei moraliai — iš jų atsirado ir grupės susibaudėlių išsilaikyti akademiniuose postuose, neįsileisti jaunesnių jėgų. Tačiau to jaunimo buvo tiek, ir jis parodė tiek mokslinio veržlumo, kad jau okupacijų metais masiškiau įvestas į atsakingas administracines pareigas, jis mokėjo patraukti studentus savo mokslinėm kvalifikacijom ir moraline drąsa ginti studentų ir universitetų reikalus nuo okupacinės administracijos pasikėsinimų (Kauno universiteto visas senatas už tai buvo kalėjime).

Šie kultūros rengimo kadrai paruošė kultūros kūrybos vartotojus. Ilgas ir sunkus tai buvo kelias. Tačiau antrame dešimtmety jau buvo galima jausti jo vaisius. Reikėjo tik atsilankyti provincijos gimnazijų literatūriniuose vakaruose. Su kokiu entuziazmu jaunimas priimdavo senesnius ir jaunesnius rašytojus. Jų atsilankymas kuriame mieste buvo evangeliškasis kūdros sujudinimas, po kurio augo susidomėjimas rašytojais ir apskritai kūrėjais. Nuo čia pradėjo augti skaičius skaitytojų lietuviškai knygai, domėjimasis problemom, kurios jau išeidavo už mokyklos ribų. Augo laisvoji rinka lietuviškai kultūrai.

Kita didžioji kultūros priėmėjų rinka buvo kaimo jaunimo organizacijos, gausiausia iš jų — pavasarininkai. Ne tai buvo svarbu, kad jie organizavo suvažiavimus, dainų šventes, paradavo. Svarbu, kad tom jų pastangom augo masė

kultūrinei veiklai. Organizacijos ir jų nariai buvo mielės visam kraštui.

Jei kultūringas žmogus turi tam tikras intelektines ir moralines kvalifikacijas — pajautimą, kad jis gyvena dinamiškame pasaulyje, kad jis yra to pasaulio dalis, atliekanti savo funkcijas, tai nepriklausoma Lietuva per porą dešimčių metų jau buvo suspėjus tokio dvasinio lygio jaunimo didelę dalį išauginti. Tai buvo tvirtas pagrindas nepriklausomai valstybei, jos kultūrai ir paskiau kovai dėl valstybės ir dėl jos kultūros savarankumo, kai atėjo nelaisvės dienos.

Grįžtant prie pradžioje iškelto klausimo, ar Lietuva per nepriklausomybės laikotarpį daugiau pasireiškė subjektyvios ar objektyvios kultūros auginimu, faktai paremtų pirmosios dominavimą. Lietuvai šis laikotarpis nedavė tokių kūrinių, kuriais būtume traukę kitų tautų dėmesį. Bet Lietuva jau turėjo išauginusi eilę akademinio masto žmonių, kurie vakarų akademinėje šeimoje būtų galėję būti vertingi nariai. Tokią išvadą paremia ir faktas, kad tie Lietuvos akademikai, kurie emigracijoje pateko į savo specialybes aukštosiose mokyklose, įsirikiuoja į vietinių specialistų lygį.

Tačiau nepriklausomybės laikai neišvedė nei lietuvių akademikų, nei menininkų į platesnius santykius su užsieniais. Tai buvo izoliacijos laikotarpis, Vakarų baimė, lyg dar nebuvo išgyventas menkavertiškumo pajautimas. Prof. J. Eretas knygoje apie Stasį Šalkauskį pasakoja, kaip Pr. Dovydaitis, didysis Vakarų mokslininkų populiarintojas Lietuvoje, sumanė nuvykti į vieną jų kongresą, bet Berlyne pataikė ne į tą traukinį ir sumišęs grįžo atgal. V. Biržiška, universiteto bibliotekos direktorius, nepasirūpino santykiais su užsienio universitetų bibliotekom ir nesikeitė su jom leidiniais. Šiandien jaučiam tų santykių trūkumo didelę žalą. Tik jaunosios generacijos žmonės jau buvo pradėję laužti sienas tarp Lietuvos ir užsienio. (Dr. P. Dielininkaitis jau buvo tapęs Pax Romana vicepirmininku, dr. Z. Ivinskis jau dalyvavo tarptau-

tiniuose istorikų kongresuose.)

Ir menininkų santykiai su užsieniais buvo negausūs. Daugiausia atgarsio užsieniuose buvo radęs Lietuvos baletas, kuris pačioje Lietuvoje buvo kaltinamas esąs mažiausiai lietuviškas. Kultūriniai ryšiai geriau mezgėsi su Baltijos kaimynais.

Nors nebuvo išgyventa galutinai ana užsienių baimė, bet užsieniai ir viliojo; įtakos iš užsienių į Lietuvą veržėsi, nepripažindamos politinių sienų.

Išeinant iš prielaidos, kad kultūros kūrimas neįmanomas be pasaulėžiūrinio prado; kad kiekvienas originalesnis kūrėjas turi savo pasaulėžiūrą, ir kiekvienas gilesnis kūrinys yra medžiagos peršvietimas, nuskaidrinimas autoriaus pasaulėžiūros dalele, ir kyla

Antras klausimas: kokiais idėjiniais pagrindais buvo kuriama, organizuojama kultūra nepriklausomoje Lietuvoje?

Lietuvoje susibėgo dvejopos kultūros tradicijos — Rytų ir Vakarų, konkrečiau: Rusijos ir vakarų Europos. Susibėgo natūraliai, nes atėjo su žmonėm, kurie parkeliavo ar atkeliavo į Lietuvą iš anų kraštų. Lietuvos intelektinio gyvenimo viršūnėse dominavo žmonės, išaugę rusiškose mokyklose ir gyveną rusiškoje kultūroje. Buvo natūralu, kad jie atėjo į Lietuvos įstaigas ir mokyklas su iš ten perneštom tradicijom. Tarp tų rytietinių tradicijų labiausiai žymėtinos: (a) simpatijos tam, kas rusiška, (b) domėjimasis visuomeniniais interesais, (c) nihilistinis gyvenimo vertybių traktavimas (nuvertinimas, subanalinimas, kartais cinizmas).

Šios generacijos žmonės, išaugę Rusijoje, gyveno Rusijos praeitim. Jiem sunku buvo susigyventi su mintim, kad bolševikinė santvarka sunaikino aną Rusiją. Tad jie nesibaidė nė bolševikinių rusų. Ne simpatijos bolševizmui, bet simpatijos rusų kultūrai buvo paskatinusios V. Krėvę-Mickevičių dar 1924 skelbti tezę, kad Lietuvai reikia dėtis su

Rusija prieš Vokietiją. Galbūt anos simpatijos rusų kultūrai nuvesdavo ir kai kuriuos akademikus, teatralus, menininkus į vaišes pas Sovietų atstovą Pozdniakovą. Tai buvo anų laikų „kultūrinio bendradarbiavimo“ reiškiniai.

Vakarų kultūroje augusių intelektualų skaičius buvo mažesnis. Bet jau tuo, kad jie buvo išsiveržę iš Rusijos imperijos, jie rodėsi esą dinamiškesni. Iš Vakarų parvykę, jie buvo su dvejopais nusiteikimais: daugumas su Belgijos, Šveicarijos katalikų universitetuose atgimusia krikščioniška filosofija (P. Kuraitis, L. Bistras, S. Šalkauskis, J. Eretas ir daug gausesnė jaunesnė generacija); mažuma parvyko, prisiėmę ir vakarų individualizmo filosofiją, kuri tolesnėse išvadose riedėjo į fašizmo ir nacizmo praktiką (Pastarąjį kelią buvo pastabiai atvaizdavęs Putinas-Mykolaitis *Altorių šešėly*).

Taip susitiko Lietuvoje keleriopos idėjų srovės. Jos susidūrė labiausiai akademinėje plotmėje. Idėjinis skirtumas labiausiai buvo jaučiamas tarp dviejų „citadelių“ — humanitarinių mokslų ir teologijos-filosofijos fakultetų. Pirmasis buvo tipingas Rytų kultūros reiškėjas, antrasis — Vakarų krikščioniškosios kultūros. Kituose fakultetuose tas skirtumas nebuvo taip aštriai jaučiamas. Tačiau ir juose buvo daugiau atskirų akademikų, kuriem artimesnė buvo pirmųjų nuotaika. Jie reiškėsi dvejopai: krikščionių vertybes sumenkindami cinizmu, arba dėstomus dalykus nušviesdami pozityvistine pažiūra. Studento galvojimą labiau veikė antrieji. Dėstytojų ciniškos pastabos dažniau susilaukdavo klausytojo vidinio pasipriešinimo, atšokdavo nuo jo natūros. Dėstytojų rimtas pozityvistinis nušvietimas įsisunkdavo labiau į klausytojų galvojimą. Būdavo dėl to paradoksų, kad studentas katalikas, išklausęs teisės enciklopedijos kursą, imdavo ginti pozityvistinę teisę, atmesdamas kartu su pozityvistais krikščionių filosofijos pripažįstamą natūralinę teisę.

Tačiau laikas veikė vakarietinių idėjų naudai. Už jas stojo

prieauglis, pats tiesiogiai buvojęs vakarų mokyklose ir pasireiškęs antrame nepriklausomybės dešimtmetyje akademiniame gyvenime bei spaudoje. Rytietinė kultūra negalėjo sau prieauglio auginti tiesioginėje Rytų įtakoje. Jis augo daugiau tik iš rytietinių, konkrečiai tariant, sovietinių knygų ir žurnalų. Jie buvo laisvai į Lietuvą leidžiami, bet jie negalėjo atstoti tiesioginio kontakto. Dėl to vakarietinės kultūros naujoji generacija po pusantros dešimties nepriklausomo gyvenimo metų perėjo į ofenzyvą prieš rytų kultūros, kuri buvo sutapdoma su sovietine kultūra, skelbėjus, kaip prieš svetimybių piršlius, vertybių banalintojus. Aštriausias konfliktas įvyko tarp V. Krėvės leidžiamo žurnalo *Literatūros* ir J. Keliuočio *Naujosios romuvos* 1936—7. Buvo padarytos ,,paliaubos" V. Krėvei atsilankius ir išsikalbėjus su J. Keliuočiu.

Normalioje eigoje laikas veikė vakarietinės kultūros naudai.

Kultūra kaip augalas. Persodintas į kitokią dirvą, jis kitaip ir auga. Idėjos, ar iš Rytų ar Vakarų, atneštos į Lietuvos žemę, negali ilgainiui išlikti tokios pat kaip ten, iš kur jos buvo atneštos. Jei tauta turi savo charakterį, ji formuoja tų atneštinių idėjų reiškimąsi pagal savo vidaus struktūrą. Tuo keliu kuriama tautinė kultūra. Iš šio teigimo kyla

Trečias klausimas: ar buvo mėginama organizuoti ir kurti tautinę kultūrą, ar buvo galima aptikti tokių tautinės kultūros ženklų, kurie jai būtų būdingi?

Tautinės kultūros problema buvo iškelta pačioje nepriklausomybės pradžioje. Pirmasis visu aštrumu ją svarstė St. Šalkauskis 1919 *(Sur les confins de deux mondes)*. Remdamasis Lietuvos geopolitine padėtim ir istorine praeitim, faktu, kad lietuvių tauta yra riboje tarp dviejų pasaulių, Šalkauskis kalbėjo apie lietuvių tautinį pašaukimą — kurti nuosavą kultūrą, sintetinant Rytų ir Vakarų pradus.

Klausimas buvo per ankstyvas. Nebuvo pakankamai pribrendę protai. Kritikai Šalkauskio idėjos nesuprato ar suprato ją klaidingai, ir tautinio pašaukimo problema, kaip ją sprendė Šalkauskis, buvo palaidota. Tačiau juo toliau, juo stipriau tautinės kultūros idėja aštrėjo periodinėje spaudoje. Aštrėjo negatyvine prasme. Nebuvo ryškinamas tautinės kultūros uždavinys, tautinės kultūros turinys. Tačiau buvo visom jėgom ginamasi nuo svetimųjų kultūrų antplūdžio.

Įsižiūrėjus jau iš perspektyvos į to laikotarpio kultūrinio gyvenimo reiškinius, galima rasti betgi ženklų, apie kuriuos buvo kalbėjęs Šalkauskis pačioje nepriklausomybės pradžioje dar tik teorijoje. Kūrėjų ar gyvenimo organizatorių kasdieninė intuicija lyg būtų suvokus lietuviškos kultūros kelią. Buvo suvokus pirmą ir pagrindinį dalyką — kad kultūra negali būti kopijuojama; suvokusi ir antrą — kad svetimų kultūrų pradai turi būti panaudoti tautinei kultūrai. Kai kuriuos tos lietuviškos kultūros ženklus galima suvokti visuomeninio, bažnytinio, literatūrinio gyvenimo pavyzdžiuose nepriklausomais metais.

Akademiniame gyvenime. Studentų organizacijos nebuvo sudarytos nei pagal rusų nei pagal vokiečių pavyzdį. Į nepriklausomybės gyvenimo pabaigą buvo sustiprėjusios vakarietinės vokiškos korporacijos — su špagom, su buršiškom ceremonijom, alučiais. Tačiau tos korporacijos neturėjo vadovaujamosios reikšmės. Didžiosios studentų organizacijos buvo svetimos buršiškom tradicijom. Pagrinde jos buvo visuomeninio charakterio, su visuomeniniais siekimais. Tuo aspektu jos buvo artimesnės rusų studentų draugijom. Tačiau visuomeniniais klausimais lietuvių studentų organizacijos turėjo aiškią konstruktyvią programą. Jos buvo svetimos rusų studentų tokiam dažnam revoliucingumui ar nihilizmui.

Bažnyčios praktikoje. Tradicinė lietuvių parapija buvo patriarchališka. Santykiai tarp kunigų ir parapiečių buvo kaip

tarp vaikų ir labai gerbiamo tėvo, kuris juos lanko ir jais rūpinasi visokiais atvejais. Atkėlus į nepriklausomą Lietuvą Vakarų idėjas ir tempą, parapija virto demokratine organizacija. Kunigas ir tikintysis — nuoširdūs bendradarbiai katalikiškoje akcijoje. Koks tai skirtumas, palyginti su Amerikos biurokratine parapija.

Literatūroje. Dėmesio verta slinktis laikotarpio eigoje: ankstyvasis simbolizmas, kiek jam atstovavo B. Sruoga, neabejotinai giminiškas rytietiniam Balmontui; naujesnė generacija, kiek jai atstovavo Aistis, artimesnė vakarietiniam simbolizmui. Tačiau nei su vienais nei su kitais lietuviško simbolizmo sutapdyti negalima. Nors vadinamas tuo pačiu vardu, bet lietuviškas kūrinys turi savo atspalvių, kuriuos būdingiausiai išreikštus galima rasti dviejų poetų kūryboje — iš vienos J. Baltrušaičio, iš kitos Putino-Mykolaičio.

Jei reikia konkrečiai nurodyti, kurie bruožai šioje lietuviškoje kūryboje išskiria lietuvius, apčiuopiamiau tai galima patirti beletristikoje ir net dramoj. Ten labiausiai išryškėja du lietuviškai kūrybai bendri bruožai: (a) visuomeninis interesas, (b) pasisakymas už idealines vertybes. Jie ypačiai išryškėjo, kai Lietuvoje ėmė stiprėti miestas, jau lietuviškas miestas, su miesčioniška, buržuazine kultūra, pakeisdamas kaimo kultūrą. To proceso akivaizdoje intelektualai neliko šalti stebėtojai, kaip miestas ir buržuazija ima naikinti kaimą ir jo kultūrą. Aliarmą prieš Lietuvos suburžuazėjimą pakėlė ne tik filosofai ir moralistai (St. Šalkauskis, A. Maceina, vysk. P. Būčys, kun. St. Yla). Beletristai prašneko apoteoze kaimo sveikajai dvasiai ir pasmerkimu miesčionėjimui (pvz. J. Paukštelio *Kaimynai*). Beletristai, miesčioniją išanalizavę, radę jos pagrinde asmenybės sumenkėjimą, rodė konstruktyvų problemos sprendimą: nepriklausomoje valstybėje nepriklausomas žmogus bus visuomenės išgelbėjimas (J. Grušo *Karjeristai*). O vakarų mašinizmo dinamika Vydūno *Gaisre* demaskuota kaip materijos šėlimas, kuriai atsispirti

tegali asmenybė, pajėgianti aukotis, kovoti ir žūti dėl aukštesnių principų (Magės pavyzdys). Tų kovos už visuomeninį interesą, už žmogų, už idealines vertybes pavyzdžių rieškučiom galima semtis Brazdžionio poezijoje ar F. Kiršos satyrose ir kitur. Reiškiniai literatūrinėje kūryboje labai aiškūs: visuomeninis interesas, kuris yra kontrastas individualistinei autoanalizei: idealinių vertybių branginimas, kuris yra kontrastas abejingumui, akivaizdoje gera ir bloga. Tai du reiškiniai, būdingi visoje lietuvių kultūroje per nepriklausomybės laikotarpį, gavę ypatingai draminės įtampos nepriklausomybės antrame dešimtmetyje.

Kultūros dinamika šia kryptimi buvo nutraukta politinių įvykių — Sovietų agresijos. Objektyvinės kultūros reiškiniai (knygos, žurnalai) buvo sunaikinti ar eliminuoti nuo gyventojų masės. Kultūros veikėjų didžioji dalis buvo sulikviduota ar išgainiota. Tačiau subjektyvi kultūra, kultūra, nusileidusi per tą nepriklausomybės laikotarpį į mases, pasiliko ilgam ir toliau formavo tautos laikyseną pavergtame krašte.

Pasiliko ji ir tuose, kurie atsidūrė tremtyje, emigracijoje. Iš čia baigiamasis

Ketvirtasis klausimas: ar tremtyje atsidūrusių lietuvių kultūrinė veikla rado atramos nepriklausomos Lietuvos kultūrinėse tradicijose, ar nuėjo nauju keliu?

Iš pirmo įspūdžio atsakymas — taip. Tremtis tebėra gyva kultūrinėm idėjom ir tradicijom, išsineštom iš Lietuvos. Kultūros filosofai, idėjų žiburiai, dinamintojai tebėra tie patys, kurie buvo dinaminę Lietuvą savo idėjoms. Tarp jų vyresnės kartos dr. A. Maceina, jaunesnės kartos, bet jau Lietuvoje buvo suspėjęs stoti idėjinio gyvenimo avangarde dr. J. Girnius. Labiau dėmesio verta, kad ir čia išaugusios ir pasireiškusios kartos atstovai yra tų pačių nusiteikimų kaip ir anie Lietuvoje subrendusieji. Amerikoje daktaras V. Vardys, A. Musteikis, V. Vygantas, Europoje dr. K. J. Čeginskas, eilė vardais čia neminimų, kurių veikla man mažiau pažįstama,

yra pasireiškę su tuo pačiu idėjiniu nusiteikimu — dėmesiu visuomeniniam interesui, idealinių vertybių branginimu. Net ir atsitiktiniuose jų raštuose apie metmenis programom galima pastebėti jų pasisakymą už žmogų, gyvenantį įsipareigojimais, vadinas, aukštesnėm vertybėm. Tai kontrastas tam, kas taip populiaru gyvenamojo krašto šūkiui: take it easy.

Jų tarpusavio santykiuose nebėra jau „Rytų" ir „Vakarų" — visi išaugę tame pat krašte. Gal dėl to nežymu jų tarpe ir tokios aštrios kovos. Tai nauja.

Literatūrinėje kūryboje, gal dėl to, kad daugumas rašytojų yra išaugę nepriklausomoje Lietuvoje, absoliuti dauguma savo tematika ir nuotaikom tęsia nepriklausomos Lietuvos kūrybą. Dėmesio verta net grėsmė sustingti tradicijose, apsilenkiant su pagrindiniu kūrybos reikalavimu — minties ir pergyvenimo dinamika. Tik tarp čia augusios kartos randame pirmų bandymų amerikinės kultūros tradicijoje (plg. A. Landsbergis).

Visuomenėje atkurtos tradicinės iš Lietuvos atsineštos formos: organizacijos, laikraščiai, korporacijos, nors kai kuriom jų naujos sąlygos neduoda jokio socialinio pagrindo. Kitas klausimas, ar tose atkurtose formose reiškiasi ir gyva kūrybinė mintis? Dėl daugumo — atsakymas greičiau būtų ne, nesistengia į tas formas įlieti naujo kultūrinio turinio. Visuomenė kaip kultūros vartotojas čia atsidūrė kelyje: arba apseina be kultūros, arba jos skonis ima degraduotis į vietinės socialinės aplinkos lygį. Priežastis paprasta — tremtyje, emigracijoje yra mažiau to socialinio klodo, kuris Lietuvoje buvo didžiausia atrama kultūriniam sąjūdžiui. Jo daugumas liko Lietuvoje, nuėjo į miškus, į Sibirą. Čia atsidūręs Lietuvos kultūrtregeris — mokytojas, kuris lig šiol tebėra kultūrinimo, kultūros vartotojų ruošimo avangarde, mušasi kaip žuvis ant ledo, besistengdamas pririšti sparnus tiem, kurie yra pasinešę ne skraidyti, bet plaukyti prosperity vandenyse.

Kai Lietuvos praeityje nutrūko didžioji dalis bajorų, jų vietoje atėjo valstiečiai į gyvenimo priekį. Kai iš valstiečių išaugusios miesčionijos žymi dalis čionai nutruks, į jos vietą galbūt ateis jau tikrai Vakarų pasaulio auginta lietuviška karta ir naujais būdais pratęs anas idėjines linkmes iš Lietuvos — rūpestį visuomeniniais reikalais; idealinių vertybių branginimą.

Kad kultūrinė dinamika taip laimingai persiristų iš vienos kartos į kitą, svarbu, kad dvasinis palikimas iš Lietuvos būtų nuolat palaikomas idėjos kurstytojų, kelių rodytojų žodžiuose, kad jų žiburys nė vienam momentui nebūtų užgesintas.

AR LIETUVIS MENININKAS TURI LIKTIS IŠTIKIMAS

Studentų vienos stovyklos organizatoriai parodė gražaus susidomėjimo literatūros ir apskritai tautinės kūrybos klausimu. Jie nurodė ir atžvilgį, kuris juos labiau domino ir į kurį prašė atsakymo. Jie formulavo:

Pageidautume, kad paskaitos pagrindinė mintis būtų tautiškumo reikšmė mene (ar lietuvis menininkas savo kūryboje turi išlikti ištikimas lietuviškai tematikai ir tuo pačiu daugiau ar mažiau likti lietuviškai publikai, ar jis turi bandyti išeiti pasaulin, ieškodamas naujos tematikos, naujų formų ir tuo pačiu patapti pasauliniu menininku).

Jų iškeltas klausimas savo esme yra visada aktualus. Bet mums jis šiandien aktualesnis nei kam kitam ir nei kitu metu. Nes esame labiau nei kitais laikais tarp dviejų kultūrų — savos tautos ir gyvenamojo krašto.

Aktualus visom kūrybos rūšim. Bet labiausiai žodžio kūrybai, literatūrai. Tapybos, muzikos, choreografijos kalba yra internacionalesnė ir daugiaprasmė. Galbūt A. Račiūno opera, skirta Sovietų kovotojai Melninkaitei, gavusi kitą libretą, savo garsais būtų priimtina ir nekomunistui. To nebus galima padaryti su Salomėjos Nėries poema apie Staliną.

Kalba yra pati stiprioji minties išraiška, pati ryškioji ideologijos ir tautybės žymė. Dėl to svarstant tautiškumo

klausimą kūryboje, aštriausio dėmesio yra verta žodinė kūryba. Tad anas iniciatorių skirtas uždavinys galėtų reikšti dilemą:

ar kurti saviem, taigi ir sava kalba,
ar kurti kitiem, taigi ir kita kalba?

*

Norint duoti į tą klausimą ne sugromulotą atsakymą, o tik kelią, kuriuo kiekvienas galvojantis prieitų išvadas patsai, dėmesio verti būtų pirmiausia

Argumentai už ir prieš:

už išplaukimą, kaip sakoma, į tarptautinius vandenis, už pasilikimą lietuviškuose vandenyse ir prieš tai.

Kad lietuviui rašytojui yra atėjęs metas „išplaukti į platesnius vandenis", yra pasakomi toki dažnesni argumentai:

— Rašytojo intereso žiūrint: mes gauname platesnę savo veikalui rinką; daugiau bus knyga paplitus, daugiau rašytojui garso; daugiau pinigo, taigi ir geresnės sąlygos talentui augti, kultyvuoti bei kurti.

— Tautos intereso žiūrint: džiaugiamės, kai į pasaulio rinką įeina lietuvis; kiek garso padarė Sharkey-Žukauskas ir kt.; vienam lietuviui pasirodžius amerikiečių knygų rinkoje, prestižas bus didesnis ir kitiem lietuviam; ne tik prestižas, gal ir politinis svoris padidės.

— Žmonijos intereso žiūrint: lietuvis, įsijungdamas dabar į kitų tautų kūrybą, atiduoda žmonijai savo duoklę, kurios, sakysim, negalėjo atiduoti ankstesnioji lietuvių emigracija, likusi ištikima savo tautinėm tradicijom, bet atsilikusi nuo gyvenamo krašto ir žmonijos pažangos. Turim skubintis į ją skverbtis bent dabar, nes joje mūsų literatūros kūrėjai nedalyvauja, labiau nuo jos nutolę nei tapytojai, grafikai.

Argumentai prieš aną vadinamą „išplaukimą" taip pat svarbūs:

— Rašytojo intereso žiūrint: rašytojui yra mažiau galimybių prasimušti rinkoje, kurioje lenktyniauja dešimtys tūkstančių; mažoje tautoje pasireikšti ir išaugti jam daugiau yra progų ir galimybių.

— Tautos intereso žiūrint: tautai yra skriauda, kai jos darželyje turėjęs žydėti žiedas patenka į svetimą daržą; pradėjęs rašyti svetima kalba, ilgainiui gali visai atitekti ir svetimai kultūrai ir svetimai tautai. Kas padavė ranką, gali paduoti ir širdį. Tai ypačiai skriauda mažai tautai, nes mažoje vieno netekimas yra didesnis nuostolis nei didžioje šimtų dingimas.

— Žmonijos intereso žiūrint: J. G. Herderis bus teisingiausiai supratęs žmonijos kūrybos harmonijos principą — vienybė įvairume; gėlynas įvairiarūšis ir įvairiaspalvis. Taigi kūryba įvairių tautų ir įvairių kalbų, bet tikra kūryba.

Argumentai už ir prieš — abeji turi tiesos. Jais operuojant, diskusijos gali eiti iki nusibostant. Bet tokis jų svarstymas nusuka klausimą į klaidingą plotmę... Įsivaizduokim, kad visus argumentus apsvarstėm ir radom: taip, reikia jau veržtis į „plačiuosius vandenis", — veržtis su knygom, su poezijom... Ar po tokio sutarimo bent vienas rašytojas, kuris lig šiol rašė lietuviškai, ims rašyti jau angliškai publikai?

Turbūt ne. O jei ne, tai visos tos diskusijos buvo bevaisės. Bevaisės, nes kurti pagal nutarimą, sutarimą ar įsakymą — neįmanoma. Kurti net pagal savą intelektinį ir laisvą apsisprendimą — taip pat vargiai. Sovietai tai daro. Rezultatai per keturias dešimtis metų yra mažiau nei patenkinami. Kūryba yra laisvos kūrybinės asmenybės išraiška. Kas kūrėjo nėra pergyventa, jame pribrendę, prinokę; kas nėra virtę jo dvasios dalim, kuri veržiasi išsakoma, tas negali būti kūryba.

Gali rašytojas imti bet kokią temą. Parinkta tema gali labai dominti skaitytoją. Bet jeigu ji nebus dominus ir pergy-

venta paties rašytojo, jo veikalas kūrybiniu atžvilgiu bus melas. Galima nuslėpti melą diplomatijoje. Ar ten, kur žmonės yra su kaukėm. Bet negalima jo nuslėpti kūryboje, kuri reikalinga atvirumo ir nuoširdumo.

Tokios išvados, svarstant ne sąvokas, bet gyvenimo faktus.

Išvadas patikrinti ir iliustruoti gali patys

Kūrybiniai pavyzdžiai

Du pavyzdžiai iš V. Mykolaičio-Putino poezijos rinkinio, išleisto Lietuvoje 1956. Tais pačiais metais, 1948, parašyti du Putino eilėraščiai, abudu gamtos motyvais. Vienas apie Uzbekistaną, kitas apie Baltijos jūrą.

Pirmame eilėraštyje yra ideologija, kaip reikalauja „socialistinis realizmas": gamtos pavergimas žmogaus civilizacijai. Yra įgudusio poeto technika ir kultūra. Tačiau, bent mano pergyvenime, jame nėra poezijos; tėra tik gražus aprašymas geografijos vadovėliui.

Antrame eilėraštyje yra gimtosios Baltijos gaivalinga jėga, pergyventa su savos širdies plazdančiais virpėjimais. Ten yra tikroji poezija, pakili, kaip Putinas tai mėgsta.

Kitados V. Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* gerasis Šlavantų Tėvelis ragino poetą Vasarį rašyti bažnytinių giesmių. Tai ne man — galvojo vienas likęs Vasaris. Manyje nėra tam atgarsio. Dabar poetas Putinas, raginamas rašyti apie „broliškas" respublikas, pamėgino galbūt labai nuoširdžiai, bet savo kūrybiniu pavyzdžiu įrodė, kad veltui raginsim rašytoją imti tą ar kitą temą. Tik tuo atveju raginimas bus vaisingas, jei rašytojas juo susidomės; jei ims gilintis į siūlomą temą; jei ims ja žavėtis; jei toji tema ras atgarsio rašytojo kūrybinėje asmenybėje.

Išvadom patikrinti praverčia dar taip pat ir

Kūrėjų pasisakymai

Su anuo klausimu buvo supažindinti pora mūsų pajėgiųjų rašytojų, lyrikas ir beletristas. Poetas Kazys Bradūnas taip pažiūrėjo:

> Nauja, tariamai pasaulinė tematika ir forma dar nėra garantija rašytojui tapti pasauliniu, jeigu visa tai bus tik primestinė mada, neatliepianti pačio kūrėjo dvasios gelmių. Gi dažnai tautiniai siužetai ir tautiniai charakteriai lieka pasauliniai, jeigu jie yra lydinti pačio autoriaus kūno ir kraujo ugnyje. Pasaulinės ir parapinės sąvokos yra tos pačios vertės gero, savu žodžiu kalbančio rašytojo puslapiuose. Sakysim, kad ir mūsiškis Krėvė yra lygiai didelis ir tautiniame Šarūne ir bibliniame *Dangaus ir Žemės sūnų* Erode. Dėl to, kad ir viename ir antrame jaučiame to paties Krėvės širdies plakimą. O gražiausios visuotinės literatūros rūmo kolonos yra kaip tik tie veikalai, kurie atspindi savo tautos veidą — ar tai imsime suomių *Kalevalą,* ar ispanų Servantes *Don Kichotą,* ar pagaliau amerikiečio Walt Whitman poeziją. Žodžiu, kad neverta pravardžiuotis nei parapiniais nei pasauliniais rašytojais. Pagrindinis rūpestis — būti gerais rašytojais.

Beletristas Antanas Vaičiulaitis savo pažiūrą pareiškia šiais žodžiais:

> Lietuviškoji tematika teikia neišsemiamų versmių kiekvienam kūrėjui ir nėra kliūtis pasiekti visuotinių laimėjimų. Lietuvio sieloje gali gimti tokios pat tragedijos, kaip ir graikų ar kitų tautų, — nuo pačios lietuvių tautos aušros ligi dabarties dienų. Adomas Mickevičius, Vincas Krėvė, Donelaitis davė aukščiausios vertės kūrinių, žvelgdami į lietuviškąjį pasaulį. Tad skirtumą sudaro ne tematika, o talento ir genijaus buvimas ar

nebuvimas. Naujos tematikos ir naujų formų visados reikia ieškoti, bet tai dar negarantuoja veikalų gerumo ar jų pasaulinio garso. Ir kūrėjas turi ieškoti ne dirbtinai, bet gyvente gyventi ir rašyti apie tai, kuo jo siela skamba. Kieno dvasioje atsišaukia ir stovi Lietuvos būtis, to ir tematika neišvengiamai bus lietuviška. Net ir kurdamas kitomis temomis, jis vis tiek ten įneš lietuviškos sielos — ir tai kaip tik turi būti įdomu kitiems, sudaryti individualų indėlį į visuotinį lobyną. Lietuvio kūrėjo pareiga yra ne tapti visuotinai bespalviu, bet pasiekti ir pasauliui parodyti tas gelmes, kuriose alsuoja lietuviškoji siela, tos sielos šviesa ir liūdesiu nudažant pačius esminius visų laikų bei žmonių klausimus ir išgyvenimus.

Į tas pačias išvadas sutekėjo gyvenimo bei kūrybos pavyzdžių stebėjimas ir rašytojų pasisakymai — kūriniu pavirsta tik tai, ką kūrėjas pergyvena.

Tokia išvada betgi nereiškia, kad lietuvis kūrėjas negali imtis nelietuviškos tematikos, nelietuviško gyvenimo problemų.

Lietuvos rašytojas, kai atsiduria nelietuviškame gyvenime, to gyvenimo aplinka ir jos problemos gali virsti jo pergyvenimų turiniu. Vienam daugiau, kitam mažiau, kito gali tas naujas gyvenimo turinys visai nepaliesti. Tai priklauso nuo kūrėjo individualybės.

Priimam kaip savaime aiškią tiesą, kad kūrėjo intelektinis, voliuntarinis, emocinis gyvenimo suvokimas, pajautimas; kad jo temperamentas, intuicijos galingumas, fantazijos lakumas, kurie duoda veikalui idėjas, nuotaikas, vaizdų spalvas ir tonus, — kiekvieno individualiai skirtingas. Dėmesio verta čia

Dvejopų kūrėjų prigimtis

Vienam persveria tas gyvenimo turinys, kurį jis yra gavęs iš tėvų, iš aplinkos — visos įtakos, kurias jis prisiėmė gaivališkai, kaip žemė saulės šilumą ir vandens drėgmę. Tai vaikystės ir jaunystės prisimintas, galima iš dalies sakyti, paveldėtas gyvenimo suvokimas.

Kitame persveria jo nuosava patirtis — tai, ką kūrėjas savom pastangom, sąmoningai ar pusiau sąmoningai krovė savyje, plėtė kelionėm, studijom. Šio tipo pergyvenimų turinys labiau individualus, dinamiškas, besiveržiąs į originalumą ir naujumą; pirmojo tipo pergyvenimų turinys labiau išreiškia aplinkos tradicijas.

Pirmojo tipo kūrėjas yra davęs tautosakos lobius. Joje labiausiai pasireiškia tie nusiteikimai, kurie yra susikrovę to amžiaus tautoje. Savo kūrėjo individualybės neparodo. Tačiau joje kaip tik pasirodo tos bendruomenės, tautos individualybė. Dažnai ji sunkiai suvokiama. Tačiau jos skirtumas nuo kitos individualybės jauste jaučiamas. Tas pats objektas gali būti pasakojamas dviejų tautinių bendruomenių, tačiau pasakojimo būdas jau skirtingas, individualus kiekvienai tautinei bendruomenei.

Tarp antrojo tipo rašytojų, kurie ieško nuosavo originalumo, pastebimas kitas kelias — jie ima naujus objektus, kuriuos jiem naujas gyvenimas padiktuoja, deda idėjas, kurias susidarė gyvenimo patirtyje ir studijų dėka. Tačiau jie negali išvengti savo kūrinyje taip pat nuotaikos, pažiūrų, kurias buvo gavę iš savo tautinės bendruomenės ir kurias vadiname tautine dvasia.

Taigi išvada: tiek vieniem, kurie perduoda tradicinį bendruomenės turinį, tiek kitiem, kurie ieško nuosavo originalumo ir vaizduoja naują gal ir nelietuvišką temą, liekasi bendra žymė — tautinis originalumas.

Šią išvadą gali tikrinti ir iliustruoti

labiausiai tų kūrėjų, kurie buvo išblokšti į visai kitas gyvenimo sąlygas ir jose kūrė. Iliustracijai gali tikti šie trejopi rašytojai:

— Adomo Mickevičiaus tipas: gyveno emigracijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje, bet rašė lenkiškai. Rašė ne apie naują patirtį, rašė apie jaunystės dienom pergyventą Lietuvą. Bet jo sukurtas veikalas iškėlė jį į pasaulinius rašytojus — lietuvišką tematiką, lenkiškai išdėstytą, į pasaulinius veikalus iškėlė kūrybinis entuziazmas.

— Jurgio Baltrušaičio tipas: rašė rusiškai, paskiau rašė lietuviškai. Rusiškai, nes jis buvo suaugęs su rusų kultūra per mokyklas ir per santykius su rusų literatūriniu pasauliu, kurio priekyje buvo atsistojęs. Lietuviškai rašė, kada jis tapo Lietuvos atgimusios valstybės aktyvus dalininkas. Tai įdomus pavyzdys rašytojo, kuris iliustravo, kad galima atiduoti duoklę dviem kultūrom. Ir kritika palankiai vertino jo rusišką ir lietuvišką poeziją. (Man pačiam atrodo jo rusiška poezija tobulesnė. Gal ir dėl to, kad lietuviška rėmėsi ta žodine medžiaga, kurią jis buvo išsinešęs iš vaikystės. Per tą laiką lietuvių kalbinė kultūra padarė didelius šuolius. Baltrušaitis dėjo pastangas ją prisivyti savo žodiniais naujadarais, tik ne visada tai pavyko).

— Oskaro Milašiaus tipas: augo jau prancūziškoje kultūroje: rašė prancūziškai. Rašė ne apie savo istorinę Lietuvą, bet svetimom temom. Prancūzų literatūroje jam pripažįstama pagarba. Bet pripažįstama taip pat, kad jis išsiskiria iš kitų prancūzų literatūroje. Norėtume manyti, kad jam atsiliepia kaip tik vaikystės tradiciniai pergyvenimai — lietuviška etnografija. Jos įtaką Milašius sustiprino dar rūpestingom lietuviškom studijom, ypačiai lietuviškų pasakų. Milašiaus pavyzdys iliustruoja, kad gali būti net ir kita kalba ir kitos temos, bet kūryboje gali liktis vis tiek tautinių ženklų.

Kūrėjų pavyzdžiai dabartyje

Ar tie trejopi rašytojų tipai iš praeities nėra atsidūrę dabartiniais laikais mūsų panašioje aplinkoje?

Mickevičiaus tipo šiandien rasime daugiausia tarp lietuvių rašytojų tremtyje. Tai rašytojai, kurių asmenybė susiformavus Lietuvoje. Jų dalis rašo tai, kas buvo susikloję jų jaunystėje. (Pulgis Andriušis, Antanas Vaičiulaitis, kurie „tęsia" savo kūrybą). Net ir tie, kurie tik išeivijoje stipriau ėmė reikštis sava kūryba, atsiremia į jaunystės patirtis Lietuvos kaime (Alė Rūta Nakaitė, Marius Katiliškis, Albinas Baranauskas). Kiti vaizduoja jaunos Lietuvos platesnį gyvenimą — mokytojų, valdininkų, miesto ar miestelio aplinką (Jurgis Jankus, Paulius Jurkus). Pakyla dar iki savo dienos pergyvenimų — bolševikmečio, bėgimo iš Lietuvos (Jankus, Vincas Ramonas, Aloyzas Baronas, Algirdas Landsbergis, Birutė Pūkelevičiūtė). Bet pereiti į naujo išeivijoje rasto gyvenimo santykius mažai kas ryžosi (gal tik Nelė Mazalaitė, Juozas Kralikauskas?). Atrodo, kad šiem rašytojam norint kita tema rašyti, reiktų patiem iš savęs išsimušti. Pagal lig šiol pasireiškusią kūrybą gal lengviausiai tai būtų galėjęs padaryti Jankus, Ramonas, kurie buvo jautrūs aktualiesiem gyvenimo klausimam.

Mažiausia lietuvių kūryboje pasireiškė studijinis elementas. Dėl to mes taip ir neturime istorinių veikalų. Krėvė čia yra nepralenktas. Jis vos ne vienintelis taip gausiai panaudojo savo studijas istorinėm dramom ir orientalistiniam veikalui. Aistis leidos į Herkaus Montės laikų studijas, tik lig šiol neturime ženklų, ar jas pavers literatūriniu veikalu. Gal lietuvių literatūrai ir kultūrai iš viso dar būdinga tai, kad joje reiškiasi įspūdiniai pergyvenimai? Bet joje yra dar maža ir per maža studijų, gyvenimo dabarties ir praeities studijų, kurios duoda ne tik naujos medžiagos, bet pagilina kūrėjo mintį,

pergyvenimą ir tuo pačiu pagilina veikalo turinį. Mūsų kūryboje dar persveria vieversys.

Čia suminėtai lietuvių rašytojų grupei nekils anas probleminis klausimas: ar rašyti lietuviškai ar kitaip. Nekils, man rodos, ir dabartinės generacijos čia pasireiškiantiem poetam. Baltrušaičio tipo kūrėjai dar neaktualūs.

Probleminis klausimas kils jau paskesnei generacijai, kuri Lietuvos nebus mačiusi ir kuri ją gali pažinti tik iš tėvų ir nuosavų studijų. Jai kils tada problema: ar kurti lietuviškai ar nelietuviškai. Tik toks klausimas reikš: ar pasirinkti lietuvišką ar nelietuvišką kultūrą. Tai bus apsisprendimas ne už kūrybos kryptį, bet pirmiausia už gyvenimo kryptį. Tik savam gyvenimui krypties pasirinkimas nulems ir krypties pasirinkimą kūrybai.

Tame apsisprendime daug vaidins du dalykai: sentimentas tėvam ir dvasinio savitumo ieškojimas. Sentimentas tėvam lenkia kiekvieną daugiau ar mažiau į tą gyvenimą, kuris buvo susijęs su tėvais. Dvasinio savitumo, individualumo ieškantiem aplinka nėra palanki... Dr. V. Vygantas, gerai pažindamas dabartinius psichologinius nusiteikimus, tikina, kad aplinka lenkia visus į oportunizmą, nuasmenėjimą. Norint būti kitokiam nei daugumas, reikia eiti prieš srovę. Tam reikia drąsos ir aukos. Dabartinis jaunimas neturįs tos aukos dvasios. Skaitantis su šia teisinga pastaba, betgi tenka kreipti dėmesį ir į kitą visuomeninio gyvenimo tiesą — kur yra oportunizmo mada, ten ateina ir reakcija prieš ją. Juo labiau tokia reakcija kils asmenyse, kurie turi kūrėjo dvasios žymių, nes su kūrėjo esme yra susijęs originalumo, savitumo ieškojimas. Netenka abejoti, kad tarp čia gimusių, brendusių, bus tokių, kurie jei ir nedaug bus girdęję iš savo tėvų apie savo tėvų kraštą, tai bus pakankamai girdėję, kad paskatintų juos pačius studijuoti. Studijos, studijos ir dar kartą studijos gali padaryti tai, kad naujose

sąlygose atsiras ir Milašiaus tipo rašytojas. Tai tolimoji perspektyva.

Svarstymus populiaraus klausimo, kuris paverčiamas kartais priekaištu ar pamokymu rašytojam, galima baigti tokia išvadų santrauka:

1. Argumentų už ir prieš analizė veda į tai, kad skatinimas palenkti rašytojus į tą ar kitą tematiką yra svetimas kūrybos prigimčiai.

2. Kūrybos pavyzdžiai rodė, kad kūrybinis pergyvenimas negali būti nei užsakytas nei įsakytas, o turi plaukti iš žmogaus pergyvenimų visumos.

3. Rašytojų liudijimai vedė į tai, kad kūrybos didumą ir tarptautiškumą lemia ne tema, o talento didumas bei gilumas.

4. Rašytojų svetimoje aplinkoje tipų įžvelgimas rodė, kad netekęs savo žemės rašytojas gali ją vaizduoti iš atsiminimų, gali vaizduoti ir visai naują gyvenimą, bet, net ėmęsis svetimos kalbos, jis negali atsipalaiduoti savo tautinio charakterio žymių.

5. Lietuvių dabartinių rašytojų generacijai nėra aktuali problema rašyti lietuviškai ar nelietuviškai publikai, o ateities rašytojo kryptis priklausys nuo to, kiek jis pats apsispręs išlikti gyvas lietuviškoje kultūroje. Tačiau dabar yra aktuali talentų ugdymo, gilinimo, plėtimo problema.

Po tų išvadų santraukos beliktų pareikšti respektas tam akademiniam jaunimui, kuris šios rūšies klausimus paskatino pergalvoti. O žiūrint į ateitį, tenka priminti žodžius, kuriais Hans Sedlmayr baigia savo knygą *Verlust der Mitte,* sukėlusią Europoje nemaža sujudimo. Autorius kalba, kad yra žmonių, kuriem reikalingos katastrofos. Jis dar prideda: galbūt yra tokių tautų ir kultūrų. Bet iš katastrofos, iš nuopuolio yra keliai — per atskirus asmenis, per jų sąmoningumą ir pasiaukojimą. „Negalima prarasti pasitikėjimo,

kad asmuo, save pagydydamas, gydo visumą... Visuomenė negalėtų daryti pažangos, jei nebūtų nuolatos žmonių, kurie... atsinaujinimą perduoda ateičiai ir kurie... sava dabarties auka veikia ateitį. Šitos pranašiškos dvasios yra tikroji visuomenės jaunuomenė“.

LIETUVIŲ CHARAKTERIO VERTYBĖS

Ką charakteriu vadiname ir iš ko apie jį sprendžiame

1. Sakome: lietuvių charakteris, tautos dvasia, tautos dvasinis veidas... Kad tie žodžiai nebūtų tik deklamacija, skambi, tačiau mažaprasmė — pirma reikia susitarti: kas suprantama charakterio ar dvasinio veido vardu.

Asmens charakterį labiausiai nusako ir duoda konkretaus turinio dvejopi elementai:

(a) tos ar kitos dvasinės galios žmoguje persvara;

(b) asmens linkimas į tam tikras gyvenimo sritis ir tose srityse tam tikrų vertybių pamėgimas.

Jei galėtume surasti, kad daugumas lietuvių reiškiasi tom pačiom dvasios galiom, linksta į tas pačias gyvenimo sritis; bruožai jau tektų laikyti lietuvių charakterio bruožais.

2. Negalima betgi kalbėti apie lietuvių charakterį kaip pastovią ir nuolatinę dvasinių bruožų visumą. Tiek asmens, tiek tautos charakteris nėra ir negali būti visiškai statinis. Jis, kaip ir kiekvienas organizmas, yra dinaminės prigimties. Jis kinta. Kinta ne iš pagrindų. Kinta dalimis. Kinta jei ne tonais, tai bent pustoniais, niuansais.

„Lietuvių nelaimė tebėra ta, kad jie praktiniame gyvenime arba veikia visai be plano, arba amžinai tik planuoja. Planams ruošti išsenka energija, ir nebelieka jiems realizuoti. Taip buvo palaidota daugel puikiausių sumanymų“.

J. Brazaitis

Juozas Brazaitis New Yorko ateitininkų šventėje 1962 metais. Iš kairės: Vytautas Radzivanas, Arvydas Barzdukas, Brazaitis, kun. Kęstutis Butkus OFM, Adolfas Damušis, Simas Sužiedėlis.

Šiandieninių lietuvių charakteris nėra tokis pat, kaip senovinių lietuvių, kurie, sakysim, buvo sukūrę valstybę nuo jūrų iki jūrų. Kokis buvo charakteris tos Lietuvos, kuri buvo bajorų ir dvarų sukurta, maža tegalim pasakyti. Turim per maža žinių. Daugiausia galim kalbėti apie charakterį Lietuvos, kuriai atstovavo liaudis ir iš jos kilusi šviesuomenė.

Dabartiniai lietuviai, esantieji čia, esantieji taip pat Lietuvoje, nuo anos Lietuvos tolstam. Auganti čia nauja karta gaus savo charakteriui ir kitokių bruožų. Lietuvoje auganti karta taip pat įgis naujų bruožų, kurių neturėjo ankstesnieji lietuviai.

Tauta išlieka ta pati, bet ji gali būti nebe tokia pati. Pavyzdys — antikiniai ir dabartiniai graikai, senieji romėnai ir dabartiniai italai.

3. Lietuvių charakterio nei jo raidos ištirto neturim. Tėra atskiri mėginimai. Ištirti yra nepaprastai sunku. Amerikinis testų ir statistikos metodas galėtų būti naudingas. Bet jis pritaikomas tik esantiem laisvame pasaulyje. Jo nepritaikysi nei praeičiai, nei pačioje Lietuvoje dabarčiai.

Vietoj statistikos ir testų lieka pasikliauti daugiau vadinamaisiais sintetiniais protais. Jie intuityviai iš gyvenimo nedaugelio reiškinių, iš gyvenimo šukelės, suvokia šviesą, o paskiau ją mėgina tikrinti kitokiais gyvenimo faktais.

Tuo keliu yra mėginę apie lietuvių charakterį pasisakyti St. Šalkauskis, A. Maceina, J. Girnius, St. Yla, J. Balys, J. Grinius, A. Mažiulis, A. Musteikis ir kt., nekalbant apie senovinius svetimųjų atsiliepimus. Kiekvienas remiasi kita medžiaga, iš kurios daro išvadas apie lietuvių charakterį.

Čia kalbančiam daugiau pažįstama tautosaka. Lyginant lietuvių tautosakos faktus su kitų tautų tautosaka, galima pastebėti tam tikrų tautinių skirtumų, kurie ir įgalina spręsti, kokia turėjo būti dvasia tų žmonių, kurie ją buvo sukūrę ir vartoję. Iš tų tautosakoje pastebėtų skirtybių ir mėginsiu ryškinti lietuvių tautos bruožus, kurie toliau gali būti

patikrinami literatūros, meno, muzikos, visuomeninio gyvenimo faktais.

Tokis yra kelias.

Kurios dvasinės galios persveria lietuvių charakteryje

Sakome: yra žmonių fotogeniškais veidais, yra ir nefotogeniškų. Taip pat ir tautų. Žmonės ir tautos su fotogeniškais veidais turi iš karto į akį krintančius bruožus. Kituose juos pastebėsi, tik ilgiau ir atidžiau įsižiūrėjęs. Lietuvių tauta priklauso prie antrųjų, prie nefotogeniškų.

Ne iš karto gali pasakyti, ar lietuvyje persveria jausminis, ar protinis, ar valinis elementas. Negalima sakyti, kad lietuviai yra intelektualistai teoretikai — su miglotumo, sunkumo sąvokom kaip vokiečiai, kurie visur ieško „das Wesen". Nėra lietuviai nė toki racionalistai praktikai kaip prancūzai — su racionalumu, lengvumu, aiškumu, minties elegancija, kurią išreiškia jų „l'esprit".

Lygiai nepasakysi, kad lietuviai tokio jausmo kaip slavai — su platumų ilgesiu ar šėlimo aistra iki kraštutinumų.

Lietuviuose labiau yra išlaikyta pusiausvyra tarp proto ir jausmo, intelekto ir emocijos.

Tokios dvasinių galių pusiausvyros praktinė išvada — lietuviai yra parodę daug praktinės gyvenimo išminties ir gudrumo, vadinamojo „sveiko proto". Šita praktinė išmintis padėjo ir padeda lietuviam susiorientuoti gyvenimo padėtyje ir rasti protingiausią išeitį. Gal net daugiau liaudies žmonėm nei šviesuomenei.

Šitas pusiausvyros pastebėjimas sutaria su A. Maceinos paryškintu lietuvių „sintetiniu linkimu išlaikyti balansą" (*Living in Freedom*, 17 p.). Jo dėka, mano Maceina, lietuviam pasisekė išsisaugoti vienašališkų idėjų, kurių buvo apstu po Didžiojo karo. Lietuvių literatūra apsiėjo be šiurkštaus natūralizmo, kaip ir be technikinio futūrizmo. Lietuvių litera-

tūra linko į realizmą ar į simbolizmą, bet visada išvengdama kraštutinumų ir bevaisių eksperimentų. Tą pat autorius kalbėjo apie tapybą bei muziką. Visuomeniniame gyvenime taip pat: autoritetinis režimas buvo švelnus palyginti su kitais kraštais.

Nors charakteryje jausminė, protinė, valinė galios yra išbalansuotos, vis dėlto maža persvara būtų jausminės galios link. Jausminė galia lietuvio gyvenime pasireiškia šiek tiek stipriau nei protinė.

Jausmas skatina žmogų į gyvenimo reiškinius reaguoti dvejopai: pasyviai ar aktyviai. Lietuvio jausmas labiau linkęs į pasyvumą.

Lietuvio jausmas nėra dramatinis — kuris suvokia gyvenimo priešybes, konfliktus tarp jų ir pats tuojau įsijungia į kovą. Dažniau lietuvio jausmas yra eleginis, t.y. kyla iš gyvenimo stebėjimo ir tą gyvenimą priima pasyviai, jį tik savyje išgyvendamas, sielvartingai, nesiimdamas reformuoti.

Tai poetinis jausmas, ne visuomeninis.

Šitą lietuvių eleginę dvasią ar tik nebus tiksliausiai ir vaizdingiausiai išreiškęs Vaižgantas Juodžiaus Kelmo vaizdu. Kai Juodžiaus Medis supuvo ir virto dulkių kauburiu, Vaižgantas jį taip aprašė:

> Juodžius — tūkstančiametis Lietuvos milžinas, augmenų karalius, dievų medis, pats sau susipylė milžinkapį.
>
> Žmonių akims — kapą, tik ne atminčiai, tik ne vaizduotei, ne ominei, ne atsigodimui. Juodžius tebėra gyvas: antai jo dvasia ant tiltelio...
>
> ... Ir liūdės Lietuvos gamta — Juodžiaus dvasia, tyli, lėta, nieko neskriaudžianti, nakčių mėnesienomis; ir kalbės tūkstančių metų slaptais balsais, žadins ilgesį poezijos, rodys pro šalį neklaidų kelią (III, 131 p.).

Taigi jausmo pagrindas — elegija. Praktinės tos eleginės dvasios išdavos:

Ar ne dėl to lietuviai pasireiškė lig šiol savo kūryboje daugiausia lyrine tautosaka, ne epu?

Ar ne dėl to ir individualioje literatūroje lig šiol pirmavo poetai, ne prozininkai? Net prozoje, romanuose, gražiausios vietos tebėra lyrinės (Dobilas, Putinas)?

Ar ne dėl to ir kitų tautų akyse lietuviai buvo su simpatija priimami dėl jų lyrinės natūros, dėl jų nuoširdumo?

O Europos tautų pasakojimuose apie karalių ir valdovų mirtis lietuviai savotiškai išsiskiria: daugelis žuvo dramatiškai — nuo kardo, nuodų, kartuvių, klastos, o Jogaila esą peršalęs, beklausydamas lakštingalos, ir miręs...

Palyginti su elegija, kaip maža kultyvuotas humoras.

Palyginti su emocija, lietuviai yra mažiau kultyvavę valios galias. Maironis turėjo pagrindo šaukti visuomeniniais motyvais: „Iškalkit, vyrai šių dienų geležinę valią milžinų". Ir literatūroje didieji veikėjai nuolat serga valios nepriteklium (Sutkus, Vasaris, Domantas).

Tačiau bendrą išvadą darant, tenka kartoti: tas svyravimas tarp trejopų dvasios galių yra tiek nedidelis, kad lietuvis atrodo linkęs į pusiausvyrą, į nuosaikumą.

Į kurias gyvenimo sritis ir jų vertybes linkęs lietuvis

Sustojame prie trejopų sričių: visuomeninės, moralinės, estetinės.

Visuomeninės atžvilgiu žmogus gali būti tarp dviejų kraštutinių ribų: visuomeniškumo ir individualizmo. Pirmuoju atveju asmuo rūpinasi reikalais, kurie svarbūs visuomenei; antruoju atveju — kurie svarbūs pačiam asmeniui; tai artimai ribojasi su egoizmu.

Lietuvių tautosakoje maža tokių faktų, kurie rodytų jos kūrėją esant karingą, kovojantį ir žūstantį už valstybę, už karalius su noru ir pasiaukojimu. Iš to fakto negalima daryti išvados, kad lietuviai nejautrūs visuomeniniam idealam. Kada

tautosaka buvo kuriama, valstybiniai reikalai buvo ne liaudies reikalai. Liaudis prie jų nebuvo prileista. Liaudies interesų sferoje tebuvo paliktas darbas, santykiai su dvaru, santykiai su šeima. To meto tautosakoje ir tenka konstatuoti, kad joje asmens egoizmas yra pasmerktas: egoizmas priskirtas demoniškajai galiai — raganom, ne žmonėm. Tautosakoje labai gyvas pasiaukojimas mažiausiai visuomeninei celei — šeimai (plg. sesers auką dvylikai brolių). Dainose kiek gailavimo dėl brolio, sūnaus, motinos netekimo.

Tik su aukštesniu visuomeninės kultūros laipsniu, kai valstybės reikalas paverstas liaudies reikalu, kyla asmens pasiaukojimas didesniam visuomeniniam junginiui — tautai, valstybei. Šito pasiaukojimo visuomeniniam reikalui praktinės išdavos mažiau pažįstamos tautosakoje, daugiau rašytinėje literatūroje ir gyvenime (savanoriai nepriklausomybę kuriant, partizanai ir rezistencija prieš okupantus).

Taigi lietuvio visuomeninis jausmas yra gyvas. Tačiau lietuvis nesijaučia visuomeniniam kolektyve ištirpusi dalelė, gyvenanti tik jo reikalais, kaip norėtų bet kuris totalizmas. Aukodamasis visuomeniniam reikalui ar dalyvaudamas kolektyve, lietuvis jaučia, kad tai yra dirva jo viduje susikrovusiom galiom pasireikšti. Iliustracijai Vaižganto Petras Šešiavilkis, kuris drovėjosi būrio, slapstės už kitų nugarų, bet, įtrauktas į jų eiles, traukė dainą, užsimerkęs ir kitus visai pamiršdamas. Tai proga ir aplinka jam pačiam save išsakyti, save pareikšti, bet ne save prarasti.

Visuomeniniame veikime yra du kraštutiniai keliai: konservatyvumas ir pažangumas.

Jei ir čia sakytume, kad lietuvio charakteryje išlaikoma pusiausvyra, tai vis dėlto stipresnis atrodo polinkis į konservatyvumą. Kitas klausimas — to konservatyvumo vertė.

Konservatyvumas yra naudingas tradicijom išlaikyti, svetimom įtakom pasipriešinti. Konservatyvumas žalingas, kai jis verčia atsilikti nuo gyvenimo, užsidaryti savame kiau-

te, o psichologiniu atžvilgiu susitelkusią energiją verčia išsilieti tarpusavio ginčais (plg. Vaižganto „Žiema").

Dar vienas visuomeninio reiškimosi aspektas — mastai: dideli ar maži? Lietuviai linkę į mažus mastus. Tai rodo ne tik palinkimas į mažybinius terminus. A. Jakštas jau buvo pastebėjęs dainose palinkimą į mažus mastus. Jakštas citavo dainą: „Aš turėjau žirgužėlį nors ir mažą, ale gražų"... Tą palinkimą į mažumą ir gražumą Jakštas palaikė tautine žyme. Visuomeninio gyvenimo stebėjimas tai patvirtintų. Jei planai ir sukuriami dideli, tai valia išeina planam kurti, o jau jos nelieka planam vykdyti.

Išimtis: dideli užsimojimai politikoje: nuo jūrų iki jūrų; dabartiniu metu nuo Smolensko iki Karaliaučiaus! Bet šita išimtis tik labiau patvirtina konservatyvumą, nesiskaitymą su realiom galimybėm. Romantikai iškėlė kunigaikščių galybę, ir apie tą galybę iš tradicijos ir svajojame iki dabar.

Čia iškeltus bruožus, kurie pasirodo lietuvio charakteryje, kai jis reiškiasi visuomenės srityje, galima palyginti su J. Girniaus pastebėjimais. Vartodamas Sprangerio tipologiją, jis skyrė lietuvius į vadinamą socialinį tipą. Tokio tipo bruožai — humaniškumas, filantropija, neieškojimas utilitarizmo santykiuose su kitais. Lietuvis ne kolektyvistas ir ne individualistas, personalistas. Personalistas ta prasme, kad jis, rodydamas filantropiją, nori padėti ne apskritai žmonijai, tautai, bet konkretiem asmenim.

Lietuvio bruožai ryškėja labiau palyginime su latviais, kaip vieni ir antri savo laisvės paminklus pastatė: latvių brolių kapai, o lietuvių labai kuklus mastas; latvių laisvės statula didžiausių gatvių sankryžoje, lietuvių užkampėlyje, jaukioje vietoje — Karo muziejaus sodelyje.

Moralinėje srityje verta atkreipti dėmesys į visuomeninę ir asmeninę moralę.

Visuomeniniame gyvenime dvejopos moralės populiariausi kraštutinumai — oportunizmas ir principingumas. Nuo

pat Valančiaus lietuviai kakta sieną daužė — pasipriešinimas graždankai, Kražių istorija, pasipriešinimas vokiečiam, pasipriešinimas bolševikam. Tai Margerio tipas, Vydūno Magės tipas.

Prisitaikymo oportunizmo faktų yra, bet ne jie vadovavo tautai. Lietuvių kentėjimo ir laimėjimo priežastis yra jų ištikimumas principam, nenoras ir nemokėjimas laikytis vadinamosios realistinės politikos, prisitaikymo vardan šio momento naudos.

Principingumą yra pastebėjęs ir labai paryškinęs J. Girnius, tardamas, kad lietuvis klausia ne „Kas naudinga?", bet „kas teisinga?" (*Living in Freedom*, 65 p.).

Palyginti su lietuviais, latviai moka labiau prisitaikyti prie sąlygų, didesni oportunistai. Latviai „realistinės politikos" šalininkai, lietuviai „idealistinės", latviai — Baltijos anglai, lietuviai — Baltijos amerikonai tuo atžvilgiu.

Asmeninės moralės pobūdį, moralinio jausmo jautrumą labiausiai išryškina vyro ir moters santykiai. Tie santykiai visų tautų ir visų laikų kūrybai duoda daugiausia medžiagos. Tuose santykiuose yra visko. Bet tas viskas nevienodai atskirų tautų išreiškiamas. Gali būti du kraštutinumai: moralinis taurumas ir moralinis cinizmas. Kai lyginame Eglę, Žalčių karalienę, su tos pačios pasakos rusišku variantu, krinta į akis lietuviškos pasakos saikingumas, pastangos surasti būdą pasakyti tuos pačius dalykus švelniau, aplinkiniais, netiesioginiais žodžiais. O dainose tos rūšies dalykai reiškiami simboliais, kurie ir sudaro mūsų dainų poezijos perlus. Tai perlai estetiniu atžvilgiu, o moraliniu atžvilgiu tai sugebėjimas išsilaikyti aukštoje moralinėje plotmėje, padorumo plotmėje. Taigi iš tų dviejų moralinės plotmės kraštutinumų lietuvių polinkis labai stiprus į moralinį taurumą.

Šį bruožą buvo pastebėjęs ir geografas prancūzas Reclus, vadindamas jį „kuklumu kalbant apie meilę" (žr. A. Maceinos str. *Living in Freedom*).

Jei šalia moralės pergyvenimo atkreiptume dėmesį dar į religinį pergyvenimą, tai lietuviai, tiksliu A. Mažiulio pastebėjimu, Dievą pergyvena kaip Tėvą pilna to žodžio prasme.

Estetinėje srityje. — Jei buvo pastebėta, kad lietuvių charakteryje labiau prasiveržia lyriniai pergyvenimai, tai tas polinkis atsiliepia ir pačios kūrybos formom. Liaudies kūryboje, sakysim, maža tų elementų, kurie yra būdingi pasakojimo žanrui: nuotykių, intrigos. Šie elementai nėra išplėtoti nė paskesnėje individualinėje kūryboje. Beletristikoje mažas kiekis rašytojų, mokančių pinti intrigos nuotykius. Gal Pietaris, Jankus, Ramonas. Ir lietuviškoje beletristikoje stipriau išplėtotas aprašymas, ne epinis aprašymas, bet tapybinis — gamtos, žmogaus iki detalių aprašymas su lyrine šiluma, su nuoširdumu. Nuo Žemaitės toji tradicija tęsiasi iki Katiliškio.

Aprašymuose pagal tai, kaip spalvos, dėmės, brūkšniai dėstomi, galimi dvejopi kraštutiniai keliai — spalvos ar brūkšniai derinami harmonijos ar disharmonijos principu. Harmonijos terminas taikomas ten, kur spalvos, brūkšniai derinami panašumo principu, kur jie vienas kitą papildo, pratęsia niuansais. Disharmonijoje spalvos ir linijos derinami kontrasto keliu, vienas kitą pabrėžia ar išskiria dramatiškai rėkiančiu būdu. Per mažai turiu duomenų galutiniam sprendimui, kuris kelias artimesnis lietuviam. Tačiau sugestiją man pakišo audinių stebėjimas, kad lietuviui artimesnis harmonijos kelias. A. Maceina atkreipė dėmesio į Reclus tos pačios rūšies stebėjimą. Reclus rašė, kad lietuviai savo drabužiais labai skirias nuo lenkų: „jie vengia akinančių spalvų, įmantraus sukirpimo, mandrų blizgučių, jų pilki drabužiai be puošnių ornamentų liudija jų kuklią prigimtį".

Vengimas kontrastuoti, kitaip sakant dramatinti, man krito į akį, lietuvišką rūpintojėlį palyginus su bavarų (Miuncheno tautotyros muziejuje). Pastarasis išreiškiamas žymiai dramiškesniais neramesniais bruožais. Lietuviškam

pjaustinio brūkšniai palieka tik sielvartingos rezignacijos įspūdį.

Aprašymo vaizdus ar poetines priemones kurdama, lietuviška fantazija pasižymi realistiniu vaizdingumu ir paprastumu. Jai svetimi didingi vaizdai, paslaptingumas. Bent tokia realistinė fantazija, linkusi daugiau į miniatiūras, yra tautosakoje. Iliustracijai tos pačios pasakos tas pats motyvas lietuviškame ir rusiškame variante: pasakoje, kaip Jonukas pavirto aviniuku, o jo seselė buvo paversta žuvele, lietuviškas variantas seka:

Oi, Onute, oi sesele,
ketin mane ponas pjauti.
Jau peilelį pagalando
ir geldelę pamazgojo.

Avinėliui pabaigus atsiliepė jūrose balsas:

Oi, Jonukai, oi broleli,
Pasakykie savo ponui,
Tegul mezga šilkų tinklą,
Tegul meta ant marių
Pagaus dimną žuvelę (Bas. III Nr. 29)

Rusiškame variante:

Elenut, sesele mano,
Išplauk, išplauk į krantelį.
Dega ugnys kaitrios kaitrios,
O katilai kunkuliuoja,
Peilius tekina riestuosius.
Žada mane jie papjauti.

(Afanasjev, *Narodnyja russkija skazki į legendi* II, 1922, 66 p.).

Lietuviškame variante kiek paprastos kuklios fantazijos, mažo masto, realistinio užsimojimo. Kiek jau didelio užsimojimo yra rusiškame. Arba koks realistinis velnio, laumės įsivaizdavimas?

Šioje vietoje verta priminti A. Maceinos pastebėjimą, kad lietuvis labiau vertina idėją negu formą. Dėl to ir lietuvių literatūroje tipas, kuris aukotų idėją formalizmui, niekad nebuvo stiprus. Lietuvių literatūra ir kultūra stipresnė savo idėjom, problemom negu išvirš—nėm formom (*Living in Freedom*, 16 p.).

Norint šitą bruožą tikrinti kitom gyvenimo sritim, galima nukreipti akis ir į lietuviškas kapines — kiek jose formalinės netvarkos, palyginti su vokiškom, suomiškom kapinėm, bet kiek jose idiliško jaukumo. O ir literatūriniame gyvenime forminiai ieškojimai skaitytojų greičiau buvo primiršti nei idėjos gilumas (plg. Sruogos ir Kiršos poeziją!).

Stebėti, lyginti galima toliau. Stebėjo ir lygino tautų pobūdį ir pati liaudis (plg. pasakas apie musių kelionę iš Prūsų ir į Prūsus). Anekdotais reiškiama tautų palyginamoji charakteristika ir intelektualų žmonių, plg. traukinio katastrofoje reagavimą vokiečio, prancūzo, lenko, lietuvio ir latvio!).

Lietuvių charakterio veiksniai

Lietuvių charakterio vertybių apžvalgą čia tenka sustabdyti šiom išvadom: atsargumo dėlei tenka pastebėti, kad apžvalgos išvados vienos gana aiškios, kitos gali būti tik hipotetinės, reikalingos tolimesnio stebėjimo, kiek jas patvirtina ne tik tautosaka, literatūra, bet ir kitos gyvenimo sritys.

Taip pat atsargumo dėlei nereikia paleisti iš dėmesio ir tai, kad išvados tegali turėti reliatyvios vertės, t.y. jos pastebimos tautos daugumoje, bet gali būti atskirų asmenų, kuriem artimesni visai priešingi bruožai. Ir girioje medžiai ne visi vienodi.

Atsargumo dėlei ir trečią pastabą reikia turėti galvoje. Būtent, reikia tirti ne tautos charakterį apskritai, bet tam tikro laikotarpio tautos charakterį.

Tas charakteris, kuris čia buvo mėgintas ryškinti, yra

taip pat vieno didelio laikotarpio charakteris. Jis yra kelių veiksnių padaras: socialinių, geografinių, istorinių. Padaras, pirmiausia, valstietinės, žemdirbių socialinės aplinkos, net baudžiavos laikų socialinių sąlygų padaras. Antras charakterio veiksnys — Lietuvos geografinis peizažas, kuriame kaitaliojas kalneliai su kloniais, ežerais, upeliais — įvairu, bet viskas nedidelio masto. Trečias faktorius — istorinė praeitis neabejotinai turėjo įtakos žmonių mentalitetui, ypatingai jau paskiau, kada iš valstiečių pradėjo kilti šviesuomenė ir ta šviesuomenė plėtė pačioje liaudyje istorinės praeities romantinius horizontus. Prie tos istorinės praeities neabejotinai tenka priskirti didelį vaidmenį religiniam lūžiui ir po jo įsigalėjusiai naujai krikščioniškai religijai.

Nepriklausomos Lietuvos gyvenimas buvo naujas didelis veiksnys charakterio raidai. Nepriklausomoje Lietuvoje prasidėjo sąmoninga kova už lietuvių charakterio panaujinimą: už didelio masto, užsimojimų pažadinimą (K. Pakšto: pasukime Lietuvos laikrodį šimtą metų pirmyn), už pažangumą, už moralinį taurumą ir principingumą nepriklausomo gyvenimo gale.

Dabartinės okupacinės sąlygos Lietuvoje charakterį taip pat keičia. Kiek, tegalime tik teoriškai spėti. Žinom, kaip jis lenkiamas į rusų ir komunistų branginamas vertybes. Žinom taip pat, kad dėl to eina kova. Kovoje lietuvių jaunimo charakteris nevirs tokis pat kaip rusų, bet jis neliks nė tokis pat kaip jo tėvų.

Amerikoje lietuvių jaunimas tos kovos dėl charakterio vertybių nepatiria. Bet tai kaip tik gali jo charakteriui priskiepinti greičiau tų bruožų, kurie yra populiarūs Amerikoje.

Jei norėtume būti tik mokslininkai stebėtojai, tai beliktų toliau registruoti, kaip lietuviškas charakteris kinta šioje amerikinėje aplinkoje.

Jei norėtume būti ir auklėtojai, tai beliktų gaivinti pačius pozityviuosius lietuviškus bruožus ir paremti tuos geruosius

bruožus, kurie ateina į jaunimą iš amerikinio gyvenimo. Ne viskas, ką turime, yra gera. Ne viskas, kas aplinkui yra, yra bloga. Jei lietuvišką nuoširdumą, principingumą, moralinį jautrumą, palinkimą į pusiausvyrą, visuomeninį jautrumą papildytume amerikinėm vertybėm: dideliu užsimojimu, konkrečiu galvojimu, optimizmu, žmogaus vertės pajautimu — būtų tik naujo žmogaus laimėjimas. Bet tai jau pedagoginių idealų sritis.

Jei norėtume būti tik kuklūs lietuviškos bendruomenės nariai, kurie po nelengvo dienos darbo susitinka vienas su kitu pabendrauti, tai jiems toks pasvarstymas apie lietuvių charakterio vertybes gali turėti praktinės naudos: būtent, sąmoningas žvelgimas į charakterį padės suprasti kitus žmones ir save ir gali paskatinti išvengti trinties tarp skirtingų kartų,skirtingų imigracijų, skirtingų pažiūrų.

TARP DVIEJŲ PASAULIŲ

Mes per daug atsidedame anai bevardei „visuomenei", pastumiame į šalį asmenį.
Prof. A. Maceina

Dviejų pasaulių riboje — taip aptarė Lietuvos geografinę ir dvasinę padėtį Stasys Šalkauskis 1919 savo knygoje *Sur les Confins de deux Mondes*. Rytų ir Vakarų riboje.

Tokia padėtis reiškia nuolatinę grėsmę tekti vienos ar antros pusės įtakai. Istorinis likimas ilgiem laikam Lietuvą buvo pastūmėjęs į Rytų — į slavų įtaką. Labiausiai, kada Lietuva buvo netekusi valstybinės nepriklausomybės ir be pertraukos išbuvo 120 metų Rusijos priklausomybėje.

Valstybinės nepriklausomybės atkūrimas 1918 turėjo Lietuvai grąžinti pusiausvyrą — atitiesti nuo vienašališkos slavų įtakos, bet ir nepanardinti į germanų įtaką. Lietuva turėjo būti pati savim. Iš tikrųjų nepriklausomos Lietuvos laikotarpis reiškė Lietuvos aiškų pasisukimą į Vakarus — ne į vieną kurią Vakarų valstybę, bet į germanų, romanų, anglosaksų pasaulį.

Nebuvo sunku pasisukti į Vakarus valstybinės santvarkos forma — demokratiniu parlamentarizmu.

Be didelio vargo buvo priimta ir socialinė struktūra, kuri atsirėmė į masių interesą (ypačiai vykdant žemės reformą).

Be vidaus kovos persiorientavo paveldėtas javų ūkis į gyvulininkystę, pienininkystę, prisitaikydamas prie Vakarų rinkos.

To negalima pasakyti apie dvasinę raidą, idėjinę orientaciją. Dvasinėje idėjinėje srityje sunkiausia buvo rasti bendrą kelią, sutarimą, sugyvenimą. Varžybos ir kova tarp Rytų orientacijos ir Vakarų orientacijos ėjo per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį.

Dvejopos orientacijos

O būtum galėjęs manyti, kad dvasinės kultūros srity Lietuvos kelias taip pat natūraliai pasisuks į Vakarus. Su Vakarais iš seno Lietuvą siejo katalikybė. Lietuvos liaudis buvo katalikiška, ir jos tradicijos buvo išaugusios katalikybės įtakoje. Dėl katalikybės ėjo aštrus pasipriešinimas rusifikacijai ir pravoslavinimui.

Taip atkakliai prisirišusi prie katalikiškų tradicijų buvo Lietuvos liaudis. Bet tokia jau nebuvo jos šviesuomenė. Šių laikų žodžiu tariant, „generacijų išsiskyrimas" Lietuvoje vyko nuo tų laikų, kada po baudžiavos panaikinimo tikinčių valstiečių vaikai pradėjo eiti į rusiškas mokyklas ir savo galvojimą, skonį, įpročius, tikėjimus daugelis prisiėmė iš Rytų — iš tų Rytų, kurių mokyklose mokėsi; kurių miestuose ėmė tarnauti. Padėtis buvo panaši kaip dabartinio lietuvių jaunimo Vakaruose.

Po Pirmojo pasaulinio karo grįžę į nepriklausomą Lietuvą, jie, daugumas, atėjo į valstybinį aparatą, aukštąsias mokyklas, į teatrą, literatūrą, meną. Atėjo su parsineštu skoniu, įpročiais, su simpatijom rusų kultūrai, rusų kalbai, rusų to meto šviesuomenės dvasiai.

Kita lietuvių šviesuomenės dalis, daug mažesnė, mokėsi Vakaruose — Belgijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje. Ten jie, daugumas, stiprėjo krikščioniškoje įtakoje.

Labiausiai lietuvius veikė Belgijos Louvaino ir Šveicarijos Friburgo universitetai. Tai buvo šiltadaržis lietuvių šviesuomenės galvojimui ir skoniui.

Pasaulėžiūrinėje diskusijoje kartais su pasikarščiavimu pasakoma apie kelią iš Romos ir kelią iš Maskvos. Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio pradžiai apibūdinti tiksliau būtų kalbėti apie kelią iš milijoninės Maskvos ir dešimt kartų mažesnio Friburgo. Pastarasis daugiausia davė vakarietinės dvasios veikėjų.

Taip Lietuva nepriklausomybės metais buvo tapusi terenu, kuriame rungėsi šios dvejopos orientacijos jėgos. Tą procesą sukomplikavo iš Vakarų netrukus atėjusi trečia jėga — antidemokratinės, totalistinės srovės įtaka, davusi Lietuvai vadinamąjį autoritetinį režimą.

Dviejuose režimuose

Parlamentinio valdymo metu (1918—1926) buvo natūralu, kad varžybos ėjo dėl valdžios tarp partinių jėgų. Valdžią turinčioji gali leisti įstatymus gyvenimo eigai tvarkyti. Pirmuose seimuose (steigiamajame ir pirmajame) daugumą laimėjusios krikščioniškos pasaulėžiūros politinės grupės mėgino rasti susipratimo su mažuma kelią — vyriausybes sudarinėjo koalicines; švietimo srity, kuri neišvengiamai yra susijusi su pasaulėžiūra, mėgino įpilietinti dabar vadinamą pliuralistinį principą — kompromisą, kuris patenkintų daugumos ir mažumos interesą, leisdamas pasirinkti valdines (1) ar privačias mokyklas, sudarydamas 1922 įsteigtame universitete du humanistinius fakultetus: Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos. Pirmame taip nutiko, kad čia susitelkė rytietinės orientacijos dėstytojų branduolys, antrame — vakarietinės. Abudu fakultetai turėjo galimybę laisvai lenktyniuoti darbais, idėjom, įtakom.

Padėtis stipriai pasikeitė, parlamentinę sistemą pakeitus

autoritetine (1926) ir pastarojoj stiprėjant totalistinėm tendencijom. Dingo visuomeninių grupių pilietinė lygybė, paremta laisvo lenktyniavimo teise. Spauda atsidūrė cenzūros kontrolėje ir buvo verčiama skelbti režimo propagandinius rašinius be teisės žymėti, jog tai valdžios raštai. Laikraščiai be teismo buvo uždaromi, redaktoriai ištremiami ar pinigais baudžiami. Neteko pilietinės lygybės organizacijų veikla — režimo proteguojamos turėjo laisvę ir paramą, režimui nepriimtinų veikla buvo slopinama policinėm priemonėm.

Šią valdžios presiją labiau pajuto krikščioniškos ideologijos į Vakarus orientuota visuomenė, kurios stiprybė buvo jos kultūrinės organizacijos, ypačiai jaunimo — ateitininkai ir pavasarininkai. 1930 metais buvo įtampos viršūnė, kada švietimo ministerio aplinkraščiu „visos visuomeniniai (visuomeninio. Aut.) politinio pobūdžio moksleivių organizacijos uždaromos". Aplinkraštis buvo faktiškai taikomas moksleivių ateitininkų organizacijai. Draudimas šiai organizacijai veikti buvo pajaustas kaip iššūkis, ir prieš jį imta kelti pasipriešinimo balsas. Valdžia atsakė naujom represijom: suvaržytas pavasarininkų veikimas; eilė ateitininkų bei pavasarininkų veikėjų nubausti koncentracijos stovykla, kalėjimais, ištrėmimais. Ateitininkai dar labiau pajuto neturį pilietinės lygybės, kai paaiškėjo slapta instrukcija nepriimti ateitininkų į karo mokyklą.

To meto įtampa švysteli šiuose *Židinio* žurnalo žodžiuose: „Panorėta uždrausti, neleisti nė vieno žodžio, kuris neaprobuotų ano vyriausybės žygio. O tuo pačiu laiku kitas priešingas dienraštis gali nevaržomas nukentėjusią pusę pulti" (1931 Nr 3).

Valdžios pusė rado sau talkininkų ir tarp kai kurių demokratinių grupių, kuriose buvo stiprus sentimentas rytietinei dvasiai ir resentimentas krikščioniškajai, vakarietinei („Santykiuose su Vatikanu nedaryti klerikalizmo naudai

jokių nusileidimų" — buvo valstiečių liaudininkų suvažiavimo 1931.X.18—19 rezoliucijoje).

Iš perspektyvos žvelgiant, pastebima tragiška linija ano meto įvykių eigoje. Tragiška, nes juo uoliau režimo atstovų buvo stengiamasi išvengti grėsmės, juo labiau į tą grėsmę buvo artėjama. Demokratija ir parlamentarizmas buvo paaukotas, ir įvestas autoritetinis režimas, siekiant pašalinti parlamentinio režimo prieitą chaosą ir išvengti to chaoso galimo padarinio — komunistinės diktatūros. Bet represijom slopindamas krikščioniškos bei demokratinės krypties kultūrines organizacijas, režimas tuo pačiu talkino ne tik rytietinės orientacijos veiklai — talkino komunistinei įtakai įsigalėti.

Tragiška, nes perversmas buvo nukreiptas prieš komunizmo grėsmę; komunistų veiklą slopino policinėm ir teismo priemonėm, bet to paties režimo iniciatyva buvo sukurta draugija sovietinių tautų kultūrom pažinti. Tokios draugijos veikla negalėjo nepopuliarinti Rytų dvasios — jau ne tiek rusų kultūros, kiek sovietinės komunistinės kultūros.

Šią raidą tragedijos link matė to meto įžvalgesnieji ir platesnio horizonto veikėjai. Prof. F. Kemėšis *Naujojoj romuvoj* kėlė įtarimą, ar „kai kam ir į aukštąsias vietas įsitrynusių asmenų nebūsianti svetima ‚provokacijos dvasia'!" O *Židinys* nuo savęs tarė: „Mes taip pat esame netoli tos minties", ir dar užsiminė apie galimą svetimos valstybės agentų įtaką (*Židinys*, 1932 Nr. 8—9).

Dviejose tvirtovėse

Visuomeninių ir filosofinių idėjų židiniais dažniausiai esti aukštosios mokyklos. Taip yra dabar Amerikoje, taip buvo ir Lietuvoje. Lietuvoje, kaip minėta, Rytų dvasios židinys buvo įtakinga akademikų grupė, labiausiai susitelkusi Humanitarinių mokslų fakultete. Vakarų dvasia ryškiausių atstovų rado Teologijos-filosofijos fakultete.

Pirmajame židinyje prorytietinė veikla sukosi apie dekaną prof. Vincą Krėvę Mickevičių (1882—1954). Prie jo telkėsi keletas veržlesnių profesorių, kaip A. Vabalas-Gudaitis (1881—1955), B. Sruoga (1896—1947), V. Dubas (1887—1937), Pr. Augustaitis (1893—1941), kurių veikla bei įtaka reiškėsi ir už fakulteto ribų.

Prof. V. Krėvė Mickevičius linko ir į politinį bendradarbiavimą su Sovietų Sąjunga. Jau 1924 Baltosios gulbės salėje Kaune diskusijose „ėmė įrodinėti, kad Rusijos komunistams gali rūpėti Baltijos uostai, kaip Revelis, Ryga, Liepoja, ir todėl iš Rusijos pusės pavojus gali būti tik Estijos ir Latvijos nepriklausomybei. O kadangi tarp Vokietijos ir Rusijos prieš karą buvęs interesų priešingumas ir taip pat gali būti ateity, todėl reikalingas tarp tų dviejų valstybių Lietuvos barjeras, ir jam jokio pavojaus nei iš Rusijos, nei iš Vokietijos pusės nėra. Todėl reikalinga esą susitarti su Rusija veikti išvien, tuomet mūsų bijosianti Lenkija ir visa Antantė, tik tokiu būdu mes apginsią Klaipėdą, ir be sutarties su Rusija mes, be abejonės, Vilniaus esą neatgausim (?!)..“

Taip Krėvės Mickevičiaus mintis atpasakojo *Lietuvos žinių* dienraštis 1924.3.19 (nuo savęs dienraštis dėl to atsiliepė: „Ar nežinoma p. Mickevičiui Krėvei, kokią ateitį Lietuvai rengė komunistai Lietuvoje... O Krėvė iš jų rankų laukia Vilniaus... Šitokiems politikieriams vieta ne paskaitose demoralizuoti sunkiu momentu tautos pajėgas, bet kur kitur...“).

Tik po 17 metų, kai Sovietai Lietuvą okupavo ir prof. V. Krėvę-Mickevičių padarė okupacinės valdžios ministeriu pirmininku, jis pamatė, kad jo politiniai samprotavimai buvę klaida. „Aš, kaip ir daugel kitų, klydau, manydamas, kad bolševikai jau yra pamatę savo klaidas, kurias padarė pirmaisiais valdymo metais. Sovietinius pakeitimus, daromus formaliai, laikiau tikros evoliucijos požymiais“.

„Taip manydamas, neabejojau, kad nebus kartojamos

klaidos kituose kraštuose, kuriuose jiems pasiseks įsitvirtinti nors laikinai, išgyventos jau pačioje pradžioje" (V. Krėvė Mickevičius, „Kaip buvo sudaryta liaudies vyriausybė". Cit. *Lietuvių dienos*, 1970 spalio nr.).

Taip buvo manę ne vienas Krėvė Mickevičius. Tik gyvenimo tikrovė parodė jų galvojimą buvus klaidingą. Bet iki su okupacijos tikrove susidūrė, jis rodė simpatijas iš rusų intelektualų parsineštom idėjom bei tradicijom.

Jų meto galvojimą ir sentimentus galima prilyginti šiandieniniams galvojimui bei sentimentam Amerikos akademikų, žinomų liberalų vardu. Tame liberalų žodyje sutelpa pirmiausia neigiamas turinys — indiferentizmas arba ir cinizmas vertybėm, susijusiom su religija bei krikščioniška morale.

Ir vėl — vargiai būtų patikimas teigimas, kad jų veikla plaukė iš simpatijų komunizmui. Patikimesnis aiškinimas, kad jie klydo, gyvendami iliuzijom. Nespėję pasekti gyvenimo ir idėjų raidos, jie galvojo apie rusų šviesuomenę tokią, kokioje jie buvo išaugę ir kokią paliko, išvykdami iš Rusijos. Žymiai vėliau — jau iš opozicijos A. Smetonos režimui — tos grupės akademikai jau davėsi sugundomi virsti aktyvia priedanga ir parama vadinamam „kultūrbolševizmui" bei Lietuvos komunistiniam avangardui.

Tada prof. Krėvė Mickevičius panaudojo savo, kaip dekano, padėtį savo ir fakulteto vardu pridengti kompartijos suprojektuotam žurnalui *Literatūrai* (1936). Jis prisiėmė to žurnalo redaktoriaus atsakomybę. Jis įkurdinęs redakciją universiteto patalpose, kaip tvirtina M. Meškauskienė, kuriai tada kompartijos buvo pavesta tartis su prof. Krėve Mickevičium ir kitais profesoriais ne tik dėl žurnalo, bet ir dėl bendradarbiavimo kituose kompartijos projektuose. Jei ji tiesą sako, tai ji su Krėve Mickevičium tardavusis dėl žurnalo beveik kas savaitė (*Komunistas*, 1966 Nr. 10).

Jis taip pat tvirtina, kad Krėvė Mickevičius savais pinigais išleidęs komunistų pogrindinį leidinį *Už liaudies*

teises (1939). O kiek anksčiau, 1936—7 Ispanijos komunistinei vyriausybei remti aukojusių sąraše buvę ir daugiau akademikų: S. Čiurlionienė, V. Kuzma, V. Mykolaitis-Putinas, M. Roemeris.

Netektų daryti išvados, kad suminėtos pavardės būtų reiškę tų asmenų ėjimą su komunistų partija. Tikresnis sprendimas, kad jų duotas pinigas reiškė, jų supratimu, simpatijas laisvei ir demokratijai, o komunistų partija tai išnaudojo propagandai kaip intelektualų įsirikiavimą į „liaudies frontą" — jie ištiesė mažą pirščiuką, o kompartija tai skelbė rankos ir galvos atidavimu.

Autoritetinis režimas probolševikišką *Literatūrą* nuo trečio nr. sustabdė ir paskutinį nr. konfiskavo. Tačiau netaikė jokių sankcijų nei Humanitarinių mokslų fakultetui, nei V. Krėvei Mickevičiui, nei kitiem akademikam, to žurnalo talkininkam.

Kitaip buvo elgiamasi su antrąja „tvirtove" — su Teologijos-filosofijos fakultetu ir jo dėstytojais, kurie buvo aktyvūs krikščioniškos ir demokratiškos pasaulėžiūros skelbėjai. Nuo 1931 rugpjūčio 14 vienašališku vyriausybės sprendimu Teologijos-filosofijos fakultetas buvo susiaurintas; iš 38 vyresniojo personalo dėstytojų palikta tik 19. To fakulteto profesorius Pranas Dovydaitis 1932 dėl kalbos pavasarininkų kongresėly Marijampolėje nubaustas kalėjimu ir pagrasintas atleisti iš universiteto. Tuo pat metu profesorius Juozas Eretas nubaustas taip pat kalėjimu ir iš universiteto atleistas.

Tai, ką pradėjo autoritetinis režimas, formaliai pabaigė V. Krėvė Mickevičius — jo, kaip ministerio pirmininko, parašu Teologijos-filosofijos fakultetas visai uždarytas 1940.

Likimo ironija šių dviejų „tvirtovių" veikėjus lydėjo toliau: prof. Krėvė Mickevičius turėjo pergyventi ne tik nusivylimą savo tikėjimu, kad bolševikinis režimas pasikeitęs, bet savo gyvenimo saulėlydžiui prieglaudos ir kapo turėjo ieškoti

Vakaruose, o Teologijos-filosofijos fakulteto dekanas ir eilė dėstytojų pasiliko Lietuvoje ir buvo deportuoti į Rytus.

Teologijos-filosofijos fakultetas, per eilę metų slopintas iš dviejų pusių ir pagaliau likviduotas ne kūrybiniu lenktyniavimu, bet administraciniu smurtu (laužant tarptautinę sutartį — konkordatą), per 18 savo veikimo metų paliko gilius pėdsakus Lietuvos šviesuomenės ir liaudies įsitikinimuose. Paruošė kadrus žmonių, ir krikščioniška bei demokratinė dvasia virto sąmoningu daugumos apsisprendimu. Šioje dvasioje išaugusios asmenybės jau ėmė dominuoti savo kūrybiniu dinamizmu tiek šviesuomenės, tiek liaudies, o ypačiai jaunimo opinijai.

Ženklai buvo aiškūs, kad ši vakarietinė srovė yra laimėjusi prieš rytietinę, o juo labiau prieš komunistinę. Laimėjusi ir prieš Vakarų antidemokratinę dvasią. Svarbiausia — laimėjusi Lietuvoje išaugusios generacijos daugumo galvojimą.

„Tvirtovės" stiprybės resursai

Vakarietinė krikščioniškoji srovė pro tas dvejopas kliūtis veržėsi ir palaipsniui augo. Augo, nes (a) joje reiškėsi naujos konstruktyvinės idėjos, (b) veržlus buvo tų idėjų skelbimas, (c) augo iškilių asmenų atranka bei planingas jų paruošimas, (d) paskiri asmens buvo telkiami į planingą organizuotą sąjūdį, virstantį jėga, kai asmens kolektyvinėje aplinkoje gavo daugiau drąsos, pasitikėjimo ir paskatos į pažangą.

Prof. *St. Šalkauskis* (1886—1941) buvo iškilus naujo tautai idealo kūrėjas ir vadovas į jį. Jei tautinio atgimimo generacijai su pirmuoju *Aušros* nr. (1883) dr. Jonas Basanavičius buvo suformulavęs tautinės lygybės siekimą („juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis... lygiai su mūsų kaimynais naudotis"); jei anas tautinės lygybės siekimas nuosekliai vedė

į valstybinės nepriklausomybės siekimą; — tai atkurtoje valstybėje, esančioje „dviejų pasaulių riboje", St. Šalkauskis buvo naujo idealo skelbėjas: Vakarų bei Rytų kultūrinės sintezės. Nors tas idealas nerado tada visuotinio pritarimo, tikriau sakant, nerado supratimo, bet jis skatino kitus galvoti ne tik apie valstybinio status išlaikymą; skatino galvoti ir toliau: kokios yra tautos „ambicijos", turint nepriklausomą valstybę. Šalkauskio minčių įtakoje kilo 1936 metų generacijos jau kolektyvinis manifestas („Į organiškos valstybės kūrybą"), kuriame faktiškai mėginta ieškoti sintezės tarp parlamentinės sistemos ir korporatyvizmo, siekiant sukurti sąlygas asmens laisvei ir jo kūrybinėm galiom pasireikšti.

St. Šalkauskio sistemos atskirų idėjų konkretintojas, papildytojas, drąsus ateities vizijų kūrėjas ir jai sutikti konkrečių planų autorius, dinamiškas jiem vykdyti kurstytojas buvo septyneriais metais už Šalkauskį jaunesnis prof. *Kazys Pakštas* (1893—1960). Jo vaidmuo buvo žaibišku žodžiu nušviesti tamsumą, supurtyti, uždegti. Jautriausias tam buvo jaunimas.

Tiesioginis, ramus, partizaninis apaštalavimas tarp jaunimo, labiausiai tarp ateitininkų moksleivių, paskiau krikščionių darbininkų priklausė vienamečiui su St. Šalkauskiu prof. *Pranui Dovydaičiui* (1886—1942). Su jaunimu tiesioginis jo ryšys ištisom dienom jo organizuojamose *Gamtos draugo* ekskursijose nuo Kauno iki jūros, netiesioginis ryšys per jo leidžiamą spaudą (*Ateitį, Naująją vaidilutę, Gamtos draugą, Lietuvos mokyklą, Kosmos, Logos*...) veikė jaunimą ir nejaunimą kaip ilgai trunkanti anglies ugnis. Per tuos laikraščius pro Dovydaičio plunksną tekėjo iš Vakarų pasaulio naujausios gamtos mokslų ir pasaulėžiūros idėjos. Tuo jis buvo Lietuvoje nepralenkiamas.

Lyg užpakaly anų veikėjų stovėjo ir rūpinosi naujos priaugančios generacijos atranka, jos visuomeniniu ir idėjiniu treniravimu, naujų specialistų paruošimu, siunčiant kan-

didatus į užsienius, paskui jų įtraukimu į pozityvius darbus Lietuvoje, kad jie pavaduotų senesnės generacijos veikėjus, — prof. *Pranas Kuraitis,* trejetu metų vyresnis už Šalkauskį. Tas tylios, kuklios veiklos prof. Pranas Kuraitis ėjo tokias pat administracines pareigas Teologijos-filosofijos fakultete, kaip V. Krėvė Mickevičius Humanitarinių mokslų fakultete.

Bet Lietuvos žmonės buvo daugumas žemdirbiam, ūkininkam būdingos dvasios: individualistai, savo egzistencija jaučiąsi nepriklausomi nuo kitų, su nepasitikėjimu sutinką naujas idėjas, nerangūs jas prisiimti ir vykdyti. Neužteko tad Šalkauskio idėjų. Neužteko Pakšto žaibiškų šūkių. Reikėjo nuolatinio, pastovaus veikimo, kad lietuvių visuomenė iš pasyvumo, individualizmo ir lėto tempo pavirstų sąmoninga, organizuota, efektyvia, imponuojančia kolektyvine jėga. Jos organizuotojo vaidmenį atliko jauniausias iš visų minėtos generacijos veikėjų Teologijos-filosofijos fakultete, dešimčia metų jaunesnis už Šalkauskį — prof. *Juozas Eretas* (g. 1896).

Šalkauskis ir Eretas jautė vienas kitame sau pasipildymą: Šalkauskis pratardavo Eretui: Jūs esate mano Vakarai, o tas atsiteisdavo žodžiais: Jūs esate mano Rytai, tie Rytai, kuriem atstovavo filosofas Solovjovas. Šalkauskis jautė, kad su Eretu atėjo į Lietuvą Vakarų organizuoto, sistemingo galvojimo ir veikimo metodai, technika.

Prof. J. Ereto veikla Lietuvoje reiškėsi labai plačiai — nuo angelaičių, sportininkų, blaivininkų... iki akademikų. Labiausiai jo pastangos buvo nukreiptos į jaunimą — pavasarininkus. Rajoniniai kongresėliai ar visuotiniai kongresai bei manifestacijos Šiauliuose, Kaune parodė, kokia jėga tas jaunimas buvo išaugintas. Lygiagrečiai prof. J. Eretas ėmėsi organizuoti iš aukštosios mokyklos išėjusius į gyvenimą mokytojus bei kitus katalikus profesionalus ir pavertė juos taip pat realia kolektyvine intelektualų jėga, pademonstruota

Mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimais. J. Eretas atnešė praktinių organizacinių metodų ir į kitas sritis — į pasiruošimą moksliniam darbui, į pasiruošimą mokytojo profesijai, į modernią žurnalistiką.

Plataus masto organizatoriaus talentu J. Eretas dinamino lietuvius ir sistemingai vykdė tai, ko sistemingai mokė St. Šalkauskis; ką buvo skelbęs K. Pakštas sporadiškai švystelėjusiu šūkiu: „Pasukime Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn!“

Adomo Jakšto-Dambrausko žodžiu sakant, suminėtieji asmens yra „negęstantieji žiburiai“ tos generacijos, kuri atėjo į nepriklausomos Lietuvos pradžią ir ėmėsi ugdyti nepriklausomos Lietuvos naują generaciją.

AKADEMIJA TAUTOS KRYŽKELĖSE

Įž.: Iš kurios pusės ir kuriame fone nušviečiama Akademija.

I: Nepriklausomos Lietuvos problemos (kultūrinė, politinė, moralinė, egzistencinė) ir Akademijos vaidmuo jų sprendime.

II: Išeivijos problemos (pasaulėžiūrinė, tautinė, išeivinės egzistencijos įprasminimas, ir Akademijos paralelinė talka jų sprendėjam.

III: Patirties sugestijos dabarčiai: pusiausvyros gairė (svarstymuose), idėjinės propagandos reikalas (veikloje).

Pusšimtis metų jau yra pakankama perspektyva LKM akademijos vaidmeniui vertinti. Iš kurios pusės į Akademiją žvelgti, kokiame fone jos veikimą nušviesti, sugestijų radau prel. A. Dambrausko žodžiuose. Dambrauskas, Akademijos pirmininkas, 1936 m. atidarydamas antrą „Mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimą", kalbėjo:

„Būsime laimingi, jei šis suvažiavimas pažadins Tamstas pagilinti savo ideologinę orientaciją, pagausinti savo gimtojo krašto pažinimą ir apskritai sustiprinti tuo intelektualinį savos tautos pajėgumą" (*Suvažiavimo darbai* II, 458).

Tuose žodžiuose yra Akademijos buvimo ir veikimo prasmė. Dambrausko minėtas „intelektualinio pajėgumo stiprinimas" yra pradinis Akademijos siekimas. Tik intelek-

tualiai pajėgus asmuo įstengs suvokti istorijos dinamiką. Suvokti tautų ir žmonijos dinamikos faktą ir šio fakto eigos dėsnius.

„Pagausinti savo gimtojo krašto pažinimą“ — reiškia, kad intelektualinis pažinimas turi būti atremtas į konkrečią savos tautos tikrovę. Savos tautos tikrovė gali būti kitokia nei kaimynės, ir ji gali reikalauti kitokio traktavimo.

„Pagilinti savo ideologinę orientaciją“ — nes ideologinė orientacija padeda iš dalies orientuotis, ir konkrečias problemas sprendžiant apskritai, o ypačiai sprendžiant pasirinkimą krypties, kada tauta atsiduria, sakytum, apsisprendimo reikalaujančiose kryžkelėse.

Šiaip suprantant Akademijos pirmininko žodžiuose Akademijos prasmę, šio pranešimo uždavinys — pažvelgti, kiek Akademija prisidėjo prie sprendimo tautos problemų tais momentais, kai tauta atsidurdavo kryžkelėse.

Problemos nepriklausomoje Lietuvoje (I), problemos išeivijoje (II) ir tų dviejų laikotarpių patirties sugestijos ateities problemų sprendimui (III) — yra trys šio pranešimo dalys.

I

1. Per 22 nepriklausomybės metus tauta išgyveno daug problemų. Noriu sustoti prie ketverto, kurios, mano supratimu, esminės.

Viena — aukščiausia, kultūrinė problema: kultūrinės linkmės pasirinkimas: rytų — slaviškosios ar vakarų — germaniškosios, romaniškosios.

Lietuvių šviesuomenės didžioji dalis buvo mokiusis rusų (mažiau lenkų) mokyklose. Buvo natūralu, kad jai rusų (mažiau lenkų) kultūra buvo tapusi sava. Parvykę į nepriklausomos Lietuvos universitetą ir kitas mokyklas, į

administracijos įstaigas, į literatūrą, į meną, į teatrą, netgi į kariuomenę savaime sviro į tą rusiškų rytų pusę. Žymiai mažesnė dalis buvo mokiusis Vakaruose ir gyveno vakarietinės kultūros idėjom bei stilium.

Atsidūrimas tarp dvejopų kultūrų davė gyvenimui dvilypumo, įtampos, idėjinės, kultūrinės kovos. Kova nesibaigė iki nepriklausomos valstybės galo. Nesibaigė, atrodo, net pavergtoje Lietuvoje.

Antra problema buvo politinė. Ji atėjo pirmajai tebesant aktualiai. Tai demokratinės ar totalistinės (tada Lietuvoje vadinamos autoritetinės) valstybės sampratos bei praktikos pasirinkimas. Demokratinė samprata buvo pirmesnė. Bet nepriklausomos Lietuvos pradžioje jai ypatingą spalvą davė parsinešta iš Rusijos revoliucinė, chaotiška dvasia. Totalistinė samprata atėjo kaip reakcija prieš demokratinės praktikos iškrypas.

Buvo svarbu ne tai, kad 1926 įvyko karinis perversmas. Svarbu, kad po to per visą antrą nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį šviesuomenėje reiškėsi įtampa tarp to dvejopo galvojimo, dvejopų politinių sistemų. Įtampa stabdė pilietinio susipratimo, aktyvumo ir net lojalumo pažangą.

Trečia problema buvo moralinė. Ji ėmė aktualėti nepriklausomybės antro dešimtmečio vidury — miesto ir kaimo susidūrime. Miestuose ėmė augti lietuviškoji buržuazija. Jaunos miesčionijos praktikoje valstietinė kaimo dvasia ir tradicijos turėjo užleisti pirmenybę buržuaziniam stiliui ir vertybių supratimui. Tai buvo smūgis tradicinei moralei. Su antro dešimtmečio antra puse ši moralės problema virto aliarmu.

Ketvirtą problemą vadinčiau egzistencijos problema — tautinės, valstybinės egzistencijos. Ji ėmė aktualėti su Europoje kylančio kataklizmo teorijom, o netrukus ir praktika. Totalistinių valstybių augantis revanšo geismas, proletarinės revoliucijos grėsmė reiškėsi ne tik žodžiais.

Fašistinės Italijos agresija prieš Etiopiją, Ispanijos revoliucija ir pilietinis karas, išėjęs toli už šios valstybės ribų — buvo dar tolimi nuo mūsų žemės aidai. Austrijos, Čekoslovakijos likimas buvo artėjimo ženklai. Pagaliau tiesiogiai mus palietė Lenkijos ultimatumas 1938, Vokietijos — 1939. Įvykiai įtikinamai kalbėjo, kad istorijos dinamikos srautas pagreitėjo ir mus užgriebė. Užgriebė klausimu: būti mums ar nebūti?

Momentas rodės lyg grįžimas prie 1918—19 metų. Prie to taško, iš kurio prasidėjo mūsų rūpestis valstybės egzistencija. Anuo metu tautoje kilo moralinių jėgų kovai už valstybės egzistenciją. Dabar tokių jėgų reikalas pasikartojo.

Šių keturių problemų akivaizdoje tebus kartojamas klausimas: kiek LKMA prisidėjo prie šių problemų sprendimo?

2. Prieš klausimą atsakant — maža prielaida. Būtent: kolektyvai retai kada gali būti kūrėjai: literatūra, menas, filosofija, sociologija, religija, tikslieji mokslai yra kuriami asmenų, ne kolektyvų. Akademija buvo kolektyvas.

Kolektyvas gali sudaryti kūrėjui ar jo kūrybai palankias sąlygas. Materialines — kad nereiktų rūpintis duona kasdienine. Moralines — nukreipti kūrėjo dėmesį į problemas, duoti paskatų.

Antra, kolektyvas gali būti kūrėjui pirmasis vertintojas — gali jo idėjas papildyti, koreguoti kritiškom pastabom.

Trečia, kolektyvas gali duoti kūrėjo produktui visuomeninę rinką — paleisti jo kūrinį ar idėją į apyvartą, išpopuliarinti (ir tuo keliu „kelti visos tautos intelektualinį pajėgumą").

Ne visas ir ne iš karto šias kolektyvo funkcijas pajėgė atlikti Akademija.

Pirmoji problema — kultūrinė — buvo anksčiausiai ir giliausiai sprendžiama St. Šalkauskio (*Sur les confins de deux mondes*, 1919; *Romuva* 1920). Jo vizija lietuvių tautai, jo siūloma tautinio ugdymo, tautinės kultūros linkmė buvo išreikšta jo formule „Rytų ir Vakarų kultūrų sintezė".

Neturiu žinių, kad ši Šalkauskio vizija būtų buvusi diskutuojama Akademijoje (Juk ir pati akademija tik 1922 susikūrė).

Antroji problema — politinės sistemos problema — sprendimo susilaukė vėl to paties Šalkauskio raštuose (*Visuomeninis auklėjimas*, 1932; *Ateitininkų ideologija*, 1933; *Lietuvių tautos ugdymas*, 1933). Taip pat neturiu žinių, kad Akademija tas idėjas būtų diskutavusi.

Bet čia Akademija suvaidino kitą rolę Šalkauskio idėjom suprasti ir plėsti — ir kultūrinėm, ir politinėm idėjom. Akademija ėmėsi strategijos ilgos distancijos veiklai: suorganizavo Amerikoje pinigų, parinko eilę žmonių, baigusių Lietuvos universitetą, davė stipendijas, kad vyktų į Vakarus studijų tęsti. Akademija tokiu būdu lemiamai prisidėjo prie naujos nepriklausomoje Lietuvoje išaugusios generacijos intelektualinio avangardo paruošimo. Šios generacijos jauni intelektualai įsiliejo į Lietuvos gyvenimo srovę su Vakaruose brandinta dvasia ir su jauna energija. Įsiliejo į universitetą, spaudą, jaunimo, darbininkų, katalikų veikimo organizacijas. Jie ir patys dažnai nesijautė, kad ima plėtoti savo mokytojo Šalkauskio idėjas, nors kalbėdami naujais žodžiais, rodydamiesi su naujais konkrečiais projektais. Jei Šalkauskis pvz. rodė politinio-visuomeninio gyvenimo idealą teoriškai, šios naujos generacijos pareiškimuose jis virto ištisa valstybine programa (plg. „Į organiškosios valstybės kūrybą" 1936). Jie sugebėjo rasti sprendimą, atremtą į konkrečią lietuvišką tikrovę, į valstybės autoriteto ir asmens laisvės sintezę.

Akademijos tiesioginė įtaka ėmė augti ypačiai nuo 1933, kai ji pradėjo rengti Mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimus. Tai buvo prof. J. Ereto organizacinio genijaus išradimas. Tie suvažiavimai atliko naują funkciją — virto plačiu ir autoritetingu forumu Akademijos narių idėjom; virto paskata privatiem mokslo mėgėjam reikštis su moksline iniciatyva

(pvz. trijuose *Suvažiavimo darbų* tomuose yra bene 66 rašiniai; jie priklauso 56 autoriam, tarp kurių 23 yra ne iš universiteto dėstytojų!).

Trečioji problema — moralinė — kaip tik antrame suvažiavime labiausiai rado tribūną ir pritarimą. Vysk. P. Būčys paskaitoje „Lietuvos doros atgaivinimo reikalu" skelbė „visuotinės mobilizacijos reikalą" (*Suvažiavimo darbai* II, 471). Diskusijas tuo reikalu Būčys baigė rusų profesoriaus, emigranto, Iljino įspėjimu: esą „gaisrą, kuriuo suliepsnojo Rusija, sukūrė prieškarinės rusų inteligentijos klaidos — katastrofiškas jos doros smukimas". Ir visas suvažiavimas tam pritarė specialia rezoliucija — kreiptis „į tautos visuomenę... gelbėti tautos dorą, kaip kitados išgelbėta iš pražūties tautinė Lietuvos sąmonė" (ib. 472).

Neliesiu smulkiau Šalkauskio, kun. St. Ylos ir kt. tuo reikalu iniciatyvos sukurti „gyvosios dvasios", „Sekminių ugnies" sąjūdį su Šalkauskio šūkiu „Degančios širdys, vienykimės" (plg. J. Eretas, *Stasys Šalkauskis,* 221—229).

Apie ketvirtą problemą, kurią pavadinau egzistencine, sunkiausia kalbėti. Ji tebėra skaudi ir kontroversiška...

Apie Europos idėjinį ir politinį nepastovumą, jos gyvenimo didėjantį krizės tempą, kurio negalėjo išvengti ir Lietuva, pirmiausia ir įspūdingiausiai prašneko prof. K. Pakštas. Dar 1928 m. Vasario 16 minėjime, vadinas, tik po 10 valstybinio gyvenimo metų, Pakštas pasikartodamas kalbėjo: „Būtų labai neatsargu manyti, kad amžinai išlaikysime savo nepriklausomybę. Gal ji yra tik meteoras, blykstelėjęs keista pašvaiste istorinių amžių eigoje". Svarbu — kalbėjo jis — „nepriklausomybės momentus tikslingai sunaudoti tautai sustiprinti, kad ji galėtų išlaikyti tuos bandymus, kuriuos ateitis jai dar skirs" (J. Eretas, *Kazys Pakštas,* 62).

Šis numatymas logiškai reikalavo — didinti tautos kultūrinio pasiruošimo tempą. Tempo rūpestis buvo išreikštas populiariuoju Pakšto posakiu: „Pasukime Lietuvos kultū-

rinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn".

Pažangos tempu sielojosi ir Šalkauskis, ir Eretas, vienas ir antras atvirom akim žiūrėdami į Europos idėjinę raidą ir įžiūrėdami joje grėsmingą linkmę. Tą grėsmę rodė abudu antrame ir trečiame suvažiavime (J. Eretas, Quid de nocte? Kelias ir etapai į šių dienų dvasios krizę; St. Šalkauskis, Ideologiniai dabarties krizės pagrindai. *Suv. darbai II*). Trečiame suvažiavime Šalkauskis tiesiog grėsmingai įspėjo:

„Mūsų dabartinė nepriklausomybė yra gimusi karo ir revoliucijos nuotaikoje, kuri iki šiolei toli gražu nėra dar išnykusi... Valstybinių teritorijų ir net pačios nepriklausomybės revizija iš šalies ateityje eventualiai galima. Kas laukia žmoniją, kurioje jau galingai reiškiasi idoliatrijos ir civilizuotos barbarijos linkmė, mes dar tikrai nežinome, bet mes jau tai jaučiame, susirūpinę galimomis katastrofomis. Jų atmosfera jau dvelkia per nelaimingą pasaulį, tartum apokaliptiniai aidai, einą mums iš ateities" (St. Šalkauskis, Kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problema ir katolicizmas, *Suv. darbai* III, 14—15).

Tai buvo Akademijos pirmininko žodžiai, skambėję iš Akademijos tribūnos šimtam klausytojų.

Tačiau visada esama žmonių, kuriem gyvenimas rodosi statiškas, stovi vietoje. Jie tiki, kad padėtis, kokia yra, tokia ir pasiliks. Tokiu tikėjimu turėjo gyventi ir ano meto Lietuvos biurokratinis aparatas. Negelbėjo nė dinamiškiausio, pranašiškiausio prof. P. Pakšto durų varstymas vyriausios valdžios įstaigose. Negelbėjo jo įtikinėjimas, kad karas neišvengiamas; kad reikia išsiųsti į Vakarus tam tikrus kultūrinius turtus, tam tikras pinigo sumas; išsiųsti žmonių kadrus, kurie kalbėtų ir veiktų už Lietuvą, kai joje nebus galima kalbėti ir veikti. (Plg. J. Eretas, *Kazys Pakštas*, 124—130).

Nieko nepaveikęs, Pakštas vienas išvyko. O tuo metu *N.Y. Times* (1939 rugp. 28) jau informavo apie Maskvos ir

Berlyno nepuolimo paktą Baltijos valstybių kaina; įspėjamai tą pat kartojo *London Times*, Vokietijos *Koelnische Zeitung*. Jau spalio 10 New Yorko laikraštis vertino, kad Vokietija išdavė Baltijos valstybes imperialistiniam bolševizmui. (Plg. Dietrich A. Loeber, *Diktierte Option*, 1972, (23), (28) p.)

Turėjom atstovus, kurie sekė užsienio spaudą ir, be abejo, pranešinėjo centrui. Bet ir tada biurokratinės įstaigos nesiryžo imtis jokio pasiruošimo. „Gal kaip nors išvengsim" — guodėsi... Gal visur biurokratinių įstaigų toks charakteris — neišsiveržti iš susidariusios rutinos.

Eilėje kryžkelių tauta mokėjo pasirinkti teisingą kryptį. Šioje kryžkelėje suklupo — nepaklausė įžvalgų, kurios skardėjo iš Akademijos forumo ir iš jos narių privačių sugestijų konkrečių projektų. Tauta liko neparuošta.

Iš visų keturių minėtų problemų tai pati tragiškiausia — valstybės, tautos, asmenų egzistencijai.

II

1. Akademijai, atsikūrusiai išeivijoje (1954), stojo prieš akis tremties, išeivijos problemos. Problemos naujų sąlygų sukeltos, lyg naujose kryžkelėse atsidūrus.

Būčiau linkęs šiuo tarpu žymėti trejopų problemų, kurios buvo reikalingos ypatingo sprendimo ar apsisprendimo.

Viena ir anksčiausia — pasaulėžiūrinė problema. Čia, Vakaruose, tiesiogiai susidurta su, palyginti, nauja filosofija ar filosofavimo sistema — egzistencializmu. Tiesa, jį pažinojo jau Lietuvoje jaunieji filosofai ir apie tai kalbėjo trečiame suvažiavime (J. Girnius, Egzistencinė filosofija ir ateities filosofavimo rūpesčiai. *Suv. darbai* III). Išeivijoje plačiau, visuotiniau susidurta su populiaresne egzistencializmo ateistine šaka (ypatingai reikšmingas J.-P. Sartre). Šios filosofijos

atmosfera stipriai veikė ir lietuvių intelektualinio jaunimo galvojimą bei kūrybą.

Pokario metais sustiprėjo ir antra problema — tautinė, tikriau sakant, antitautinė. Tautiškumas tyčia ar netyčia imta suplakti su nacionalizmu, šovinizmu ir apkaltintas kaip antrojo pasaulinio karo šaltinis. Tautiškumas siūloma keisti humaniškumu, universalumu. Prieš tautinių valstybių pliuralizmą imta plėsti propaganda už vienos pasaulio valstybės ir vienos valdžios idėją.

(Idėją vėl prieš savaitę atgaivino *N.Y. Times*, 1973.VIII.26 paskelbtas „Survival" manifestas!).

Antitautinėje aplinkos atmosferoje tarp lietuvių studijuojančios išeivijos kildavo klausimai kaip „Ar verta būti lietuviu?", „Alabama ar Dainava?"

Trečia problema — savos egzistencijos prasmės ieškojimas: kokia lietuvių išeivijos prasmė, kokia prasmė „žmogaus be žemės"?

Šiom trejopom problemom didžioji lietuvių išeivijos dalis, akademinė, buvo panašioje situacijoje kaip generacija prieš pirmą pasaulinį karą Rusijoje. Tačiau šis išeivijos laikotarpis buvo laimingesnis negu anas. Laimingesnis tuo, kad turi asmenybių, intelektualių, pajėgių laiko problemom suprasti ir kritiškai įvertinti.

2. Pirmą problemą, pasaulėžiūrinę, anksčiausiai čia sprendė talentingiausias iš Lietuvoj subrendusios generacijos filosofų — A. Maceina. Jis, sakyčiau, perskėlė egzistencializmą į dvi dalis: egzistencinio filosofavimo metodą ir egzistencialistų filosofų turinį. Jis parodė, kad egzistencializmas nebūtinai veda į ateistinius sprendimus. Egzistencialisto filosofavimo būdu galima prieiti ir teistines, krikščioniškas išvadas (*Jobo drama*, 1950).

Tačiau Maceina taip pat įspėjo, kad pokario žmogus ateistas nesiima kovos prieš Dievą — jis Dievą ignoruoja.

Kaip šių dienų filosofuojantis žmogus išsiverčia be

Dievo, jau sistemingai, enciklopediškai apžvalgė ir giliai objektyviai vertino jaunesnės generacijos, Lietuvoje brendusios, bet išeivijoje stipriausiai išsiskleidusios talentingiausias filosofas J. Girnius (*Žmogus be Dievo*, 1964).

Tas pats filosofas davė atsakymą ir antrai išeivijos problemai — anttautinei ar tautinei (*Tauta ir tautinė ištikimybė*, 1961; *Idealas ir laikas*, 1968).

Tie du filosofai sprendė ir trečią problemą — išeivijos ateities viziją, egzistencijos, prasmės viziją, jos galimybes, uždavinius. Prie šios problemos sprendėjų pridėtinas dar vyriausios kartos atstovas J. Eretas (*Tremties trilogija*, 1963, 1964, 1965).

Problemos sprendime Eretas, Maceina, Girnius vienas kitą papildo. Jų įžvalgas bei sugestijas apie išeivijos paskirtį šioje vietoje teįmanoma sutraukti į kelių sakinių schemą:

(a) Išeivija — kas ji yra? Atsakymas: Išeivija ir tėvynėje likę yra viena tauta, kurios dalys yra priverstos gyventi skirtingose sąlygose: vieni laisvėje be tėvynės, kiti tėvynėje be laisvės. Tautos pagrindas betgi tėvynėje; tautos likimas lemiamai priklauso nuo ten palikusių.

(b) Išeivijos paskirtis. Atsakymas: J. Girniaus žodžiais — „gyvai liudyti ją (tautą) ištikusią nelemtį" (*Lietuvių literatūra svetur*, 522);

J. Ereto žodžiais — „mąstyti už idėjiškai supančiotus tautiečius" (cit. *Didysis jo nuotykis*, 131);

Z. Ivinskio žodžiais — „nuvalyti suklastotą Lietuvos istorijos veidą" (*Darbininkas*, 1968 liepos 10).

Taigi išeivijos paskirtis — veikti, „liudyti" už tautą — liudyti jos laisvės siekimą, liudyti jos potenciją pačia išeivijos kūryba.

(c) Išeivijos likimas. Atsakymas: galvoti, kad dabartinė padėtis pasiliks, būtų neistoriška, būtų prieš istorijos dinamiką. Laikas išeivijai gal neduos galimybės į tėvynę grįžti, bet sugrįš į tėvynę, anksčiau ar vėliau, išeivijos kūryba. Ir,

Girniaus žodžiais, „grįždama tėvynėn, egzodo literatūra grįš ne tik pati joje gyventi, bet ir savo ruožtu stiprinti lietuviškąją atsparą pačiu pagrindiniu liudijimu, kad lietuviškai gyvybei nėra kitos pažadėtosios žemės, kaip tėvų žemė — Lietuva“ (*Liet. literatūra svetur,* 605).

A. Maceina išeivijos paskirtį dar praplečia. Grįždamas prie Šalkauskio misijos tarp Rytų ir Vakarų, Maceina kalba apie baltiečių paskirtį „būti tarpininku tarp Vakarų ir Rytų“. Europos Vakarai nesupranta bolševikinių Rytų. Baltiečiai dėl to gali būti jiem autentiški liudininkai (Baltų emigracijos europinis uždavinys, *Į Laisvę* 1958, Nr. 16—17; Trys europiečio iliuzijos komunizmo akivaizdoje, *Į Laisvę* 1957, Nr. 12). Tokio tarpininko vaidmenį jis pats prisiėmė vokiškai skaitančiuose Vakaruose (*Das Geheimnis der Bosheit,* 1955; *Sowjetische Ethik und Christentum,* 1969). Kiek kiti išeivijos intelektualai yra virtę šios rūšies tarpininkais, tegalėtų atsakyti tik speciali anketa.

3. Tokiame išeivijos problemų kontekste kokia Akademijos rolė? Rolė Akademijos, kuri čia atsikūrė 1954.

Akademija ir čia savos programos nekūrė. Bet ji virto forumu atskirų narių bei asmenų idėjom, mokslinei kūrybai. Dvejopu forumu. Viena, suvažiavimais, antra ir gal dar svarbiau — savo leidiniais, kuriuose skelbiami to mokslinio lietuviško avangardo tyrinėjimai. *Suvažiavimo darbų, Metraščių* ir atskirų knygų, jei tiksliai suskaičiau, nuo 1957 pasirodė apie 20. Per 15 metų juose daugiau kaip 8,000 puslapių. (Lietuvoje išleistuose keturiuose leidiniuose nuo 1930 iki 1939 yra daugiau kaip 2,000 puslapių!).

Šiuose forumuose pasireikšti Akademija sutraukė vyresnius ir jaunesnius asmenis, humanistinių ir tiksliųjų mokslų atstovus. Kaip ši jaunesnė generacija, sakyčiau, mokslinis atžalynas, buvo aktyvus ir aktyvėjo, ypačiai istorikai, įtikinamai rodo Akademijos leidiniai.

(Iliustracijai: suvažiavime 1957 buvo 7 pranešimai, tarp

jų 4 dar Lietuvoje *Akademijos darbuose* pasireiškę; po 10 metų, suvažiavime 1967, tarp 17 autorių jaunesnių jau net 13; *Metraštyje,* pirmame, iš 9 rašinių 5 priklauso jaunesniem; *Metraštyje* VII, 1970, vadinas, po 10 metų, iš 7 pranešimų 6 priklauso jaunesniem).

Akademija, sudarydama progą ir paskatindama reikštis mokslines jėgas lietuviškai, kuria naują mokslinę generaciją, kaip tai darė Akademija Lietuvoje.

Visa tai rezultatas daugelio veikėjų, nuoširdžiai atsidėjusių Akademijai, ypačiai Romoje. Bet daugiausia juos sutelkė vieno žmogaus pasiaukojimas — talentingo organizatoriaus ir kantraus perfekcionisto redaktoriaus. Tai prof. A. Liuima, S.J., Akademijos pirmininkas (nuo 1959).

Mokslinės spaudos organizavimu bei skelbimu išeivijoje jis atlieka panašią rolę, kaip Lietuvoje, žurnalus bei laikraščius organizuodamas, atliko prof. Pr. Dovydaitis.

Liuima ir idėjų organizatorius. Lietuvos suvažiavimuose idėjų raidos pagrindiniai įžvalgininkai, idėjinės orientacijos pagrindiniai tiesėjai buvo J. Eretas ir St. Šalkauskis. Išeivijos suvažiavimuose — Eretas ir Liuima. Liuima čia pavadavo Akademijos plote Šalkauskį. Pavadavo ir pratęsė ypačiai moralinės problemos analizėje.

Šalkauskis ir Liuima analizuoja ne ateistus, ne materialistus. Jų dėmesys nukreiptas į krikščionis, į Bažnyčią, vadinas, į „savuosius", kurie save vadina krikščionim ar Bažnyčios atstovais.

Abudu ryškino šių „savųjų" tragišką suskilimą. Suskilimą, kada viena linkme eina žmogaus ideologija, principai, kita, priešinga, jo gyvenimo praktika. Toks suskilimas veda į dvejopą išeitį: iš pradžių žmogus virsta hipokritu, veidmainiu, fariziejum; kas to dvilypumo nepakelia, ima savo pažiūras derinti prie savo gyvenimo praktikos.

Tokia tragiška žmogaus būsena yra kelias į subar-

barėjimą Vakarų civilizacijos, kuri iš tradicijos tebevadinama tariamai krikščioniška kultūra.

Nuo subarbarėjimo ją tegali apsaugoti — sako Šalkauskis ir Liuima — žmogaus atsinaujinimas. Pradedant nuo asmens, nuo savęs kiekvienam. Šalkauskis tai vadino „Sekminių ugnies", „Gyvosios dvasios" sąjūdžiu; Liuima — „Gyvąja dvasia", „Evangelijos dvasia" (Plg. „Gyvosios dvasios uždaviniai", *Suv. darbai* VII).

Ar jie turi vilties akivaizdoje atriedančiosios grėsmės šiai civilizacijai? Šalkauskis matė savo pastangų menką vaisių ir dėl to buvo beveik desperacijoje. „Liko tik maža pasitikėjimo kibirkštėlė: juk spiritus flat ubi vult" (J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, 224). Liuima jei nepasitikėtų, tai seniai būtų turėjęs mesti visą akciją. O gal jis gyvena kita didžia paguoda: padarysiu visa, kas yra mano galioje, nežiūrėdamas, kokie bus rezultatai — padarysiu tautai, išeivijai, žmogui... Jausmas, kad padarei, ką galėjai, yra didelė vidaus satisfakcija, kurią turi žmonės, einą prieš vėją; jie kitiem pagal Jakštą yra „žiburiai", pagal Gabrielę Petkevičaitę „ugnies stulpai"...

Akademijos veiklos scheminei apžvalgai tiktų tokia apibendrinama išvada:

Tik visos tautos problemų kontekste aiškėja Akademijos vaidmuo. Akademija nebuvo vienintelė mokslo skatintoja bei rėmėja. Negalima kartais išskirti, kas veikta Akademijos, kas kitų institucijų. Ypačiai, kad jose dažnai veikė tie patys asmens.

Audėjos audiny susipina įvairios gijos. Tautinio gyvenimo audiny Akademija buvo viena iš tokių gijų. Tos gijos vienas atspalvis itin ryškus — Akademijai priklauso nuopelnas už intelektualinio elito ruošimą, krikščioniškosios orientacijos gilinimą, už iškilių tautos žiburių sutelkimą ir jų šviesos skleidimą.

Ypačiai tada, kai tauta buvo kryžkelėse.

III

1. Žiūrint iš 50 metų patirties galimų sugestijų dabarčiai, tektų sustoti bent ties tom, kuriose ryškėja santykis tarp idėjos ir visuomenės.

Tą santykį palyginčiau su likimu evangelinės sėklos, mestos į dirvą — gerą dirvą, erškėčiuotą, akmeningą.

Idėjos, ėjusios per Akademiją ar šalia Akademijos, ne visada turėjo gerą dirvą. Buvo minėta, kokis likimas ištiko Šalkauskio kultūrinės misijos idėją, Pakšto sugestijas.

Priežastis turbūt ta, kad dirva dar nebuvo pakankamai paruošta. Iškilieji protai numatė toliau, nei mes įstengėm priimti. Tegyvenom juk tik 22 nepriklausomus metus. Per tą laiką padarėm reliatyviai nuostabios pažangos. (Plg. socialinio klausimo sprendimą — žemės reformą, katalikų pasauliečių apaštalavimą — KVC, kuris čia tik po 40—50 metų sprendžiamas!). Bet 22 metų buvo dar per maža. Jei būtume turėję dar kitus 22 metus, būtų suspėta intelektualiai pakilti iki tokio tautos intelektualinio pajėgumo, apie kurį kalbėjo Dambrauskas; būtume supratę savo pranašus ir davę pasauliui žiburių, kaip ir kitos tautos.

Galėtume čia susimąstyti — susimąstyti kiekvienas sau: ar esame išeivijoje priartėję iki tokio pajėgumo? Atsakyti sau galėtume vėl kiekvienas apie save galvodamas: ar suminėtų intelektualinių žiburių, tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje žiburių, šviesą esame pastebėję, parodę susidomėjimo, pritarimo ar nepritarimo — žodžiu, intelektualinio gyvumo?

Prie vienos iš tų praeities idėjų, galinčių būti gaire mūsų dabarties svarstymuose, verta sustabdyti dėmesį — prie Šalkauskio „sintezės" idėjos. Po 39 metų nuo idėjos paskelbimo A. Maceina jau rašė: „Šalkauskio intuicija, esą lietuvių tauta pašaukta būti susitikimo erdve tarp Rytų ir Vakarų, yra teisinga. Net ir tremtyje šis uždavinys nenyksta" (*Į Laisvę*, 1959 Nr. 15—16).

Nenyksta, sakyčiau, dėl to, kad išvilkta iš filosofinio drabužio ir sakoma kasdieniniais žodžiais iš esmės ši idėja reiškia įspėjimą galvojime ir veikime laikytis pusiausvyros. Šalkauskis tada kalbėjo apie sintezę, pusiausvyros išlaikymą tarp Rytų ir Vakarų. Tada tai buvo aktualu. Šiandien mes galime kalbėti apie pusiausvyrą tarp to, ką radome šiame krašte ir ką atsinešėme iš gimtosios žemės.

Man rodos, šios Šalkauskio skelbtos pusiausvyros šviesoje galėtų rasti teisingą sprendimą dažnos laikinio pobūdžio mūsų ginčo temos, kaip: politinis veikimas ar kultūrinis? Dainava ar Alabama? Esu amerikietis ar lietuvis? abstraktizmas ar realizmas kūryboje? tradicionalizmas ar progresizmas religijoje? kova prieš okupantą rusą ar prieš okupantą komunistą? Netgi vadinamieji „ryšiai su kraštu", jaunesniųjų ir vyresniųjų santykiai...

(Man rodos, kad pusiausvyros principu, derindamas atsineštą ir iš tėvų gautą kultūrinį paveldėjimą su amerikinės kultūros geraisiais pradais, kun. St. Yla rado supratimo jauniausioje generacijoje, kuri dėl to kartais save pavadindavo „Ylos generacija").

2. Jei buvo palyginta idėja su sėkla, tai pusiausvyros, sintezės principas gali būti gairė svarstymui — teisingai idėjai surasti. Bet idėja reikalauja veiklos — būti įgyvendinama. Sėkla reikalauja būti pasėjama. Pasėjama į gerą dirvą.

Lietuvoje Akademija dirvą ruošė labiausiai suvažiavimais. Židinių tada neturėjo. Išeivijos Akademija turi platesnę, tobulesnę, organizaciją. Bet ji turi ir sunkesnes sąlygas intelektualiniam gyvenimui. Anais laikais nebuvo tokios visuotinės aversijos intelektualizmui — knygai, raštui. Ši epocha vengia mąstyti. Ji nori veikti. Šioje epochoje knygos alkio nėra, o juo labiau mokslinės knygos — tokios kaip mokslinių rašinių rinkinys *Metraštis*. Žmogaus dvasia yra pasotinama pakaitalais, nereikalaujančiais intelektualinės įtampos.

Gal dėl to ir sakoma: šiandien sunku surasti knygai rašytoją, sunkiau — leidėją, sunkiausia — skaitytoją.

Idėja, kaip ir prekė, dabar randa paklausą, randa skaitančią rinką tik didelės propagandos dėka. Amerikiečiai tai žino. Ir dėl to — knyga ar rašinys dar nepasirodė, o jau dieninėje ar savaitinėje spaudoje yra ištrauka ar santrauka. Tai paskatina knygą įsigyti, o jei ir ne — tai iš informacijos jau žino, kas rašoma.

Jei ir mes panašiai pajėgtume... Jei ir mes galėtume iš eilės Akademijos rašinių sugriebti mus suintrigavusio vieno rašinio mintis ir jas perkelti į populiariąją spaudą — dienraščius, savaitinius...

O padaryti tai būtų galima, jei vietos židinys to imtųsi. Jei prisiimtų uždavinį bent sykį metuose savo susirinkime referuoti apie vieną Akademijos leidinį ir apie tai korespondenciją vietos laikrašty parašyti...

Tokį uždavinį įvykdęs, židinys galėtų jaustis atlikęs Šalkauskio rekomendaciją: kiekvienai idėjai reikia aktyvistų, ,,vienminčių branduolio" (J. Eretas, *Stasys Šalkauskis,* 223).

Lietuvoje Akademijos leidinių didžiausia atrama buvo mokytojai, vyresnieji studentai. Išeivijoje tokios atramos nėra. Tad židinių rolė juo labiau padidėja.

Gal apie tokią idėjos populiarintojo, dirvos purentojo misiją verta būtų pagalvoti, pradėjus Akademijos antrą pusšimtį. Pagalvoti ne tai, ką Akademijos vadovybė čia nuveiks, bet klausimą suasmeninti: ką aš galiu nuveikti ir ką nuveiksiu?

Baigiant tiktų žodis, kuris angažuotų — kaip Šalkauskio giliaprasmis ar Pakšto žaibiškas žodis... Tokį žodį čia skolinuosi:

,,Kiekvienas iš mūsų atsako ne tik už save, bet iš dalies ir už kitus; ne tik už šią dieną, bet ir už ateitį, už būsimas kartas. Niekas negali nuo šios atsakomybės atsipalaiduoti. Mes formuojame (arba neformuojame) ir apsprendžiame

(arba paliekame abejingume) ateitį ne vienai dienai, bet — šiuo krizės ir epochų pasikeitimo metu — ilgiem dešimtmečiam, o gal net šimtmečiams. Mūsų atsakomybė yra didelė prieš artimą, prieš būsimas kartas, prieš savo tautą, prieš patį kūrėją. Jei jau kiekvienas iš mūsų pavieniui, tai juo labiau akademijos nariai ir pati akademija yra už tai atsakinga".

Šie žodžiai priklauso Akademijos pirmininkui prof. A. Liuimai (A. Liuima, S.J., Evangelijos ir krikščioniškosios kultūros santykis, *Suv. darbai* VII, 388).

DEŠIMT METŲ KULTŪROS BARUOSE

„ŽIDINIO" SUKAKTIES PROGA

Kaip jis atsirado

Buvo 1924 pavasaris, kada susiėjo trys žmonės, susirūpinę naują žurnalą leisti: Mykolaitis-Putinas ir K. Šapalas su Matulioniu. Atstovas vyresniosios kartos — sumanančios ir atstovai jaunesniosios — vykdančios. Leist ar neleist? Tegul išspręs konferencija studentų ateitininkų, kurie turėjo darbą paremti. Su rudeniu atėjo ir konferencija, kurioje persveria argumentai — leisti. Vadinti *Kūrybos žiedais, Ateities spinduliais, Draugija?* Bet Putino tartas *Židinio* vardas pritampa sumanytajam laikraščiui. Putinas tebus ir jo redaktorius. Ir tų pačių metų gale pasirodo pirmas nr., o pereitų metų gale žurnalas atšventė jau dešimties metų sukaktį. Dešimties metų tarpe pasitaiko rūsčių ir pragiedrėjančių valandų. *Židinio* laimė, kad rūsčiosios dienos buvo pirmieji jo gyvavimo metai, o paskui jos pamažu giedrėjo.

„Kaip pirmam, taip ir kitiems Nr. Nr. bendradarbiai patys beveik nė vienas raštų nesiuntė. Raštai reikėjo prašyte išprašyti. Honoraras už raštus nebuvo mokamas (nebuvo lėšų), tai daugelis ir prašomi nenorėjo duoti. Dažnai atsitikdavo, kad žurnalas reikėjo duoti spausdinti, o dar nebuvo medžiagos. Dėl tos priežasties žurnalas nuolatos pasivėlin-

davo išeiti. Medžiagos trūkumas labai varžė redakciją. Jai dažnai reikėjo dėti į žurnalą ne tai, kas tiko, bet ką gavo, nes pasirinkimo nebuvo", pasakojas jubiliejiniam 10 metų nr. K. Šapalas, pirmosios redakcijos narys (466 p.). 1926 jau net suabejota: leisti ar sustabdyti. Tai buvo momentas prie slenksčio: ar žengti per jį, ar supasuoti. Ir paskutinėmis jėgomis sukrusta: žengta pirmyn, išplėsta akcija, kuriai ypačiai gabiai vadovavo S. Zareckas, prenumeratorių skaičius iš 500 per dvejus metus ūgtelėjo daugiau kaip 4 kartus. *Židinys* atsistojo ant savo kojų. Ir dabar ar tik ne vienintelis mėnesinis lietuviškas žurnalas, kuris pats iš savęs išsilaiko, be subsidijų iš šalies.

Per tą 10 metų pasikeitė žurnale žmonės — bendradarbiai ir redaktoriai: prof. Mykolaitį pakeitė prof. Šalkauskis, K. Šapalą — J. Pankauskas, paskiau Pr. Mantvydas ir pagaliau dr. Skrupskelis. Pasikeitė žurnalo viduje technika, prisiderindama prie tobulėjančios spaudos. Bet nepasikeitė jo siekimai, taktika, apskritai varomoji vaga.

Ko gi jis siekia?

Su pirmuoju nr. jau buvo kukliai pasisakęs „Mes norime, kad *Židinys* padėtų pralaužti mūsų kultūrinio gyvenimo sustingimą ir sudomintų kitokiomis vertybėmis, negu tos, kurias teikia negilus mūsų dienų siautulys... Mes neskelbiame iš anksto numatyto mūsų bendradarbių būrio, bet norime, kad jis susidarytų iš gyvo, darbu pasireiškiančio mums pritarimo... neskelbiame nė smulkesnės programos. Tegu ji savaime išsivysto *Židinio* turiny. Čia tik viena norime pažymėti: mes stengsimės, kad mūs žurnale būtų kuo daugiausia atobalsių į kiekvieną garsesnį reiškinį".

Žurnalas nesižadėjo skelbti tam tikrą iš viršaus sudarytą programą. Nesižadėjo nei būti informaciniu. Jis žadėjosi atsiliepti į gyvenimą, ne į visus dienos įvykius, bet į garsesnius, charakteringus gyvenamam momentui, juos įvertinti.

Kuriais gi kriterijais jis vertins? Pagal visuotinę katalikų pasaulėžiūrą. Katalikų pasaulėžiūra buvo ir yra *Židiniui* tas kelrodis, kuris padeda vertinti ir praeitį, ir dabartį, ir ateitį. Vertindamas gyvenimo reiškinius, *Židinys* ėmėsi padėti susiorientuoti ir apsispręsti Lietuvos šviesuomenei rizgioje faktų faktelių painiavoje.

Iš antros pusės *Židinys* ėmėsi laužti gyvenimo sustingimą, skatinti kūrybą ir pats jos duoti. Tam darbui jis telkė visus, kad ir labiau nutolusius nuo jo ideologijos.

Tai ir yra išskirtinės *Židinio* ypatybės: orientacinis pobūdis skiria jį nuo grynai informacinės spaudos, kuri dabar Lietuvoje turi tendencijos plisti, įsigalint miesčioniškajam indiferentizmui; gyvenimo dėsnių ieškojimas skiria nuo tų pačių informacinių laikraščių, besivaikančių dienos sensacijų; katalikiškoji pasaulėžiūra skiria nuo kitų ideologinių grupių, bet gili tolerancija, laisvė kitaip manančiam pasakyti skiria jį nuo partinių laikraščių; pagaliau gyvenimiškos sintezės siekimas skiria jį nuo tų spaudos organų, kurie vienašališkai veržias į naujas epochas, paneigdami visas, ankstesnės epochos sukurtas vertybes.

Šimtą nr. išleidęs *Židinys* savo siekimus ir taktiką galėjo formuluoti trumpais, bet daug sakančiais žodžiais: „Kultūrinės lūžtvės audroje *Židinys* geidžia būti kultūrinių vertybių saugotojas, naujų kelių ieškojime — kuklus vadovas, kovoje — taikintojas, taikoje — skatintojas“ (312 p.).

Su tokiom intencijom *Židinys* stojo kultūrinės misijos atlikti.

Kokią tad rolę jis spėjo suvaidinti Lietuvos inteligentų gyvenime?

Tiesa, jo rolė svarbi, atsakinga, bet tam tikru atžvilgiu nedėkinga. Nedėkinga, viena, dėl to, kad vertinamasis orientacinis pobūdis ne visiems patiks. Vienai Lietuvos visuomenės daliai nepatiko pats vertinimo kriterijus, katali-

kiškoji ideologija. Toji dalis, dar tebesisukdama nebaigusio išnykti rusiškojo socializmo ir ateizmo siautuly, nepanori giliau žvelgti nei į gyvenimą,nei į žurnalo atstovaujamą idėją. Ji antspauduoja visą žurnalo darbą pasenusiuoju klerikalizmo antspaudu.

Nedėkinga *Židiniui* rolė ir dėl to, kad jis nesiėmė eiti nei su vienais kraštutinio nusistatymo žmonėmis, kurie su visu šališkumu smerkia kas sena, ir apoteozuoja naujybes ar atvirkščiai. *Židiniui* rūpi ir apsaugoti ankstesnius kultūros laimėjimus ir iš antros pusės — patenkinti kūrybinį nerimą naujais kultūriniais laimėjimais, atitinkančiais laiko reikalavimus. O paprastai gyvenime labiausiai skamba ir masėms imponuoja kraštutiniškieji šūkiai. *Židinys* tad negalėjo naudotis tokiu masės populiarumu. Jam grėsė atsilikėlio, nepažangaus, o iš kitos pusės parsidavėlio, liberalo ir net nekatalikiško laikraščio priekaištai. Didžiausi priekaištai jam teko pakelti aktualiausioje paskutiniais metais visame pasaulyje politinio ir socialinio gyvenimo lūžtvėje. Savo nuomonę taręs, žurnalas buvo apkaltintas net nevalstybiškumu. Ir kitais visuomeninio gyvenimo klausimais pasisakydamas, ne kartą susilaukė replikų, einančių ne iš rimto samprotavimo ir įsitikinimo, bet iš partinės demagogijos. Tai rodo tik, kaip dar tebėra sunki mums diskusija — rimta, objektyvi, tolerantinga, daugis dar nesame jai ne tik subrendę, bet ir nepriaugę, nors per spaudą formuojame visuomenės opiniją. O tai dėl to, kad daugis tebesidomi tik tomis vertybėmis, kurias teikia negilus mūsų dienų gyvenimo siautulys.

Tik tie žmonės, kurie moka gilesnėmis vertybėmis domėtis, tiek *Židinio,* tiek ir kitų analogiškų spaudos organų darbą yra supratę ir jų rolę tinkamai įvertinę. „Opiais mūsų politinio, akademinio ir kultūrinio gyvenimo klausimais jis *(Židinys)* sugeba išlaikyti aiškų, rimtą ir pakankamai laisvą nusistatymą. Su *Židinio* nuomone galima nesutikti, bet nesiskaityti su ja negalima", rašė prof. Kolupaila dešimtmetį

švenčiančiam *Židiniui*. „Gerbdamas gi kiekvieną nuoširdų įsitikinimą — aš gerbiu ir *Židinio* reiškiamus įsitikinimus, kurie yra pagrįsti žmoniškumu ir nuoširdžiu tautos, šalies, kultūros, socialinės santvarkos reikalais susirūpinimu", rašė ta pačia proga universiteto rektorius prof. Römeris.

Galima laikyti *Židinio* atkaklaus ir kuklaus darbo laimėjimu, kad jis sudarė apie save šviesuomenės elito aukštą nuomonę ir sutraukė tą elitą bendram darbui. Lietuvos dvasiniam gyvenimui bus dar daugiau laimėta, kada Lietuvos šviesuomenės daugumas pavyks sudominti tautos gyvenimo gilmenomis, ne sekliais kasdieniniais šūkiais; kada pavyks sudaryti Lietuvos šviesuomenė tikra prasme šviesuomenė, „sau žmonėmis" su idėjiniais įsitikinimais. „Svarbu visai ne tatai, kad visi visų įsitikinimai būtų vienodi... bet kad rašytojai neveidmainiautų, kad žmonės savo įsitikinimų neslėptų, kad juos turėtų ir kad savo veikimą bei savo žodžius jais tvarkytų" (Römeris, *Židinys* 1934. Nr. 12). Šitos gilumos ir įsitikinimų pasigenda jau šviesuomenės elitas. Ir Respublikos prezidentas A. Smetona, sveikindamas jubiliatą *Židinį*, skundžiasi, kad daug Lietuvos gyvenimo žygių nesusilaukė gilesnės ir platesnės kritikos. Kritikos, kuria nustatoma kam vertė, tegul ir savu mastu. Kritika būtų, sako, didelė pagalba atsakingiems už tautos buitį žmonėms.

Lietuvos kultūrai bus daug laimėta, jeigu tos mintys prigis, jomis ims gyventi ne tik šviesuomenės vadovai, bet ir eiliniai šviesuomenės nariai. Tik tada, kad šviesuomenė jausis pareigą būti įsitikinimų žmonėmis, tada galės būti pradėtas antras kovos etapas dėl mūsų eilinės šviesuomenės žymios dalies — pažadinti joje noras pakilti iš moralinio sustingimo ir sufilisterėjimo, pakelti joje gaivalingas kultūrinės kūrybos geismas.

Plėšti šitas įžėlęs baras, laužti sukalkėjusi tos šviesuomenės dvasios pluta linkėtina *Židinio* ateinančiam dešimtmečiui; lauktina to paties ir iš kitų spaudos organų. To paties, kad ir skirtingais keliais, kitokiu tempu.

„NAUJOJI ROMUVA“

ŽURNALAS, SUDARĘS KULTŪRININKŲ SĄJŪDĮ

Naujoji romuva iliustruotas savaitinis kultūros gyvenimo žurnalas, leistas ir redaguotas Juozo Keliuočio Kaune 1931—40, skirtas intelektualams, sudaręs kultūrininkų sąjūdį.

NR išeidavo kasmet po 1000 didelių puslapių. Jos kryptį — kovą prieš svetimybes už tautinę kultūrą, prieš susiskaldymą už konsolidaciją, prieš sustingimą už kūrybinę dinamiką — labiausiai išryškino paties redaktoriaus žodžiai žurnalo 4 metų sukaktyje: „Lietuvių tautai turint savo politinę nepriklausomybę, dabar reikia parodyti savo kultūrinę ir kūrybinę didybę“. Jai pasireikšti buvo kliūčių, kurias *NR* stengėsi šalinti.

1. „Viena iš šių kliūčių tai per didelė svetimųjų įtaka įvairioms mūsų gyvenimo sritims... svetimos įtakos į mus veržiasi iš visų pusių, grumiasi mūsų teritorijoje ir stengiasi uždusinti tikrąją lietuvišką dvasią“ (*NR*. 200). Kovodama su įvairiais „filizmais“, *NR* betgi ieškojo kontakto su kitų tautų kūrybiniu gyvenimu. Ji nesibijo svetimų pavyzdžių. Iš paskutinių metų kovos su svetimybėmis aštriausia buvo kova prieš kultūrbolševizmą, t.y. garbinimą kultūrinių reiškinių, kurie ėjo iš Sovietų Sąjungos ir buvo radę atgarsio bei propa-

gandos *Literatūros* žurnale. Prieš svetimybes *NR* kėlė pozityvų idealą — tautinę kultūrą, atremtą į vakarietišką krikščionišką ideologiją.

2. „Kita didelė kliūtis, tiek daug trukdanti lietuviškam genijui pasireikšti, yra mūsų susiskaldymas... mes žūstame izoliacijoje ir gražiausias savo jėgas eikvojame beprasmiškai tarpusavei kovai" (t.p.). Konsolidacijos siekdama, *NR* rūpinosi sutelkti tarp savo bendradarbių visokių įsitikinimų ir nusistatymų žmones. Ir tai pasisekė. Turėjo apie 150 bendradarbių, įvairių sričių kūrybinių entuziastų ar jų rėmėjų. Telkdama įvairius žmones, organizuodama diskusijas su visų laisvu pasisakymu, *NR* pelnė pažiūrų tolerancijos pripažinimą. Kita *NR* siekiama konsolidacijos sritis, tai santykiai tarp Valstybės ir Bažnyčios. *NR* pasisakė už tų santykių konsolidavimą. Trečia sritis tai lietuvių kultūrinių santykių su kitomis tautomis gerinimas. Daugiau toje srityje buvo rodoma simpatijos prancūzų kultūrai; atkreiptas dėmesys taip pat į kultūrinius santykius su lenkais.

3. „Trečias lietuviškos kūrybos priešas yra rutina ir sustingimas... Gyvybei palaikyti reikalingas nuolatinis naujų kelių ieškojimas ir visados naujos reformos... Tad *NR* ir skelbia reikalą ieškoti naujų kelių visose gyvenimo srityse: ir literatūroj, ir dailėj, ir teatre, ir muzikoj, ir politikoj, ir moksle". Tame kelyje *NR* ypatingai populiarino modernųjį meną, visuomeniniame gyvenime socialinio solidarumo bei teisingumo idėjas, kurios stipriausią išraišką rado paskelbtoje deklaracijoje „Į organiškosios valstybės kūrybą", sukėlusioj aštrias diskusijas. Tačiau *NR* diskusijų nevengė ir ėjo veržlios kovos keliu.

NR pasirodymas buvo sutiktas su įtarimu. Buvo laikai, kad visuomeniniai ir politiniai klausimai buvo nustelbę tautinės kultūros kūrimo reikalą. Visuomenė buvo susiformavusi grupėmis, kurios aštriai viena su kita kovojo. Naujo žurnalo pasirodymas buvo palaikytas mintimi kurti

naują susigrupavimą, kuris būtų konkurentas esamiems. Tačiau nesidėdamas į tradicinius politinius susigrupavimus, nei su jais konkuruodamas politinėj srity, o tik laikydamasis krikščioniškosios ideologijos, antra vertus, išpažindamas demokratiją, bet pagerbdamas autoritetinio režimo vadovaujančius asmenis (A. Smetoną, J. Tubelį ir kt.), kaip valstybės aukštuosius pareigūnus, žurnalas jau po ketverių metų buvo išsikovojęs visuomenėje pripažinimą. Betgi 1938 X Švietimo ministerija buvo uždraudusi *NR* prenumeruoti gimnazijų bibliotekoms. 1939.IV draudimas buvo panaikintas.

Nuo 1932 apie *NR* susitelkė *NR* bičiulių draugija, kuri svarbesniuose miestuose turėjo savo skyrius. Didžiausias buvo Kaune. Draugija rėmė *NR* idėjas ir organizavo jai materialų pagrindą. Žurnalo ir jo bičiulių veiklą nutraukė sovietinė okupacija.

KULTŪRININKAI

A. Vyresnioji karta

JONAS BASANAVIČIUS

LIETUVOS LEGENDA IR JOS HEROJUS

Nuostabūs tie Rasos kapai: kauburiais slėneliais vingiuojas; brangiais vardais pažymėti.

Sustojam prie kapo, apsupto geležine grandim. Stačiame akmenyje įrėžtas kryžius ir apačioj: „Daktaras Jonas Basanavičius, Aušros Įkūrėjas, Mokslininkas, Tautos Atgaivintojas 1851.XI.23—1927.II.16".

Ir išplaukia atmintyje jo žygiai atgimstančioje Lietuvoje it legendos herojaus:

„Jis gimdamas turėjo mirti, o išliko gyvas. Jis užaugęs pabėgo iš namų nevalios į laisvą šalį. Pabėgo, kad toli nuo saviškių jiems pranašu taptų. Jis rodėsi tik savo darbais, o jo nematei. Jis paleido *Aušrą*, menkutę, bet keistai kaitrią, kuri pribarstė žiežirbų, daugelį uždegė, o pati užgeso. Ir vėl tik darbais vaidenas jis per visą tą ketvirtį šimtmečio. Bet atėjo pavasaris; iš užburtosios nežinios jis išsinėrė ir pasirodė priešakyje 2000 lietuvių Didžiajame seime... Legendos lapai verčiasi dabar greičiau: jis mokslo priešaky, steigdamas draugiją; jis priešaky kovos dėl kalbos bažnyčioje; jis pirmas deda parašą nepriklausomai Lietuvai. Praeina nepriklausomoj

Lietuvoj 9 metai, užteks. Buvo skirtas ne laisvajai Lietuvai, o anai atgimstančiai. Metas į Rasos gojų... Buvo tada vasario 16 d., Kaune pro iliuminacijos šviesas krito drėgni nemalonūs sniego gniužulai..."

Legendos epizodas baigėsi. Bet jį prisimeni kiekvieną vasario 16 d., nes jis neatskiriamai sutapęs su Nepriklausoma Lietuva.

Žinom, kaip legendos susidaro: nuostabūs daugelio darbai sukoncentruojami apie vieną asmenį, ir jis pavirsta herojum. Ir Basanavičius ne vienas dirbo. *Aušra*, Seimas, Nepriklausomybė brendo ne jo vieno mintyse. Ir ne jis vienas tas idėjas vykdė. Net iniciatyva ne visur jo. Visos kartos darbai apie jį susikoncentravo mūsų vaizduotėje. Galėtume tik save klausti, kodėl mūsų atgimstančioj tautoj nuostabiosios legendos figūra patapo Basanavičius, o ne kas kitas?

Pirmiausia Basanavičius pajėgė sutelkti savyje tuos nusiteikimus, kurie glūdėjo visoje jautresnėje šviesuomenėje: troškimą atgaivinti Lietuvą, atgaivinti ją per meilę visų lietuvių vienybei. Jis drąsiai pasakė tą žodį, kurį puoselėjo jau Daukantas ir kuris brendo daugelio širdyse: „Juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, prigulinčiomis visai žmogystei, lygiai su mūsų kaimynais naudotis". (*Aušros* Priekalba). Aukštindamas lietuvių kalbą, Basanavičius buvo artimas visai aušrininkų kartai, pavirtusiai filologais.

Tik pralenkė ją: inteligentingas, eruditas, nenuėjo tokiais griežtais kraštutinumais, kaip Miglovara, Vištelis, Akelaitis. Jis moka savo teigimus pagrįsti ir nefilologą net įtikinti.

Basanavičius toks pat artimas savo epochai, kada visiems žavintis Lietuvos praeitim, jis imasi daugiau: mokslškai atskleisti Lietuvos priešistorinę senovę. Ir kildina lietuvius iš rytų, iš trakų frygų, kurie Mažojoj Azijoj, Balkanų pusiasalyje dar 2,000 metų prieš Kristų aukštos kultūros buvę (*Etnologiškos smulkmenos,* 1893).

Teorija apie lietuvių kilimą iš rytų irgi nebuvo nauja. Bet kadangi kai kas ja abejojo, tai Basanavičius „didžiausiu ir svarbiausiu savo amžiaus darbu“ laikė, jeigu jam pasisektų įrodyti, kad lietuviai tikrai yra trakų giminės. Jis tikėjo, kad jo darbas „pervers aukštyn kojom visas šios dienos europejiškų mokytų vyrų nuomones apie senovės Europos gyventojus pirm užtraukimo vokiečių ir slavų“. Tikėjosi parodysiąs, jog „visas šios dienos europejiškas apšvietimas iš pradžių pareina nuo lietuvių!“ (*Aušra*, 1883).

Imponavo Basanavičius tais kiekvienam lietuviui širdį glostančiais užsimojimais. Dar labiau imponavojo atsidėjimas tam uždaviniui. Straipsnis po straipsnio, studijos po studijų, iki jas apvainikavo traktatu *Apie Trakų frygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon* (1921). Taip straipsnis po straipsnio per 40 metų. Išmoko specialiai 7 kalbų, parodė nepaprastą kruopštumą, medžiagą rinkdamas.

Šitaip Basanavičius imponavo savo amžininkams, formuodamas ir grįsdamas lietuvių ideologiją. Imponavo, kol dirbo tolimoj plotmėj, nenusileisdamas iš aukštumos į pilkojo gyvenimo visuomenines grupes, stovėdamas aukščiau jų.

Tada jis buvo apgaubtas tėvynės meilės, mokslingumo ir autoriteto aureole. Ir „mes, kiek jaunesni už jį, nuo pat pradžios jo darbo tautiškoj dirvoj vis žiūrėjome į jį, vis sekėme, ką jis daro, imdami jį sau pavyzdžiu“ (Petras Leonas, *Iliust. Lietuva,* 1926 47 nr.). Basanavičius buvo tapęs viso gerojo lietuviško prado ir visų gerųjų tautinių žygių simboliu.

Ir tą aureolę tauriai nešiojo iki paskutinių laikų bent Vilniaus Lietuvoje, kaip Vydūnas Mažojoj Lietuvoj.

Bet tokiems žmonėms pavojinga nusileisti į pakalnes, kasdieninių interesų spręsti. Ir Basanavičius tik pradėjo Vilniuje dalyvauti viešajame visuomeniniame gyvenime, susilaukė nepasisekimų: įskaudino jį neišrinkimas į dūmą, jo pradėto leisti Vilniuje laikraščio nepasisekimas, nesiskaitymas su juo ir kituose praktinio gyvenimo klausimuose.

Sykiu tai buvo ženklas, kad prasideda nauja epocha, kurianti savo legendą ir savų herojų ieškanti. Naujas laikotarpis griovė ir pagrindus tos didžiosios ideologijos, kurią buvo sukūręs Basanavičius. Jau Obelaitis (Jablonskis) kviestionavo Basanavičiaus teoriją, o Būga visai mušė ją iš pagrindų. Girdi, nėra jokios giminės tarp lietuvių ir trakų frygų; lietuvių tėvynės nereikia ieškoti kitur, bet apie save (*Kalba ir senovė*).

Iš tolokos perspektyvos dabar žiūrint nelabai net svarbu, ar Basanavičiaus teorija buvo teisinga. Svarbu, kad ja tuomet tikėjo. Tikėjimas stebuklus darė: jėgas žadino, telkė ir pasiaukoti rengė. Tai buvo atgimstančios Lietuvos legenda, o Basanavičius jos herojus. Ji buvo reikalinga.

Atgimusios Lietuvos legendoj siekimas tas pats: noriu būti lygiomis su kitomis tautomis. Tik jau nesistengiame įtikinėti, kad turime teisę būti lygiomis su kitomis tautomis. Jau ilgimės su lankstumu realiai susilyginti kultūrinėje, ekonominėje srityje. Apie tai nuolat kalbam, tik nepajėgiam padaryti. Ir čia reikia naujo herojaus. Reikia tokio, kuris suaktyvintų pažangos tempą, įtrauktų į jį visas kuriamąsias jėgas, uždegtų prieš akis naujus siekimus.

Tiesa, tokiai figūrai sunku iškilti. Kiekvieną aukštesnių kovų drąsuolį aplinkuma mėgsta nutraukti, aplaužyti sparnus ir numesti ant žemės kaip sugadintą žaisliuką. O paskui... paskui vėl ilgėtis legendos herojaus.

Tačiau tas, kuris sutelks savyje tą būtiną šioms dienoms dinamizmą; kuris mokės juo mus uždegti, kuris pajėgs išlikti kūrybos gaivintoju švyturiu, ne atskirų šakelių degiotoju; kuris nenusileisdamas į smulkmeniškuosius niekniekius, sugebės išlikti aukščiau grupių, aukščiau asmenų, — tas bus naujos Lietuvos legendos herojus. Herojus kylančios, kuriančios Lietuvos, kaip Basanavičius buvo atgimstančios.

MARTYNO JANKAUS JUBILIEJUI

Martynas Jankus, kuriam šių metų (1933, *Red.*) rugpjūčio 7 suėjo 75 metai, yra vienas iš M. Lietuvos trijulės, kurią sudaro... Rambynas, Jankus ir Vydūnas. Šimtus metų išstovėjęs Rambynas išsaugojo savyje mistinę lietuviškumo aureolę, o tačiau kai daugelis panašių kalnelių jau seniai virto nebylėmis dirvomis. Prie jo augęs Martynas Jankus ir jo tėvai išlaikė savyje instinktyvų prisirišimą prie to, kas etnografiškai lietuviška, ir atkaklų spyrimąsi svetimom užmačiom, o tūkstančiai ano kampo lietuvių virto sausomis šakomis be lietuviško kraujo. Vokiškoj kultūroj ugdęsis Storasta Vydūnas sugrįžo lietuviams dirbti, o daugelis M. Lietuvos šviesuolių prisiskiepijo sau vokiškas mintis.

Rambynas rodos mums dabar lietuviškos dvasios simboliu, kuriame glūdi neatspėti lietuviškumo savitumai. Vydūnas, intelektualinė pajėga, rodos ieškotoju konkrečios to simbolio prasmės, lietuviškumo esmės pašaukimo ir kelių į jį. O Jankus, kaimo visuomenės gajausias ūgis, buvo kūrėjas sąlygų, kurios reikalingos tai lietuviškai dvasiai apsireikšti.

Martyną Jankų, kaip liudija Šliūpas (*Lietuviszkiejie rasztai ir Rasztininkai*, 195), Vištelis taip charakterizavo: „Yra tai kytras lietuvininkas... ir gerai, kad Lietuva turi tokius kytrius sūnus. — Ale ten, jo dūšelėj, verda katilas

geidulių, ir tie vienas kitą veja kaip kunkulai: geidulys garbės, mokslo, gailesties, godumas, meilė ir šaltas aprokavimas kraičio... viskas ten virte verda. Man rodosi, kad sąpatiška, savininkystiška nauda išverčia didžiausius kunkulus!" Šliūpas nesutinka su tokia charakteristika, kurioj akcentuojamas, sakytum, egoistinis materializmas, nors tokis „egoizmas", man rodos, kiekvienam savas ir Jankų rodytų labiau gyvenimišką, suprantamą; nors ir Vaižganto vakarinio žemaičio charakteristikai tokis „materializmas" yra nesvetimas. Vištelio charakteristikoj įžiūrėtina tačiau Jankaus du bruožai: aktyvumas ir gyvenimiškas realizmas. Jie prispyrė Jankų nesitenkinti esamu gyvenimu, bet ne rezignuoti kaip rytų aukštaičiai, o ieškoti realių, tam momentui galimų priemonių jam pagerinti. Jie išlaikė Jankų suprantamą, aiškų, neatitrūkusį nuo kaimo gyvenimo, bet einantį to kaimiško gyvenimo pryšaky, kaip kad jis eina pirmasis su dalgiu rugiapjūtėje: stipriai atsispyręs į dirvą, kresnas, išsivilkęs, patriarchiškai pražilusia barzda imponuojąs. Kaimo žmogus, Jankus, mažai mokytas, vos pradžios mokyklą baigęs, bet apsiskaitęs ir sveiku protu numatąs skaudamąsias momento opas. Jo augimo metais kaip tik vokiečių užmačia buvo apnikusi lietuvių kalbą. 1873 m. įsakymu iš mokyklų buvo pašalinta lietuvių kalba, o ir šiaip gyvenime lietuvis buvo skriaudžiamas jau dėl to, kad jis lietuviškai kalba. Jankus, kaip Šliūpas pamini, buvo liudininkas tokių įvykių: prekymety viena moterėlė buvo apvogta; vagilę ji sučiupo, bet kada moterėlė lietuviškai pradėjo šaukti, aukštas valdininkas vagilę paleido, vokiškai sudrausdamas lietuvę: „Ak, tik neplerpsėk lietuviškai, aš taip nesuprantu; iš viso jūs neturit teisės čia triukšmo kelti, nes lietuviai visi yra melagiai ir apgavikai".

Šitokioj atmosferoj Jankus ėmėsi visuomeninio darbo, pasitardamas su hanoveriečiu Sauerveinu, dr. Bruožiu, paskui su aušrininkais. Kad išlaikytų lietuvių kalbą žmonėse, Jankus išleido 1882 *Lietuviškas seniausias dainų knygeles.*

Pavadino seniausiomis, nes apie Juškos dainas jis nežinojo. Jankus išleido dar *Žiemos vakaro adynėlę*, *Mužikėlį*, *Štukaunas dainas*, *Burtininkų dainas* ir kt. Rengėsi leisti ir laikraštį, bet Ragainėj patyręs apie žadamą leisti *Aušrą*, pats prie jos prisidėjo. Atvykęs į D. Lietuvą, jis surinko bene 85 prenumeratorius, o Šliūpui pradėjus *Aušrą* redaguoti, pats redaktorius ir laikraštis prisiglaudė pas Jankų, kuris gaudavo jį paremti ir pinigais. 1886 sykiu su kitais Jankus įsteigė „Birutės" draugiją. Dar anksčiau buvo mėginęs sudaryti politinę lietuvių partiją, bet tada skaudžiai buvo nepavykę. 1890 rinkimuose į vokiečių reichstagą Jankaus rūpesčiu buvo išstatytas ir lietuvių sąrašas, kuris gavo tik 37 balsus. Vokietininkams besišaipant iš tokio lietuvių „laimėjimo", Jankus ir kitais ir dar kitais metais varė agitaciją už lietuviškus sąrašus, ir pagaliau vienas atstovas buvo pravestas į reichstagą.

Aušrai žlugus, 1886—7 Jankus ėmėsi leisti *Garsą*, bet pritrūkęs pinigų turėjo sustabdyti; rašinėjo į *Niamuno sargą*, į Amerikos *Lietuvių balsą* apie lietuvių reikalus Prūsuose, nors tas pats laikraštis jį smarkiai grybštelėjęs, kad Jankus, kaip prisipažįsta, „turėjęs *Lietuvių balsą* neskaitęs išmesti iš po savo pastogės... už begėdišką jo peikimą". 1900 leido M. Lietuvai *Saulėtako* savaitraštį.

Už lietuvišką darbą Jankus pateko į vokiečių nemalonę; devynis kartus jį buvo suėmę, kaltindami valstybės išdavimu, visuomenės kurstymu ir pan. „Maskolijoje nors jau nesidangsto, kad mus persekinėja, ale Prūsuose zokanu apsidengę mučija", rašė ta proga Mikšas.

Su laikraščiais, su spaustuve, kurią buvo įsigijęs, Jankus buvo prisidirbęs skolų, kad net jo namus buvo du kartu aprašę. Tik jo tėvas vėl atpirko, bet antru kartu atpirkęs jau neatidavė Martynui. Martynas Jankus persikėlė į Klaipėdą. 1913 mirė jo žmona. Didžiojo karo pradžioj įsiveržę rusai išvarė visus Jankus į Rusiją. Tenai Martynas Jankus paliko savo tėvą ir sūnų, o kitas sūnus negrįžo iš prancūzo fronto.

Dabar gyvena Bitėnuose, prie Rambyno, bet nei nuo gyvenimo, nei nuo Rambyno nėra atitrūkęs. Jis buvo Klaipėdos vadavimo komitete, jis važinėjo M. Lietuvos reikalais 1926 į Ameriką, kur Chicagos miesto burmistras jam padovanojo miesto aukso raktą, o atgimusioji Lietuva už nuopelnus apdovanojo ordinais ir 400 litų pensija. Jis dalyvauja rinkimų kampanijose. Be jo neapsieina nei Rambyno šventės per Jonines. Būti Rambyne ir nematyti Jankaus tiek pat, kaip būti Ryme ir nematyti popiežiaus. Ak, Jankus kartais ir pavadinamas M. Lietuvos patriarchu. Tuo pagerbiamas ne vienas tik Jankus, bet visos kartos liaudies kuriamosios pastangos. Ir nors Rambyno kalną griauja Nemuno vandenys, nors Jankaus strėnas lenkia metai, nors realūs jo darbai ilgainiui būtų primiršti, bet ir Rambyno ir Jankaus vardai taps bent simboliais galių, kurios eina iš gamtos ir liaudies tautos savitumui išlaikyti.

Trafaretiškai linkint Jankui dar daugelio metų, nejučiomis krypsta akys į jo darbų tęsinį. Darbą toliau varant, lieka du nuoseklūs keliai: arba grąžinti lietuviškumas ir ten, iš kur jis buvo išuitas, arba jis bus išuitas ir iš ten, kur jis dabar yra. Galutinai laimėti, darbą atbaigti gali tik šviesuomenė. Ar jos veikla personifikuosis vienam kuriam asmeny, ar ji bus kolektyvinė, vis vien ji turi būti žemaitiškai liaudiškai atkakli, kaip Jankaus, o inteligentiškai planinga, apgalvota, geriausių asmenybių vedama. Jeigu tokios veiklos iš dabartinės šviesuomenės anam kampe nebūtų, Jankų pasiekti rezultatai būtų tik mirties laikinis atidėjimas, Vydūno rodymas kelio į tautinį žmoniškumą per tautą būtų skurdus ieškojimas Prabočių kapuose Amžinosios Ugnies, jau galutinai išgesintos, o trečias trijulės narys, Rambynas, būtų tylus simbolis tragiško lietuvių likimo: turėti rankose karūną, bet neužsidėti jos ant galvos.

AUŠRININKAS KSAVERAS VANAGĖLIS

Aušrininkai ne visi vienodai žinomi. Daugeliui atrodys nežinomas ir Ksavero Sakalausko vardas, kai šiandien paskaitys žinutę, kad šis lietuvis užvakar Varšuvoje mirė. Žinomesnis yra jo slapyvardis — Ksaveras Vanagėlis, bet žinomiausia jo dainelė „Kur banguoja Nemunėlis"; gal ne vienas prisimins pats energingai pirmomis nepriklausomą gyvenimą kuriant dienomis kartojęs to paties Sakalausko dainos žodžius: „Subruskime, broliai, paliaukim gaišuot ir stokim į darbą ūmai..."

O pažinti autorius ir pats verta, nes jis vienas iš tų, kuriems teko pakelti aušrininko likimas.

* * *

Ksaveras Sakalauskas dzūkas, gimė 1863 Kalesnykų k. Simno v. Mokėsi namie — lenkiškai. Bet pakliuvo į Veiverių mokytojų seminariją. Kraševskio, Mickevičiaus, Kondratavičiaus rodoma Lietuva ašaras Sakalauskui spaudė. Jokai apysaka *Vyrai, pajudinkim žemę!* gaivino entuziazmą, kaip ir kitiems to meto lietuviams, ligi pasirodė Maironio poema *Pavasario balsai.*

Baigęs seminariją 1883 norėjo Sakalauskas tik lietuvių

tarpe dirbti. Bet nelemta jam, mokytojui, likti Lietuvoj. Po penkerių metų, žandarų sekamas, turėjo išsikelti į Lomžą. Ten praleido 20 metų. Bet lenkuose neištirpo. Ryšiai su lietuviais buvo gyvi. Net 1905 dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime, o sugrįžęs įkūrė Lomžoje lietuvių d-ją „Pagalbą". Pastangos atkilti į Kauno guberniją nuėjo niekais. 1908 nukeltas į Varšuvą. Ten darbavosi iki mirties, būdamas aktyviai ištikimas savo pagrindiniams principams: lietuvybei ir katalikybei. Ir mirdamas nenustojo noro pakliūti į Lietuvą: pasiprašė bent jo kūną pargabenti į Vilnių, arčiau Aušros Vartų.

* * *

Gal būtų galėjęs palikti Lietuvoje mokytoju. Bet jis buvo aktyvus tautinėje tarnyboje. Jis buvo *Aušros, Šviesos* ir kt. laikraščių bendradarbis ir platintojas. Su entuziazmu sutiko Neprklausomybę. Ir kaip pirma lietuvių laimėjimus ar pralaimėjimus lydėjo savo dainelėmis, taip dainomis sutiko naujai atgimusią Lietuvą. Bet Vanagėlis buvo aušrininkų kartos žmogus. Dėl to ir jo poezija, kuria pagerbė nepriklausomą Lietuvą, neprilygsta anai aušrinei ir šviesinei poezijai. Tiesa, ir anuose didelio talento nebuvo, bet jį atstoja didelė tėvynės meilė ir taurios auklėjamosios mintys. Dėl to jo eilė pasakėčių buvo populiarios mokyklinėse chrestomatijose, o jo keletas dainelių tapo plačiai dainuojamos. Mėgino Vanagėlis ir trumpų prozos dalykėlių su etnografinėmis priemaišomis, lyg pirmatakas Krėvės, kuris panašią medžiagą jau kūrybiškai ims traktuoti.

Bent mintimis lydime velionį į Vilniaus kapus, kuriuos lietuvių ir lietuvybės daug, lydime tą pedagogą ir poetą, kuris tik trejetą mėnesių nesulaukė savo 75 metų jubiliejaus.

ADOLFAS SABALIAUSKAS — ŽALIA RŪTA

Kunigas Sabaliauskas — Žalia Rūta, kuriam šių metų (1933, Red.) rugpjūčio 23 suėjo 60 metų amžiaus, yra ne iš tų žmonių, kurie krinta kitiems į akis, imami reklamuoti, kažkokia aureole apipinami, net nežinia kartais už ką. Jis iš tų darbinių žmonių, kurie nepaiso kitų, dirba patys vieni, kaip išmano. Net išviršinė kun. Sabaliausko poviza nerodo nieko reklaminio, nieko imponuojančio, kas išskirtų jį iš kitų jo amžiaus ir profesijos žmonių: keturkampis pailguotinis veidas, kuriame nosis apžarginta akiniais su dideliais stiklais, o galva dekoruota sidabriniais plaukais, linktelėjęs stuomuo, lėtas kruopštus gestas, retas ramus žodis. Visa tai rodo jį tokį idiliškai epišką. Nepaprastas jis rodos tik su kariškais drabužiais, nes esam įpratę į kitokio tipo karo kapelionus.

Paprasta, natūrali, be ekspresyvių zigzagų atrodo ir jo gyvenimo linija. Gimęs 1873 Krikščiuose, Biržų ap., mokėsi Šiauliuose, Kauno kunigų seminarijoj, paskui Friburge. 1896 įšventintas į kunigus buvo nukeltas į Kuršą, paskiau į Nemunėlio Radviliškį, Didžiojo karo metu gyveno Suomijoj, o 1918 grįžęs į Lietuvą iš pradžių klebonavo Pušalote, paskiau atkeltas į Kauną ir paskirtas karo ligoninės kapelionu.

Savo „tiesioginiu“, bažnytiniu darbu kun. Sabaliauskas nepasitenkino. Jis susirado laiko ir kitoms sritims, kurios jį domino. Tik atrodo, kad jo prigimtyje glūdi palinkimas ne

grandioziškus planus kurti ir kitiems pavesti juos įvykdyti, bet prisitaikant prie aplinkybių jam gema, pasakytum, miniatiūriški sumanymai, ir jis pats imasi juos realizuoti. Šitokio tipo darbu jis pasireiškia ir socialinėj katalikų akcijoj (jis yra KVC vyriausiojoj valdyboj!), pakrypdamas daugiau karitatyvine ir religinio gyvenimo linkme. Jis dalyvauja juk labdarių organizacijose, dedasi religinio meno organizuoti, o pamatęs religinės literatūros stokojant pats parašo dar 1911 *Štai tavo motina — skaitymus gegužės mėn.*; kitais metais išverčia Heizės *Marijos Magdalenos dramą*, 1923 parašo *Kario kataliko sielos draugą* — maldaknygę, pagaliau inteligentų religiniam gyvenimui duoda *Šlovinkim Viešpatį*.

Per Didįjį karą užtrukęs Suomijoj, veltui laiko neleidžia: išverčia didįjį suomių liaudies epą — *Kalevalą*. Su tuo epu Sabaliausko, matyt, taip susigyventa, kad net savo paskesniuose originaliuose veikaluose neišvengė jo įtakos, imdamasis liaudies epą sulietuvinti, ištęsdamas savo kaip ir liaudies veikalus tam tikrais stilistiniais ir turinio pakartojimais, nukrypimais, kompozicijos nuodėmėmis, bet kartais labai pastabiai įžvelgdamas smulkmenas, epišku ramumu, tarpais pamargintu sentimentalizmu piešdamas suprozopopejintus gamtovaizdžius. Į jo veikalus įėjo net liaudies epe taip dažnai pasitaikanti kosminio vieningumo ir organiškumo idėja.

Tų veikalų 1917 pasirodė *Pančių* drama, kuri vaizduoja baudžiavos laikus, baudžiauninkų kylančio susipratimo apraiškas. Tais pačiais metais pasirodė ir jo antra drama *Kada rožės žydi*. Joje sudraminta liaudies pasaka, kaip nelaimingai pamilusius Dainiuką ir Skaistutę dievai pavertę vieną lakštingala, antrą rože. Ta pačia linkme autorius žengė dar vieną žingsnį *Laumės* (bene 1922?), sudramindamas liaudies pasaką apie žvejo vaiką, kurs paveldėjo pirklio turtus. Kritika nepalankiai sutiko šituos mėginimus jau dėl aukščiau susakytų priežasčių. Bet pastangos individualiai kūrybai panaudoti liaudies pasakas rado vėl pritarimo: tą pačią pasaką, kaip *Laumėse*, dramina dabar Putinas.

Su paskutiniu ir, be to, didžiausiu — apie 9000 eilučių — savo kūriniu *Savu keliu* Sabaliauskas išeina į poemos žanrą. Bet irgi tai savotiškas žanras — geografinis, istorinis ir kosminis epas apie Aukštaičių žemę, apie Nemunėlio ir Apasčios upių gimimą, jų kelią, ligi susijungiant.

Tačiau ne poezija kurti yra tikrasis Sabaliausko patraukimas, bet liaudies menas rinkti ir tyrinėti. Kurioj tik parapijoj jis buvo, šito darbo niekados nepamiršo. Net savo literatūrinį debiutą Sabaliauskas atliko su liaudies dainų tyrinėjimu. Iš liaudies dainų jam teko ir Žalios Rūtos slapyvardis, už kurį E. Radzikauskas paskiau barėsi.

Kaip į tautosakos darbą įsitraukė, painformuoja pats Sabaliauskas savo bičiulio prof. Niemi veikale *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimuos*. „Galimas daiktas, kad norą rinkti dainas yra sužadinę man Juškevičiaus dainų rinkiniai, kuriuos atliekamu laiku ėmiau skaityti turbūt jau antrame seminarijos kurse, vadinas 1891—2 m. Nes kai lietuvių kalbos profesorius, kun. Jaunius, mums, II kurso klierikams, metų gale davė egzaminams rašomąjį darbą, leisdamas temą sau pačiam pasirinkti, aš, daug medžiagos prisirinkęs iš Juškevičiaus rinkinių, pasiskyriau temą „Rūta mūsų dainose". Prof. Jaunius darbą įvertino „optime". Paskui per kun. Tumo rankas rašinys pateko į *Apžvalgą* 1895. Tai buvo mano pirmutinis spausdintas dalykas. Rinkdamas temai medžiagą, Juškevičiaus rinkiny užėjau rūtą, minimą šimtuose dainų, nustebau, tatai mane paragino rašyti apie rūtą, o paskui davė progos, drauge su pirmutinio rašinio antrašte, pasirinkti savo slapyvardžiu „Žalią Rūtą".

Išmoko skudučiuoti, ėmė rankioti dainas, ypačiai gausiai nuo 1907 sugrįžęs į Lietuvą, dainų melodijas ir muzikos instrumentus, tautodailę. Dalį tų dainų ir giesmių jis išspausdino sykiu su prof. Niemi gražiam rinkiny *Lietuvių dainos ir giesmės* 1911, dalį išspausdino *Tauta ir žodis*, dalis dainų, giesmių ir smulkiosios tautosakos per karą žuvo. 1916 Suomių literatūros draugija išleido Sabaliausko surinktas

Lietuvių dainų ir giesmių gaidas. Sudaręs gausų tautinės muzikos įrankių rinkinį, 1910 Vilniaus Mokslo draugijoj padarė pranešimą ir paskiau išspausdino apie *Žiemių rytiečių lietuvių tautinę muziką.* Šios srities straipsnių Sabaliauskas parašė ir daugiau. Be to, surinko apsčiai religinių giesmių melodijų.

Sabaliausko rinkiniai ypačiai svarbūs, kad parodo tautosaką iš Lietuvos šiaurės rytų, iš kur dar niekas nebuvo rinkęs. Mūsų tautosakos rinkimo istorijoj jis pirmas pastebėjo skirtumą tarp giesmės ir dainos.

Paskiausias Sabaliausko svarbus indėlis į tautosakos literatūrą yra jo išversti lietuviškai prof. Niemi *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai,* daugiau kaip trijų šimtų puslapių veikalas. Kun. Sabaliauskas svarbu pažymėti ir kaip vienas iš tų žmonių, kurie yra tiltas, arba jungiamoji grandis, lietuvių ir suomių tautoms. Dėl to ir jo sukaktį suomių spauda mini ne mažiau nuoširdžiai kaip lietuvių.

STASYS ŠALKAUSKIS

LIETUVIŲ TAUTINĖS MISIJOS RAIDOJE

1. Žmonės ir tautos su ambicija. — Amerikoje įprasta apie žmogų teirautis: kokia yra jo „ambicija"? Europiečiui ambicija reiškia neigiamą žymę — puikybę, išdidumą. Amerikiečiui tai reiškia asmens siekimą, tikslą, užsiangažavimą — būti prezidentu ar biznierium, Nobelio laureatu ar pilietinių teisių kovotoju ar pagaliau — hippy.

Ambicija, taip suprantama, turi praktinės žmogui reikšmės — priverčia jį įtempti visas jėgas; pasyvus laukimas virsta dinamišku veržlumu. Ir Amerikoje daugybė žmonių tokiu keliu virto savo likimo kalviais, ne likimo žaislais.

Taip suprantama ambicija turi reikšmės ir tautom. Tautos yra ne kas kita, kaip tų pačių žmonių kolektyvas. Kolektyvas gali būti pasyvus, palaidas ir net pakrikęs. Bet kai tarp kolektyvo narių atsiranda bendras siekimas, jis virsta didele dinamiška jėga. Toks tautų siekimas, veržimasis į tam tikrą ateities viziją vadinamas tautine misija, tautiniu pašaukimu.

2. Ar lietuvių tauta savo misiją jautė? Ar buvo, kas jai tautinę misiją rodė ir skatino ją vykdyti?

Dėmesį nukreipiame į du laikotarpius. Vienas — tautinis atgimimas, t.y. iki nepriklausomos Lietuvos. Šiame laikotarpyje Jonas Basanavičius tarė tautinės misijos žodžius. Pirmo *Aušros* nr. 1883 „Prakalboje“ rašė: „Juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, prigulinčiomis visai žmogystei, lygiai su mūsų kaimynais naudotis“.

Tie žodžiai buvo nauji lietuviam. Lig tol jie iš šalies girdėjo, kad lietuviai tesą kaimiečių masės, savo kultūros neturį ir negalį turėti; kad jų likimas — ištirpti tarp kaimynų — rusų, lenkų, vokiečių. Basanavičiaus žodžiai reiškė užsimojimą sulaikyti lietuvius nuo savęs žeminimo, nuo menkavertiškumo ir pažadinti jų ambicijas — laikyti save su kaimynais lygiaverčiais, siekti tų teisių, kuriom naudojasi kaimynai. Tai tautinės lygybės idealas, į kurį turėjo lietuviai veržtis.

Visas devynioliktojo amžiaus galas ir dvidešimtojo pradžia reiškėsi ta kryptimi. Ta kryptimi reiškėsi Maironio kurstomoji poezija. Ta kryptimi reiškėsi *Varpo* ūkinis, kultūrinis pozityvizmas. Ta kryptimi reiškėsi *Apžvalgos, Tėvynės sargo* rezistencija prieš pravoslavinimą ir prieš ateizmą.

Tautos didelė dalis buvo paveikta šios tautinės misijos. Beliko tik laiko ir palankių aplinkybių išnaudojimo klausimas, kad tautinės lygybės siekimas virstų dar vienu lygybės siekimu — nepriklausomos valstybės atstatymu. Tai buvo padaryta formaliai 1918 vasario 16 aktu.

Be tautinės misijos, išreikštos anais Basanavičiaus žodžiais, tauta nebūtų buvusi pajėgi atgauti valstybinės nepriklausomybės. Teisingai Basanavičius vadinamas ateities pramatytoju, tautinio atgimimo pranašu.

Antras laikotarpis — nepriklausoma Lietuva. Trejų metų pastangom ir kraujo aukom nepriklausomybė apginta. Tarptautiniais pripažinimais priimta į valstybių šeimą. Ar tuo jau viskas pasiekta?

3. Ar nauja valstybė turėjo prieš akis savo misiją, kurią ji

turi atlikti savo viduje ir kitų valstybių tarpe? — To meto geopolitinė padėtis naują valstybę siejo su Vakarų kaimynais, ne su Rytais. Buvo natūralu ir neišvengiama valstybės gyvenimą derinti su vakariniais kaimynais. Aiškiausiai, nors ir labai skausmingai, antrame dešimtmetyje prie vakarinių kaimynų prisiderino ūkis — Lietuva iš tradicinio javų ūkio persiorientavo į gyvulininkystės ir pienininkystės ūkį. Lengvai pasirinko ir valstybinio gyvenimo formą — demokratiją. Taip pat iš Vakarų, iš prancūzų. Žinom betgi, kaip sunkiai sekėsi demokratiją vykdyti. Ji nutrūko su 1926 metų perversmu.

Sunkiausia betgi buvo rasti kelią dvasinėje srityje, kultūrinėje.

Lengva pasakyti, kad ir šioje srity kelias buvo aiškus taip pat į Vakarus. Su Vakarais siejo katalikybė. Lietuvos liaudis buvo katalikiška. Bet intelektualai nebuvo toki. Daugumas intelektualų savo galvojimą ir skonį, sentimentus, papročius, tikėjimus buvo gavę iš Rytų. Kitaip ir būti negalėjo. Įsivaizduokime: dabar Lietuva atgauna laisvę, ir ten vyksta dalis lietuvių, kurie čia, Amerikoje, išaugę, jie, nori ar nenori, nusivežtų ten amerikinę kultūrą. O tada didelė dalis intelektualų grįžo iš Rusijos. Jie atėjo į valstybinį aparatą, aukštąsias mokyklas, teatrą, literatūrą. Jie atėjo su atsivežtom iš Rusijos simpatijom rusų kultūrai, rusų to meto dvasiai. O ta dvasia buvo stipriai paveikta nihilizmo, anarchizmo, ateizmo ar indiferentizmo, internacionalizmo. Tai vis dvasia, kuri laipsniškai vedė į Rusijos sugriuvimą ir bolševikinės tvarkos atėjimą. Ar nuostabu, kad pačioje valstybinio gyvenimo pradžioje (1920) viešame susirinkime tokis V. Krėvė-Mickevičius dėstė, jog Lietuva turi orientuotis į Rusiją. Tai nebuvo simpatijos komunizmui, bet tai buvo simpatijos Rusijai.

Tai srovė, kuri traukė į Rytus. Tuo pat metu kita srovė, mažesnė, traukė į Vakarus. Vakarų srovė reiškėsi per negausius studentus, kurie mokėsi Belgijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje. Dėmesio vertas buvo Belgijos katalikų uni-

versitetas Liuvene. Ten mokėsi būsimieji įtakingi Lietuvos gyvenime kunigai Kuraitis ir Reinys (taip pat Šultė, Viskanta). Dar didesnės reikšmės turėjo Šveicarijos katalikų universitetas Friburge. Prieš I pas. karą ten mokėsi kunigai Matulevičius, Būčys, Bielskus, o taip pat Marija Pečkauskaitė, lietuviškasis Foersteris. Karo metu ar tuojau po karo ten buvo kunigai: Česaitis, Daumantas, Mykolaitis, Steponaitis, Tamošaitis. Buvo ir pasauliečių: Bistras, Čepulis, Jucaitis, Leimonas, Raulinaitis, Ruginis, Turauskas. Taip pat moterys: Andziulytė (Ruginienė), Ambraziejūtė (Steponaitienė), Petrauskaitė (Krikščiūnienė), Urnežiūtė (Starkienė), Endziulaitytė (Gylienė). Pridėtinas dar iš Amerikos atvykęs Kazys Pakštas. Tai buvo šiltadaržis, kuriame brendo lietuvių intelektualų galvojimas, skonis. Tai buvo didelė intelektualinė jėga Lietuvos kultūriniam gyvenimui. Gana suminėti, kad 1919 ten buvo 22 lietuviai ir netrukus 9 iš jų tapo Lietuvos aukštųjų mokyklų profesoriai, o prie jų prisijungė dar toki šveicarai kaip Alfredas Sennas, Juozas Eretas, suvaidinęs Lietuvos gyvenime talentingiausio organizatoriaus ir dinamintojo rolę.

Jei pasaulėžiūrinėse diskusijose pasakoma apie įtakas iš Maskvos ir Romos, tai Lietuvos reikalui tiksliau būtų kalbėti apie įtakas iš milijoninės Maskvos ir mažučio, vos 130,000 gyventojų turinčio Friburgo.

Jei pradžioje buvo klausimas, ar nauja valstybė turi bendrą kultūrinį veržimąsi — idealą, tai apžvalga rodo lietuvius tuo metu kultūriniu atžvilgiu pakrikusius, be misijos, be idealo.

Tačiau Friburge ėmė reikštis tautinio idealo ieškojimas, ir netrukus jis buvo pasiūlytas. Tas ieškotojas, naujo kelio rodytojas, ateities vizijos kūrėjas buvo Stasys Šalkauskis.

4. Tautinės vizijos kūrėjas. — Friburge St. Šalkauskis pasirodė 1915. Jis buvo jau 31 metų, jau baigęs 1912 Maskvos universitete teisę. Jau keletą metų dirbęs admi-

nistracijoje Turkestane. Buvo giliau pažinęs ir įsijautęs intelektualų daugumos pasaulėžiūrines linijas ir taip pat mažumos, kuriai atstovavo Vladimiras Solovjovas.

Naują žmogų Friburge taip apibūdino prof. J. Eretas: „Iškart jį pastebėjau, nes vien jau savo išvaizda jis visiems krito į akis. Aukštoko ūgio ir liesutis, jis padarė įspūdį trapaus sutvėrimėlio, kurį ir lengviausias vėjelis gali nupūsti. Jo eisena buvo tokia netikra — tiesiog norėjai jį paremti, kad nepavirstų... Kiti jo tautiečiai šalia jo atrodė kaip tikri milžinai, kuriuos Dievas grubia ranka buvo nulipdęs. Šie savo išore nustelbdavo tą plonakūnį filosofą, kurio turėjai ieškoti už kitų nugaros. Jis tenai nesislėpė, nes bailus nebuvo; tik nenorėjo prasikišti. Tokio mandagumo žmogaus dar niekad nebuvau sutikęs. Dailiu savo elgesiu jis buvo tikras aristokratas, dvasios aristokratas. Šalkauskis nebuvo etiketo žmogus, nes jo mandagumas plaukė iš pagarbos žmogui, iš meilės artimui... Dėl to ir nejučiomis jis tapo siela to ratelio, kuriame jis sukinėjosi" (J. Eretas, *Šalkauskis*, p. 47).

O K. Pakštas prideda: „Jis buvo labai kultivuotas mistikas, eteriškos sielos žmogus, labai švelnus ir kuklus, susidvasinęs iki smegenų gelmės. — Lithuanijos susirinkimams besibaigiant, jis dažnai būdavo paprašomas truputį pakalbėti kokia nors nuotaikinga tema. Jis kalbėdavo apie draugiškumą, gerumą. Jo kalbos sukeldavo kilnių jausmų, jos visiems dvelkė gėriu, grožiu, jaukumu, nuoširdumu. Ir po 35 metų jaučiu ilgesį tų kuklių dvasinių puotų šiame suardytame pasaulyje" (t.p., p. 48).

Tame rately kaito idealistiniai pasiryžimai pasiruošti taip, kad, anot Šalkauskio, galėtų „tarnauti šventajam tėvynės darbui". Idealizmas buvo didžioji jėga, variklis tarnauti Lietuvai.

5. Kuria linkme tarnauti? Šalkauskis ir jo artimieji draugai nesirengė leistis į politiką. Jau tada matė, kiek ji nešvari,

kada vykdoma nepasiruošusių visuomeniniam darbui žmonių. Jie ryžosi atnaujinti patį žmogų, išauklėti Lietuvoje intelektualinį ir moralinį elitą, kuris galėtų vadovauti tautai. Tad pasiryžo pastatyti, Šalkauskio žodžiais kun. Tumui, „prieš netikusios politikos pakraipą lemtą auklėjimo jėgą. Prie šitos rūšies priklauso ir mano planai apie Lietuvos edukaciją. Tuo tikslu su filosofija einu ir pedagogikos mokslą" (t.p., p. 55).

Po tų Šalkauskio žodžių tenka patikslinti įprastinį pasakymą, kad Šalkauskis filosofas. Filosofas — taip, bet jo filosofija nebus atitrūkusi nuo laiko ir erdvės į grynų idėjų pasaulį. Jo filosofinis žvilgsnis visada atsirems į dvi plotmes — į idealistinę plotmę ir į faktinę plotmę, tikrovę. Šį jo filosofijos pobūdį tiksliai aptaria vieno jo straipsnio (*Židiny*) vardas: „Momento reikalai ir principų reikalavimai". Tie momento reikalai tai bus visas poros dešimčių Lietuvos gyvenimas — politika, mokslas, sportas, menas — netgi šokiai. Visus tuos „momento" reiškinius Šalkauskis vertins „principų" šviesoje. Tuo atveju Šalkauskis bus daugiau tautos auklėtojas nei filosofas.

To auklėjimo siekimas — sukurti naują lietuvį intelektualą, naują politikos, ūkio, kultūros kūrėją. Tokios kūrėjo veiklos vaisius bus nauja civilizacija — tokia, kuri rastų sau originalią vietą tarp kitų tautų civilizacijų ir jas papildytų kaip įvairiaspalvį gėlyną naujais žiedais.

Tokiu dvasios pagavimu Šalkauskis su artimais draugais Friburge svajojo, kaip liudija Pakštas. Svajojo tokiais žodžiais:

> Ir supinsim iš savo brangios tėvynės gyvą dainelę,
> Ir padarysim iš jos pasigėrėjimą amžiams...

6. Kokia bus tos naujos Lietuvos tautinės misijos vizija? — Tą viziją Šalkauskis išdėstė Friburge 1919 parašytoje

knygoje *Sur les confins de deux mondes* — dviejų pasaulių riboje.

Tiedu pasauliai — tai Rytai ir Vakarai. Tarp jų Lietuva. Pagal tą knygą lietuvių tauta pradžioje buvusi Rytų įtakoje; nuo krikščionybės priėmimo prisiėmė ir Vakarų įtaką per lenkus. Ateinąs trečias laikotarpis, kada Rytų ir Vakarų civilizacijos pradus lietuvių tauta gali savyje suderinti sintezės keliu.

Rytų civilizacijoje Šalkauskis matė persvarą dvasios, Vakarų civilizacijoje persvarą technikos; Rytų civilizacijoje persvarą intuicijos ir tikėjimo, Vakarų civilizacijoje persvarą racionalizmo ir organizacijos. Rytų ir Vakarų civilizacijos derinimas ir gilinimas lietuvio charaktery duotų naujos aukštos kultūros giliai humanistinį žmogų — su nauju galvojimu, nauja pasaulėjauta, iš kurios plauktų jau nauja kūryba. Tai būtų originalus lietuvių indėlis į kultūrinį tautų pasaulį. Jis apsaugotų pačius lietuvius nuo vienašališko pasinešimo į Vakarus ar Rytus.

Rytų - Vakarų dvasios sintezė buvo ta nauja misija, kurią pristatė Šalkauskis tautai. Pristatė minėtoje knygoje. Ją kartojo savo 1921—22 leistame žurnale *Romuvoje* lietuviškai. Ją kartojo ir vėliau 1933 išleistoje knygoje *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Realizuoti savo civilizacijoje dviejų pasaulių arba tikriau dviejų mūsų pasaulio pusių sintezę — štai aukštasis tautos pašaukimas, štai idealas, vertas didžiausių pastangų, didžiausių aukų“ (cit. *Į Laisvę*, 1958 Nr. 15, p. 6).

7. Ar naujos misijos vizija buvo priimta? — Šalkauskis nuo 1920 metų buvo jau Lietuvoje. Kitais metais išleido minėtą žurnalą *Romuvą*. Paskui dar antrą nr. Sustojo, nes nebuvo pasisekimo. Paskui buvo profesorius iki sovietinės okupacijos ir paskutinis nepriklausomo universiteto rektorius. Nuo 1927 iki 1930 buvo Ateitininkų federacijos

vadas, L. katalikų mokslo akademijos pirmininkas. O tačiau patenkintas nebuvo.

Pirmiausia jo siūloma misija neprigijo. „Šalkauskio peršama sintezė — vertina Maceina jau iš 1958 metų perspektyvos — buvo sutikta gana abejingai ir net priešiškai... Net ir tie, kurie jam iš esmės pritarė, rado, kad kultūrinė sintezė, kaip buvo Šalkauskio siūloma, reikalinga žymių pakaitų". (A. Maceina, t.p., p. 6—7).

Blogiau betgi buvo tai, kad tie, kurie atmetė kultūrinės sintezės idėją, jos vietoj nieko kito nepasiūlė. Maceina teisingai pastebėjo: „Kultūrinės sintezės nepasisekimas jokio naujo kultūrinio idealo nepažadino. Kultūros srityje mes gyvenome pilką kasdieninį gyvenimą, neturėdami patraukląus centro, aplinkui kurį susitelktų mūsų dėmesys ir mūsų pastangos" (t. p., p. 8).

Būtų per ilga analizuoti priežastis, kodėl Šalkauskio idealas liko be atgarsio. Galima tik pastebėti, kad tie, kurie savo kultūrinę dvasią buvo atsinešę iš Rytų, negalėjo būti patenkinti Šalkauskio matomais Rytų dvasios elementais. Jis matė tuos elementus, kurie labiausiai reiškėsi Solovjovo dvasioje — gilią kontempliaciją, esmės ieškojimą, tikėjimą, kuris persunktų visą žmogaus asmenybę. O tai buvo priešinga tiem elementam, kurie buvo parsinešti iš Rusijos — nihilizmui, ateizmui, internacionalizmui. Tiem, kurie norėjo reikštis su Vakarų dvasia, buvo nepriimtina iš viso, kas siejama su ruso ar lenko vardu, iš kur patirta tiek skriaudų.

8. Ar Šalkauskio sintezės idealas mirė negyvenęs? — Iš dabartinės perspektyvos aš jungiuosi prie Maceinos minties, pareikštos 1958 metais: „Aš ir šiandien esu įsitikinęs, kad tai buvo didis idealas... Man ir šiandien atrodo, kad Šalkauskio intuicija, esą lietuvių tauta yra pašaukta būti susitikimo erdve tarp Rytų ir Vakarų, yra teisinga. Net ir tremtyje šis uždavinys nenyksta" (t.p., p. 2 ir 7).

Kiekviena teorija yra taikoma konkrečiam laikui. Šal-

kauskio laikais buvo aktualūs geografiniai Rytai ir Vakarai, nes iš tų dvejopų pusių reiškėsi intelektualinės įtakos. Net ir šiandien Lietuvos erdvėje, nors ji užgožta Rytų, ne tokių Rytų, kokius suprato tada Šalkauskis, — tačiau Lietuva ir dabar ilgisi Vakarų. Ir patys rusai supranta, kad Lietuva artimesnė Vakaram. Jie vyksta į Lietuvą kaip į jiem pasiekti galimus Vakarus.

Šalkauskio teorija nenustojo prasmės, jei taikysim ją išeivijos gyvenimui. Esminis gi anos teorijos principas yra vengti pasidavimo kraštutinumam, ekstremizmam, ar jie būtų iš vienos ar iš kitos aplinkos. Išlaikyti pusiausvyrą. Antra, kiekviena nauja aplinka atsineša gerų ir blogų elementų. Nuo naujos aplinkos nereikia užsitverti ir tik savyje skęsti; reikia iš jos prisiimti geruosius elementus ir juos įskiepyti į savyje turimus. Nelaimė — kad lengviau priimami blogieji. Trečia, tarp gerųjų elementų Šalkauskis matė tuos, kuriuos jis priskyrė Rytų dvasiai — mistinį tikėjimą, kuris virsta žmogaus šviesa ir jos vadovu; jei vakarų krikščioniškieji, demokratiniai, tautiniai idealai bus persunkti tuo tikėjimu ir jei tokiai asmenybei bus duota vakarietinė organizacija, dinamika, — tada kils didelė pozityvi jėga. Taigi vėl — Rytų ir Vakarų dvasios sintezė ir šiais laikais tegali gelbėti žmoniją nuo katastrofos. Ta mintimi yra prašnekęs ir vyskupas Sheen *Life of Christ* įžangoje, sakydamas, kad krikščionybėje turi susijungti Kryžius ir Kristus. Bet jis mato dabartiniu metu „divorsą" tarp Kryžiaus ir Kristaus. Vakaruose yra Kristus be Kryžiaus. Rytuose yra Kryžius be Kristaus. Sheen spėja, kad išganymas yra artimesnis Rytam, mini konkrečiai Sovietų Rusiją, kur tėra Kryžius, negu Vakaram, kurie išpažįsta Kristų be Kryžiaus...

Bet grįžkim prie Lietuvos, kuri Šalkauskio kultūrinės sintezės nepažino ir nepriėmė.

9. Ką matė ir ką pergyveno tada sintezės idealo kūrėjas? — Matė Lietuvoje kultūrinio gyvenimo reiškinius sprogi-

nėjant vienašališkai — rytietine linkme. Pirmame dešimtmety kaip sprogimai buvo *Keturių vėjų* (1922—27) sukeltas sąjūdis. Jis nešė futurizmą Lietuvai ne tiesiai iš italų, bet per Rusiją, tarpininkaujant Majakovskiui. Antrame dešimtmety kitas literatūrinis sąjūdis — *Trečio fronto* (1930), paskiau žurnalas *Literatūra* (1936) nešė Lietuvai iš Rytų jau tiesiai komunistinę srovę, „socialistinį realizmą" su lietuviško berno kultu.

Negalėjo Šalkauskio džiuginti nė moralinio gyvenimo eiga. Su antruoju dešimtmečiu ėmė reikštis miesto kultūros persvara prieš kaimą. Miestas gi pavergia kaimą. Kaimo berneliai skuba pasisavinti ne būtinai geruosius miesto kultūros elementus. Šalkauskis matė plintantį suburžuazėjimą visuose sluoksniuose. Labiausiai pergyveno suburžuazėjimą tarp katalikų.

Šalkauskio to meto mintis ir jausmus taikliai pavaizduoja prof. J. Eretas epizodu iš atostogų Kačerginėje: „ ‚Ankstyvesnis idealizmas — skundėsi Šalkauskis — blėsta; daugiau žiūrima asmeninės naudos. Nyksta sąžinė ir pareigos jausmas'. Kas dėl viso to kaltas? — ‚Kaltas yra pats lietuvis, iš senovės žemvaldys, per daug prisirišęs prie medžiaginių turtų. Anksčiau kibo į žemę, dabar kimba į litą. Blogiausia, kad ir katalikų šviesuomenė, kuri turėtų būti mūsų pasididžiavimas, taip pat užsikrečia tuo ‚litizmu'. O jaunoji karta ar ne tam tik studijuoja' " (p. 209—210).

O kita proga Šalkauskis Eretui kalbėjo: „Man džiugu, kai kylama nurodyta linkme, man skaudu, kai nenorima pasistiebti. Iš mūsų katalikų gyvenimo man truputis džiaugsmo, bet kur kas daugiau skausmo. Tai toks jau mano kryžius. Nešiu jį kaip auką, kurią Dievas kiekvienam kad ir skirtinga forma skiria" (p. 158).

Šalkauskis mėgina suorganizuoti pylimą prieš moralinio nuosmūkio bangą. Meta naują idėją — uždegti Sekminių ugnį. Sekminės — šv. Dvasios šventė. Dvasios, kuri ap-

turi atlikti savo viduje ir kitų valstybių tarpe? — To meto geopolitinė padėtis naują valstybę siejo su Vakarų kaimynais, ne su Rytais. Buvo natūralu ir neišvengiama valstybės gyvenimą derinti su vakariniais kaimynais. Aiškiausiai, nors ir labai skausmingai, antrame dešimtmetyje prie vakarinių kaimynų prisiderino ūkis — Lietuva iš tradicinio javų ūkio persiorientavo į gyvulininkystės ir pienininkystės ūkį. Lengvai pasirinko ir valstybinio gyvenimo formą — demokratiją. Taip pat iš Vakarų, iš prancūzų. Žinom betgi, kaip sunkiai sekėsi demokratiją vykdyti. Ji nutrūko su 1926 metų perversmu.

Sunkiausia betgi buvo rasti kelią dvasinėje srityje, kultūrinėje.

Lengva pasakyti, kad ir šioje srity kelias buvo aiškus taip pat į Vakarus. Su Vakarais siejo katalikybė. Lietuvos liaudis buvo katalikiška. Bet intelektualai nebuvo toki. Daugumas intelektualų savo galvojimą ir skonį, sentimentus, papročius, tikėjimus buvo gavę iš Rytų. Kitaip ir būti negalėjo. Įsivaizduokime: dabar Lietuva atgauna laisvę, ir ten vyksta dalis lietuvių, kurie čia, Amerikoje, išaugę, jie, nori ar nenori, nusivežtų ten amerikinę kultūrą. O tada didelė dalis intelektualų grįžo iš Rusijos. Jie atėjo į valstybinį aparatą, aukštąsias mokyklas, teatrą, literatūrą. Jie atėjo su atsivežtom iš Rusijos simpatijom rusų kultūrai, rusų to meto dvasiai. O ta dvasia buvo stipriai paveikta nihilizmo, anarchizmo, ateizmo ar indiferentizmo, internacionalizmo. Tai vis dvasia, kuri laipsniškai vedė į Rusijos sugriuvimą ir bolševikinės tvarkos atėjimą. Ar nuostabu, kad pačioje valstybinio gyvenimo pradžioje (1920) viešame susirinkime tokis V. Krėvė-Mickevičius dėstė, jog Lietuva turi orientuotis į Rusiją. Tai nebuvo simpatijos komunizmui, bet tai buvo simpatijos Rusijai.

Tai srovė, kuri traukė į Rytus. Tuo pat metu kita srovė, mažesnė, traukė į Vakarus. Vakarų srovė reiškėsi per negausius studentus, kurie mokėsi Belgijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje. Dėmesio vertas buvo Belgijos katalikų uni-

versitetas Liuvene. Ten mokėsi būsimieji įtakingi Lietuvos gyvenime kunigai Kuraitis ir Reinys (taip pat Šultė, Viskanta). Dar didesnės reikšmės turėjo Šveicarijos katalikų universitetas Friburge. Prieš I pas. karą ten mokėsi kunigai Matulevičius, Būčys, Bielskus, o taip pat Marija Pečkauskaitė, lietuviškasis Foersteris. Karo metu ar tuojau po karo ten buvo kunigai: Česaitis, Daumantas, Mykolaitis, Steponaitis, Tamošaitis. Buvo ir pasauliečių: Bistras, Čepulis, Jucaitis, Leimonas, Raulinaitis, Ruginis, Turauskas. Taip pat moterys: Andziulytė (Ruginienė), Ambraziejūtė (Steponaitienė), Petrauskaitė (Krikščiūnienė), Urnežiūtė (Starkienė), Endziulaitytė (Gylienė). Pridėtinas dar iš Amerikos atvykęs Kazys Pakštas. Tai buvo šiltadaržis, kuriame brendo lietuvių intelektualų galvojimas, skonis. Tai buvo didelė intelektualinė jėga Lietuvos kultūriniam gyvenimui. Gana suminėti, kad 1919 ten buvo 22 lietuviai ir netrukus 9 iš jų tapo Lietuvos aukštųjų mokyklų profesoriai, o prie jų prisijungė dar toki šveicarai kaip Alfredas Sennas, Juozas Eretas, suvaidinęs Lietuvos gyvenime talentingiausio organizatoriaus ir dinamintojo rolę.

Jei pasaulėžiūrinėse diskusijose pasakoma apie įtakas iš Maskvos ir Romos, tai Lietuvos reikalui tiksliau būtų kalbėti apie įtakas iš milijoninės Maskvos ir mažučio, vos 130,000 gyventojų turinčio Friburgo.

Jei pradžioje buvo klausimas, ar nauja valstybė turi bendrą kultūrinį veržimąsi — idealą, tai apžvalga rodo lietuvius tuo metu kultūriniu atžvilgiu pakrikusius, be misijos, be idealo.

Tačiau Friburge ėmė reikštis tautinio idealo ieškojimas, ir netrukus jis buvo pasiūlytas. Tas ieškotojas, naujo kelio rodytojas, ateities vizijos kūrėjas buvo Stasys Šalkauskis.

4. Tautinės vizijos kūrėjas. — Friburge St. Šalkauskis pasirodė 1915. Jis buvo jau 31 metų, jau baigęs 1912 Maskvos universitete teisę. Jau keletą metų dirbęs admi-

nistracijoje Turkestane. Buvo giliau pažinęs ir įsijautęs intelektualų daugumos pasaulėžiūrines linijas ir taip pat mažumos, kuriai atstovavo Vladimiras Solovjovas.

Naują žmogų Friburge taip apibūdino prof. J. Eretas: „Iškart jį pastebėjau, nes vien jau savo išvaizda jis visiems krito į akis. Aukštoko ūgio ir liesutis, jis padarė įspūdį trapaus sutvėrimėlio, kurį ir lengviausias vėjelis gali nupūsti. Jo eisena buvo tokia netikra — tiesiog norėjai jį paremti, kad nepavirstų... Kiti jo tautiečiai šalia jo atrodė kaip tikri milžinai, kuriuos Dievas grubia ranka buvo nulipdęs. Šie savo išore nustelbdavo tą plonakūnį filosofą, kurio turėjai ieškoti už kitų nugaros. Jis tenai nesislėpė, nes bailus nebuvo; tik nenorėjo prasikišti. Tokio mandagumo žmogaus dar niekad nebuvau sutikęs. Dailiu savo elgesiu jis buvo tikras aristokratas, dvasios aristokratas. Šalkauskis nebuvo etiketo žmogus, nes jo mandagumas plaukė iš pagarbos žmogui, iš meilės artimui... Dėl to ir nejučiomis jis tapo siela to ratelio, kuriame jis sukinėjosi“ (J. Eretas, *Šalkauskis*, p. 47).

O K. Pakštas prideda: „Jis buvo labai kultivuotas mistikas, eteriškos sielos žmogus, labai švelnus ir kuklus, susidvasinęs iki smegenų gelmės. — Lithuanijos susirinkimams besibaigiant, jis dažnai būdavo paprašomas truputį pakalbėti kokia nors nuotaikinga tema. Jis kalbėdavo apie draugiškumą, gerumą. Jo kalbos sukeldavo kilnių jausmų, jos visiems dvelkė gėriu, grožiu, jaukumu, nuoširdumu. Ir po 35 metų jaučiu ilgesį tų kuklių dvasinių puotų šiame suardytame pasaulyje“ (t.p., p. 48).

Tame rately kaito idealistiniai pasiryžimai pasiruošti taip, kad, anot Šalkauskio, galėtų „tarnauti šventajam tėvynės darbui“. Idealizmas buvo didžioji jėga, variklis tarnauti Lietuvai.

5. Kuria linkme tarnauti? Šalkauskis ir jo artimieji draugai nesirengė leistis į politiką. Jau tada matė, kiek ji nešvari,

kada vykdoma nepasiruošusių visuomeniniam darbui žmonių. Jie ryžosi atnaujinti patį žmogų, išauklėti Lietuvoje intelektualinį ir moralinį elitą, kuris galėtų vadovauti tautai. Tad pasiryžo pastatyti, Šalkauskio žodžiais kun. Tumui, „prieš netikusios politikos pakraipą lemtą auklėjimo jėgą. Prie šitos rūšies priklauso ir mano planai apie Lietuvos edukaciją. Tuo tikslu su filosofija einu ir pedagogikos mokslą" (t.p., p. 55).

Po tų Šalkauskio žodžių tenka patikslinti įprastinį pasakymą, kad Šalkauskis filosofas. Filosofas — taip, bet jo filosofija nebus atitrūkusi nuo laiko ir erdvės į grynų idėjų pasaulį. Jo filosofinis žvilgsnis visada atsirems į dvi plotmes — į idealistinę plotmę ir į faktinę plotmę, tikrovę. Šį jo filosofijos pobūdį tiksliai aptaria vieno jo straipsnio (*Židiny*) vardas: „Momento reikalai ir principų reikalavimai". Tie momento reikalai tai bus visas poros dešimčių Lietuvos gyvenimas — politika, mokslas, sportas, menas — netgi šokiai. Visus tuos „momento" reiškinius Šalkauskis vertins „principų" šviesoje. Tuo atveju Šalkauskis bus daugiau tautos auklėtojas nei filosofas.

To auklėjimo siekimas — sukurti naują lietuvį intelektualą, naują politikos, ūkio, kultūros kūrėją. Tokios kūrėjo veiklos vaisius bus nauja civilizacija — tokia, kuri rastų sau originalią vietą tarp kitų tautų civilizacijų ir jas papildytų kaip įvairiaspalvį gėlyną naujais žiedais.

Tokiu dvasios pagavimu Šalkauskis su artimais draugais Friburge svajojo, kaip liudija Pakštas. Svajojo tokiais žodžiais:

> Ir supinsim iš savo brangios tėvynės gyvą dainelę,
> Ir padarysim iš jos pasigėrėjimą amžiams...

6. Kokia bus tos naujos Lietuvos tautinės misijos vizija? — Tą viziją Šalkauskis išdėstė Friburge 1919 parašytoje

knygoje *Sur les confins de deux mondes* — dviejų pasaulių riboje.

Tiedu pasauliai — tai Rytai ir Vakarai. Tarp jų Lietuva. Pagal tą knygą lietuvių tauta pradžioje buvusi Rytų įtakoje; nuo krikščionybės priėmimo prisiėmė ir Vakarų įtaką per lenkus. Ateinąs trečias laikotarpis, kada Rytų ir Vakarų civilizacijos pradus lietuvių tauta gali savyje suderinti sintezės keliu.

Rytų civilizacijoje Šalkauskis matė persvarą dvasios, Vakarų civilizacijoje persvarą technikos; Rytų civilizacijoje persvarą intuicijos ir tikėjimo, Vakarų civilizacijoje persvarą racionalizmo ir organizacijos. Rytų ir Vakarų civilizacijos derinimas ir gilinimas lietuvio charaktery duotų naujos aukštos kultūros giliai humanistinį žmogų — su nauju galvojimu, nauja pasaulėjauta, iš kurios plauktų jau nauja kūryba. Tai būtų originalus lietuvių indėlis į kultūrinį tautų pasaulį. Jis apsaugotų pačius lietuvius nuo vienašališko pasinešimo į Vakarus ar Rytus.

Rytų - Vakarų dvasios sintezė buvo ta nauja misija, kurią pristatė Šalkauskis tautai. Pristatė minėtoje knygoje. Ją kartojo savo 1921—22 leistame žurnale *Romuvoje* lietuviškai. Ją kartojo ir vėliau 1933 išleistoje knygoje *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Realizuoti savo civilizacijoje dviejų pasaulių arba tikriau dviejų mūsų pasaulio pusių sintezę — štai aukštasis tautos pašaukimas, štai idealas, vertas didžiausių pastangų, didžiausių aukų" (cit. *Į Laisvę*, 1958 Nr. 15, p. 6).

7. Ar naujos misijos vizija buvo priimta? — Šalkauskis nuo 1920 metų buvo jau Lietuvoje. Kitais metais išleido minėtą žurnalą *Romuvą*. Paskui dar antrą nr. Sustojo, nes nebuvo pasisekimo. Paskui buvo profesorius iki sovietinės okupacijos ir paskutinis nepriklausomo universiteto rektorius. Nuo 1927 iki 1930 buvo Ateitininkų federacijos

vadas, L. katalikų mokslo akademijos pirmininkas. O tačiau patenkintas nebuvo.

Pirmiausia jo siūloma misija neprigijo. ,,Šalkauskio peršama sintezė — vertina Maceina jau iš 1958 metų perspektyvos — buvo sutikta gana abejingai ir net priešiškai... Net ir tie, kurie jam iš esmės pritarė, rado, kad kultūrinė sintezė, kaip buvo Šalkauskio siūloma, reikalinga žymių pakaitų". (A. Maceina, t.p., p. 6—7).

Blogiau betgi buvo tai, kad tie, kurie atmetė kultūrinės sintezės idėją, jos vietoj nieko kito nepasiūlė. Maceina teisingai pastebėjo: ,,Kultūrinės sintezės nepasisekimas jokio naujo kultūrinio idealo nepažadino. Kultūros srityje mes gyvenome pilką kasdieninį gyvenimą, neturėdami patraukłaus centro, aplinkui kurį susitelktų mūsų dėmesys ir mūsų pastangos" (t. p., p. 8).

Būtų per ilga analizuoti priežastis, kodėl Šalkauskio idealas liko be atgarsio. Galima tik pastebėti, kad tie, kurie savo kultūrinę dvasią buvo atsinešę iš Rytų, negalėjo būti patenkinti Šalkauskio matomais Rytų dvasios elementais. Jis matė tuos elementus, kurie labiausiai reiškėsi Solovjovo dvasioje — gilią kontempliaciją, esmės ieškojimą, tikėjimą, kuris persunktų visą žmogaus asmenybę. O tai buvo priešinga tiem elementam, kurie buvo parsinešti iš Rusijos — nihilizmui, ateizmui, internacionalizmui. Tiem, kurie norėjo reikštis su Vakarų dvasia, buvo nepriimtina iš viso, kas siejama su ruso ar lenko vardu, iš kur patirta tiek skriaudų.

8. Ar Šalkauskio sintezės idealas mirė negyvenęs? — Iš dabartinės perspektyvos aš jungiuosi prie Maceinos minties, pareikštos 1958 metais: ,,Aš ir šiandien esu įsitikinęs, kad tai buvo didis idealas... Man ir šiandien atrodo, kad Šalkauskio intuicija, esą lietuvių tauta yra pašaukta būti susitikimo erdve tarp Rytų ir Vakarų, yra teisinga. Net ir tremtyje šis uždavinys nenyksta" (t.p., p. 2 ir 7).

Kiekviena teorija yra taikoma konkrečiam laikui. Šal-

kauskio laikais buvo aktualūs geografiniai Rytai ir Vakarai, nes iš tų dvejopų pusių reiškėsi intelektualinės įtakos. Net ir šiandien Lietuvos erdvėje, nors ji užgožta Rytų, ne tokių Rytų, kokius suprato tada Šalkauskis, — tačiau Lietuva ir dabar ilgisi Vakarų. Ir patys rusai supranta, kad Lietuva artimesnė Vakaram. Jie vyksta į Lietuvą kaip į jiem pasiekti galimus Vakarus.

Šalkauskio teorija nenustojo prasmės, jei taikysim ją išeivijos gyvenimui. Esminis gi anos teorijos principas yra vengti pasidavimo kraštutinumam, ekstremizmam, ar jie būtų iš vienos ar iš kitos aplinkos. Išlaikyti pusiausvyrą. Antra, kiekviena nauja aplinka atsineša gerų ir blogų elementų. Nuo naujos aplinkos nereikia užsitverti ir tik savyje skęsti; reikia iš jos prisiimti geruosius elementus ir juos įskiepyti į savyje turimus. Nelaimė — kad lengviau priimami blogieji. Trečia, tarp gerųjų elementų Šalkauskis matė tuos, kuriuos jis priskyrė Rytų dvasiai — mistinį tikėjimą, kuris virsta žmogaus šviesa ir jos vadovu; jei vakarų krikščioniškieji, demokratiniai, tautiniai idealai bus persunkti tuo tikėjimu ir jei tokiai asmenybei bus duota vakarietinė organizacija, dinamika, — tada kils didelė pozityvi jėga. Taigi vėl — Rytų ir Vakarų dvasios sintezė ir šiais laikais tegali gelbėti žmoniją nuo katastrofos. Ta mintimi yra prašnekęs ir vyskupas Sheen *Life of Christ* įžangoje, sakydamas, kad krikščionybėje turi susijungti Kryžius ir Kristus. Bet jis mato dabartiniu metu „divorsą“ tarp Kryžiaus ir Kristaus. Vakaruose yra Kristus be Kryžiaus. Rytuose yra Kryžius be Kristaus. Sheen spėja, kad išganymas yra artimesnis Rytam, mini konkrečiai Sovietų Rusiją, kur tėra Kryžius, negu Vakaram, kurie išpažįsta Kristų be Kryžiaus...

Bet grįžkim prie Lietuvos, kuri Šalkauskio kultūrinės sintezės nepažino ir nepriėmė.

9. Ką matė ir ką pergyveno tada sintezės idealo kūrėjas? — Matė Lietuvoje kultūrinio gyvenimo reiškinius sprogi-

nėjant vienašališkai — rytietine linkme. Pirmame dešimtmety kaip sprogimai buvo *Keturių vėjų* (1922—27) sukeltas sąjūdis. Jis nešė futurizmą Lietuvai ne tiesiai iš italų, bet per Rusiją, tarpininkaujant Majakovskiui. Antrame dešimtmety kitas literatūrinis sąjūdis — *Trečio fronto* (1930), paskiau žurnalas *Literatūra* (1936) nešė Lietuvai iš Rytų jau tiesiai komunistinę srovę, „socialistinį realizmą“ su lietuviško berno kultu.

Negalėjo Šalkauskio džiuginti nė moralinio gyvenimo eiga. Su antruoju dešimtmečiu ėmė reikštis miesto kultūros persvara prieš kaimą. Miestas gi pavergia kaimą. Kaimo berneliai skuba pasisavinti ne būtinai geruosius miesto kultūros elementus. Šalkauskis matė plintantį suburžuazėjimą visuose sluoksniuose. Labiausiai pergyveno suburžuazėjimą tarp katalikų.

Šalkauskio to meto mintis ir jausmus taikliai pavaizduoja prof. J. Eretas epizodu iš atostogų Kačerginėje: „ ‚Ankstyvesnis idealizmas — skundėsi Šalkauskis — blėsta; daugiau žiūrima asmeninės naudos. Nyksta sąžinė ir pareigos jausmas‘. Kas dėl viso to kaltas? — ‚Kaltas yra pats lietuvis, iš senovės žemvaldys, per daug prisirišęs prie medžiaginių turtų. Anksčiau kibo į žemę, dabar kimba į litą. Blogiausia, kad ir katalikų šviesuomenė, kuri turėtų būti mūsų pasididžiavimas, taip pat užsikrečia tuo ‚litizmu‘. O jaunoji karta ar ne tam tik studijuoja‘ “ (p. 209—210).

O kita proga Šalkauskis Eretui kalbėjo: „Man džiugu, kai kylama nurodyta linkme, man skaudu, kai nenorima pasistiebti. Iš mūsų katalikų gyvenimo man truputis džiaugsmo, bet kur kas daugiau skausmo. Tai toks jau mano kryžius. Nešiu jį kaip auką, kurią Dievas kiekvienam kad ir skirtinga forma skiria“ (p. 158).

Šalkauskis mėgina suorganizuoti pylimą prieš moralinio nuosmūkio bangą. Meta naują idėją — uždegti Sekminių ugnį. Sekminės — šv. Dvasios šventė. Dvasios, kuri ap-

savo butą. Tėvas niekina daktarų mokslą, pats vis geriau išmanantis dedas“ (1909.12.13).

Morta jaučia skirtumą tarp savosios kartos ir tėvų kartos kaip tik labiausiai socialinėse pažiūrose. Iš jos laiškų matyti, kaip tie senieji Zauniai, kurie rodės toki pažangūs ir veiksmingi, su senatve nuo pažangos atsilieka ir tenkinasi esama padėtim — kam viso to reikia. „Marė tokiame atsitikime daugiausia kenčia, ji negali matyti neteisybės, bet ne visuomet įstengia apveikti kitų godumą. Tėvas ir mama, kad palengvintų sąžinę, mielai pasako, kad ‚gerai, ko lenda‘... O tamsumas, tamsumas baisus! Ilgai kalbėti reik, kol juos išjudini. Išjudinus neilgai ištesėti gal bundant, tuojau vėl miega senu savo miegu. Ir mes tokie būsime, jeigu neisim drauge su gadyne, jeigu nesėsim pasėlio jauni būdami. Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdą ir dirvos neapleiski;...“ ir su kartumu vėl grįžta prie tėvų idealų — kad tik „pasiliktų kelios markės delmone“. Esą „jie nieko nebežino nuo idealų (ir pirma jų mažai žinojo), jiems gardaus valgio šaukštas ir trupinis aukso tai visas išganymas. Aš ant nelaimės ne visada moku (rečiausiai temoku) išaiškinti mano žingsnius taip, kad jie juos suprastų. Tankiai taip neišpasakytai pasunksta man ta daugybė paikystės aplink mane. Ar išturėsiu iki galui? Turbūt tikrai išturėsiu. Kad tu bent kartą čionai pamatyti galėtai!“ Nebe to, kad netektų nusivilti tais Mortos užtartaisiais, kurie jai nė dėkingumo nerodė.

O betgi Morta tiem jau „nebepažangiem“ tėvam tenori rodyti meilės, padaryti malonumo ir rašo Mikolainiui: „Jeigu kuomet gali, rašyk tu senukam porą žodžių... Jie tavęs atsimena. Tėvas tavo albumą nuo N.J., kur tik gali, parodo. Nebūtai tu jiem taip simpatiškas, jeigu jie suprastų, kad ir tu su jų nuomonėms ar nenuomonėms sutikti negali. Nors taip baisiai juos nevargintum, kaip per mane jiems tenka vargti, bet visgi — visi juk geri, kurie nėra čia, kurie tik retai kada tesilanko. Jeigu aš savo gerovę tik mislyje turėčiau, tai čia

nesėdėčiau. Veik jie tą supranta, veik nesupranta, nelaimingi jie žmonės — jie savo atgyveno, jaunųjų dabar ateitis. Žinau gerai, kad pasibaigus visoms permainoms namie, jie džiaugiasi ir visai užmiršo, kad visoms savo syloms prieš tai stengėsi ir kovojo, trukdė".

Tėvo namų sveika sėkla, auginta Mikolainio įtakoje, maitinta Kudirkos varpininkų idėjom, yra ta Morta Zauniūtė prie Nemuno — pažangios lietuvybės švyturys, kai kieno ir piktnaudotas.

Mano namai — dainos namai, nes...

Mortos globojamas mokėsi Dovas Tilžės gimnazijoje, bet ir Mikolainio apsilankymų bei pasikalbėjimų negalėjo užmiršti Dovas, jau studentas būdamas.

„Tavo laiszkuos tu tankiai klausi — rašo studentas Dovas Zaunius P. Mikolainiui iš Miuncheno 1912 vasario 26, — kiek lietuviszku dainu kas mokam. Ant to teip labai nežinau atsiliepti. Mokam visi daug. Bet, turbūt, asz, ir nenorint pasigirt, daugiausia. Ir dainuojama pas mus gana tankiai. Per tėvo, per motinos gimtinę ar sziaip kokiai linksmai progai atsitikus".

O ir paskiau jau 1933, pranešdamas Mikolainiui apie jo pristatymą Gedimino ordinui, Zaunius prisimena Mikolainio rolę savo paties jaunystėje:

„Juk tamsta buvai tas asmuo, kuris pirmas rūpinaisi mane išmokyti skaityti ir rašyti Rokaičiuose turbūt prieš kokius 35 metus. Atsimenu tamstos man dovanotas pirmąsias mano knygeles, elementorius ir ypatingai atsimenu, kad iš tamstos esu gavęs pirmąjį savo amžiuje laišką, rašytą iš tolimos Amerikos į Rokaičius, rašytą man tuomet nesuprantamu būdu — mašinėle. Ir tąjį laišką aš ir dabar gana gerai atsimenu, nes jis buvo toks, kad jo reikalavimų išpildyti negalima; mat Tamsta rašei, kad praneščiau, kiek ir kurias

lietuviškas daineles moku aš ir moka kiekvienas iš mano brolių seserų. Taigi ir dabar į tą klausimą turbūt atsakyt nemokėsiu, tik gal tiek, kad turbūt aš, jauniausias, jų daugiausia ir mokėjau ir gal dabar tebemoku, nes mano namai tai dainos namai, mano žmona — dainininkė" (1933 gegužės 30).

Toki praeities faktai, kurie kai ką paaiškina. Paaiškina, iš kokių versmių tekėjo lietuviškos gyvybės srovė, kaip ji nuostabiai pasuko pro Rokaičius, kaip plovė, šildė, gaivino Rokaičiuose Zaunių šeimą, padėjo nenuskęsti vokiškos dvasios potvynyje ir virsti kitiem lietuviškos dvasios švyturiais aname Nemuno krašte.

Patriotų varpininkų, laisvos Lietuvos šaulių veikla susilaukė gerų vaisių, nes jų sėkla buvo pakliuvusi į sveiką Rokaičių Zaunių dirvą.

Rokaičiuose šiandien Zaunių palikuonių nebėr. Marė ir Ermonas buvo išrauti iš ūkio ir perkelti į kacetą. Su atūžiančia bolševikų banga iš kaceto išėjo. Bet Marė, nepasiekusi tėviškės, mirė. Ermonas patraukė į Lietuvą duonos ieškoti. Ar pasiekė, ar ką rado, niekas apie jį nežino. Daktarė Gustė iš Klaipėdos atsidūrė Karaliaučiuje. Ir bolševikam užėmus, ji buvo viena iš dviejų ten esančių gydytojų. Bet neilgai bepatvėrė — ten ir mirė. O Morta? Morta nebuvo pakliuvusi į kacetą, bet naujų sąlygų ji nebepakėlė — mirė kažkur Rytprūsiuose 1945. Netgi ir Dovo Zauniaus sūnus dingo rytų fronte be žinios.

Rokaičiai beliko tik atsiminimuose, kurie betgi sako, kad ten reiškusis istorija tęsiasi: davusi vieną epizodą Rokaičiuose, naujus epizodus kuria naujose vietose, su naujais veikėjais ir naujose dekoracijose. Epizodų veiksmas betgi tas pats: tos pačios tautinės gyvybės išlikimas kitokios kultūros aplinkoje, kitokių sąlygų agresijoje. Ir jos išlikimas bei pasireiškimas priklauso nuo tokių pat tautinės dvasios versmių, pirmiausia — nuo šeimos tvirtybės.

KAZYS PAKŠTAS

DINAMIŠKASIS ASMUO MŪSŲ VISUOMENĖJE

Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis

Asmuo: Pakštas tarp Šalkauskio ir Vaižganto.
Idėjos: Pirmasis Pakšto visuomeninių idėjų spektras. Jų praplėtimas projektu tarpusavio taikai valstybės viduje. Jų praplėtimas okupacijos nelaimei sutikti. Jų išsiplėtojimas kovai už išlaisvinimą ir išlikimą.
Visuomenėje: Dinamikos reiškėjo inertingame fone dalia.

Prof. Kazys Pakštas yra vienas lietuvių tautos dvasinių vadų nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje — taip kaip ankstesniame tautinio susipratimo laikotarpyje buvo Basanavičius, Kudirka, Jakštas, Vaižgantas... ypačiai Vaižgantas. Pakšto šešiasdešimties metų sukakties proga ima noras pažvelgti ne į jo gyvenimo eigą ir ne į jo mokslinius veikalus bei akademinį darbą, bet kaip tik į jo visuomeninį vaidmenį tautoje — su kokiomis idėjomis jis atėjo į tautą ir kaip jos buvo tautoje prisiimtos.

Visuomenės ir jos dvasinių vadų santykiuose pažįstami du kraštutiniai tipai. Vienas — dėl savo dvasinio augimo

pakyla aukščiau visuomenės vidutiniškumo, grįžta paskui į visuomenę ir ima jai vadovauti, o visuomenė juo seka. Antras — savo dvasinio augimo metu visuomenės vidutiniškumą pralenkia toli, visa galva, ir grįžta su didžiais sumanymais bei idėjomis. Visuomenė klauso jo, stebisi, didžiuojasi, kad ji išaugino tokį žmogų, bet jo idėjų toli gražu nevykdo savo darbais. Išklauso, bet nepaklauso. Antrasis asmuo yra lyg stiprus magnetas, kuris stovi per aukštai nuo visuomenės, kuris pajėgia patraukti jos žvilgsnį, bet nepajėgia patraukti jos visos masės į viršų. Ir tada liekasi tokioje visuomenėje dvasinis vadas šaukliu tyruose.

Į katrą artėja Pakštas?

Pakštas vadina save Vaižganto *Pragiedrulių* Napaliu, kuris išsiskiria iš kitų vaikų tuo, kad ieško ko nauja, išradinėja, pralenkdamas visą kitą jaunimą. Vaižgantas jį pavadino visuomenės mechaniku. Pakštas kilęs nuo to paties Vaižganto *Pragiedrulių* gamtovaizdžio Alaušo ežero ir Šventosios. Jis gavo savo charakteriui tai, ką aukštaitis turi aukštaitiškiausio: spontanišką, intuityvinį pažinimą, nujautimą, kuris pralenkia protinį pažinimą; didelį sugebėjimą įsivaizduoti — ypatybę labai reikalingą mokslinei, meninei ir visuomeninei kūrybai. Jis paveldėjo jausminį ir dinaminį reagavimo būdą, kuris neleidžia pro dalykus abejingai praeiti, juos ramiai šaltai priimti ir vertinti kaip svetimus. Jis paveldėjo išraiškai matymą ir kalbėjimą vaizdais, šūkiais, sentencijomis. Norint Pakšto dvasios „metmenis“ suprasti, tikrai praverstų skaityti *Pragiedrulius,* arba ir lyginti jį su Vaižgantu.

Pakšto studijos ir gyvenimo stambioji patirtis, kuri davė charakteriui „ataudus“, praėjo Amerikoje, paskui Šveicarijoje ir vėl Amerikoje (1914—25). Amerika buvo ta šalis, kur akademinių studijų pobūdis negalėjo Pakšto charakterio metmenų nustelbti, iškreipti. Čia jo dvasinis pažinimas buvo gilinamas ne tiek loginio protavimo pratybomis, kiek gyvenimo pavyzdžiais, jo stebėjimu, jo statistikom, žodžiu —

empyrine medžiaga, studijuojant sociologiją Fordhamo universitete (jį baigė 1918). Papildomosios ekonomikos bei geografijos studijos Friburge, Šveicarijoje, kurias baigė daktaro laipsniu (1923), nenubloškė jo į intelektualizmą. Prie empyrinio pažinimo Pakštas išsilaikė ir paskui visą gyvenimą, stengdamasis pamatyti savo akim, surinkti statistines žinias pirmiau, nei apie tuos dalykus tars savo žodį. Iš čia jo gausios kelionės, kurios priklauso prie jo mokslinio pažinimo metodo. Šituo būdu studijos Pakšto išsineštas galias pagilino, paaštrino — metmenims davė ataudus, kurie labiau pirmuosius pagrindė, įprasmino, argumentavo pirmųjų sprendimus.

Pakštas sykiu su St. Šalkauskiu studijavo Šveicarijoje, kurį laiką gyveno vienam kambary; ten juokais jis svajojęs, kad galėtų Šalkauskiui atiduoti dalį savo fizinės sveikatos, o iš jo gauti mažutę dalelę šalkauskinio intelekto. Tai tik iliustruoja, kad du draugai buvo skirtingo dvasinio pagrindo, skirtingo auklėjimo paveikti, nors abudu buvo to paties idealizmo, svajojo bendrai apie tuos pačius dalykus ir ugdė tas pačias idėjas. Dėl to aname laikotarpyje tas pačias idėjas juodu skirtingai suvokė, skirtingai reiškė, skirtingais argumentais tas pačias išvadas grindė.

Savo idėjomis Pakštas arčiau prie Šalkauskio, bet savo dvasine struktūra arčiau Vaižganto.

Pakštas ir Šalkauskis, studentai, drauge svajojo — „Ir nupinsime iš brangios tėvynės gyvą dainelę ir padarysime iš jos pasigėrėjimą amžiams“, t.y. svajojo padaryti Lietuvą tokią, kuri savo gyvenimu ir kūryba virstų pasigrožėjimu kitoms tautoms.

Kaip konkrečiai tą siekimą Pakštas suprato, pirmusyk Lietuvos visuomenei jis išdėstė 1922 *Romuvos* žurnalo 2 nr. straipsny „Baltijos pajūris — būsimasis civilizacijos centras“. Kaip aukštaičio Vaižganto pirmuose „Aukštaičių vaizdeliuose“ randam Vaižgantą su visomis jo idėjų ir

beletristinių formų užuomazgomis, taip šiame aukštaičio Pakšto straipsny randam pagrindines jo visuomenines koncepcijas, kurias kitais savo veikalais gilins, plės, naujai argumentuos, bet jų iš esmės nekeis. Atsižvelgiant į tą ankstyvą Lietuvos valstybinio gyvenimo periodą, kada akademinio galvojimo židiniai dar tik tik pradėjo kurtis, šitas Pakšto ankstyvasis raštas yra net įdomiau pažinti nei jo paskesnieji.

Aname straipsny randam tokias Pakšto koncepcijas ir praktines sugestijas tautai:

Veidu į jūrą:

> ... didžiausi civilizacijos židiniai susikuria ne tiek sausumos gilumoje, kiek pajūriuose... Baltijos rytų pakraščiai jau nuo kelių šimtmečių priklauso daugiau Vakarų negu Rytų civilizacijai. Maža tenka abejoti, kad ir tolimesnis Baltijos hinterlandas, rusai ir gudai, laikui bėgant vis labiau pasiduos Vakarų įtakai ir įgys aktyvumo žymių. Tada Baltija, kaip dabar Šiaurės jūrės, virs dideliu aukštos civilizacijos centru su milžiniška ir galbūt labai produktinga periferija rytuose (59 p.).

Iš tos prielaidos ir pramatymo išeidamas, autorius ir skelbė paskiau šūkį: veidu į jūrą. Šūkis buvo skirtas perdirbti lietuvių tautos tradiciniam nusistatymui — į rytus, kur žudėsi didieji kunigaikščiai, o ir paskesnieji tautinio atgimimo romantikai svajojo apie ekspansiją rytuose už Lietuvos. Iš tos prielaidos išeidamas, Pakštas siūlys paskiau praktines išvadas — kurti Lietuvos prekybinį laivyną, o gal net ir sostinę perkelti prie jūros į Klaipėdą.

Kultūros laikrodį šimtą metų pirmyn:

> Aukščiau nurodėme, kad jau artinasi ir Baltijos rytų pajūrio eilė sukurti didelius aukštesnės civilizacijos židinius, ir kad tie židiniai, mažų tautų sukurti, bus

išstatyti į rimtą pavojų netekti savo individualybės didžiųjų kaimynų naudai. Labai svarbu, kad mūsų tauta sąmoningai ir nuosaikiau pasiruoštų sutikti savo didybės amžių, kad tasai netaptų jos puolimo ir moralinio skurdo amžiumi.

Ramioje civilizacijų kovoje išlieka gyva ir sveika ta tauta, kurios visuomeninė organizacija yra tampresnė, kurios ūkis atsparesnis, kuri niekuomet nestinga aukštų idealų ir gilaus sąmoningumo. Juo didesnė bus mūsų kultūrinė galybė, juo mažesnis bus pavojus iš svetur.

Vienas tų veiksnių, kuris labiausiai pakelia visuomenės organizaciją ir darbo našumą, yra mokslas... Lietuva labai toli yra atsilikusi nuo savo Baltijos pajūrio kaimynų... Ir Lietuvai privalu padaryti rimtas žygis, kad pasigamintų lygią inteligentų proporciją... Mūsų mažas skaičius ir nesaugi geografinė padėtis spiria mus paremti savo nepriklausomybę didesniu mokslingumu ir pasigaminti inteligentinių pajėgų ne vien namų reikalams, bet šiek tiek ir — ‚eksportui'.

Taigi kultūrinį veikimą tinkamai suprasti, paruošti jam planą ir jį vykdyti sudinamintai, padidintu tempu — yra pagrindinė tų žodžių sugestija. Jai supopuliarinti ir tautos jėgoms propagandiškai pagauti žymiai vėliau (1935, kada buvo išrinktas Ateitininkų federacijos vadu), Pakštas metė populiarųjį šūkį: Pasukime Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn!

Prancūzų-anglų link:

Privengiant didžiųjų kaimynų, mums visai pakeliui įeiti į artimesnius kultūrinius santykius su mažaisiais, gyvenančiais abiejuose Baltijos krantuose. Iš didžiųjų tautų, Baltijos pajūry labiausiai pageidautina anglų, prancūzų įtaka. Sudėję prancūzo ir anglo gerąsias ypatybes,

savo butą. Tėvas niekina daktarų mokslą, pats vis geriau išmanantis dedas“ (1909.12.13).

Morta jaučia skirtumą tarp savosios kartos ir tėvų kartos kaip tik labiausiai socialinėse pažiūrose. Iš jos laiškų matyti, kaip tie senieji Zauniai, kurie rodės toki pažangūs ir veiksmingi, su senatve nuo pažangos atsilieka ir tenkinasi esama padėtim — kam viso to reikia. „Marė tokiame atsitikime daugiausia kenčia, ji negali matyti neteisybės, bet ne visuomet įstengia apveikti kitų godumą. Tėvas ir mama, kad palengvintų sąžinę, mielai pasako, kad ‚gerai, ko lenda‘... O tamsumas, tamsumas baisus! Ilgai kalbėti reik, kol juos išjudini. Išjudinus neilgai ištesėti gal bundant, tuojau vėl miega senu savo miegu. Ir mes tokie būsime, jeigu neisim drauge su gadyne, jeigu nesėsim pasėlio jauni būdami. Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdą ir dirvos neapleiski;...“ ir su kartumu vėl grįžta prie tėvų idealų — kad tik „pasiliktų kelios markės delmone“. Esą „jie nieko nebežino nuo idealų (ir pirma jų mažai žinojo), jiems gardaus valgio šaukštas ir trupinis aukso tai visas išganymas. Aš ant nelaimės ne visada moku (rečiausiai temoku) išaiškinti mano žingsnius taip, kad jie juos suprastų. Tankiai taip neišpasakytai pasunksta man ta daugybė paikystės aplink mane. Ar išturėsiu iki galui? Turbūt tikrai išturėsiu. Kad tu bent kartą čionai pamatyti galėtai!“ Nebe to, kad netektų nusivilti tais Mortos užtartaisiais, kurie jai nė dėkingumo nerodė.

O betgi Morta tiem jau „nebepažangiem“ tėvam tenori rodyti meilės, padaryti malonumo ir rašo Mikolainiui: „Jeigu kuomet gali, rašyk tu senukam porą žodžių... Jie tavęs atsimena. Tėvas tavo albumą nuo N.J., kur tik gali, parodo. Nebūtai tu jiem taip simpatiškas, jeigu jie suprastų, kad ir tu su jų nuomonėms ar nenuomonėms sutikti negali. Nors taip baisiai juos nevargintum, kaip per mane jiems tenka vargti, bet visgi — visi juk geri, kurie nėra čia, kurie tik retai kada tesilanko. Jeigu aš savo gerovę tik mislyje turėčiau, tai čia

nesėdėčiau. Veik jie tą supranta, veik nesupranta, nelaimingi jie žmonės — jie savo atgyveno, jaunųjų dabar ateitis. Žinau gerai, kad pasibaigus visoms permainoms namie, jie džiaugiasi ir visai užmiršo, kad visoms savo syloms prieš tai stengėsi ir kovojo, trukdė".

Tėvo namų sveika sėkla, auginta Mikolainio įtakoje, maitinta Kudirkos varpininkų idėjom, yra ta Morta Zauniūtė prie Nemuno — pažangios lietuvybės švyturys, kai kieno ir piktnaudotas.

Mano namai — dainos namai, nes...

Mortos globojamas mokėsi Dovas Tilžės gimnazijoje, bet ir Mikolainio apsilankymų bei pasikalbėjimų negalėjo užmiršti Dovas, jau studentas būdamas.

„Tavo laiszkuos tu tankiai klausi — rašo studentas Dovas Zaunius P. Mikolainiui iš Miuncheno 1912 vasario 26, — kiek lietuviszku dainu kas mokam. Ant to teip labai nežinau atsiliepti. Mokam visi daug. Bet, turbūt, asz, ir nenorint pasigirt, daugiausia. Ir dainuojama pas mus gana tankiai. Per tėvo, per motinos gimtinę ar sziaip kokiai linksmai progai atsitikus".

O ir paskiau jau 1933, pranešdamas Mikolainiui apie jo pristatymą Gedimino ordinui, Zaunius prisimena Mikolainio rolę savo paties jaunystėje:

„Juk tamsta buvai tas asmuo, kuris pirmas rūpinaisi mane išmokyti skaityti ir rašyti Rokaičiuose turbūt prieš kokius 35 metus. Atsimenu tamstos man dovanotas pirmąsias mano knygeles, elementorius ir ypatingai atsimenu, kad iš tamstos esu gavęs pirmąjį savo amžiuje laišką, rašytą iš tolimos Amerikos į Rokaičius, rašytą man tuomet nesuprantamu būdu — mašinėle. Ir tąjį laišką aš ir dabar gana gerai atsimenu, nes jis buvo toks, kad jo reikalavimų išpildyti negalima; mat Tamsta rašei, kad praneščiau, kiek ir kurias

lietuviškas daineles moku aš ir moka kiekvienas iš mano brolių seserų. Taigi ir dabar į tą klausimą turbūt atsakyt nemokėsiu, tik gal tiek, kad turbūt aš, jauniausias, jų daugiausia ir mokėjau ir gal dabar tebemoku, nes mano namai tai dainos namai, mano žmona — dainininkė" (1933 gegužės 30).

Toki praeities faktai, kurie kai ką paaiškina. Paaiškina, iš kokių versmių tekėjo lietuviškos gyvybės srovė, kaip ji nuostabiai pasuko pro Rokaičius, kaip plovė, šildė, gaivino Rokaičiuose Zaunių šeimą, padėjo nenuskęsti vokiškos dvasios potvynyje ir virsti kitiem lietuviškos dvasios švyturiais aname Nemuno krašte.

Patriotų varpininkų, laisvos Lietuvos šauklių veikla susilaukė gerų vaisių, nes jų sėkla buvo pakliuvusi į sveiką Rokaičių Zaunių dirvą.

Rokaičiuose šiandien Zaunių palikuonių nebėr. Marė ir Ermonas buvo išrauti iš ūkio ir perkelti į kacetą. Su atūžiančia bolševikų banga iš kaceto išėjo. Bet Marė, nepasiekusi tėviškės, mirė. Ermonas patraukė į Lietuvą duonos ieškoti. Ar pasiekė, ar ką rado, niekas apie jį nežino. Daktarė Gustė iš Klaipėdos atsidūrė Karaliaučiuje. Ir bolševikam užėmus, ji buvo viena iš dviejų ten esančių gydytojų. Bet neilgai bepatvėrė — ten ir mirė. O Morta? Morta nebuvo pakliuvusi į kacetą, bet naujų sąlygų ji nebepakėlė — mirė kažkur Rytprūsiuose 1945. Netgi ir Dovo Zauniaus sūnus dingo rytų fronte be žinios.

Rokaičiai beliko tik atsiminimuose, kurie betgi sako, kad ten reiškusis istorija tęsiasi: davusi vieną epizodą Rokaičiuose, naujus epizodus kuria naujose vietose, su naujais veikėjais ir naujose dekoracijose. Epizodų veiksmas betgi tas pats: tos pačios tautinės gyvybės išlikimas kitokios kultūros aplinkoje, kitokių sąlygų agresijoje. Ir jos išlikimas bei pasireiškimas priklauso nuo tokių pat tautinės dvasios versmių, pirmiausia — nuo šeimos tvirtybės.

KAZYS PAKŠTAS

DINAMIŠKASIS ASMUO MŪSŲ VISUOMENĖJE

Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis

Asmuo: Pakštas tarp Šalkauskio ir Vaižganto.

Idėjos: Pirmasis Pakšto visuomeninių idėjų spektras. Jų praplėtimas projektu tarpusavio taikai valstybės viduje. Jų praplėtimas okupacijos nelaimei sutikti. Jų išsiplėtojimas kovai už išlaisvinimą ir išlikimą.

Visuomenėje: Dinamikos reiškėjo inertingame fone dalia.

Prof. Kazys Pakštas yra vienas lietuvių tautos dvasinių vadų nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje — taip kaip ankstesniame tautinio susipratimo laikotarpyje buvo Basanavičius, Kudirka, Jakštas, Vaižgantas... ypačiai Vaižgantas. Pakšto šešiasdešimties metų sukakties proga ima noras pažvelgti ne į jo gyvenimo eigą ir ne į jo mokslinius veikalus bei akademinį darbą, bet kaip tik į jo visuomeninį vaidmenį tautoje — su kokiomis idėjomis jis atėjo į tautą ir kaip jos buvo tautoje prisiimtos.

Visuomenės ir jos dvasinių vadų santykiuose pažįstami du kraštutiniai tipai. Vienas — dėl savo dvasinio augimo

pakyla aukščiau visuomenės vidutiniškumo, grįžta paskui į visuomenę ir ima jai vadovauti, o visuomenė juo seka. Antras — savo dvasinio augimo metu visuomenės vidutiniškumą pralenkia toli, visa galva, ir grįžta su didžiais sumanymais bei idėjomis. Visuomenė klauso jo, stebisi, didžiuojasi, kad ji išaugino tokį žmogų, bet jo idėjų toli gražu nevykdo savo darbais. Išklauso, bet nepaklauso. Antrasis asmuo yra lyg stiprus magnetas, kuris stovi per aukštai nuo visuomenės, kuris pajėgia patraukti jos žvilgsnį, bet nepajėgia patraukti jos visos masės į viršų. Ir tada liekasi tokioje visuomenėje dvasinis vadas šaukliu tyruose.

Į katrą artėja Pakštas?

Pakštas vadina save Vaižganto *Pragiedrulių* Napaliu, kuris išsiskiria iš kitų vaikų tuo, kad ieško ko nauja, išradinėja, pralenkdamas visą kitą jaunimą. Vaižgantas jį pavadino visuomenės mechaniku. Pakštas kilęs nuo to paties Vaižganto *Pragiedrulių* gamtovaizdžio Alaušo ežero ir Šventosios. Jis gavo savo charakteriui tai, ką aukštaitis turi aukštaitiškiausio: spontanišką, intuityvinį pažinimą, nujautimą, kuris pralenkia protinį pažinimą; didelį sugebėjimą įsivaizduoti — ypatybę labai reikalingą mokslinei, meninei ir visuomeninei kūrybai. Jis paveldėjo jausminį ir dinaminį reagavimo būdą, kuris neleidžia pro dalykus abejingai praeiti, juos ramiai šaltai priimti ir vertinti kaip svetimus. Jis paveldėjo išraiškai matymą ir kalbėjimą vaizdais, šūkiais, sentencijomis. Norint Pakšto dvasios „metmenis" suprasti, tikrai praverstų skaityti *Pragiedrulius*, arba ir lyginti jį su Vaižgantu.

Pakšto studijos ir gyvenimo stambioji patirtis, kuri davė charakteriui „ataudus", praėjo Amerikoje, paskui Šveicarijoje ir vėl Amerikoje (1914—25). Amerika buvo ta šalis, kur akademinių studijų pobūdis negalėjo Pakšto charakterio metmenų nustelbti, iškreipti. Čia jo dvasinis pažinimas buvo gilinamas ne tiek loginio protavimo pratybomis, kiek gyvenimo pavyzdžiais, jo stebėjimu, jo statistikom, žodžiu —

empyrine medžiaga, studijuojant sociologiją Fordhamo universitete (jį baigė 1918). Papildomosios ekonomikos bei geografijos studijos Friburge, Šveicarijoje, kurias baigė daktaro laipsniu (1923), nenubloškė jo į intelektualizmą. Prie empyrinio pažinimo Pakštas išsilaikė ir paskui visą gyvenimą, stengdamasis pamatyti savo akim, surinkti statistines žinias pirmiau, nei apie tuos dalykus tars savo žodį. Iš čia jo gausios kelionės, kurios priklauso prie jo mokslinio pažinimo metodo. Šituo būdu studijos Pakšto išsineštas galias pagilino, paaštrino — metmenims davė ataudus, kurie labiau pirmuosius pagrindė, įprasmino, argumentavo pirmųjų sprendimus.

Pakštas sykiu su St. Šalkauskiu studijavo Šveicarijoje, kurį laiką gyveno vienam kambary; ten juokais jis svajojęs, kad galėtų Šalkauskiui atiduoti dalį savo fizinės sveikatos, o iš jo gauti mažutę dalelę šalkauskinio intelekto. Tai tik iliustruoja, kad du draugai buvo skirtingo dvasinio pagrindo, skirtingo auklėjimo paveikti, nors abudu buvo to paties idealizmo, svajojo bendrai apie tuos pačius dalykus ir ugdė tas pačias idėjas. Dėl to aname laikotarpyje tas pačias idėjas juodu skirtingai suvokė, skirtingai reiškė, skirtingais argumentais tas pačias išvadas grindė.

Savo idėjomis Pakštas arčiau prie Šalkauskio, bet savo dvasine struktūra arčiau Vaižganto.

Pakštas ir Šalkauskis, studentai, drauge svajojo — „Ir nupinsime iš brangios tėvynės gyvą dainelę ir padarysime iš jos pasigėrėjimą amžiams“, t.y. svajojo padaryti Lietuvą tokią, kuri savo gyvenimu ir kūryba virstų pasigrožėjimu kitoms tautoms.

Kaip konkrečiai tą siekimą Pakštas suprato, pirmusyk Lietuvos visuomenei jis išdėstė 1922 *Romuvos* žurnalo 2 nr. straipsny „Baltijos pajūris — būsimasis civilizacijos centras“. Kaip aukštaičio Vaižganto pirmuose „Aukštaičių vaizdeliuose“ randam Vaižgantą su visomis jo idėjų ir

beletristinių formų užuomazgomis, taip šiame aukštaičio Pakšto straipsny randam pagrindines jo visuomenines koncepcijas, kurias kitais savo veikalais gilins, plės, naujai argumentuos, bet jų iš esmės nekeis. Atsižvelgiant į tą ankstyvą Lietuvos valstybinio gyvenimo periodą, kada akademinio galvojimo židiniai dar tik tik pradėjo kurtis, šitas Pakšto ankstyvasis raštas yra net įdomiau pažinti nei jo paskesnieji.

Aname straipsny randam tokias Pakšto koncepcijas ir praktines sugestijas tautai:

Veidu į jūrą:

> ... didžiausi civilizacijos židiniai susikuria ne tiek sausumos gilumoje, kiek pajūriuose... Baltijos rytų pakraščiai jau nuo kelių šimtmečių priklauso daugiau Vakarų negu Rytų civilizacijai. Maža tenka abejoti, kad ir tolimesnis Baltijos hinterlandas, rusai ir gudai, laikui bėgant vis labiau pasiduos Vakarų įtakai ir įgys aktyvumo žymių. Tada Baltija, kaip dabar Šiaurės jūrės, virs dideliu aukštos civilizacijos centru su milžiniška ir galbūt labai produktinga periferija rytuose (59 p.).

Iš tos prielaidos ir pramatymo išeidamas, autorius ir skelbė paskiau šūkį: veidu į jūrą. Šūkis buvo skirtas perdirbti lietuvių tautos tradiciniam nusistatymui — į rytus, kur žudėsi didieji kunigaikščiai, o ir paskesnieji tautinio atgimimo romantikai svajojo apie ekspansiją rytuose už Lietuvos. Iš tos prielaidos išeidamas, Pakštas siūlys paskiau praktines išvadas — kurti Lietuvos prekybinį laivyną, o gal net ir sostinę perkelti prie jūros į Klaipėdą.

Kultūros laikrodį šimtą metų pirmyn:

> Aukščiau nurodėme, kad jau artinasi ir Baltijos rytų pajūrio eilė sukurti didelius aukštesnės civilizacijos židinius, ir kad tie židiniai, mažų tautų sukurti, bus

išstatyti į rimtą pavojų netekti savo individualybės didžiųjų kaimynų naudai. Labai svarbu, kad mūsų tauta sąmoningai ir nuosaikiau pasiruoštų sutikti savo didybės amžių, kad tasai netaptų jos puolimo ir moralinio skurdo amžiumi.

Ramioje civilizacijų kovoje išlieka gyva ir sveika ta tauta, kurios visuomeninė organizacija yra tampresnė, kurios ūkis atsparesnis, kuri niekuomet nestinga aukštų idealų ir gilaus sąmoningumo. Juo didesnė bus mūsų kultūrinė galybė, juo mažesnis bus pavojus iš svetur.

Vienas tų veiksnių, kuris labiausiai pakelia visuomenės organizaciją ir darbo našumą, yra mokslas... Lietuva labai toli yra atsilikusi nuo savo Baltijos pajūrio kaimynų... Ir Lietuvai privalu padaryti rimtas žygis, kad pasigamintų lygią inteligentų proporciją... Mūsų mažas skaičius ir nesaugi geografinė padėtis spiria mus paremti savo nepriklausomybę didesniu mokslingumu ir pasigaminti inteligentinių pajėgų ne vien namų reikalams, bet šiek tiek ir — ‚eksportui'.

Taigi kultūrinį veikimą tinkamai suprasti, paruošti jam planą ir jį vykdyti sudinamintai, padidintu tempu — yra pagrindinė tų žodžių sugestija. Jai supopuliarinti ir tautos jėgoms propagandiškai pagauti žymiai vėliau (1935, kada buvo išrinktas Ateitininkų federacijos vadu), Pakštas metė populiarųjį šūkį: Pasukime Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn!

Prancūzų-anglų link:

Privengiant didžiųjų kaimynų, mums visai pakeliui įeiti į artimesnius kultūrinius santykius su mažaisiais, gyvenančiais abiejuose Baltijos krantuose. Iš didžiųjų tautų, Baltijos pajūry labiausiai pageidautina anglų, prancūzų įtaka. Sudėję prancūzo ir anglo gerąsias ypatybes,

gautume simpatingiausią žmogaus tipą. Prancūzų atvirumas, grožio nujautimas, kalbos gražumas, idėjos aiškumas ir tikslumas sudėti su anglų darbštumu, geležine energija, nenuilstama ištverme ir galinga valia galėtų labai pakelti mūsų tautinės civilizacijos ypatybes, atsvertų artimų vokiečių ir slavų pavojingą įtaką ir tuo pagelbėtų sustiprėti tautinei mūsų civilizacijai ir valstybinei nepriklausomybei (64 p.).

Už planingą emigraciją:

Jeigu jau viena tautos dalis, aplinkybės spiriama, turi emigruoti į svetimas šalis, tai tautai svarbu daboti, kad jos emigracija būtų maža, bet inteligentinga (65 p.).

Prie šios problemos Pakštas vėl ir vėl grįždavo, ją praplėsdamas naujais siūlymais: neduoti emigracinės žaliavos, bet duoti kvalifikuotus specialistus; organizuoti planingą kolonizaciją, kur išsilaikytų lietuviškos kultūros židiniai kaip prancūzų Quebec'e; kolonizacijai ieškoti mažai civilizacijos paliestų vietų ir patiem jas sucivilizuoti.. ėjo konkretūs projektai...

Moralinio budrumo šauksmas:

Moralinis tautos stiprėjimas tėra galima vien tada, kai tautos diduma, ypač jos vadai veikdo savo gyvenimą religiniais principais ir praktika. Materializmas ir religinė apatija — senatvės ir sudribimo žymės. Gyvas tautos tikėjimas — jos jaunatvės ir sveikatos ženklas. Budėkime, kad jo neprarastume.

Tai buvo Pakšto pirmasis sistemingas prisistatymas Lietuvos visuomenei su savo idėjomis. Paskesniuose visuomeniniuose raštuose jis plėtė savo idėjas, parinkdamas aktualius visuomeninio gyvenimo momentus. Taip jis buvo aktyvus Lietuvos rytų sienų problemoje, ypačiai ieškodamas

išeičių dėl Vilniaus valdymo, kurios įgalintų Lietuvos ir Lenkijos sugyvenimą. Paskiau jis su tokiu pat atsidėjimu pasisuko Vakarų sienų link. Anksčiausiai ir giliausiai jis sustojo paties vidaus gyvenimo klausimais, ties „visuomenės taika". *Romuvos* straipsnyje tebuvo pastebėjęs: „Jeigu lietuvių šviesuomenė rimtai panorėtų įgyti daugiau tikro tautinio susipratimo, doro ir kultūringo patriotizmo, tai partiniai barniai virstų draugiškais pasikalbėjimais, nuomonių pasikeitimu; toks patriotizmas augintų išvidinę tautos galybę ir visų politinių srovių tautinį solidarumą, taip pageidaujamą mažai valstybei" (64 p.).

Pakštas čia pataikė į pačią šaknį, nes niekur tiek demagogijos neparodoma, kaip tarp vadinamųjų pusinteligenčių. Tačiau kai tuos žodžius rašė, Lietuvos visuomenę dar mažai tepažino. Tik 1925 prof. P. Būčys pakvietė jį iš Amerikos į Kauno universitetą. Tada demokratijos aistringoje kovoje jis pamatė, kaip tie partinio žmogaus santykiai su kitu partiniu išėję iš krantų ir gresia tiek žmogaus teisėms, tiek valstybės pažangai. Tebesvajodamas apie „dainelę — pasigėrėjimą amžiams", jis ieškojo būdų, kaip žmogaus laisves ir teises valstybėje geriausia realizuoti ir sykiu tautos tarpusavio taiką laimėti, 1926 *Židinyje* straipsny „Kultūrinės autonomijos problema" tuos ano meto tarpgrupinius santykius taip apibūdino:

> Rimtiesnieji patriotai šiandien, rodos, jau pradeda suprasti, koks didelis pavojus gresia mūsų tautai dėl aštrių tarpusavio rietenų ir smulkaus susiskaldymo į fanatiškas grupes. Aštriai kovojama dėl politinių ir ekonominių interesų, bet daug aštriau grumiamasi, kai susiduria atskirų grupių priešingos pasaulėžiūros. Pikčiausios rietenos Lietuvos seimuose kildavo ne žemės reformą svarstant, bet mokyklų reikalą palietus. Bažnyčios, mokyklos ir kitos pasaulėžiūrai artimos įstaigos

labiau mus suskaldo nei muitų klausimas ar socialinės apsaugos įstatymai. Vaizdžiau tariant: Lietuvos piliečiams sunkiau susitarti dėl rožančiaus kaip dėl bulvių ar rauginto pieno.

Jau daugelis supranta, kad didžiausias lietuvių nesantaikos šaltinis — tai pasaulėžiūra. Tačiau retai kas rimtai pagalvojo, kaip šį reikalą sutvarkius, išmintingais įstatymais sureguliavus, kad jis nebekliudytų tautai glaudžiau susitarti bent pačiais bendraisiais politiniais bei ekonominiais klausimais. Inercija, stoka gerų pavyzdžių pas mūsų artimuosius kaimynus ir aklas prisirišimas prie nusistovėjusių tradicijų („taip mūsų tėvai gyveno") dar ilgai trukdys mūsų valstybės vyrams susirasti praktišką išeitį iš dabartinių kivirčų dėl pasaulėžiūros.

Iš tokios padėties Pakštas siūlo receptą:

Tauta daugiausia išloštų, jei kiekviena pasaulėžiūros grupė autonomingai dirbtų kultūros darbą, viena kitai nepavydėdama ir nekenkdama. Tuomet visos tautos dalys turėtų lygių progų augti, kelti tautos kultūrą ir jos didybę. *Plati visų grupių kultūrinė autonomija duotų galimybės įrodyti kiekvienos pasaulėžiūros auklėjamąją ir dorovinę vertę ir sykiu iš politinio gyvenimo išimtų begalinių nesusipratimų objektą* (pabraukimai Pakšto).

Toliau autorius detalizuoja projektą ir iliustruoja jį Quebec pavyzdžiu.

Pakšto kultūrinės autonomijos mintis buvo atremta į prof. P. Būčio knygelę *Apie apšvietą,* išleistą Amerikoje 1917, kuri Lietuvoj buvo maža kam pažįstama. Tik prof. Šalkauskis populiarino jos mintis savo studentų seminare. Pakštas, kitados sykiu su Šalkauskiu svajojęs, susilaukė ir pastarojo stiprios paramos kultūrinės autonomijos idėjai.

Šalkauskis parašė studijėlę *Racionali mokyklų organizacijos sistema* (1927) ir švietimo įstatymo projektą. Stipriai tą idėją rėmė prof. P. Kuraitis per savo *Tiesos kelią* ir kiti mažo būrelio vienminčiai. Tačiau planas pasiliko aukštojo elito sferoje. Tarp tų, kurie vykdo valstybės politiką, nerado atgarsio. Politinės partijos jo neprisiėmė ir nepadarė pastangų paversti jį gyvenimu. Pakštas sakos, kad kr. dem. konferencija 1927 kultūrinės autonomijos principus priėmė, bet kovos už tą idėją nebuvo. Naujai akademinei kartai subrendus, kultūrinės autonomijos planas su kitomis valstybinėmis reformomis buvo remiamas jau gausesnio sąjūdžio, kuris 1936 paskelbė savo deklaraciją „Į organiškos valstybės kūrybą". (Ten šalia paties Pakšto pavardės pasirašė dar J. Ambrazevičius, P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, J. Keliuotis, A. Maceina, Ig. Malinauskas, P. Mantvydas, Č. Pakuckas, J. Pankauskas, A. Salys, Ig. Skrupskelis, A. Vaičiulaitis, B. Vitkus).

Ano kolektyvo žmonės, daugiausia susitelkę apie *XX Amžių* ir *Židinį*, 1936—39 turėjo tradiciją kas sekmadienis susirinkti pas K. Pakštą ar Ig. Skrupskelį. Prie kavos ar arbatos stiklo jie aptardavo dienos aktualijas. Ten buvo išaugusi ir minėtoji deklaracija. Vieną sekmadienį 1938 žiemą prof. Pakštas, atsimenu, visam pasikalbėjime buvo labai tylus. Tik buvo jausti, kad jo mintyse yra kažkas kita. Prieš pašnekesį baigiant, jis staiga prašneko apie dalykus, kurie visus pribloškė. Jis kalbėjo apie Lietuvos geografinės padėties pavojingumą. Esą, tas pavojus artinasi labai smarkiai, ir Lietuva vargiai išvengs okupacijos. Jis grindė savo išvedžiojimus sovietiniu ir naciniu dviejų bangų augimu, kurių susidūrimas artėja. Kalbėjo apie reikalą gelbėti kultūrines vertybes ir sudaryti sąlygas lietuviškai akcijai užsieniuose. Prisimenu, jis kalbėjo, kad Čiurlionio galerijos turtą ir senienas reiktų išvežti į Ameriką; pasiųsti rinktinių žmonių kadrus, kurie galėtų pradėti veikti, kai tik nelaimė užgrius; iš-

siųsti Amerikon 60 gabiausių studentų, pervesti į užsienį piniginius fondus... Jo pareiškimas buvo nelauktas. Nelauktas, nes visi buvome per daug nusiteikę žiūrėti į padėtį kaip į stabilią ir sienas pastovias. Terūpėjo tada tik tų sienų viduje permainos ir persitvarkymai. Kad tos sienos bus sumaigytos ir suardytos, buvo tuo metu staigi mintis. Pakštui, kuris jau aname 1922 metų straipsny žiūrėjo į padėtį kaip į tekančią srovę, galėjo atrodyti, kad jau susitvenkė vandenys, kurie grasina išeiti iš krantų ir mus užlieti... Buvo sutarta po to pasikalbėjimo daryti žygių Švietimo ministerijoje. Pats Pakštas lankėsi dažnai Užsienio reikalų ministerijoje, Finansų. Bet rezultatas tebuvo tas, kokio buvo galima laukti — Pakštas buvo įspėtas, kad jo siūlymai darys paniką, ir 1939 teišvyko į užsienius pats vienas, negaudamas net leidimo pasiimti tuos kelis tūkstančius dolerių už savo parduodamą ūkelį. Taigi jis buvo pirmasis to meto DP, t.y. politinis emigrantas unikumas. Mes palikom ir laukėm, nieko nesiimdami. Tik pergyvenę vieną ir antrą okupaciją, trečiosios nelaukėm ir virtom tada DP mase.

1946 teko atgaivinti su Pakštu ryšį laiškais. Juose Pakštas buvo didelis pesimistas dėl greito tremties galo. Jis matė mus tik mažą žaislą, pasipainiojusį po kojomis didžiųjų žaidime. Kritiškas tebėra jis ir šiandien. Nieko laukti iš didžiųjų negalima, jei patys nesam pakankamai pajėgūs. Išsilaisvinimo bei išlikimo kelyje jam ir rodės pirmoji ir pagrindinė sąlyga — patiems virsti didesne pajėga. Kuo keliu? Tik mažiesiems einant išvien. Jau 1922 straipsny jis kalbėjo apie bendradarbiavimą tautų prie Baltijos jūros. Paskiau jį išplėtėjo to bendradarbiavimo konkrečiu projektu — Baltoskandijos konfederacija (1934). Baltijos tautos ir skandinavai jo projekte turėjo virsti Baltijos pajūrio moderniosios civilizacijos lopšiu ir politiniu pajėgiu vienetu.

Bet jo projektas pirmiausia nerado dėmesio kitoje Baltijos jūros pusėje. Ten matė, kad susirišti su rytinio

Baltijos kranto tautomis bus rizika priartinti pavojų sau. O skandinavai nori būti „neutralūs“.

Emigracijoje Pakštas prisidėjo prie tos pačios idėjos vykdymo kita linkme — rytinės vidurio Europos valstybių federacijos. Šis tautų kompleksas apimtų nuo 100 iki 160 milijonų masę. Taigi būtų užtenkamai pajėgus būti buferiu tarp Rusijos ir Vokietijos. Palaikydamas savo senąją mintį, kad mums pavojingas yra didžiosios Vokietija ir Rusija, Pakštas stovi už telkimą mažesniųjų, kurie vienas kitam mažiau pavojingi.

Šešiasdešimties metų sukaktis ir užklupo Pakštą šios koncepcijos propagandoje.

Pakštas turi visus duomenis žmogaus, kuris ne tik idėjas gimdo, bet už jas moka kovoti ir vesti propagandą. Tai propagandai turi visas gerąsias kvalifikacijas: mokėjimą idėją pateikti pagaunamai, sugestyviai; turi sugebėjimą imponuoti idėja ir jos pagrindimu intelektualui savo plačia erudicija ir didele tolerancija svetimai idėjai: būdamas ateitininkas ir ateitininkų Federacijos vadas, Pakštas mielai buvo priimamas ir kitokios ideologijos žmonių tarpe; jis mėgsta veikti individualiai, partizaniniu būdu, tačiau jis turi sugebėjimą įeiti į didesnius ar mažesnius kolektyvus ir juos padaryti savo idėjos nešėjais; (nors jis pats tuose kolektyvuose ir nesutelpa).

Taigi yra viskas, kas Pakštą turėtų padaryti visuomenės vadu ir jo idėjas visuomenės idėjomis. O tačiau taip tėra tik iš dalies. Nors jis pats visur populiarus, bet ar jo idėjos buvo priimtos? Ar buvo pasinaudota idėjomis, kurios turėjo sustiprinti tautos pažangą, kultūrinį, ūkinį tempą? Ar buvo priimtos sugestijos, kuriomis turėjo būti realizuota visuomenėje tarpusavio taika? Ar buvo priimtas įspėjimas pasiruošti Lietuvos eventualiai okupacijai? Ar buvo jos bent svarstomos, diskutuojamos ir paskui jau daromas dėl jų sprendimas? Ar išdiskutuota pagaliau Pakšto paskutinė idėja

— Lietuvos ateities susiejimas su Europos federacija? Užuot jas diskutavus, Lietuvoje dažnai išgirsdavai sprendimą, nukreiptą daugiau į asmenį: Pakštas fantastas. Šiuo terminu jis nukvalifikuojamas kartais net ir čia, tremtyje. Kai reikėjo laisvinimo darbą stiprinti Europoje naujais žmonėmis, teko kalbinti Pakštą, ar jis sutiktų tam reikalui vykti į Europą. Po ilgesnio išsiaiškinimo dėl veikimo pobūdžio iš Pakšto buvo gautas principinis sutikimas. Kai buvo suinteresuotiems asmenims pranešta žinia apie laimėtą pozityvią pajėgą Lietuvos reikalui, buvo išgirstas tas pats atsakymas: negalima, jis — fantastas...

Toksai atsakymas, man dabar ima rodytis, buvo ne vieno asmens atsakymas, bet tragiško mūsų tautos likimo atsakymas. Amžius engiama tauta išugdė savyje puikias svetimiesiems pasipriešinimo galias, išmoko užsidaryti savyje ir savim tenkintis. Bet ji atprato veržtis pirmyn, priimti pasaulį kaip medžiagą savo dvasiniam maistui, kritiškai atmesti, kas bloga, prisiimti, kas gera. Žemdirbio nelaki vaizduotė negalėjo priimti lakių drąsių minčių, be kurių neįmanoma gyvenimo pažanga. O ne vienam iš mūsų iš to socialinio lygmens kilusiam intelektualui, kurio psichologijoj glūdi noras apsidrausti įstaigoj vieta ir rūpintis joje išsilaikyti toliau, tokis dinamizmas bei jo reikalavimas iš kitų gali atrodyti biurokratinės rimties drumstimu ir dėl to iš principo nepageidaujamas.

Kas be ydų ir be trūkumų. Kiekvienam jų į valias. Bet fantazijos galybė nėra trūkumas. Tai didelė dorybė, kurios mums taip trūksta. Ten, kur yra fantazijos, ten yra planų. Jau realistinio proto uždavinys tuos planus kritiškai vertinti ir atrinkti tai, kas šiomis sąlygomis reikštų tautai pareigą. Lietuvių visuomenėje nėra dar pusiausvyros tarp lakaus, kuriančio proto, fantazijos ir kritiškojo biurokratinio proto. Pastarasis persveria ir net per aitria savo kritika pakanda sveikuosius fantazijos diegus.

Jei Pakštas kovojo su inercija, su konservatyvumu ir reikalavo sukti kultūrinio gyvenimo laikrodį pirmyn, tai anoji inertinė dvasia ir pastojo jo planams kelią savo smogiančiuoju: fantastas.

Kaip smulkmena inercijos ir pažangos kovoje aname praeities lietuviškame gyvenime iškyla atmintyje mažutis epizodas. Kai tautininkų valdymo metu buvo paskelbti prezidento rinkimai, teleidžiant statyti vieną kandidatą, kurį režimas skiria, per *XX Amžių* kolektyvo žmonės norėjo pareikšti simboliškai nesolidarizavimą su prezidento rinkimų antidemokratiška dvasia, stumiančia tautą į inerciją, ir iškėlė laikraštyje kaip antrą galimą kandidatą į prezidentus — prof. Kazį Pakštą, dinamikos, pažangos ir demokratijos simbolį. Žinoma, cenzoriaus plunksna tam ir buvo, kad šitas simboliškas gestas visuomenės nepasiektų ir toliau liktume neplaningoje inercijoje, iniciatyvos ir minties užgniaužime — ligi pat katastrofos...

Kai turėjau progos būti viename pobūvyje Pakštui pagerbti, gausios ir nuoširdžios kalbos bei linkėjimai jubiliatui mano pergyvenimuose pažadino jam užuojautą — kad vietoj jo svajotosios „gyvosios dainelės", kuria grožėtųsi pasaulis, Lietuva virto kryžių keliais pasauliui siaubu pripildyti; kad Maironio žodžiu tariant, patsai ramumo nepažinęs ir kitiem išganymą nešdamas, gyvenime buvo sutiktas apatiškom širdim. Man rodės, linkėjimo yra nusipelniusi kaip tik visuomenė, kad ji nesusilauktų ateities stebėtojo šalto įvertinimo; į lietuvių visuomenę atėjo ir per ją, kaip per tyrus, perėjo vienas iš jos dvasinių žadintojų, kuris purtė, audrino savo visuomenę, kaip tas šventųjų knygų angelas, sykį per metus nusileisdamas į kūdrą ir sukeldamas bangas, kuriose pirmieji ligonys atgaudavo sveikatą; tik kai lietuvių visuomenės dvasios neramintojas suaudrindavo tautinio bei kultūrinio gyvenimo vandenis — maža buvo norinčių į juos šokti, nes maža buvo norinčių iš inercijos pasveikti.

JUOZAS ERETAS

TARP DVIEJŲ TĖVYNIŲ

Juk tik tai turi vertę, jei mums pasisekė
ką gero žmonėms ir žmonijai padaryti.
Dr. J. Basanavičius (1911)

Eile rašinių mėginta, techniko žodžiais tariant, nuleisti zondą į prof. J. Ereto veiklos barus. Nebuvo siekiama ištirti juos visu plotu. Anot prof. Z. Ivinskio, nebūtina išragauti vyno visą statinę, kad pažintum vyno skonį. Prof. J. Ereto veiklos „skonį" mėginta patirti mokslo bei mokymo bare, žurnalistikoje, jaunimo bei „senimo" organizavime, idėjų analizėje.

Būtų natūralu dar pamatuoti jo veiklą atsakymais į tris klausimus: kaip? kodėl? kas?

Kaip jo veikla buvo sutinkama Lietuvoje, kurią jis padarė savo antrąja tėvyne, tapdamas žmogum „tarp dviejų tėvynių"?

Kodėl tolimos kalnų šalies, vakarų Europos sūnus ėmėsi dirbti lygumų kraštui šiaurėje ir jo nemetė po eilės atšiaurių nepasisekimų?

Kas iš jo darbų liko pastovu, nemaru tais laikais, kuriuose daugelis vertybių nuvertinta, sunaikinta, uždrausta?

I

J. Eretas Lietuvoje buvo kontroversinis žmogu Laimėjo daug šalininkų, pozityvių vertintojų. Laimėjo ir neatlaidžių priešų, niekintojų.

Laimėjo simpatijas tų, su kuriais jis sutapo savo siekimais, nors skyrėsi nuo jų siekimų vykdymo naujais būdais, metodais, mostais. Jais Šveicarijos sūnus buvo kitoks nei Lietuvos. Jei tada (ne dabar!) buvo kalbama apie Vakarų žmogų kaip racionalizacijos, dinamikos, praktinės veiklos atstovą, tai J. Eretas buvo par excellence tokios dvasios. Turėjo savo veiklai aiškų tikslą, aiškias priemones jam siekti, aktyvų ryžtą į jį veržtis ir kitus tam įtraukti.

Vakarų dinamikos atstovas

Prof. J. Ereto tikslas vykstant į Lietuvą buvo padėti Lietuvos nepriklausomybę apginti. Atvykus prisidėjo dar antras: nepriklausomoje Lietuvoje pagreitinti pažangą, suprantamą vakarietiškai, krikščioniškai, demokratiškai, arba, jo žodžius vartojant, vykdyti krikščionišką humanizmą. Tai reiškė vykdyti pažangą žmoguje, pažangą ir visose objektyvaus gyvenimo srityse. Tad prof. J. Ereto veikla ir reiškėsi horizontaliu plotu, pradedant nuo ginklo iki diplomatijos; pradedant nuo sporto organizavimo iki liaudies universiteto; pradedant nuo pavasarininkų bei angelaičių iki mokslininkų suorganizavimo; nuo publicistikos iki mokslo kūrimo raštu bei žodžiu; pradedant rašyti nuo istorijos, sporto, blaivybės klausimais iki literatūros, filosofijos, sociologijos studijų; pradedant nuo kelionių į pavasarininkų susirinkimus provincijoje iki kelionių po Europą ir Ameriką.

Reikėjo didelės energijos tokios plačios skalės dinamikai.

Energiją prof. J. Eretui sutaupė mokėjimas savo gyvenimo laiką organizuoti, mokėjimas darbus racionalizuoti — gyventi ir dirbti metodiškai.

Net ir pagarbaus amžiaus sulaukęs, šios racionalios sistemos gyventi nepametė. Kai 1964 atvyko trečiu kartu į Ameriką, *Draugo* redaktoriaus dr. J. Prunskio klausiamas, pasisakė apie save: „Priešpiet mokslininkas, o popiet — visuomenininkas. Iš ryto nuo 8 val. iki 12 val. mažiausia 4 valandas skiriu rašymui. Po pietų tenka atsipūsti, vykti su paskaitomis į susirinkimus ir panašiai".

> Iš kur profesorius semiate tiek energijos? — Pirmiausia iš pačios idėjos, kuriai žmogus esi užsiangažavęs. Tikslus darbo ir dienotvarkės sutvarkymas. Tam tikra proto higiena ir pakankamas rūpinimasis organizmo pajėgumu, panaudojant sportą, pvz. plaukymą, irklavimą; ne sportiniais tikslais, o grynai sveikatos sumetimais, bet pastoviai, net ir žiemą (*Draugas*, 1964.XII.16).

Prie tos gyvenimo ir darbotvarkės racionalizacijos tenka pridėti mokėjimą kitus įtraukti į darbą ir jiem vadovauti.

Tai galėjo padaryti tik žmogus, apdovanotas ypatingu organizaciniu talentu ir treniruota jauna energija, kuri nepripažįsta nieko negalimo ir ieško iššūkių sau pasireikšti.

Tai naujas žmogus, tas vakarietis, „kitoks" lietuviškojo gyvenimo fone.

Tokis patraukia, jei savo „kitoniškumu" jis daros artimas ir pasektinas. Tokis susilaukia pasisekimo tarp kitų, ne tokių kaip jis.

Vaizdui pora faktų, kuriuose spalvingiau iškyla tas J. Ereto pasisekimas bei charakteris. Atvykęs į Lietuvą, J. E. padarė vizitą krašto apsaugos ministeriui pulk. Konstantinui Žukui. Pastarasis pasakoja savo atsiminimuose apie tą apsilankymą 1920, kaip „šviesią kibirkštį" to meto tamsiame Lietuvos fone:

> Kartą atėjo pas mane jaunas, gražus, raudon-

skruostis svetimtautis, kuris su stipriu akcentu man taip rekomendavosi: — Eretas, Šveicarijos pilietis (rodos), filosofijos daktaras. Atvykau padėti jūsų tėvynei sunkiuoju jai laiku.

Padėkojęs ir nustebęs, paklausiau jį, kokiais motyvais jis vadovavosi tokiame kilniame savo nusistatyme ir iš kur jis moka lietuviškai. Atsakė, kad bestudijuodamas turėjęs ypačiai gerą draugą lietuvį, kuris jį taip paveikė, kad jis ir mūsų kalbos pramokęs ir mūsų kraštą pamylėjęs...

Dr. Eretą priėmiau ir paskyriau į Tiekimo valdybą, kur jis uoliai tarnavo. Vėliau jis perėjo į Eltą, o dar vėliau profesoriavo mūsų universitete (K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį,* 1959, 332 p.).

Kitą epizodą pasakoja Feliksas Breimeris, kai jam ir teatro direktoriui prireikė J. Ereto specialybės autoriteto:

Buvau Humanitarinių mokslų fakulteto studentas, kai vieną dieną Laisvės alėjoje sutikau valst. teatro režisorių Borisą Dauguvietį, buvusį mano tėvo klasės draugą (juodu abu mokėsi Mintaujos realinėje gimnazijoje). Dauguvietis pasiūlė man išversti Schillerio tragediją *Mariją Stiuart,* kuri jau buvo įtraukta į teatro repertuarą. Nors mano studijų pagrindinė šaka ir buvo germanistika (vokiečių kalboje jaučiausi stiprus, kadangi jos mokytis jau buvau pradėjęs pačioje vaikystėje — dar tebegyvendamas Suomijoje — per I pasaulinį karą), tačiau, turėdamas ne per daugiausia žinių iš vokiečių literatūros, ėmiau abejoti savo vertimo gerumu. Tada, berods, pats Dauguvietis patarė man duoti peržiūrėti savo vertimą prof. Eretui. Perrašęs veikalą, nuėjau pas profesorių į jo butą, susipažinau ir išdėsčiau reikalą. Profesorius priėmė mane labai maloniai ir paprašė palikti vertimą. Už poros mėnesių jis

man jį grąžino, pridėdamas keletą pastabų ir paminėjęs, kad keletą ištraukų jis skaitęs savo studentam Teologijos-filosofijos fakultete.

Pasisekimas lydėjo prof. J. E. ir toje visuomenės dalyje, kuri sutarė su jo krikščioniškais demokratiškais principais. Jis entuziastingai buvo sutiktas pavasarininkų, blaivininkų, sportininkų, studentų. Ta visuomeninė „medžiaga" buvo palanki antrajam J. Ereto siekimui — pagreitinti Lietuvos augimo pažangą.

Rašiny „Jaunimo avangarde" buvo plačiai ir išsamiai parodyta J. Ereto veikla pavasarininkų organizacijoje. Jo pasisekimą tarp jaunimo galima papildyti vaizdu iš jo veiklos tarp kitokio jaunimo — tarp Lietuvos Vyčių Amerikoje.

„Lietuviškas, amerikoniškas, kosmopolitinis"

Keliauti į Ameriką 1926 metais Eucharistinis kongresas Chicagoje buvo tik proga. Tikrasis tikslas, kaip skaitome ALRK federacijos sekretoriaus pranešime XVI kongresui, buvo toks: „Geresniam santykių tarp Am. ir Liet. veikėjų užmezgimui, susitarus su Liet. katalikų veikėjais, užkviesta gerb. prof. Eretas apvažiuoti Am. liet. kolonijas su kultūrine misija. Kelionei avansuota $300.00" (*Draugas*, 1926.IX.13).

Chicagoje J. E. turėjo pasirodyti 1926 birželio 18. Pirmas susitikimas ir įspūdis:

> Prisiartinus 9-tai val., kada traukinys turėjo atprunkšti į stotį, tai visas būrys žmonių susirinko ties tomis durimis, per kurias traukinio keliauninikai eis į stotį. Pastatėm priešakyj tuos, kurie matė ar pažino prof. J. Eretą Lietuvoje, tai *Draugo* redaktorių kun. dr. K. Matulaitį, Ant. Bacevičių, Ant. Petrulį. Bet eina ir eina žmonės iš traukinio, o to mūsų svečio nematyti. Praeina vienas ūsuotas jaunas vyras, sukeldamas

abejonių, ar tai nebūtų prof. Eretas? Ant. Bacevičius pasiveja jį ir klausia, ar ne lietuvis? Šis atsako — aš Eretas.

Buvo būrelis ir svetimtaučių stotyj, ypač moterys pastebėjusios klausia, ar tai tas garsusis Lietuvos profesorius. Atsakome, kad taip. Jos stebisi, kad toks jaunas" (Juk nebuvo jis baigęs dar 30 metų! Red.). (*Vytis*, 1926.VI.30).

Toliau prakalbos, prakalbos... Kaip matyt iš aprašymų, kalbėjo apie Lietuvos prisikėlimą, apie „jaunąją Lietuvą", apie Lietuvos ir Amerikos lietuvių suartėjimą; primindavo ir savo rolę. Spalvingą informaciją apie jo kalbą LRK federacijos kongrese randam sekretoriaus raporte:

Prof. dr. J. Eretas gražioje savo kalboje nušviečia pasidarbavimą lietuvių išgavime Šveicarijos pripažinimą Lietuva neprigulminga, bet save nenori priskaityti prie tų garbingųjų skaičiaus. Sakosi, jis nežymiai prisidėjęs prie to darbo; nebent tuo, kad rašinėdavęs tenykštėje spaudoje apie Lietuvą ir jos reikalus.

Ragina katalikiškąją visuomenę ir organizacijas daugiau burtis bendrumon, bet nesiskaldyti... Pareiškia, kad siuntė jį iš Lietuvos pas brolius amerikiečius ne pinigų prašyti (sako, žinoma, jei duos, nebūk kvailas, paimk), bet dvasią gaivinti, suartėti vieniems su kitais (*Draugas*, 1926.IX.20).

Visą konkrečią programą ryšiam tarp Lietuvos ir išeivijos J. E. dėstė Vyčių kongrese Waterbury 1926 rugpjūčio 24—26. Protokole ta programa taip surašyta:

Prof. dr. J. Ereto siūlymai:

1) Įvykinti bendrą jubiliejinį kongresą — pavasarininkų ir vyčių.

2) *Vytyje* įvesti jaunimo vadams auklėti skyrių.

3) Patarti jaunimo vadams užsirašyti laikraštį *Jaunimo vadas.*

4) Kuopoms ir nariams užsiprenumeruoti laikraštį *Pavasarį.*

5) 1927 m. su sportininkais važiuoti į Lietuvą.

6) Nupirkti pereinamąją dovaną pavasarininkų sporto šampionams.

7) Įvesti amerikiečių skyrių *Pavasaryj.*

8) Išrinkti garbės narius „Pavasrio" sąjungai.

9) Teikti finansinės paramos pavasarininkams.

10) Laikyti bendrą sporto šventę (*Vytis*, 1926.X.15).

Tai programa. Jai „sušildyti", padaryti ją širdžiai priimtiną J. Eretas čia pat kongrese vyčiam padovanojo kankles, kitur vietos rinktinius veikėjus — pažymėjo „Pavasario" sąjungos ženkleliais.

O kaip ėjo prie jaunimo, kad jam imponuotų ir sykiu būtų savas, artimas, rodo maža ištrauka iš korespondencijos „Kelionės po Illinois valstiją". Tos valstijos miestą Westville Eretas pavadino „mažąja Lietuva", nes „ten visi miesto valdininkai lietuviai". Po apsilankymo „mainose" „mūsų profesorius ilgai nekalbėjo, nes jam šokiai labiau rūpėjo, ir pasirodė, kad jis visus šokius moka, išskiriant „charlestoną". Betgi neilgai šokti galėjo, nes miego norėjo, o ant rytojaus turime važiuoti į Springfieldą" (liepos 19).

Naujoj vietoj „po prakalbų buvo lietuviškos vakaruškos: muzikantai griežia tik lietuviškus šokius, o profesorius visas paneles šokdina, neatbodamas, kad prakaitas per kaktą bėga.

Ant rytojaus, 20 d. liepos, profesorius padarė sutartį su p. Marčiulioniūte, kad ji turinti išmokinti profesorių automobiliumi važinėtis. Ir štai atvažiuoja dvi panelės su „Essex", ir profesorius pradėjo naujo moks-

lo mokintis. Aš čia negaliu išspręsti, pas kurį buvo didesni gabumai, ar pas mokytoją ar pas mokinį, nes po valandos mokinimo pamatėme, kad profesorius yra geras šoferis ir nuvežė prie Lincolno kapo" (*Vytis*, 1926.IX.15).

Jei eucharistinio kongreso 1926.VI.21 lietuvių sekcijoje „nebaigus prof. J. Eretui kalbėti, visa salė sukyla, padaro jam už jo karštą kalbą ovacijas" (*Draugas*, 1926.VII.2); jei po kitų prakalbų, kuriose buvo kalbama konkrečiais faktais ir vaizdais, „eidami namo žmonės kalbėjo, kad tokių įdomių žinių iš Lietuvos iki šiol niekas nebuvo girdėjęs" (*Draugas*, 1926.VIII.5), tai susitikimai su vyčiais šeimyniškoje aplinkoje sumezgė asmeninius ryšius. Antai, išleistuvėse iš Chicagos rugpjūčio 1 buvo surengtos vaišės pas Rubliauskus. Tenai „dainavo ir prof. Eretas ne tik lietuviškai, bet ir prancūziškai ir vokiškai. Iš visų susirinkusių buvo sudarytas choras, kuriam dirigavo prof. Eretas". Čia A. Rubliauskaitė, Vyčių sekretorė ir viso maršruto organizatorė, įteikė profesoriui dovaną — kortelę, kurioje „tarp gėlių buvo įklijuoti auksiniai pinigai".

Taip „klijavosi" ryšiai per asmenį su Lietuva. Ir tuoj pat Vyčių pirmininkas J. Viesula po Waterbury kongreso paskelbė, kad „Lietuvos Vyčiai rengs milžinišką ekskursiją į Lietuvą 1927 metais" (*Vytis*, 1926.X.15). Ir surengė.

Būtų per daug saulėtas ir neteisingas vaizdas, jei sakytum, kad visur rado tokį entuziastišką sutikimą ir žinių apie Lietuvą pasiilgimą. Iš spaudos matyti, kad buvo ir tokių vietų, kur į prakalbas susirinko net ne visi vietos vyčiai, nes mieste veikė... cirkas. Buvo ir tokių, kurie profesoriui peikė Lietuvą. Iš tos pačios spaudos matyt, kaip narsiai jis gynė „jaunąją Lietuvą". Straipsny „Pas amerikiečius" sakėsi girdėjęs daug paniekos Lietuvai. Tokiem J. E. šitaip atkirto: „Aš pažįstu Lietuvoje piemenėlių, kurie užsisakę sau laikraštį, uoliai jį skaito, mokinasi.

„Aš pažįstu Amerikoje žmonių, kurie uždirbdami po 50 dol. savaitėje, dar nesuspėjo sau laikraščio užsisakyti.

„Kas su nūdieninės Lietuvos piemenėliais negali lygintis, tegul savo tėvynės nešmeižia“ (*Draugas*, 1926.VIII.19.20).

J. Ereto „kultūrinės misijos“ rezultatą išreiškia *Vyties* žodžiai: „Prof. dr. Juozas Eretas jau yra džiaugsmingai priimtas į mūsų tarpą. Sunku yra juo atsigėrėti: jis nuoširdus, atviras, demokratiškas, malonus, draugiškas kartu ir lietuviškas, ir amerikoniškas, ir kosmopolitinis, pritinkąs ir prie jaunimo ir prie senesniųjų, prie rimtumo ir prie linksmumo, prie prasčiokėlių ir prie inteligentų, menininkų; amerikoniškai sakant, „a real sport“, geras, gabus, interesingas kalbėtojas, — iš tikro, ypatingas tai žmogus. Džiaugiamės ir gėrėjamės juo. Tikrai laimingi yra mūsų broliai ir sesutės, turėdami tokį darbštų, talentingą žmogų“ (1926.VI.30).

O baigusį savo „misiją“, *Darbininkas* palydėjo vedamajame rašydamas: „Kai pasklido pereitą pavasarį žinia apie tai, kad prof. Eretas atvyksta Amerikon, tai gal ne vienas paabejojo apie jo tinkamumą lankyti Amerikos lietuvių kolonijas tikslu susipažinti su čionykščia jaunąja karta ir sužadinti joje lietuvystę ir idealingumą. Dabar gerb. svečio misijai baigiantis, kas tik jo prakalbas girdėjo, pripažins, kas vargu atsirastų Lietuvoj kitas toks veikėjas, kuris tinkamiau tokią misiją būtų galėjęs atlikti. O tie, kurie iš arčiau jį pažino, tai jį širdingai pamylėjo“ (1926.IX.17).

Nedraugų, draugų ir klaidų auka

J. Eretas, kaip retai kas, susilaukė eilės tokių, kurie sutiko jį kaip pikčiausią priešą. Priešą — *vėl dėl to*, kad jis buvo „kitoks“. Kitoks savo principais ir jų dinamišku vykdymu viešajame gyvenime.

Kitoks pirmiausia nei tie, kurie administracinėm priemonėm galėjo lemti jo veiklą ir likimą. Dr. J. Grinius mini,

kad „dr. J. Ereto ryški asmenybė, jo ištikimybė krikščioniškiems principams bei jo didelė įtaka jaunimui“ (*Aidai*, 1957 Nr. 1, 21 p.) buvo pagrindinė priežastis, kad jis buvo atleistas iš universiteto (1931).

Kaip dinamiškas krikščioniškos ir demokratiškos kultūros avangardistas, jis nebuvo priimtinas ir iš Rytų parsineštai nihilistinei — kultūros atžvilgiu, indiferentiškai ar ateistinei — religijos atžvilgiu srovei. Nepriimtinas ir paskiau iš Vakarų atėjusiai antidemokratinei, autoritetinei srovei. Viena ir antra sutiko J. Eretą kaip nepakenčiamą priešą.

Dr. J. Girniaus teigimu, „iš tų, kurie nepakentė jo aiškaus katalikiškumo ir demokratiškumo, Eretas susilaukė visokeriopo, kartais tiesiog barbariško žeminimo“ (Juozas Girnius, „Mūsų ‚savasis‘ Eretas“, *Aidai*, 1966 Nr. 9, 394 p.).

Kitą kliūtį pakišo J. Eretui po kojom jo gerbėjai. Jauno, dinamiško veikėjo energiją jie sugundė reikštis srity, kuri visai jo prigimčiai buvo svetima ir kurioje dalyvavimas jį pasmerkė „amžinai“ kritikai, demagoginei paniekai. Tai buvo dr. J. Ereto įtraukimas į politiką, į seimą. Sulig tuo išrinkimu į seimą jam buvo prikabinta partinio žmogaus etiketė. Nors dr. J. Eretas pasitraukė iš seimo, nelaukęs kadencijos galo, etiketė, kaip priminė St. Šalkauskis, paliko jam visam gyvenimui. Jo grynai moksliniai, kultūriniai darbai jo oponentų būdavo sutinkami kaip tarnyba vienai partijai.

Tai jau tragiškas momentas, kada smūgiai ateina dėl draugų paslaugumo ir gerų, bet neišmintingų norų. Politikoje labiau nei kurioj kitoj veiklos srity pritrūksta blaivaus vertinimo ir įsigali demagogija. Juo labiau tai buvo neišvengiama valstybėje, kuri tik pradėjo demokratinį gyvenimą, reikalaujantį didelės dvasinės kultūros.

Konfliktų dalis plaukė ir iš dr. J. Ereto... jaunystės: jaunatviško kovos entuziazmo. Jis veržėsi pirmyn dideliu tempu, nenumatydamas realių kliūčių. Juk dr. Eretas atvyko į Lietuvą 23 metų, tik 23 metų — kada idealizmo daug ir

kada savos jėgos pervertinamos, kliūtys nuvertinamos.

O kliūtis nuvertinti dr. J. Eretui buvo lengva ir dėl to, kad jis atvyko į nepažįstamą aplinką. Ji nebuvo tokia, kaip jo senoje tėvynėje Šveicarijoje. Čia nebuvo ojektyvių veiklos sąlygų — lėšų ir jėgų dideliem sumanymam įvykdyti. Tai gali iliustruoti epizodėlis — LKM akademijos sumanymas išleisti *Įžymybių žodyną*. Kaip liudija prof. Z. Ivinskis, to žodyno dar nespėjus suorganizuoti, kitoj visuomenės daly kilo idėja leisti *Lietuviškąją enciklopediją*. Apie 1931 Spaudos fondas, leidėjas, susitarė su LKM akademija dirbti bendrai. Vyr. redaktorius buvo prof. Vc. Biržiška, iš Akademijos pusės buvo pakviesti Pr. Dovydaitis ir B. Čėsnys. Bet apie 1935 prof. J. Ereto iniciatyva atgimė idėja LKM akademijoje greitai išleisti siauresnės apimties veikalą — *Biografinį žodyną*, kurio redaktorium išrinktas prof. J. Eretas. Prof. Ivinskio žodžiais, to darbo uždavinys buvo „kaip galima greičiau surinkti iš kur tik galima Lietuvos įžymesnybių biografijas". Tačiau po ketverto ar penketo metų teko ir šios idėjos atsisakyti, nors ir buvo jos reikalui išleistos nemažos, tuometiniu skaičiavimu sumos medžiagai rinkti. Akademijos sudaryta komisija tai medžiagai įvertinti nurodė, „jog tai tik krūva žalios medžiagos, kuri spausdinti visiškai dar neparuošta". Priežastis — nebuvo jėgų medžiagai rinkti, buvo patelkti studentai, intelektualiai ir moraliai daugelis tam dar nepasiruošę. Pats redaktorius neturėjo laiko pridėti prie tos medžiagos savo kritiškos rankos. Ir didžiausios energijos negali viskam užtekti.

Prof. Ivinskio nurodytas epizodas atskleidžia ir vieną to meto santykių žemę — *Enciklopedijos* redaktorius V. Biržiška ne tik nesiėmė pasinaudoti surinktąja medžiaga, bet J. Ereto nesikvietė nė į eilinius enciklopedijos bendradarbius.

Nebuvo tuo metu pakankamai ir subjektyvių nusiteikimų kūrybos procesui paspartinti. Po herojinio entuziazmo kovose už nepriklausomybę grįžo tradicinis lėtas

tempas, akcijos stoka, inercija. Taip bent atrodė vakariečio akim. Lietuviai lyg būtų jautęsi esą ramybės sala dinamiškoje Europoje. Lyg būtų tikėję, kad ta sala išliks nepaliesta, jei ji nebus ginkluota ir dėl to kaimynam nepavojinga. Paskiau vėl būtų tikėję, kad nebus paliesta, jei bus ginkluota; esą vienas ginklų turėjimas garantuos saugumą...

Buvo žmonių, kurie aliarmavo reikalą paskubinti gyvenimo ir kūrybos tempą, įjungiantį Lietuvą į Europos tautų sūkurį. Tarp jų buvo ir prof. St. Šalkauskis, paskiau prof. K. Pakštas — kultūrinėje srityje; prieš tai M. Krupavičius — politinėje socialinėje srityje. Ir šie asmens dr. J. Eretui imponavo, traukė jį į save.

Bet M. Krupavičius netrukus buvo išblokštas iš politinės socialinės arenos. O Šalkauskio intelektualiniai išvedžiojimai bei Pakšto žaibiški šūkiai atsitrenkdavo į nerangumą, kartais net keldavo „ramybės rėmėjų" pasipiktinimą. Dėl to ir profesoriaus J. Ereto pastangos didinti pažangos tempą didino jį, bet tik ne šuoliais. Pažangos ir tempo kliūtis apibūdino pats J. Eretas, rašydamas vyčiam apie pavasarininkus ir žymėdamas tuos juose pasitaikančius bruožus, kurie yra svetimi jam, vakariečiui: „Lietuviai neperdaugiausia linksta prie socialinio gyvenimo, prie organizacijų... Socialiniam gyvenimui priešinasi pirmiausia lietuvio prigimtis. Jis, Europos Rytų žmogus, kaip visi Europos rytiečiai, individualistas ir nemažas anarchistas, t.y. ne žmogus be jokios tvarkos, bet žmogus savos tvarkos".

Organizacijų reikalą supratę tik jaunieji pasikeitusiose sąlygose. „Šitie suprato, kad tik organizuotas žmogus turi reikšmės visuomenėje ir kad pasaulis skaitysis tik su organizuota tauta. Iš palengvo kilo socialinis susipratimas. Tą procesą žymiai pagreitino nusisukimas nuo Rytų, kurių vietą užėmė Europos Vakarai ir Amerika. Šitose pasaulio dalyse nuo seniau viešpatavo aukšta socialinė kultūra, kuri prie savęs traukė didelę dalį jaunosios kartos" (*Vytis*,1926.VI.30).

Tačiau ir tame šviesiame jaunime J. E. neslepia, anot jo, „kitos medalio pusės".

> Daiktas, stovintis šviesoje, meta šešėlius. „Pavasario" sąjunga irgi. Ne viskas joje gerai... Per mažas narių įsigilinimas į savo idėjas. Daug narių labiau mėgsta šokius negu rimtus susirinkimus, triukšmingus kongresus aukščiau stato už knygų skaitymą; papirosams ir saldainiams pašvenčiama daugiau pinigų negu savo organui *Pavasariui* ir t.t. Per dideliu pasingumu pasižymi didelė narių dalis. Stoka kai kam ir iniciatyvos. Laukiama, kol kiti padarys; gi naudotis kitų gražiais darbais niekas neatsisako.

Netinka ir daugelis vadų. Daug kam rūpi savo asmuo daugiau už organizaciją. Tiesa, ir tokių vadų dirbama daug, tačiau tos darbuotės nauda eina jiems, ne organizacijai. Daug kas nori tuo save iškelti; organizatorinis veikimas tam tik priemonė... (*Vytis*, 1926.VII.15).

Neapskaitė ir dar vienos kliūties. Turbūt kiekvienoje tautoje gyvas yra pasąmonėje ambicinis jautrumas, kuris gali būti stimulas, gali būti ir stabdis. Ne išimtis buvo ir Lietuva. Viskas buvo gerai, kol dr. J. Eretas padėdavo, pagirdavo, bet kada jo kritika paliesdavo lietuviškas institucijas ar lietuvišką charakterį, tada ir lietuviam reikėjo sąmoningų pastangų nugalėti, užgniaužti tą liguistą ar sveiką pasąmoninę ambiciją bei resentimentą prieš „svetimąjį", juos paliečiantį ir siūlantį kitokį „gyvenimo stilių". Reikėjo blaivaus supratimo, kai kitatautis norėjo supurtyti ir tempte patempti į aukštesnį kultūros ir dinamikos laipsnį. Dinamiškas, veržlus, plačiais užsimojimais gyvenąs ir konkrečiais darbais tuos užsimojimus imąs vykdyti charakteris Lietuvoje susidūrė su dažnai pasitaikančiu elegišku, melancholišku, lėto paslankumo, mažais užsimojimais pasitenkinančio ir svetimiem uždaro lietuvio charakteriu.

Eretas pastebėjo, kad tokio dažno Lietuvoje charakterio literatūrinė išraiška buvo Žemaitės Petras Kurmelis. Jį laikė pažangos stabdžiu. Ir jį užkrėsti savo charakterio dinamizmu, konkretumu, tempu laikė savo misija. Tai nebuvo lengva ir greitai įvykdoma be konfliktų, be kliūčių, be laimėjimų ir pralaimėjimų. Jei per daug patempsi, gali sprogti. Ir toki sproginėjimai sunkiai išvengiami. Būdingiausias tokio sprogimo ženklas buvo prof. Šalkauskio rašiny minimas J. Ereto ir J. Dobilo Lindės konfliktas 1927 dėl Taine'o — būdingas vieno agresyviam tonui prieš tariamą idėjinį atsilikimą, antro atšiauriam resentimentui prieš nelietuvio kišimąsi.

Kova prieš Kurmelį nebuvo lengva. Kurmeliui pagydyti reikėjo ne chirurgo, bet psichiatro.

Sunkiu Lietuvai laiku Eretas atvyko jai į pagalbą. Sunkiu Eretui laiku viešai stojo ginti jo prof. St. Šalkauskis. Šalkauskio čia spausdinamas rašinys (knygoje *Didysis jo nuotykis*. Red.) apie prof. J. Eretą buvo rimta dalykinė apologija, pasinaudojant 15 metų Ereto darbo Lietuvai sukaktimi (1934). Prof. Šalkauskis susumavo per tą 15 metų Ereto atliktus darbus Lietuvos visuomenei ir Lietuvos mokslui. Šalkauskio straipsnio duomenis pakartojo *Ateityje* prof. Pr. Dovydaitis. *Pavasaris* skyrė specialų jam nr. Tie žodžiai tebuvo moralinė paguoda prof. Eretui. Jie betgi neveikė oponentų. Šalkauskis buvo apeliavęs į „džentelmenų sąžines". Bet iš apeliacijos rezultatų lyg nematyt, kad tokių būtų buvę tarp tų, kurie turėjo valdžią prof. J. Ereto likimui.

Dramos veikėjas, sakytum, buvo prilenktas prie žemės. Bet nelūžo ir nepabėgo.

Vargiai galėtum manyti, kad per savo klaidas, per draugų pakištus klystkelius, per idėjinių priešininkų statomas kliūtis prof. J. Eretas ėjo be skausmo. Jis, palikęs tėvynę, atsisakęs germanistikos dėstytojo pasiūlų, pietuose, Italijoje,

atvykęs į šiaurę, į Lietuvą, jai padėti; jis kariuomenės savanoris, pirmojo savanorių pulko vado adjutantas, pirmasis valstybinės informacijos organizatorius, pervežęs nepriklausomybės pripažinimą iš Suomijos... dabar išmestas iš universiteto ir paliktas be pragyvenimo šaltinio savo gausiai šeimai ir, anot dr. J. Girniaus, barbariškai niekinamas...

Jei skausmo išvengti negali nė vienas, kuris išeina viešai dirbti visuomenei, juo skaudžiau turėjo pergyventi prof. Eretas. Skaudžiau, nes visus pergyvenimus uždarė savo viduje. Ne tik prof. St. Šalkauskis minėjo, kad tuos visus smūgius Eretas priėmė nuolankiai. Ir jo buvęs klausytojas germanistas J. Botyrius pastebėjo: tuos smūgius profesorius priėmė „labai stoiškai, niekad neminėdamas jokių pavardžių".

Vidinė paguoda jam buvo ta, kad matė dalinius laimėjimus: matė dešimtis savo buvusių klausytojų pozityviai dirbant Lietuvos mokyklose; matė dešimtis tūkstančių pavasarininkų manifestuojant savo organizacinę jėgą; matė katalikus intelektualus virtus rimta, opiniją formuojančia jėga ir supratus savo krikščionišką bei demokratinę misiją; matė, kad tą jėgą pripažįsta ir oponentai, nes kitaip nebūtų taip aštriai prieš jį ir jo veiklą kovoję.

Ereto veiklos eigoje jau buvo įvykusi aiški Vakarų persvara prieš Rytus, krikščioniško sąjūdžio persvara prieš antikrikščionišką, demokratinės sąmonės persvara prieš antidemokratinę.

Šią logiškai besiplėtojančią dramos eigą betgi nutraukė „deus ex machina" — tankų invazija iš Rytų.

Ištikimybės ir garbės keliu

Į trečią savo draminio gyvenimo veiksmą, į grįžimą Šveicarijon, J. Eretas nuėjo su panašiais pergyvenimais, panašiu likimu, kaip nueis po trejeto, ketverto metų keliasdešimt tūkstančių lietuvių — į egzilę.

Panašioje padėtyje buvo atsidūręs kaip tūkstančiai kitų, 1940 atėjus bolševikam. Atleistas iš universiteto, apsigyveno su šeima Šakių ap. nedideliame žmonos ūkely. Tuos košmariškus nepilnus metus aprašė A. Vaičiulaitis *Drauge* 1942... Bolševikai pirmiausia atėmė iš jo automobilį. Toliau po 3—4 kartus per savaitę varinėjo pastočių iki 45 kilometrų tolumo — turėjo vežioti akmenis, cementą, rąstus kariniams įrengimams:

> Kai aš jau visai buvau jėgų netekęs, pas mane atėjo gundytojas: man tereikia tik pareikšti, kad gailiuos ligšiolinės savo veiklos, taip pat pareikšti ištikimybę — ir vėl tuoj savo senąją tarnybą gausiu. Bet toks negarbingas pareiškimas man nė į galvą neatėjo.
>
> — Na, tai reiškia jums mirti!
>
> — Gal tai reiškia man kūnišką mirtį, — aš atsakiau tavorščiams, — bet jei aš pasirašyčiau jūsų pareiškimą, tai būtų mano moralinė mirtis, ir tai yra daug blogiau. Ištikimybė ir garbė — toks visados buvo šveicarų šūkis tarp svetimų žmonių.
>
> — Po šitokių enkavedistų gundymų atmetimo — kaip toliau sako Eretas, — mums buvo nutrauktas paštas, malkos, atimtas radijas. Mes laukėme mirties Sibiro nakties tamsybėse.

J. Eretas turėjo slapstytis. Ėjo nuo vieno ūkininko prie kito. Gulėjo kluonuose, kūgiuose; slapstėsi tvartuose. „Dažniausiai nakčia gulėdavau ėdžiose, kadangi ten jaučiau ant savęs gyvulių alsavimą, bet ir tai buvo nežmoniškai šalta".

Pagaliau pavyko repatrijuoti. 1941 kovo 22 išvyko su šeima iš Lietuvos. „Mes perkeltųjų stovykloj penkis mėnesius už spygliuotos tvoros ant šiaudinių maišų gulėjom, ilgėte ilgėdamies Šveicarijos" (cit. J. Prunskis, *Draugas*, 1971.X.30).

Ir pasiekęs Šveicariją, J. E. pasijuto tremtinys, pradedąs gyvenimą iš naujo. Tremtinys su panašiom problemom kaip ir tie, kurie atsikėlė į Ameriką, Australiją, Kanadą ir kt.: darbas, šeimos įsiderinimas į naujas aplinkybes — iš vienos pusės nostalgija suaugusiem, iš antros — aplinkos tirpinimo grėsmė vaikam. Ta nostalgija sutrumpino p. O. Eretienės gyvenimo siūlą, o su jos mirtimi (1954.V.20) ilgam pritilo visas šeimos gyvenimas.

1955 angoje profesorius rašė iš Bazelio:

> Praeitų metų balandžio mėn. rašei man turįs „kažkokį blogą jausmą, kad Jūs turite sunkumų su sveikatomis ar su kuo kitu". Nujautimas Jūsų neapgavo, nes nepraslinko nė mėnuo, kaip mirė mano žmonelė. *Toji mirtis mus skaudžiai palietė.* Ilgai nieko negalėjau veikti, dėl to ir straipsnis apie Šalkauskį liko neparašytas. Ligi dabar šeima pusiausvyros dar neatgavo. Grumiamės su sunkumais ir tikimės šviesesnių dienų. Pirmiausia išjudino plunksną vėl darbininkai su paskaita, kurios tekstas skyrium Jus pasieks.

Čia pat apie šeimą:

> Juozas iriasi prie savo egzaminų kaip neofilologas, taip pat Laisvutė, kuri ruošiasi į paišybos mokytojas; Birutė uoliai lanko konservatoriją — ji smuikininkė, o Julytė dar ruošiasi brandos atestatui. Kalėdų šventėms Aldytė buvo atvykusi. Turi pasisekimo Manheime. Jos atsilankymas mus labai nudžiugino, nes pas mus dabar tylesnis gyvenimas. Visuomenėje vis reikia stumti reikalus mums pageidaujama prasme. Tatai sočioje Šveicarijoje nelengva. Bet tai mūsų bendros kovos fronto dalis.

Laiške pajunti bet kurios tremtinio šeimos rūpestį ir skausmą. Bet pajunti ir antrą rūpestį — „bendros kovos frontu". Ir šiuo atžvilgiu J. Eretas kitoks nei daugel daugel

tūkstančių tremtinių, kurie tenkinosi pirmuoju rūpesčiu.

J. Eretui nereikėjo pergyventi „nusivylimo" savo ligtoline veikla nei nuo jos atsisakyti. Jo nusistatymas Lietuvos atžvilgiu nelūžo. Jis tiesios linijos žmogus ir kovotojas.

„Ištikimybė ir garbė" — toks buvo šveicarų šūkis. Tokis buvo ir J. Ereto.

Dr. J. Grinius cituoja iš *Draugo* prof. J. Ereto pareikštą savo praeities vertinimą jau iš tolimos laiko perspektyvos: „*Draugo* redakcijos paklaustas, ar profesoriui negaila praleisto gyvenimo Lietuvoje, dr. J. Eretas atsakė: ‚Ne, man nė kiek negaila. Jeigu dar kartą turėčiau apsispręsti vykti ar nevykti, aš nesvyruodamas vėl vykčiau, nes Lietuva man pasidarė antrąja tėvyne ir mano gyvenimo turiniu. Ten radau savo gyvenimo draugę Oną Jakaitytę, ten gimė mano vaikai, ten trejetą palaidojau. Ten išgyvenau kūrybingiausius savo metus, ten suradau retų talentų, prietelių ir asmenybių, kurių atminimas ir dabar apšviečia mano gyvenimo kelią' " (*Aidai*, 1957 Nr. 1, 22 p.).

Dr. J. Prunskis anuos žodžius pratęsia:

> Aš vėl stočiau į katalikų frontą, nes katalikybę laikau tobuliausia vertybe, geriausiai tinkančia sukurti tiek asmeninį, tiek viešąjį gyvenimą. Aš ir vėl eičiau į jaunimą, nes nuo jo turi pradėti, kas nori tvirtą valstybę pastatyti. Man negaila nė vieno prakaito lašo, kurį liejau dėl pavasarininkų ir ateitininkų per nuolatines savo keliones skersai ir išilgai kraštą. Mano širdis ir dabar plaka tam jaunimui, nes niekur kitur tokių idealių jaunuolių neberadau. Tai buvo aukso dienos, kada Reinio, Šalkauskio, Dogelio, Leimono, Labanauskaitės ir panašios dvasios prietelių padedamas, galėjau pasidarbuoti Lietuvos jaunimui (*Draugas*, 1971.X.30).

Galėtum tai laikyti patetiniais žodžiais apie praeitį, jei tiem žodžiam neduotų angažuojančios prasmės dabarties

darbai. O tie prof. J. Ereto darbai ir šiame trečiame laikotarpy rodo jį aktyvų, kovojantį iš naujų pozicijų. Kovojantį sykiu vardan abiejų tikslų, vardan kurių buvo atvykęs į Lietuvą — vardan Lietuvos laisvės ir jos buvimo Europos valstybių šeimoje; vardan tremtinių apsisaugojimo nuo naujos aplinkos gundymų, vardan kilimo į aukštesnius kultūros laipsnius, vardan jų kūrybinės pažangos, kuri įprasmina jų buvimą čia. Nors sugrįžimo į tėvynę viltis galbūt tegali šviesti tik kitai generacijai, jis pačiu grįžimu, idėjos grįžimu, tebetiki: „Nėra tad jokios abejonės, kad Solovjovas grįš pas rusus. Ir lygiai yra tikra, kad Šalkauskis grįš pas mus" (*Tremties lietuvis*... 4 p.).

Tačiau čia yra kita kliūtis krikščioniškos kultūros pažangai. Tai persimetusi į Vakarus, į Vakarų šviesuomenės elitą, tokia pat dvasia, kuri Rytuose turėjo nihilizmo vardą. Čia vardai kiti, bet esmė ta pati. Ir lietuvių jaunimas, eidamas čia mokslus, yra atsidūręs panašioje padėtyje, kokioje anais laikais lietuvių jaunimas buvo Rusijos, Lenkijos universitetuose bei visuomeninėj aplinkoj. O ir nejaunimo ne vienas iš tremtinių yra nuskendęs naujo pasaulio gerovėje — kaip ir daugelis anų, kurie buvo panašiai nuskendę Rusijos aplinkoje.

Šios realios grėsmės akivaizdoje prof. J. Eretas ir dabar tebėra aktyvus tautinio savarankiškumo ir idealistinio nusistatymo misionierius — nekapituliavęs veikėjas šioje lietuviškos dramos eigoje.

Savo uždaviniu tebelaiko:

> Aš Šveicariją telaikau platforma kovai už laisvos Lietuvos atstatymą. Ištrūkau iš bolševizmo nasrų ne tam, kad sukčiau istorijos vėjų neišdraskomą smagų lizdą — ištrūkau tam, kad laisvoje šalyje kovočiau už sugrąžinimą laisvės ir Pabaltijui... Kas išliko po baisios audros, tas turi veikti, veikti už tuos, kuriuos jau dengia

žemė; veikti už tuos, kurie okupuotoje Lietuvoje gyvi palaidoti; veikti už tuos, kurie laisvame pasauly yra tapę vergai pinigo, smagumų, geidulių, iš kurių atminties vis labiau išnyksta kraštas, kuris jiems davė gyvybę (cit. J. Prunskis, *Draugas*, 1971.X.30).

„Visu savo likimu — sako dr. J. Girnius — Eretas taip sutapo su lietuviais, kad būtų per maža jį laikyti tik mūsų bičiuliu. Jis taip įaugo į mus, kad tapo mūsų savuoju.

„Turtingas prigimties dovanas prof. Juozas Eretas darbščiai ir pilnai sunaudojo, stengdamasis gyvu ir rašytu žodžiu liudyti krikščioniškąją tiesą ir tarnauti mūsų tautinės kultūros pažangos kelyje.

„Kai vienam antram patriotizmas ima atsidurti į ‚kryžkeles' net iš tų, kurie anksčiau buvo savinęsi tautiškumo monopolį, tai Eretas ir šiandien iškyla skaidriu lietuviško patriotizmo žadintoju" (Juozas Girnius „Mūsų savasis Eretas", *Aidai*, 1966 Nr. 9, 391, 394, 395 p.).

II

Ligi šiol apibūdinta, kaip J. Eretas reiškėsi Lietuvoje; kaip buvo skirtingai sutiktas lietuviškos visuomenės; kaip jis reiškiasi dabar ir kaip dabar iš perspektyvos jau vertinamas. Bet dėmesio vertas ir antrasis pradžioje iškeltas klausimas: kodėl? Kodėl ši dinamiška asmenybė savo veiklai pasirinko Lietuvą?

Prof. J. Eretas ne vienintelis iš savo tėvynės atvyko po Pirmo pasaulinio karo į Lietuvą. Lietuvon paskiau atvyko ir nuoširdžiai jai dirbo pvz. prof. A. Sennas, vėliau Pennsylvanijos universiteto profesorius, nuoširdus lietuviškos kultūros kėlėjas ir dabar; atvyko prof. V. Jungferis, ekonomistas, parašęs labai šiltai veikalus apie Lietuvą (*Litauen, Antlitz eines Volkes) Hinter den Waeldern, hintern den Seen);* buvo

atvykęs prof. Brenderis, lotynistas, G. Studerus, germanistas. Buvo atvykęs prof. R. Schmitleinas, prancūzas, ir dirbo Humanitarinių mokslų fakultete. Prieš jį buvo sukelta intrigų, jis buvo atleistas ir tada pakviestas į Rygą. Po Antrojo pasaulinio karo, būdamas švietimo direktorius Prancūzų okupacinėje zonoje, nepaisydamas kartumo, kurio buvo patyręs iš savo buvusių kolegų profesorių, neperkėlė to kartumo visai Lietuvai. Pirmaisiais tremties metais jis daug padėjo lietuviam savo zonos ribose.

Visus juos tenka minėti geru žodžiu. Tačiau tenka taip pat pažymėti, kad nė vienas jų nesutapo su Lietuva ir netapo, anot dr. Girniaus, „savuoju" taip, kaip prof. J. Eretas.

Dėl ko jis virto ‚savuoju'?

Karjeros veiksnys?

Karjeros veiksnys turėjo įtakos ne vienam iš Rusijos ieškoti Lietuvoje išsilaikymo šaltinio. Kai kurie ir apie J. Eretą panašiai teigė. Tačiau faktai kalba prieš šio veiksnio rolę J. Ereto istorijoje.

Viena, baigęs studijas, J. Eretas buvo pasiūlytas vykti į Italiją germanistikos dėstyti Paduvos universitete. Tai buvo aiškios ir tikros karjeros galimybė. Jos atsisakė ir pasirinko Lietuvą be jokių aiškių galimybių ne tik karjerai, bet pačiai egzistencijai.

Antra, prof. dr. Alfredas Sennas (rašydamas 1941 nekrologą tariamai mirusiam prof. J. Eretui) mini faktą, kad „1937 metais vienas žymus Amerikos universitetas (Marquette University) buvo pasirengęs profesorių Eretą pakviesti profesoriauti ir paskirti literatūros dėstytoju. Tačiau vėlionis atsisakė" (Cit. J. Prunskis, *Draugas*, 1971.X.30).

Atsisakė nuo Amerikos universiteto 1937 po visos karčios patirties Lietuvoje, kada buvo valdžios atleistas iš

universiteto ir sugrąžintas tik universiteto rektoriaus galia, kuris turėjo teisę tvirtinti jį vyr. asistentu.

Prof. Sennas kalba ir apie kitus faktus: „Būdamas artimas velionio draugas, aš gerai žinau, kad visas jo veikimas, visi jo darbai buvo išdava vieno ir to paties nusistatymo, būtent, pasiryžimo visiškai pasišvęsti lietuvių tautos reikalams ir iškelti lietuvių vardą pasaulyje... Dėl tos priežasties jis visus savo veikalus parašė lietuvių kalba, nors tai jam kenkė pasaulio akyse. Kitų šalių mokslininkai pakartotinai jį ragino, kad jis savo veikalus rašytų jiems prieinama kalba, kad ir jie galėtų suprasti. Ereto atsakymas visada buvo vienas: „Išsiverskite iš lietuvių kalbos! Man rūpi lietuvių tauta, o ne pasaulinis vardas. Su lietuviais aš gyvenu, jų vardą noriu išgarsinti' " (Cit. J. Prunskis, *Draugas*, 1971.X.30).

Tiesa, prof. J. Eretas 1964 Toronte savo pranešime, minėdamas apie savo atvykimą į Lietuvą, pagal korespondento atpasakojimą, aiškinęs: „Deja, motina tegalėjusi jam duoti lėšų tik iki dviejų semestrų. Po to, esą jau beveik reikėję nutraukti studijas. Jį, labai nuliūdusį, girdi, pasitikęs universiteto koridoriuje vienas iš profesorių ir sakęs, kad jis galįs J. Eretui prirodyti darbą, kurį dirbdamas galėsiąs toliau tęsti studijas. Jis buvęs suvestas su lietuviais, kurių tada buvę Friburgo universitete iš Anglijos, Amerikos ir netgi iš tuometinės rusų pavergtos Lietuvos. Tie lietuviai, girdi, jam pasakę: ,Moki eilę kalbų ir mums būtum labai reikalingas. Dirbk su mumis, mes pačiam mokėsime po 250 frankų mėnesiui'. Sutikau, esą, kur nesutiksi! Taigi dirbau ir mokiausi. Už lietuvių pinigus baigiau universitetą" (Pr. Alšėnas, *Draugas*, 1964.VII.18).

Paskutinio sakinio nereikia suprasti tiesiogine prasme. Tai tik elegantiškas gestas klausytojui. Visas tas bendras darbas spaudos srity tėra aplinkybės, kurios suvedė Eretą su lietuviais. Betgi ne jos apsprendė nukrypimą į Lietuvą ir studijas baigus.

Asmenybių trauka

Atkritus galimai „karjeros hipotezei", tenka sustoti prie paties J. Ereto nurodyto veiksnio jo kalbose 1926 Amerikoje, o Lietuvoje išpopuliarinto prof. St. Šalkauskio straipsnyje, — Mykolo Ašmio vaidmens.

Pats J. Eretas taip apibūdina Ašmio rolę: „Gulėdamas Lozanos ligoninėje mirties patale, jis (Ašmys) graudžiai maldavo manęs jo vietoje vykti Lietuvon. Pažadėti man nebuvo lengva, nes ateičiai buvau nusibrėžęs kitokius kelius, tačiau norėdamas patenkinti paskutines mirštančiojo valandas, pažadėjau nors vieneriems metams vykti į Lietuvą. Taip 1919 vasarą ir padariau" (Juozas Eretas, *Stasys Šalkauskis*, 65 p.).

Ar mirštantis draugas galėjo turėti tokios sugestyvios galios? Atsakyti į tą klausimą faktinės medžiagos pateikia A. Skrupskelienė, specialiai tuo klausimu pati susidomėjusi ir arčiau susipažinusi su Ašmio istorija.

„Kai buvau studentė — rašo A. Skrupskelienė — man rodės nelabai realus, nelabai įpareigojantis tas Ereto pažadas, gal ir kiek sulegendintas. Bet sutikusi dabar velionies Ašmio giminaites ir su jom pasikalbėjusi, pajaučiau, kad Ašmys ir Eretas kitaip vargiai ir galėjo padaryti. Iš vienos pusės — darės patikimas Ašmio patriotinis noras net ir mirties valandą. Ašmių giminė buvo atkakliai lietuviška. Ir Mykolo paveikslas man ryškėjo tos visos giminės fone. Chicagoje gyvenanti Mykolo pusseserė, kartu su juo augusi tuose pat gimtuose Poviluose (ne Poveliuose, kaip kartais rašoma!) p. Magdalena Ašmytė Baltrimienė prisimena jo (Mykolo) gimnazijos dienas.

„Pagal jos pasakojimą, dar būdamas moksleivis, Mykolas buvo apsiskaitęs, net susidaręs nemažą bibliotekėlę. Mokėsi Klaipėdoje, Luizės gimnazijoje. Ten buvo laikomas genialiai gabus, rodomas pavyzdžiu pamokų neišmokusiem

vokietukam. ‚Gėdykitės — sakydavo mokytojas: — Matote, kaip lietuvis viską gali‘. Bet ir tokiam gabiam Mykolui, kaip ir jo pusbroliui Jurgiui ir kitiems lietuviam, nebuvo lengva patekti į gimnaziją. Reikėdavo įtakingų žmonių pagalbos. Tai žeidė jauno žmogaus savigarbą. Ir tai didino jo atkaklumą kovoti dėl teisybės, būti sau žmogum.

„Kartą mokykloje — pasakoja toliau p. Baltrimienė — mokytojas, pastebėjęs mano geltonas kasas, pasigėrėdamas tarė: ‚Du wirst einmal eine deutsche Walkuere werden‘. Nieko neatsakiau, bet parėjus papasakojau namiškiam. Mykolas, išgirdęs tai, prikišo: ‚Argi nežinojai, ką turėjai mokytojui atsakyti?‘ Kiek vėliau mokytojas ir vėl pakartojo tuos pačius žodžius. ‚Ne, pone mokytojau, nebūsiu, nes esu lietuvė‘. Namie Mykolas pagyrė: ‚Gerai, mergaite, taip ir reikia‘.

„Ieškodamas geresnio klimato ir norėdamas išvengti pavojaus patekti į vokiečių saugumo rankas, Mykolas išvyko studijuoti į Šveicariją. Deja, į savo tėviškę iš ten negrįžo. Jam mirus, šeima gavo užuojautas iš Karaliaučiaus ir Halės universitetų rektorių“.

Apie Mykolą Ašmį mažą, bet ryškų šviesos ruožą davė ir Amerikos lietuvių delegacijos narys kun. J. Dobužis savo pranešime iš Šveicarijos, rašydamas, kad 1919 gruodžio 1 vakare 10 val. mirė Ašmys, turėdamas 30 metų. „Darbštus, rimtas, malonus, draugiškas ir didžiai doras, visų jis buvo mylimas. Jojo mirtis visiems, kas jįjį pažinojo, širdį suspaudė sunkiais nuliūdimo jausmais“.

„Dar gyvas būdamas a.a. Mykolas Ašmys džiaugėsi savo viengenčių Tilžėje, Įsrutėje ir kitur pasiryžimu dėtis su Didžiąja Lietuva vienon krūvon?“ (*Darbininkas*, 1919.I.16).

„Iš tolimesnių Baltrimienės pasakojimų matyt, kad kuone kiekvienas Ašmių gynė savo lietuviškumą ir kovojo dėl jo. Toj giminėj sutinkame Mykolo senelį, atsikėlusį į Klaipėdą nuo Įsruties, vokiškai visai nemokantį. Jis vedė lietuvę klaipėdietę. Matome ir tokią atkaklią Mykolo senelę,

kuri vokiškai pasveikinta lietuviškai teatsakydavo. Klaipėdos kraštą vokiečiam užėmus (1939), dėdė Jurgis, palikęs tėviškėje, išsikovojo, kad jo pase būtų palikta tautybė — lietuvis. Kai jis mirė prieš pat vokiečių-rusų karą, lietuviškai laidoti jau buvo uždrausta. Kunigui sukalbėjus maldas vokiškai, iš minios į priekį išėjo mirusiojo pusseserė, jau visai senutė, ir — visų nustebimui — lietuviškai sukalbėjo Tėve mūsų. Niekas neišdrįso jos sustabdyti. Kitas Mykolo dėdė, 80 metų senukas, Hitlerio laikais, vokiškai kalbinamas, atsikirsdavo: ‚Ar tu girdėjai, kad Ašmys būtų vokietis?‘

„Tie atkaklūs lietuviai buvo šviesūs, malonūs savo kaimynam. Kai Mykolo brolis Vilius, karštas patriotas, hitlerininkų buvo suimtas ir išvežtas iš tėviškės, vietiniai vokiečiai jį užtarė ir išgelbėjo. Jie gerbė tiesumą ir atvirumą“.

Tokis Ašmių giminės ir Mykolo vaizdas rodo stiprias asmenybes, išaugusias tame Lietuvos pajūryje, Ereto akim žiūrint — šiaurėje, rytuose.

Stiprios asmenybės imponavo studentui J. Eretui. Imponavo ir paskiau dr. J. Eretui. Jį traukė magnetiškai vyresnis kolega St. Šalkauskis; traukė jį M. Krupavičius. Tarp kitų asmenybių, kurios Eretą traukė, paskiau jis minėjo vysk. K. Paltaroką, arkiv. M. Reinį, prof. P. Dovydaitį, M. Pečkauskaitę, K. Pakštą... Tuose Rytų žmonėse Eretas matė tai, ko Vakarų žmogus galėjo pasiilgti — gilų dvasingumą, tikėjimą idėja, krikščioniškos idėjos personifikaciją savo gyvenimu. Jam, dinamikos žmogui, buvo pasipildymas ir pagilėjimas santykiai su tokiais žmonėm. Iš čia suprantamas gali būti anas dialogas tarp Šalkauskio ir Ereto: Šalkauskis — Jūs esate mano Vakarai; Eretas — o jūs esate mano Rytai.

Tokis dialogas rodo, kad Ereto ir čia sutiktų asmenybių santykiuose vyko tarppersonalinė Rytų ir Vakarų sintezė... Ji ypačiai turėjo stiprėti, kada jau subrendęs Eretas jautė čia, Lietuvoje, spinduliuojant gyvą asmenybių šviesą, o vakarų Europoje tuo metu ėmė stiprėti dvasinės sutemos, ir jam kilo

gilios prasmės klausimas: „quid de nocte?“ Tai jį rišo su šiuo kraštu dar labiau, ir jis kraštą darė „antrąja tėvyne“ — dvasine tėvyne.

Šia prasme tektų suprasti Ašmio rolę jauno idealisto studento Ereto apsisprendime. Asmenybės trauka, trauka asmenybių iš Rytų, veikė vakarietį Eretą.

Tautinės misijos samprata

Ašmiui duotas pažadas vargiai buvo vienintelis, apsprendęs J. Ereto pasilikimą daugiau nei pažadėtus metus ir Lietuvos pasirinkimą „antrąja tėvyne“. Tai lėmė ir jo, kaip šveicariečio, supratimas apie savo tautinę misiją.

Kai prof. J. Eretas 1965 lankėsi Amerikoje, viename siaurame rately buvo paprašytas papasakoti ten buvusiam jaunimui apie savo atvykimą į Lietuvą.

„Kaip Jūs jautėtės, kada tėvynę palikę ėmėte dirbti...?“ paklausė viena jauna dalyvė, klausimo nebaigdama, lyg pajutusi, kad gali įžeisti profesorių.

„Aha, suprantu, ką norit pasakyt“, — tarė profesorius ir ėmė aiškinti, kaip Šveicarijoje suprantama pareiga savo tėvynei. Gaila, tada neužrašytas buvo jo gyvas ir pagaunantis pasakojimas. Dabar tik iš jo darbų ir pasisakymų atskiruose rašiniuose galima suprasti jo mintis, kuriais atvejais pasitarnavimas kitam kraštui virsta pasitarnavimu savajam, būti, taip sakant, tarp dviejų tėvynių, būti abiem jom ištikimam.

Prof. J. Eretas mėgsta tautinius klausimus spręsti globalinėje žmonijos raidoje, kuri vyksta tam tikrais dėsniais.

Vienas ir pagrindinis toks dėsnis — tautos gyvenime pirmumas priklauso kultūrinei kūrybai, ne politinei. Politinės galybės, sukūrusios dideles imperijas, yra laikinės. „Politinės galybės, kad ir galingiausios, amžius vidutiniškai neilgesnis kaip 250 metų... jis Europoje dar trumpesnis.. Šita istorijos

taisyklė nedaug turi išimčių“ (Juozas Eretas, „Gloria mundi“, *XX Amžius*, 1940.II.21 Nr. 66).

Antras dėsnis: kultūrinei kūrybai yra pašauktos mažosios tautos: „Mažosios tautos kuria kultūrą, kuri patvaresnė už imperijas... Iš tiesų, kada stambieji, pasiglemždami vis naujas žemes, kraudami vis didesnius lobius, dažnai nebeturi laiko atskleisti knygą, smulkieji ima nagan mokslą, ugdo meną, išsaugo religiją, tuo pasidarydami pačiais didžiausiais tiesos nešėjais ir teisingumo apaštalais, kuriuose gyvas yra didingasis Europos palikimas“ (Juozas Eretas, „Kiškių medžioklė“, *XX Amžius*, 1939.XI.25 Nr. 272).

Europos kultūrą sukūrė „veik vieni mažiukai, nes Europoje — bent praeityje — didesnės valstybės buvo išimtis. Tikrai plotinga tebuvo Rusija, ir ar tik ne ji — proporcingai imant — davė visų mažiausia“ (t.p.).

Mažieji ir taikos bei susipratimo saugotojai. Ir šiai minčiai patvirtinti šaukiasi Olandijos buv. užsienio ministerio Patijono autoriteto: „Mažosios tautos tokiam susiartinimui labiau tinka nei didžiosios, nes jos negali būti įtartos slaptom intrigom ir norais užkariauti. Joms geriau sekasi politikoje pritaikyti tuos principus, kurie užtikrina taikų visų sugyvenimą“ (t.p.).

Trečias dėsnis: kultūrų įvairumo, margumo primatas prieš monotoniją ir uniformizmą. „Pažvelkite tik į geografinius jos (Europos) kontūrus. Kiek čia salų, pusiasalių, iškyšulių! Kiek čia kalnynų, lygumų, baseinų ir žiočių, visokių peizažų ir reljefų!

> Gracingas mūsų žemynas — tai ne Azijos blynas ir ne Afrikos bukumas — šiandien savo šeimoje globoja 34 narius, t.y. daugiau kaip pusę visų pasaulio valstybių, nors apima vos tryliktąją dalį žemės paviršiaus.
>
> Ir koks čia margumas! Šalia monarchijos — respublika, šalia autoritetinės valstybės — demok-

ratija. Čia kapitalistinė santvarka, ten socialistinė. Vienur romaniškas kraujas, kitur germaniškas, o dar kitur jis upeliais suplūsta. Čia vėl tarp slavų ir germanų įsprausti lietuviai ir netoliese iš Azijos atblokšti estai. Šalia ortodoksų rasi katalikų, greta bezbožnikų — ugningi islamo Pranašo ainiai.

Tas įvairumas sudaro begalinę įtampą, kuri tai mažėdama, tai didėdama sukelia tūkstančius srovių. Iš jų blyksteli kūrybingoji kibirkštis, kuri mūsų žemyną pripildo genijų būriais, talentų pulkais (t.p.).

(Šis žavėjimasis pliuralizmu atitinka ir prof. J. Ereto bei jo mokytojo prof. J. Nadlerio raktą literatūros kūrėjam suprasti — jų abiejų mėgstamą etnografinį metodą: žvelgimą ne tik į epochą, į socialinę aplinką, į tautinius, bet ir į dar smulkesnius etnografinius vienetus. Lietuva prof. J. Eretui buvo puikiausias pavyzdys tam metodui taikyti bei iliustruoti. Jis kreipdavosi į zanavykus, kapsus, dzūkus, žemaičius, aukštaičius, nes matė kiekvienos šios etnografinės grupės skirtingus charakterio bruožus).

Ketvirtas: pačios Šveicarijos misija nešti pagalbą kitiem. Tame pat rašiny jau tiesiai kalba apie Šveicarijos vietą Europoje.

Kaip atrodytų Europa, nušlavus nuo jos paviršiaus Šveicariją? Ta Šveicarija su savo Pestallociais ir Rousseau, su savo, tarsi į noperską, susigrūdusiais septyniais universitetais, kurių vieną išlaiko vos 175,000 bazeliečių, kitą dar mažesnė Ženeva? Ar reikia didesnio įrodymo, ką gali po granito krantus išmėtyti ir jų papėdėje susigūžę, daugumas iš ūkininkų kilę šveicarai, kaip faktas, jog jau 8,000 jų tenka vienas laikraštis, kai Vokietijoje tam reikia 17,000, Anglijoje net 170,000 piliečių? Ir Tautų Sąjungos rūmus ir idėją ar nesaugo jie? (t.p.).

Mažųjų misija (taigi ir šveicarų) ne tik kūryba, bet ir labdara, žaizdų gydymas. „Ypač šiandien mūsų diduomenei susikibus, kas šluostys ašaras, gydys žaizdas, kas tęs pūdymaujantį kultūros darbą, jei ne mažuomenė?“ (t.p.).

Taip galvojo Eretas jau tuo metu, kai rašė pirmą veikalą apie Lietuvą (1919). Pakartoti verta čia tą jo įsitikinimą apie šveicarų misiją kitom tautom, įskaitant ir Lietuvą. „Laisvas žodis, tartas laisvame krašte — o tokia yra graži mūsų šveicariška privilegija — pretenduoja padėti atseikėti nuskriaustajam kraštui teisingumą. Po to, kai mes, šveicariečiai, esame pas save nuoširdžiai priglaudę ir parėmę lenkus, graikus, armėnus, žydus ir daugelį kitų kovoje su jų tautų engėjais, ir po to, kai mūsų ginamos laisvės, demokratijos ir apsisprendimo idėjos pasidarė bendru kultūringo pasaulio lobiu, kas buvo natūralesnio mums, kurie turėjome jau gangreit ištisą šimtmetį globoti lietuvius emigrantus, kaip šiandien stoti šaukliais kovoje už Lietuvos laisvę ir nepriklausomumą“ (Cit. iš prof. Šalkauskio rašinio, *Židinys*, 1934 Nr. 7, 40 p.).

Šveicarų misijos supratimas nepasikeitė ir lig šiol. Knygelėje *Vom Adam der Europaeer*, išleistoje 1971, įžangą baigia žodžiais „Šveicarui visada priklausė pirmenybė užsistoti už nuskriaustuosius. Jis tai darė dėl graikų, airių, žydų, lenkų, armėnų ir spalvotųjų žmonių; tebus dėl to tai daroma ir dėl baltiečių“.

Tai šveicarų tautinė misija — šviesti kitom tautom savo humanistinėm idėjom, padėti tas idėjas jose įgyvendinti.

Anksčiau minėtame paskutiniame Lietuvoje rašytame straipsny („Nei prakeikimas — nei kriminalas“) profesorius užsiminė konkrečiai apie vieną mažos tautos žmogų — švedą Nanseną, kuris, „palikęs mokslininko kabinetą, Didžiojo karo metu rūpinosi kariaujančių (didžiųjų!) belaisviais, ir po karo tėvynės netekusiems vadinamuoju ‚Nanseno pasu‘ padėjo kurti naują gyvenimą“ (*XX Amžius* 1940.VI.1 Nr. 122).

Tai buvo mažos tautos pavyzdys ir dr. J. Eretui palikti savo tėvynę ir nukilti į nežinomą iliuzijom apipintą kraštą humanistiniais sumetimais.

Nuo J. G. Hamanno (1730—1788) ir J. G. Herderio (1744—1803) laikų buvo gyvos kultūrinio pliuralizmo ir humanistinės misijos idėjos. „Tikrasis kilmingasis ir tikras karžygys Herderiui yra ne užkariautojas, bet tas, kuris padeda ir globoja, kuris ne griauja, bet stato, kuris pajėgia padaryti iš kaimo miestą, iš paniekintos tautelės išugdyti aukštai kultūringą naciją" (Ignas Skrupskelis, *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje,* 1967, 63 p.).

Tautinės misijos ideologija padeda suprasti dr. J. Ereto apsisprendimą už „didįjį gyvenimo nuotykį".

Anas jaunosios klausytojos nepasakytas klausimas, ar tai suderinama su ištikimybe senajai tėvynei, čia randa panašų atsakymą, kaip klausimas, ar misionierius, vykdamas į svetimą kraštą, lieka ištikimas savo tėvynei. Lieka, nes vykdamas jis neatsisako tų vertybių, kurias gavo savo tėvynėje. Priešingai, jis tas vertybes perduoda naujam kraštui. Jis tokiu būdu papildo naujo krašto vertybes savom, plečia, populiarina savosios tėvynės vertybes ir kelia jos reikšmę. Kas savo atsisako, tokis neturi kuo papildyti kito krašto; tokis nepadaro garbės nė savajam kraštui. J. Ereto žodžiais, „dvasinis tad pasidavimas nėra kultūringumo ženklas. Kas kitam pasiduoda, tas jo nepraturtina, tik save ištuština... Vienintelė protinga (ir garbinga) laikysena: būti partneriu... naujojo humanizmo kūrime būsime vaisingi tada, jei sugebėsime būti partneriais tiems kitoniškumams, kuriuos sutinkame kelyje. Įsidėmėkime: tik ugdydami savumą, būsime naudingi kitiems; pasiduodami — tik tręšime kitų kultūros laukus" (*Tremties lietuvis...* 13 p.).

Jei J. Eretas būtų „pasidavęs", jis nebūtų sutikęs tų smūgių, kurie žymi jo gyvenimą Lietuvoje. „Pasiduodamas" jis būtų padaręs malonią „karjerą". Bet tik nepasiduodamas,

o išlikdamas „partneriu“, atsineštom vertybėm papildydamas naują tėvynę, jis ir tapo tokis reikšmingas jos pažangai.

Taip prof. Eretą suprato ir Bazelio spauda, labai šiltai minėdama jo 70 metų sukaktį. Esą prof. Eretas „savo kultūrine ir moksline veikla yra garbingas savo tėvynės atstovas svetimuose kraštuose“ (*National Zeitung*, 1966.X.17 — vertimas *Darbininko*, 1966.XI.8 Nr. 73).

Jis vykdė kultūrinę misiją ir pačioje Šveicarijoje. „Daugel generacijų — rašė kitas dienraštis *Basler Nachrichten* — dėkingos jam už vertybes, kurias jis perdavė jom per vokiečių kalbos ir istorijos pamokas, nes J. E. rūpinosi iš esmės formuoti charakterius; jis, žodžio menininkas, tai pažymėdavo kaip karališkąjį uždavinį auklėjimo mene. Jo veiklos įvertinimas atsispindi tuo, kad 1956 jis buvo išrinktas (Bazelio kantono) švietimo tarybos nariu; joje veikia lig šiol kaip katalikų ir krikščionių socialų partijos atstovas“.

„Temperamentingas asmuo J. E. nepripažįsta pertraukos poilsiui. Vasarą jis mielai pasitraukia ilgesniam laikui į savo mieląją Malcantone, bet tik tam, kad labiau susitelktų misijai, kuria jis gyvai ir ištikimai buvo prisiėmęs pareigą stiprinti dvasią estų, latvių ir lietuvių, kurių per milijoną dabar išsibarstė po visą pasaulį kaip egzilai“ (*Basler Nachrichten*, 1966.X.17).

National Zeitung nurodo ir kuria linkme J. E. formavo charakterius šveicarų mokykloje. Esą Eretui rūpėjo „įdiegti jaunimui atvirą plačią europinę dvasią“ (*National Zeitung*, 1966.X.17).

Ir šiuose žodžiuose jau galima įžiūrėti penktą J. E. istoriosofijos dėsnį — dinamiką žmonijos kaip ir žmogaus raidoje.

Tiek Lietuvoje *Quid de nocte?* (1936), tiek Šveicarijoje *Abschied vom Europa?* (1955) mato pačios Europos likime kitimo vyksmą: susiskaldymo, izoliacijos, nukul-

tūrėjimo link. Tokis žvilgsnis primena Spenglerio *Untergang des Abendlandes* nuotaikas. Tačiau ir šios dinamikos akivaizdoje autorius nepraranda tikėjimo ateitimi ir pasiryžimo kovoti už Europą bei jos kultūrą, už Europos solidarumą, Europos vienybę, kurios pavyzdžiu jis nurodo Jungtines Amerikos Valstybes.

Tikslumo dėliai tebus ta mintis išreikšta paties J. Ereto žodžiais:

„Politinis pavojus Europai tikrai didelis, nes iš rytų atslenkąs sovietų komunizmas kėsinasi ir į dar laisvąją to kontinento dalį. Ją gali išgelbėti tik susivienijimas visų dar laisvų valstybių į vieną federatyvinę sąjungą — Jungtines Europos Valstybes... Sugrįžęs 1941 į Šveicariją, tuoj supratau, kad tik šiame susivienijime glūdi dar laisvosios Vakarų Europos išganymas ir kartu viltis išlaisvinti ir Rytų Europą su Pabaltijo valstybėmis. Dėl to nuolatos ir visur raginu mesti nacionalistinį išpuikėjimą, šovinistinę neapykantą, kuria taip smarkiai sergame anapus Atlanto (Europoje). Dėl to greit vėl grįžtų į tuos apkasus, kuriuose dabar giname Europą — visą Europą iki Baltijos jūros". Tai kalbėjo J. Eretas *Draugo* redakcijoje, atvykęs antru kartu į Ameriką (*Draugas*,1961.IX-.16).

Šis dinamikos ir žmogaus pastangų rolės toje dinamikoje dėsnis padeda suprasti, kodėl J. Eretas taip skubino Lietuvoje šį procesą; kodėl taip atkakliai skelbė ir veiksmais vykdė lietuvių kultūros, socialumo, vienybės bei aktyvaus įsiliejimo į tarptautinį srautą dinamiką.

Ta pačia kryptimi jis norėtų ir Šveicarijos dinamikos. Nors šveicaras yra per daug „sotus" spartesniam žingsniui, bet J. Eretas tiki pozityviu apsisprendimu ir džiaugiasi pirmais žingsniais. Privačiame laiške, atsiliepdamas į šveicarų spaudos palankų atsiliepimą apie jį jo 70 metų sukakties proga, rašė:

Visa mūsų spaudos akcija man buvo staigmena. Tą akciją galima aiškinti tuo, kad šveicarai dabar pradeda išeiti iš savo politinės izoliacijos ir pasuko į tą kelią, kurį aš jiem seniai nurodinėjau — į tarptautinio solidarumo kelią. Dėl to ir mano ‚markė' smarkiai pakilo. Džiaugiuos, kad dabar ir mano politinė įtaka auga, nes tuo laimi ir baltų reikalas (1966.XII.2).

Ereto ir Sauerveino paralelė

J. Eretas nebe pirmas savo veiklos sritim pasirinko Lietuvą. Jį gali ryškiau vaizduoti jo pirmatako Jurgio Sauerveino likimas. Sauerveinas (1831—1904), vokietis, hanoverietis, M. Lietuvoje kėlė tautinį susipratimą; vadovavo lietuvių organizacijom; sukūrė M. Lietuvai himną „Lietuviais esame mes gimę"; kelis kartus buvo lietuvių kandidatas į Prūsijos seimą. Po trečio nepasisekusio mėginimo Sauerveinas kapituliavo, nusivylęs lietuviais: esą „vergpalaikiai" jį į rinkimus įtraukę ir apleidę. „Gėda tiem, kurie privertė mane palikti tą žemę, kurios lyg sūnumi buvau pastojęs". Išvyko, ir ryšiai su lietuviais nutrūko.

Nutrūko, nes tarp Sauerveino ir lietuviškos visuomenės nebuvo pakankamos tarpusavio traukos. Visuomenė nebuvo pajėgi pajausti Sauerveinui tiek traukos, kad eitų paskui jį. Sauerveinas neturėjo tiek traukos į tą visuomenę, kad laimė ir nelaimė jų neišskirtų.

Eretas, kaip ir Sauerveinas, atvyko į Lietuvą su idealistine misija. Abiem iliuzijos dužo, susidūrus su tikrove. Dužo ne jų idėjos, bet idėjų įvykdymo galimybės. Tačiau Eretas nekapituliavo. Ir palankiose ir nepalankiose sąlygose, ir visuomenės gerbiamas ir niekinamas ar visai be visuomenės, nenustojo tarnavęs, literatūriniu vardu sakant, savo Dulcinėjai — Lietuvai. Tai deklaravo ir jo žodžiai, kai paskutiniu kartu atvykęs į Ameriką buvo *Draugo* redaktoriaus kun. J. Prunskio paklaustas: ar norėtų liktis Amerikoje? Į tai

Eretas atsakė: „Kodėl ne, nes visur jaučiuosi gerai, kur verda vienybės dvasia kūrybiškai dirbamas darbas. Bet toks yra reikalingas ir sename kontinente, o ten darbuotojų mažai. Dėl to jaučiu pareigą grįžt į „apkasus" ties Lietuvą taip spaudžiančiu komunizmu. Tačiau aš juose nepasislėpsiu, atskiriems uždaviniams mielai vyksiu ten, kur būsiu reikalingas ir kviečiamas" (*Draugas*, 1965.I.7).

J. Eretas čia atrodo tebėra ištikimas dar 1937.II.3 jo cituotiem dr. J. Basanavičiaus žodžiams: „Juk tik tai turi vertę, jei mums pasiseka ką gero žmonėms ir žmonijai padaryti".

(Ir tikrai — kviečiamas jis atliko tokius uždavinius, kurių negalėjo atlikti tuo metu kiti išeivijoje esą lietuviai — parašė dvi stambias monografijas: apie St. Šalkauskį ir K. Pakštą!).

Tokia yra J. Ereto trauka į tą egzilėje atsidūrusią tautos dalelę. Pastarosios trauką Ereto link gali išreikti čia esančių veikėjų pasisakymai apie J. Ereto rolę lietuvių tautoje.

A. Vaičiulaitis: „Jis įnešė į mūsų valstybę milžinišką kultūringo pasaulio srovę, visam veikimui davė moderniškus ir europiškus metodus" (*Draugas*, 1942.VI.18).

Dr. J. Vaišnora: „Be Ereto Lietuvos religinis, tautinis, kultūrinis, visuomeninis ir politinis gyvenimas neįsivaizduojamas. Apvaizda Lietuvai sunkiais laikais atsiuntė vyrą, kuris padėjo statyti nepriklausomybės rūmus ir savo garbinga asmenybe juos išpuošė" (*Draugas*, 1966.X.29).

Dr. J. Grinius: „Lietuvių individualistinėje visuomenėj, kurią rusai per daugelį metų buvo nuteikę anarchistiškai, mūsų sukaktuvininko moralinės savybės (energija ir pareigingumas) būtų turėjusios sudužti, jeigu jų nebūtų stipriai rėmęs vakarietiškas jo talentas — sugebėjimas organizuoti. Šita savybe prof. Eretas nemažiau pasitarnavo Lietuvai už savo pareigingumą, kuris daugeliui lietuvių tebeteikia stiprybės dabar, mūsų tautinių sutemų metais (*Draugas*, 1966.X-I.26).

Tai jau vertinimas iš perspektyvos. Laiko perspektyvoje aprimsta bent kiek aistros, atsiranda daugiau pajėgumo pažvelgti objektyviai tiek į Smetoną, tiek į Raštikį, tiek į K. Škirpą, tiek į Eretą ir kitus asmenis, kurie savo laiku rodės tokie kontroversiški.

Bręstančioje visuomenėje atsiranda ir dėkingumo ženklų, kurių miniatiūra gali rodytis J. Botyriaus žodžiais: „Prof. J. Ereto draugiškumą labiausiai patyriau, jau studijas baigęs ir ieškodamas mokytojo vietos. Jisai man, eiliniam studiozui, nepatingėjo dvejetą kartų skambinti į tolimą provincijos užkampį, pranešdamas, kur yra galimybė gauti vietą ir kaip jos siekti... Deja, vėliau nė trumpu vizitu nepareiškiau savo profesoriui padėkos — per toli buvau dar atsilikęs nuo šveicarų šaly išaugusio prof. Ereto humaniškumo".

Tuose žodžiuose slypintis dabartinis jausmas rodo ne vieno tų žodžių autoriaus humanistinį subrendimą, tarp kurio ženklų yra respektas kitam žmogui, paslaugumas kitam padėti ir dėkingumo pareiškimas. Toki jausmai suriša asmenį su visuomene. Toks jausmas dabar galbūt stipriau jaučiamas ir prof. J. Ereto atžvilgiu. To jausmo išraiška buvo ir Lietuvių rašytojų draugijos gestas J. Eretui — 1954 išrinko jį savo garbės nariu.

Su dabartine egzilėje esančia visuomene, gal tikriau su jos vyresniąja generacija, J. Eretą sieja ir panaši vertybių gradacija, būtent, pirmumą atiduoti visuomeniniam idealui, antrame plane paliekant asmeninių pergyvenimų narpliojimą, savosios egzistencijos analizę. Ką tie žodžiai konkrečiai reiškia, rodo laikraščio redaktoriaus paklausimas prof. J. Eretui apie jo „romantiką", apie jo santykius su Salomėja Nėrim. Tų santykių nedementuodamas, J. E. paaiškino:

> Salomėja Bačinskaitė buvo mano studentė, net artima, nes jos pagrindinė šaka universitete buvo mano dėstoma germanistika. Abu buvova ir ateitininkų meno

draugijos „Šatrijos“ nariai, todėl dažnai susitikdavova ir privačiai. Iš to ir išaugo ta simpatija, kuri 1928 metais ją paskatino keliauti į Šveicariją, kur aš tuokart praleidau vasaros atostogas. Tačiau jos toli siekią sumanymai nebuvo suderinami su mano būkle — juk aš tuomet jau buvau vedęs, — todėl ir užsimezgė ta nelaimė, kuri vedė ją prie tam tikro lūžio jos gyvenime. Tai įvyko daugiau iš apviltos meilės, negu iš sąmoningo perėjimo į kitą pasaulėžiūrą, kuri — kiek aš patyriau — jai niekad nebuvo prie širdies.

Bet kai laikraštininkas gundė profesorių, ar nevertėtų visa tai aprašyti, išgirdo džentelmenišką atsakymą: „Gal reiktų imtis ir to. Tačiau vėliau, kada jau kitos plunksnos pavargs. O dabar kietus savo reikalavimus stato mūsų egzilės reikalai“ (*Draugas*, 1965.I.7).

Aiškiau sakant, dabar ne meilės istorijų metas — pirmumas priklauso kovos reikalam, kovos už tautinę ir humanistinę egzistenciją. Tos kovos dvasią ir programą lyg pats sau būtų kartojęs kaip rekolekcijas (žr. „Mintys rekolekcijoms pačiam sau“, *Lietuvių dienos*. 1967 vasario nr.).

Šį prof. J. Ereto „vertybių pirmumą“ respektavo ir šio rinkinio rašiniai — težiūrėjo į jo tarnybą anai didžiajai Dulcinėjai Lietuvai ir jos vaikam.

Čia nebuvo siekta nei asmeninės biografijos, nei sukaktuvinės panegirikos. Tebuvo siekta užrašyti ir vienon vieton surinkti faktus, kiek dar jų galima šiuo metu surinkti.

Tie faktai rodo ne tik Ereto darbus, bet ir tai, kad jau esame tokia visuomenė, kuri pažįsta solidarumą su savo nariais veikėjais ir moka atiduoti pirmumą tom idėjom ir tiem rūpesčiam, kurie šiuo metu yra pirmumo verti.

III

Rašinių įvade (žr. *Didysis jo nuotykis. Prof. Eretas tarnyboje Lietuvai.* Red.) buvo suminėta visą nepriklausomybės laikotarpį Lietuvos terene trukusi įtampa tarp Rytų ir Vakarų; tarp ateizmo ar religinio indiferentizmo ir krikščioniškos pasaulėžiūros: tarp demokratijos ir totalistinės minties.

Bet atėjo jėga iš šalies ir visą nepriklausomos Lietuvos gyvenimą sugriovė.

Ar tų poros dešimčių metų visos pastangos tebuvo tik aklo likimo žaismas? Ir Ereto darbas buvo beprasmis?

Pirmas įspūdis perša pesimistišką atsakymą. Anot Baranausko, „visa prapuolė"... Svetima jėga sunaikino Ereto ir kitų nepriklausomos Lietuvos generacijos raštus; sunaikino institucijas, sunaikino vadovaujančius žmones; atėmė visas galimybes reikštis idėjom, kurios buvo tada avangardinės — krikščioniškom, demokratinėm, vakarietinėm idėjom.

Pirmą tokį įspūdį kiek prablaivo faktai Lietuvoje. Dabartiniai faktai, Putino Mykolaičio žodžiais, „ne viskas sutemose žuvo".

Nežuvo per 22 metus žadintas tautoje, ypačiai jaunime, kultūrinis veržlumas, kurį skelbė, diegė, ugdė spartino visas minėtas kultūrinis avangardas. Lietuvoje kultūrinis veržlumas ir dabar prasimuša pro griežčiausius varžtus ir iškelia Lietuvos vardą pasaulio opinijoje.

Per 22 metus į širdį įėjęs laisvės pajautimas buvo toks stiprus, kad už jį suklota savanoriškai tūkstančių tūkstančiai aukų. Laisvė nuslopinta svetimos priespaudos, bet laisvės troškulys tebėra gyvas; gyvas tebėra troškulys Vakarų kultūros, gyvas troškulys tikėjimo laisvės; gyvas troškulys pagrindinių žmogaus teisių.

Kol tas kūrybinis veržlumas gyvas; kol gyvas laisvės ir žmoniškumo ilgesys, tol ir tauta yra gyva. Tol yra pras-

mingas anas 22 metų darbas ir aukos. Tol prasminga skelbti pasauliui, kad tauta tebėra gyva; prasminga reikalauti, kad gyvam žmogui būtų grąžintos žmogaus teisės

Šia prasme J. Ereto ir daugel kitų darbai nebuvo veltui.

Šia prasme J. Ereto veikla nėra baigta ir negali būti baigta...

Kas tie kiti, kurie tą veiklą tęs — kas žino. Bet jie ateis ir estafetę perims...

NEKAPITULIUOJANTI PLUNKSNA

Dr. J. Eretas nuo 1917 įsijungė į tarnybą Lietuvai per Lietuvių spaudos biurą Šveicarijoje; atvykęs į Kauną, suorganizavo prie Užsienio reikalų ministerijos informacijos departamentą, telegramų agentūrą ELTĄ ir buvo pirmas jos direktorius. Derybose su Lenkijos atstovais Ženevoje ir Briusely jis buvo ten pasiųstas kaip spaudos attache.

Pasitraukęs iš valdinės tarnybos nuo 1922 ir atsidėjęs mokslinei bei visuomeninei veiklai, J. E. spaudą laikė pagrindine priemone kultūros lygiui kelti ir visuomenei organizaciniu tinklu juosti. „Nuo organizacijų — jo pasakymu — prie laikraščių tėra vienas žingsnis“ (*Draugas*, 1966.VII.15), arba atvirkščiai: nuo laikraščių prie organizacijų... Jis suorganizavo blaivininkam *Sargybą*, vaikam *Angelą sargą* (paskiau *Žvaigždutę*), jaunimui *Pavasarininkų vadą*, sportininkam *Sportą* bei *Jėgą ir grožį*...

Tie pirmieji po „didžiojo nuotykio“ metai tai spaudos ir organizacijų kūrimo metai. Kai po šešeto metų iš vadovavimo Pavasario sąjungai pasitraukė, susitelkdamas moksli-

nėje, akademinėje veikloje, galėjo daugiau atsidėti tiesioginiam plunksnos darbui — moksliniam ir publicistiniam. Jo rašiniai rodėsi *Ateity, Naujojoje vaidilutėje, Naujojoj romuvoj, Židiny, Lietuvos mokykloje, Athenaeum, Logos,* Amerikos *Drauge, Vytyje.*

Publicistiniai rašiniai pirmiausia ir gausiausiai rodėsi *Pavasary,* kur juos rašė „Dėdė viską žinąs". Tai buvo eskizai, apmatėliai būsimai plataus masto publicistikai, kurios viršūnė buvo rašiniai *XX Amžiuje.*

Hispanus ir „Strategija"

XX Amžiaus dienrašty nuo 1936 ėmė rodytis rašinių serija, vardu „Strategija ties Madridu", slapyvardžiu Hispanus. Rodės daugiausia kas antras šeštadienis ir tuojau patraukė į save skaitytojų dėmesį, nes jie buvo „kitaip" rašomi.

Hispanus atsiradimą *XX Amžiuje* pasakoja pats J. Eretas savo knygoje apie Stasį Šalkauskį. „Tuo laiku suliepsnojęs pilietinis karas... jaudino ir Lietuvos katalikus... Man rūpėjo parodyti, kad Ispanijoje daug kas reformuotina ir kad katalikai turėtų vykdyti tas reformas" (197 p.).

Nuo 1938 „Strategija" dingsta, ir toliau eina straipsniai apie kitų kraštų politines aktualijas: Kiniją, Japoniją, Vokietiją, Italiją, netgi ir Lietuvą. Juos rašo jau ne Hispanus, o Juozas Eretas ir serijos numeriais nebežymi.

Verčiant *XX Amžiaus* komplektus, teko pastebėti „Strategijos" 19 rašinių, kitais klausimais — 58. Viso tad 77. Skaičius vargiai tikslus, nes ne visi laikraščio nr. yra komplektuose. (O 1937.IX.18 pvz. trečias puslapis, kur paprastai būdavo Hispanus rašinys, išcenzūruotas; jame teįdėtas skelbimas: *Šilkinė suknelė,* tuo metu išverstas romanas. Kad čia būta Hispanus rašinio, matyti iš pirmo puslapio įrašo turiny: Hispanus „Niurnbergo dainininkai".)

Atsimenant, kad vienas J. E. rašinys užima visą laikraš-

„Turim susiprasti su faktu, kad mes esame vienos kartos žmonės, o tie rašantieji yra jaunesnės kartos. Kaip taisyklė, jaunesnieji visada yra agresyvesni ir linkę „senius" kritikuoti. Aš su tuo taip susigyvenau, kad nekreipiu dėmesio. Antra, turim taip pat susiprasti su faktu, kad jaunesnei generacijai priklauso ateitis, iki ta generacija susilauks kritikos iš dar jaunesnės. Mums belieka tas vienas pasitenkinimas — jausmas, kad padarei ką galėjai, o toks jausmas yra geriausias atpildas".

Iš vieno laiško 1973.3.1

Studentų ateitininkų „Šatrijos" meno draugijos metinė šventė 1937 metais Kaune, kurioje dalyvavo ir kelios Latvijos universiteto „Ausma" korporacijos atstovės. Juozas Brazaitis, „Šatrijos" garbės narys, sėdi trečias iš dešinės, penktas Juozas Eretas. Dar atpažįstami Pranas Dovydaitis, Jonas Grinius, Bernardas Brazdžionis, Juozas Keliuotis, Stasys Yla, Jonas Pankauskas, Kazys Žitkus, Leonardas Žitkevičius, Alina Grinienė ir kt.

čio puslapį, iš kurio gali išeiti apie 8 romaninio formato puslapėliai, tų straipsnių rinkinys būtų apie 500—600 puslapių knyga.

Mėginant apibūdinti šio laikotarpio J. E. publicistiką, nebūtina išnagrinėti visus rašinius. Apytikrėm išvadom užtenka ir vieno būdingesnio rašinio analizės, stebint dviem atžvilgiais: idėjiniu ir žurnalistinio meno atžvilgiu; stebint, kokios gijos ir kokios spalvos vyrauja tame prof. Ereto žurnalistiniame audiny.

Paskutinis iš „didžiojo nuotykio" metų

Labiausiai dėmesį patraukia rašinys „Nei prakeikimas, nei kriminalas", paskelbtas *XX Amžiuje* 1940 birželio 1. Berods, tai paskutinis autoriaus rašinys Lietuvoje.

Jis pradeda:

> Ar matėte kur Europos žemėlapį, kuris dar būtų tikras? Jie visi invalidai, pensininkai, matę geresnius laikus. Kai kurie dar visai jauni, spausti vos pereitą pavasarį, o jau pakaušis plikas ir dantys išbyrėję.
>
> Tuo negali nesisieloti pelno godūs amerikiečiai. Koks biznis su atlasu, kuris pasensta, dažams jame dar neišdžiūvus? Ta mintis nedavė ramybės vienam žemėlapių leidėjui, kol surado būdą visuomenę apsaugoti nuo klaidinimo, o savo leidyklą nuo bankroto.
>
> Jo žemėlapiai tikrai įdomūs — jie be valstybių sienų. Jų vietoje rasite lengvai prilipdytas juosteles, kurios duodasi pigiai atlupamos ir kiton vieton perkeliamos.
>
> Tai mūsų laikams pats tinkamiausias atlasų parengimo būdas, ir kokie pritaikymo galimumai jau šiemet, o ką bekalbėti apie netolimą ateitį.
>
> Iš viso sienos tokios nepastovios, kaip orai balandžio mėnesy — iš 50 Europos einančių linijų vos devy-

> nios atsimena pereitą šimtmetį, visas kitas pagimdė XX amžius.
>
> Tvirčiausias sienas aptinkame Vakaruose. Seniausia jų yra Portugalijos skiriamoji linija su Ispanija, kuri nepajudinta jau 272 metus. Toliau Ispanija, kurios ribos tvirtos apie 199 metus. Švedija savo politinius rūbus pasisiuvo prieš 128 metus...
>
> Iš viso juo tolyn į rytus, juo sienos gležnesnės, trapesnės — mažiausias skersvėjis, ir jau šaukiamasi politinių daktarų.
>
> Tų pūstelėjimų per pastaruosius 25 metus tiek daug, kad tik aštuonios valstybės išvengė chirurgo peilio.

Faktai ir faktai, skaičiai ir skaičiai, vaizdai ir vaizdai... Kam visa ta „inventarizacija"? O gi tam, kad jie būtų faktiniai įrodymai autoriaus tolesnėm mintim: kad sienas kaitalioja didžiosios valstybės, siekdamos „pločio ir ilgio ir liejas į geografinius plotus"; tuo tarpu „smulkioji valstybė savo tautos potencialą sukaupia dvasios ekspedicijoms, kūrybos žygiams". Tai supratusios Šveicarija, Švedija, ir jos atsisakiusios ekspansijos į plotus, pasitraukusios į savo vagą ir kuriančios dvasinių vertybių pažangą. Tokia esanti mažųjų valstybių misija... Paguodžianti misija. Tad rašinys ir baigiamas nukrypimu jau tiesiai į lietuvišką skaitytoją:

> Tas įsitikinimas suteikia mums ramybės ir orumo, pakelia drąsą ir padidina darbštumą. Ir dėl to bandymo valanda — jei tokia mums išmuštų — ne prie Raudų sienos mus ras, o darbo plotuose, kur giname, ką turime, ir kuriame, ko siekiame.

Tas paskutinis Lietuvoje rašytas straipsnis gali būti iliustracija visam prof. Ereto ano laikotarpio žurnalistiniam menui. Ryškiausios jo žymės yra šios:

(a) Idėjinė formacija. — Gausūs rašinio faktai nėra skirti tik skaitytojui informuoti. Tai daugiau nei informacija. Tai sykiu ir skaitytojo formacija: skaitytojas praturtinamas idėjom, gyvenimo orientacija, nuteikiamas tam tikra linkme galvoti, gyventi, veikti, kovoti.

Straipsnis paskelbtas dvi savaitės prieš „bandymo valandą" — sovietinę okupaciją. Tos bandymo valandos nuojautoje autorius įspėja skaitytoją nepulti į rezignaciją, nelaikyti priklausymo mažai valstybei prakeikimu. Būti mažos valstybės piliečiu tai „palaima", nes mažosios kuria dvasines vertybes.

Dvasinių vertybių primatas, kūrybinis veržlumas, socialinė pažanga buvo tos idėjos, kurios veržėsi ir pro „Strategiją ties Madridu", o ir paskiau jos vyraus, autoriui grįžus į senąją tėvynę.

Tai buvo idėjos ne vieno prof. Ereto. Jos dažnai buvo iškalbėtos, išsvarstytos dviejų profesorių — paties Ereto ir Šalkauskio trečiadienių pokalbiuose. Šalkauskis surasdavo paskui kai ką iš jų svarstytų idėjų Hispanus rašiniuose, kur jos gaudavo jau žurnalistinę formą.

Tai buvo taip pat idėjos, kurias skelbė kitais būdais prof. K. Pakštas ir visas tas kolektyvas, kuris buvo krikščioniškos Vakarų kultūros avangarde.

(b) Formos elegancija. — Galima būti kitokios pažiūros į didžiųjų ir mažųjų valstybių misijas; galima manyti, kad ne tik didžiosios, bet kartais ir mažosios valstybės nešasi į geografinę ekspansiją. Bet negalima suabejoti, kad autoriaus teigimai turi pagaunančios, sugestyvios jėgos. Jie nuteikia skaitantį pasitikėti autorium, kuris plataus mosto faktais — horizontalinės (geografinės) krypties ir vertikalinės (istorinės) krypties faktais — parodo savo enciklopedinę erudiciją. Jie užkrečia skaitantį nusiteikimu savo mažo siauro gyvenimo faktus vertinti plačiame visuotinio, pasaulinio gyvenimo horizonte.

Faktai perteikiami vaizdų vaizdais, su tik tik nujaučiama ironija, kitur ryškesniu susižavėjimu, egzaltacija. O kreipdamasis tiesiogiai į skaitytoją („ar jūs..."), lyg sakydamas prakalbą ir turėdamas prieš akis auditoriją, suranda šiltą ryšį su skaitytoju. Tai patraukia skaitytojo dėmesį, angažuoja ne tik jo intelektą, bet vaizduotę, emocijas ir valią.

Tokis ir yra tikrosios propagandos tikslas — skaitytoją angažuoti.

Tą formos eleganciją paryškino dr. J. Girnius šiais žodžiais: „Įdomu klausytis Ereto kaip pagaunančio ir puošnaus kalbėtojo. Lygiai įdomu jį skaityti, nes ta pati retorinė dovana suteikia gyvybės ir jo raštams. Visi Ereto raštai yra rūpestingai stilistiškai išdailinti ir dažnai pasiekia tiesiog meniško plastiškumo bei vaizdingumo. Jo sakinys — įtaigus savo patetiškumu (kartais net ligi hiperboliškumo) ir puošnus savo meniškumu. Tai visa atspindi autorių kaip formos žmogų" (Juozas Girnius, „Mūsų savasis Eretas", *Aidai,* 1966 Nr. 9, 394 p.).

(c) Modernioji technika. — Minėtas rašinys, kaip ir kiti autoriaus to tipo rašiniai, sukapotas viduje antraštėlėm (Aktualus atradimas, Politinis žemės inventorius, Maloniau gamtos dėsnį pažinti, Kelias pirmyn, Palaima), patraukliom, intriguojančiom ir rodančiom autoriaus žurnalistinio siekimo planingą eigą (gradaciją iš faktų į veiksmą ir to veiksmo rezultatą — „palaimą").

Būdinga dar ir tai, kad autorius mėgsta savo rašinius iliustruoti paveikslais, žemėlapiais, karikatūrom. (Paskiau teko pastebėti šią techniką vartojant šveicarų laikraštį *Die Weltwoche*).

Tokia technika turi pagauti modernaus, skubančio, gilintis neturinčio kada skaitytojo akį. Kai bus akis pagauta, yra vilties, kad paskaitys ir susidomės turiniu. Optinis vaizdas veda į susidomėjimą, toliau į vidaus pergyvenimą — intelektualinį, emocinį, valinį...

Tokia technika galbūt padeda ir autoriui save labiau kontroliuoti: išvengti pavojaus kartotis, dėstymą ištęsti, tuščiažodžiauti. Prof. Ereto publicistikoje, atrodo, kiekvienas žodis įmontuotas pagal iš anksto apgalvotą architektūrinį planą.

Žymėtina, kad šia spaudos technika J. E. domėjosi ir lankydamasis Amerikoje 1926. Apie tai užsimena Detroito laikraštis *The Detroit News* (1926.VIII.5), atpasakodamas pasikalbėjimą su J. Eretu:

„The American press is one of the subjects of Prof. Eretas's investigation. He visited many newspaper plants in New York, Chicago, St. Louis and Detroit and expressed amazement at the way newspapers are published in this country. He intends to introduce American journalistic methods in the press of his own country, or at least in the school of journalism in the Kaunas university" (Cit. *Vytis*, 1926.VIII.30).

Šalia kitų plunksnų

To meto Lietuvos žurnalistikoje dar gyvai reiškėsi ir ankstesnės kartos plunksnos autoritetai: A. Jakštas-Dambrauskas, J. Vaižgantas-Tumas, A. Smetona. Tos pačios kartos kaip Eretas Lietuvos žurnalistikoje buvo sau vardą pelnęs kun. dr. J. Purickis-Vygandas (įtraukęs dr. J. Eretą į Lietuvių informacijos biurą Šveicarijoje).

Visi šie žurnalistikos meisteriai buvo kitoki kaip Eretas. Jų žurnalistika buvo daugiau intelektualinė. Artimesnė Eretui būtų Vaižganto vaizdinė emocinė forma. O gal artimiausia J. Ereto formai savo ironijos, egzaltacijos padažu — 19 šimtmečio publicisto Vinco Kudirkos. Abudu buvo linkę ir į hiperboles. Dr. J. Girnius net pastebėjo, kalbėdamas apie prof. Pr. Kuraičio vaizdą J. Ereto aprašyme: „gal įspūdingesniam Kuraičio vaizdui sukurti, prof. J. Eretas neju-

čiomis į tą vaizdą supynė tiesą ir netiesą“ (*Aidai*, 1970 Nr. 4, 175 p.).

Suprantama, anie ankstesnieji plunksnos „mohikanai“ dar neturėjo tokios žurnalistinės kultūros, kokia atėjo paskesnėje kartoje su dr. J. Ereto plunksna. Bet ir šioje kartoje Lietuvoje jis dar buvo vienintelis toks.

Dr. Jono Griniaus vertinimu: „Lietuvoje Juozas Eretas buvo aukštojo žurnalizmo mokytojas ir pavyzdys. Jo straipsnių rinkinys *Strategija ties Madridu* ilgai liudys apie tai, tartum vainikuodamas ankstesnius žurnalistinius darbus. Savo pastangas išauginti Lietuvai aukštai kvalifikuotų žurnalistų Juozas Eretas taip pat ne kartą jungė su darbu Lietuvos universitete. Jo skaitomas epizodinis žurnalistikos kursas ir jo vedamas žurnalistikos seminaras Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje turėjo kažin kokią paralelę su B. Sruogos teatro seminaru. Tačiau kai B. Sruogos seminaras niekada neturėjo priešų, J. Ereto seminaras susilaukė priekaištų iš valdančiųjų sluoksnių pusės“ (*Draugas*, 1966.XI.26).

Su apžvelgtuoju rašiniu prof. Ereto kova dėl kultūrinės pažangos Lietuvoje, toje pozicijoje „tarp Rytų ir Vakarų“, baigėsi. Sovietų karinė jėga pastūmėjo Rytų pozicijas toli į Vakarus. Žinia, kas tada nutiko Lietuvos žmonėm. Ypačiai tiem, kurie buvo Vakarų krikščioniškosios kultūros avangarde. Tada ir prof. J. Eretas buvo antru kartu atleistas iš universiteto — 1940 Teologijos-filosofijos fakultetą uždarius. Būtų neišvengęs daugelio kitų fakulteto narių likimo, jei nebūtų paskutinę akimirką iš „pozicijų“ atsitraukęs į kitas ir pačiai kovai patogesnes.

Tremties trilogija

Grįžęs 1941 metų antroje pusėje į Šveicariją, prof. J. Eretas turėjo pradėti naują gyvenimo tarpsnį. Pradėti gy-

venimą iš naujo — Friburgo universiteto kancleris, Bazelio vienos gimnazijos mokytojas, karininkas, paskaitininkas, plunksnos darbininkas, pagaliau 1962 pensininkas.

Visose tose pareigose jis turėjo jaustis esąs taip pat tremtinys. Su labai panašiom problemom, kaip tie, kurie buvo Vokietijos lageriuose ar paskiau išemigravo. Tačiau šis tremtinys buvo iš tų, kurie nenuskendo naujo gyvenimo apatijoje, nepažino kapituliacijos, neprarado kovos ir kūrybos dvasios.

Kovą ir kūrybą jis tęsė iš naujos pozicijos, kurioje jis turėjo pasijusti esąs dabar tarp dviejų tėvynių. Abiem atidavė savo duoklę. Lietuvai betgi didesnę, sprendžiant iš jo plunksnos darbų.

Prof. Ereto plunksna dabar buvo skirta laisvėje atsidūrusiem lietuviam. Jiem taikyta jo paskaitų-rašinių trilogija (*Tremtis — prakeikimas ar uždavinys?* 1964, *Tremties lietuvis idėjų sūkury* 1965, *Mažosios valstybės ir tautos* 1966). Joje įprasminama tremtis. Ne kentėjimu, kaip kitados darė lenkų romantikai egzilai, bet kūryba, kova, atliekant tai, ko negali likusieji tėvynėje.

Prasmės iškėlimas, paskatinimas uždavinį atlikti, padrąsinimas, įspėjimas nuo pagundų Vakaruose, nuo iliuzijų ir nusivylimų yra pagrindinė šio laikotarpio rašinių kryptis, kaip tai iliustruoja paskiros sentencijos:

> Tremtis visuomet skausminga, bet ji nereiškia politinio ar moralinio emigrantų žlugimo (15 p.).
>
> Ar tik ne pati Apvaizda ją (tremtį) sudarė, skirdama jai svetur tą darbą, kurio Lietuvoje pasilikę negali dirbti (13 p.)... Mūsų emigrantinė buitis tad nėra prakeikimas, o Apvaizdos parėdymu mums skirta užduotis (16 p.). Mūsų tad uždavinys mąstyti už idėjiškai supančiotus tautiečius (4 p.).

Rodydamas uždavinį kurti — rašo:

Kurti visuomet reiškia kovoti: kovoti už savo vizijas, užsimojimus, kovoti už įkūnijimą, įforminimą viso to; kovoti ir už įvertinimą, pripažinimą mūsų darbų. Kova seka bet kurį kūrėją, veikėją kaip jo šešėlis, ir pasisekimas bus tik tų pusėje, kurie ryžtasi. Kova visuomet bus būtina auka (14 p.).

Emigrantai, kurie dabar nekūrybiški, tikriausiai ir Lietuvoje niekuo nebūtų pasižymėję (15 p.). Tikras kūrėjas savo jėgų svorį jaučia savyje ir dėl to kūrybiškas yra net toli nuo savųjų. Jam Lietuva yra ten, kur jis pats yra (12 p.).

Įspėja:

Mes neturime teisės užsidaryti privačiame savo kiaute ir pasitenkinti asmeniškų tikslų siekimu, apsiribojančiu dažnai tik gerbūvio užtikrinimu bei patogumų ieškojimu (13 p.).

Įspėja taip pat:

Pirmoji emigrantų karta tik retai pasiekia tuos tikslus, dėl kurių paliko savo kraštą. Svarbu tad užkrėsti ir kitą generaciją savo idealų meile, uždegti įpėdinius (11 p.). Tad nenusiminkime, jei mes nematome to laimėjimo, kurį Apvaizda skiria vėlesnei kartai. Svarbu tik veikti ir pasiaukoti, nes yra esminis veiklos bruožas, kad ji visuomet ‚apsimoka' (14 p.).

Savo sugestijom tremčiai prof. J. Eretas stovi šalia prof. A. Maceinos ir dr. J. Girniaus. Jie visi yra tremties meto šaukliai, nors jie yra trijų kartų atstovai: Eretas (1896) — *Romuvos* (Šalkauskio, Pakšto), Maceina (1908) — *XX Amžiaus* (Dielininkaičio, Skrupskelio, Ylos), Girnius (1915) — *Aidų* (Bradūno...). Kai jie įprasmina tremtį darbu, kūryba, kova, auka, tarp jų nėra kartų prarajos.

Dėl to pastarosios generacijos atstovas dr. J. Girnius galėjo nuoširdžiai atsiliepti apie prof. J. Ereto trilogiją tremčiai: „Tai brošiūriniai leidiniai, bet telkia daug minčių, vertų permąstyti lietuviškajai išeivijai, ypač jaunimui. Iš šių leidinių akivaizdžiai matyti, kiek visi lietuviškieji rūpesčiai jam yra savi. Kai vienam antram patriotizmas ima atsidurti į „kryžkeles" net iš tų, kurie anksčiau buvo savinęsi tautiškumo monopolį, tai Eretas ir šiandien iškyla skaisčiu lietuviškojo patriotizmo žadintoju" (Juozas Girnius, „Mūsų savasis Eretas", *Aidai*, 1966 Nr. 9, 394 p.).

Nėra prarajos net tarp Ereto ir Maironio, vertinant jų konstruktyvias programas, nors Maironis savo programą skelbė poezija, Eretas publicistika. O šio trečiojo laikotarpio Ereto publicistikos formoje ima vyrauti sentencijos. Tom žaibiškom tiesom žavėjo Maironis. Prie jų ima labiau linkti ir Eretas:

> Dienai rašyti užtenka rašalo, šimtmečiams rašyti reikia ašarų (*Tremtis*, 12 p.). Tačiau yra ašarų, kurios palaimingesnės už šypseną (13 p.).
>
> Jei tauta nori pasilikti ištikima sau, ji pirmiausia turi pasilikti ištikima savo kalbai (15 p.).
>
> Didieji dažnai tik tuo dideli, kad meta ilgą šešėlį (*Tremties lietuvis idėjų sūkuryje*, 7 p.). Nei tautos nei jų emigrantinės dalys nemiršta, jei jos pačios nenori mirti (*t.p.* 8 p.). Liūdna, jei mūsų gabumus vilgo skausmo ašaros, bet dar liūdniau, jei juos aptaško pertekliaus taukai (*t.p.* 9 p.).

Panašumas tarp vienos ir kitos kartos suprantamas, nes vienos ir kitos kartos plunksnos rašė panašioje padėty esantiem lietuviam.

Apeliacija į Europą

Naujose pozicijose Ereto plunksna rašė ir senosios tėvy-

nės žmonėm. Dvejopai rašė: tenkino jų tautinį interesą — surinkti žinias apie šveicarus architektus, dirbusius kitados Rusijoje ar Baltijos kraštuose caro laikais; skatino juos išeiti iš savosios izoliacijos ir Europos reikalus paversti savo tautiniais reikalais.

Jei Europa praranda savo misiją šviesti kultūrine šviesa, gyventi Europos tautų solidarumu, belieka su Europa atsisveikinti (*Abschied von Europa,* 1955). Europos solidarumo yra nusipelniusios ir Baltijos tautos. Apie Baltijos tautas ir prašneka europiečiam autorius leidinyje *Baltisches Schicksal,* 1970.

Tai 40 psl. knygelė su keturiais rašiniais, anksčiau skelbtais Ciuricho ir Bazelio spaudoje (Apie baltiečių tautas ir kalbas. Lietuva. Latvija. Estija). Nes esą „protarpiais pakalbama apie baltiečius, bet kas apie juos jau bežinoma". Reikia, kad europiečiai pažintų Baltijos tautų grožį ir juo žavėtųsi: kad pažintų baltiečių skausmus ir juos laikytų sava neužgydoma žaizda.

Čia žurnalistinės plunksnos uždavinys parodyti tą likimą taip, kad jis būtų pastebėtas, sulauktų skaitančiojo simpatijos pritarimo.

Kokiom idėjom to siekiama prieiti prie europiečio?

(a) Apeliacija į europiečio giminystės sentimentą. — „Europoje tekėtų mažiau kraujo, jei jos gyventojai žinotų, kaip glaudžiai jie yra vienas su kitu susigiminiavę, susibroliavę. Mes sudarome — su mažom išimtim — vieną vienutėlę tautų bendruomenę, vieną tikrą šeimą, kuri nuo islandiečių šiaurėje iki italų pietuose ir nuo senųjų indų rytuose ligi prancūzų vakaruose apima didžiąją kultūrinių tautų dalį" (8 p.). — Baltiečiai yra tos šeimos nariai.

(b) Apeliacija į humanistinę sąžinę. — Autorius skiriasi nuo tų, kurie nori svetimą skaitytoją sudominti Lietuvos politine ir karų istorija. Autorius rodo problemos humanistinę pusę. Pačiais pirmaisiais sakiniais pažymi, kad esą dabar

kuo mažiausiai kalbama apie sunaikinimą „moralinių vertybių, kurių jokie atlyginimai atstoti negali". Pasmerkdamas tuos (kryžiuočius, rusus, sovietus), kurie šias humanistines vertybes sunaikino ar tebenaikina, žudydami žmones, autorius netiesiogiai žadino skaitytojo moralinę rezistenciją prieš visa užgožiančius materialinius interesus, jėgą, žvėries įsigalėjimą. Apeliuodamas į europiečio humanistines tradicijas, autorius ir telkia dėmesį į baltiečių humanistines vertybes. Jos yra — kalba, kūrybinė jėga (pasireiškusi dainom, individualiniais menais, filosofija, ūkinio gyvenimo pažanga), pats baltiečių charakteris su jo humanistiniais bruožais.

Toliau — kokiom žurnalistinio meno priemonėm įteigia tas giminystes ir humanistines idėjas?

(a) Žvilgsnis iš tolo ir iš arti. — Parodyti trijų tautų vertybes ir dar jų ryšį su Europa per 40 puslapių yra didelis ir sunkus uždavinys. Sunkesnis nei parašyti 300 puslapių istoriją. Ereto plunksna tam naudojasi filmo priemonėm: rodyti daiktus iš perspektyvos, „iš tolo", ir rodyti juos „iš arti".

Rodo „iš tolo", rodo panoraminį paveikslą, kuriame tarp indoeuropiečių yra baltiečiai su savo kalba, konkrečiai lietuvių kalba. Indoeuropiečių, tų, kurie nuo senųjų indų ir iki prancūzų ir nuo islandiečių iki italų apgyveno Europą, pirminė kalba, „vadinamas sanskritas" — sako autorius — dar atskamba senųjų indų maldų raštuose; ji skamba graikų klasiniame palikime; ji ataidi lotyniškuose romėnų įsakuose, ir ji tebegyvena lietuvių lūpose. Nors kaip garbinga yra senoji indų kalba; ir kokios gražios formos yra graikų, bet šių ir kitų indoeuropiečių kalbų reikšmę pralenkia lietuvių kalba pačiu faktu, kad ja dar šiandien kalbama. Kas sutinka lietuvį — sutinka „europiečių Adomą". Ir šiam teigimui paremti cituoja prancūzų lingvistą Meillet; cituoja prancūzą Reclus, kurie Europoje yra gerai pažįstami.

Baltiečius rodo ir Europos tautų geografinėje bei istorinėje panoramoje, rodo iš tolo, rašydamas:

> Žemaičių žemė priklausė kitados baltiečiam, kurie nuo neįsivaizduojamų laikų galėjo gyventi Dniepro aukštupy, ligi, slavų spaudžiami, vis labiau slinko Baltijos jūros link.
>
> Kai už mūsų išnyksta Karaliaučiaus bokštai, Įsruties-Eitkūnų linijoje prieš mus išsitiesia lietuviškos žemės, kurios apima nuo Kuršių įlankos iki anapus Vilniaus. Mes čia įvažiuojame į begalinę Europos rytų lygumą, dėl kurios rungėsi Vilnius, Krokuva, Maskva. Pradžioje prieky buvo Lietuva, kai ji iš Vilniaus, savo senos sostinės, valstybės ribas nukėlė iki Juodosios jūros. Paskui ją pavadavo Lenkija, kuri nuo Krokuvos Vavelio nužygiavo iki Maskvos sienų. Ir pagaliau Kremlius, kaip trečiasis, išnaudojo savo padėtį šioje lygumoje, dėl kurios rungiamasi, nustumdamas abu varžovus į geidaujamos srities pakraštį. Varžybas laimėjo Rusija, ir dėl to Lietuva nieko daugiau netrokšta, kaip tik plėtoti savo talentus savo giminės žemėje tarp Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos (11 p.).

Keliais brūkšniais tuose negausiuose žodžiuose nubrėžtas anas geografinis istorinis bangavimas su aiškiom Lietuvos dabartinėm aspiracijom.

Panoramoje rodomas ir lietuvio charakteris — švelniom paralelėm, bent užuominom baltiečių veidai rodomi šalia kitų tautų veidų bendrame paveiksle:

> Lietuviai — jų šiandien yra 3.2 mil. — yra aukšto ūgio, kresno stoto, šviesiaplaukiai, mėlynakiai; iš pirmo žvilgsnio pagalvosi turįs prieš akis kaimiečius švedus (23 p.). Jūra formavo latvių žmogų stipriau nei kontinentas, ir dėl to latvis atrodo judresnis nei kaimietiškai

nerangus lietuvis... savo namų įrengimu bei žemės dirbimo būdu darė tokios pažangos, kad juos gali beveik sutapatinti su danais (30 p.).

Užuominom, paralelėm su švedais, su danais sudaromas įspūdis masinio paveikslo, kuriame iš tolo matai baltiečių veidus šalia kitų europiečių. Čia autorius elgiasi kaip filmo operatorius, kuris duoda bendrą vaizdą iš tolo, kad paskui galėtų duoti to vaizdo detales „iš arti", ryškiom spalvom. O iš arti duoda tada, kai autoriui kyla svarbiausias reikalas — rodyti baltiečių humanistines vertybes. Tada ima lietuvių, latvių, estų vaizdus jau individualizuoti; ima rodyti pačių lietuvių margumą — žemaičio, aukštaičio, dzūko.

(b) Žvilgsnis judėjime. — Giminystės ryšį su vakariečiais autorius rodo judėjime, keliaujančio žmogaus įspūdžiuose. Antai, rašinį apie Lietuvą pradeda:

> Kai atsisveikini su Kanto karstu Karaliaučiuje ir leidiesi greituoju traukiniu Kauno link į plačią rytų lygumą, tariesi iš pradžių Europą palikęs. Bet koks nustebimas prie Lietuvos sienos — kalba, kurią ten išgirsti, yra tokia europietiška, kad su džiaugsmu įsitikini patekęs iš vienos Europos į kitą. Tai man pasidarė itin aišku; kai Kaune vienas pietietis, paskaitęs iškabose Vailokaitis, Staugaitis, mane paklausė, ką čia veikia tie graikai. Bet tai nėra jokie graikai, tik senovę išlaikę lietuviai, kurių kalba siekia taip giliai į europines pirmaprades, kad ji rodosi kaip vyresnioji graikų kalbos sesuo (23 p.).

Arba vėl, rašydamas apie kultūrinę giminystę, apie Rygos ryšį su Vakarais, pastebi:

> Čia pradėjo savo veiklą Hamannas (1730—1778), tas ‚šiaurės magas'; čia darbavosi nuo 1764 iki 1769 Herderis, kurdamas idealų paveikslą slavų, tarp kurių

> jis niekad nebuvo gyvenęs — gal kaip tik dėl to ir kūrė jų idealą. Čia dirigavo nuo 1837 iki 1839 Wagneris, ir iš Rygos jis leidosi į tą audringą kelionę, kuri jam įkvėpė *Skraidantį Olandą* (31 p.).

Toks dinamiškas, iš arti priėjimas yra patrauklus skaitytojui, įtaigojantis, įtikinantis.

(c) Sentimento padažas. — Jei mokslinio veikalo stilius, sakoma esti objektyvus — nerodo nei autoriaus simpatijos nei antipatijos, tai publicistinis prašneka protu, kad pataikytų į skaitytojo protą, prašneka širdimi, kad pataikytų į širdį. *Baltisches Schicksal* autorius šio sentimento neslepia. Šiltom spalvom piešia lietuvio, latvio, esto paveikslas, nors kiekvienas jų individualus. Pasipiktinęs ir su ironija kalba apie kryžiuočių ordiną, kuris sunaikino prūsus.

> Tik keletas dokumentų kalba mums apie šią tiek nelaimingą, kiek ir narsią tautą, per kurios kapą mus neša traukinys nuo Marienburgo per Elbingą į Karaliaučių. Bet dar ir mirdami jie atsikeršijo savo pavergėjui, nes retu atsitikimu žudikas gavo nužudytojo vardą: ordino riteriai buvo pavadinti prūsais (t.y. Pruzzen) ir jų valstybė, kurią jie sudarė, susijungdami su Brandenburgu, gavo tą patį vardą, kuris — istoriškai žiūrint — yra ne kas kita kaip Kaino ženklas (11 p.).

Siekdamas skaitytojo supratimo ir sentimento, autorius nėra optimistas dėl dabarties. Tai nuskamba graudžia ironija, baigiant rašinį „Apie baltiečių tautas ir kalbas".

> Viskam homo sapiens turi širdį — augalam ir gyvuliam jis sukuria apsaugos zonas, net plėšriem žvėrim jis duoda saugios erdvės. Tačiau baltiečiai yra tik žmonės, ir dėl to — jokios vilties „Indoeuropiečių Adomui" (22 p.).

Kai į Rygą veržėsi vokietis, švedas, rusas, „baltietis visada buvo silpnesnis ir dėl to neteisus“.

Sentimentas išvirsta pakilia refleksija, išreikšta paradoksinėm sentencijom, kurios ima vyrauti šiame trečiame gyvenimo laikotarpyje:

> Visų pirma lietuvis religingas, nes tos beveik begalinės platumos žmogų padaro mažą, o Dievą didelį (24 p.).

Apie lietuviui būdingus kryžių ir dainą:

> Neatrodytų, kad kryžius veda į dainą, ir betgi abudu skelbia tą pačią dvasią, nes kas svetimųjų priespaudoje nuėjo tokį erškėčiuotą kelią, niekados nerasdamas teisingo teisėjo, tas išsilaisvina per dainą. Daina šiandien gyvesnė nei bet kada, nes kur ašaros teka, ir ji teka drauge kaip guodėja (35 p.).
>
> Jei žmonijos sąžinę gali pažadinti tautų skausmo skundas, tai baltiečių kančia turi prasmę. To suvokimas palengvina jų vargą, nors ir kažin kaip šiandien jis didelis (14 p.).

Mikroskopinis žvilgsnis į *Baltisches Schicksal* rodo ne tik autoriaus erudiciją. Rodo informacinio-propagandinio meno supratimą: ko autorius siekia ir kokiom priemonėm. Rodo taip pat sąmoningą pagarbą žodžiui, dėl to rūpestingą jo parinkimą, taisymą, šlifavimą, iki jis virsta originalia, skambia, žaisminga, kiek barokiško pomėgio priemone.

Pagarba žodžiui kilo ne dėl to, kad prof. Eretas mokslininko orumą būtų iškeitęs į nedėkingą propagandisto baudžiavą. Priešingai — tik dėl to jis taip rūpestingai puoselėja žodį tiek publicistiniuose, tiek ir moksliniuose raštuose, kad išmoko jį branginti ilgos, ilgos praktikos dėka. Ir galbūt dėl to jo žodis yra meistriškiausias veikale apie Kazį Pakštą, kad jis paskutinis, išėjęs iš jo plunksnos laboratorijos.

Prof. Eretas rašo lengvai? „Dėl prof. Ereto publicistinių straipsnių reikia pažymėti, kad jis juos rašo nepaprastai lengvai, jie išdygsta, tarsi savaime" (**B. Laukaitis,** *Pavasaris,* 1934.X.15 Nr. 19).

Tai tiesa, bet ne pilna. Pilnesnė, jei bus pasakyta, kad prie talento rašyti jis prideda ir daug daug darbo.

Dr. Jonas Grinius: „Tą patį tekstą jis (prof. Eretas) taisydavo kelis kartus, čia duodamas savo sekretoriams jį perrašyti mašinėle, čia perrašytus puslapius vėl peržiūrinėdamas, vėl braukydamas, papildydamas, pakeisdamas sakinius ir atskirus išsireiškimus, kad tik būtų tiksliau, sklandžiau, vaizdingiau. Šitokiu kruopštumu jis rašydavo ir eilinius straipsnius laikraščiam ir žurnalams, bet už tai jo straipsniai išeidavo neeiliniai formos atžvilgiu, tokie, kad jie būdavo ne tik įdomūs skaityti, bet ir naudingi estetinės kultūros pasimokyti. Apie prof. J. Ereto rašymo kruopštumą niekas negalėtų geriau paliudyti, kaip Šviesos ir Žaibo spaustuvės darbininkai — kai tekstas jau buvo surinktas ir iškoreguotas, jie niekada nebūdavo tikri, kad autorius nepanorės paskutinį momentą ką nors pakeisti, patobulinti..." (*Aidai,* 1957 Nr. 1, 25 p.).

Tą pat liudija ir kiti, būtent, tie, jo buvę sekretoriai. Vienas iš jų — **Antanas Masionis** — pasakoja: „Ką nors rašydamas, prof. Eretas labai kruopščiai rinkdavo šaltinius, juos išstudijuodavo ir išnašose bei bibliografijos daly juos rūpestingai ir tiksliai nurodydavo, ko reikalaudavo ir iš studentų. Šitai ypač teko iš jo išmokti ir įsidėti į galvą, kai, rodos, antraisiais studijų metais teko būti jo sekretoriumi ir perrašinėti mašinėle jo spaudai ruošiamus darbus apie mistikus J. Taulerį ir Eckehartą. Jis rašė ranka, dažnai tuoj pat padarydamas pataisymus, papildydamas tarp eilučių arba šone, paraštėje. Rašė gana smulkiai. Naudojosi, be abejo,

vokiečių kalba parašytais šaltiniais, tad jo kalbos stilius ir sakinio konstrukcija buvo vokiška ir taisytina. Dėl to ir buvo jam reikalingas sekretorius — perrašinėti ir šiek tiek pataisyti, palyginti. Po to jis dar kartą peržiūrėdavo ir duodavo galutinai persiųsti prof. A. Saliui".

„Apskritai, reikia pasakyti, kad jo kalba ir rašyba buvo, palyginti, labai gera, ir tie sekretoriai buvo daugiau reikalingi švariai mašinėle perrašyti, kad rinkėjai galėtų lengviau tekstą išskaityti".

Kun. J. Prunskis, buvęs *XX Amžiaus* redaktorius: „Profesorius parūpindavo ir iliustracijų, pats telefonu tardavosi su laužytoju, kad užimtų lygiai visą paskutinį (ne paskutinį, bet dažniausiai trečią. J. B.) puslapį, be jokių perkėlimų kitur, be tarpų, kuriuos reikėtų užpildyti pašaline medžiaga. Vėliau šių straipsnių rinkinys išėjo atskiru leidiniu" (*Draugas*, 1971.X.30).

Antanas Mažiulis: „Kartais tokį sekretorių įkinkydavo ir tiesioginiam medžiagos rinkimui. Pvz. buvo būtinas reikalas parašyti apie Lietuvos gimimų poslinkius (skaitė studentam ateitininkam paskaitą). Tuo metu, rodos, nebuvo Kaune prof. K. Pakšto, kuris demografinius klausimus itin sekė ir mus ne vieną skatino domėtis ir sekti. Taip ir įkinkė prof. Eretas savo sekretorę B. (o vėliau V. Kazoką) išrašyti iš „Statistikos metraščio" bei kitų leidinių Lietuvos gimimų bei mirties duomenis, kūdikių mirtingumo ir gyventojų prieauglio rodiklius pagal apskritis ir t.t. Teko kiek ir man pačiam tada patalkinti... Iš visų tų duomenų prof. J. Eretas sugebėjo ištraukti daug įdomių išvadų". (Tai buvo paskelbta *XX Amžiuje,* 1939.V.20).

Kitas jo sekretorius, **Jonas Kavaliūnas:** „Porą metų ir man teko juo (sekretorium) būti. Reikėdavo prižiūrėti jo redaguojamo žurnalo *Athenaeum* ir jo paties raštų spausdinimą, o svarbiausia — taisyti žurnalo straipsnių ir profesoriaus Ereto raštų kalbą. Rašydavo gana gerai lietuviškai.

Tačiau kai reikėdavo mintis subtiliau išreikšti, griebdavosi vėl savo gimtosios vokiečių kalbos. Vokiečių kalba duodavo ir ištraukas iš vokiškų šaltinių. Reikėdavo viską išversti, išlyginti ir mašinėle perrašyti. Profesorius tada peržiūrėdavo, ką pakeisdavo, papildydavo ir duodavo vėl pažiūrėti ir perrašyti. Tam darbui reikėdavo per dieną skirti po keturias valandas. Tačiau užėjus egzaminam ar šiaip reikiant kokį darbą universitetui atlikti, pritrūkdavo kartais laiko, ir profesoriaus darbai užsivilkindavo. Tada profesorius mandagiai parodydavo savo nustebimą, kad darbas dar neatliktas, bet nesibardavo".

„Buvo geras kalbėtojas. Tačiau ir jo kalbos buvo ne tik talento, bet ir kieto darbo vaisius. Atsimenu, kai jis rengėsi paskaitai apie Fr. Ozanamą. ‚Aš noriu, kad klausytojai galėtų sakyti, jog Ozanamas yra čia pat, vaikšto mūsų tarpe', sakė man profesorius, besirengdamas paskaitai. Paskaita buvo kruopščiai parengta raštu, tekstas sukirčiuotas, sužymint ir logikos kirčius, pabrėžtinas sakinio vietas".

Paties profesoriaus Ereto plunksnos laboratorija aiškėja ir iš to, ką jis patardavo savo studentam, kai jiem tenka rašinius rašyti. **Julius Botyrius,** germanistas, prisimena profesoriaus patarimus, vertinant veikalus ir patiem rašant: ‚Ar duota plati bibliografija? Tik diletantas vengia duoti plačią bibliografiją, nes mano, kad tai mažina jo autoritetą'... Ne taip svarbus puslapyje stambus šriftas, bet labai svarbus smulkus, t.y. išnašos, šaltiniai, kaip jis vadindavo — ‚aparatas'... ‚kaip nagrinėti temą, kaip sudaryti planą?' Eretas tai trumpai nusakė: ‚Pradėk rašyti, pabandyk vystyti vieną mintį, kitą. Prisirinks medžiagos, tada bus galima ją sutvarkyti!' Tokios buvo prof. J. Ereto metodinės mintys, kurias jis įterpdavo savo paskaitose ar seminaruose".

Kai prie talento prisidėjo kruopštus darbas; kai uoliai vykdė senąjį romėnų patarimą: saepe vertere stilum, — susidarydavo skaitytojui iliuzija, kad profesorius rašo lengvai.

Profesoriaus raštai, publicistiniai ir moksliniai, nebuvo improvizacija. Tai buvo architektūriniai statiniai pagal apgalvotą planą, kuriame kiekviena plytelė turėjo savo vietą.

Laiko eigoje plunksnos laboratorija rado ir kai kurių atmainų. Jei anksčiau ta plunksna žaidė barokiniu puošnumu; vaizdus brėžė aštriom, storom linijom; sakinius vertė retoriškai banguoti, tai paskutinis jo kūrinys, monografija apie K. Pakštą, rodo paprastėjimo kryptį, vaizduose švelnesnės linijos; pasinešimas į vaizdų sąskambius, ne į kontrastus; žvilgsnis olimpiškai giedras, ramus; ir kiekvienas skyrelis išbaigiamas pakilia, apibendrinančia, susimąstymą žadinančia fraze — nelyginant klasinio soneto finalas.

JONAS M. BAČIULIS

DZŪKIJOS ĄŽUOLAS AMERIKOS ŽEMĖJE

Aukštas, tvirtas vyras, kario uniforma — tikras Dzūkijos milžinas, kurį teko sutikti dar Vokietijoje pokario metais! Teko ne jį susirasti, bet jis pats susiieškojo lietuvius Pfullingene. Nuo tada neteko paleisti jo iš dėmesio, retkarčiais jį sutikti ar ką nors patirti apie jį gražaus.

Tai buvo Jonas Motiejus Bačiulis, oficialiai vadinamas John Matthew Bachulus, Amerikos laivyno gydytojas Europoje.

Jis iš tikrosios Dzūkijos. Tėvas iš Simno, motina iš Butrimonių. Sūnus gimęs 1899 gegužės 6 — taigi prieš 75 metus. Mokėsi New Britain, kur vidurinę mokyklą baigė 1917; mokėsi įvairiuose universitetuose mediciną ir ją baigė 1924. Studijavo vėliau laivyno akademijoje ir ją baigė 1930 kaip aviacijos chirurgas.

Tarnavo laivyne nuo 1924 iki 55. Tame tarpe 1948—50 Londone buvo laivyno attache-ryšininkas specialiai Europos ir Baltijos reikalam. Nuo 1950 perkeltas į Pentagoną, iki iš jo pasitraukė 1955 kapitono laipsniu, apdovanotas devyniais medaliais ir dar Italijos karūnos ordinu.

Gyvendamas Washingtone, buvo Lietuvių draugijos pirmininkas 1953—54. Paskiau išsikėlė į Mainą, Brunswicką. Ten šiuo tarpu ir gyvena.

Dar Washingtone teko jį vėl sutikti. Ir vienas iš klausimų buvo, kaip jis per tiek laiko išlaikė gražią lietuvių kalbą ir meilę lietuviškom tradicijom. Jo atsakymas buvo paprastas: tai „motinėlės" nuopelnas.

Teko ir ją aplankyti. Aukšta, liekna, savarankiška, aristokratiškai autoritetinga iš veido ir elgsenos, vadovavusi lietuviškai Birutės draugijai.

Ir nenuostabu, kad Bachulus buvo prie jos prisirišęs, ją gerbė ir mylėjo, o kai ji mirė, pastatė paminklą, kokio niekas kitas savo motinai nebuvo čia pastatęs. Jis Bowdoin kolegijoje įsteigė stipendijų fondą lietuvių kilmės amerikiečiam arba ir užsieniečiam, bet lietuvių kilmės.

Fondas veikia nuo 1964. Jo oficialus vardas Antanina Kunigonis-Marcinkevičius Bachulus Fund. Tai pagarba motinai. Net dabar rašytame laiške jis prasitaria: „Ji eina su manim visados".

1973—74 Bowdoin College Catalogue minima, kad ta stipendijų suma siekia 23,217 dol.

Tai pirmas toks fondas.

Kai Bachulus sulaukė 75 metų, į jam pasiųstą laiškelį su sentimento pareiškimais ilgai nesulaukta atsakymo. Paaiškėjo, kad jis buvo ligoninėje. Bet dabar jis vėl laisvas. Esąs sveikas ir tvirtas.

Ir, duok, Dieve, jam tokiam išlikti kuo ilgiausiai — sveikam, šviesiam, pavyzdžiu šviečiančiam, draugus savo buvimu džiuginančiam.

B. Užaugino nepriklausoma Lietuva

JURGIS STEPONAITIS

JAUNIMO ORGANIZATORIUS

Prie lapkričio mėnesio aukų dar prisidėjo — Jurgio gyvybė. Ir minim dabar jį kartu su džiaugsmo švente, Kristaus gimimu. Bet krikščioniškos sielos džiūgavimas neskamba disonanso akordais Jurgio pakasynų aiduose. Jurgis mokėjo savo mirtim išbraukti liūdesio nuotaiką iš šermenų pokylio. O mirties angelas jam buvo apsitaisęs skaisčiais naujos gyvybės rūbais. Jurgis nebūkštavo: tik užmerkti akis, tik sudėti rankas ant krūtinės — ir gyventi nauju gyvenimu... Ar tai ne džiaugsmo šventė?..

O vis dėlto mums liūdna, nes esam žemės žmonės... Mums liūdna, kad netekom draugo ir jaunimo vado, kad paveikslingo kataliko ir aktyvaus ateitininko darbas liko be darbininko.

Jau Rusų gelmėse iškilo Jurgio vardas draugų tarpe. Jo pirmuosius organizacinio veikimo žingsnius ir jo paties gyvenimo pradžią pavaizduos jo paties curriculum vitae, o čia pažvelgsim į jį kaip į žmogų ir į jaunimo draugą, kaip jis pasireiškė mums Lietuvoj.

1918 metų vasarą parkeliavo Jurgis iš Rusijos. Parkeliavo gyvenimo skurdo užgrūdintas. Iš pirmųjų dienų

ėmėsi organizacinio darbo. Kai pradėjo kariuomenė organizuotis, Jurgis pametė mokslą ir organizavo kaimuos savanorius, o paskui visą laiką dirbo su pavasarininkais ir ateitininkais Marijampolėje. Kitiems šventadienį poilsis, o jam pjūtis. Išsirengdavo į kaimus, į pavasarininkų susirinkimus, kad vėlų vakarą grįžtų dažnai pėsčiomis ar tamsią naktį, ar mėnesienos šviečiamas, ar sniegą girždindamas, ar purvus ligi kelių brisdamas. Ir tai neperdėta, nes ne kartą tekdavo išsimaudyti giliuose pavasario grioviuose.

Jurgio geležinė valia ir neišsekanti energija sukūrė Marijampolės apylinkėje daugiau kaip 10 pavasarininkų kuopelių. Jis rėmė ir, rodos, drauge su kitais redagavo tuomet pasirodžiusį pavasarininkų laikraštį *Pavasario žiedus*. O baigęs gimnaziją, 1920 persikėlė į Naumiestį ir suorganizavo antra tiek kuopelių kaimuose. Pavasarininkai buvo jo giliausias rūpestis ir ligos dienomis. Beveik kiekvienas jo laiškas (o jų man liko per 50) baigiasi pasiteiravimais, patarimais apie jo ir drauge mano tėviškės pavasarininkus. Jiems jis ypačiai buvo atsidavęs siela ir kūnu: jis juos suorganizavo, jo darbu kuopelė toli pralenkė visų kitų kaimų kuopeles; jo iniciatyva pastatė pavasarininkų globėjo šv. Aloyzo statulą su koplytėle, kuria grožisi dabar visi praeiviai ir kaimynai. Ir kiek kartų jį belankiau, visados jis pirmas prisimindavo pavasarininkus.

Ateitininkų idėjos sąmoningai suaugo su jo siela dar Rusuos. Visu užsidegimu ėmėsi ateitininkų darbo, kai 1922 atvažiavo į Kauną studijuoti. Drauge su J. Grinium jis pasiėmė pirmiausia tvarkyti pakrikusius *Ateities* administracijos reikalus. Ir toji trijulė — jiedu ir redaktorius Mičiulis — pastatė *Ateitį* ant kojų. Kitais metais Jurgis gavo vilkti sunkias tuo metu ateitininkų moksleivių organizacijos pirmininko pareigas. Įvesti organizacijoj discipliną, sucentralizuoti, sutvarkyti santykiai su kita jaunimo organizacija, su skautais, reikalavo plieninio kantrumo ir takto. Na, ir dirbo

tada: nuolatiniai aplinkraščiai, visiems ateitininkams kelių dienų organizaciniai kursai, susirašinėjimai... atimdavo jam ne tik studijų, bet ir poilsio laiką. Būdavo, pareis vėlų vakarą susierzinęs, susirūpinęs, išvargęs. Jo bloknotas pilnas dar visokių atliktinų reikalų. Ir ne kartą net „studentiškos", t.y. nedažytos, arbatos neragavęs, imasi vėl raštus redaguoti, naujus planus ruošti.

Tarp studentų jis lyg buvo vienas rimtųjų ir kaip studentas mokslo darbininkas ir kaip katalikas. Pirmiausiais studijų mėnesiais 1923 studentams pamaldų nebuvo. Susidaro tada negausus būrelis, kurie rūpinasi gauti specialias pamaldas studentams. Iš pradžių patys buvo organizatoriai, patys tų pamaldų giedotojai ir dalyviai. Ir Jurgis buvo vienas pačių aktyviausių tų organizatorių. Jis buvo net bažnytinio studentų choro pirmininkas. Apskritai buvo aktyvus visam akademiniam gyvenime. Vėliau, kada ateitininkų studentų sąjunga grupavosi sekcijomis, jis organizavo studentų pedagogų būrelį. O pedagogo gabumų jo turėta. Jo charakteris buvo tiesus, teisingas, griežtas, autoritetingas. Kad ir nemalonu kam buvo vykdyt griežtus reikalavimus, bet jo mokiniai matė jį elgiantis teisingai ir dėl to jį mylėjo. Dar Naumiesty artimiausias, rodos, jo padėjėjas pavasarininkams organizuoti nemokėjo kaip reikiant matematikos. Ir Jurgis, nepaisydamas jo organizacinių nuopelnų, pažymėjo jo mokėjimą blogu ženklu. Laikė mokinys pataisą nepasiruošęs ir mokytojas Jurgis jo nepraleido. Nemalonu. Bet pats mokinys pripažino draugams: „Vis dėlto Steponaitis teisingas". Pats daug dirbo ir dirbo ne bet kaip, dėl to ir iš kitų reikalavo sąžiningo darbo.

Net darbininkės tarnaitės ir tos gavo pajusti a. a. Jurgio organizacinius bei pedagoginius gabumus. Kurį laiką jis vedė zitietėms suruoštus vakarinius kursus.

Vos dvejus metus gavo pastudijuoti. Tas nuolatinis intensyvus darbas suėdė jo sveikatą. Dar prieš 1924, rodos

gegužės mėn. staiga suima jį džiova. Paskubomis išvažiuoja į Karaliaučių. Gydosi, bet ateitininkų reikalai ir ten jam neduoda ramybės. Savo laiškuose jis dienomis skaito laiką, ar galės suspėti į konferenciją. Kaip jis, pirmininkas, nedalyvaus konferencijoj? Ir kada gydytojai pasako, kad jo dar neišleisią, jis rašo grauždamasis: „Tai tikras skandalas, kurio, žinoma, jūs nė vienas nesuprantat!" Bet daugiau pirmininkauti jam jau neteko: liga jo neatleido. Važiuoja dar į džiovininkų miestelį — Šveicarijos Davosą. Pabuvęs ar tris mėnesius, grįžta, taryt, apsigydęs į Lietuvą. Vis tiek nestiprus. Kretkampio pušynėlis, Jurbarko sanatorija, Alytaus miškas tebėra jo prieglobsties vietos.

1926 Jurbarke paėmė vėl mokytojo vietą, ėmė rengtis kartu baigiamiems universiteto egzaminams, dirbti vėl tiems patiems ateitininkams, pavasarininkams, mokytojų katalikų sąjungai. Bet ligos dar nebūta išėjusios. Net pats stebisi, kad atvažiavęs į Kauną egzaminų laikyti per vieną egzaminų valandą pailsęs tiek, kad nepajėgęs atsakinėti, nors puikiausiai orientavęsis, ko klausia ir kas atsakytina.

Šiaip taip išvežė mokslo metus. Baigė universitetą. Mėgino per vasarą pasigydyt. Nepavyko. Vėl Davose. Po laiko. Gydytojai vilties neduoda. Ne tik plaučiai — ir viduriai, ir gerklė sutriko, net širdis nepakenčia kalnų oro. Ir leidžiasi draugo palydėtas vėl į pakalnę, paskui į savo mieląją tėviškę. Sugrįžta bent mirti. Nuo praėjusių Velykų su vasaros pertraukomis Jurgis suaugo su savo šeimos seklyčia, su vyšnių sodu saulėtą dieną.

Tirpo kaip vaško žvakė. O tiek dar turėjo planų! Ir gyventi tikėjos, kaip paprastai džiovos kertami žmonės.

Nors kūnas leipo, bet dvasia augo. Iš pat mažumės jo dvasią buvo pagavęs religinis jausmas. Kai mudu gyvenom 1923—24 vienu du kambarėly, atmenu gerai, kaip kiekvieną vakarą baigdavom Šv. Rašto skaitymu. Skaitydavau, o jis klausydavo susimąstęs ir staiga kelia klausimus. Tai buvo

malonūs saulės spinduliai mudviejų „celėje". Man jie prigeso, o jam įsiliepsnojo jais visa būtybė. Religinės praktikos dalykuos nedovanos sau mažiausio apsileidimo, o charakterio ydas maldė antprigimtinėmis priemonėmis: malda, sakramentais. Kasdien šalia paprastų maldų kreipdavęsis dar į Dievo Motiną, kad apsaugotų, pasak jo, nuo tinginiavimo ir išdidumo. Ir kaip jis džiaugės šią vasarą, kad stambiąsias ydas jau apmalšinęs. Prisipažino kartą, kad kelis sykius jį buvo pagavęs kažkoks dvasiškas susižavėjimas, savotiška ekstazė. Tada jis jautęs tokį pasitenkinimą, kad nieko daugiau ir geriau negalėjęs trokšti nei Dievą prašyti. Pati sveikata jam tada rodydavusis tokis menkas daiktas, kad net neverta jos melsti. Ir kuo jo fizinės jėgos silpo, tuo jo pasitikėjimas Dievo Apvaizda vis augo. „Lurdas", „Šiluva"... kartais ištrūkdavo iš jo lūpų. „O gal?".. Ir šią vasarą tvirtai buvo pasirengęs su maldininkais į Šiluvą važiuoti ir prašyti sveikatos Dievo Motiną. Tik nusilpimas, aukšta temperatūra ir kitų patarimai sulaikė jį lovoj.

Pasveikti jis troško ir vis tikėjosi. Bet kuo daugiau jo jėgos seko, tuo labiau jis ėmė susitaikinti su Dievo valia. Ir kelias savaites prieš mirtį jo dvasia jau visai nurimus. Jis pasiryžęs; jis net laukia.

Dvi savaites prieš jo mirtį gaunu paskutinį jo laišką: tikras testamentas. Jau nieku nebesirūpina, nieko nebesiteirauja. Tik nuoširdžiai prikiša: „Nesilankai, užmiršai ir gimines ir draugus. Bet jau vis tiek: neverčiu tavęs nei laiško rašyti, nei kitų sutrukčių daryti... Laimingai darbuokis". Ir tai paskutiniai jo rašytieji žodžiai.

Mirtį sutiko ramiai, net su džiaugsmu, kaip ilgai lauktą viešnią. Priėmęs paskutiniuosius sakramentus, džiaugdamasis prataria: „Jei būtų man leista pasveikti — nenorėčiau. Kad tik greičiau toji mirtis!" Bet noras mirti nebuvo pesimisto neviltis. Su džiaugsmu ir kupinos vilties jo akys nuolat krypdavo į mažutį prie jo lovos kabantį Nukry-

žiuotojo paveikslą. Optimizmas, sielos džiūgavimas nustelbė kūno skausmus.

Mirties žingsnius jautė. Porą valandų prieš jam mirštant, jo sesuo, kuri visą laiką jį ligino, pasakė eisianti parkviesti brolį kanauninką iš Vilkaviškio. „Vis tiek jau nesuspės"... prašnabždėjo dar lūpos. Ir tikrai brolis jį rado jau be žado. Stingstančias rankas dar pats mėgino sudėti ant krūtinės. O paskutinis jo noras — jokių laidotuvių, iškilmių, o melstis. Melstis ir melstis jo vienintelis prašymas, atsisveikinant su žeme.

Mirė lapkričio 19, o lapkričio 22 jo profesoriai, auklėtiniai, jo draugai, artimieji, studentai, moksleiviai, pavasarininkai... lydėjo jo kūną į ateitininkų kapus. Marijampolės ateitininkai pasirinko bendruose kapuose kertelę, kur bus visiems ateitininkams bendra amžinojo poilsio vieta. Ir a. a. Jurgis pirmas atgulė ateitininkų kapuose.

Paskutinį jam žodį tarė bažnyčioje profesorius vysk. Reinys. Kapuose — kan. Laukaitis. Ateitininkų federacijos vardu dr. Leimonas, Marijampolės ateitininkai ir pavasarininkai, Jurbarko pedagogų taryba, mokytojai katalikai ir kt. Po valandos beliko tik vainikų kauburas.

Marijampolė dar nebuvo mačiusi tokių didžių laidotuvių nuo a. a. kito ateitininko mirties, Antano Matulaičio. Abu tie ateitininkai sugulę dabar netoliese nuo vienas antro... Jų kaulai pelenais pavirs, kapų kauburai žemėn susmegs, žalia veja bepaliks prie rymančio kryžiaus. Bet argi ne a. a. Jurgis įrašydino šv. Aloyzo statulos akmeny Maironio žodžius: „Idėjos, jei didžios, nemiršta kaip žmonės".

Ir tai vienintelė jiems mirštantiems ir mums gyviesiems paguoda.

Už a. a. Jurgio didžius katalikų jaunimui darbus išpildykime bent jo paskutinį prašymą: tarkime su pagarba ir nuoširdumu:

requiem aeternam dona ei, Domine...

JONAS GRINIUS

VIENAM IŠ PENKIASDEŠIMT

Kalbu apie dr. Joną Grinių. Jis — vienas iš mano artimiausių draugų, su kuriuo bendras darbas ir mintys surišo nuo 1922 metų rudens, pirmųjų studentavimo dienų. Nuo tada patyriau jį kilus iš Joniškio, iš amatininko šeimos; jauną netekus tėvo, paskui sesers, kurią plėšikai nušovė; likus augti su motina, kuri vertėsi smulkia prekyba, ir su dviem seserim, kurių viena paskiau nuėjo vienuoliniu keliu, kita ištekėjusi už dr. Z. Ivinskio, pasiliko bolševikų okupuotoje Lietuvoje ir ten pasitraukė iš gyvųjų.

Jonas Grinius buvo atvykęs iš Šiaulių gimnazijos ir Kaune studijavo literatūrą, paskiau savo mokslą plėtė Grenoblyje ir Paryžiuje. 1929 gavo daktaro laipsnį už disertaciją apie Milašių. Nuo tų metų rudens iki okupacijos dėstė universitete prancūzų kalbą ir literatūrą, visuotinę literatūrą, meno istoriją. Bolševikams Teologijos-filosofijos fakultetą uždarius, Grinius kaip ir visi kiti buvo iš universiteto atleistas, bet laimei neišvežtas. Statybos fakultetas paskiau galėjo jį konkurso keliu išsirinkti meno istorijai dėstyti.

Karo dienos mus perskyrė ilgesniam laikui. Šitas

nutolimas kaip tik palengvina man atitrūkti nuo sentimento, kurį jaučiu savo kolegai, ir iš tolo pažvelgti į jį, einantį per lietuvišką gyvenimą; taigi dar einantį, kol dar nėra perėjęs.

Dramatinė natūra

Apie lietuvius sakoma, kad jie, daugumas, esą užkeikti lyrikai. Ir kūryboj ir gyvenime. Jie priima gyvenimą emocionaliai; į jį reaguoja savo širdyje, bet rečiau griebiasi išorinių veiksmų, rodydami aktyvumą ir dinamizmą. Grinius ne toks; čia jis lyg išimtis. Grinius yra dramatinė natūra.

Dramatikui prieš akis yra dvejopi pasauliai: kasdieninis ir šventadieninis, realinis ir idealinis. Dramatikas niekaip negali nurimti, kad tuodu pasauliai nesutampa, skiriasi, priešinasi. Aktyvios veržlios prigimties vedamas dramatikas, jeigu jis yra idealistas, nori realinį pasaulį priartinti, prilenkti prie idealinio. Dėl to kovoja. Kovoje kartojasi laimėjimai su pralaimėjimais, kurie subjektyvioje plotmėje, asmens širdyje, visada esti stipriai pergyvenami; ėda žmogaus širdį ir nervus; jie paskubina žmogaus gyvenimo tempą ir jo sudegimą; jie pagaliau aplinką nustato aiškiai už arba prieš, nes kovotojo atžvilgiu aplinka negali likti abejinga, drungna, kaip tai nutinka su žmogum, kuris eina per gyvenimą idiliškai, epiškai.

Grinius yra dramatikas visa savo esme ir likimu. Jis kritiškai nusistatęs esamosios padėties atžvilgiu. Jis veržlios prigimties; jis turi savo siekimų ir jiems įvykdyti pasirinktuoju keliu neabejoja; jis turi užtenkamai valios savo užsimojimą ištesėti iki galo. O tie jo užsimojimai yra tyro idealistinio pobūdžio, nepaliesti egoizmo, ar net asmeninės ambicijos.

Visuomeninė sąžinė

Kas yra tie siekimai, vardan kurių Grinius kovoja ar kurių paneigimas sukelia jo reakcijas? Iš trijų gėrybių, kurios

yra minimos filosofijos vadovėliuose, Tiesos, Gėrio ir Grožio, Grinius bene labiausiai yra pamilęs Tiesą. Iš meilės Tiesos idealui išteka jo konkretesni nusistatymai, kuriuos reiškiam demokratijos, tolerancijos, lygybės vardais. Visos tos sąvokos yra ne kas kita, kaip Tiesos, idealo perkėlimas ir realizavimas konkrečiuose žmonių santykiuose. Tiesos konkretizavimas yra, sakysim, socialinėje srityje, kai Grinius siekia, kad ūkinių gėrybių gamyboje ir paskirstyme dalyvautų visi dirbantieji. Tiesos konkretizavimas visuomeninės etikos srityje, kai jis reikalauja, kad kiekvienas turėtų lygią laisvę savo mintims ir tikėjimui, kiek jos nepaneigia kitų laisvės ir kad kiekvienas asmuo būtų lygiai pagerbiamas.

Bet Grinius ne Tiesos teoretikas. Jis yra nusileidęs į gyvenimo pilkumą, kasdienybę. Jis atsiliepia į jos faktus, kur įžiūri nusikaltimą Tiesai, iš jos išplaukiančiai demokratijai, tolerancijai, lygybei. Čia jis sau nuoseklus ir be kompromisų. To paties jis reikalauja iš visų: ar tai būtų jo ideologiniai priešai, ar draugai. Skrupulingas teisingumas apsprendžia jo santykius su žmonėmis ir idėjomis. Net tremtinių stovykliniame gyvenime, kur Griniui teko dalinti skudurines gėrybes ir kur niekas negali išlikti neapšauktas jei ne vagim, tai bent šališku, Griniaus teisingumu tose pareigose niekas nepareiškė abejojimų.

Taktikoje jis nuoširdus, atviras ir tiesmukas. Neieško diplomatiškos frazės ar užuominų, tikėdamas, kad ir kiti jam tuo pat tiesumu bei nuoširdumu atsiteis. Kur įžiūri didesnį prasilenkimą su Tiesa, ten ir jo reagavimas yra tiesesnis ir aštresnis. Gyvenime, deja, ne tik gražios moterys mėgsta būti giriamos. Niekas nenori būti baramas, nors ir žino, kad baramas teisingai. Dėl to ir Griniaus tiesūs žodžiai negali visiems patikti. Tarp paliestųjų susilaukia ne iš vieno aštraus nepalankumo. Tačiau gali mėgti, gali nemėgti Griniaus, negali jo nepagerbti kaip kovotojo dėl teisybės, atviro ir nepaperkamo. „Fakulteto sąžinė“, sakydavo apie jį fakulteto

dekanas prof. P. Kuraitis. Visuomeninė sąžinė — pridėkim dar, aną pavadinimą praplėsdami. Bet žinia, kad sąžinė ne visiems yra maloni ir mėgstama.

Tarp sąžinės ir širdies pasiklydęs

Kovingumu Grinius artimas kitam to paties kampo, tos pačios vidurio Lietuvos, kovotojui dr. Jonui Šliūpui, nors juodu tarp savęs irgi „kovėsi". Kovingumu dėl Tiesos ir taktikos tiesumu artimas Jakštui. Bet skiriasi nuo pastarojo ėjimu į platumas. Jakštas buvo plunksnos žmogus. Ja viena tenkinosi. Į visuomeninį judėjimą beveik nėjo. Grinius pasireiškė visose gyvenimo srityse. Jis akademikas — literatūros ir meno istorijos profesorius, senato sekretorius (už tai ir nacių kalėjimo paragavęs); jis visuomenininkas — pavasarininkų federacijos organizatorius, ateitininkų federacijos sekretorius, katalikų mokytojų sąjungos, darbo federacijos ir kt. centro valdybos narys; jis laikraštininkas — *Pavasario* ir *Ateities* redaktorius, *Židinio* leidėjas, vienas iš *XX Amžiaus* redaktorių ir apie laikraštį susitelkusio sąjūdžio aktyvių narių; publicistas visokiais klausimais, pradedant nuo meno ir literatūros kritikos ir baigiant polemika politinėmis ir socialinėmis temomis; mokslinėje literatūroje paruošęs ir išleidęs *Grožis ir menas, Vilniaus meno paminklai, Milašius, Putino lyrika.*

Vis tai duoklė realiajam gyvenimui, kuris kėlė klausimus ir į kuriuos atsiliepti reikalavo Griniaus visuomeninė sąžinė ar pareiga. Tai buvo daroma galbūt tikruosius širdies polinkius apeinant ir žudant. O jo širdis visada labiau linko į meną bei literatūrą, kurie iškelia žmogų iš realiosios tikrovės ir leidžia pagyventi idealiniu pasauliu. Net tremties sąlygos nepalaužė jo domėjimosi menu, teatru, literatūra, kiek tai įmanoma lagerių gyvenime ir kiek tai leidžia tremtinio piniginiai ištekliai.

Iš visų meno šakų anksčiausiai ir labiausiai Grinių pradėjo dominti teatras. Dar Pirmojo pasaulinio karo metu Vitebsko teatre jaunam gimnazistui pažadino iniciatyvą pačiam rašyti dramą. O 1922 Glinskio teatro gastrolės Šiauliuose bebaigiančiam gimnazistui davė drąsos parašyti pirmą teatrinę recenziją, kuri per visą atkarpą buvo išspausdinta *Laisvės* dienraštyje, ir išeiti į viešumą su savo parašyta drama *Sąžinė*. Ji buvo suvaidinta Šiauliuose ir Joniškyje ir anose bolševikinių kovų gyvose nuotaikose pelnė autoriui pasisekimo ir pripažinimo, kad... gali. Pradžia vadinas, ne eilėraščiais, Jonas Grinius ne „užkeiktas lyrikas". Toliau tik atpuldamas nuo kitų darbų rašė dramas, kurių dalis buvo išspausdinta, dalis liko rankraščiuose: *Pavasariui švintant, Ramūna, Žemė ir žmonės, Stella Maris, Gulbės giesmė, Šventojo vakaro sapnas,* paskutinė pereitais metais parašyta *Žiurkių kamera.* Neįmanoma čia jų apibūdinti. Bet ir dramose, kaip ir visame savo veikime, Grinius dvejopas: vienose vaizduoja realistinį gyvenimą, leisdamasis iki aktualijų (rezistencinės kovos *Žiurkių kameroje*), kitose vaizduoja idealinį, nukildamas iš dabarties į istoriją ir legendas, iš realistinių pergyvenimų ir kasdieninės kalbos į suidealintus, supoetintus paveikslus ir žodžius. Jei palyginimu galima būtų apibūdinti, tos jo dramos būtų arčiausiai klasinio tipo dramos su stipria intelektualizmo, kilnaus patoso persvara nesudėtingais, bet ryškiais charakteriais. Šitai buvo duoklė tik atliekamu laiku nuo darbų, kuriuos diktavo pareiga. Ir nežinia, kur Grinius galėjo aukščiau pasireikšti, ar toje srityje, kur jis ėjo iš pareigos ir sąžinės skatinamas, ar ten, kur ėjo širdies vedamas.

Jonui Griniui vasario 21 dieną suėjo 50 metų. Amerikiečiai sako, kad žmogus pradedąs gyventi po 50 metų. Galima suprasti amerikietį! Iki 50 metų jis iš dalies vergauja doleriui, kad po 50 metų doleris jam vergautų ir sudarytų sąlygas, kuriose jis galėtų „pradėti gyventi". Griniui ir po 50 metų

netenka pradėti gyventi. Jam ir toliau tenka dramatinės natūros likimas: noras turėti saugesnį rytojų, bet tokiai svajonei nėra realaus pagrindo; pastangos visuomeninius idealus realizuoti, bet kliūtys emigrantinėje visuomenėje didesnės nei galimybės; noras su visomis jėgomis leistis į kūrybą, bet gyvenimas tebereikalauja jėgas išparceliuoti į visas kitas sritis; norų daug, o jų neleidžia realizuoti net sveikata, kurios nebūtų pakankamos nei emigracijai.

Pastaruoju atžvilgiu jo likimas primena likimą Schillerio, kuris kovojo su vargu, nesveikata ir kurio moralines jėgas tepalaikė jo mieloji Lotta, žmona.

BE BAIMĖS IR SVYRAVIMO LIETUVIŠKOSE POZICIJOSE

Sekant žmones lietuviško gyvenimo įvykiuose, akys sustoja prie dr. Jono Griniaus. Pastaruoju metu jis patraukė dėmesį eile kritiškų straipsnių lietuviško gyvenimo klausimais — apie Vasario 16 gimnaziją Vokietijoje, apie šv. Kazimiero kolegiją Romoje, apie rašytojo A. Škėmos literatūrinio palikimo vertinimą lietuvių spaudoje ir kt. Anie straipsniai patraukė skaitytojo akis tuo, kad jie nėra panegyrikos, kuriom taip įprasta lydėti vertus ir nevertus asmenis, darbus, įvykius. Jie eina prieš vėją: jie ardo tylą, kuria pridengiami visuomeninio gyvenimo negerumai; jie pakelia balsą prieš įsigalėjusius prietarus, prieš literatūrinį tuščiažodžiavimą, klaidinantį skaitytoją, gilinantį literatūrinio skonio nuosmūkį.

Minimi straipsniai yra iliustracija autoriaus jautrumo

visuomeniniam klausimam. Ne tik jautrumo, bet ir veiklaus reagavimo. Tai iliustracija pilietinės drąsos pasakyti tiesą atvirai ir aiškiai.

Kritika nėra malonus dalykas nei tam, kuris kritikuojamas, nei tam, kuris kritikuoja. Jono Griniaus kritikos efektą švelnina faktas, kad jo kritinės pastabos nėra nukreiptos prieš asmenis, o tik prieš negeroves. Jose nėra sarkazmo, pasityčiojimo, kuris žmogų žemina. Su kritika eina konkretūs taisymo projektai, ir tai daro kritiką pozityvią, konstruktyvią.

Tačiau ne visada ir ne visi taip pažiūri į kritiką. Pasitaiko, kad kritikuojamieji, jei tik gali, stengiasi autorių išstumti iš tos visuomeninės pozicijos, kurioje būdamas jis buvo mėginęs tos pozicijos interesus ginti. Taip J. Griniui nutiko, kai jis Vlike atstovavo Darbo federacijai. Taip jam nutiko ir Vasario 16 gimnazijoje, kai, eidamas tos gimnazijos direktoriaus pareigas, mėgino patempti auklėtojų ir auklėjamųjų lygį. Tačiau aukštesnio dvasinio lygio asmens, nors ir paliesti dr. J. Griniaus kritikos, kai praeina pirmas susijaudinimas ir grįžta šaltas vertinimas, su šypsniu sutinka: taip, dr. Grinius turėjo pagrindo prabilti; jis yra vienas iš tų nedaugelio, kurie turi pilietinės drąsos pasakyti, ką galvoja.

Sakyti kitiem tiesos žodį dėl visuomeninio veikimo dr. J. Grinius turėjo moralinę teisę, nes jo paties gyvenimo eiga nužymėta rūpestingo ir uolaus visuomenei tarnavimo faktais — nuo 1930 Ateitininkų federacijos tarybos narys, 1923—24 Pavasario sąjungos centro valdybos narys, 1929—40 Katalikų mokytojų sąjungos vicepirmininkas ar pirmininkas, nuo 1935 švietimo draugijos „Saulės" iždininkas ir t.t. O redaktorius, redakcinių kolektyvų narys ar leidėjas buvo šių laikraščių — *Ateities, Pavasario, Židinio*, *XX Amžiaus, Tremties mokyklos, Aidų*. Tremties gyvenime — komitetų narys ar pirmininkas, Schwaebisch Gmuende gimnazijos mokytojas ir paskutinis direktorius, Laisvosios Europos

kolegijos Strasbourge profesorius, Vasario 16 gimnazijos direktorius.

Pasakyti tiesą nesidengiant slapyvardžiu yra didelė dorybė, kuria nepriklausomoje Lietuvoje labiausiai buvo išgarsėjęs Adomas Jakštas — Aleksandras Dambrauskas. Tose pareigose jį pavadavo Jonas Grinius labiau nei bet kas kitas iš tos generacijos, kurią prof. J. Eretas knygoje apie Šalkauskį yra pavadinęs 1936 metų, arba „amžininkų", generacija.

Mokslas, menas buvo kita Jono Griniaus veiklos sritis. Mokslo darbu reiškėsi nuo 1929, būdamas universitete literatūros, estetikos, meno istorijos profesorius. Mokslinius tyrinėjimus pradėjo nuo Oskaro Milašiaus, apie kurį kaip poetą parašė disertaciją (1930). Tai buvo pradžia lietuvių jauniem tyrinėtojam nukreipti labiau akis į tą lietuviško kilimo poetą ir filosofą ir jį nagrinėti disertacijoje (dr. Židonytė, dr. Šlepetytė) — panašiai kaip Šalkauskio amžiaus tyrinėtojai buvo leidęsi į rusų filosofą Solovjovą.

Dirbdamas universitete, J. Grinius parašė ir paskelbė šiuos didesnius savo mokslinius darbus: *Putino lyrika*, 1932; estetikos istorija, vardu *Grožis ir menas*, 1938; *Vilniaus meno paminklai*, 1940. Mokslinius darbus vertindama, L. K. Mokslo akademija išrinko Joną Grinių savo nariu mokslininku.

Rašytojo kelyje J. Grinius pradėjo nuo dramų ir tame žanre pasiliko. Dramos žanras geriau tiko jo dramatiniam charakteriui. Šiame kelyje jis paliko šiuos veikalus — *Sąžinė*, 1929; *Stella Maris*, 1947; *Gulbės giesmė*, 1948—49; *Žiurkių kamera*, 1954. Ne čia vieta tuos veikalus nagrinėti. Tačiau galima pasakyti, kad jie labiau paryškina ir paties autoriaus dvasinę prigimtį, kuri gyvenimo konkrečiuose faktuose įžvelgia moralinius konfliktus — konfliktus visuomenėje, konfliktus asmens pergyvenimuose. Konfliktus tarp idealiosios gyvenimo plotmės ir banaliosios, tarp žmogaus prigimtyje

esančio linkimo į principus, idealus, bet lygiai toje pat prigimtyje besireiškiantį linkimą į oportunizmą.

Gyvenime visada yra daugiau linkusių į oportunizmą, iš kurio plaukia savanaudiškas nieko neveikimas ar abejingumas, kas savęs neliečia. Bet visuomenę gyvą ir dinamišką išlaiko žmonės su principais. Dėl to juo labiau tenka branginti tuos, kurie gyvenime reiškiasi kaip kovotojai be baimės ir svyravimo.

Tai tenka pasakyti ir apie dr. Joną Grinių, kuriam vasario 21 suėjo 60 metų.

JONUI GRINIUI 70 METŲ

Dr. Jonui Griniui š. m. vasario 21 suėjo 70 metų. Galima džiaugtis ne jo metų skaičium, bet kad jis tebėra pajėgus ir kūrybingas.

Tokis metų skaičius betgi jau įgalina įžvelgti iš perspektyvos — kokiais švystelėjimais žmogus yra nužymėjęs savo gyvenimo taką; kuriose srityse yra palikęs savo pėdas savam praeinamam laikui ar patvaresnes pėdas, ilgiau nenykstančias.

1. Dr. J. Grinius yra nepriklausomos Lietuvos antrosios generacijos žmogus — kaip Dielininkaitis, Skrupskelis, Mantvydas, Keliuotis, paskiau Ivinskis, Maceina, Yla, Damušis, Vaičiulaitis ir eilė kitų. Visai šiai generacijai būdinga žymė — savų jėgų padalinimas: dalis profesijai bei asmens kūrybai

pagal individualinius polinkius; dalis (ir nemaža dalis!) — visuomeninei tarnybai.

Visuomeniniam gyvenimui dr. J. Grinius atidavė ir tebeatiduoda didelę savo dalį. Dalį kultūrinėm organizacijom: buvo Ateitininkų federacijos tarybos narys, „Pavasario" s-gos centro valdybos narys, Katalikų mokytojų s-gos pirmininkas, Draugijos katalikų universitetui remti pirmininkas. Atidavė savo dalį ir tokiom visuomeninio-politinio pobūdžio organizacijom kaip Krikščionių darbininkų sąjunga — buvo jos centro valdybos narys, Vokietijoje Lietuvių Bendruomenės tarybos narys, Vliko narys. Atidavė savo dalį ir spaudai — *Ateities* redaktorius, *Židinio* leidėjas, *XX Amžiaus* dienraščio redakcinio kolektyvo narys.

Tai tik pavyzdžiai iš eilės tų darbų visuomenei, o tuose darbuose J. Grinius mokėjo nebūti statistas, posėdininkas. Jis veiklos žmogus.

Visuomeninėje veikloje dr. J. Grinius yra būdingas visai jo generacijai, ar jos didžiai daliai, idealistiniu veržlumu lietuviškoje dirvoje vykdant krikščioniško humanizmo principus. Jis gal veržlesnis už daugelį kitų savo bekompromisiška kova už socialinį teisingumą, moralines aukštumas, teisinę tvarką visuomenėje. Šią savo kovą nevengė sudramatinti, nekapituliuodamas, nesileisdamas į kompromisus, nors pasiliktų vienas — nelyginant ibseninis herojus. Buvęs Teologijos-filosofijos fakulteto dekanas prof. Pr. Kuraitis, atsižvelgdamas, kaip J. Grinius kovojo „už teisybę" fakulteto ribose, jį vadindavo „fakulteto sąžine"; jo draugai familiariškai pavadindavo jį „kovotoju už teisybę".

Natūralu, kad tokios veiklos įkarštyje lengva savo „tiesą" suabsoliutinti, pervertinti ir prasilenkti su partnerių psichologine nuotaika bei aplinkybių tikrove. To neteko kartais ir dr. J. Griniui išvengti.

Kai tenka reikštis daugiau ar mažiau koalicinio pobūdžio kolektyvuose, idealistinio veržlumo atstovas susiduria su kitų

pragmatine jėga, linkusia į kompromisus tarp tiesos ir netiesos. Ji bekompromisinės tiesos projektus arba atmeta, arba patį jų autorių pasirūpina išmesti. Dr. J. Grinius buvo iš tokių, kurie savo veikloje susilaukė panašaus likimo, pvz., Vlike kitos politinės jėgos, pasirinkusios pragmatinės moralės leidžiamas priemones, jį iš tos veiklos išjungė.

Visuomeninė veikla iš anksto yra pasmerkta nuskęsti praeity. Nors veikėjas bus jai save atidavęs visą, jis lieka bevardis, jis reiškiasi per kitus, kaip sėkla reiškiasi per želmenis. Tai nedėkinga veikla, bet ji reikalinga ir neišvengiama.

2. Patvaresnė yra žmogaus — taigi ir J. Griniaus — veikla, kurios lieka objektyvūs pėdsakai. Šiuo atveju galima kalbėti apie Griniaus pėdsakus literatūrinėje meninėje kritikoje, kurioje jis uoliai dalyvavo ir tebedalyvauja. Dalyvavo ne tik apžvelgdamas, vertindamas pasirodžiusias literatūros naujienas, bet su visu dramatiniu charakteriu reikšdamasis polemika (pvz., dėl Škėmos!).

Ši polemika negalėjo rasti abiem pusėm priimtino sprendimo, nes tai buvo ne tiek dvejopų generacijų, kiek dvejopų pasaulėžiūrų, dvejopų pažiūrų į kūrybą susidūrimas. Jaunesnės generacijos žmonių į kūrybą buvo žiūrima kaip į kūrėjo dvasios išraišką — autonomišką, nevaržomą jokių kitų reikalavimų kaip tik pagrindinio — atskleisti žmogaus egzistencijos dvasinius labirintus. Grinius neigė tą „autonomiją“, reiškiančią išpopuliarėjusią formulę: menas menui. Jam artimesnė buvo St. Šalkauskio formulė: menas grožiui, grožis gyvenimo tobulumui. Pirmosios formulės didesni ar mažesni šalininkai prikaišiojo Griniui, kad jis paneigia kūrybos laisvę; kad jis meną pavergia didaktikai, moralizavimui. Savo ruožtu Griniaus atsakymai reiškė, kad jo oponentai pavergia kūrybą antimoralei ir eksperimentam, kurie svetimi estetikai.

Jei naujoji pažiūra buvo labiau sustiprėjusi egzistencia-

listinės filosofijos įtakoje, tai Grinius jautėsi, kad jo pažiūra išreiškia krikščioniško humanizmo dvasią. Už ją Grinius ir kovojo kaip niekas kitas jo generacijoje.

Kritika yra taip pat didžia dalim tarnyba dienos reikalam. Joje dr. J. Griniaus indėlis dvejopas: gausiai populiarino naujus literatūrinius faktus (ypačiai iš pavergtos Lietuvos); savo kritikom bei polemikom žadino kritišką žvilgsnį į naujuosius iš svetur atėjusius literatūrinius kelius bei klystkelius.

3. Patvariau išliekantis palikimas gali būti literatūrinė kūryba. Grinius reiškėsi išimtinai dramos kūryboje. Tai jo žanras, atitikęs jo charakterį, su veiklos, intelektualizmo persvara.

Debiutavo 1929 *Sąžine;* paskiau visuomeninio pasisekimo (buvo daugiausia vaidinama) turėjo jo *Žiurkių kamera* (1954). O Rašytojų draugijos premija buvo pažymėta jo *Gulbės giesmė* (1962). Tam pačiam žanrui dar priklauso ir jo *Stella Maris* (1947).

Dramų medžiaga Grinius nesiskiria nuo ankstesnės už jį generacijos dramaturgų, nei nuo paskesnės. Visi jie žymia dalim ima lietuvišką istorinę, senesnės ar naujesnės praeities, medžiagą. Tačiau istorinė medžiaga Griniui nėra tik sudramatinta kronika. *Gulbės giesmės* pratarty pasisako, kad Barboros Radvilaitės ir Žygimanto Augusto santykiai tėra priemonės kūrybiškai atsiliepti į mūsų laiko psichologines bei filosofines problemas. Tuose praeities žmonėse plėtoja konfliktus, kurie ištinka ir dabarties žmones. Ir priešingai: *Žiurkių kameroje* netolimos praeities, beveik dabarties, žmonių istorijoje jis pakartoja tą patį psichologinį konfliktą, kuris buvo rodomas graikų *Antigonoje.* Iš esmės drama vyksta žmogaus viduje tarp vertybių pasirinkimo. Išorinės aplinkybės yra tik paskata, prievarta pasirinkimo aktui.

Čia Grinius išsiskiria iš pagrindų nuo vadinamų avangardistų dramos. Avangardistų drama dažnai primena graikų

teatro tragizmo sampratą; ten žmogus yra likimo, predestinacijos auka, žaislas, jo visos pastangos išvengti to išankstinio pašalinio sprendimo tik jį labiau priartina. Avangardistiniame teatre žmogus taip pat yra auka tamsių jame ar šalia jo glūdinčių jėgų.

Grinius, studijavęs prancūzų literatūrą, kažkaip artimesnis klasikiniam teatrui. Ir jo eiliuota kalba *(Gulbės giesmė, Stella Maris)* ir pakilus tonas, kuris atsiduria riboje su retorika, artina jį prie to klasikinio teatro.

4. Suminėtina dar viena ir svarbi Griniaus darbų rūšis — jo moksliniai veikalai. Nebeprieinami čia (dabar nė Lietuvoje!) ten parašytieji jo veikalai — disertacija apie Milašių (1929), estetika *Grožis ir menas* (1938) ir *Vilniaus meno paminklai* 1940). Pažymėtina betgi, kad savo disertacija jis davė impulsą išpopuliarinti Lietuvoje Milašių ir pradžią eilei kitų disertacijų apie tą patį poetą. Milašius susilaukė tokio lietuvių tyrinėjimo, kaip ankstesnėje generacijoje filosofas Solovjovas.

Lietuvoje parašytą studiją *Putino lyriką* (1932) bent iš dalies čia, Vakaruose, atstoja jo tos pačios temos darbas vokiškai „Vincas Mykolaitis-Putinas als Dichter" (*Commentationes Balticae,* 1964). Bet stambiausias ir reikšmingiausias Vakaruose rašytas veikalas yra *Lietuvių kryžiai ir koplytėlės* (gavęs *Aidų* premiją 1957 ir išleistas 1970). Tai rūpestinga apžvalga teorijų apie lietuviško kryžiaus kilmę ir kritiška jų teorijų analizė, *Kryžiai ir koplytėlės* yra patvariausias lituanistikos klausimais veikalas, kuris išlaikys Griniaus vardą liaudies meno tyrinėjimų istorijoje.

5. J. Grinius tebeaktyvus visose aukščiau minėtose srityse, teberengdamas studijų savaites, tebedirbdamas Vasario 16 dienos gimnazijoje, rengdamas dabartiniu metu savo literatūrinių rašinių rinkinį. Jis tebėra gyva vertinga intelektualinė jėga Vokietijoje, kur intelektualinės jėgos yra praretėjusios ir kur svetima idėjinė infiltracija yra sustiprėjusi.

PRANAS DIELININKAITIS

„TAU PRITIKTŲ POLITIKA!“

Kun. M. Krupavičius pastebėjo viename jaunimo susirinkime jauną mokytoją. Jam krito į akis tai, kad tas mokytojas buvo ne toks kaip visi. Susipažino ir, patyręs jo pasiryžimą toliau mokytis, pasvyravęs jam pasakė:

— Tu, broli, neik į pedagogus. Tau pritiktų politika.

O iš tikrųjų tas jaunas vaikinas buvo pasišovęs į pedagogus. Jį buvo pastebėjęs ir į mokytojo darbą pastūmėjęs, paskui ir į mokslus leidęs senas pedagogas, Marijampolės mokytojų seminarijos direktorius kun. Dambrauskas. Baigęs dvejų metų mokytojų kursus, dvejus metus buvęs mokytoju, baigęs Marijampolės mokytojų seminariją, mokytojavo jau gimnazijoje tuo metu, kai sutiko kun. M. Krupavičių.

Tas jaunas mokytojas — Pranas Dielininkaitis.

Gal kiek prisidėjo ir tas naujas paskatinimas, kad atvykęs 1924 į Kauno universitetą, Dielininkaitis ėmėsi studijuoti ne pedagogiką, bet sociologiją. Baigęs Kauno universitetą, tas uolus Šalkauskio, Maliauskio, Kuraičio mokinys išvyko į Paryžių savo specialybės gilinti ir garsiojoj Sorbonoj praleido 5 metus.

Grįžo namo 1933, parsiveždamas daktaro laipsnį už veikalą *Valstybė ir mokykla.*

Mokytojo darbe

Lietuvoje nuo mokytojo darbo jis visai neatitrūko. Viena koja įžengė į aukštąją mokyklą — buvo pakviestas į universitetą sociologijos ir valstybės mokslų dėstyti. Jis buvo čia vienas ir vienintelis diplomuotas sociologas ne tik Lietuvoje, bet ir Pabaltyje. Antra koja dar stipriau atsirėmė į visuomeninį darbą.

Visuomeninėje srityje

Visuomeninis darbas buvo jo mėgstamas nuo pat mokyklos. Mėgo vadovauti. Pirmininkavo moksleiviams ateitininkams mokytojų seminarijoje. Buvo išrinktas Lietuvos studentų ateitininkų s-gos pirmininku. Kaip jos atstovas, važinėjo į tarptautinius Pax Romana kongresus. 1938 buvo išrinktas Pax Romana pirmuoju vicepirmininku. Važinėjo į tarptautinio darbo biuro suvažiavimus kaip ekspertas. O namie... namie jis gerokai pasinešė ir į žurnalistiką.

1936 sykiu su kitias jaunais katalikų entuziastais, tarp jų dabar esančiais Amerikoje kun. dr. Prunskiu, kun. Barausku, rašytoju A. Vaičiulaičiu, išleido dienraštį *XX Amžių*. Tas dienraštis pakeitė cenzūros uždarytą katalikų dienraštį *Rytą* ir gautą iš *Ryto* palikimo skaitytojų kiekį pakėlė iki 1500%, po kelerių metų įtempto ir sumanaus darbo nukonkuravo tiražu visus kitus dienraščius.

Dielininkaitis laikraštyje nebuvo plunksnos pelė. Jis nebuvo toks laikraštininkas kaip Pr. Dovydaitis, kuris mokėjo laikraštį vienas prirašyti. Jis nebuvo tokis kaip kun. J. Prunskis, kuris mokėjo į savo laikraštį visus kitus už skvernų sutraukti ir prikalbinti, kad tik jam rašytų. Jis nebuvo toks nei kaip dr. I. Skrupskelis, kuris rūpestingai kas

antra trečia diena pats tardavo savo žodį, aktualiuosius įvykius įvertindamas.

Dielininkaitis buvo stambioji žurnalistikos artilerija. Jis retai, protarpiais duodavo straipsnių, bet pagrindinių, principinių. Tokis buvo kaip dr. A. Maceina, kaip kun. Yla, kaip A. Vaičiulaitis kiekvienas savo specialybėje.

Ir kai lenkai 1939 pakvietė Lietuvos žurnalistus dviejų savaičių ekskursijai, Dielininkaitis buvo išrinktas tos ekskursijos vadu. Čia jam kaip ekskursijos vadui buvo mieliau žodis tarti ne kaip plunksna rašyti — žodis sąmojingas, linksmas, galantiškai mandagus ar energingai monumentalus. Ir jis versdavo klausytoją linksmai nusiteikti, susidomėjus klausyti.

Organizacijon

Mielesnis Dielininkaičiui darbas buvo organizacijose.

Iš užsienio grįžęs, ypačiai įkibo į darbininkus. Darbininkų masę jau komunistai buvo gerokai apsėdę.

Savo laiku stiprias pozicijas lietuvių darbo masėse turėjusi Darbo federacija tautininkų režimo buvo gerokai susilpninta. P. Dielininkaitis su prof. Dovydaičiu pasiryžo duoti naują impulsą liet. krikščionių darbininkų sąjūdžiui. Ir davė.

1934 balandžio 8—9 įvykęs reorganizacinis Darbo federacijos suvažiavimas Dielininkaitį pastatė krikšč. darbininkų sąjūdžio priekyj. Darbo visuomenėje P. Dielininkaitis pasijuto kaip žuvis vandenyje. Metalistai, šoferiai, kiemsargiai, žemės ūkio darbininkai, miesto tarnaitės, darbininkų jaunimas — tai tie vardai, kuriuose jis nenuilstamai nardė. Susirinkimai, suvažiavimai, pranešimai, paskaitos, iškylos, stovyklos — kasdieninė duona.

Pažaislio miške — darbininkų jaunimo stovykla. Turi būti Dielininkaičio paskaita. Ateina iš Kauno autobusas — Dielininkaičio nėra. Sumišimas ir vadovybės susirūpinimas,

kas spragą užkiš. Po kokių 20 minučių, truputį pavėlavęs, prakaitu varvąs pėsčias per mišką pasirodo Dielininkaitis.

— Pasivėlinau į autobusą, tad pėsčias atidūmiau, — paaiškino. Tuo savo atsidėjimu ir entuziazmu užkrėsdavo visą aplinką.

P. Dielininkaitis krikščionių darbininkų sąjūdžiui vadovavo visą laiką, kol 1940 birželio 15 užgriuvusios Lietuvą raudonųjų aziatų bangos nušlavė viską, o pačiam Dielininkaičiui NKVD liepos 11 uždėjo pančius.

Dar labiau išplėtojo energiją, kai Sovietai privertė Lietuvą įsileisti įgulas. Su įgulom plūstelėjo ir komunizmo agentų armija. Jie verbavo ir kurstė Lietuvos darbininkus. Į jų tinklą pakliuvusius ir paskui juos pametusius net žudė.

Dielininkaitis tada ėmė rengti masinius darbininkų mitingus ir rungėsi juose su komunistų agitatoriais. Nebuvo tokio mitingo, kur Dielininkaitis būtų pralaimėjęs. Darbininkų susipratimas ir nusiteikimai prieš komunizmą tiek pakilo, kad Šančiuose, Vilijampolėje, pačiuose pramoningiausiuose Kauno priemiesčiuose, komunistų agentus, kurie mėgindavo sukelti triukšmą ir mitingus išardyti, patys darbininkai sutvarkydavo.

Tai vis dar visuomeninis darbas — ne politinis, kurį jam pranašavo kun. M. Krupavičius. Bet priėjo eilė ir politiniam darbui.

Politinėje dirvoje

Politinės partijos nuo 1927 buvo panaikintos. Teveikė viena tautininkų sąjunga.

Tačiau partijų vadai ir žmonės nebuvo sulikviduoti, kaip tai buvo daroma nacionalsocialistų ar tebedaroma bolševikų. Jie darė tai, kas draudimo metu buvo galima padaryti. Dviem kryptim tada politinis darbas reiškėsi: studijine ir praktine.

Nepriklausomoje Lietuvoje išaugęs katalikų akademinis jaunimas jautė labai gyvai asmeniui ir organizacijai varžtus,

kuriuos davė padėtis Smetonos laikais. Mažuose būreliuose ar moksliniuose suvažiavimuose diskutavo naujų valstybės formų reikalą.

Iš tokių diskusijų išaugo 1936 didelio sujudimo sukėlusi deklaracija, pavadinta „Į organiškos valstybės kūrybą". Deklaraciją pasirašė 16 žmonių. Tarp jų ir Dielininkaitis. Jis buvo vienas iš aktyviųjų jos autorių ir uoliausių jos propagandistų paskiau, atskiromis paskaitomis ir pranešimais.

Tokios diskusijos, o juo labiau deklaracija kėlė nepasitenkinimą esama padėtimi, skatino ieškoti naujų kelių. Gyvas minties judėjimas darė įtaką ir valdančiai partijai. Negalėdama ideologiškai apsiginti, ji griebėsi policinių priemonių, ir eilė katalikų veikėjų atsidūrė kalėjimuose ar koncentracijos lageriuose. Tarp suimtųjų atsidūrė ir Dielininkaitis. Bet jį nuo koncentracijos lagerio išgelbėjo jo dukrelė: ji tik prieš kelias dienas buvo gimusi, ir atimti jai tėvą atrodė per daug barbariška.

Moterų protestai paveikė vidaus reikalų ministerį, ir jis Dielininkaitį po kelių dienų paleido. Šiuokart pigiai atsipirko nuo kalėjimo, nors žinojo: kas eina į politiką, turi būti pasiryžęs atsisėsti ne tik kalėjime, bet ir galvos netekti...

Užsieniniai smūgiai — Lenkijos ultimatumas, kitais metais Klaipėdos atplėšimas — ir netinkamai paruoštas tų smūgių priėmimas supurtė patį režimą.

Ir opozicijoj atsidūrusios demokratinės partijos, nors jos ir buvo uždarytos, spaudė savo pareiškimais vyriausybę. Smetona pagaliau vienu laipsniuku nusileido. Sutiko, kad būtų sudaryta vyriausybė, į kurią įeitų žmonių ir iš demokratinių partijų. Gimė lietuviuose pažįstama darbo vyriausybė. Pasitarimuose dėl jos sudėties su liaudininkais ir tautininkais Dielininkaitis gyvai dalyvavo ir jiems faktiškai vadovavo iš katalikų pusės. Čia buvo jo sėkmingas debiutas grynai politinėje valstybinėje plotmėje. Pradžia gera, geros viltys ateičiai.

Raudonajam antplūdy

Bet jas staiga nutraukė sovietų invazija.

Buvo 1940 liepos 11 d. vakaras. Pats vidurnaktis. Akimis nulydėję mitinguojantį nelietuvišką gaivalą, šūkaujantį sveikinimus tėvų tėvui ir raudonajai vaduotojai padavėm vienas kitam rankas su viltimi:

— Gal dar rytoj susitiksim...

Nebesusitikom. Tą naktį Dielininkaitis ir šimtai kitų jau atsidūrė NKVD kalėjime.

Tardymai. Naktimis pakelia iš miego pačiame įmigyje. Gabena į NKVD ir tardo iki ryto. Parvežę įverčia atgal į kamerą ir pro vilkelį, pro durų langelį, sargybinis saugo, kad dieną nieks nedrįstų atsigulti ar snausti. Prižiūrėtojais paskirti seni kriminalistai. Jiems malonu parodyt savo valdžią ir kalinius apdaužyti. Ir tada pasigirsdavo trankus Dielininkaičio balsas, už visus protestuojantis, skundais grasinantis ir tokia kalinio „įžūlia" drąsa apstulbinantis neprityrusius prižiūrėtojus. Pietų sriubą valgydamas ir radęs kartais didelį laimikį, neluptą sušalusią bulvę — bet vis dėlto bulvę — dalinasi ją Dielininkaitis su savo nelaimės draugu kapitonu Venclova.

O vakare, kišdamas galvą po antklode, prie kasdieninės maldos dar sušnabžda:

— Labanakt, miela žmonele! Labanakt, dukryte!

Bet nei žmona, nei dukrytė, nei niekas iš laisvės negalėjo jo pasiekti. Nei laišku, nei siuntinėliu, nei žodžiu.

Į laisvę

Teismas. Be teisiamojo. Enkavedistų teismams teisiamasis nereikalingas. Viskas už akių. Už tai, kad priklausei prie partijų ar prie organizacijų, kitokių nei komunistų partija, jau varei kontrevoliuciją, ir dėl to paskyrė Dielininkaičiui 8 metus sunkiųjų darbų Vladivostoke.

Tik nespėjo. 1941 birželio 22 pratrūkus karui, sargyba nespėjo nei išvežti Dielininkaičio iš kalėjimo, nei kalinių sunaikinti.

Ir Dielininkaitis, it senas kavalerijos žirgas, karo muziką išgirdęs, tiesiai iš kalėjimo nusvyravo ne namo, kur galėjo tikėtis rasiąs pasiilgtąsias žmonelę ir dukrytę, bet į laikinosios vyriausybės būstinę. Nespėjo net su rastaisiais draugais apsikabinti, buvo padarytas redaktorium. Reikėjo užbėgti vokiečiams už akių ir išleisti laikraštį, dar jiems nepasirodžius.

Grįžta prie didžiojo veikimo

Per porą dienų nepasirodė paskelbtasis darbo ministeris. Jis, mat, tebebuvo dar sovietų okupuotoje Lietuvos dalyje. Dielininkaitis padaromas tada laikinai darbo ministeriu, kad galėtų perimti įstaigas ir jas saugoti nuo vokiečių pasikėsinimo. Ir Dielininkaitis, tebesvyruodamas nuo kančios dienų kalėjime, imasi ministerio darbo, nes reikia. Malonu ar nemalonu — nesvarbu. Svarbu, kad reikia. Kai po poros savaičių pasirodė tas, kurio vardas per radiją buvo paskelbtas, Dielininkaitis ministerio postą palieka.

Jis grįžta į šeimą.

Karui nusistūmus toliau į rytus, grįžta į mokslą, universitete dėstydamas savo specialybę.

Jei anksčiau, prieš kalėjimą, Dielininkaitis buvo tvirtų principų, neišsenkamos energijos ir kovos vyras, didelis sporto mėgėjas, ypačiai žavėjęsis bokso rungtynėmis ir pasaulio boksininkais; jeigu anksčiau buvo jau socialus, sąmojingas, visiems priimtinas, bendramaniams ir kitamaniams, mokąs surasti praktiškų kompromisų, — tai po kalėjimo gyvenime jis pasirodė dar labiau nuskaidrėjęs, šviesus, giedrus, anekdotais ir nuotykiais kitus bevaišinąs — tiesiog visiems šiltas žmogus. O šeimai... savo šilumos šeimai jis negalėjo ir nenorėjo paslėpti

ir nuo kitų. Su švytinčiu veidu ir juoku lūpose jis mėgo pasakoti, kad dar esąs vienas žmogus, kuriam patinka ir jo plaukai, ševeliūra iš penkių plaukų ir dar nepilnų pakaušyje. Tai jo dukrytė, kuri su pasitenkinimu kartodavo braukdama per tėvo galvą: — Tai glazūs tėtyčio plaukeliai...

Netikėta mirtis

Taurius žmones kalėjimas nuskaidrina kaip liepsnos auksą. Bloguosius sudegina kaip rūdis. Visokių iš kalėjimo matėm išėjusių. Dielininkaitis buvo tas aukso vyras.

Buvo tikra, kad dabar Dielininkaitis galės sukti didelį Lietuvos gyvenimo ratą, kaip ramios upės pakilę vandenys. Tačiau naujas visai netikėtas smūgis — 1942 Velykoms vyko į Šiaulius, kur gyveno jo šeima, persišaldė, ir po penkių dienų Prano nebeliko.

Nebeliko žiedo, dar nesuspėjusio visiškai atsiskleisti, bet jau parodžiusio savo puikias spalvas.

Nebeliko žmogaus, kuris buvo beužimąs tokią vietą visuomenėje ir taip kovojo už demokratybės ir katalikybės idealus demokratinio pritemimo laikais Lietuvoje, kaip Krupavičius demokratinio švystelėjimo metais.

Dielininkaitis tik 40 metų amžiaus (1902—42) atgulė Šiaulių kapuose šalia savo didžiojo mokytojo Stasio Šalkauskio.

O kas jį pavaduos? Tokio dar neturim.

IGNAS SKRUPSKELIS

APIE VEIKALĄ IR AUTORIŲ

Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje yra disertacija, už kurią Vienos universitetas 1932 jos autoriui suteikė filosofijos daktaro laipsnį.

Iš disertacijos reikalaujama, kad ji parodytų ne tik mokėjimą naudotis mokslinio darbo aparatu. Reikalaujama, kad ji pateiktų ir tiriamos srities naujo pažinimo ir tuo keliu duotų naują plytą nebaigtam ir nepabaigiamam mokslinio pažinimo rūmui.

Dėl medžiagos gausumo ir dėl kai kurių to meto politinių motyvų, autorius ribojosi tyrinėjimu vieno šimtmečio — įdomaus, sudėtingo šimtmečio, kuriame išsikristalizuoja ir susikryžiuoja vidurinės Europos plote nauji valstybiniai interesai ir naujos filosofinės idėjos; jų sąveikoje išauga vokiečių susidomėjimas naujom tautom — tarp jų ir lietuviais, ir ima augti lietuvių kultūros rašytiniai paminklai.

Šioje disertacijoje yra sutraukta, kas XVIII amžiaus vokiečių buvo atsiliepta apie lietuvius ar to amžiaus lietuvių mėginta lietuviškai rašyti. Bet ne tai yra nauja. Nauji yra labiausiai trys dalykai. Vienas — išryškintas to meto

procesas, kuris gali būti vadinamas kultu seniesiem prūsam. Tas kultas turėjo būti ideologinis pagrindas Prūsijos valstybei — savarankiškai, nepriklausomai nuo vokiškųjų valstybių grupės, kurios tada dar nebuvo virtę vieningu reichu. Kadangi senųjų prūsų jau nebuvo tarp gyvųjų, tai kultas buvo perkeltas jų palikuonim, paveldėtojam, kuriais buvo laikomi prūsų artimiausi giminės — lietuviai, autochtoniniai Mažosios Lietuvos gyventojai, o taip pat čia atkelti kolonistai iš Pfalco, Šveicarijos, Prancūzijos, Olandijos, Brandenburgo. Autochtonai ir kolonistai, tegul ir nebuvo susilieję, juos betgi turėjo jungti bendras šios teritorijos atskirumo pajautimas ir bendras nepalankus nusistatymas prieš vokiškąsias gimines. Ši separatinio vieneto sąmonė turėjo ypačiai stiprėti Prūsijos hercogystei virtus 1701 karalyste. Prūsijos savarankiškumo sąmonė yra vienas iš motyvų kelti šios valstybės ūkinę gerovę, švietimą, palaikyti etnines savybes, kurios žymėtų naujosios valstybės savitumą ir pažangą.

Antras disertacijos medžiagoje naujas momentas yra dėmesio kreipimas į vaidmenį pietistinio sąjūdžio, kurio šviesoje daros suprantamas ir šio laikotarpio lietuviškos raštijos gražiausias žiedas Kristijonas Donelaitis — tiek jo charakteris, tiek ir jo kūryba.

Trečias ir gal labiausiai žymėtinas momentas yra plačiai išryškinti idėjiniai pagrindai, kuriuos nutiesė J. G. Hamannas ir J. G. Herderis tautų misijai bei jų kultūrom pervertinti. Hamanno-Herderio idėjos pasuko Europos dėmesį nuo vakarų į rytus. Nuo šviečiamojo amžiaus civilizacijos ir jos centro Paryžiaus-Versalio į slavus, į baltus. Nuo racionalistinės aristokratijos bei intelektualų į jausminį liaudies primityvizmą. Nuo valstybinio imperializmo į tautų humanistines misijas.

Šios Hamanno-Herderio idėjos buvo paskata ne tik naujam tarp vokiečių Sturm und Drang sąjūdžiui. Jos nesiribojo viena Vokietija. Jos nubangavo į Krokuvos, Vilniaus uni-

versitetus. Jos buvo paskata domėtis ir lietuvių liaudies dainom bei liaudies kultūra. Nesiribojo jų įtaka vienu savu amžium: paliko gilius pėdsakus vokiškai kalbančios Europos mentalitetui ateinantiem laikam. Hamanno -Herderio tautinės misijos koncepcijoje lengviau suprasti ir motyvus hannoveriečio J. Sauerveino, kuris po šimtmečio su kaupu ėmėsi misijos dirbti lietuvių tautos gerovei Mažojoje Lietuvoje. Padeda suprasti ir paskesnius veikėjus, kurie savo jėgas skiria kitai tautai, skatinami tos pačios idėjos: kilnindamas kitą tautą, tarnauja ir savajai, nes didina jos kultūrinius nuopelnus žmonijai.

Kalbamoji disertacija nebuvo paskelbta. Dėl to skaitančiajai visuomenei nei kitiem tyrinėtojam negalėjo daryti įtakos. Tokioj padėty daros įdomu, ar ta pati tema, bent tos temos atskiros dalys, buvo kitų tyrinėtojų svarstomos, o jei taip, kiek jų sprendimai analogiški kalbamos disertacijos sprendimam.

Kas iki šios disertacijos rašyta tuo pačiu artimu klausimu, kiek Lietuva rado atgarsio vokiečių raštuose, sužymėta disertacijos literatūros sąraše. Bet rašoma buvo ir paskiau. Žymėtinos tų raštų dvi grupės. Viena — raštai rašyti maždaug tuo pat metu ar kiek paskiau po šios disertacijos — laikotarpiu iki Antrojo pasaulinio karo, kol politinės sąlygos ir kita aplinka tebebuvo ta pati kaip disertacijos autoriaus laikais. Tarp šios grupės raštų dėmesys kliūva labiausiai į šiuos:

Vydūnas, *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen,* 1932; Povilas Pakarklis, *Klaipėdos srities gyventojų tautybė prieš vokiečių ordino atėjimą,* 1933; tas pats autorius, *Vokiečiai apie Mažąją Lietuvą,* 1935; Vincas Vileišis, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo,* 1935. Taip pat pora mažesnių studijų, kurios liečia disertacijos temos dalį ir kurios buvo paskelbtos Vytauto Didžiojo universiteto: „Rėzos charakteris ir jo lietuvybė",(1), J. Eretas, „Rėzos gimtinė Karvaičiai ir jų poetai".(2)

Galbūt tam tikra politinė įtampa tarp Lietuvos ir

Vokietijos dėl šios srities bus paskatinusi didesnį dėmesį. Gal dėl to ir šio laiko veikaluose brėžiami labiau politiniai, tautiniai konfliktai, mažiau ideologiniai tų konfliktų ar faktų pagrindai.

Antra raštų grupė atsirado po Antrojo pasaulinio karo — pakitus iš pagrindų politiniam, socialiniam, ideologiniam klimatui. Iš Lietuvoje šiuo laikotarpiu rašiusių svariausias ir moksliniu aparatu grįstas veikalas yra L. Gineičio disertacija *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha,* Vilnius, 1964. Tai veikalas, kuris svarsto tą patį laikotarpį ir, labiau susitelkdamas į vieną to laikotarpio rašytoją, pagilina dalį tos platesnės temos, kuria yra rašyta pirmoji disertacija. Iš dr. L. Gineičio literatūros sąrašo nematyt, ar jis naudojosi dr. I. Skrupskelio disertacija, rašyta 32 metais anksčiau. Lietuvoje privalomas marksistinis metodas reikalavo iš autoriaus dėmesio svorį perkelti į socialinių, klasinių interesų konfliktus ir juos rodyti istorijos varikliais. Tačiau L. Gineičio veikale, tegul ir trumpiau, ryškinamas senųjų prūsų kultas Prūsijos valstybės savarankiškumui pagrįsti. Kalbama ir apie pietizmo sąjūdį, kurio vaidmuo Donelaičiui neabejotinas.

Pietizmo sąjūdis patraukė dėmesį ir labiausiai buvo ryškinamas jau Amerikoje baigusių studijas mokslininkų — pirmoje eilėje Alekso Vaškelio straipsniuose: „Pietistinis sąjūdis Mažojoje Lietuvoje ir Kristijonas Donelaitis".(3) „Life and Age of Kristijonas Donelaitis",(4) „Pietist Spirit in Donelaitis Poetry".(5) Labiausiai savo tema artėja prie dr. I. Skrupskelio disertacijos Anatole C. Matulis „History of the Lithuanian Cultural Profile in German Literature".(6) Šis autorius, Michigano valdžios universitete baigęs germanistiką ir dėstąs Purdue universitete, kaip matyt iš jo straipsnio išnašos, nurodančios kaip šaltinį tolesniam svarstymui apie Rėzą dr. I. Skrupskelio disertaciją, yra susipažinęs su šia disertacija, o pats A. C. Matulio veikalo vardas atrodytų lyg tos pačios temos naujas laikotarpis.

Šie veikalai ir straipsniai, ypačiai Donelaičio metų proga, suaktualino žvilgsnį į Donelaičio epochą, į Mažąją Lietuvą. (Netiesiogiai suaktualino ir reikalą iškelti dr. I. Skrupskelio disertaciją aikštėn). Bet juose neteko pastebėti stipriau paryškinus Hamanno-Herderio idėjinio palikimo ir jo epochinės ar net antepochinės reikšmės. Šiuo atžvilgiu dr. I. Skrupskelio disertacijos pateikiama medžiaga tebėra nauja ir dabar. Nauja, įdomi ir net savotiškai aktuali — aktuali svarstant asmens vidinius konfliktus dėl apsisprendimo už tą ar kitą tautybę; vertinant filosofinius pagrindus, kuriais norima paremti politines valstybines konstrukcijas. Hamanno-Herderio idėjos rodo, kaip asmuo savo pažiūrose ir apsisprendimuose gali suderinti ištikimybę savajai tautybei ir veikimą kitos tautybės gerovei. Hamanno-Herderio idėjos rodo, kaip politinėm valstybinėm konstrukcijom pateisinti sukuriamos tam tikros filosofijos — nebūtinai veiksmai išteka iš tų filosofijų, greičiau veiksmus norima filosofiniu pateisinimu pridengti. Nors tos filosofijos gali būti ir labai ‚stiklinės', t.y. greitai sudužti į gyvenimo tikrovę (kaip sudužo senųjų prūsų kultas), bet jos gali turėti netiesioginių pozityvių vaisių (kaip tas prūsų kultas, anot disertacijos autoriaus, sustiprino lietuvių tautinį nugarkaulį).

Tą sakinį parašęs, disertacijos autorius svarstymą nutraukia. Formalus motyvas — autorius laikos savo numatyto XVIII amžiaus ribų. Neformalus galėjo būti ir kitas motyvas — leistis į devynioliktąjį amžių disertacijos rašymo metas nebuvo palankus. Prieš autoriaus akis jau buvo įvykęs naujas procesas, kuris išstūmė iš gyvenimo Hamanno-Herderio koncepcijas. Jų vietoje atėjo naujos filosofijos, kurios grindė vokiečių imperializmą mažųjų sąskaiton ir vokiečių humanistines misijas pakeitė genocidinėm misijom.

Jei veikalas gali turėti dar tos reikšmės, kad jis paskatina skaitytoją pratęsti veikalo refleksijas, tai šios disertacijos skaitytojas gali prisistatyti fatališką Hamanno-Herderio

koncepcijos likimą dvidešimtame amžiuje: humanistinio idealizmo laidotuvės atėjo kaip tik iš tų Hamanno-Herderio adoruotų rytų...

Disertacijos autorius Ignas Skrupskelis gimė 1903 spalio mėnesį, Šiaulių apskrityje, Melgužės dvare, kur jo tėvas, kilimo nuo Lauksodžio, buvo darbininkas. Dvarui sunykus, tėvas išsinuomojo ten žemės sklypą. Vėliau visa šeima persikėlė prie pat Kriukų miestelio, apie 20 kilometrų į rytus nuo Joniškio. Ten tėvas pirma nuomojo, paskiau ir tapo nedidelio ūkio savininku. Ignas buvo vyriausias šeimoje. Pirmam pasauliniam karui baigiantis, 1918 rudenį įstojo į antrą klasę Linkuvos gimnazijoje. Vėliau persikėlė į Šiaulių gimnaziją, kurią baigė 1924. Vasaros metu lankė pradžios mokyklos mokytojų kursus, nes nesitikėjo gauti lėšų studijuoti. Gavęs Kaišiadorių mokykloje mokytojo darbą, vis dėlto įsirašė į Teisių fakultetą, kai kada atvykdamas paklausyti paskaitų ir gauti užskaitų. Atsiradus sąlygom gauti darbo Kaune, persikėlė čia ir įstojo į Teologijos-filosofijos fakultetą germanistikos studijuoti prof. Juozo Ereto vadovybėje. 1929 baigęs Kauno universitetą, išvyko į Karaliaučių rinkti medžiagos savo tezei: *Lietuviai vokiečių literatūroje.* Studijavo pas prof. dr. J. Nadlerį, kurį jam, kaip buvusį savo profesorių, buvo rekomendavęs prof. J. Eretas, — pirma Karaliaučiuje, paskiau Vienoje. Vienoje 1932 metų gruodžio mėn. gavo daktaro laipsnį už disertaciją *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje.*

To paties laikotarpio smulkesni darbai buvo paskelbti šie: „Literatūros mokslas, jo esmė, istorija ir metodai",(7) „Vytautas Didysis vokiečių literatūroje",(8) „Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas XVIII a." (9)

Nuo 1934 ligi 1940 pradžios buvo mėnesinio žurnalo *Židinio* redaktorius, sykiu 1936 įkurto dienraščio *XX Amžiaus* redakcijos narys ir nuo 1939 ligi bolševikų okupacijos šio dienraščio vyriausias redaktorius. Publicistikos straipsnius pasirašinėjo Ig. Petrikoniu. Kaip žurnalo redaktorius sugebėjo

apčiuopti aktualiuosius klausimus, surasti jiems bendradarbių tarp įvairaus ideologinio nusistatymo žmonių... Kiek buvo tolerantingas kitų žmonių ideologijai ar kitų ideologijų žmonėm, tiek su žurnalu nebuvo tolerantingas negerovėm. Vis tiek, kieno jos būtų! Kaip dienraščio redaktorius mažiau paslankus laikraščio informacinei pusei, už tai labiau linkęs ir gabus stiprinti dienraščio politinę liniją — politines aktualijas, įvertinant greit ir politiškai tiksliai.(10)

Aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime: studentaudamas veikė Šatrijos draugijoje, buvo studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas 1933, vėliau buvo žurnalistų sąjungos valdyboje, Lietuvių katalikų mokslo akademijos valdyboje iždininkas; aktyvus dalyvis jaunųjų katalikų sąjūdžio, paskelbusio organinės valstybės deklaraciją 1936 ir susispietusio prie *XX Amžiaus* ar *Naujosios romuvos*. Bolševikų suimtas buvo 1940 liepos 12 ir nuteistas 8 metus į Vorkutą, kur ir žuvo 1942 gruodžio mėn. Taigi žuvo 10 metų po savo disertacijos.

PENKERIŲ METŲ MIRTIES SUKAKČIAI(?)

Yra žmonių, apie kuriuos nuotykių ir anekdotų nepapasakosi. Ne dėl to, kad prie jų charakterio anekdotai nelimpą. Jų charakteris toks lygus, apvaldytas. Jie mėgsta sistemingai gyvenimą organizuoti — pakopa po pakopos į gyvenimo kalną. Nuotykiai, avantiūros jiem svetimi. Jų galvojimas ir veikimas tiesus kietas — ką sugalvoję nesilenkia į šalį ir nesiduoda išmušami; atkakliai ir kietai savo idėjas vykdo, vis pirmyn verždamiesi, nors ir lėtu žingsniu, be entuziazmo, bet ir be rezignacijos.

Tos rūšies, žmogus, atrodo, buvo Ignas Skrupskelis. Toks jis, kaip ir jo tėvas, kuris pradėjo savo turtą nuo Melgužės dvaro piemenuko botago, paskui buvo dvaro bernas, dvaro žemės sklypo nuomininkas, ūkelio nuomininkas prie pat Kriukų miestelio Kazylų kaime, kol pagaliau ūkelio nuomininkas virto jo savininku, jį išsipirkęs jau nepriklausomoje Lietuvoje ir tik pora metų prieš okupaciją susistatęs trobeles kaip reikiant.

Tokiu pat atkaklumu veržėsi pirmyn ir tėvų viltis Ignas, gimęs 1903. Linkuvos gimnazijoje keturios klasės, paskui Šiaulių gimnazija, kurią baigė 1924. Kad susidarytų pirmą pakopą gyvenimui savarankiai pradėti, lanko mokytojų kursus ir juos baigęs stoja pradžios mokyklos mokytoju Kaišiadoryse. Tuo pačiu metu nuo šios pakopos dairosi toliau ir įsirašo į Teisių fakultetą. Bet jau 1925 susidaro sąlygos užsidirbti pragyvenimui Kaune, ir čia teises pakeičia į lingvistiką — germanistiką. Jis pasirenka fakultetą, kuris jam labiausiai imponavo planingumu ir sistemingumu — Teologijos-filosofijos.

Pasiruošimas mokslininko darbui

1929 baigęs universitetą L. katalikų mokslo akademijos buvo įgalintas pavažiuoti į Karaliaučių, paskui į Vieną germanistikos dar pastudijuoti. Tai jau nauja pakopa — joje turėjo ir galėjo pasiruošti mokslinei karjerai. Studijavo pagrindinį dalyką pas prof. Juozą Nadlerį, autorių naujo literatūros istorijos metodo — etnografinio, tiriant tautos literatūrą atskirom giminėm. Doktorizavosi 1932. Disertacija apie 18 amžiaus lituanistiką vokiečių kalba.

Būtų galėjęs būti mokslininkas. Jo disertacija ir literatūrinis straipsnis apie Vytautą vokiečių literatūroje *(Athenaeum)* parodė jo mokėjimą ir kantrumą prisikasti iki šaltinių ir jais naudotis. Jo straipsnis apie literatūros mokslą

(*Athenaeum*) parodė jo teorinį susipažinimą su moderniais metodais literatūrai tirti. Paskesnėj jo kritikoj, kurią parašė vienai lietuvių literatūros studijai, labiausiai pasirodė jo sugebėjimas teoriškai pažintus metodus pavartoti praktikoj konkretiem literatūros reiškiniam.

Tarp senesnios kartos literatūros istorikų, atsirėmusių iš pozityvistinių laikų paveldėtais faktų registravimo metodais, jis būtų galėjęs gražiai papildyti negausias jaunesnes jėgas, kurios pro plikus faktus mėgino įžvelgti tuos faktus kuriančią ir juos rikiuojančią rašytojo ir visos epochos dvasią.

Tačiau gyvenimas Skrupskeliui pastojo kelią į mokslinę profesiją. Tuometinės vyriausybės buvo nepalankiai traktuojamas Teologijos-filosofijos fakultetas, kuris buvo norėjęs Skrupskelį angažuoti akademiniam darbui. Į vos vos nelikviduojamą mokslo įstaigą Skrupskelis jau negalėjo pritilpti.

Gal ir gerai buvo, kad gyvenimas jį sulaikė nuo akademinio darbo. Jo specialybė germanistika jam nebuvo prie širdies. Jis pasinešė į žurnalistiką, kuri labiau nei kitos profesijos buvo vyriausybės nepriklausoma. Jam buvo perduotas redaguoti žurnalas *Židinys* (po dr. P. Mantvydo, kuris taip pat paskui buvo išvežtas į Rusiją).

Židinyje

Žurnalas pajuto naują pajėgą — jos dvejopą sugebėjimą: apčiuopti aktualiuosius klausimus, surasti jiem bendradarbių tarp įvairaus ideologinio nusistatymo žmonių. Tai nebuvo lengva tuo metu, kada visuomenė buvo pasiskirsčiusi griežtom ideologinėm srovėm, kovingai nusiteikusiom viena kitos atžvilgiu. Grėsė pavojus kiekvienam žurnalui ribotis tik savos ideologijos bendradarbių ratu. Skrupskelio vadovaujamas žurnalas išsilaikė bendresnėj plotmėj ir virto katalikiškos ideologijos organu, bet tiek tolerantiškai nusiteikusiu kitų ideologijų atžvilgiu, kad jame sutilpo visi bendradarbiai

idealistinio pozityvaus nusistatymo, katalikybės atžvilgiu bent tolerantiškai nusiteikę. Ta platforma sutelkė ir skaitytojų daugiausia už visus analoginius žurnalus.

Kiek buvo tolerantingas kitų žmonių ideologijom ar kitų ideologijų žmonėm, tiek su žurnalu Skrupskelis nebuvo tolerantingas ar atlaidus negerovėm. Vis tiek, kieno jos būtų. Savos ideologijos žmonėm buvo dar griežtesnis. Kai kada buvo dėl to nepasitenkinimo *Židiniu* tų žmonių, kurie manydavo, kad negerovė pridengtina. Skrupskelis buvo vienas iš tų, kurie kėlė, ventiliavo...

XX Amžiuje

1936 per Jonines išėjo naujas dienraštis *XX Amžius*. Skrupskelis buvo vienas iš aštuoneto jo iniciatorių ir organizatorių. Kai po trejų metų judrusis dienraščio redaktorius kun. J. Prunskis buvo pakviestas į KVC informacijos biuro šefus, kolektyvas vyriausiuoju pastatė Skrupskelį, o *Židinį* jis turėjo ilgainiui perduoti jaunesniam talentingam plunksnos darbininkui K. Baubai (nukankintas Stutthofe!).

Naujas dienraščio redaktorius buvo kito tipo laikraštininkas nei kun. Prunskis. J. Prunskis — entuziastas, optimistas, judrus aukštaitis, puikus aprašinėtojas-reportažininkas, intervju meisteris. Organizatorius toks pat. Jis kiekvieną sutiktą mokėjo laikraščiui sunaudoti, ir jo entuziastiškam nuoširdžiam kvietimui retas kas galėjo atsisakyti bendradarbiavęs, nepaisant, kokios ideologijos jis bebūtų. Jo paslankumui reiktų priskirti laikraščio gerą informacijos suorganizavimą, kuris greičiausiai bus pagrindinė priežastis, kad laikraščio tiražas pakilo aukščiau už kitus dienraščius.

Jį pakeitė redaktorius, mažiau paslankus laikraščio informacinei dinamikai, užtat labiau linkęs ir gabus stiprinti dienraščio politinę liniją — politines aktualijas įvertinant greit

ir politiškai giliai... Tebestovi akyse prie to darbo pats redaktorius — išsivilkęs, užgulęs rašomąją mašinėlę, papirosų dūmuos save skandindamas, prie dienos vedamojo. Rašąs tiesiai mašinėle, be juodraščio, parašytą žodį mažai betaisydamas, parašytus lapus siųsdamas į rinkyklą, kitus dar berašydamas. Matyt, jam minčių eiga buvo iš anksto aiški; ją dėstė ramiai, šaltai, logiškai, žodžio nedailindamas. Lyg jaustų visada, kad neverta jo dailinti, nes dienos skaitytojas to nepastebės ir neįvertins, akim prarijęs mintis ir nesustodamas prie stiliaus grožio. Taip pildavo jis vedamuosius kas antra trečia diena, pasivaduodamas su vienu kitu kolektyvo nariu. Iš po jo plunksnos buvo tie straipsniai, kurie ėjo Ig. Petrikonio vardu.

Žurnalistiniam darbe jautėsi geriau nei grynai visuomeniniame organizaciniame darbe, nors ir tas jam buvęs nesvetimas nuo pat studentavimo laikų (vienas iš studentų menininkų Šatrijos kolektyvo organizatorių, berods, studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas; paskiau L. kat. mokslo akademijos valdybos iždininkas). Visuomeniniame darbe dalyvaudamas, Skrupskelis, atrodo, pergyveno visuomenę dramatiškai — lyg jis ir visuomenė būtų du vienas kitam priešingi partneriai. Tai jautė Skrupskelis, instinktyviai norėdamas save išsaugoti, ne susilieti su visuomene, bet savo valia ją determinuoti. Jautė tai ir visuomenės narys; jautė tam tikrą Skrupskelio kietumą ir išdidų užsidarymą. O tarp žurnalistų Skrupskeliui dingdavo tas kovingas pasiruošimas visuomenės atžvilgiu. Jam patiko susitikinėti su kitais žurnalistais tradiciniam Konrade, toje necenzūruotų žinių biržoje.

Daug svarbesni tom žiniom įvertinti ir politinei orientacijai susidaryti jam buvo praplėsti kolektyvo pasišnekėjimai kas sekmadienis, dažniausiai pas prof. Pakštą ar pas patį Skrupskelį, prie arbatos, kavos puoduko. Tuose pasikalbėjimuose buvo įvertinami ne tik dienos įvykiai. Čia

gimė ir konstruktyvūs kultūrinio valstybinio gyvenimo planai — elektrifikacijos idėja, organiškosios demokratijos sąjūdis ir atsišaukimas. Čia formavosi sąjūdis, kuris tada buvo daugiau tik kultūrininkų sąjūdis, o paskui, jau okupacijos metais, virto politiniu rezistenciniu Lietuvių fronto sąjūdžiu... Iš anų susitikimų kaip gyvas tebestovi per vieną pasikalbėjimą tylus, susirūstinęs prof. Pakšto veidas. Tik prieš išsivaikščiojant jis prašneko keista ir nelaukta tai dienai gaida: ėmė kalbėti apie bolševikus; esą jie užliesią Lietuvą, net ilgam; tam reikią pasiruošti — išgabenti kultūrinių vertybių bent dalį... konkrečiai minėjo Čiurlionio paveikslus į Jungtines Amerikos Valstybes, tam reikią atrinkti ir perkelti į užsienius inteligentų kadrą, kad būtų, kas už Lietuvą kovoja ir išeivius tai kovai organizuoja; gal išliksią tik tie, kurie Amerikoj gyvena ir iš jų turėsianti atgimti Lietuva... Pribloškė visus niūriu ateities paveikslu. Ir to pasikalbėjimo įtakoje buvo kai kas daryta, deja, nepasisekė nieko įtikinti. Realybė dar neatrodė tokia grasi...

Katastrofos dienom

1939 vasarą, prieš pat sprogstant Vokietijos Lenkijos karui, Lietuvos žurnalistai turėjo ekskursiją po Lenkiją. Kai kurie ekskursijos dalyviai turėjo ypatingas pareigas. Dielininkaitis buvo ekskursijos vadas ir turėjo visur prakalbas sakyti. Paleckis organizavo dainas. Bet kad jis nebuvo abejingas dosnia ranka teikiamom vaišėm ir dėl to niekų pridarydavo, Skrupskelis gavo misiją būti Paleckio „dvasios vadu". Skrupskelis duodavo Paleckiui ženklą, kada jau turi sustoti gėręs. Bendradarbiavimas buvo sėkmingas.

Kitokios globos Skrupskelis susilaukė iš Paleckio, kai dienos pasikeitė.

Jau anksčiau *XX Amžius* neturėjo polpredo Pozdniakovo palankios akies. Juk tai buvo dienraštis, kuris atviriau-

siai buvo stojęs prieš sovietų varomą Lietuvoje kultūrbolševizmą, prieš sovietų pastangas laimėti į savo tinklus lietuvius menininkus, mokslininkus, rašytojus. Pribaigė karikatūra, kurioje buvo nupieštas Liudas Gira, laižąs bolševiko batą. Tai Sovietų Sąjungos įžeidimas — ne Giros, argumentavo Maskvos viešpačiai ir darė demaršą per Užsienio reikalų ministeriją. Veltui mūsų ministerijoje buvo aiškinama, kad čia nieko prieš Sovietus nėra. Polpredas buvo jokiais logiškais argumentais nepaveikiamas, nes tokia logika jam buvo įsakyta iš Maskvos...

Atėjo proga atsiskaityti plačiu, labai plačiu mastu...

Buvo liepos 11 dienos pavakarė. Tą popietę Vileišio aikštėj „liaudis" būsimojo „liaudies seimo" kandidatus „vieningai rinko". O išrinkę manifestavo entuziazmą ir gatves sklidinai pripildė grasinančio chaoso. Neramumo ir nežinios genami iš papratimo susirinkom į *XX Amžiaus* patalpas. Kažkas pasiūlė tą vakarą pavažiuoti į Kačerginę, kur vasarojo Skrupskelio šeima. Nuvažiavom. Skrupskelį ten palikom. Grįžę su Dielininkaičiu ligi pusiaunakčio maišėmės po Laisvės alėjos erzlų chaosą. Padavėm vienas kitam rankas su neaiškia viltimi: rytoj susitiksim... Neteko. Tą naktį Paleckio valdžia paėmė jo buvusį „globėją" ir taip pat anos ekskursijos vadovą į savo „globą".

Kelias į mirtį

Daugiau Skrupskelio matyti nebeteko. Tik po pusmečio jį teko išvysti vienam momentui poniai Skrupskelienei. Jos žodį toliau ir cituojam:

„Prieš pat suimant spėjo dar nuvažiuoti į tėviškę — pasilsėti, sakė. Iš tikrųjų atsisveikinti, nes savo likimą jautė. Jo namiškiai man vėliau pasakojo: — Tokio gero mes jo niekad nesame matę. Jis visada būdavo pavargęs ir nelabai šnekus. O čia tiek daug linksmų dalykų nupasakojo. Visą

naktį nėjo miegoti, ir mes kartu visi su juo išsėdėjome. Toks smagus buvo. — Liepos 11 d. vakare jis buvo Kačerginėje. Kalbėjome vis tom pat rūpimom temom: — Lietuva neteko laisvės ilgam. — Mano prispirtas pagaliau nusileido: — Na, mažiausia 10 metų. Likimo ratai ėmė suktis prieš mus. Jų neatsuksi, kaip nori. Reikia laukti...

Kalėjime (B. liudijimu) buvo santūrus, mažai kalbąs. Nieko gera sau nelaukė, bet dėl manęs ir vaikų buvo ramus, įsitikinęs, kad nieko bloga mums neatsitiks. Apie Lietuvą kalbėdamas, sunkiai sulaikydavo ašaras. Buvo dažnai tardytas, naktim, kaip ir paprastai. Pažymėtinas paskutinis: tardytojai buvę nauji, labai mandagūs; pabaigę patikino, kad viskas bus gerai ir palinkėjo kuo greičiausiai pamatyti žmoną ir vaikus! Tai buvo vienintelis kartas, kai jį matė linksmą ir atgijusį. Po dviejų mėnesių, kovo 29 d. jam buvo įsakyta susiruošti, pasiimti visus daiktus. Atsisveikino su draugais, išdalinęs jiems dar turimus rūkalus. Atskiroje kameroje jam buvo paskaitytas sprendimas: nuteistas 8 metam, siunčiamas į Kotlas. Kelios dienos prieš tai man buvo patikrinta, kad jokių duomenų bylai nėra ir jokios bylos nebus.

Leista pasimatyti. Kovo 31 niekad neišdils iš širdies ir atminties. Dviejų žmonių bendras gyvenimas buvo baigtas 15 min. pasikalbėjimu, sargybiniam sekant. Ignas atrodė pablyškęs, kiek suvargęs, bet neblogiausiai. Gana ramus, tik įtempti veido raumenys rodę susijaudinimą. Pasirodė kažkaip savotiškai ūgterėjęs. Pesimistas, bet nepalaužtas. Dargi kažkokio savotiško išdidumo buvo kalbantis su sargybiniu. Tas buvo negailestingas, neleido nei pažiūrėti vaikų fotografijos, nei pasiimti lagamino. Atneštus rūbus ir šiek tiek maisto teko susidėti į maišą... Ar tik panešiu, — nusišypsojo, bandydamas jį pakelti.

Juos išvežė (dr. R. pasakojimu) balandžio 1 d. Po trijų savaičių buvo jau vietoje. Turėjo tiesti geležinkelį. Darbas 12 val. per dieną, poilsio dienos retai ir tik labai gerai dirban-

tiem. Valgyti pagal darbą. Žiemą — 50 l. šalčio. Drabužiai menki, vietoje gauti. Iš namų pasiimtieji daiktai buvo tuoj atimti ten pat esančių kriminalistų. Vogdavo taip, kad net duonos davinį reikėdavo tuoj suvalgyti, nes grįžęs iš darbo jos galėjai nerasti. Ignas buvo kitų kalinių labai gerbiamas. Apie pusmetį buvo paimtas dirbti į ligoninę sanitaru, turėjo „gerai". Galėjo su kitais susitikti ir pasikalbėti apie namus ir tėvynę. Krašto likimu buvo susirūpinęs, greita ir laiminga pabaiga netikėjo, taip pat ir vokiečių laimėjimu. Apie save sakydavo: — Man vis tiek neteks savųjų pamatyti. — Kartą buvo grįžęs iš darbo sušalęs ir pavargęs. Atsigulė. Staiga paraginta į darbą. Jis nespėjo atsikelti, prižiūrėtojas patraukė už kojos, trenkė galva žemyn nuo gultų. Gavo smegenų uždegimą. Buvo ligoninėje paguldytas ir ten miręs...

Visos ten buvimo sąlygos mum gerai žinomos. Šaltis, badas, darbas, žiaurumai, niekinimas, demoniškas pikto šėlimas: žmogus traukiasi iš kelio...

Kaip matote, plikų faktų nepavyko parašyti, nuslydau į sentimentus... Atvirai kalbant, laišką turėjau kelis kartus nutraukti. Vis dėlto ne mano, bet jo tėvo ašaros kris pačios sunkiosios ant nusikaltėlių galvų. Jam, tėvui, buvo sugriautas viso gyvenimo darbas, niekais paverstos nežmoniškos pastangos ir viltys turėti šviesų sūnų... O kiek mes turime tokių tėvų, kurie kaltins..."

Ne legenda skelbė, kad Lietuvos sostinės statybai rūstiesiem dievam buvusi reikalinga auka — gražiausioji mergaitė, tai rūstusis bolševizmo molochas pats pasigrobė geriausius mūsų valstybės ir kultūros statytojus. Jie mum, likusiem, yra brangios nekaltos aukos, kurios bus prasmingos tuo atveju, jei stiprins mūsų nusiteikimus, būtinus lietuviškai kultūrai išlaikyti ir valstybei atstatyti.

Rečiau pastebim, kad tokios aukos yra ne tik tautai, visuomenei brangios, bet ir šeimai. Šeima aukojas jau tuo vienu faktu, kad jos narys atsideda visuomeniniam reikalam.

Šeimą visuomenė negailestingai išnaudoja ir nuskriaudžia. Vienos šeimos su kartumu ir priekaištavimu į tai žiūri. Kitos nusilenkia tai būtinybei ir net su vidaus pasitenkinimu prisiima faktą, kad šeimos nariai nesiriboja vien šeimos interesų ratu. Kai gyvenimas visuomenininko šeimą suardo, likusieji, anot Š. Raganos, lizdo paukšteliai prisiima tą kančią tyliai, be priekaištų, be pretenzijų visuomenei. Net pasirodydami visuomenėje, jokiu ženklu jie neprimeta kitiem savo sielvarto. Jie supranta: gyvenimas eina; kitiem jis turi eiti nedrumsčiamas to išdraskyto lizdelio skeveldrų. Tai jau aukščiausias laipsnis sąmoningai skiriamos aukos, kurią šeima atiduoda visuomenei.

Jei tai pavadintume tyliuoju herojizmu, ir norėtume jį taip pat tyliai pagerbti, tai jo išraišką rasime Skrupskelio palikusioje šeimoje.

Pridedant post scriptum — tenka atvirai pasiteisinti, kodėl antraštėje pridėtas klaustukas. O tai dėl to, kad negaliu išmesti iš širdies tikėjimo, jog šie atsiminimai apie Skrupskelį nėra nekrologas. Įrodyti to neįmanoma. Tačiau daug „patikrintų faktų" po kurio laiko yra pasirodę netikri. Nėra negalimas daiktas, kad ir Skrupskelio atveju patikrinti faktai gali pasirodyti netikri pasaulio kalėjimui sugriuvus.

JUOZAS PRUNSKIS

VIENAS IŠ LAIKRAŠTININKŲ

Laikraštininko likimas panašus į paties laikraščio likimą: paskaito, meta, užmiršta. Nors koks bus gabus žurnalistas, po keliolikos metų, kai jis baigė rašęs ir kasdien savęs nebeprimena, jis išeina iš atminimo. Laimingesnis rašytojas ar mokslininkas, kuris savo buvimą patvariau įamžina knyga.

Laikraštininkas ir tik laikraštininkas yra ir kun. dr. Juozas Prunskis. Jis, tiesa, yra parašęs atskirų leidinių, tačiau jie yra publicistinės brošiūros, išskyrus disertacijos darbą apie bažnytinės ir civilinės teisės palyginimą Lietuvos konkordate (1945). Tad kun. J. Prunskio 50 metų amžiaus (gimęs 1907.12.22) ir 25 metų kunigystės sukaktis paskatina atiduoti jam pripažinimo duoklę jau dabar, kol tebėra gyvas ir pačiame darbe. Atiduoti kaip tik šiuo pagrindiniu jo veikimo atžvilgiu — veikimo laikraštyje.

1936 per Jonines pradėjo eiti Kaune dienraštis *XX Amžius*. Finansinę ir administracinę jo naštą prisiėmė talentingi, patvarūs darbe, nebiją rizikos Remigijus J. Valaitis ir Andrius Daugirdas. Redakcinę pusę pasiėmė jaunų akademikų kolektyvas, kuriam anuo metu netrūko kovos

ryžto, energijos ir optimizmo, iš kitos pusės, kuriame buvo pritapę naujesnės vakaruose bręstančios idėjos ir kitaip galvojančiam žmogui respektas. Tame kolektyve buvo Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis, Stasys Yla, Juozas Keliuotis, Antanas Maceina, Pranas Mantvydas, Ignas Skrupskelis ir rašantysis; paskiau kolektyvas buvo praplėstas. Tačiau visi jie buvo apkrauti darbais šiokiose ar tokiose mokyklose, o Ignas Skrupskelis buvo *Židinio* žurnalo redaktorius. Buvo reikalingas žmogus, kuris pastoviai sėdėtų laikraštyje ir suktų aparatą drauge su redakcijos technikiniu kolektyvu, kuriame buvo puikūs darbininkai ir solidarūs bendrame darbe Julius Būtėnas, Antanas Pauliukonis, Vincas Rygertas, Petras Kupčiūnas, Pranas Rinkevičius. Šio kolektyvo priekyje buvo pakviestas vyriausiu redaktorium kun. Juozas Prunskis, o viceredaktoriaus pareigas formaliai prisiėmė Zenonas Ivinskis.

Per ketverius metus kolektyvas įrodė, kad Lietuvoje ir ano meto sąlygom galima buvo dienraštį padaryti populiariu; jei populiarumą galima matuoti jo tiražo dydžiu, tai *XX Amžius* atsistojo visų lietuviškų dienraščių prieky. Tai buvo viso kolektyvo, redakcinio ir administracinio, nuopelnas, kuriame kiekvienas paliko savo įnašą. Čia tenka kaip tik sustoti prie kun. Juozo Prunskio rolės aname darbe.

Juozas Prunskis patraukė dėmesį keleriopais žurnalistiniais sugebėjimais. Pirmiausia jis turėjo gerus reportažui reikalingus privalumus: didelį judrumą bei paslankumą visur buvoti ir savo akim viską pamatyti, turėjo įspūdingą pastabumą, mokėjimą lengvai pasakoti. Atmenu, kada 1937 ėjo Sovietuose didysis karininkų valymas, tarp jų buvo lietuvių karininkų Putnos ir Uborevičiaus pavardės. Kun. Prunskis negalėjo nusėdėti redakcijoje, kad tik gautų kokių žinių apie tuos lietuvius. Prisikalbinęs pažįstamą motociklistą jis dūmė apie Uteną ieškoti Putnos giminių, kad galėtų duoti naujo kolorito žiniai apie anuos sovietinius valymus.

Antras jo laikraštinis bruožas buvo jo supratimas, kad dienraščiui pirmiausia reikia informacijos ir informacijos skubios, tikslios, efektingos. Kun. Prunskiui priklauso nuopelnas, kad *XX Amžius* įsigijo kasdien telefoninius pranešimus iš Berlyno, Paryžiaus, Rygos. Ano metu lietuviškame laikraštiniame gyvenime tai buvo naujas ir efektingas reiškinys. Dienraštis rodės gerai ir greitai informuotas.

Trečias bruožas — mokėjimas sutelkti kuo daugiau bendradarbių laikraščiui. Ne taip svarbu, ką bendradarbis pasakys, bet tegul bus kuo daugiau pavardžių. Prie jų kun. Prunskis mokėdavo prieiti; rankas trindamas, mokėjo kiekvienam komplimentuoti ar laiškeliais lankyti. Nors *XX Amžius* buvo valdančiojo režimo smarkiai cenzūruojamas, tačiau Prunskis sugebėdavo ir režimo žmonių tarpe susirasti sau palankumo bei bendradarbiavimo — kad tik laikraštis ir jis pats turėtų mažiau priešų, daugiau draugų.

Kreipdamas daugiau dėmesio į laikraščio informacinę pusę ir laikraščio populiarumą visuomenėje, kun. J. Prunskis mažiau rūpinosi laikraščio politine bei idėjine kryptimi. Ją lėmė ne pats vyriausias redaktorius, bet viso kolektyvo pasitarimas. Ir vedamuosius rečiau rašydavo pats redaktorius, kiek kiti kolektyvo nariai, formuluodami pasitarimuose prieitas linkmes. Tuose pasitarimuose kun. J. Prunskis su entuziazmu priimdavo kiekvieną idėją, kuri keltų laikraščio informacinę vertę. Bet jam reikdavo nusigalėti, kada kolektyvas nuspręsdavo ką radikalesnio skelbti, tiek režimo atžvilgiu, tiek ypačiai jei tai būtų priešinga ortodoksinei pažiūrai, įsigalėjusiai tarp pačių katalikų. Tai diktavo jam gal ne tik atsargumas kaip kunigui, bet į tai linko ir jo charakteris sugyventi su visais ir tarp visų turėti palankumo. Man rodos, kad dienraščio kolektyvo noras turėti aiškią, anose sąlygose galimai kovingesnę liniją buvo viena priežasčių, kodėl ilgainiui kun. Prunskis, su entuziazmu dirbęs *XX Amžiuje,* paskui perėjo į Katalikų veikimo centro informacijos biuro vedėjus, o

XX Amžiaus dienraščio vyriausiu redaktorium tapo dr. Ignas Skrupskelis.

Kun. J. Prunskis buvo vienas iš tų atsargiųjų, kurie išvengė pirmosios bolševikų okupacijos Lietuvoje, pabėgdamas į Vokietiją, paskui atsidurdamas Amerikoje, kur ėmė reikštis *Draugo* dienraštyje, administraciniu atžvilgiu ilgainiui perėjusiame į rankas tų pačių, kurie organizavo *XX Amžiaus* administracinius reikalus.

Šiame laikotarpyje neteko stebėti kun. J. Prunskio darbe iš arti. Išvadas tenka daryti tik iš jo viešo pasireiškimo *Drauge.* Įspūdis, kad kun. J. Prunskis reiškiasi su tuo pačiu žurnalistiniu veidu, kurį susidarė Lietuvoje, tik net ryškesnėmis griežtesnėmis linijomis. Jo nuosavuose rašiniuose dominuoja informacinis reportažinis tonas. Mieliausios jam temos yra tos, kuriose iškyla tikėjimo triumfas, ir tos, kuriose gali parodyti komunizmo smurto padarinius. Šitos dvi linijos jo nusistatymuose yra aiškios ir griežtos ir dėl jų nevengia polemikos, taigi kovos. Angažuodamasis be kompromiso kovai prieš komunizmą, priima be kritikos net tokius avantiūristinio pobūdžio reiškinius kaip „antikomunistinio fronto" veikla ir duodasi įtraukiamas į jo rėmėjus. Tuo tarpu katalikų gyvenimo vidaus skirtumuose jis negali su tokiu griežtumu apsispręsti. Jis remia savo plunksna nusistojusias tradicines idėjas, kitų vadinamas ortodoksinėmis; rodo entuziazmo, nepagailėdamas vaižgantinių deimančiukų; tačiau jis nenorėtų prarasti ir antros pusės palankumo, palankumo tų, su kuriais teko pradėti žurnalistinę karjerą. Nenorėtų ir prieš juos rašyti. Tai sudaro tam tikrą nejaukumą žmogui, kuris nori būti su visais geruoju.

Tokis kun. J. Prunskis yra savo raštuose. Bet *Drauge* jo reikšmė, man atrodo, didesnė yra tuo, kad jis moka vartoti savo organizacinį talentą, kad sutelktų kitus rašyti; moka sudarinėti tam tikrus sąjūdžius specialiems reikalams. Tokis sąjūdis apie *Draugą* buvo sukurtas romano konkursų ir

kitomis paties kun. J. Prunskio skiriamomis premijomis. Tai asmeninė auka ir visuomeninis laimėjimas sukelti dėmesio, laikraščiui, knygai, meno reikalui.

Kai kurie sako, kad tai prisidėjo prie literatūros lygio smukimo. Tai kontraversinis dalykas, kaip yra kontraversinis J. Prunskio sumanymas išleisti knygą *Mano pasaulėžiūra*, kur pakviestieji galėtų apsirašyti. Bet tokios kontraversos neišsprendžiamos. Jos priklauso nuo žmonių skonio, charakterio. Tenka palikti kun. Prunskiui savas pažiūras, kaip jas turime ir kiekvienas ir pagal jas elgiamės. Tokios kontraversos visai nekliudo įvertinti kun. J. Prunskio laikraštinį reiškimąsi. Kun. J. Prunskis nesireiškė kaip laikraštininkas, kurio idėjos ima vadovauti visuomenės tolimesniems žingsniams. Jis reiškėsi kaip laikraštininkas, kuris moka visuomenę sutelkti, sudaryti atmosferą, kuri palaikytų ją esamam lygy ir neleistų leistis žemyn.

Tokis yra kun. J. Prunskio kelias laikraštiniame gyvenime ir jo rolė visuomenėje. Belieka linkėti jam sveikatos ir kuo ilgesnio tesėjimo, nesijaudinant dėl laikraštininko likimo; nuosavos sąžinės pripažinimas, kad daryta, kas galėta, duoda daugiau pasitenkinimo nei visuomenės pasitenkinimo ar nepasitenkinimo blykstelėjimas.

STASYS YLA

DVASINIO DINAMIZMO NEŠĖJAS

1936 vasarą buvom susirinkę keletas pasitarti dėl galimo religinės kultūros leidinio. Besvarstant nelauktai atvyko A. Daugirdas, tada Žaibo leidyklos vienas iš direktorių, ir kaip visad įprastu ramiu būdu išpasakojo, kad dienraštis *Rytas* cenzūros uždarytas ir kad tegalima leisti naują laikraštį naujiems žmonėms. Pasiūlė imtis iniciatyvos. Pirmykštis planas organizuoti religinės kultūros leidinį buvo nustumtas į šalį ir buvo priimtas tas naujas pasiūlymas. Kun. Stasys Yla tame pasitarime buvo tas, kuris pirmasis pasiūlė naujam dienraščiui ir vardą — *XX Amžius*. Turbūt belgų, katalikų laikraščio pavyzdžiu.

Tas momentas yra pats pirmasis, su kuriuo kun. Stasys Yla įsirėžė atminime. Nuo tada teko dirbti su juo *XX Amžiaus* kolektyve, teko sekti jo dažnus pasisakymus spaudoje religinės ir tautinės kultūros klausimais. Jo mintys buvo pasakomos taip, kad darėsi artimos ir patrauklios. Jos suvedė ir į artimesnius asmeninius santykius. Net 1943, kada gestapas padarė jo bute kratą ir jį suėmė, paskutinis jo atsisveikinimas telefonu buvo man skirtas.

Stebuklas mums rodės, kada 1945 rudenį patyrėm, jog

„Asmens atminimas Bendruomenei svarbus, nes jis yra tam tikra jėga — dvasinė, moralinė, idėjinė jėga, palaikanti Bendruomenės egzistencijos ir savęs pareiškimo valią. Miręs biologiškai, Asmuo tebeveikia sociologiškai".

J. Brazaitis: „Vienas iš rezistentų kartos"

„Juos užaugino nepriklausoma Lietuva": Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis, Juozas Brazaitis ir Jonas Grinius.

kun. Stasys Yla išėjo iš Stutthofo kaceto gyvas. Sunku buvo įtikėti, kaip jis pakėlė kaceto kančias, kada jis Lietuvoje turėdavo ištisas dienas praleisti lovoje. Jo organizmas buvo ne tik silpnas, bet ligos tiesiog buvo įsitaisiusios jame sau buveinę. Aname silpname kūne regimai turėjo būti nuostabiai gaji ir tvirta dvasia. Fizinės jėgos ir laisvėje atsidūrus nebuvo proporcingos jo dvasiai, stipriai, dinamiškai gyvenime ir idėjose.

Stebėdamas kun. St. Ylos dvasinį dinamizmą, atsimeni, kad jis yra aukštaitis rytietis. Atsimeni tada ir Vaižganto Napalį Šešiavilkį. Napalio būdu kun. Yla visą save skiria pamėgtam objektui. Jam atsideda visa širdim. Apie jį galvoja visą laiką ir kitiems apie jį kalba. Jo imasi ne intelektualistiškai, planingai, sistemingai, bet emocionaliai, su visa aistra. Dirbs dienomis ir naktimis, kada kiti jau seniai poilsiauja.

Tai nereiškia, kad susidomėjimo objektas nebus pakeistas kitu. Ateitininkų veikimo vadovėlio rašymą gali lėtinti, kad visa širdim ir atsidėjimu pultųsi studijuoti Šiluvos istoriją. Jis pulsis rašyti brošiūras, gal ir eilėraščius, o paskui paveikslus piešti, griovius kasti, akmens tvoras tverti. Ir visur su tuo pačiu įnirtimu. Žinoma, ne visuose darbuose jis veikė vienodu pasisekimu.

Tačiau ir viename ir kitame ir dešimtame darbe jam iškyla nuolat ir nuolat tas pats ir vienas siekimas — pastoracinis, padaryti žmogų geresnį.

Pastoracinėje srityje kun. St. Ylos dinamiška mintis dairėsi pavyzdžių ir įkvėpimo vakarų Europos idėjose ir praktikoje. Pastoracijos studijuoti specialiai buvo nuvykęs į Prancūziją, Belgiją. Iš ten buvo artima jo prigimčiai idėja — universaliam katalikybės turiniui ieškoti individualių tautinių formų, kuriomis prieitų arčiau prie žmogaus individualybės. Lietuviško gyvenimo formų jis įdėjo į maldas, giesmes, skirtas vaikams. Lietuviško gyvenimo rūpesčių įdėjo į viešas bažnytines maldas. Šia prasme jei poezijoje ir mene tau-

tosaką bei tautodailę panaudojo Krėvė, Putinas, Galdikas, tai su tautiniais motyvais pastoracijoje mėgino reikštis kun. St. Yla. O gindamas savas įvestas naujoves į maldaknyges, ypačiai Marijos Mergelės terminą, jis parašė moksliniu metodiniu atžvilgiu vieną iš savo geriausiai dokumentuotų raštų — *Liturginės terminologijos klausimu.*

Kitas kun. St. Ylos pastoracinis metodas, kuris darės populiarus vakarų Europoje, bet kuris toks vengiamas Amerikoje ligi šiol — apaštalauti individualiai. Kun. St. Yla ėjo į namus, ėjo į organizacijas. Labiausiai pas tuos, kurie buvo reikalingi itin religinės užuovėjos. Stengėsi suprasti jų reikalus ir pergyvenimus ir juos kelti savo pavyzdžiu ir savais pasikalbėjimais. Nueis kur kun. St. Yla „apaštalauti", tai gali nelaukti jo pareinant — nežinai, kada baigsis ten pasikalbėjimas, nes tai priklausys nuo vietoje susidariusios nuotaikos, ne nuo racionalinio apskaitymo ir iš anksto suplanavimo.

Kiek jis pataikė prie žmonių prieiti ir kiek jo vardas tarp Amerikos lietuvių buvo populiarus, parodė pirmieji bendruomenės rinkimai. Juose kun. St. Yla gavo daugiausia balsų iš visų kandidatų. O jo taktika prie žmogaus prieiti, lygiai sugebėjimas įžvelgti į žmogaus psichologiją geriausiai pasirodė jo labai rūpestingai parašytame veikale *Žmonės ir žvėrys.* Kacetinės literatūros tai pati stipriausia knyga. Ji yra taip pat dalinis veidrodis pažinti, kokių psichologinių tipų buvo davusi nepriklausoma Lietuva.

Pridėkim dar kun. St. Ylos žodžio, pamokslo, paskaitos intymų ramumą, kartais sulyrintą nuotaiką. Juo siekė klausytojus ne priblokšti gražbylystės patosu, bet greičiau pažadinti klausytojo nuosavą susimąstymą.

Tokis yra tas naujo kunigo atėjimas nepriklausomos Lietuvos gyvenime.

Kun. Yla nebuvo toks vienintelis Lietuvos gyvenime. Jis buvo vienas iš daugelio kunigų, kuriais rėmėsi Lietuvoje gyvoji dvasia, religinė, moralinė, tautinė.

Tai degantis žiburys. Degantis savyje, neramus, ieškodamas naujų kelių ir formų. Sykiu degantis ištikimai ir jautriai Bažnyčios autoritetui ir jos garbei.

Ne visada toki yra mėgstami, nes sustingusių tradicijose visada esti daugiau. Tačiau Lietuvoje buvo hierarchų, kurie vertino ir rėmė šitą kryptį, ir ji žadėjo naujo atgimimo.

Kiek tokios dvasios žmonės derinasi į amerikinį gyvenimą, sunku pasakyti. Čia tebevyrauja dvasia, kuri reikalauja, kad avys rinktųsi apie piemenį, kurį gali rasti bažnyčioje ir zakristijoje). Kad piemuo lankytųsi pas avis, čia dar svetima. Daugelis naujos ateivijos kunigų čia skaudžiai atsitrenkė. Kun. St. Ylos laimė, kad jis yra mažiau priklausomas nuo šios dvasios ir gali reikštis savo pastoracijoje sava natūralia šviesa.

STASYS YLA — NAUJAS KUNIGAS

Nepriklausomos Lietuvos sukakties metais susilaukė amžiaus sukakties ir eilė toje nepriklausomoj Lietuvoj išaugusių, tą nepriklausomą Lietuvą savo dvasia ir darbais išreiškusių veikėjų. Pažinti juos — reiškia pažinti dalį anos Lietuvos.

Vienas tų nepriklausomos Lietuvos augintinių ir jos išreiškėjų yra kunigas Stasys Yla. Jam tebuvo 10 metų, kai buvo paskelbtas Vasario 16 dienos aktas (gimė 1908 sausio 5). Pirmame nepriklausomos Lietuvos dešimtmety, audringame kovos dėl egzistencijos dešimtmetyje, jis mokėsi. Su

antruoju dešimtmečiu jis ėmė rodytis, ko išmokęs ir ką nepriklausomos valstybės gyvenimui naujo gali atnešti.

Kun. St. Ylos vienas straipsnis *Tiesos kelyje* buvo pavadintas „Ateina naujas kunigas“ (atskira knygelė 1942 Kaune). Tas pavadinimas pakiša mintį pažiūrėti ir į kunigą Stasį Ylą kaip naują kunigą, atėjusį į Lietuvos gyvenimą. Kaip ryškų ir skaidrų atstovą tų kunigų, kurie pradėjo rodytis nepriklausomos Lietuvos gyvenime.

Kiek jie buvo nauji, šiandien ypačiai imame įžiūrėti, kai susidarė didesnis laiko tarpas ir galima juos pastatyti dabar vykstančio ekumeninio sąjūdžio šviesoje.

Dabar religinis gyvenimas verda ir net kunkuliuoja. Skelbiamos revoliucijos senom formom ir idėjom. Skelbiamos naujos dorybės, reikalingos naujų laikų kunigui. Lietuvoje tai buvo įvykę prieš 30—40 metų. Naujo kunigo idėjos buvo barstomos ne tiek teorijoje, kiek švietė jau gyvaisiais pavyzdžiais.

Mažiau tada skambėjo Lietuvoje šūkis „išeiti į modernųjį pasaulį“, nes kunigas į jį buvo išėjęs. St. Yla buvo vienas iš tų kunigų, kuriem labiausiai rūpėjo pastoracija naujais metodais. Jis buvo iš tų, kurie, Evangelijos žodžiais, buvo linkę protarpiais palikti ramiai besiganančias avis ir užbėgti pas tas, kurios su savais ieškojimais daugiau ar mažiau buvo nutolusios nuo kaimenės ir avidės.

Kun. St. Yla ėjo ypačiai prie vadinamo „elito“ — rašytojų, žurnalistų, menininkų, tariamųjų „bedievių“. O paskiausiais laikais, Amerikos pasaulyje, gal labiausiai jis pritapo prie „jaunųjų sielų“ — jį rasi ateitininkų, skautų ir kt. kursuose.

Ėjo prie jų su žmogiškąja šiluma — jų amžiaus, jų profesijos interesų supratimu. Su rašytojais virto pats rašytojas, su žurnalistais — žurnalistu, su dailininkais — dailininku ir netgi „mūrininku“, kraudamas savo rankom akmenis savo garsiajai „Mindaugo piliai“, traukdamas kitus, kad savo

profesiniais sugebėjimais jam talkintų. Tai nelyginant, anie prancūzų kunigai, kurie nuėjo į fabrikus, o dabar virsta jūrininkais, kad tarp jų apaštalautų savo buvimu ir sava šviesa.

Nebuvo betgi niekados ženklo, kad pro atidarytus į pasaulį langus būtų priėję pas kun. S. Ylą pasaulio garų. Jis niekad nenustojo liudijęs Dievo. Bet ir Dievą liudijo naujesniu būdu. Dievą rodė ne iš viršaus — su lenta, kurioje surašyti Dievo įsakymai, bet kreipė dėmesį į klausytojo skaitytojo paties vidų. Analizuodamas jo dvasios kertes, rasdamas jose geruosius pradus, rodė, kad tai dieviškumo atspindys ir svyra į Dievą kaip augalas į saulę, nors pro apniukusius debesis, nors pasvyruodami nuo vėjų. Kontrastais kalbant, kun. St. Yla rūpinosi ne Dievą nuleisti iki žmogaus, bet žmogų kilstelti Dievop.

Ėjo į žmones su naujos formos ieškojimu — sukultūrintos, sumenintos ir sutautintos formos. Su pajautimu, kad žodis turi grožį ir juo skaitytoją klausytoją veikia. Veikia žodis šiais laikais ne retorika, bet intymumu, ramumu. Tokio intymumo siekia kun. St. Ylos rašytas ir sakytas žodis. Jei nepriklausomos Lietuvos poezijoje viršūnes pasiekė intymusis Jono Aisčio žodis, tai pastoracijoje tas meninis žodis priklausė kun. St. Ylai — ilgai ieškomas, dailinamas, taisomas žodis.

Neprarado ieškojimo dvasios, kad žodis ar išviršinės formos būtų originalios, išplaukusios iš savo tautinės aplinkos, iš gyvenamojo momento rūpesčių. Šia prasme jis „tautino", lietuvino, modernino maldas, giesmes, pats jas rašydamas, sudarinėdamas tautinius vardus šalia tradicinių bažnytinių.

Tokį naują kunigą davė nepriklausomoji Lietuva. Tokis jis išliko ir sulaukęs 60 metų amžiaus.

Naujasis kunigas Lietuvoje aplenkė sąjūdį, kurį šiandien vadiname ekumeniniu. Aplenkė galbūt dėl ypatingos padėties Lietuvoje. Su nepriklausoma Lietuva atėjo ne tik vals-

tybinis, bet ir socialinis perversmas; padėtis tarp Rytų ir Vakarų skatino Lietuvos kunigą studijuoti įvykius ir idėjas namie ir užsieniuose ir pasidaryti išvadas, kurias visuotiniu plotu Bažnyčia priėjo žymiai vėliau ir žymiai aštresniais lūžiais.

*

Buvo žvelgta į kun. St. Ylą kaip į naują kunigą, išaugusį nepriklausomoje Lietuvoje. Kitas žvilgsnis iš naujos kertės...

Kun. St. Yla sulaukė 60 metų. Po 60 metų žmogus turi teisę save klausti: kuo ligšiolinį savo buvimą yra labiausiai įprasminęs; kaip savo talentą yra sunaudojęs... Vienas rodys pirštu į rietuvę savo prirašytų knygų, kurių grožiu ar gilumu domėsis ateinančios kartos. Tuo jaučiasi jis įsiprasminęs — ėjęs į bendruomenės gyvenimą... Kitas tokios tolimos perspektyvos neturi — jaučiasi įsiprasminęs, bendraudamas su savo epochos žmonėm ir matydamas, kaip jo mintys ar pastangos yra pasisavintos tos jo epochos žmonių ir kaip jos yra padarę jų gyvenimą šviesesnį. Tokis jaučiasi savo buvimą perkėlęs į kitus ir kituose save pratęsęs — kaip grūdas, kaip pagaliau trąšos gabalėlis, pratęsia savo buvimą naujame diege, šiaude, varpoje... Trečias savo rūpesčius nukreipia kita vaga — nepasitenkinimo kitų darbais, jų neigiamu vertinimu, vengimu duoti ką sava tai bendruomenei, kuri gal jo nesupras, jo talento neįvertins. Tokis gyvena apkartimu, savo prasmės nesurasdamas ir pragyvendamas, kaip anas evangelijos atstovas, kuris gautus talentus pakasė į žemę...

Kun. Stasys Yla tebėra tokiame intelektualiniame ir moraliniame pajėgume, kad jo žvilgsnis tebėra nukreiptas į ateitį — ką ir kaip daugiau padaryti. Jam dar neaktualu žvelgti atgal į savo „palikimą". Tačiau korespondentas tarėsi turįs pakankamai pagrindo spręsti apie „palikimą" iš lig šiol atliktų darbų... O tie darbai piršo pirmą įspūdį ir išvadą — kad kun. Yla yra rašto žmogus. Pirmiausia rašto. Kai pradėjo raštais reikštis, tai kiekvieniem metam tenka vis bent po

vieną vardą. Mėgini pastebėtus raštus bent vardais ir datom sužymėti:

Pasiryžėliai ir laimėtojai 1932, *Priešmokyklinis auklėjimas ir vaikų darželiai* 1933, *Mergaičių pasaulis* 1933 (ir 1935), *Laisvamanybė Lietuvoje 1936, Pastoralinės teologijos kursas* 1937, *Komunizmas Lietuvoje* 1937, *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje* 1938, *Kaimas ir miestas šių dienų pastoracijoje* 1938, *Siauroji ir pilnutinė katalikybė* 1939, *Dvasinė kaimo krizė ir kunigas* 1940, *Dabarties žmogus* 1940, *Nerami dabartis ir ateities perspektyvos* 1940, *Išeivių maldos* 1941, *Ateina naujas kunigas* 1942, *Lietuvių maldos ir giesmės* 1943 (ir 1946), *Apsaugok Aukščiausias* 1945, *Sutryptame kelyje* (poezija) 1947, *Meilė* 1947 (ir 1949), *12 pasikalbėjimų su mažaisiais* 1948, *Lietuva brangi* 1950, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške* 1953, *Liturginės terminijos klausimu* 1953, *Sveika Marija* 1953, *Laisvės problema* 1956, *Ateitininkų vadovas* 1960, *Dievas sutemose* 1964, *Tikiu Dievą* 1964, *Moderni mergaitė* 1964 (ir 1967), *Kūčios* 1967. Tiek paleista į žmones, o dar reikia pridėti, kad eilė raštų tenkinosi laikraščiais, kada autorius Amerikoje buvo pirmas *Lux Christi* žurnalo redaktorius.

Taigi knygų žmogus, „rašto žinovas".

Vardai rodo, kad tai buvo raštai, kurių pareikalavo dienos gyvenimas — jais buvo atsiliepiama į dienos idėjas, momento reikalus. Tai pirmiausia publicistika. Publicistika gerąja ir aukštąja prasme, nes jo raštų idėjos buvo rūpestingai išstudijuotos gyvenime ir šaltiniuose, įvertintos tuo lietuviam būdingu pusiausvyros matu, kuris atmeta kraštutinumus (ekstremizmus) ir brėžia nuosaikumo kelią, nuo prof. St. Šalkauskio laikų išpopuliarintą ir įsąmonintą mokslinių sintezių vardu.

Kurie iš tų raštų turės praeinamos ir kurie vadinamos „išliekamos" reikšmės, t.y. tenkins ir ateinančių kartų dvasios poreikius? Kitados prof. B. Česnys labai vertino St. Ylos studiją *Komunizmas Lietuvoje.* Surinktoji medžiaga iš

šaltinių, jos mokslinis apdorojimas skatino prof. Čėsnį išvadai, kad knyga verta daktaro laipsnio... Šiam korespondentui, rodos, kad labiausiai prie tokių „išliekamos" vertės knygų priklauso *Žmonės ir žvėrys* — Stutthofo kaceto pergyvenimuose išaugę kacetininkų dvasios eskizai. Kita tokios vertės knyga, mažesnio tūrio, bet įdomios kalbinės istorinės medžiagos yra *Liturginės terminijos klausimu*.

Grįžtant prie *Žmonių ir žvėrių*... — autorius sykį prasitarė, kad dabar jam tolima ta knyga kaip ir tie laikai. Ji likosi tik jo prisiminimuose, bet nebekaitina jo kaip dabartis. O ta jo, rašytojo, dabartis yra jo *Šiluva* — didelis, 500 puslapių mašinėle surašytas istorinis veikalas. Tai ne tik Šiluvos, bet Žemaičių kelių šimtmečių istorija. Juo, atrodo, autorius tebedega. To degimo kibirkštys švystelia atskiruose jo straipsniuose periodikoje. Švystelia pasikalbėjimuose, kai jie užkliudo Šiluvos temą. Kun. S. Yla nėra iš tų istorikų, kurie, apsišarvavę istorinių metodų pabūklais, saugojančiais nuo suklydimo, renka, rikiuoja praeities faktus; dar vis renka naujus ir naujus faktus, prieš darydami savuosius sprendimus. Stasys Yla anapus faktų, surašytų dokumentuose, mato gyvą tekantį gyvenimą. Kiek tai susiję su jo Šiluvos tyrinėjimais, tai po jų St. Yla tebedega jo įžiūrima organiška dvasinio gyvenimo srove, nenutrūkstamai pasireiškiančia sąjūdžiais, jų prigesimu ir vėl suliepsnojimu su naujais istoriniais veikėjais, kurie virsta sąjūdžio centrais.

Jei skeptiškesnis istorikas tars: tom ir kitom išvadom dar per mažai dokumentų, tai St. Ylai veikia ir kitas pažinimo šaltinis — rašytojinė intuicija ir vaizduotė.

Kai veikalas apie Šiluvą buvo baigtas, jis autoriui, atrodo, paliko lyg ir apkartimo. Tokia jau autorių prigimtis, kad išnešiotos idėjos, po didelių pastangų ir pergyvenimų gavusios rašto ar kitokią formą, būtų išneštos ir į viešąjį gyvenimą. O *Šiluvos* veikalui tuo metu, kada Šiluvos idėjai lietuviškoje bendruomenėje klimatas buvo palankus, neteko

pasirodyti.

Tokis likimas lietuviškoj bendruomenėje jau ištinka ne vieną rašytoją.

*

Antrame rašiny buvo rodyta, kad kun. Stasys Yla yra rašto žmogus. Užsiminta, kad ne visiem rašto žmonėm šių laikų klimatas yra palankus. Šį teigimą tenka praplėsti nauju žvilgsniu: kiek visuomeninis klimatas buvo ar yra palankus kun. Stasio Ylos veiklai?

Nepalanki yra šiais laikais aplinka rašto žmogui, nes sumažėjo „paskaitančių" skaičius. Šios dienos žmogus, ypačiai jaunas, yra erškėčiuota akmeninga dirva knygos grūdui. Jis labiau prieinamas gyvajam pašnekesiui, „dialogui". Klausimas ir kyla: ar šių dienų jauną žmogų labiau veikia kun. St. Ylos raštai ar jo gyvas tiesioginis sąlytis? — Korespondentui rodės, kad atsakymas bus antrojo naudai. O tokiu atveju ir kun. Yla savo veikla labiau įsiprasmina dabartyje nei ateities kartose.

Iš kursų dalyvių pasisakymų susidaro įspūdis, kad kun. St. Yla ateina prie jauno žmogaus ne su „pataikavimo" dvasia — pataikavimo susidariusios aplinkos tradicijom, pataikavimo žmogiškom silpnybėm, kuriom toks palankus amerikinis „take it easy". Jis ateina su „reikalavimų" dvasia — reikalavimų pasitempti aukščiau už aplinką. Jis užkrečia jaunimą „iššūkiu", — populiariuoju amerikiečių challenge! — iššūkiu pasipriešinti aplinkos intelektiniam lėkštumui, moraliniam atbukimui, išviršinių formų padrikimui, kuris rodo asmens vidinį padrikimą, ištižimą. Griežtesniais reikalavimais jis pažadina paties jaunimo pastangas nebūti konformistais, nevirsti mados uodega.

„Jei turėtume daugiau tokių kunigų, — kalbėjo vienas iš jaunimo kursų organizatorių — jaunimo tautinis ir intelektinis lygis kiltų". Tais žodžiais išreikštas ir tiesioginis rezoliucijom

išsakytas jaunų žmonių pageidavimas — tegul vyresnieji ateina, tegul būna moralinė užuovėja, o kartais intelektinis žinių šaltinis...

Jei jaunimui klimatas gali būti jį supratą vyresnieji veikėjai, tai ir vėl veikėjui reikalingas visuomeninis klimatas. Palankus klimatas.

Kun. St. Ylos idėjom ir veiklai, tam naujam kunigui, Lietuvoje buvo daugiau palankumo negu nepalankumo. Pasitempti moraliniu atžvilgiu viešai reikalavo vysk. P. Būčys. Į jo balsą derinosi prof. St. Šalkauskio skatinimas uždegti Sekminių ugnį, t.y. daugiau šv. Dvasios dovanų, daugiau išminties. Naujas idėjas, moralines, socialines, politines, skelbė sąjūdis, susitelkęs apie mėnesinį *Židinį*, savaitinę *Naująją romuvą*, dienraštį *XX Amž.* Jom pritarė šviesieji arkivyskupas M. Reinys, vyskupas K. Paltarokas, vyskupas V. Borisevičius, prel. Pr. Kuraitis. Tas sąjūdis buvo didelė moralinė atrama kun. St. Ylos pastangom, nors jo tiesioginė kurija, Kauno, ir nerodė tokios įsakmios paramos, o kai kurių net kunigų buvo atgaivintas *Draugijos* žurnalas akcijai prieš „išduodančius“ katalikybės idealus (Tuo metu kun. St. Yla ir parašė savo *Siauroji ir pilnutinė katalikybė).*

Karo metai išbloškė kun. St. Ylą į Berlyną. Kai grįžo, neilgai teko profesoriauti Teologijos fakultete — 1943 kovo 16 buvo gestapo suimtas ir su kitais 45 intelektualais išgabentas į Stutthofo kacetą. Silpnos sveikatos, beveik ligonis, kacetą atlaikė, sakos, tik nelaimės draugo kacetininko dr. A. Starkaus dėka. Su karo riedėjimu į galą išėjo į laisvę, išsinešdamas tai, ko neturi dabartinio bažnytinio sąjūdžio daugelis veikėjų. Nauji veikėjai — šaukliai kalba už reformas bažnyčioje — tokias reformas, kurios lengvintų religinės pareigos naštą. Jiem nesuprantamas atneštos naštos, atliktos pareigos džiaugsmas; juo labiau nesuprantama pakeltos kančios skaistinamoji, grūdinamoji prasmė. Egzaltuoto triukšmo klimate sunku virsti dykumos atsiskyrėliu, kuris pamėgintų

giliau save suprasti. O be to supratimo šauksmas už naujas formas virsta pustuštės statinės garsais.

Čia ir yra kun. St. Ylos paslaptis — kad jis formos reformas sieja su dvasios reformom; o dvasios reformai būtinas yra aukos nusiteikimas. Kun. Ylos esmėje atsiliepia anas kentėjime subrendęs dvasios pasinešimas šiokiai ar tokiai aukai, ir tuo jis veikia jaunus žmones.

Po kaceto kun. St. Ylai klimatas buvo palankus. Kan. F. Kapočius, šv. Tėvo tautinis delegatas lietuviam, buvo talentingas pasirinkti bendradarbius. Tarp jų buvo ir kun. St. Yla nuo 1946 iki 1950 spaudos reikalam.

Amerikoje nuo 1950 jis yra Putname — kapelionas. Tai vėl palanki aplinkybė, nes jį padarė nepriklausomą, sakysim, nuo klebono, kuris Amerikoje gali būti (ir dažnai esti) suvereninis monarchas, galįs padiktuoti vikarui, kada namie būti ir kada iš namų išeiti. Amerikoje betgi klimatas nebuvo palankus kita prasme. Nebuvo palankumo jo reformom maldose bei giesmėse stiprinant lietuviškąjį elementą. (Kai kilo priekaištai, kad „sugadino" maldas, įvesdamas „Mergelę" vietoj „Panelės", tada parašė ir aną vertingą studiją apie liturgijos terminiją!).

Nebuvo ir nėra palankus klimatas ir tuo, kad čia nėra dvasinio intelektualinio sąjūdžio, kokis buvo Kaune; nėra tokio židinio, kuris kylančias problemas svarstytų, jų vykdymą derintų, išdėliotų ant daugelio pečių. Kiekvienas, kas dar dirba, dirba partizaniškai. Ir kun. St. Ylos dalis darbų būtų galėję būti ar perkelti kitiems pečiam ar net atidėti į šalį, o jo kūrybines pastangas pakreipti į siauresnį to „moderniojo pasaulio" plotą, kuriame jis gali būti vaisingiausias ir reikalingiausias.

Deja, čia tenka sustoti be pasiguodimo, kad ateityje partizaninę veiklą pakeis planuojantis ir koordinuojantis dvasinio gyvenimo centras.

Tai jau ne kun. Ylos, tai visuomenės tragedija.

ANTANAS MACEINA

50 METŲ SUKAKTIS

1. Naujas filosofas po St. Šalkauskio

Nepriklausomoje Lietuvoje reiškėsi eilė pajėgių mintytojų. Apdovanoti gilesnio pažinimo sugebėjimu, jie plačiau apžvelgė įvykių visumą, giliau suvokė jų esmę, tarpusavio ryšius ir priežastingumo eigą. Pagal tai jų mintis pajėgė žvelgti ir į ateitį bei nustatinėti gaires, kuriomis turėtų visuomenė vadovautis, ateities siekdama. Tarp jų didžiausias buvo Stasys Šalkauskis. Kitus pralenkė jis loginiu pajėgumu lig tol pareikštas mintis įvertinti, koreguoti ir suvesti į nuoseklią savą sistemą.

Šalkauskio gyvenimo filosofinėj sistemoj visa būtis telkiasi tarp dviejų ašigalių. Vienas — tai principų visuma, normatyvinis pasaulis. Antras — tai faktų visuma, žmogiškosios tikrovės pasaulis. Tiedu pasauliai vienas į kitą gravituoja, vienas kito siekia. Principai siekia būti realizuojami faktų gyvenime, kad gautų konkretų pavidalą. Vykstančių, kintančių faktų pasaulis siekia organizuotis, rikiuotis pagal principų sugestijas, kad gautų prasmės, pažangos, realizuojant teisingumą, gėrį, grožį, arba kitu Šalkauskio žodžiu

tariant, gyvenimo tobulumą. „Momento reikalai" ir „principų reikalavimai" — tie terminai išreiškia Šalkauskio sistemos dvilypį charakterį.

Tokios gyvenimo filosofijos autorius negalėjo virsti faktų registratorium, rūšiuotoju. Iš kitos pusės, negalėjo nuo faktų atsitraukti ir pakibti abstrakcijose. Šalkauskis gyvai domėjosi, kiek tekančio gyvenimo faktuose realizuojasi principai, kiek „momento reikalai" yra suderinti su „principų reikalavimais". Paskaitose, straipsniuose, knygose vertino lietuvių visuomenės einamą kelią ir rodė jo klaidas; rodė, kaip jis turėtų būti einamas ir ko siekiama.

Tai buvo vienintelis tokio plataus masto, gilumo ir reikšmės lietuvių tautai minties vadovas nepriklausomoje Lietuvoje.

Išimtinai nepriklausomai Lietuvai priklauso Šalkauskis. Savo gyvenimą baigė su pirmomis okupacijomis (1941). Dar jam tebesireiškiant, visuomenės dėmesį pradėjo traukti jo buvęs mokinys, paskiau jaunesnysis kolega Antanas Maceina. Baigęs studijas daktaro laipsniu už disertaciją *Tautinis auklėjimas* (1933), Maceina reiškėsi kaip dėstytojas Kauno universitete ir kaip paskaitininkas visuomeniniame gyvenime. Visuomenės akis jis atkreipė į save ne tiek tobulai išbaigta filosofine sistema kaip Šalkauskis, kiek atskirais žygiais giliai įsiskverbdamas į gyvenamojo momento dvasią, nuostabiu ryškumu iškeldamas jos diagnozę, sugebėdamas klausytoją žavėti minties žybčiojimais, patraukti ir sudaryti judėjimą. Tai buvo lyg pratęsimas ir papildymas vienos Šalkauskio sistemos pusės — faktų pasaulio analizės.

Analizuoti Maceina ėmėsi kiek skirtingomis pažinimo galiomis nei Šalkauskis. Šalkauskis buvo apdovanotas nepaprastai stipriu intelektiniu, loginiu pažinimu. Maceina buvo apdovanotas stipriu intuityviniu pažinimu. Sunku būtų pasakyti, kuri jo pažinimo galia stipresnė — intelektas ar intuicija. Intuicijos gausumas ir stiprumas artina Maceiną į

meninio, poetinio pažinimo kelią, į išradėjų kelią. Tas Maceinos pažinimo charakteris matyti iš jo žodinės išraiškos, kuri yra pusiau intelektinė, pusiau poetinė. Intelektinė griežtais logiškais sąvokų ir viso svarstymo skirstymais. Poetinė, gal net tiesiog lyrinė, žodiniais vaizdais, kartais labai rafinuotais, dėstyme minties variacijomis, kaip tai dažnai esti lyriniame kūrinyje... Čia yra didysis Maceinos sprendimams pavojus. Didysis ir pasisekimo šaltinis. Pavojus tas, kad poetinius vaizdus, kuriais mintis pareiškiama ir kuriuos reikia priimti netiesiogine prasme, tūlas skaitytojas gali mėginti aiškintis tų žodžių tiesiogine prasme ir tokiu atveju pasidaryti klaidingas išvadas. Bet čia yra ir didysis Maceinos pasisekimo šaltinis — jo mintis pagauna klausytoją, ypačiai jaunimą, nes jo raštai sugestyvia forma prašneka ne tik į intelektą, bet į visą žmogų.

Šalkauskis, pedagogas-filosofas, gyvenimo reiškinius vertino filosofinės plotmės kriterijais. Maceina, pedagogas, bet Lietuvoje ir paskutiniu laiku Freiburge studijavęs teologiją, prasiveržia į teologinę religijos sritį, su ja siedamas konkrečius žmogiškojo gyvenimo reiškinius ir tuos reiškinius kartais laikydamas metafizinio gyvenimo simboliais ar analogijomis.

Šalkauskis visa savo išore ir psichine struktūra buvo klasinio aiškumo, imponuojančio moralinio taurumo kandidatas į šventumą ir tuo išsiskirdamas iš aplinkos. Maceina ir savo išore ir santykiais su kitais, sakytum, savo realistiniu paprastumu nesiskyrė nuo kitų — tik gal didesniu jautrumu, intymesniu draugiškumu, gyvesniu humoru ar šiaip sparnuotesniu žodžiu.

2. Deginančios problemos Maceinos svarstymuose

Nepriklausomoj Lietuvoj pirmas Maceinos blykstelėjimas visuomenės opinijoje buvo įspėjantis socialinio

pavojaus demaskavimas. Neilgai gyvenusi valstybė suspėjo išauginti valdininkų, tarnautojų, miesčionių klasę, kuri turėjo patogesnes sąlygas nei darbininkai ir ūkininkai. Toji klasė, privilegijuotoj padėty būdama, sparčiai augino savyje buržuazinę dvasią. Maceinos knyga *Buržuazijos žlugimas*, analizuodama socialinę padėtį kituose kraštuose, buvo įspėjantis šauksmas ir Lietuvai. Prieš tai pasirodžiusi kita knyga *Socialinis teisingumas* buvo konstruktyvus raginimas užbėgti už akių augantiems klasių interesams ir laimėti socialinei taikai. Pastaroji knyga buvo platus filosofinis pagrindimas toms socialinėms idėjoms, kurios tik tezėmis buvo išreikštos 16 žmonių pasirašytoje deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą" (*NR* 1936.II.23. Nr. 8).

Tremtyje, Vokietijoje, *Didžiajame Inkvizitoriuje* Maceina demaskavo politinės srities didžiąsias klaidas. Šiame veikale autorius komentuoja Dostojevskio legendą apie Inkvizitoriaus ir jo kalinio Kristaus susitikimą. Iškelia politinę problemą — valdančiojo ir valdomojo santykius. Inkvizitorius yra personifikacija valdytojo, kuris nori padaryti žmoniją laimingą ir tiki, kad to pasieks, duodamas jai duonos ir nuimdamas nuo jos atsakomybę, t.y. laisvę pasirinkti, o kur pasirinkimas, ten reikalas svarstyti, rūpintis ir kankintis. Tuos rūpesčius už visus valdinius Inkvizitorius prisiima sau.

Inkvizitorius galėtų pasiekti savo tikslą, jei jis būtų teisingai žmogų supratęs. Bet Inkvizitorius, norėdamas žmogų patenkinti duona ir laisvės nuo jo nuėmimu, klaidingai suprato žmogaus prigimtį. Prieš jo žmogaus sampratą iškyla žmogaus samprata Kristaus šviesoje: prieš Inkvizitoriaus nuasmenintą žmogų — žmogaus asmenybės pagerbimas; prieš žmogaus degradavimą į duona ir žaidimais pasitenkinančią būtybę — dvasinių siekimų kupinas ir amžinai nerimstantis žmogus; prieš žmogų be laisvės ir nuosavos minties — laisva mąstanti būtybė.

Maceinos Inkvizitoriaus komentaruose pajauti atsi-

liepimą į aktualią Mussolinio, Hitlerio, Stalino ir kitų diktatorių totalistinio valdymo praktiką. Pajauti juose ir apskritai visų laikų visuomeninio santykiavimo tragediją, kada tarpusavio santykiai nėra pagrįsti Kristaus šviesoje iškilusia pagarba žmogaus asmenybei; asmenybės sunykimą, kada ji ima tenkintis Inkvizitoriaus siūloma duona ir atsisako nuo laisvės.

Prie tos pačios problemos Maceina grįžta vėliau vokiškai parašytame veikale *Geheimnis der Bosheit*. Čia komentuoja Solovjovą. Ir čia valdovo ir valdinių santykiai. Bet čia labiau šviesa sutelkta į tą inkvizitorišką valdovą. Labai konkrečiai analizuojami jo valdymo metodai — smurtas, apgaulė, pridengta iškilmingais žodžiais. Bet čia Maceina naujas tuo, kad iš fizinio pasaulio jis pakyla iki metafizinio. Anksčiau rodytame inkvizitoriniame valdove dabar jis parodo įsikūnijusį Šėtoną, Antikristą, kurio visų darbų pagrindinis variklis — noras virsti pačiam tuo, kuo pasaulyje yra laikomas Dievas, noras griauti pasaulyje Dievo leistą tvarką ir įkūnyti savą, kuri yra pasityčiojimas iš Dievo ir žmogaus.

Su didele analizės jėga Antikristo valdymas yra atvaizduotas. Nei Maceina, nei Solovjovas neužsimena, kuris istorinis asmuo turi tas antikristiškas žymes. Tačiau skaitytojas pats suvokia, kiek daug Antikriste yra tų valdymo žymių, kurias labiausiai iš visų totalizmo pavidalų yra išplėtojęs komunistinis valdymas.

Gyvenimo reiškinių susijimas su metafizine plotme padeda suprasti ir gyvenamojo momento įvykius, kurie racionalistiniu keliu sunkiai suprantami — kaip Vakaruose intelektualai, mokslininkai, rašytojai, menininkai, mokytieji jėzuitai-teologai siūlosi bendradarbiauti su Antikristu, tardamiesi tarnaują Kristui (žiūr. Maceinos str. *Į Laisvę,* 1957 Nr. 12).

Pokario metais Europos jaunimas universitetuose turėjo pergyventi deziliuziją jiems anksčiau skelbtais politiniais

visuomeniniais idealais. Pabėgti nuo jų, ribotis asmeniniu gyvenimu, rūpesčiu dėl duonos, be pragiedrėjimo perspektyvos — tokia pokarinio jaunimo nuotaika buvo palanki dirva egzistencialistų filosofavimams, ypačiai pesimistiniams, beprasmiškumo tonams. Lietuvių akademinis jaunimas Vokietijoje turėjo toje pat atmosferoje bręsti. Maceinos veikalas *Jobo drama* yra atsiliepimas į šio laikotarpio filosofines nuotaikas. Egzistencialistų mąstymo metodu Jobo pavyzdyje jis sekė vieną iš kraštinių situacijų — kentėjimą, kuris turėjo įtikinti Jobą viso buvimo ir kančios beprasmiškumu. Bet Jobas susirado prasmę kentėjimui, kada jis savyje atnaujino ryšį su Dievu. Prieš dažną egzistencialistų pesimistinį filosofavimą tokiu būdu Maceina išryškino Jobo galutinį optimizmą, prieš egzistencialistų kentėjimo beprasmiškumą — kentėjimo įprasminimą, prieš egzistencialistinį filosofavimą, vedantį į asmens susinaikinimą, logiškai einantį egzistencinį filosofavimą, vedantį į Dievą. Maceinos Jobas yra krikščioniško egzistencializmo atvejis.

Naujausiu ruošiamu veikalu ir to veikalo medžiaga paremtomis paskaitomis Freiburgo universitete Maceina ryškina kitą degantį klausimą — sovietinio žmogaus dvasią, kuri yra jau visai kita nei vakarietinio žmogaus.

Suminėtais ilgais ir nesuminėtais trumpesnio masto veikalais Maceina įsijungė į sprendimą problemų, kankinančių visą modernią Europą. Maceina pirmas iš lietuvių filosofų, suradęs sau nelietuvišką europinę auditoriją. Ir toji auditorija jam parodė reikiamo dėmesio — ir jo knygoms ir jo paskaitoms Freiburgo universitete ir suvažiavimuose.

3. Lietuviškoje visuomenėje Maceina kontraversinis mintytojas

Visuomenė nesti vienalytė. Visuomenėje, kur persveria konservatyvūs nusiteikimai, naujos idėjos sutinkamos su

nepasitikėjimu. O jeigu jos griauja nusistojusius įpročius ir skatina gyvenimą pervertinti, keisti, — jos susilaukia opozicijos, pasipriešinimo.

Antra, nauja idėja gali susilaukti pasipriešinimo ne dėl to, kad pati idėja nepriimtina, bet dėl to, kad nepriimtinas jos autorius. Nepriimtinas ar dėl priklausymo kitai visuomeninei grupei ar dėl kitų motyvų.

Trečia, visuomenėje, kurios opiniją sudarinėja žmonės be pakankamo intelektinio lygio, atsitinka taip, kad opinijos sudarinėtojai pasigauna kritikuojamo autoriaus neesminę mintį, jai priskiria prasmę, kurios autorius neturėjo, ir tada ima smerkti visą sistemą.

Taip atsitiko su abiem — ir su Šalkauskiu, ir su Maceina. Šalkauskis kritikos susilaukė maža. Didelė visuomenės dalis jo idėjas mažiau suprato, bet jį gerbė. Katalikų visuomenėje jis buvo didelis ir gerbiamas autoritetas, nors katalikai politikai ir nesiėmė vykdyti jo siūlomos kultūrinės autonomijos. Ir kai 1936 šešiolikos žmonių pasirašyta deklaracija „Į organinės valstybės kūrybą“ buvo paskelbta, Šalkauskis viešai prisipažino lig to laiko su savo idėjom buvęs vienišas. Prisipažino tuo pačiu metu dabar susiradęs talkininkų būrį. Aštresnės kritikos Šalkauskis susilaukė iš tautininkų ideologų ar prie jų prisitaikiusių. Bet jų kritikoje pasireiškė ne Šalkauskio idėjų svarstymas iš esmės, o tik anie du paskutiniai anksčiau minėti atvejai. Ir Šalkauskis tai nurodė viešai, padarydamas išvadą, kad tie kritikai nėra kvalifikuoti nei intelektiniu, nei moraliniu atžvilgiu rimtai polemikai.

Maceina daugiausia populiarumo susilaukė tarp jaunimo. Daugiausia opozicijos susilaukė iš pačių katalikų. Nepriklausomoje Lietuvoje aštriai buvo sutiktas jo socialinio teisingumo reikalavimas, kai jis siūlė pradėti katalikams nuo savęs ir sava valia atsisakyti nuo klebonijų didesnių ūkių. Katalikų veikimo centro suvažiavime toji mintis Maceinos buvo mesta vaizdine-metaforine forma — reikalavimu nuimti

auksą nuo altorių ir išdalyti vargšams. Piktinosi pasakymu, jį supratę tiesiogine prasme. Tik vėliau okupacijų metais pasirodė, kad tie kunigai, kurie iš anksto, dar nepriklausomoj Lietuvoj, dalinosi kąsniais ir širdim su neturtingaisiais, vykdydami ne tik socialinį teisingumą, bet ir artimo meilę, virto okupacijų metais didžiausiais apaštalais ir uolom, tvirtai parėmusiom tą žmonių tikėjimą. Ta prasme Maceina pasirodė teisingas.

Naujos opozicijos jau Vokietijoje susilaukė Maceinos idėja, pavadinta „nepasaulėžiūrinė politika". Ji buvo smerkiama kai kurių katalikų ne tik spaudoje, bet suskųsta ir vyriausioje katalikų Bažnyčios hierarchijoje. Šios idėjos kritika tebegyva ir šiandien.

„Nepasaulėžiūrinės politikos" koncepcija Maceinai savaime plaukė kaip logiška išvada iš *Didžiojo Inkvizitoriaus* ir kt. Jei Inkvizitorius siekė žmogų nuasmeninti ir jį pavergti, tai jam priešingas siekimas yra apsaugoti laisvę žmogaus asmenybei reikštis. Maceina ir skelbė mintį, kad tai bus įvykdyta, kada valstybė atsisakys nuo prievarta kišimosi į žmogaus sąžinę, į jo pasaulėžiūrinius, religinius įsitikinimus. Valstybė ir jai atstovaujanti valdžia turi būti neutrali valstybėje esančioms pasaulėžiūroms ir leisti joms laisvę pačioms tvarkyti su pasaulėžiūra susijusius gyvenimo reikalus. Jo supratimu, tai pasiekiama kultūrinės demokratijos forma, arba kaip anksčiau kun. Pr. Būčys, St. Šalkauskis ir K. Pakštas buvo vadinę kultūrine autonomija.

Buvo katalikų, kurie nesutiko su Maceinos „nepasaulėžiūrine politika", kultūrine demokratija, kaip lygiai su Būčio-Šalkauskio-Pakšto kultūrine autonomija. Jų įsitikinimu, katalikų uždavinys yra vykdyti Bažnyčios siekimus visose gyvenimo srityse, jei reikia net ir valstybine prievarta. Nors žmogus save laiko netikinčiu, bet jeigu jis bus verčiamas valstybiniu būdu imti šliūbą bažnytiškai ir leisti vaikus į mokyklą su privalomu jiems tikybos mokymu, ilgai-

niui jis gali tai priimti teigiamai ir savo paties įsitikinimu.

Čia jau skirtingos nuomonės iš esmės. Pagal Maceiną, vykdyti Bažnyčios mokslą valstybine jėga yra jau Inkvizitoriaus kelias ir jam nepriimtinas.

Kiti „nepasaulėžiūrinės politikos" oponentai kritikavo ją ne iš esmės, tvirtindami, kad Maceina eile savo „nepasaulėžiūrinės politikos" reikalavimų laužiasi į atviras duris: esą Lietuvoje nebuvo prievartos tuoktis tik bažnytiškai, esą netikinčių vaikam nebuvo prievartos mokytis tikėjimo tiesų... Tokis paaiškinimas rodo norą faktus patempti, bet tai neesminis dalykas — esminis yra tas, kad šie oponentai tuo pačiu pripažįsta patį principą palikti tiems žmonėms laisvę ir paremia Maceinos „nepasaulėžiūrinės politikos" esmę.

Maceina nesileido į šios rūšies polemiką. Jis žino, kad kiekviena aštresnė idėja susilaukia pasipriešinimo. Polemika gali oponentą priblokšti, bet retai kada įtikina. Tik per ilgesnį laiką teisingos ir svarios idėjos savaime įsipilietina. Ir buvę joms opozicijoje pradeda įrodinėti, kad jie seniai taip galvoję. Naujoms drąsioms idėjoms atviras esti jaunimas ir Maceinai jaunimas buvo nuoširdžiausia auditorija.

Tarp liberalų nebuvo niekada priimtina nei Maceinos kultūrinė demokratija, nei Šalkauskio, Pakšto kultūrinė autonomija. Tačiau ypatingai jautrūs pasirodė liberalai Maceinos komentaram dėl V. Ramono *Kryžių*. Maceinos aiškinimas, kad istorinis liberalizmas savo filosofiniais pagrindais atsiremia į socializmą, jiems rodės užgaulus. Jiems priimtinesnis rodės kitas jaunas filosofas, kuris liberalizmo charakteristiką mėgino sudaryti ne pagal liberalų istorinį reiškimąsi, bet pagal liberalizmo principinį turinį. Tai buvo dr. Juozas Girnius, kuris pajėgiai ėmė reikštis labiausiai tremtyje ir iš Maceinos, pasilikusio Europoj, perėmė populiarumą tarp jaunimo Amerikoje.

Maceina susilaukė 50 metų amžiaus. Filosofui pats kūrybingiausias amžius, jei sąlygos yra normalios. Deja, Maceina

nėra normaliose sąlygose. Jis kaip gal ir ne vienas kitas jaučia savyje pasikartojančią Jobo dramą. Jeigu jis egzistencinėse kraštutinėse situacijose, jam siųstuose kentėjimo mėginimuose, nepraranda optimizmo ir gyvenimo bei kūrybos prasmės, tai priežastis turbūt yra ta pati kaip Jobo.

Tokiose sąlygose būdamas, jis skatina paskutiniais raštais ir lietuvius, esančius tremties kelyje, nesustoti ir neprarasti kūrybos ir pažangos dvasios.

ANTIKRISTAS IR PRISIKĖLĘS KRISTUS

Nusiminimas — būdingiausia dabartinio žmogaus žymė

Dr. Antanas Maceina savo naujausioje knygoje *Niekšybės paslaptis* svarsto rusų filosofo Vladimiro Solovjovo pasakojimą apie Antikristą, jo žymes ir jo veiklą pasaulio istorijoje. Jo svarstymas paryškina, kas žmoguje ir istorijoje yra pagal Kristaus dvasią ir mokslą, kas yra jam priešinga, antikristiška.

Antikristas yra didelių gabumų žmogus, kurio jėgos yra sustiprintos šėtoniškąja galia, kad jis būtų pajėgus stoti ir veikti prieš Kristų. Tai simbolis galių, kurios reiškiasi visais amžiais, silpniau ar stipriau, vienokiom ar kitokiom formom. Bet visais laikais Antikristui lieka vienas ir tas pats siekimas — išstumti iš žmonių gyvenimo ir jų sąmonės Kristų, kad galėtų pats atsistoti jo vietoje kaip žmonijos gelbėtojas, atpirkėjas,

globėjas, geradarys ir dvasios vadas, kuriam priklauso žmonijos pagarba, padėka ir meilė.

Antikristas šiandien nebeskelbia, kad Kristaus nebuvo, kad jis tik legenda, mitas. „Renano ir Strausso sukelta audra yra pasibaigusi visišku pralaimėjimu. Istorinė Kristaus asmenybė ne tik nesugriauta, bet dar labiau nuskaidrėjo, kaip nuskaidrėja dangus po didelio lietaus" (71 p.). Tik bolševikinėje propagandoje dar kartojamos vaikiškojo amžiaus pasakos, kad Kristus tik pramanytas, legendinis asmuo.

Antikristo šiandieninės pastangos nukreiptos kita linkme — parodyti, kad Kristus buvo žmogus, taurus ir genialus žmogus. Bet tik žmogus. Kaip Mozė, Konfucijus, Mahometas, Napoleonas. Tik žmogus — ne Dievas. „Šiandien Antikristas mėgina sutelkti pasaulio dėmesį aplinkui Kristų — žmogų, kad tuo būdu paslėptų Kristų Dievą. Kristui žmogui, Kristui Mesijui, Kristui pirmatakui jis nesigaili pagyrų ir šviesos".

Kodėl betgi taip atkakliai nutyli dieviškumą? — Jei Kristus tik žmogus, tada ir jo likimas kaip visų žmonių — švystelia savo amžiuje ir miršta, kad po jo šviestų kiti naujesne, šviesesne šviesa. Tokia šviesa ir tariasi atėjęs šviesti Antikristas, atėjęs po Kristaus. Jam ir priklauso duoti žmonijai tai, ko nedavė Kristus. Jis ir imasi pasaulį valdyti savais būdais, priešingais nei Kristaus, išjungdamas visai Kristaus vadovavimą.

Bet yra viena didelė kliūtis Antikristo pastangom laikyti Kristų tik genialiu žmogum, ne Dievu — esminė kliūtis. Tai Kristaus prisikėlimas iš mirusių. Prisikelti iš mirusių nėra žmogiškoji galia. O jei Kristus prisikėlė, tai yra ženklas, kad ir Kristaus likimas nėra tokis pat kaip didžiųjų pranašų ir išminčių, kurie buvo ir nuėjo į amžinybę. Kristus prisikėlė, taigi sugrįžo į gyvenimą, sugrįžo jam iš naujo vadovauti. O jeigu taip, tai nebelieka vietos Antikristui. Dėl to Antikristas turi atmesti Kristaus prisikėlimą. Jis turi save įtikinti, kad Kristus

neprisikėlė; kad jis kape kaip ir milijonai kitų supuvo, supuvo, supuvo... Dėl to „Antikristas gali dalyvauti mūsų Kalėdose ir stovėti prie prakartėlės; jis gali giedoti su mumis, ‚Verkite angelai' didįjį penktadienį; tačiau jis niekad nedalyvaus Velykų procesijoje ir niekad nedžiūgaus su mumis ‚Linksmos dienos' tonais... Prisikėlimo idėja yra kalavijas, kuris perskiria dvasias" (82 p.).

Prisikėlimo idėja yra esminė Kristaus istorijoje. Ji yra ta naujiena, kurią atnešė Kristaus skelbėjai. Bet dėl to ji sunkiai ir priimama, kad ji naujiena. Kaip tai sunkiai buvo priimama praeityje, vaizdingai rodo apaštalo Povilo susitikimas su graikų filosofais, stojikais ir epikūrininkais areopage veik prieš du tūkstančius metų. Kol Povilas kalbėjo jiem apie Dievą, kuris davė viskam pradžią, graikai mielai klausė, nes tai nebuvo nauja, tai buvo pakartota iš to, ką jie buvo girdėję iš savo šviesesnių mąstytojų. Buvo patogu klausyti, nes nereikėjo įtempti minties naujom idėjom suprasti. Bet kada Povilas areopage paragino daryti atgailą, nes ateina diena, kada Viešpats teis per „vyrą, kurį... padarė patikimą visiems, prikeldamas iš numirusių" (17, 31), šiuose žodžiuose graikai išgirdo tai, kas jiems buvo visiškai nauja. Prisikėlimas graikams buvo ana didžioji, dar niekad negirdėta naujiena. Bet kaip tik šios naujienos jie negalėjo pakelti. Išgirdę apie mirusiųjų prisikėlimą, vieni ėmė tyčiotis, o kiti sakė: „Paklausysime tavęs apie tai kitą kartą" (17, 32). Povilo žodis nutrūko. Nieko nelaimėjęs, jis „išėjo iš jų tarpo" (17, 33). „Ši scena — rašo Maceina — kaip tik išreiškia visą dabarties nusistatymą prisikėlimo atžvilgiu...Prisikėlimo idėja dabarties sąmonėje nevaidina jokio žymesnio vaidmens. Nuostabu, kad net tarp krikščionių ji yra apsitrynusi ir apsiblaususi. Dabartiniai krikščionys nebegyvena tokiu karštu prisikėlimo tikėjimu, kaip pirmaisiais amžiais" (87 p.).

„Kristaus prisikėlimas laidavo tikėjimą žmogaus nemirtingumu. Štai dėl ko pirmieji krikščionys buvo pažymėti

džiaugsmo žyme... Todėl kiekvieną sykį, kai tik istorijoje silpsta prisikėlimo tikėjimas, atgyja senovinis nusiminimas, nes su šiuo tikėjimu drauge nyksta ir žemiškojo gyvenimo prasmė. Pasidairę po šiandieninį pasaulį, turėsime pripažinti, kad nusiminimas yra būdingiausia dabartinio žmogaus žymė. O atsiminę, kad šis žmogus, kaip ir anas areopago graikas, nenori nieko apie prisikėlimą girdėti, suprasime šios žymės kilmę ir jos esmę... Prisikėlimo idėjos apsiblausimas yra Antikristo laimėjimas tiek atskiro asmens, tiek istorinių tarpsnių sąmonėje. Ir priešingai, prisikėlimo idėjos ryškumas, gilus tikėjimas Kristų prisikėlus, savo pergyvenimų sutelkimas aplinkui šį tikėjimą yra krikščionybės stiprumo ženklas, nepaisant, kad daugelis iš jos tyčiotųsi ar nenorėtų klausyti jos žodžių. Naujiena apie ‚Jėzų ir prisikėlimą' yra naujiena visiems amžiams ir visoms tautoms" (88 p.).

A. Maceina, *Niekšybės paslaptis*. Antikristas istorijoje pagal V. Solovjovo pasakojimą. Brooklyn, New York 1964. Išleido Ateitininkų federacija, 294 psl.

ANT. MACEINA — DEŠIMTMEČIAIS PRALENKĖ SAVO LAIKUS

Aiduose Nr. 1 Andrius Baltinis priminė, kad dr. Antanas Maceina yra eilėje tų žmonių, kuriem šiemet suėjo 60 metų (gimęs sausio 27). Vadinas, kai Lietuvos nepriklausomybė buvo atstatyta, A. Maceinai tebuvo 10 metų. Ir jis išaugo

nepriklausomoje Lietuvoje, save papildydamas Belgijos, Šveicarijos, Prancūzijos universitetuose.

Aiduose A. B. buvo vaizdžiai ir šiltai pažvelgta į A. Maceinos asmenį iš arti — į jo santykius su studentais ir su tais, kurie asmeniškai su juo susiduria. Buvo pažvelgta ir iš toli — į jo įnašą mūsų kultūros istorijon. Anas *Aidų* pastangas pratęsiam čia, mėgindami įstatyti A. Maceiną į nepriklausomos Lietuvos gyvenimo panoramą šalia kitų toje panoramoje veidų.

Maceina viena karta jaunesnis už mokytojus profesorių St. Šalkauskį ir prof. V. Mykolaitį-Putiną. Dėmesio verta, kad mokinys sujungė savyje abiejų mokytojų talentus: filosofiško mąstymo gelmes ir poetinio pergyvenimo subtilumą.

Su Šalkauskiu Maceiną sieja vakarietinis galvojimo metodingumas ir galvojimo nukreipimas ypačiai į rytietinę medžiagą: ir Maceina kreipia akis į Solovjovą, į Dostojevskį, rodo simpatijų rytų Bažnyčios išlikusiom formom. Bet Šalkauskis žiūrėjo į gyvenimo problemas labiau iš pedagoginės pusės, Maceina — labiau iš sociologinės ar ontologinės.

Su Putinu Mykolaičiu sieja Maceiną ne tik poetinis talentas, brandžiai pasireiškęs Jasmanto poezijoje, bet ir apskritai poetinė forma, kurios elementų gausu jo filosofiniuose svarstymuose ir kurie jo veikalus daro tokius patrauklius, sugestyvinius.

Maceina ir kun. Yla vienos kartos žmonės. Dideli draugai. Vienas kitam artimi savo intymumu su kitais žmonėm. Tačiau skirtingais plotais reiškiasi vieno ir antro veikimas. Kun. Yla savo likimą susiejo išimtinai su lietuviška bendruomene. A. Maceina liko Vokietijoje ir savo pedagogine veikla reiškėsi pirma Freiburgo, dabar Miunsterio universitetuose. Reiškiasi su dideliu autoritetu.

Tad nereiškia, kad Maceina yra nutolęs nuo lietuviško gyvenimo eigos. Praeityje jis reiškėsi aktyviai ir kaip *XX Amžiaus* kolektyvo narys, ir kaip Krikščionių darbininkų

sąjungos valdybs narys, ir kaip Lietuvių fronto ideologas, ir kaip Ateitininkų tarybos pirmininkas vado pareigose. Ir pagaliau kaip vienas gausiausių *Aidų* žurnalo bendradarbių. Bet jo veikimo plotmė ypatinga — pro gyvenimo faktus besiveržiančias idėjas stebėti ir vertinti, tapti ne tiek organizaciniu veikėju, kiek dvasiniu vadu.

Maceina savo kartoje yra didžiausias lietuvių filosofas. Bet kaip ir Šalkauskis jis nesileidžia į filosofinius klausimus, atitrauktus nuo gyvenamojo momento. Momento reikalus jis vertina iš didelės perspektyvos. Iš jos pramato jų esmę giliau ir aiškiau. Pramato, kad Lietuva nėra izoliuota sala. Joje reiškiasi tos pačios idėjos kaip ir visoje Europoje. Tas idėjas, kurios kristalizuojasi dienos gyvenime, jis išryškina, padaro akivaizdžias, pratęsia jų galimas logiškas išvadas ir tokiu būdu parodo, į kur jos veda, kokia ateitis laukia.

Pramatymas tai didelis talentas. Senajame įstatyme tai buvo vadinama pranašystės vardu. To žodžio čia vengiant, tenka betgi pabrėžti, kad Maceina savo analizėm pralenkia savuosius laikus ir užbėga į ateitį keliom dešimtim metų. Jo veikalas *Socialinis teisingumas* (1938) ir *Buržuazijos žlugimas* (1940) skelbė tas idėjas, kurios šiandien yra visuotinai populiarios tarp ekumeninio sąjūdžio socialinių reformų. Jo *Didysis Inkvizitorius* (1946) yra vaizdingas atsakymas į pasirinkimą valstybėje tarp laisvės ir prievartos, tarp demokratijos ir totalizmo. *Jobo drama* (1950) yra įspėjimas, kad pokario laikais virtęs sąjūdžiu egzistencializmas savuoju metodu turi prieiti ne chaosą, beprasmybę, neviltį, bet priešingai — tas pat metodas atveda į krikščionišką egzistencijos problemos sprendimą. *Das Geheimnis der Bosheit* (1955) ir lietuviškai *Niekšybės paslaptis* — kas šią knygą skaito, gali rasti giliaprasmių atsakymų į aktualiuosius klausimus, pradedant nuo imperialistinių užmačių asmens pavergimo ir baigiant ekumeniniu Bažnyčių vienybės sąjūdžiu su įspėjimais, kur tuose sąjūdžiuose yra Kristaus, kur

Antikristo ženklai. Kas paskaitys *Dievo Avinėlį*, tam atsiskleis gilioji prasmė ir pagrindas Vakarų ir Rytų Bažnyčių vienybei...

Maceina savo veikaluose svarsto pačias moderniąsias gyvenimo idėjas. Bet svarsto kritiškai. Ir toje kritikoje ne kartą pasirodo, kad tai, kas daugumai rodės modernu, yra labai atsilikę...

Bet pranašai šiandien nemada. Jei ateitų dabar ir Jeremijas, ar Izaijas, tai jie vargiai būtų populiarūs, nes pranašai reikalaudavo iš žmonių tam tikros aukos, pastangos. O šiandieninės reformos siekia pasisekimo savo skelbiamais „palengvinimais".

Ir knygą paskaityti reikia pastangos, jai suprasti reikia minties įtampos. Ar ne čia viena iš priežasčių, kodėl knyga nėra šiandien populiari? Taigi ir Maceinos knygos nesulaukia tokio populiarumo, kokio jos vertos. Gal irgi reikės kelių dešimčių metų, po kurių mūsų palikuonys sakys: o matai, Maceina tai buvo pramatęs prieš tiek ir tiek metų...

Tokia yra įspėjančio pramatymo dalia šiandieninės visuomenės panoramoje.

KOMUNIZMAS — AR JIS GALI SUGYVENTI SU KRIKŠČIONYBE?

Ar Sovietai etiką turi?

Dr. Antanas Maceina, Miunsterio universiteto religijos filosofijos profesorius, nors yra palaužtos sveikatos, protarpiais lietuviškoje spaudoje atsiliepia į aktualiuosius filo-

sofinės prasmės klausimus, vokiečių knygos rinkoje rodosi su naujais veikalais. Pirmas vokiškai paskelbtas jo veikalas buvo *Didysis Inkvizitorius — Der Grosse Inquisitor* 1952, antras — *Niekšybės paslaptis — Das Geheimnis der Bosheit* 1955; tik dabar pasirodė trečias veikalas — *Sovietinė etika ir krikščionybė — Sowjetische Ethik und Christentum*, 204 psl.

Išgirdęs etikos vardą, susietą su Sovietais, gaivališkai nori sušukti: ar Sovietai etiką iš viso turi? Nebent tai, ką mes laikome nusikaltimu etikai, jie laiko etika? Knygos autorius nurodo, kad Sovietai etinių pažiūrų nėra sistemingai sukodifikavę. Bet iš atskirų programinių ir autoritetingų komunizmo vadų pareiškimų etikos klausimais autorius sudėsto sovietinės etikos sistemą, kuri duoda atsakymą ir į aną pirmo įspūdžio klausimą, ar Sovietai etiką turi ir ką jie laiko etišku, moraliu, doru dalyku; kokį žmogaus etinį idealą Sovietai išpažįsta; kiek jis sutampa ar skiriasi nuo krikščioniškosios etikos bei ja formuoto žmogaus idealų.

Ar daug kas bendro su krikščionybe? Knygos įžvalga į sovietines pažiūras komunizmą laiko pasaulėžiūra, kuri savo esme yra priešingybė krikščionybei. Tiesa, komunizmas, kaip ir krikščionybė, stengiasi reikštis visose gyvenimo srityse. Ir komunizmo ir krikščionybės pagrindinis siekimas — suformuoti žmogų. Čia tos abidvi pasaulėžiūros eina paraleliai. Bet tik tiek. Nuo tos vietos krikščionybė ir komunizmas skirias ir eina priešingom kryptim. Būtent:

Krikščionybė siekia perkeisti žmogų ir tiki, kad žmogų perkeisdama, ji perkeis ir pačią bendruomenę. — Komunizmas siekia pirmiausia perkeistti bendruomenę, o tada persikeis ir žmogus.

Krikščionybė išpažįsta pastovią, visuotinę moralę, kurios normos yra Dievo įstatymai ir žmogaus sąžinė. Žmogaus veiksmas yra moralus, kiek jis susiderina su Dievo įstatymais. O kiek konkretus veiksmas susiderina, sprendžia jau individuali sąžinė. — Komunizme vietos Die-

vui nėra. Komunizmas tepripažįsta aukščiausia būtybe — žmogų. Jo moralę apsprendžia ne santykiai su Dievu, bet santykiai su kitais žmonėm, su bendruomene, kolektyvu. Kas kolektyvui naudinga, tas yra moralu, dora. Pastovios, visuotinės moralės komunizmas nepripažįsta: esą pasikeitus ūkinėm sąlygom, pasikeitus kolektyvo interesam, keičiasi ir moralė. Šiuo metu vykstant klasių kovai, kuriai vadovauja komunizmas, moralu tai, kas tarnauja komunizmo tikslam. O kas komunizmui tarnauja, kas jam tinka, kas ne — sprendžia partija. Tokiu būdu Dievo vietoj moralės dėsnių šaltiniu atsistoja partija.

Bet komunizmas sąžinės žodžio neatmeta. Tik vėl — tas žodis komunizme reiškia ką kita: reiškia ne asmens vidaus balsą, skatinantį elgtis pagal Dievo duotas normas, bet vidaus balsą, kuris skatina elgtis pagal kolektyvo interesą. Ir tuo būdu komunizme nėra skirtumo tarp teisėtumo ir moralumo, nes kas neteisėta, kas partijos neleista, tas ir nemoralu.

Ar išpažįsta nemarumą? Komunizmui sunkiausiai sprendžiamas klausimas yra gyvenimo prasmė ir mirtis. Krikščionybė pažiūri į mirtį kaip į perėjimą antgamtinin gyveniman. Komunizmas tokio gyvenimo nepripažįsta. Jis sutelkia visas žmogaus pastangas tik į žemės gyvenimą, į gamtos apvaldymą, į to apvaldymo vaisius žmogaus gerovei šioje žemėje įkurti.

Žmogaus prasmė komunizme — ateiti iš gamtos į sąmoninį gyvenimą, atlikti savo rolę kolektyvui ir išnykti vėl gamtoje. Bet išnykimas, mirtis laikoma dalyku, apie kurį nereikia galvoti, nereikia jo vaizduoti. Neatsisakoma blankios vilties, kad kovoje su gamta bus surastos gamtos paslaptys, žmogaus gyvenimas prailgintas, mirtis nugalėta. Tai didingos prometejiškos pastangos.

Ar pasaulėžiūros duoda pagrindo dialogui tarp krikščionių ir komunistų? Autorius tenkinasi komunistinės etikos

atskleidimu ir sugretinimu su krikščionybės etika. Iš to sugretinimo jau savaime plaukia kai kurios praktiškos išvados, kurias jis liečia knygos dviejuose prieduose, ypačiai pirmajame — „Dialoge tarp krikščionių ir marksistų".

Čia autorius sumini krikščionių teologų siekimus „dialoge kolektyviniu būdu prieiti bendrą tiesą" (Rahner). Cituoja marksistų pasisakymus, iš kurių aiškėja komunistų kitoki siekimai dialoge: sudaryti antimilitaristinį frontą, išplėsti sovietinę filosofiją nekomunistų kraštuose. Būdinga, sako autorius, kad komunistai dialogų nerengia su krikščionimis filosofais tų kraštų, kuriuos jie jau valdo.

Sovietiniai marksistai nelaiko krikščionių teologų lygiais partneriais dialoge. Žiūri į juos kaip į žmones, kurie nueina nuo gyvenimo scenos, kai tuo tarpu komunistus laiko ateinančiais ir scenoje dominuojančiais. Į žmones su religija žiūri kaip į atgyvenas, kurios turi užleisti vietą komunistiniam žmogui be Dievo. Esą kaip graikų filosofiją pakeitė krikščionybė, taip krikščionybę su Dievu dabar pakeičia komunizmas be Dievo, Dievą pakeičia technika, antgamtinio gyvenimo siekimą pakeičia gyvenimas žemėje. Tolerancijos tai krikščionybei negali būti jokios. Tik taktikos sumetimais gali būti leista pamažu nueiti senajai generacijai, Dievą išpažįstančiai, bet naujoji generacija turinti priklausyti komunizmui, Dievą atmetusiam.

Krikščionių teologai ligšiolinio dialogo praktikoje yra lyg pajutę savo praeinamumą ir „stengiasi įrodyti, kad tam tikru būdu aiškinant krikščioniškas dogmas religija gali būti priimtina marksistam". Tai reiškia kompromisinį norą, kad komunistinėje tvarkoje būtų sudarytos sąlygos religijos egzistencijai.

Šitokioje padėtyje dialogas kaip „kolektyvinis būdas tiesai surasti" yra bevaisis. Galima apsigaudinėti; galima žavėtis Garaudy ir kitų komunistų vakariečių filosofų miglotais pažadais toleruoti religiją. Bet į tuos pažadus tenka žiūrėti

arba kaip į taktikos manevrą arba kaip į prasilenkimą su marksistine pasaulėžiūra. Tuos prasilenkimus sovietinės partijos autoritetas ne kartą yra pasmerkęs. Anot vengro komunisto filosofo Lukacs, galima sudaryti bendrą frontą tokiose srityse kaip piliulių įvedimas, divorsai. Bet tai bus tarnyba komunistinei ideologijai.

Nėra reikalo kalbėti apie knygos mokslinį rūpestingumą, gausios medžiagos meistrišką apvaldymą, objektyvių sovietinių pažiūrų pristatymą, stengiantis komunistinį žmogų suprasti iš jų ideologų pasisakymų. Autorius sklaidė idėjas ir faktus su jam įprastu loginiu aštrumu, jas ryškina kontrastiniais sugretinimais ir suspindi vaizdingumu ypač ten, kur pasigauna literatūrinių pavyzdžių. Tenka betgi pastebėti, kad veikalas priklauso prie tų, kurie iš skaitytojo reikalauja gilesnio intelektualinio pasiruošimo.

ZENONAS IVINSKIS

LYGIOJ PLOTMĖJ SU EUROPOS MOKSLININKAIS

Jis liko labiausiai mano atminime nuo 1932 tos dienos, kada grįžo iš Berlyno, gavęs istorijos daktaro laipsnį. Nuo tada per eilę stebėjimo ir bendradarbiavimo metų jis iškilo mano akyse kaip žmogus, kurio charakterio pagrinde buvo ir liko gamtos vaiko natūra. Iš tos natūros ėjo daugelis jo savybių — milžiniška sveikata ir jėga, ištvermė ir energija. Energija veikime, ne samprotavimuose ir refleksijose. Tuo ir yra pajėgūs naturalūs gamtos žmonės.

Iš tos pačios versmės tekėjo ir labai maži reikalavimai sau, savo fizinei egzistencijai, mokėjimas mažu kuo pasitenkinti.

Iš tos pačios versmės reiškės, kita vertus, didelis dvasinis alkis ir veržlumas jį nuraminti naujais pažinimais. Tas alkis lig šiol nepasotintas, nors amžius su penkiasdešimčia metų paprastai jau mažiau imlus. Lig šiol Ivinskis skuba išnaudoti kiekvieną valandą, ieškodamas naujos mokslinės patirties archyvuose, knygose, gyvenime. Skuba tramvajuje, traukinyje mokytis svetimų kalbų žodžius. Skuba užsirašyti naujas datas ar įvykius ant laikraščio, ant stalo. Tas visas žinias godžiai sugeria, lyg išdžiūvusi žemaičių žemė sugeria

rasos lašus. Neperstoja lig šiol, nors ir žino, kad to žinojimo yra marios, ir jų lašais neišsemsi.

Mokslinio pažinimo geismas buvo stipresnis už egzistencinio saugumo jausmą. Ivinskis galėjo emigruoti, galėjo kolegijose gauti dėstytojo vietą. Bet jis laikėsi atokiai nuo emigracijos ir pasiliko prie mokslinio pažinimo šaltinių, prie jo pamėgtos istorijos, rizikuodamas neturėti minimalių sąlygų savo kasdieninei duonai. Pasirinko egzistencinį netikrumą, kad turėtų mokslinio darbo galimybes.

Mokslinio pažinimo geismas gamtinio vaiko natūrą pripildė enciklopedinio pažinimo tiek, kad jo dėka atsistojo Ivinskis lygioje plotmėje su Europos mokslininkais, virsdamas aktyviu tarptautinių istorijos konferencijų dalyviu, rimtu diskusijų partneriu. Tuo atžvilgiu jis yra pirmas tokio masto tarp nepriklausomos Lietuvos istorikų.

Istorijos moksle Ivinskio natūra siekia pažinimo iš tiesioginių šaltinių. Gal čia reiškias vieno iš jo buvusių istorijos mokytojų paskata — prof. kan. A. Aleknos, kurio mirtį palydėdamas spaudoje, Ivinskis itin aukštino velionio kritišką žvelgimą į faktus ir tų faktų ieškojimą šaltiniuose. Vargiai kuris kitas jo meto Lietuvos istorikas yra tiek pervertęs ypačiai du archyvus, kuriuose yra gausu lituanistikos — Karaliaučiaus ir Vatikano archyvus.

Tačiau ir istorijos moksliniame darbe, manding, atsispindi Ivinskio gamtos vaiko natūra — skubėjimas surinkti kuo daugiausia faktų, dokumentuotų, metrikuotų, kaip tai yra būdinga ir Ivinskio straipsniams žurnaluose. Tai, sakytum, istorinis „inventarizmas“, „materializmas“. Kad būtų paryškintas istoriko Ivinskio šis bruožas, galima prisiminti šalia jo kitą, jo istorijos kolegą Adolfą Šapoką, kuris pasukęs kita linkme — labiau į problematiką, į sintetinius apibendrinimus iš mažesnio skaičiaus faktų.

Istorikas Ivinskis yra toje istorijos mokslo stadijoje, kada domimasi labiau pačiais faktais nei jų išdėstymo forma. Tokis

yra Ivinskis ir kituose ne istoriniuose darbuose. Mažiau jam rūpi savo žinių išdėstymo forma, jos elegancija, kuo pasižymi kitas jo kolega Lietuvos istorijos srity — Simas Sužiedėlis.

Jei Lietuvos istorijos mokslas pradžioje labiau domėjosi politine Lietuvos praeitim, ypačiai ieškojo joje herojikos, tai nepriklausomos Lietuvos istorikas Ivinskis yra labiau pasukęs į Lietuvos ūkinę praeitį, į jos kultūrą ir religiją. Tos rūšies yra jo pagrindiniai veikalai, pradedant disertacija, habilitacija ir ypačiai baigiant jo premijuotu veikalu apie vyskupo Merkelio Giedraičio amžių.

Istorijos moksle Ivinskis nebuvo ir nėra nuskendęs. Jis žinojo, kad Lietuva gyveno tokius laikus, kada inteligentas turi reikštis ne tik vertikaliai, bet ir horizontaliai — atiduoti duoklę visuomeniniam gyvenimui. Tai žinodamas, jis neprotestuodavo, kada buvo šaukiamas į visuomenines pareigas — redaktorius, politikus, labdaros organizatorius, rezistencinę konspiraciją. Kuriuose tos rūšies darbuose yra Ivinskis dalyvavęs, surašyta *Lietuvių enciklopedijoje*. Čia tereikia konstatuoti, kad visuomeniniame veikime reiškėsi ta pati Ivinskio natūra — labiausiai jos principingumas, dinamiškumas, konkretumas.

Principingumas reikalauja iš asmens drąsos rizikuoti nemalonumu, nepatogumu, pavojum. Jei nebuvo malonumo reikštis ne pagal valdančiojo režimo reikalavimus nepriklausomoje Lietuvoje, tai su pavojum teko rizikuoti okupacijų metais. Bolševikams užėmus Lietuvą, Ivinskis (tuo metu *XX Amžiaus* dienraščio viceredaktorius) su kitais intelektualais buvo pakviestas pasirašyti pareiškimą sovietų naudai. Ivinskis buvo vienas iš labai nedaugelio, kurie atsisakė pasirašyti, nors pakartotinai telefonu buvo raginamas. Vokiečių okupacijoje kartu su kitais universiteto dekanais teko atsidurti kalėjime, ginant studentus nuo mobilizacijos. Tos rūšies grėsmės nebuvo jau tremtyje, bet nemalonumų buvo nemaža,

kada derybose tarp Vliko ir min. Lozoraičio Ivinskis reiškė savą nuomonę ir dėl jos buvo išskirtas, sakysim, iš derybų dalyviams pobūvio, kad nešokiruotų derybų partnerio. Nebuvo malonumo ir 1952, kada Vliko vykdomąją tarybą sudarinėjant atvykęs iš Amerikos dr. Trimakas padarė sugestijų skubinti tos tarybos sudarymą ir neduoti laiko Ivinskiui, tada LF atstovui Vlike, susisiekti su savo bičiuliais Amerikoje. Atsakytas ryšio su Amerikos bičiuliais ir paliktas savo atsakomybei ir moraliai spaudžiamas, Ivinskis ryžosi 1952 rugpjūčio 5 padėti savo parašą po raštu, kuriuo išvedė Lietuvių frontą iš tos organizacijos. Išvedė iš organizacijos, kad neišvestų iš garbingumo plotmės.

Pasiėmęs visuomenines pareigas, Ivinskis jose buvo konkretus ir dinamiškas. Tokis jis buvo ir fakultetą organizuodamas 1941, ir Savišalpos draugiją lietuviams Berlyne šelpti 1944, ir Raudonojo Kryžiaus valdyboje 1946, ir santykius su Vokietijos įstaigom megzdamas 1952, kada buvo užsienio reikalų tarybos valdytojas, ir pagaliau organizuojant Baltijos institutą Bonnoje.

Tai buvo priežastis, kodėl Ivinskis buvo pageidaujamas bet kuriame darbe. Kiekvienas žinojo, kad Ivinskis jį atliks, įdėdamas visą savo energiją ir sumanumą. Santykiuose su kitais — tiesus, ekspansyvus, nuoširdžiai atviras. Gamtos vaiko natūra tiki, kad ir kiti yra be jokių užkulisinių minčių, lygiai atviri su juo. Kiti žinojo, kad Ivinskis gins savo principą tvirtai, bet jis niekad nelaiko savo oponento savo priešu tik dėl to, kad nuomonės išsiskiria. Galbūt tas nuoširdumas darė Ivinskį patrauklų kitiems. Labiausiai jaunimui. Ivinskis su jaunimu taip pat jautėsi labiausiai savas. Su juo ėmėsi ne tik diskutuoti, dainuoti, bet ir lenktyniauti, šokinėti, nors nešė ant savo pečių profesoriaus ir dekano rimtybę. Jaunimas su juo kartu juokėsi, juokėsi ir skyrium iš jo jaunuoliškų staigmenų, nes jį priėmė labiau su sau artimo žmogaus meile nei su atokia pagarba.

Gyvenimas po 50 metų gali atsiliepti ligšiolinio gyvenimo tempui, bet vargiai pajėgs sulaužyti Ivinskio ligšiolinio pasireiškimo liniją.

Betgi 50 metų sukaktis lyg įspėja: ar nepakaks šiuo tarpu, anot Vydūno, kasti gyvybę iš kapų; ar ne metas iš tų mirusių popierių jau kurti paveikslą, kuris prašnektų gyvom spalvom ir linijom apie Lietuvos praeitį? Persiritus į antrą pusšimtį, ar ne metas surinktą medžiagą paversti veikalu ir paleisti į pasaulį. Tai būtų nepriklausomos Lietuvos auklėtinio objektyvus monumentas Lietuvos garbei.

Trimis sukakties žmonėmis tenkinomės ryškindami, kokių žmonių yra davusi nepriklausoma Lietuva. Galeriją tektų pratęsti ne tik vaizdais prof. K. Pakšto, prof. J. Puzino, kurie reiškiasi savo raštais šiame nr., bet ir vaizdais kitų mokslo, meno, literatūros žmonių, kurie išaugo Lietuvoje ir prisidėjo prie jos pažangos. Nors jų nė pavardžių čia negalim suminėti, bet, minėdami nepriklausomybės sukaktį, jaučiam jiems visiems respektą — ir tiems, kurie atsidūrė laisvame pasaulyje, ir tiems, kurie liko tėvynėje.

ADOLFAS DAMUŠIS

TRADICIJŲ IR PAŽANGOS ŽMOGUS

Jis liko atminime, pradedant nuo anos 1931 metų dienos, kada automobiliu vijomės traukinį, kad iš tolo pamojuotume rankomis jam, vežamam į Varnių koncentracijos stovyklą. Vežamam Lietuvos valdžios įsakymu už veikimą ateitininkų moksleivių organizacijoje. Gausesni vaizdai susiklojo nuo 1941, kada susitikom rezistencijoje, laikinojoje vyriausybėje, paskiau vėl rezistencijoje.

Pirmos išvados apie Damušį susidarė jau laikinosios vyriausybės veikime. Joje Damušis buvo turbūt jauniausias (33 metų). Posėdžiuose tyliausias ir ramiausias. Kitiems į akis nekrito. Paskiau patyriau, kad savo ministerijoje (pramonės) jis buvo vienas iš judriausių ir kūrybingiausių administratorių. Jis žinojo, ko siekia. O siekė planingai, be reklamos, neduodamas pajusti, kad jis yra viršininkas. Autoritetą laimėjo savo taktu ir taip pat tvirtu nusimanymu savo specialybėje.

Tą autoritetą jam pripažino ne tik jaunesni bendradarbiai ministerijoje ar universitete, bet ir vyresnieji. Kai 1941 prašiau prof. Ig. Končių, tik išsivadavusį iš bolševikų kalėjimų, kad sutiktų prisiimti fakulteto dekano pareigas, jis

atsisakinėjo, siūlydamas joms A. Damušį. Netrukus fakulteto taryba ir išsirinko Damušį dekanu.

Nuo tada teko jį stebėti rezistencijoje, iki jis vėl atsidūrė kalėjime. Jau okupanto vokiečio kalėjime su kitais Vliko nariais ir rezistencijos kovotojais. Kai 1945 išėjo į laisvę, turėjau laimės būti vienas tų pirmųjų lietuvių, kuriems teko jį ir kitus pasiimti iš Bayreutho kalėjimo. Nuo tada iš tolo teko vėl stebėti jo veikimą jau laisvėje, tremtyje.

Tame stebėjime A. Damušio portretas, aiškėjęs jau laikinosios vyriausybės veikimo metu, dar labiau ryškėjo ir pilnėjo. Portretas nesudėtingais, ryškiais, epiškais bruožais.

A. Damušio portrete reiškiasi žmogus, tvirtai atsirėmęs į dvilypę tikrovę — į profesinį veikimą ir į visuomeninį. Be vieno kurio modernus žmogus vargiai tektų laikyti sveiku reiškiniu. Profesionalas be visuomeninės duoklės virstų savo profesijos robotu, vergu. Visuomenės veikėjas be profesijos virstų visuomeniniu elgeta.

A. Damušio portrete reiškiasi žmogus, tvirtai atsirėmęs į modernią tikrovę ir į pasaulėžiūros principus. Jo tikrovės modernumo simbolis yra jo pasirinktoji profesija — cheminė technologija. Jo atsirėmimą į savo išpažįstamos pasaulėžiūros principus liudija jo pareiškimai, jo paskaitos, kur aktualius gyvenimo reikalus sprendžia pagal principų reikalavimus. Liudija ir jo gyvenimo praktika pagal savo išpažįstamą pasaulėžiūrą.

Tai žmogus, tvirtai atsirėmęs į lietuviško gyvenimo tradicijas ir pažangą. Kaip tradicinis lietuvis, Damušis tiki Dievą ir Katalikų Bažnyčią, tiki nepriklausomą Lietuvą, tiki ištikimybę lietuvių tautai; tuo tikėjimu gyvena ir už jį kovoja nesusvyruodamas. Bet jis nesustingsta tradicijose. Jis veržias į to gyvenimo naujas formas, naujus metodus. Jis nebijo rizikuoti prieš didelius, pavojingus planus. Imasi juos vykdyti ne jaunuolišku bravuriškumu, bet giliu ir rūpestingu apskaitymu, kiek tie planai gali būti realūs ir įvykdomi.

Jei prof. K. Pakštas Lietuvoje kalbėjo apie lietuvių atsilikimą ir ragino imtis didesnių užsimojimų, kurie pagreitintų lietuvių tautos pažangą, tai Adolfas Damušis yra simbolis tų nepriklausomoje Lietuvoje kilusių jėgų, kurios pajėgė nugalėti tradicinę baimę imtis didesnių ir drąsesnių planų, reikalaujančių daug rizikos.

Du žygiai galima būtų laikyti tos drąsios rizikos viršūnėmis. Pirmas — tai sukilimo organizavimas 1941 prieš sovietinį okupantą. Tai rezistencinis didelio užsimojimo žygis, kurio priekyje buvo A. Damušis su L. Prapuoleniu, inž. J. Vėbra ir eilė jo draugų. Antras — tai jaunimo stovyklos organizavimas Amerikoje. Tai jau drąsus didelis užsimojimas kultūriniame veikime. Daugeliui veikėjų jis atrodė neįvykdomas, fantastinis, pasmerktas iš anksto susilaukti nepasisekimo. Bet Damušis, tuo metu būdamas LRK Federacijos pirmininkas, rizikavo, ir draugų, talkininkų tame rizikingame žygyje, kaip ir sukilimą organizuojant, jam nepritrūko. Tai iš tiesų buvo sukilimas prieš lietuvių pasitenkinimą smulkiais darbais savo parapijos ribose.

A. Damušio portrete turėtų reikštis dramatiški bruožai, nes dramatiškų situacijų jam iš tiesų prieš akis buvo nemaža. Dramatiškas gali būti žmogus, pastatytas tarp ištikimybės savo tikėjimui ir pavojaus laisvei ar net gyvybei. Tačiau Damušio portrete tie momentai nėra sudramatinti. Kasdieniniame savo pasireiškime Damušis išlygina bet kokį įtempimą, dramatizmą ramiu, giedriu žvilgsniu, kartais juoku; jo kalba be patoso, be egzaltacijos, o tik ramiu, taikingu tonu, griežtu minties formulavimu įkaitintas ir egzaltuotas nuotaikas grąžina į tikrovės nesudramatintą plotmę.

Tokis kasdieniniame gyvenime. O nepaprastą, pavojaus ir kentėjimo momentą vieni su savo pozityviu charakteriu dar labiau praskaidrėja, kiti palūžta, lyg nuo jų būtų nukritusi kaukė, kuri normaliame gyvenime buvo pridengusi silpnybes. Damušis buvo pirmojo tipo. Ir šis bruožas visam

Damušio portretui, kuriame yra dramatinių momentų, duoda epinio ramumo, giedros, dvasinio pirmavimo. Iliustracijai išimu iš archyvo Damušio senesnius atsakymus į jo veikimo du momentus, svarbius momentus. Dėmesio verti jie ne tik tuo, kad atskleidžia netolimos praeities fragmentus, bet ir paties tų fragmentų dalyvio natūralų, ne „herojišką" pasakojimo toną.

Šią vasarą mačiau vėl A. Damušį jaunimo stovykloje Dainavoje. Rodė stovyklos plotą. Bridom per aukštą žolę nuo kalnelio į pakalnę ir antraip. Galėjai užsimiršti, kad esi už tūkstančių mylių nuo Utenos ir Zarasų. Čia taip priminė anas vietas. Su pasitenkinimu Damušis aiškino, kaip visuomenė jų, detroitiškių, pastangas suprato ir parėmė; taip didieji sunkumai jau nugalėti; aiškino, kas dar galima būtų organizuoti ir gerinti. Ir jo akių ryškus žvilgsnis lyg būtų dar susiaurėjęs ir pasmailėjęs kaip to, kuris yra sulaukęs laimėjimo ir su juoko gyslele prisimena visus kliuvinius, lyg tai būtų buvusi tik praeitis.

Nenorėjau gesinti to giedraus ramumo naujais paklausimais apie kliuvinius. Žinojau, kad nėra ko jų dramatinti. Žmonės nėra vienodo sukirpimo, dėl to nei vienodo galvojimo. Visur ir visais laikais pažangesnioji iniciatyva susilaukia pasipriešinimo. Tai yra natūrali kova tarp pažangos ir konservatyvumo. Lietuviškoje dirvoje ji galėtų atrodyti nenatūrali tik tuo, kad pasipriešinimas reiškės iš tų, iš kurių lauktum kaip tik paramos. Bet ir tą reiškinį tenka priimti ramiai kaip ženklą, kad nepriklausoma Lietuva ėjo dvejopa kryptimi: augino žmones su sparnais, augino žmones ir su pančiais.

ADOLFO DAMUŠIO 60 METŲ SUKAKTIS

Dainavos stovykloje dr. V. Majauskas ir kt. surengė akademiją dr. Adolfo Damušio garbei, kai jam birželio 16 suėjo 60 metų. Pora šimtų jo draugų ir gerbėjų kalbose dalinosi mintim apie jį iš įvairių pusių, o jis klausės ir šypsojos. Visiem kalbėjusiem būdingas buvo žvilgsnis — kad tai nepriklausomos Lietuvos „produktas"; kad jame lūžo nepriklausomos Lietuvos spinduliai ir davė įvairias atošvaistas, apibūdinančias ne tik jį, bet ir pačios nepriklausomos Lietuvos kryptį.

Sintezė, įvykdyta viename

Nepriklausomos Lietuvos pačioje pradžioje prof. St. Šalkauskis stipriai kalbėjo apie lietuvių kultūros idealą — Rytų bei Vakarų sintezę. Tas sintezės vardas visuomenės praktikoje neprigijo. Prigijo betgi ir buvo populiariai vartojamas kitas St. Šalkauskio terminas — „pilnutinio žmogaus" idealas. Iš esmės ir sintezė ir pilnutinio žmogaus idealas reiškė ne ką kita, kaip pusiausvyrą tarp įvairių žmogaus galių, pusiausvyrą tarp įvairių kultūrų, kuriose augo lietuviai.

A. Damušis buvo gyvas pavyzdys, kaip šiam naujam, Lietuvoje išaugusiam lietuviui buvo svetimas bet kuris ekstremizmas, vienpusiškumas. Pavyzdys, kaip pusiausvyra buvo jausti tarp dėmesio profesiniam pasiruošimui bei profesinei kūrybai iš vienos pusės ir ideologiniam susipratimui iš antros; kaip jo žvilgsnis apėmė praeities šaknis ir sykiu dinamiškai veržėsi į ateities pažangą, kylančią iš naujos aplinkos reikalavimų; kaip jo santykis su kitais žmonėm buvo paremtas tvirtu savo įsitikinimų išpažinimu ir pagarba kitų įsitikinimam.

Gilus ir pažangus savo profesijoje, tvirtas ir praktikuo-

jantis savo pasaulėžiūroje, tolerantingas ir paslaugus kitiem — tokis buvo tas nepriklausomos Lietuvos „produktas“.

Kitais žodžiais, bet tokis pat portretas buvo piešiamas ir prieš dešimtmetį.

Tokio charakterio A. Damušis savo gyvenimo 60 metų turėjo skirti trejopiem laiko tarpam su labai skirtingom sąlygom — nepriklausomai bei kuriančiai Lietuvai, okupuotai bei rezistuojančiai Lietuvai, emigracinei bei vilties neprarandančiai Lietuvai. Kiekvienai iš jų A. Damušis atidavė savo duoklę ir atsiėmė už tai... pelną.

Dvejų metų *eigoje* penkis kartus teko būti suimtam

Adolfas Damušis gimė 1908 Mogilevo gubernijoje, Rusijoje. Dar vaikas pažino revoliucijos audrą. Kai su tėvais 1919 grįžo į Lietuvą, teko išgyventi besikuriančios Lietuvos demokratines pastangas. Panevėžio gimnaziją baigė 1928, kai jau Lietuvoje karinis perversmas pakeitė jauną demokratiją, iš nepatyrimo grėsusią virsti anarchija, kuri pakeliama didelėm įsigyvenusiom valstybėm, bet gali būti mirtina jaunai, nepatyrusiai, nors idealizmo nestokojančiai. Kai Damušis atvyko į Kauno universitetą, buvo laikas, kada autoritetinis režimas buvo įsistiprinęs — gal taip pat iš jaunumo pertempęs stygas — mėginęs piliečius uniforminti ir įžiūrėti grėsmes valstybei ten, kur jų visai nebuvo.

Lemiamos įtakos daugelio jaunimo dvasiai turėjo autoritetinės valdžios konfliktas su Katalikų Bažnyčia. Vienus iš jaunimo tas konfliktas skatino lenktis valdžios noram iki palūžimo, kitiem kėlė atkaklaus pasipriešinimo dvasią. A. Damušis buvo antrojo tipo. Tą jauno žmogaus konfliktą su režimu ano meto Lietuvoje iliustruoja paties A. Damušio prisiminimai iš tų laikų, kai jis buvo Moksleivių ateitininkų sąjungos pirmininkas (1930—31), paskui studentų korpora-

cijos Grandies pirmininkas ir dar paskui Studentų ateitininkų s-gos pirmininkas.

„Kai 1930 rugsėjo mėn. švietimo ministerio K. Šakenio įsakymu buvo uždrausta moksleiviams ateitininkams veikti gimnazijoje, aš buvau moksleivių ateitininkų sąjungos centro valdybos pirmininkas. Centro valdyba tada veiklos nesustabdė, bet siuntinėjo paštu kuopom programas ir aplinkraščius, kurie lietė grynai lietuvių katalikų auklėjimo ir lavinimosi reikalus. Kadangi pinigų ir pašto išlaidoms niekad per daug neturėjome, siuntinėjome ir toliau atvirus laiškus spaudinių teisėmis. Keli toki laiškai iš pašto atsidūrė saugume. Kauno miesto komendantas pulk. P. Saladžius pasiskubino paskelbti bausmę, būdamas turbūt tikras, kad būsiu bematant suimtas. Bet buvau iš šalies įspėtas. Tai pasislėpiau, kad turėčiau laiko sutvarkyti studijų reikalus ir aplankyti visą eilę moksleivių kuopų.

„Po poros savaičių vieną naktį 1931 vasario, rodos 27, ateitininkų namai, Laisvės alėja 3, buvo apsupti apie šimtinės policininkų ir saugumo tarnautojų. Tada centro valdybos sekretorių J. Žemaitaitį ištrėmė į tėviškę... Ant. Masionį, kuris buvo jaunesniųjų ateitininkų globėjas ir tą naktį spausdino jiem aplinkraštį centro valdybos kambaryje, išvežė 6 mėnesiams į tėviškę, o mane 6 mėnesiams į koncentracijos stovyklą Varniuose.

„Nors ir labai slėpė, kitą dieną buvau iš saugumo daboklės išgabentas į Kauno geležinkelio stotį, bet ten jau buvo per porą šimtų ateitininkų studentų, kurių dalis mane nulydėjo net iki Šiaulių. Šiaulių stotis buvo pilna moksleivių ateitininkų su savo kapelionu. Mane lydėję policininkai dėl to labai nervinosi.

„Varniuose jau radau dr. P. Karvelį, Ateitininkų federacijos generalinį sekretorių J. Štaupą ir Studentų ateitininkų sąjungos pirmininką dr. J. Meškauską.

„Varnių koncentracijos stovykloje buvau nuo 1931 kovo

4 iki birželio 16 d. Po to buvau ištremtas į tėvų gyvenamą vietą Panevėžyje be teisės iš miesto ribų išvykti. Tiktai tų metų spalio 15 draudimas buvo nuimtas, ir tada atvykau į Kauną studijų tęsti.

„Kitą vasarą po gražiai praėjusio Marijampolės rajono pavasarininkų kongresėlio kaip dienos pirmininkas buvau Marijampolės komendanto ištremtas vėl dviem mėnesiam į tėviškę. Šį kartą buvau laimingesniųjų tarpe, nes dėl to paties kongresėlio prof. Pr. Dovydaitis ir prof. J. Eretas buvo pasodinti į kalėjimą.

„Tų dviejų metų eigoje bent penkis kartus teko būti suimtam ir tardomam. Reikia prisipažinti, kad policininkai, su kuriais teko susidurti, buvo mandagūs, reiškė užuojautos ir apgailestavimo, pasiteisindami, kad jie yra verčiami savus piliečius tąsyti po kalėjimus ir lagerius" (*Į Laisvę*, 1958 Nr. 16—17).

Šio laikotarpio jaunas, atkaklus pasipriešinimas savosios valdžios užgaidom dėjo charakterin pagrindus didesniam žūtbūtiniam pasipriešinimui prieš svetimųjų valdžios užmačias — pirma bolševikų, paskiau nacių.

Gyvenimas eis ir tavo aukos niekas neprisimins... cemento, rezistencijos ir kalėjimų laikai

A. Damušis yra tipingas nepriklausomos Lietuvos auklėtiniam savo mokslinio pasiruošimo eiga. Kauno universitete cheminę technologiją baigęs 1934 inžinieriaus laipsniu, studijų gilinti išvyko 1937—38 į Berlyną, Frankfurtą. Daktaro laipsniui disertaciją vėl įteikė Lietuvos universitetui — *Aliuminio geležies deginių įtaka portlandcemento susitraukimui.* Daktaro laipsnis suteiktas 1940.

Dėmesys cementui nepaleido Damušio ir savo praktine puse. Drauge su savo profesorium P. Jodele ėmėsi aprūpinti Lietuvą savu cementu, organizuoti cemento fabrikus (apie tai

paskiau žodį duosim pačiam A. Damušiui). Bet pačioj darbo pradžioje lietuvišką cementą organizuojant, užgriuvo 1940 Sovietų okupacija ir visą gyvenimą išmušė iš kūrybinių vėžių. Jau plačiai žinoma, kaip A. Damušis tada buvo vienas iš pagrindinių rezistencijos organizatorių, ypačiai tarp akademinio jaunimo; kaip 1941 birželio 23 vykdė sukilimą prieš okupantus; buvo laikinosios vyriausybės narys pramonės reikalam; kaip nesusigundė nė antrajam okupantui kolaboruoti ir nepriėmė jam siūlomo „patarėjo" (Rato) pareigų, naujajam okupantui paneigus Lietuvos nepriklausomybės reikalavimus; kaip pagaliau Damušis perėjo į pogrindinę rezistenciją. Jis rezistavo Lietuvių fronto pogrindžio avangarde. Nuo 1943, kai buvo sutartas Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, jame Damušis Lietuvių frontui atstovavo. Tie visi dalykai yra aprašyti plačiau knygose (Sūduvio *Vienų vieni;* A. Budreckis, *Lithuanian National* Revolt, 1941).

Bet komitetas tegavo reikštis pusmetį. Jo nariai gestapo buvo išaiškinti ir vienas po kito 1944 gegužės—birželio mėn. suimti. Atkreipiam labiau dėmesį į tą mažiau žinomą „pelną" už rezistencijos auką, kaip tai pasakoja pats A. Damušis:

„Vokiečių gestapo (slaptosios policijos) buvau suimtas 1944 birželio 16 ir prijungtas prie kitų anksčiau suimtų Vliko narių grupės.

„Suėmimo priežastis buvo tokia.

„1944 pavasariop, kai jau kurį laiką veikė radijo ryšys su Švedija, Vlikas buvo nutaręs siųsti ten vieną kariškį kaip ryšininką ginklų užpirkti, kurių, manėme, būsime reikalingi. Šis pasiuntinys buvo suimtas, kai bandė laivu iš Estijos keltis į Suomiją. Tardymo metu jis išdavė savo tiesioginius ryšininkus, o pastarieji išskaičiavo visus Vlike esančius asmenis, net naiviai nurodydami, kas kuriam pogrindžio vienetui atstovavo, nors buvome pasižadėję jokiu būdu Vliko sudėties niekam ir niekad neišduoti.

„Nuo gegužės pabaigos slapsčiausi. Birželio viduryje

slapta aplankiau savo šeimą, persikėlusią iš Kauno į Panemunę. Ten buvau suimtas.

„Saugume buvau apkaltintas šiais punktais. Esą:

(1) Vlike atstovauju nelegaliai katalikų grupės pogrindžio organizacijai Lietuvių frontui ir esu Vliko vicepirmininkas;

(2) mano žinioje yra Lietuvių fronto biuletenis, kuris orientuoja pogrindžio vadus, ir kad, be to, aš dar palaikąs ryšius su pogrindžio laikraščio *Į Laisvę* redakcija, kuri kursto lietuvius prieš vokiečius;

(3) esu tarpininkavęs tarp Vliko ir Lietuvos užsienio atstovybių ir greičiausiai su aukštųjų dvasiškių pagalba per mane ateina Eltos biuletenis, kuris duodąs žinių iš Jungtinių Amerikos Valstybių ir D. Britanijos radijo transliacijų;

(4) esu betarpiame ryšyje su lietuvių rezistencijos vadu Juozu Ambrazevičium;

(5) Vliko ryšys su liet. rezistencijos kariniu sektorium einąs per mane, ir aš esu nuolatiniame ryšyje su gen. S. Raštikiu, gen. St. Pundzevičium, pulk. dr. J. Vėbra ir kt.

„Gestape Kaune buvau tardomas iš Čekoslovakijos atsiųsto gestapininko Rauch ir kauniškio vokiečio Heldke. Jie man pranešė, kad jų turimais duomenimis turiu jausti, kad ant pečių galvos aš jau neturįs. Bet kadangi jie žiną, kad aš mylįs savo šeimą ir esąs prisirišęs prie jos, tai jie man duoda progą: jeigu išduosiu 10—12 Lietuvių fronto vadovaujančių asmenų ir nurodysiu *Į Laisvę* redakcijos žmones, jie darysią viską, kad likčiau gyvas. Ragino nevaidinti didvyrio, bet žiūrėti praktiškai, nes jų žodžiais, ‚gyvenimas toks gražus ir viliojantis eis ir be tavęs, ir tavo aukos niekas neprisimins‘.

„Tada tikrai jaučiau, kad mano galva jau nebeilgai bus ant pečių, tad skubinausi ja naudotis ir nieko neišdaviau, tuo vykdydamas Lietuvių fronto ir anksčiau Lietuvių aktyvistų fronto nusistatymą. Atsisakiau net minėti ar patvirtinti Vliko narių pavardes, nors tardytojas man jas suminėjo visas, išskyrus vieną, neva remdamasis kitų parodymais.

„Frontui su bolševikais palūžus, mus išgabeno į Rytų Prūsijos Insterburgo kalėjimą, iš ten per Karaliaučių į Allensteiną, po kelių savaičių iš ten per Thorną į Landsbergą prie Warthe. Čia išbuvome apie pusšešto mėnesio. Bolševikams artėjant mus perkėlė į Berlin-Tegel kalėjimą. Po dviejų savaičių 1945 vasario 10—11 laivu, paskiau traukiniu išvežė į Bayreutho kalėjimą prie Čekoslovakijos sienos.

„Mus kaltino sunkiausiu ‚hochverrat' nuostatu, ir buvome ‚volksgericht' žinioj, taigi pačių didžiausių kalinių kategorijoje. Iš kalėjimo buvom varomi į sunkiuosius darbus, kai buvome Landsberge, o paskiau Bayreuthe. Tegalėjome dirbti tiktai lauke, ne po stogu. Pūgų ir atolydžių metu dažnai peršlapę drabužiai užšaldavo ant mūsų kūno. Jų išsidžiovinti negalėjome, nes celės buvo nekūrenamos. Bet jeigu kita diena buvo kiek saulėta, drabužiai išdžiūdavo, ir mes atgydavome.

„Nesitikėjome išsilaikyti per žiemą. Jaučiu, kad tą žiemą Landsberge išlikau gyvas dėka mano žmonos, brolio ir draugų, kurie sudarė ryšį per vieną įmonės meistrą, priskirtą prie mūsų kalinių grupės; jie agr. B. Gaidžiūnui ir man perdavė kiek maisto. Sunkiausiais žiemos mėnesiais tai buvo tokia parama, be kurios tikrai nebūčiau galėjęs išlaikyti.

„Bayreutho kalėjime duonos davinį sumažinus iki 125 gramų dienai, pradėjome silpti ir tinti. Dr. J. Vėbrą iš darbo turėjome vesti jau už parankių. Aš pats irgi pradėjau atsilikti nuo kolonos. Bet galų gale 1945 balandžio 14 atėjo išsivadavimo valanda, Jungtinių Valstybių armijai užėmus Bayreuthą.

„Iš kalėjimo išėjęs tesvėriau 48 kg. Po dviejų savaičių pasiekėme Wuerzburge įsikūrusį Vliką. Po keturių dienų vykau pas savo šeimą, radau juos visus gyvus ir sveikus prie Alpių kalno papėdės, Allgau miestelyje" (*Į Laisvę*, 1958 Nr. 16—17).

Tai buvo A. Damušio antras gyvenimo bei veiklos laiko-

tarpis: okupuotoje bei rezistuojančioje Lietuvoje. Amerika jau yra trečias jo veiklos baras.

Tarp „Sealants" ir Dainavos

Dr. A. Damušis 1945, išėjęs iš Bayreutho kalėjimo (drauge su kitais Vliko nariais ir bendradarbiais: Br. Bieliuku, K. Brunium, J. Deksniu, B. Gaidžiūnu, J. Katilium, dr. J. Vėbra..), apsigyveno su šeima tremtinių stovykloje Kemptene; buvo ten gimnazijos direktorius; buvo Ateitininkų federacijos vadas 1946—52. Atvykęs Amerikon, įsikūręs Clevelande, paskiau Detroite, savo gyvenimą vėl padalino dviem šakom: profesine ir visuomenine.

Profesijoje jam rūpėjo ne tik duoną uždirbti, bet ir daryti pažangos pačiame technologijos moksle. Buvo noras tęsti mokslinius ieškojimus, kuriuos buvo pradėjęs Lietuvoje cemento srityje. Prisimindamas tuos praeities laikus, Damušis su šiluma kalba apie savo buvusį profesorių, gaivinusį jam ieškojimo ir tuo ieškojimu visuomenei tarnavimo norus:

„Cementas buvo mano diplominio darbo ir laboratorinių tyrinėjimų objektas daktaro laipsniui gauti. Entuziazmą tai pramonei realizuoti paveldėjau iš šviesaus atminimo profesoriaus Prano Jodelės, kuris buvo pirmasis cemento pradininkas Lietuvoje. Jo vadovybėje dirbdamas Energijos komitete Lietuvos Žemės turtam tirti sekcijoje, su eile bendradarbių ir grupe studentų per keturias vasaras ištyrėme beveik visas kalkines padermes Lietuvoje.

„Skirsnemunėje buvo pradėtas statyti moderniškas cemento fabrikas. Ten, prie Nemuno, ypatingai Molinės kaimo laukuose, buvo rasti dideli kreidos klodai. Mašinos ir krosnys buvo užsakytos čekų Škodos įmonėse. Pamatai jau buvo išlieti, dalis mašinų ir konstrukcijų buvo atgabenta, bet karas statybą sutrukdė.

„1939—40 metais buvo ištirti kalkiniai cechšteino klodai Menčių — Vegėrių — Karpėnų kaimų laukuose Akmenės

srityje. Tam darbui vykdyti geležinkelių dirbtuvėse pasigaminome 15 gręžimo įrankių komplektų 20 metrų gilumo gręžiniams ir įsigijome vieną 100 metrų gilumo gręžimo mašiną. Su grupe studentų technikų ir su vietiniais talkininkais ištyrėme apie 1000 hektarų kalkinio akmens klodų. Įrengtoje lauko cheminėje laboratorijoje išaiškinome tinkamo cementui kalkinio akmens reljefą. Ten rasta pakankamai medžiagos kitam cemento fabrikui. Kiekio ir kokybės atžvilgiu tai buvo pagrindinės Lietuvos kalkinės atsargos.

„Prieš dešimtmetį ten buvo pastatytas fabrikas ir „vyresniojo brolio" įjungtas į visasąjunginį Sovietų Rusijos ūkį.

„Pirmuoju cemento fabriku Lietuvoje tenka laikyti profesoriaus Prano Jodelės įkurtą įmonę su šachtine krosnimi ir rutuliniu malūnu Pamerkyje. Dar prieš Pirmąjį didįjį karą jis, būdamas Kievo politechnikos profesoriumi, vasaros atostogų metu ištyrė kreidos klodus, išbandė juos laboratorijoje, 1913 m. įkūrė įmonę ir pradėjo gaminti cementą. Profesorių mobilizavus kariuomenėn, gamyba sustojo.

„Vilniaus kraštą atgavus, vykau su profesorium į tas sritis. Susirinkę dzūkai, seni profesoriaus bendradarbiai, džiugiomis akimis lydėjo asmenį, kuris tiek gyvumo buvo įnešęs į jų apylinkę...Mano vaizduotėje tas viskas atrodė kaip nuostabiai gražus anų laikų jauno inžinieriaus Prano Jodelės pionieriškas darbas. Gyvendamas svetur, gerai įsikūręs, savo žvilgsnį ir konkretų aktyvumą kreipė į savo kraštą, vedamas idealistinio noro pakelti savo tautos gerbūvį." (*Technikos žodis*, 1968 I).

Žvilgsnį iš anos pionieriškos praeities A. Damušis grąžina į dabartinę savo gyvenamą didžio tempo šalį, kurioje reiškiasi jis su mokslinio tyrinėjimo aistra ir užsispyrimu. Daugelis jo technologinių išradimų buvo užpatentuoti Clevelando... fabriko vardu. Dėl to metęs Clevelandą, rado palankesnes sąlygas Detroite. Po eilės mažesnio masto raši-

nių amerikiečių žurnaluose, šiemet pasirodė specialios literatūros rinkoje jo redaguotas ir daugiausia jo paties prirašytas veikalas *Sealants* — lietuviškai tą vardą jis pavadino „rišuoliais“ — plastinėm medžiagom, kurios užpildo pusės ar vieno colio siūles tarp statybinių konstrukcijų. Jos jungia konstrukcijas ir absorbuoja jų ketvirtadalio ar trečdalio colio judėjimus, susidarančius atmosferinių veiksnių įtakoje.

Tai jau Lietuvoje išauginto technologo indėlis į Amerikos technologinę literatūrą.

Anas darbas buvo atliktas daugiausia laisvalaikiais. Tų pačių laisvalaikių turėjo užtekti ir kitai jo gyvenimo šakai — visuomeninei. A. Damušis buvo išrinktas 1954 LRK federacijos pirmininku, dabar yra L. fronto bičiulių tarybos pirmininkas. Būti pirmininku dar nėra jokis nuopelnas. Nuopelnas yra būti tokiu pirmininku, kuris nesitenkina biurokratiniu esamos padėties palaikymu; kuris reikalauja organizacijos veikime pažangos — konkrečios, realios, tinkamos vykdyti organizacijos siekimam. Tokis pasireiškė A. Damušis, būdamas federacijos priekyje. Tada ir gimė ana didelio masto idėja — organizuoti jaunimo stovyklą. Buvo daug pasipriešinimo, daug įtarinėjimų ir net šmeižtų, bet užsimojimas rizikuoti, detroitiškių ir iš kitur entuziastinga parama viską nugalėjo. Šiandien Dainavos organizavimas dar nebaigtas, bet Dainava jau pažįstama ir pasinaudojama ne tik lietuvių.

Jei reiktų atrinkti, kokius lietuvių jaunimui naudingiausius ir didžiausius darbus Amerikoje lietuviai padarė po karo, tai dėmesys tuojau sustotų prie Dainavos, prie Putnamo, prie Jaunimo centro Chicagoje.

Teiraukimės paties A. Damušio nuomonės dėl tos Dainavos prasmės.

„Mūsų sąlygose svarbu naudoti kiekvieną progą jauną žmogų pasiekti teisinga ir pozityvia mintimi ir sužadinti jame aukštesnių polėkių meilę. Stovyklavietėje dažnai pavyksta to pasiekti.

„Jaunimas Dainavą laiko sava, ir ji tiesiogiai simbolizuoja jiems tėviškę. Jiems Dainava yra daugiau negu paprasta vasarvietė pramogoms ar laisvalaikiams praleisti. Šiuo metu sunku įsivaizduoti, kaip mes be jos galėtume apsieiti.

„Esame neeiliniuose sūkuriuose. Dažnai mes jaučiamės, kaip džiunglėse, kur jaunimas atakuojamas abejingumu laisvės kovai, viso ko beprasmiškumu, narkotiniais chemikalais. Tokiose sąlygose neužtenka užimti jaunimo laisvalaikius daina ar šokiu. Reikia sužadinti jaunime minties alkį, ir jo mąstymui reikia duoti tinkamos medžiagos. Tai ir yra Dainavos darbo kryptis.

„Ir iš suaugusių ne visi ir ne visada tą uždavinį supranta. Kai kurie elgiasi lyg mūsų, kaip pavergtos tautos išeivių, kelionė po pasaulį būtų nerūpestingas pasivaikščiojimas po gražų vešlų sodą. Tikrumoj gi tai yra greičiau pavojinga kelionė tyrlaukiais, kur pilna plėšrių žvėrių ir kitokių piktybių — be abejo, alegorine prasme. Kad atliktume kaip lietuviai savo uždavinį, turime būti jautrūs savo jaunimo reikalams ir budrūs kovoje už laisvę" (*Technikos žodis*, 1968 I).

A. Damušis prisiverčia rasti laiko profesinei pažangai ir tuo pat metu visuomeninei veiklai, išeidamas iš savo filosofijos: atlikdamas tuos profesinės bei visuomeninės pažangos uždavinius, jautiesi augąs pats savyje.

Jis atmeta filosofavimą tų, kurie sako: dabar įsikursiu, o paskui veiksiu...

Atmeta ir nekritišką įsiliejimo į aplinką praktiką, grįstą pragmatine filosofija: „Esu nuomonės, kad pragmatinė dvasia, kuria čia dažnai remiamasi ir kuri per universitetus yra peršama, mums yra visai nepriimtina, nes pavergtųjų išsilaikymas glūdi beatodairinėje aukos dvasioje. Rėmimasis pragmatizmu yra lygus kasimui duobės pačiam sau" (*Technikos žodis*).

Profesinės pažangos ir visuomeninės aukos dvasia yra

būdinga visai Damušio šeimai: J. Damušienė turėjo ryžto baigti Detroite „liberal arts"; sūnus Vytenis ruošia doktoratą iš industrinės psichologijos ir yra universiteto asistentas, Saulius — baigęs fiziką, dirba Los Angeles, Indrė, literatūros studentė, pažįstama iš veiklos jaunime ir iš eilėraščių *Ateityje;* Gintė — prieš ją dar visa ateitis, be abejo, ji nueis bendruoju visos šeimos keliu.

*

Kai antraštėje suminėjom „žmones, kuriuos išaugino nepriklausomoji Lietuva", norėjome pažymėti, kad materialines nepriklausomos Lietuvos gėrybes okupantas pagrobė, bet liko nepagrobiama dvasia tų, kurie išaugo nepriklausomoje Lietuvoje ir kuriems asmens idealą tos Lietuvos auklėtojas ideologas St. Šalkauskis išreiškė „pilnutinio žmogaus" žodžiais.

Jie tebekuria, tebekovoja, o taip pat kitiems tebešviečia ir kitus tebešildo.

PRANAS PADALIS

REZISTENCINĖS GENERACIJOS ŽMOGUS

Išnyksiu kaip dūmas, neblaškomas vėjo,
Ir niekas manęs neminės...

Tais žodžiais Maironis pradėjo minorinės nuotaikos eilėraštį, kuriame išreikšta gyvenimiškoji įtampa tarp Asmens ir Bendruomenės.

Asmens prigimtis linkusi išlikti Bendruomenės gyvenime. Išlikti savais šeimos nariais. Išlikti savais darbais, kurie reikštų Asmens indėlį Bendruomenės gyvenime. Biologine prasme Asmuo išnyks, bet jis išliks sociologine prasme toje Bendruomenėje.

Bendruomenės prigimtis linkusi asmenį priimti, absorbuoti ir net eksploatuoti — išsemti iš jo viską, kas tik galima. Linkusi mokėti jam už tai tam tikra pagarba. Bet kada Asmuo jau yra išsemtas, natūralus Bendruomenės polinkis palikti jį ir dairytis, sakytum, naujos visuomeninės aukos.

Prieš tokią bendruomeninę Asmens eksploataciją ne kartą Asmuo pasišiaušia, atsitveria nuo Bendruomenės devyniais užraktais ir ieško būdų kitaip išlikti — kitaip save

įamžinti: kūryba ar tokiu palikimu, kuris nereikštų jo priklausomybės nuo Bendruomenės.

Galima vadinti tokius asmenis individualistais, savanaudžiais, bet pavadinimas esmės nekeičia. O ta esmė tai įtampa tarp Asmens ir Bendruomenės.

Įtampa gali kartais pavirsti harmonija ir bendradarbiavimu. Tai įvyksta, kai Asmuo atiduoda, ką gali, o Bendruomenė jo indėlį palaiko savo atminime kaip dalį tos statybos, kurią organizuoja jo bendraamžiai ir krauja ant to statybos vainiko, kurį buvo davusi ankstesnė generacija ir ant kurio dės savąjį įnašą ateinanti generacija.

Tai organiškas Asmens ir Bendruomenės santykiavimas. Jis yra aukštesnės bendruomeninės kultūros padaras. Jis yra ženklas, kad Bendruomenė kuria savo istoriją ir ja gyvena. Tokioje Bendruomenėje ir mirusieji gyvena. Gyvena savo darbais.

Organiškos Bendruomenės perspektyvoje teisus buvo Maironis, žiūrėdamas į Asmens likimą. Teisus, kai apie garbę, kuria mokėjo Bendruomenė Asmeniui, taria kaip apie nupigusią, popierinę vertybę: „Ir kas ta garbė, giesmėmis apdainuota / Šešėlis, kurs bėga greta. / Išnyksta žmogus, ir sapnuota, svajota / Išblykšta kaip ryto rasa“.

Asmeniui iš amžinybės jau nebesvarbi ta garbė, siejusi jį su Bendruomene. O tačiau Asmens atminimas Bendruomenei svarbus, nes jis yra tam tikra jėga — dvasinė, moralinė, idėjinė jėga, palaikanti Bendruomenės egzistencijos ir savęs pareiškimo valią. Miręs biologiškai, Asmuo tebeveikia sociologiškai.

Tokioje organiškų tarp Asmens ir Bendruomenės santykių šviesoje tenka sustoti prie Prano Padalio, iškeliavusio iš gyvųjų pasaulio 1971 balandžio 5.

Jam nebesvarbu, kiek ir kaip mes jį prisimenam, bet mum svarbu prisiminti, kokis buvo jo indėlis savai epochai, kokiom originaliom spalvom jis buvo sušvitėjęs ir praturtinęs

savo generacijos veidą; kas žymėjo, kad jis iš tikrųjų Bendruomenėje gyveno.

Prisiminti apie Praną Padalį tenka tiem, kuriuos jis aplenkė kelyje į amžinybę ir kurie, tarsi, uždelsė iškeliauti tik tam, kad būtų, kas liudija apie iškeliavusius.

IŠ PERSPEKTYVOS: SAVOS GENERACIJOS FONE

Per trejus metus nuo ano balandžio, kada palikom Praną Detroito kapų lygumos ramybėje, nutekėjo daug triukšmo, kurio sukeltos dulkės užkloja praeities takus. Dulkes mintimis nužėręs ir susimąstymo skatinamas, mėgini žiūrėti į Praną kaip į vieną iš tos generacijos, kuri išaugo nepriklausomos Lietuvos valstybėje.

Buvo vyresnių ir jaunesnių toje generacijoje. Bet teisingiau yra matuoti juos ne tiek amžium, kiek dvasia. Vieni buvo konservatyvesnės dvasios, telkdami savyje vertybes, kurias buvo davusi generacija, kūrusi pat pradžioje nepriklausomą Lietuvą. Kiti buvo dinamiškesnės dvasios, ieškodami naujų vertybių, kurios galėtų papildyti ar pakeisti pagal naujo pakitusio laiko reikalavimus paveldėtas ankstesnės generacijos vertybes.

Iš čia ir kilo tas generacijų dvasinis ir veiklos skirtumas.

Su antru Lietuvos valstybės laikotarpiu, kada vietoje demokratinės krypties valstybiniam gyvenimui duota autoritetinė kryptis, gyvenime labiau ėmė prasiveržti ta antroji naujosios generacijos grupė, kurioje visų nusiteikimai buvo betgi bendri:

1. Nesvyruojantis pasitikėjimas tauta ir savo role jos likimui, neužmerkiant akių prieš esamus trūkumus.

2. Palinkimas į Vakarus, labiausiai į juose besiskleidžiančią naujais pavidalais krikščionišką kultūrą, socialinio bei valstybinio gyvenimo naujas sampratas. Iš čia savaime tos generacijos opozicija iš rytų einančiai komunistinei srovei.

3. Pastangos suderinti savyje profesinę pažangą su idealistiniu tarnavimu visuomeninei pažangai pagreitintu tempu. Biurokratinė rutina ir skendėjimas joje buvo šiai generacijai svetimi.

4. Jungė juos dar viena žymė — asmeninis solidarumas, kilęs iš dažnų susitikimų, išsikalbėjimų, pažiūrų bei akcijos suderinimo. Iš čia tam tikras planingumas, sistema.

Tai buvo intelektualinis avangardas, savo pagrindinėm sampratom ir idealistinėm nuotaikom atsirėmęs į ankstesnės generacijos patį įtakingiausiąjį — į prof. Stasio Šalkauskio ideologiją bei asmenybę.

Jei šis intelektualinis avangardas prof. J. Ereto buvo pavadintas *XX Amžiaus* generacija, tai vardas nebūtų tikslus, juo supratus tik tuos, kurie buvo susitelkę apie to vardo dienraštį (1936). Bet vardas tikslus, juo žymint to XX amžiaus problemas, į kurias atsakymo ieškojo to amžiaus generacija. Ieškojo visame valstybinio gyvenimo plote.

Iš tikrųjų to avangardo nariai kiekvienas buvo individualus, pasirinkdamas savo veiklos sritį. Vienų vaidmuo buvo jaučiamas jaunimo (pavasarininkų, ateitininkų, skautų) veikloje. Kiti rodė iniciatyvos organizuoti beaugančią ir labiausiai apleistą darbininkų masę. Linkusieji į politinę veiklą turėjo mažiausiai praktinių galimybių, bet jų asmeniniai ryšiai su kitaip galvojančių grupių žmonėm ir net vyriausybės asmenim kūrė vieni kitais pasitikėjimo ir solidarumo, taigi ir tolerancijos atmosferą. Dar kiti reiškėsi grožine kūryba ir tos rūšies kūrėjų organizacinio sąjūdžio organizavimu. Pagaliau

ir šios generacijos kunigai ėmė tiesti naujus pastoracijos kelius.

Visur buvo jausti šios generacijos įtaka, ypačiai spaudoje, sudarančioje opiniją, išskyrus vieną mažiausiai jų paliestą sritį — ekonominę.

Būdinga, kad pirmo nepriklausomybės dešimtmečio laikais šios generacijos talentai buvo pasinešę daugiausia į humanistinius mokslus ir humanistines profesijas. Virtę mokytojais, pasklidę po visą Lietuvą vidurinėse mokyklose, jie atliko pedagoginėje dirvoje didžiausią vaidmenį tautai kultūrinti, ruošdami kadrus tautinei kultūrai prisiimti ir stiprinti. (Tą vaidmenį jie pratęsė iš dalies ir atsidūrę išeivijoje, pirmieji organizuodami šeštadienines mokyklas).

Prie humanistinių mokslų priskirtina ir teisė. Teisininkų studentų buvo itin gausu. Universitetas ir valstybinis aparatas buvo taip sutvarkyti, kad akademinis darbas ėjo vakarais, o valdinių įstaigų darbas rytais — nuo 8 val. iki 14. Buvo turbūt vienintelė valstybė, kur valdinė tarnyba buvo suredukuota į 6 valandas. Bet tai davė galimybę tarnautojam baigti aukštuosius mokslus. Didžioji jų dalis nuėjo į valstybinį aparatą. Bet buvo ir tokių, kurie nuėjo į privatinę praktiką ir įsijungė į visuomeninį darbą, likdami ištikimi šios generacijos idealistiniam visuomeniškumui.

Artėjant į antrą nepriklausomos valstybės dešimtmetį, pastebimas gausesnis veržimasis į tiksliuosius mokslus. Pradžioje eilė tokius mokslus ėjo užsieniuose. Paskiau pagausėjo pačioje Lietuvoje veržimasis ne tik į mediciną, bet į chemiją, technologiją, inžineriją, ekonomiką. Būdinga, kad ir šie tiksliųjų mokslų atstovai išsilaikė tos pačios dvasios kaip ir studijavusieji humanistiką — jungti savo ruošimąsi profesijai su aktyviu visuomeniniu veikimu.

Labiausiai žymėtina, kad šiai pastarajai generacijos daliai, šiem antrame dešimtmečio gale pasireiškusiem žmonėm tiksliųjų mokslų specialistam, sakytum, jauniausiai gene-

racijos šakai, teko atlikti tą istorinį vaidmenį, kuris labiausiai reikalauja jaunos drąsos, rizikos, tikslaus apskaitymo — jie davė pradžią vienoje ir antroje okupacijoje tam sąjūdžiui, kuris vadinamas rezistencija, kuris surengė 1941 sukilimą, vadovavo po jo ėjusiom rezistencijos bangom ir kuris tebetrunka ligšiol.

Tai rezistencijos generacija tiesiogine prasme.

Asmeninis tos visos nepriklausomos Lietuvos pradžioje išaugusios generacijos likimas panašus kaip ir prieš ją buvusios generacijos, kūrusios nepriklausomą Lietuvą. Labiausiai pasireiškę pirmo dešimtmečio išauginti asmens buvo sunaikinti sovietinės, kiti nacinės mašinos. Tik dalis jų atsidūrė Vakaruose.

Atsidūrusių Vakaruose asmenų likimas nevienodas. Vieni negalėjo atsiplėšti nuo Europos dėl savo specifinio europinio veido. Tokių mažuma. Kiti, atsikėlę į Naujojo Pasaulio kontinentą, šalia duoninio darbo, kuris juos intelektualiai degradavo, liko išimtinai lietuviškos išeivijos tarnyboje ir čia suvaidino milžinišką vaidmenį lietuvybei išlaikyti, organizuodami šeštadienines mokyklas, kurdami bendruomenes, reikšdamiesi meniniais bei moksliniais darbais. Jų indėlis yra didelė jų dovana tautos vertybių aruodui.

Kiti tvirtai atsistojo naujoje žemėje amerikinėje tarnyboje kaip profesionalai: gydytojai, inžinieriai, chemikai, matematikai. Dalis nuskendo savo profesijoje. Bet žymi dalis, ypačiai medikų, inžinierių, ragavusių rezistencinės veiklos Lietuvoje, pratęsė ją ir šioje žemėje, tapdami rezistencijos dvasios palikuonim.

Jų pavardžių minėjimas nuvestų mus nuo tiesioginio šio rašinio tikslo — dr. Padalio. Bet kiekvienas gerai gali prisiminti tas pavardes, kurios šioje žemėje reiškiasi rezistencine dvasia.

O kai dėl Padalio vietos šioje žemėje ir šioje generacijoje tai suminėti jo gyvenimo ir veiklos faktai pakankamai

rodo, kad jis yra šios rezistencinės generacijos žmogus — jis priklauso prie tų tiksliųjų mokslų kartos, kuri ėmė reikštis nepriklausomos Lietuvos pabaigoje, buvo aktyvus istorinio rezistencinio akto dalininkas, sugebėjo atsistoti tvirtai naujoje dirvoje savo profesija ir iš čia skleisti Lietuvos rezistencijos dvasią.

Skleisti tol, kol fizinės jėgos leido.

Užverčiam lapą apie realią dabartį su nuostaba: kiek ten buvo potencialių jėgų naujai Lietuvai, nors tai buvo dar tik pirmos generacijos, Lietuvoje brendusios, jėgos!

Kokiais vaisiais tos jėgos būtų pasireiškę nepriklausomoje Lietuvoje, jei tos jėgos nebūtų buvę sunaikintos, išblaškytos, o likusiom tėvynėje uždėti pančiai, nors tikroji jėga galėjo pasireikšti jau tik su antrąja generacija, augusia pirmosios intelektualinėje ir kūrybinėje atmosferoje...

...Pokalbyje su dr. Kazicku, giliau analizuojančiu padėtį ir pramatančiu galimybes, sustojome vėl prie dr. Prano Padalio: kokioje dirvoje jis ateityje būtų galėjęs stipriausiai pasireikšti?

Dr. Kazickas samprotavo:

> Taip, sutinku: Pranas buvo ekonomistas, bet ne prekių, o idėjų skleidėjas. Aš, pavyzdžiui, galvoju, kad Pranas visu savo charakteriu normaliose sąlygose būtų buvęs geras diplomatas; būtų galėjęs būti ambasadorius; užsienių reikalų viceministeris ar ministeris. Ten jis būtų efektyvesnis nei universitete. Būtų buvęs kaip efektyvus biurokratas, įstaigos valdytojas, idėjų įtaigautojas, mažiau kaip įstaigos organizatorius, kuriam reikalingas tam tikras kietumas...

Bet tai svajojama galimybė. O realioji dabartis — nėra Prano Padalio. Nėra eilės kitų tos generacijos asmenų. Jų atminimą užžarsto laikas dulkėm.

Tik jų darbų liudininkai laikinai dulkes pražarsto, kad jie

atgytų gyvųjų tarpe savo darbais. Atgytų bent trumpam laikui. O toliau — žinia — ir kiti trauksis vienas po kito, nepaisydami metų eilės.

Trauksis tos generacijos, tos rezistencinės generacijos, asmenys. Bet yra viltis, kad jie bus palikę ar pažadinę gyvą kitiem rezistencinę dvasią. Tokią dvasią, kuri asmenį darytų asmenybe, pranašesne už aplinkos asmenis, tesirūpinusios savo „aš"; kuri Lietuvai paliktų indėlį; kuri prisidėtų prie šviesos, taurumo ir gyvenamajam kraštui.

Tokia patikima istorijos raida. Ir mūsų išeivių istorijos.

Objektyviai ir atitrauktai nuo konkrečių asmenų tą istorijos dinamiką reflektuodamas, pripažįsti jos optimistine kryptį — nors ir per aspera.

Subjektyviai pergyvendamas konkrečių sau artimų asmenų netekimą vienas po kito, negali išvengti graudulio ir pasijunti, lyg tau ir man būtų skirti anie A. Jasmanto poezijos žodžiai:

Šią naktį krito daugel lapų,
Ir nuoga bus dabar klevuos.
Tarnai ateis, lapus sušluos,
Ir aukso kauburėliai —
Kapas vis prie kapo
Ant tavo kelio sužėruos.

Jie krito taip... visai be vėjo,
Lyg jiem tyla būt buvus per sunki.
O tu čia vis dar užtrunki
Ir rūpestingai žarstinėji
Vis kapą taip prie kapo
Iš tų mirties auksinių lapų.

JUOZAS GIRNIUS

ŽMOGUS, SUPRATĘS LAIKO TĖKMĘ

Tumas Vaižgantas palygino veikėjus su telegrafo stulpais, kurių vielomis eina idėjos.

Tokis palyginimas tereiškia vieną asmens funkciją visuomenėje — pasyvią funkciją. Žmogus betgi nėra tik idėjų nešėjas, skleidėjas, perdavėjas. Žmogus yra idėjų kūrėjas. Tai aktyvioji asmens funkcija visuomenėje.

Minėdami gimimo ar mirimo sukaktis, nesiribojame tik pasyviąja funkcija. Nesitenkiname asmenine jo kronika — kas jam nutiko nuo gimimo dienos, dėl kurios jis nei atsakingas, nei nuopelnų neturi. Kreipiamės labiau į jo aktyviąją funkciją — ką jis atnešė visuomenei, kokiom idėjom ir kokiais darbais įsijungė į visuomenės gyvenimo srovę.

Šio pobūvio rengėjų pavestas, mėginsiu įsižiūrėti į dr. Juozo Girniaus funkciją visuomenėje — į jo rolę lietuviškojo gyvenimo srovėje.

Dr. J. Girniaus sąmoningąjį gyvenimą tenka laužti į dvi beveik lygaus ilgumo dalis. Pusė to sąmoningo gyvenimo nutekėjo Lietuvoje; antroji — jau ne Lietuvoje.

Lietuvoje ruošėsi gyvenimui. Iš Utenos gimnazijos atvyko į Kauno universitetą 1932. Čia filosofiją baigęs, išvyko

1936—38 toliau filosofijos mokslų gilinti Louvaine, Friburge, Sorbonoje. Grįžęs atliko pilietinę prievolę — karinę tarnybą. Bolševikams atėjus, suspėjo būti paleistas iš kariuomenės. Reikštis moksline ir organizacine veikla Lietuvoje tik pradėjo. Pradėjo paskutiniais keleriais metais filosofiniais straipsniais nuo 1938 *Židinyje, Logos'e.* Pradėjo reikštis akademine veikla jau vokiečių okupacijos metais — pakviestas į Kauno universitetą dėstyti filosofijos bei pagalbinių mokslų. Nuo tada ėmė reikštis jo įtaka jaunosios generacijos mentalitetui augti. Bet tai buvo trumpas laikas.

Antra jo gyvenimo dalis jau tenka tremties metam. Tremties metais jo mokslinis subrendimas buvo atbaigtas ne J. A. Valstybių universitetuose; daktaro laipsniui jis baigė savo studijas 1951 Montrealio universitete, kur mokslinė dvasia yra artimesnė jo pažįstamam Louvainui, Friburgui, Paryžiui.

Kokia tų primintų faktų išvada dr. Juozo Girniaus funkcijai visuomenėje? Išvada ta, kad jis priklauso lietuvių intelektualų generacijai, išaugusiai jau Lietuvos paskutiniaisiais metais ir išsiskleidusi visu pilnumu tremtyje.

Išsiskleidė dr. J. Girniaus veikla ir rolė čia tiek, kad jis šiuo metu priklauso prie tremties intelektualinį gyvenimą labiausiai dominuojančių asmenybių. Jis visur pageidaujamas paskaitininkas. Jo knygos virsta lietuvišku mastu bestselleriais. Jis vieno laikotarpio literatų sąjūdžio idėjinis autoritetas. Jis Bendruomenės taryboje. Jis Ateitininkų federacijos prieky. Jis pagaliau prieky vienintelio tos rūšies žurnalo — *Aidų.*

Žodžiu, dr. J. Girnius atsistojo šio meto kultūrinio gyvenimo prieky. Atsistojo ne tik dėl to, kad jis yra kūrybiniu nusiteikimu pačiame amžiaus pajėgume. Prieky dar labiau dėl to, kad jis yra tarpinis asmuo tarp dviejų skirtingų generacijų — išaugusios nepriklausomoje Lietuvoje ir išaugusios čia, tremtyje.

Jis nesutapo su ankstesniąja generacija, kūrusia nepriklausomos Lietuvos gyvenimą. Bet nuo jos ir nenutrūko. Tą Lietuvą kūrusi generacija žiūri į jį ne kaip atsilikėlį, bet kaip į tradicijų tęsėją ir jų apvaisintoją naujais minties žiedais. Anos generacijos vienu iš įžymiųjų intelektualinių atstovų yra pernai miręs prof. Pranas Kuraitis. Jis, prieš mirdamas, kalbėjo apie savo mokinį, dr. J. Girnių, su didele šiluma kaip apie didelio pajėgumo filosofą, įžvalgiai pasekantį moderniąsias filosofines mintis. Kuraitis, senasis aristotelinės tomistinės, arba neoscholastinės filosofijos atstovas, nejautė jokio idėjinio konflikto su Juozu Girnium, naujo egzistencinio filosofavimo atstovu.

Dr. J. Girnius nesutapo nė su naująja tremty išaugusia generacija, mokslus baigusia čia, intelektualiai subrendusia ar bręstančia čia. Tačiau su ja ryšį turi dar gyvesnį nei su senąja. Jis tebėra jai autoritetas filosofiniais, pasaulėžiūriniais klausimais. Autoritetas tiek katalikiško galvojimo jaunimui, tiek vadinamo liberalinio galvojimo. Autoritetas rašytojam ir apskritai filosofuojantiem intelelektualam.

Šį dr. J. Girniaus ryšį labiau su jaunąja karta pažymėjus, kyla klausimas: kuo jis pataikė imponuoti šio tremties amžiaus žmogui, labiausiai jaunam?

Dr. Juozas Girnius pataikė suprasti tekamo amžiaus srovę. Suprasti jos idėjinius rūpesčius. Ne tik suprasti, bet juos prisiimti, į juos įsijungti. Pataikė suprasti bei prisiimti ir šio amžiaus formas ir jomis reikštis. Sakytum sugebėjo rūpintis šio amžiaus rūpesčiais ir kalbėti šio amžiaus kalba.

Būtų rizikingos pastangos minučių eigoje išreikšti šio amžiaus rūpesčių bei formų visumą. Bet norint kalbėti konkrečiau, tebus pora pavyzdžių. Būdingas šiam amžiui tiesos pažinimo, tiesos ieškojimo alkis. Milžiniški šuoliai technologijoje nepajėgė nustelbti ir šio tiesos ieškojimo, filosofavimo. Ne filosofija kaip kažkas atbaigta, kaip filosofinių surastų tiesų visuma, šių laikų žmogų vilioja, bet indivi-

dualus, asmeninis tiesos ieškojimas, filosofavimas. Jei filosofijos pažinimas yra labiau pasyvus aktas, tai filosofavimas yra aktyvus aktas, yra tam tikra intelektualinė kūryba, reikalaujanti intelektualinės jėgos. Dr. J. Girnius yra šiam amžiui leistas tokis talentas — įžvalgios logikos, įtaigingų argumentų bei formulavimų, kurie ne tik įtikintų, bet pagautų visą asmenybę klausytojo, gyvenančio propagandos amžiuje.

Man pažįstamoje šio meto lietuviškoje visuomenėje dr. J. Girniaus filosofavimo formos, sakyčiau, madingumu, filosofinių rūpesčių pažinimu ir jų sprendimo kompetentingumu konkurentų neturi.

Tai vienas šio amžiaus ženklas ir sykiu dr. J. Girniaus ženklas.

Tarp metodų į tiesą, o dar labiau į susipratimą, žymėtinas šiam amžiui yra dialogas. Tai išsikalbėjimas, šiandien virtęs beveik mada, gavęs magiškos prasmės, lyg anas stebuklingasis akmenėlis žmonių ir tautų santykiavimo karpom nudeginti. Tai priklauso prie šio amžiaus drabužio, į kurį, jei reikia, įsivelka ir dr. J. Girnius.

Tai ne viskas.

Dr. J. Girnius įsijungia, kaip minėta, ir į šio amžiaus filosofavimo turinį — į rūpesčius, problemas. Jei filosofinėse mintyse apskritai sukasi trys objektai — būtis, Dievas ir žmogus, — tai dabartinio filosofavimo rūpesčiuose labiausiai stovi žmogus — žmogaus likimas, jo kančia, mirtis ir viso to prasmė. Žmogų, etines vertybes, kurios yra susijusios su žmogaus egzistencija, dr. J. Girnius pavertė savo minčių ir savo intelektualinių kovų objektu.

Laisvė, humaniškumas, tolerancija yra šio amžiaus didžiausi ir populiariausi siekimai kalbant apie žmogų. Ir dr. Girniui tie idealai, etinės vertybės, yra savi. Ir jis reiškiasi kaip laisvės, liberalizmo gynėjas. Ir jam tolerancija yra pagrindas bei norma žmonių tarpusavio santykiam. Ir jam huma-

niškumo pasireiškimas yra gyvenimo ir kūrybos siekimas. Tais idealais jis ir gyvena, rašo, kalba, įsijungdamas į šio amžiaus pakilesnių žmonių rūpesčius.

Šie pavyzdžiai įgalintų sakyti, kad dr. J. Girnius virto Vaižganto minėtu šio amžiaus idėjų, rūpesčių, formų „stulpu". Bet jis nėra tik telegrafo stulpo rolėje.

Atvirai sutikdamas gyvenimo keliamus rūpesčius bei idėjas; atvirai sutikdamas žmogiškųjų santykių faktus, jis betgi stovi prieš juos su sava individualybe, savom vertybių kategorijom, pagal kurias jis tuos gyvenimo rūpesčius vertina ir ieško jiem sprendimo. „Atvirybė gyvenimui ir ištikimybė principam" — tie jo žodžiai reiškia dvejopas plotmes — faktinę, kurioje gyvenimas yra, ir idealinę, į kurią žmogaus gyvenimas turi būti pakeltas. Gyvenimo tikrovei kartais atsistoja opozicijoje, ją demaskuodamas, kartais įtaigaudamas tos tikrovės tekėjimui naują linkmę.

Tai jau aktyvus tikrovės apvaldymas, tikrovės vadovavimas. Vadovavimas pagal — jo žodžiu sakant, — principus, tuos laisvės, humaniškumo, tolerancijos idealus. Apie juos kalba daugumoje savo raštų, paskaitų, svarstydamas iš tos ar kitos pusės žmogaus egzistenciją. Tuos idealus kelia, gilina, aiškina. O aiškinti reikia. Reikia, nes nieko nėra būdingesnio šiam amžiui kaip tuos populiariuosius žmonių siekimus klastoti, falsifikuoti. Kalbėti tuos pačius vardus, bet duoti jiem visai priešingą turinį. Į žodžius, kurie reiškia žmogaus siekiamo gyvenimo plotmę, dedama jo faktinio gyvenimo plotmė ir jau sankcionuojama kaip patenkinanti žmogaus reikalavimus.

Dr. J. Girniaus daugumas veikalų iš esmės plėšia kaukes nuo šių surogatų ir grąžina žodžiam jų pirmykščią tikrąją aukštesniojo gyvenimo prasmę. Iliustruojant šį teigimą pavyzdžiais, labiausiai tektų sustoti prie laisvės idealo. Apie laisvę dabar daugiausia kalbama. Ne tik politinės laisvės prasme. Ir asmens moralinės laisvės prasme. Dr. J. Girniaus

veikalas *Laisvė ir būtis* (1953) yra šios laisvės prasmės atskleidimas. Net jo straipsnis apie laisvę enciklopedijoje virsta apologija laisvės, kaip labiausiai išsakančios žmogaus esmę:

„Laisvė yra tai, kas žmogų padaro žmogumi, jį išskiria iš kitų būtybių".

„Laisvė yra ne savivalės pateisinimas, o atsakomybės reikalavimas".

Laisvės G. neatsieja nuo apsisprendimo, atsakomybės. Ryškindamas laisvės sąvokoje apsisprendimą ir asmeninę atsakomybę, dr. Girnius demaskuoja laisvės supratimą, kaip savivalę, populiariai išreiškiamą žodžiais: ką noriu, tą darau, ką noriu, tą sakau.

Ryškindamas apsisprendimą ir atsakomybę, jis demaskuoja determinizmą, kuris siekia išvengti asmeninės atsakomybės populiariu pasiteisinimu, kad asmens veiksmus nulemianti aplinka.

Ryškindamas apsisprendimą ir atsakomybę, demaskuoja asmens atsisakymą nuo pastangų, nuo aukos: demaskuoja tekėjimą pasroviui, kurį autorius kvalifikuoja kaip atsisakymą nuo laisvės: „Laisvam galima būti ne automatiškai, bet tik savo paties pastanga".

Laisvės atsisako tie, „kurie patys savo laisvę išblėsina, sustingdami papročiuose, nekritiškai suklupdami prieš autoritetus, atsakomybę pakeisdami paklusnybe, iš dvasinio tingumo savo pažiūromis laikydami tai, kas tėra kitų (prenumeruojamo laikraščio, vad. „laiko mados" ir pan.) propaguojami dalykai. Nėra laisvės be mąstymo, ir todėl negali būti laisvu vadinamas tas, kuris paveda kam nors kitam už save mąstyti, kas aklai pasiduoda aplinkai" (citata iš *Liet. enciklopedijos*).

Šalia laisvės turbūt nėra kitos vertybės, kuri mūsų amžiuje būtų taip kartojama kaip humanizmas, žmoniškumas. Žmoniškumas paverčiamas elgesio, kūrybos siekimu bei norma. Visa gera, kas sutinka su žmogaus prigimtimi.

Tokiu principu ypačiai linkstama pateisinti žmoguje gamtą, apeinant tylom, kad žmogus yra ne tik gamta, bet ir dvasia. Per daug jau aiškus yra šis žmogiškumo surogatas, kad jį dar reiktų demaskuoti toliau...

Bet dar daug aukštesnė ir rafinuotesnė mūsų laikais ir gal dėl to pavojingesnė kita humaniškumo, žmoniškumo iškraipa. Būtent, populiarioje propagandoje prieš nacionalizmą yra sukurtas universalizmo idealas. Populiariai jis išreiškiamas žodžiais: man rūpi ne lietuvis, prancūzas, lenkas; man rūpi pirmiausia žmogus; man rūpi pirmiausia ne Lietuvos ar kito krašto laisvė, bet žmogaus laisvė, kur jis bebūtų. Atsakymas į šią rafinuotą iškraipą yra dr. J. Girniaus knyga *Tauta ir tautinė ištikimybė* (1961). Ji atitiesia humanizmo idealą, nurodydama, kad kelias į universalizmą ir pasireiškimą kūrybiniais indėliais jame eina per tautą, ir tik per tautą. Šuolio nuo individualizmo į universalizmą nėra. Tik per savo tautą.

Pagaliau, jei humanizmas ir laisvė drauge veda į individualizmą, į asmens autonomiją, atsipalaidavimą nuo visuomenės ir Dievo, tai dr. J. Girniaus paskutinis veikalas *Žmogus be Dievo* turi netiesiogiai įspėjamos prasmės. Veikalas duoda autonomiškų religijos atžvilgiu protų enciklopedinę apžvalgą, duoda jų minčių kritinę analizę. Skaitytojui, jei jis yra „žmogus be Dievo", veikalas yra paskata ir savas mintis kritiškai pervertinti, ar jos tikrai yra logiškos bei psichologiškai nuoseklios, ar populiarusis šiame krašte agnosticizmas patenkina žmogaus protą bei siekimus; skaitytojui „su Dievu" jis yra paskata pasistengti teisingai ir lojaliai suprasti aną „žmogų be Dievo".

Tenka susilaikyti toliau nuo pavyzdžių, kurie rodytų, kaip dr. J. Girnius veikalų mintys yra išplaukusios iš gyvenamo amžiaus rūpesčių, kurie paliečia daugiausia čia augantį jaunimą. Belieka tik išvada:

— jei laisvės, humanizmo, tolerancijos idealai degra-

duojami į kasdienybės sankcionavimą, tai dr. J. Girnius jiems grąžina idealo aureolę ir prasmę;

— jei idealų iškraipomis siekiama sankcionuoti gamtinį, biologinį žmogų, tai dr. J. Girniaus filosofavimo šviesa suteikia ir gaivina žmogaus dvasinį augimą;

— jei idealų iškraipomis įpilietinamas kaimenės žmogus, tai dr. J. Girnius grąžina asmenybę su herojiniu pasipriešinimu aplinkai.

Dr. J. Girniaus filosofiniai svarstymai yra apologija žmogui. Yra švyturys žmogaus kelyje į asmens didybę, kūrybinį pasireiškimą, per dramatišką apsisprendimą bei pasirinkimą atskirais momentais, bet ir per vidaus pasitenkinimą, kad atliko tai, ką jis jautėsi turįs atlikti.

Dr. J. Girnius yra nusileidęs į savo amžiaus gyvenimo srovę ir savo veikimu kartais desperatiškai, dažniau herojiškai mėgina srovei vadovauti, įspėdamas nuo povandeninių uolų, rodydamas švyturius.

Vadovavimo rolėje jis nėra nusileidęs į „žmoniją", „universalizmą". Jis yra lietuvių tautinės grupės rūpesčiuose, labiausiai tos jaunesniosios generacijos.

Šį pasirinkimą eiti ne į „plačiuosius vandenis", ne į amerikinę kolegijų atmosferą, bet plaukyti lietuviškoje srovėje jis netiesiogiai pats paaiškina, kalbėdamas apie prof. Stasio Šalkauskio kelią:

Kartotini žodžiai, kuriais dr. J. Girnius vertina Šalkauskio ir Maironio pasirinkimą tarnauti pirmiausia savo tautai:

„Savo versmių vanduo gaivesnis už svetimų šalių vyną, savajai tautai laimėtoji šviesa brangesnė už pasaulinio vardo garsą. Tebūnie pirmuoju rūpesčiu, kad kūrybinė šviesa neišblėstų mumyse, besistengiant ja svetimuosius nušviesti. Ne pasaulinė istorija ir ne visuotinė kultūra išlaikys mūsų tautą gyvą, o tik mūsų pačių tautinė kultūra".

Tais žodžiais tebus baigtas apibūdinti ir paties dr. J. Gir-

niaus pasirinktas gyvenimo kelias — jo rolė lietuvių gyvenimo srovėje. Mano žodžiuose trūko žmoniškosios intymiosios pusės — psichologinių pergyvenimų asmens, stovinčio visuomeninėje tarnyboje... O kiek esti nervingo virpėjimo, kada tenka rodytis estradoje visuomenės kritiko, mokytojo, kurstytojo, pranašo, ramintojo rolėje.

Kiek dienų ir naktų mintys neturėjo ramybės prieš tai, degdamos klausimu: ar pasirodęs prieš žmones duosi jiem ką naujo?

Kiek graužimosi po to: ar buvai teisingas, rodydamas negerovei rūstybę; ar rūstybė nebuvo perdėta?

Tai vis sudaro tą veikimo pusę, kuri yra nuskandinta veikėjo pergyvenimuose, kaip laivo dalis vandenyse.

Iš gyvenimo paraštės stebėdamas, matau, kad dr. J. G. nėra laisvas nuo tokio jautrumo. Tai neišvengiami veikėjo palydovai. Žinau, kad ir šiandien jam nėra malonu būti „pozuotoju", būti modeliu „skulptoriam", kurie jam paminklą tašo. Užtat su draugiška pagarba seku, kaip jis herojiškai tebesaugoja ir tebeskelbia žmogaus ir jo kūrybos idealą lietuviškoje visuomenėje. Pagarba priklauso ir poniai Onai, kurią drįsčiau pavadinti Mortos vardu dr. Girniaus šeimos gyvenime.

Kai Pijaus XII žodžiu, dabar taip išplitęs „teisiųjų pavargimas", tai tokis gausus būrys, susirinkęs dr. J. Girnių pagerbti, ypač gausus jaunimas man vaidenas kaip „kietasis branduolys", nors ir pavargusių, bet ištveriančių ir siekiančių pirmyn, iki jiems teks perimti ir iš dr. Juozo Girniaus lietuvių išeivijos vadovavimo estafetę.

JULIJONAS BŪTĖNAS

ŽURNALISTAS IR REZISTENTAS

Būtėnas, Julijonas (g. 1915.III Dovydų k., Joniškėlio vls., Biržų aps. — 1951.V Lietuvoj) žurnalistas ir rezistencijos kovotojas. Linkuvos gimn. baigė 1933, VDU studijavo teisę, taip pat baigė karo mokyklą kaip artilerijos atsargos ltn. Nuo 1934 aktyviai bendradarbiavo, o paskui buvo redakcijos narys dienrašty *Ryte,* 1936—40 dienrašty *XX Amžiuje* kaip užsienio politikos apžvalgininkas. 1940.VIII perėjo per sieną į Vokietiją. Susikūrus Lietuvių aktyvistų frontui Berlyne, buvo jo narys ir nuo to laiko nepersiskyrė su rezistencija, prisiimdamas jos pačias didžiausias pareigas. 1941 grįžęs į Lietuvą, buvo *Į Laisvę,* paskui *Ateities* dienraščio redakcijos narys ir sykiu pogrindinės Lietuvių fronto leidžiamos literatūros bendradarbis. Taip pat dirbo VDU Filosofijos fak. žurnalistikos katedroj jaun. asistentu. 1944 Vietinės rinktinės vado gen. P. Plechavičiaus adjutantas. Sykiu su rinktinės štabu vokiečių buvo suimtas ir išvežtas į Salaspilio koncentracijos stovyklą Latvijoje. Iš ten evakuotas ir atgavęs laisvę nuo 1945 jis buvo Vliko Eltos biuletenio red., rašė laiškus užsienio žurnalistams ir valstybininkams Lietuvos reikalais, vertė Vliko memorandumus ir kitą Lietuvos propagandos darbą atliko iki 1949. Tuo pačiu metu jis uoliai dalyvavo

Tėviškės žiburiuose, Mažajame židinyje ir kt. lietuviškoje periodikoje. Mokėdamas rusų, vokiečių, prancūzų, anglų, švedų kalbas ir puikiai valdydamas stilių, jis garsėjo tremtyje kaip vienas iš geriausių politinių žurnalistų. Susidraugavo su J. Lukša- Daumantu, iš Lietuvos į Vakarus atvykusiu partizanų atstovu, pasiryžo ir pats grįžti Lietuvon ir įsijungti laisvės kovon. 1951.IV.19 parašiutu buvo nuleistas į Kazlų Rūdos miškus. Pagal sovietinę spaudą (*Vanagai iš anapus,* 1960) buvęs sovietinių agentų apsuptas slėptuvėj (tarp Lekėčių ir Griškabūdžio) ir ten žuvęs, nurydamas nuodų ampulę, bet nepasidavęs sovietams.

JUOZAS LUKŠA

VIENAS SVARBIAUSIŲ PARTIZANŲ VADŲ

Lukša, Juozas (1921—1951) vienas iš pačių svarbiausių Lietuvos partizanų vadų antros sovietinės okupacijos metu, du kartus pralaužęs geležinę uždangą, žinomas slapyvardžiais Daumantas, Skrajūnas, Skirmantas, Miškinis.

Gimė Juodbūdžio k., Šilavoto vls., Marijampolės aps., ūkininko šeimoje. Gimnaziją baigė Kaune 1940 ir tais pat metais bolševikų buvo įkalintas. Su karo pradžia 1941 išėjęs į laisvę, studijavo Kauno univ. architektūrą, dalyvaudamas pogrindinėje veikloje prieš nacių okupaciją Lietuvių fronto studentų grupėje. Antros bolševikų okupacijos pradžioje pasiliko studijuoti ir toliau turėjo ryšius su pogrindžio veikla. Po 1945 pabaigoje kratų bei suėmimų Suvalkijoje, kai pėdsakai vedė ir į L. ir NKVD padarė kratą jo buvusiame bute, turėjo slapstytis. Nuo 1946 pradžios drauge su broliu Stasiu perėjo į aktyvią rezistenciją Geležinio vilko rinktinėje. Aktyviojoje rezistencijoje ėjo įvairias pareigas: laikraščių *Laisvės žvalgo* ir *Kovos keliu* organizatorius, 1946.XI.1 pakeltas į kapitono laipsnį ir paskirtas partizanų vyr. vado plk. Vyčio adjutantu; nuo 1947 jam pridėtos dar Birutės rinktinės vado pareigos su centru Kaune. Tas pareigas

eidamas, turėjo lankyti atskirus dalinius, juos centralizuoti ir kurti bendrą vadovybę, palaikyti ryšį su Vakarais. Ryšį su Vakarais pradėjo 1945 atvykę J. Deksnys ir K. Brunius, o 1946, V antrą kartą J. Deksnys, lydimas V. Stanevičiaus. Tos kelionės betgi nuolatinio ryšio nesumezgė — ryšys iš Vakarų pusės neveikė. Neveikė, spėjama, dėl to, kad rezistencijos to meto vyriausioje vadovybėje BDPS prezidiume buvo infiltruotas Erelio slapyvardžiu Smerš agentas Juozas Markulis, kuris, norėdamas laikyti kontrolėje ir Lukšos veiklą, pasirūpino jį perkelti į Vilnių kaip studentą kita pavarde. L. Būtautui (iš Kauno) priklausė dramatiškas infiltracijos išaiškinimas ir laiku rezistencinių dalinių įspėjimas bei apsaugojimas nuo suėmimo. Tai buvo 1947 sausio pradžioje. Nuo tų metų kovo mėn. nepriklausomai nuo Erelio, Lukša ir Rimvydas (Jurgis Krikščiūnas) vykdė įsakymą susisiekti iš naujo su Vakarais. Jie prasilaužė per geležinę uždangą ties Punsku, pasiekė Gdynę, susitiko su J. Deksniu, kuris buvo atvykęs įsakytas dar Erelio, kad su pastaruoju susitiktų. L. ir Rimvydas, tuo būdu aplenkę Erelį, tegavo patarimą iš J. Deksnio grįžti atgal. Su Deksniu ir dabar sutarti ryšiai vis tiek neveikė, nes iš Vakarų pusės nieko nebuvo daroma. 1947.XII.15 pradėta antra kelionė pro Rytprūsius. Pakeliui trys palydovai žuvo, tik Lukšai ir Audroniui (K. Pypliui) pasisekė pasiekti Danzigą, o iš ten Stockholmą 1948.III. Jie atvežė Lietuvos katalikų laišką pop. Pijui XII, daug dokumentinės medžiagos informacijai apie padėtį Lietuvoje. Iš Stockholmo L. pasiekė Prancūziją ir Vokietiją. Čia 1948.VII.7—9 prie Baden-Badeno sutarė su VLIKu, kad krašto rezistencijai užsienyje įgaliotas atstovauti VLIKas. Susitarimą L. pasirašė kaip BDPS prezidiumo specialus įgaliotinis.

Laukdamas, iki suorganizuos realios paramos krašto rezistencijai, L. parašė knygą *Partizanai už geležinės uždangos,* 1950 (antras papildytas leidimas 1962). L.

Vakaruose išbuvo iki 1950.X.3. Tą dieną grįžo į kraštą, lydimas dviejų savanorių iš Vakarų, priėmusių partizano priesaiką iš L. — Benedikto Trumpio (Ryčio) ir Širvio (Sakalo). Tuo metu Lietuvoje buvo pats stipriausias saugumo siautimas. L. betgi pavyko išsiųsti pranešimą 1950.XII.27 paliktiems ryšininkams Vakaruose, kad Baden-Badeno susitarimas su VLIKu patvirtintas; patvirtinti ryšininkai ir pats L. yra paskirtas nuo 1949.X.14 Laisvės kovų sąjūdžio atstovu Vakaruose. Toks skyrimas reiškė L. trečią kelionę į Vakarus. Bet ji nebuvo įvykdyta. 1951.IV.19 nusileido Lietuvoje antra kovotojų iš Vakarų grupė — Julijonas Būtėnas ir Jonas Kukauskas. Po 8 dienų pastarųjų dviejų slėptuvę enkavedistai aptiko, J. Kukauskas pasidavė gyvas ir išdavė slaptažodžius, kuriais galima buvo susisiekti su L. To išdavimo dėka kautynėse L. žuvo. Tai buvo 1951 rugsėjo mėn. miškuose tarp Veiverių ir Prienų.

Ligšiolinėmis žiniomis, L. buvo laikomas tarp partizanų didžiausiu autoritetu, o bolševikų — pavojingiausiu priešu. Jo partizaniniame charaktery reiškėsi ne tik kovotojo, bet ir vado, kolektyvui vadovaujančio ženklai: poetinis talentas, davęs partizanams eilę dainų; humoras, reikalingas nuotaikai palaikyti; psichologinis kolektyvo pažinimas; šalto, veiklaus proto išlaikymas pačiose rizikingiausiose situacijose. Laisvajame pasauly atsidūręs, jis „čia pasirodė iš vienos pusės šaltas, santūrus, atsargus žodžiuose, neužsimetąs su savo nuomone, bandąs tuos, su kuriais kalba. Su tais, su kuriais jis kalbėjosi, vykdydamas krašto vadovybės jam pavestus uždavinius, jis buvo kantrus, bet kietas jam pavestos pareigos vykdytojas. Prieš svetimų valstybių žmones jis laikėsi kaip lygus partneris, kaip nepriklausomos kovojančios tautos reiškėjas, kuris neprašo ir nesiūlo, bet išdėsto dalykus, lygiai naudingus abiem pusėms. Nepriklausomas jautėsi ir santykiuose su savais veikėjais veteranais. Reikšdamas jiems visą pagarbą, betgi neslėpė nuo jų, kad jie

yra išaugę kitose kovos sąlygose ir savo rezistencinei veiklai renkasi priemones ir asmenis kitokius, nei veteranai nori. Vakaruose jis rodėsi vienu atveju visai kitoks — linksmas, nuoširdus, sąmojingas, kur jam nereikėjo būti nei politiniu nei rezistenciniu atstovu. Dėl to jis lengvai laimėjo simpatijas tų, kuriuos jis numatė sau į bendradarbius rezistencinei kovai tęsti" (*Partizanai*, 347).

Sovietinės okupacijos atstovai nesitenkino tik pikčiausiais žodžiais prieš L. Jo visos šeimos ir giminės naikinimas iliustruoja, kas yra sovietinis genocidas. Apeliuodamas į Jungtinių Tautų pirm. Nassrollah Entezam, Lietuvos ministras P. Žadeikis 1950.XI.21 pristatė jam VLIKo memorandumą, kuriame L. šeimos likimas imamas genocido pavyzdžiu: „Ūkininkas Lukša, 75 metų, turėjo 5 sūnus. Jis pats ir du jo sūnūs, studentas Jurgis, 25, ir Stasys, 20, 1947 buvo komunistų nužudyti. Kiti du jo sūnūs, mokytojas Antanas, 30, ir ūkininkas Vincas, 40, buvo nuteisti — pirmas 30, antras 10 metų priverčiamo darbo ir deportuoti, nėra žinių apie penktą sūnų Juozą. Jų senutė motina, našlė, buvo išvaryta iš ūkio. Jo (sūnaus Juozo) pusbroliai, Juozas ir Antanas Stravinskai nužudyti 1946. Juozo Stravinsko šeima deportuota į Komy. Kiti du pusbroliai, Matas ir Andrius Banioniai, taip pat deportuoti. Andrius Banionis ir mirė tremtyje. Labai artimas Lukšos giminaitis Kurtinis su sūnum buvo 1944 drauge su kitais jų kaimo gyventojais deportuoti. Kitas Lukšos giminė Jonas Markūnas, 30, deportuotas į Komy, Lukšos dėdė Vilkas deportuotas 1946, o du pusbroliai Vilkai 1948. Artimas Lukšos giminė Varkala su visa šeima deportuotas, o sūnus Algis Varkala 1947 nužudytas. Giminaitė Danutė Dičpinigytė, gailestingoji sesuo, nužudyta 1946, o jos motina deportuota. Tad viso iš tos giminės 11 nužudyta ir 20 deportuota"(*Appeal to the United Nations on Genocide,* Published by Lithuanian Foreign Service, 1951, 71).

Laisvojo pasaulio lietuviams L. turėjo keleriopos reikšmės. 1. Apie okupacinę bei rezistencinę padėtį krašte atnešė autentiškos informacijos, kuri išsklaidė gandus ir mitus, infiltratorių sąmoningai plečiamus. 2. L. atneštas laiškas, Šv. Tėvui įteiktas 1948, prašomo atsiliepimo nesusilaukė, bet susilaukė gausaus atgarsio nelietuvių spaudoje: Šveicarijoje 1950 buvo išspausdintas žurnale *Anima*, o taip pat atskiru leidiniu *Notschrei eines sterbenden Volkes* su rašytojo E. Schaperio apibūdinimu; Vokietijoje buvo išleistas Krikščioniškajai kultūrai ginti komiteto kaip *Hilferuf aus den Wäldern Litauens;* išverstas taip pat angliškai bei prancūziškai. 3. L. *Partizanai* ir atneštos dainos išeivijoje sukūrė partizanų kultą, o taip pat rado atgarsio išeivijos rašytojuose. „*Partizanai už geležinės uždangos* lietuvių rašytojams paliko stiprų įspūdį. Turbūt nėra tokio rašytojo, kuris tų atsiminimų nebūtų skaitęs, ir retas tėra toks, kuris nebūtų juose radęs įkvėpimo, kai ėmėsi plunksnos rašyti romanus ar dramas, susietas su naujausių laikų lietuvių rezistencija" (J. Grinius, *Į Laisvę*, 1961 nr. 27—26).

TEATRAS

TEATRAS PRIEŠ SROVĘ AR PASROVIUI?

Valstybės teatre neseniai buvo rodoma, kad Strazdelis ėjo prieš srovę. Prieš srovę eidamas, kankinosi, kentėjo, bet kūrė naują gyvenimą; dėl to ir po šimto metų tebeaukštinamas. Ta proga kyla klausimas, ar pats teatras eina prieš srovę, ar pasroviui. Tas klausimas ypačiai aktualėja, 15 metų sukaktyje dairantis į naujas perspektyvas. Daugiau pažįstama drama. Taigi apie ją.

Per penkiolika metų (nuo 1920.XII.19 iki 1935.XII.19) valstybės drama įdėjo didžio darbo: suvaidino 128 premjeromis, dalijant iš 15 kasmet vidutiniškai tektų po devynias. Tiesa, pirmesniaisiais metais premjerų būta daugiau, nekaip paskesniaisiais: 1920, 1—6 premjeros; 1921, 2—9; 22, 3—5; 23, 4—10; 24, 5—12; 25, 6—12; 26, 7—9; 27, 8—9; 28, 9—10; 29, 30—7; 30, 1—7; 31, 2—8; 32, 3—6; 33, 4—8; 34, 5—7; 35, — jau 3. Kad premjerų skaičius sumažėjo, pusė bėdos. Svarbu, kad jos būtų rinktinės ir kruopščiai paruoštos.

Rinktinių veikalų per tą visą laiko tarpą tikrai būta — ir verstinių, ir originalių: *Otello* (1924), *Skirgaila* (1925, 6), *Paskendęs varpas* (1926, 7), *Liudvikas Šventasis, Tartiufas* (1927, 8), *Plėšikai* (1927, 8), *Tariamasis ligonis, Likimo keliais, Valdovas* (1928, 9), *Šarūnas* 1930, 1), *Dona Karlos*(1931,

3), *Hamletas, Duyliktoji naktis* (1931, 2), *Revizorius* 1933, 4), *Wilhelm Tell* (1934, 5). Bet šalia tų klasikų pasirodė ir visa eilė pigios rūšies komedijėlių ar pjesių, kaip *Pirmas skambutis, Palanga, Šokoladinis kareivėlis* ir kt. Vieni vaidiniai ėjo po keliasdešimt kartų, kiti pasitenkino vos sykį rampą išvydę. Tokių po sykį tevaidintų dalykų buvo šeši, po dusyk — trylika.

Ir repertuarą išsirenkant, ir vaidybą paruošiant, per visą laiką buvo jausti, kad teatras nori čia menui pažibinti žvakutę, čia ir publikos skoniui paskaldinti balaną. O tą publikos skonį iš dalies rodo jau mėgstamiausias jos repertuaras, tie veikalai, kurie dažniausiai eina. Tokis *Otello* ėjo tik 8 kartus, *Hamletas* 14 kartų, *Skirgaila* 15; tas vienas *Šarūnas* įsivarė iki 30 kartų, o tuo tarpu *Palanga* 29, *Pirmasis skambutis* 32. Labiausiai publikos skonis orientuojasi į melodraminę pjesę. Su dideliu pasisekimu ėjo *Dvi našlaiti* (31 kartą), Už vienuolyno sienų (36), *Nežinomoji* (32), *Aušros sūnūs* (40), herojiškoji *Kęstučio mirtis* (47), *Klasta ir meilė* (58). Bet juo arčiau į mūsų dienas, juo labiau melodramos, kaip lengva įsitikinti iš statistikos, užleidžia sceną komedijoms ar bent pjesėms, kuriose esama daugiau komiško elemento, kokių nors aktualijų. Tai mūsų teatro lankytojų skonis. Psichologiškai galbūt ir suprantamas bei pateisinamas noras juoktis šioje visuotinėje depresijos atmosferoje. Bent teatre nenori žiūrėtojas jaustis to sunkumo prislėgtas, kurio užtenkamai jis randa gyvenime. Tai dar nieko bloga. Bet blogiau, kad tas publikos skonis ir juoko akstinas pasirodo esą labai ir labai primityvūs. Per 15 metų neišmoko ieškoti scenoje ko nors vertesnio estetiniu atžvilgiu. Atvirkščiai. Niekados taip nesižavėjo triukais, vulgariais išsišokimais, kaip paskutiniais metais. Scenoj susikolios, nutrenks vienas kitam kepurę, čiups už pakarpos, publika entuziastingai ploja. Niekada jau nepasirodė publikos primityvumas, estetinis naivumas, kaip vaidinant *Prieš srovę:* kada vienoj iš

įtemptų situacijų, dramiškų situacijų, kurioje sveriamas jau gyvybės dalykas, baudžiauninkas liepia pakelti ponui kepurę; kada bernai užpuola poną, publika kvatoja.

Blogiausia betgi, kad drama neiškenčia ir pasiduoda šitam publikos skoniui. Veikalui režisūra dažnai nuskiria šaržo linkmę, nevengdama vulgaraus cinizmo, triukų, gaudymosi, vaikymosi ir kitų pigiųjų efektų, kad tik publika juoktųsi. Taikantis į publikos skonį, net artistai gadinami; žiūrėk, ir gerieji vaidintojai ima ir susigundo triukais ieškoti publikos simpatijų. Net gi ir mūsų talentingiausias pjesių kūrėjas P. Vaičiūnas pasinešė lengvuoju keliu. Kokia evoliucija nuo jo *Sudrumstos ramybės* iki *Sulaužytos priesaikos!* Evoliucija į teatriškumą, bet pigų, banalų, neįtikinantį triukų teatriškumą.

Prie publikos skonio ima taikintis truputį net mūsų rimtoji pastovioji opera. Jos repertuare naujų operų à la Lohengrin nematyt. Tik *Parduotosios nuotakos, Martos, Storžieviai, Čigonų baronai.* Tokios melodingos, tokios lengvos, kiek komiškos. Publikai artimos. Ir opera pakėlus koją žengti arčiau į operetę. Tai dar nieko bloga. Bet kad tik pusiausvyra būtų išlaikyta toliau.

Teatras tokiu būdu atsiduria kryžkelėj; kurti, kaip meno dėsniai reikalauja, tik gal tuščiai salei; kurti taip, kaip reikalauja publikos skonis, tik gal kasa bus piniginga. Prieš srovę ar pasroviui? — Gal nei viena nei kita linkme. Plaukti savu keliu ir pasirūpinti, kad ir toji publika padėtų sukti ta pačia linkme, kuria ją trauks teatras. Ne pačiam į publiką nusileisti, bet iki savęs publiką pakelti, publikos estetinį skonį auklėti. Mums geras pavyzdys, kad ir tie patys sovietai. Ir jie neturėjo teatralų. Bet jie auklėja. Auklėja per mokyklą, per radiją. Per radiją jie leidžia ištisus muzikos veikalus su komentarais specialiai mokykloms. Supažindina su muzikinėm ar literatūrinėm sąvokom, su atskirais kūriniais, žanrais.

Ir pas mus nuo Beethoveno sukaktuvių, kurios mūsų gana iškilmingai buvo švenčiamos, pasigesta tokių komentarų. Paskiau keletas simfonijos koncertų buvo paaiškinti; pernai sudomino daugiau populiarūs simfonijos koncertai; keli pranešimai buvo per radiją. Bet vėl sustojo, kaip viskas mums sustoja iš pirmo karto. Tas pats ir su drama: reikia jai populiarizacijos, bet reikia ir skoningo meno iš pačios scenos. Verčiau mažiau premjerų, daugiau studijų mažesniam skaičiui veikalų. Studijų net ir po premjeros. Nesitenkinta tuo vienu išdirbtu štampu, o ir kiekvieną kartą ieškotina naujos interpretacijos. Nusiskųsti, kad teatro vaidilos nepajėgia didžių veikalų sukurti scenoj, gal nevertėtų. Esama jėgų ir gana stiprių, bereikia tik jos akcija paversti.

Laukiam, kad teatras, užuot leidęsis viena koja pasroviui su publikos skoniu, pats sudarytų srovę ir įtrauktų į ją dar tą jaunąją publiką, kuri susidarys iš gausios studentijos ir moksleivijos, paliekant jau palaimintoj ramybėj tuos gyvenimo filisterius, kurie užšoka pažvelgti į sceną tik frakuotomis dienomis, šiokadienio vakarais mieliau žiūri į proferanso sceną.

LIETUVOS TEATRO SUKAKTIS

Lietuvos teatro 35 metų minėjimas pavergtoje Lietuvoje kėlė aikštėn lietuvių teatro ryšius su Rusija; reiškė dėkingumą ne tiek lietuvių kūrėjams, kiek jų tikriems ar tariamiems mokytojams.

Minėjimas laisvėje neduoda galimybės taip pat surikiuoti visų teatro veikėjų į bendrą galeriją vardais, pavardėmis ir pridėti kiekvieno darbų sąrašą. Tenka apžvalgoje praeiti paskubom pro daugel simpatingų ir mielų teatro žmonių, gyvų ir mirusių, čia esančių ir tėvynėje palikusių, nors jie nešė po rąstą ar po smilgą bendram teatro pastatui. Žiūrint žmogiškai, suprantama, kaip kiekvienas apkarsta, jausdamasis nepastebėtas, ir kaip kiekvienas savo širdyje nušvinta pajutęs, kad į jį nukreiptas šiltas dėmesys. Bet teatras yra kolektyvas. Jam tinka labiau nei rašytojui Vaižganto žodis, kad veikėjas yra nelyginant telegrafo vielos, kuriomis eina prasmingos, gilios, deginančios ar žudančios mintys.

Lietuvių teatras buvo taip pat toks laidininkas, reiškėjas, kondensuotojas tautos gyvenamo laikotarpio dvasios — tos pačios dvasios, kuri reiškėsi tuo metu literatūroje, mene, politikoje. Teatro vertė ir didybė reiškėsi tuo, kiek jis, gyvendamas ta pačia dvasia, davė teatrinio palikimo ateinan-

čiai kartai; kiek ugdė ir išvedė į teatrinį gyvenimą naujų teatrinių jėgų; kiek auklėjo žiūrovą ir ugdė teatrinės publikos kadrus, be kurių neįmanomas teatras.

Tautinio lietuvių teatro istoriją pradėjo *Amerika pirtyje* 1898 Palangoje. Ten buvo rodoma kasdieninių žmonių kasdieninė istorija: žydelis, siuvėjas, mergina, norinti pakliūti į Ameriką ir pakliuvusi į pirtį. Publika juokėsi ir buvo patenkinta. Bet tas juokas ir pasitenkinimas kilo iš gilesnio šaltinio, kurį spektaklis tik prakasė, atvėrė. Tai tas, kad žiūrovas pajuto savo galios augimą, naujų laikų pasiilgimą, tikėjimą juos ateisiant. Tai buvo masinė patriotinė manifestacija teatro pavidalu. Tokia pat kaip po 7 metų Vilniaus seimas politinėje scenoje.

Be Vilniaus seimo sunkiai būtų įmanomas Vasario 16 aktas; sunkiai būtų įmanomas profesinis teatras be *Amerikos pirtyje*, be *Birutės* operetės (1906), be visame krašte išplitusių vaidinimų, lietuviškų vakarų, arba klojimo teatro. *Amerika pirtyje* davė pradžią klojimų teatrui, kuris truko iki pat nepriklausomybės ir dar toli į jos laikus įsibrovė. Nebuvo artistų, nebuvo veikalų, nebuvo scenos. Buvo daug ambicijų, nesutarimo, kurie vaidintojų kuopeles gimdė ir vėl žudė. Bet buvo dar daugiau kūrybinio entuziazmo. Iš jo augo du dalykai — augo aktorius mėgėjas, augo teatro žiūrėtojas ir didėjo jo teatrinis alkis.

Tarp vaidintojų kuopelių, kurios kilo Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Petrapilyje, tebus čia primintas vienas jų entuziastas — Juozas Vaičkus. Nuo 1905 iki karo pradžios su savo skrajojančia trupe jis aplankė 50 vietų ir suvaidino 180 spektaklių. Jis pirmasis įsteigė dramos studiją (1916) Petrapily. Iš jos išėjo būsimieji aktoriai — P. Kubertavičius, J. Stanulis, Dineika, Kurmytė, Vaičiūnienė, o 1918 Vilniuje dar Vainiūnaitė, V. Steponavičius ir kt.. Tokį kadrą jis paruošė būsimajam laisvos Lietuvos profesiniam teatrui.

Lietuva nepriklausoma. Vilnius 1919 užimtas lenkų. Tas

faktas subloškė į Kauną ir teatralus, kurie skyrium su savomis mėgėjų trupėmis tenkino publikoje jaučiamą teatro pasiilgimą. O kokis buvo tas pasiilgimas, teiliustruoja B. Sruoga, kuris pasakoja apie tada susidariusį satyrinį klubą. Esą, būrelis jaunų poetų ir dailininkų įsteigė klubą, vardu Vilkolakį. „Steigimas vyksta karo lauko nuotaikoje. Užima vokiečių apleistą ir nežinia kam tuomet priklausantį namą Laisvės alėjos 3 num. (dabar jo vietoj stovi Ateitininkų namai), išlaužia vieną mūrinę vidaus sieną, pasidaro sceną, savavališkai prisijungia elektrą, be jokio patento įsisteigia bufetą ir pradeda ‚linksmuosius posėdžius' su improvizuojamais vaidinimais... Salė visuomet sausakimšai pilna stačių žmonių... Publikai sėdėti yra vos keli paprasti suolai ir vienas sudužusio aeroplano propeleris. Užsienio atstovybių galvos ant langų sustoję vargsta, ‚vaidinimų' žiūrėdami. Tai buvo satyros, dažnai politinės satyros... Savaime suprantama, kad tie vaidinimai meninės formos nedaug teturėjo" (*Lietuva 1918—1938,* 215 p.).

Alkis didelis, o teatro tikro nuolatinio nėra. 1920 įsikūrė Meno kūrėjų draugija. Ji pajėgė sutelkti Kaune buvusią ir apylinkėse gastroliavusią A. Sutkaus vaidintojų trupę *Tautos teatrą,* iš Vilniaus atkilusį J. Vaičkų su jo paruoštais aktoriais, pritraukė iš Petrapilio parkilusį K. Glinskį ir Kauno vaidintoją bei režisierių Al. Vitkauską. Jie visi sudarė profesinį lietuvių dramos teatrą.

Pirmas jo spektaklis įvyko 1920 gruodžio 19. Suvaidintos Sudermanno *Joninės.* Pastatymas J. Vaičkaus, pagrindiniai aktoriai — jo buvę mokiniai. Šia prasme J. Vaičkus ir laikomas dramos teatro kūrėju.

Tuo pačiu metu organizavosi opera. Jos tikrasis kūrėjas Kipras Petrauskas. Jis buvo vienintelis su teatriniu-operiniu stažu ir gera mokykla. Šalia jo su konservatorijų išsilavinimu, su koncertų praktika ar net operos mėginimu buvo V. Grigaitienė, Galaunienė, Dvarionaitė, A. Sodeika, A.

Kutkus, P. Oleka, Byra ir kt., kurie buvo pagrindas steigiamai operai. Pati organizavimo našta teko K. Petrauskui, dirigentui Tallat Kelpšai, choro vedėjui J. Štarkai, administratoriui J. Žilevičiui. Pusbalsiu pridėkim dar ir kai kuriuos nuopelnus... komendanto, organizuojant orkestrą. Jis turėjo prigrūmoti kai kuriems orkestrantams suimsiąs juos ir ištremsiąs, jeigu neis groti į teatrą. Mat jiems pelningiau buvo groti restoranuose ar kinuose negu gimstančioje operoje, kuria buvo sunku tikėti.

Profesinės operos gimimo data yra 1920 gruodžio 31 Verdi *Traviata.*

Operos prieglobstyje augo ir baletas. Po penkerių metų, 1925 gruodžio 4, jis savarankiškai pasirodė scenoje su Delibo *Copelia,* Dubeneckienės paruoštas.

Taip gimė visos trys teatro šakos. Teatro šeimoje buvo paskutinė — operetė, kuri savarankiškai pasirodė jau vokiečių okupacijos metu.

Nuo 1921 teatrą perėmė Švietimo ministerija, ir teatras virto valstybinis. Visos trys šakos augo toliau po vienu stogu, buvo valdomos tos pačios direkcijos, kurią skyrė Švietimo ministerija. Jei direkcija pajėgė sudaryti teatrui kūrybines sąlygas, reikalingą užuovėją ir saulę, tai jas lygiai juto visi trys to paties teatro šeimos nariai. Teatras perėjo per šių jo direktorių rankas: L. Giros (iki 1926), A. Sutkaus (1926—28), J. Savickio (1928—30), Olekos Žilinsko (1930—1934?), V. Kasakaičio (1934—35), V. Žadeikos (1935—38?), A. Juškos (1938—40). Visi jie atnešė šį tą naujo teatro gyvenimui. Vieni daugiau, kiti mažiau.

Kai teatras buvo, kai dėl jo buvimo nereikėjo kovoti, ilgainiui pirmykštis entuziazmas baigėsi. Prasidėjo kietas, ilgas rutinos ir net biurokratijos darbas, kurį ne visi lygiai pakėlė; ir ne visi lygiai išlaikė kilimo ir pažangos dvasią. Pažangos bangų teatro gyvenime galima buvo pastebėti tris ar net keturias. Bangavimas mažiau reiškėsi operos ir baleto

šakose. Jose gyvenimas ėjo lygesne linija. Labiausiai bangavo dramoje.

Pirmas tarpas — tai teatro organizavimasis, konsolidavimasis. Jis sutapo su Giros, Sutkaus, Savickio vadovavimo laikais. Visų buvo stengiamasi sutelkti teatrines jėgas. Tai buvo ne taip lengva. Sutkus netrukus šalia Valstybės teatro atgaivino savo Tautos teatrą. Tai truko iki 1926. Kai Sutkus buvo paskirtas Valstybės teatro direktoriumi, jis įjungė ir savo teatrą — tada jis praturtino teatro kolektyvą naujomis jėgomis. Atėjo iš Tautos teatro H. Kačinskas, Juršys, Siparis, Oškinaitė, Pinkauskaitė, Tamaliūnas ir kt.

Meninė vadovybė tuo metu buvo K. Glinskio, nuo 1923 atvykusio B. Dauguviečio ir Sutkaus rankose. Jie daugiausia veikalų statė. Glinskis didelės kultūros, kruopščios, apgalvotos ir elegantiškos vaidybos aktorius. Bet jis reiškėsi daugiau savo individualia vaidyba, o ne ansamblio organizavimu. Mokyklos jauniems aktoriams jis maža tedavė. Daugiau mokyklos davė Sutkus, bet jo praktiniams pastatymams trūko kūrybinės vaizduotės. Daugiausia jos turėjo B. Dauguvietis — didelės fantazijos, išradingumo, entuziazmo režisierius. Bet jis neištesėdavo išbaigti ir įvykdyti iki galo savo plano. Jo buvo dideli nuopelnai naujiems autoriams, lietuviškiems, įvesti į sceną, bet teatrinės auklybos prieaugliui davė taip pat mažoka.

Antras laikotarpis — teatro meninis kilimas. Kada tai buvo? Į tokį klausimą ir operos ir dramos du atstovai atsakė vienodai: Olekos Žilinsko direktoriavimo laikais. Jis davė gerus mokytojus teatrui. Operai jis pakvietė režisierių Pavlovskį. Dramai pakvietė režisierių Čechovą, baletui Zvierevą, Obuchovą, Nemčinovą, didelio masto baletmeisterius. Atskiriems spektakliams diriguoti įtraukė pasaulinio masto dirigentus (Malko, Cooper, Couts). Jis pats taip pat režisavo operas ir dramas. Jis savo studijoje stipriausios įtakos padarė jaunimo prieaugliui. Jį sutelkė į Jaunąjį teatrą. Paties

Olekos Žilinsko pastatymų viršūnė lietuviškoje dramoje buvo Krėvės *Šarūnas*. Juose buvo naujas tuo, kad nuo Dauguviečio realistinių pastatymų, kurie veikia žiūrovą savo paduodama medžiaga, jis pasuko į teatrinės formos kūrimą. Tuo buvo nauji jo pastatymai lietuviškoje scenoje.

Suprantamas buvo susižavėjimas juo tų aktorių, kurie bijo teatre štampo, sustingusių formų ir nuolat ieško ko naujo. Taikliai išsireiškė H. Kačinskas sakydamas: jam, esą, įdomi kiekviena rolė, kurioje jis gali atrasti savyje ką nors nauja ir gali tai išreikšti... Tokios kūrybinės prigimties aktoriai gyrė Žilinską ir jo pastatymus. Jį gyrė gal labiausiai teatro teoretikas B. Sruoga (*Lietuva 1918—39*).

Tačiau čia prasideda ir Olekos Žilinsko pastatymų tragedija. Išskyrus *Šarūną*, jie nerado publikoje pasisekimo. Nei jo, nei jo atkviesto Čechovo pastatymai. Sumesti dideli kapitalai, o publika neina žiūrėti. Tokis pat likimas buvo ištikęs ir Dauguviečio *Šiaip arba taip*, kurį Sruoga laikė Dauguviečio kūrybos viršūne. Panašiai ištiko nepasisekimas ir jaunesniojo režisieriaus Jakševičiaus pastatymą *Marko milijonus*. O švenčiant 15 metų sukaktį buvo pastebėta, kad publika ligi tada mieliausiai lankė Maironio *Kęstučio mirtį*, Čiurlionienės *Aušros sūnus*, Schillerio *Klastą ir meilę*. Paskesniais laikais mielai lankė tokius *Siuvėjų dienas Silmačiuose*, Binkio *Atžalyną*, Santvaro *Žvejus*, Vaičiūno *Aukso gromatą*, *Naujus žmones* ir kitus Vaičiūno veikalus.

Tai buvo ženklas, kad tarp teatro ir publikos atsirado skilimas. Teatras reiškėsi teatrinės formos ieškojimu ir kūrimu. Žiūrovas ieškojo turinio, medžiagos, kuri jį domintų. O domino jį iš pradžių lietuviškas heroizmas, žmogiškieji nesudėtingi jausmų pergyvenimai, à la „klasta ir meilė". Dar daugiau: stiprėjant miesčioniškajai klasei, nyko ir patriotinio idealizmo pajutimas, jo vietoje stiprėjo pomėgis lengvam žanrui, linksmam vaidinimui, kuris nereikalautų minties ir vaizduotės įtempti, kuris būtų tik pramoga. Šitokiems pomė-

giams visuomenėje stiprėjant, turėjo didelio pasisekimo tokie menkaverčiai daiktai kaip Griciaus *Palanga*.

Teatras atsidūrė kryžkelėje. Kuriuo keliu: ar meno ar publikai patikimo keliu. Tuo metu paskirtas naujas direktorius V. Žadeika padėtį išreiškė:

„... kūrybinė dvasia viešpatavo teatro kūrimosi ir jo gyvenimo pradžios gadynėje. Bet ilgainiui teatras, tai dvasiai ‚supraktiškėjus', neišvengė pavojaus nugrimsti į šabloniškumą...

„... visi teatre statomi veikalai galima būtų suklasifikuoti dviem kategorijom. Pirmoji kategorija — tai neabejotinos meniškosios vertės kūriniai, kultūrinantieji žmogaus dvasią... Pastarieji kasdieniškajam mūsų publikos skoniui kartais atrodo ‚per sunkūs'. Tas tebyloja platesniųjų masių estetinį skonį dar per maža esant kultūriškai rafinuotą. Antrojoj veikalų kategorijoje, kuri gali patenkinti to neaukšto rafinuotumo publikos skonį... retai tebūna grynojo meno perlų... Šitai kategorijai priskirtinas ir vadinamas ‚pramoginis' repertuaras, kurs gauna savo pateisinimo tik kaip savotiška išsiblaškymo priemonė".

Šitam trečiam laikotarpy, kuris teko pakelti Žadeikai (1935), teatras išgyveno meninio susilpimo laiką. Oleka Žilinskas pasitraukė, nenorėdamas nusileisti „iki minios". Dauguvietis lankstesnis. Jis apsisprendė duoti žiūrovui to, ko jis nori, ir pripildyti teatro kasą. Jei kiekvienas laikas turi pasirinkti ką nors, apie ką labiausiai šnekėtų ir ką labiausiai koliotų, tai tada tokis puolamasis spaudoje ir diskusijoje buvo teatras. „Siūliau sudaryti teatrui gelbėjimo draugiją", baigė savo kalbą V. Steponavičius *N. romuvos* diskusijoje.

Tai, kas dėjosi teatre ir dėl teatro, buvo išraiška visos to meto lietuvių visuomenės. Kol neturėjo laisvės, lietuviai į ją heroiškai veržėsi. Kai ją įgijo, sakė minėjimuose prakalbas apie savo heroinę praeitį, bet patys nesusidarė naujo ateities idealo, į kurį turi veržtis. Ir ėmė visuomenės didelė dalis

stingti dvasiškai, tenkintis patogiu saugiu buržuaziniu gyvenimu. Tai žudė visuomenės dvasios pažangą. Žudė ir teatrą.

Tačiau du dalykai rodė giedrėjančias prošvaistes. Vienas — tai naujas aktorių kelias. Klaipėdoje įkurtame teatre susitelkė jaunasis atžalynas, daugumas iš Olekos Žilinsko Jaunojo teatro. Klaipėdos teatro, kuris paskui atsidūrė Vilniuje, pastatymai rado daugiau atgarsio publikoje ir pasireiškė kūrybiniais švystelėjimais. Daugiausia R. Juknevičiaus pastatymai. Jie turėjo publikoje didesnio pasisekimo negu Olekos Žilinsko. Galima manyti, greičiausiai dėl to, kad šių pastatymų autoriai nebuvo taip atitrūkę nuo tautos kaip Oleka Žilinskas, kuris, būdamas svetur, negalėjo jos dvasinio lygio jausti. Ir Klaipėdos bei Vilniaus pastatymuose pasisekė eiti daugiau sintezės keliu — sujungiant ir publikai svarbią medžiagą, turinį ir ryškią realistinę stilizuotą teatrinę formą. Tai buvo prošvaistė iš teatro pusės.

Kita prošvaistė — augo akademinis jaunimas, ir jis paskutiniu metu parodė daugiau susidomėjimo teatru ir buvo paruoštas jo aukštesniam lygiui.

Buvo viltis, kad jaunoji Lietuva pralauš bet kurį visuomenės, sykiu ir teatro sustingimą į naują kūrybinę pažangą.

Natūraliai besiplėtojančią teatrinę pažangą nulaužė okupacija. Jos slenkstyje sustojame ir metame dar sykį akis į dvidešimties metų laimėtus rezultatus... Įdomių skaičių gali pateikti statistika, tiesa, tik apytikrė, nes sunkiai prieinami šaltiniai, kurie ją patikrintų. Būtent:

Dramos teatras, kaip informavo St. Santvaras, su teatru suaugęs, suvaidino per 20 metų apie 180 veikalų. Jei dar pridėsim ketverius okupacijos metus, tai apie 200. Vadinas, metams tenka 9 dramos premjeros. Imponuojantis skaičius.

Tarp tų veikalų buvo lietuvių autorių per 50. Vadinas, po 2—3 lietuviškas premjeras. Lietuviškų veikalų daugiausia davė Petras Vaičiūnas — 12; toliau Kymantaitė-Čiurlionienė — 6; — Vincas Krėvė — 4; Maironis — 3; kiti po 2 ar po 1:

Santvaras, Putinas, Alantas, Grušas, Binkis, Petrulis ir kt. Taigi teatras išaugino tik vieną dramaturgą — Vaičiūną. Verstinių veikalų pirmoje eilėje eina klasikai: Shakespeare 6; Schillerio 5; Moliero 5; Ibseno 5; Hauptmanno 4 ir t.t.

Kas daugiausia veikalų pastatė? Dauguvietis 84, Glinskis 33, Sutkus 11, Oleka Žilinskas 8. (Toliau: J. Vaičkus 3, A. Vitkauskas 1, Gira 1, J. Petrauskas 1, S. Pilka, 6, V. Fedotas Sipavičius 6, M. Čechovas 3, A. Žalinkevičaitė 3, K. Juršys 4, A. Jakševičius 1, K. Jurašiūnas 2, B. Lukošius 2, R. Juknevičius 2, A. Marten 1). Vadinas, leista visiems pasireikšti. Iš jaunųjų neabejotini sugebėjimai buvo Juknevičiaus, Jakševičiaus, Monkaus. Bet tarp gyvųjų likęs tik pirmasis.

Jei sustabdysim žvilgsnį prie aktorių jėgų, kurios išaugo jau teatre, rasim daug jėgų, kurios parodė aiškų talentą. Jų eilės pradžioje iš ankstesnių aktorių stovi H. Kačinsko vaizdas, jų eilės gale stovi iš jaunesniųjų M. Mironaitė. Ir vis tai išaugę jau lietuviškame teatre, namie.

Operos teatras pastatė 63 operas — kasmet po tris premjeras. Taip pat skaičius nemažas. Lietuvių kompozitorių buvo šios operos: Jurgio Karnavičiaus *Gražina* (libretas K. Inčiūros), J. Karnavičiaus *Radvila Perkūnas* (libr. B. Sruogos), M. Petrausko-J. Dambrausko *Eglė-Žalčių karalienė*, Antano Račiūno *Trys talismanai* (libretas K. Inčiūros), Stasio Šimkaus *Pagirėnai* (libretas St. Santvaro)... Ar tai tik lietuviui pažiūrėti tos operos, sunku čia spręsti. Bet vienas iš operos žmonių, klausiamas, ar tiktų kurios tų operų svetimai scenai, nurodė į dvi operas — *Radvilą Perkūną* ir *Pagirėnus*. Anot jo, „pačios savaime jos nėra efektingos, nebuvo ir mūsų pačių gerai suvaidintos, bet *Pagirėnų* chorai galėtų patikti ir Metropolitan klausytojui".

Operos pastatymais labiausiai pasižymėjo Pavlovskis, vėliau P. Oleka.

Dirigentais nuo pradžios buvo Tallat Kelpša. Paskui didžiausi darbai priklausė Bukšai. Tik apie 1935 įsijungė

nauja didelio temperamento ir talento jėga — V. Marijošius, išaugusi užsieniuose.

Kai prisimenam solistus, neabejotinai stovi prieš akis didžioji pajėga K. Petrauskas, bet šalia anksčiau suminėtų teatro pradininkų randame jau teatro darbo eigoje išaugusius naujus pirmaeilius pajėgius talentus — Nauragį, Kučingį, Mažeiką. Jie yra grynai jau lietuviško teatro padaras, kuriuo galėtų remtis bet kuris teatras ir su didesnėmis tradicijomis. Jau svetimos mokyklos, vakarų auklėtinės, bet pirmaeilės reikšmės operoje įsigijusios pasireiškė V. Jonuškaitė, Rakauskaitė, Staškevičiūtė, Dambrauskaitė, Kardelienė, Augaitytė ir kt.

Pridėkim dar J. Štarkos puikų chorą. Pridėkim dar dekoratorius, kurių vieni buvo seni meistrai — Dobužinskis, Dubeneckis, Didžiokas, Galdikas; bet taip pat ir lietuviškame teatre išaugę Truikys, Palaima, Andriušis.

Apie baletą tenka pasakyti bent du dalyku. Viena, kad svetimi baletmeisteriai paruošė mūsų atskirus jaunus šokėjus. Bet neparuošė lietuviško su didesniu užsimojimu baletmeisterio. Antai, baletas buvo vienintelė lietuvių teatro šaka, gastroliavusi sėkmingai užsieniuose — 1935 Monte Carlo (10 spektaklių) ir Londone (32 spektakliai).

Tokis yra teatro darbų buhalterinis balansas. Tik apytikris... Tie, kurie juos kūrė, šiandien yra perskelti. Tie, kurie yra likę Lietuvoje, turi sceną, žiūrovą ir algą, bet jie neturi kūrybai pagrindinės sąlygos, be kurios neįmanoma jokia, nė teatro kūryba — laisvės. Tie, kurie atsidūrė tremtyje, turi laisvę, bet jie neturi po kojų kitos būtinos teatrui sąlygos — gimtosios žemės, kuri duoda žiūrovą. Dėl to jie yra degraduoti į klojimų teatro padėtį ar į koncertinį meną.

VAKARYKŠTĖ „PRISIKĖLIMO“ PREMJERA

Purvo daugybė toj žemėj. Tikras ruduo. Saulės ieškotojas Petras Vaičiūnas griebė kelias jo saujas ir nukratė, kad juo scenoj pasibjaurėtum, nusikvatotum. Čia maivosi pirmiausia šeimos sugedimas; pro ją dvokia visuomenės sutros. Tariamieji visuomenės veikėjai ir vyresnybės paneigę dvasinę kultūrą: jie tesirūpina tik materialine kultūra — ir tai visuomenės materialine kultūra tesirūpina tiek, kiek patiems yra naudos. Įsakymai taisyklės neveikia, jeigu didiesiems ponams ar jų meilužėms nenaudinga. Išsirita pro tą purvą ir visuomenės gyvenimo skaidrieji žmonės, menininkai, gėlių augintojai, dvasinės kultūros žmonės. Juos anie savinaudžiai tuojau nustelbia. Jeigu pamėgina kas pakelti balsą, tuojau represijos, gyvų kalimas į grabą. Šauksiesi prieš juos pagalbos — neprišauksi. Tik kai talentas numirsi — tada ims garbinti ir pešis dėl palikimo.

Iš šitokios medžiagos yra sukurta Vaičiūno komedija. Medžiaga aktuali, skaudi, daugely vietų giliai lietuviška.

Tačiau ši medžiaga galima būtų interpretuoti bent dvejopai: idealistiškai ir natūralistiškai. Idealistiškai interpretuodamas, pamatytum, kokie menki yra tie žmonės; iš jų menkumo juoktumeisi, bet sykiu gailėtumeis jų, kad jie toki

menki. Tikėtum, kad jie gali pasitaisyti. Tikėtum, kad po šiurkščia žieve tebėra bent mažų dvasios kibirkštėlių. Natūralistiškai interpretuodamas, matytum juose sugedėlius, niekšus, kurie verti tik plakti, atiduoti prokurorams ir uždaryti į koncentracijos stovyklą.

P. Vaičiūnas savo veikalą pavadino *Prisikėlimu*. Jo veikėjai skelbia, kad mums visiems reikia prisikelti, reikia žmonėmis būti. Matyt, Vaičiūnas buvo pasirinkęs pirmąją linkmę — prisikėlimo, atgijimo linkmę. Vis dėlto scenoje mes matėm daugiau antrąjį interpretacijos būdą. To atgimimo, prisikėlimo visai nematom. Nė vienas neatgimė naujam gyvenimui, niekas neprisikėlė.

O gal prisikėlimu vadinti tą menininko šeimos klausimo išsprendimą? Skulptoriaus šeima sugedus. Žmona pas kitą pabėgo. Kas daryti? Išsprendžiama labai pigiai, bet skandališkai. Skulptorius persiskyrė su žmona ir susideda, atrodo su kita. Toks išsprendimas, toks „prisikėlimas“ pas mus yra dažnas, kai kam jis atrodo priimtinas, nes artimas, bet jis yra moralinio jautrumo testimonium paupertatis. Pats Vaičiūnas, kuris idealistiškai mėgsta dalykus spręsti, nebūtų taip baigęs, jeigu jis vienas būtų buvęs šeimininkas savo veikale.

Taigi idėjiniu atžvilgiu negatyvi visuomenės kritika veikale yra teisinga ir stipri, bet pozityvi, konstruktyvinė yra blanki, o minėtoj vietoj ir visai klaidinga bei žalinga.

O gal tas Prisikėlimas tėra paprastas prisikėlimas iš karsto? Visoj pjesėj pro kasdieninę faktinę medžiagą Vaičiūnas rodo kitą simbolinį pasaulį. Veikėjai, daiktai ir kalbos jį rodo. Dažniausias idealinio pasaulio simbolis Vaičiūnui yra statula, gėlės, menininkai, sodininkai. Materializmo simbolis — kiaulė, pinigas, turtuolis. Palyginti geriau nei kitose komedijose Vaičiūnas išvengia alegorinių dialogų, kurie gadino ne vieną jau veikalą teatre. Ir nekalbant per daug, simbolinė prasmė buvo jausti. Ji veikalo nuotaiką palaikė kilnesnę per ištisus keturis veiksmus. Penktame veiksme tos simbolinės

plotmės kažkaip visai pritrūko, paliko tik keisti, prasimanyti faktai. Dėl to šitas veiksmas buvo grubus farsas ir nesiderino savo nuotaika su ankstesniais ir atrodė neskoningas. Tiesa, farso įvykiai labai sceningi, dėl to publikoj ir susilaukia pritarimo.

Įvykių sceningumu ir dialogo žaismingumu, ne psichologiniais niuansais, Vaičiūnas mėgsta operuoti. Ir tai jam sekasi. Tik šiuo tarpu ne visur užtenkamai organiškai vienas įvykis yra susipynęs su kitu. Pvz., nelabai aišku, kam čia toji sesuo dusyk pirko ir nenuirko, koki jos santykiai iš tikrųjų su Mara; kur dingo pabaigoje Mara, Irma.

Nuo šitokios pjesės koncepcijos parėjo ir atskiri personažai. Juose mažiau paisoma psichologinių niuansų. Jie suprastinti tiek, kad daugelis jų yra arba geri, arba blogi. Tokia išėjo didžiausia šeimos nelaimių kaltininkė Irma (Vainiūnaitė). Ji turėjo kurti atstumiantį, cinišką, schematišką tipą. Kūrė ryškiai, nors kitaip interpretuojant visą pjesę, ir jos tipas būtų kitoks — daug moteriškesnis. Jos partneris Rymas Alna (Kubertavičius) gilios dvasios, geros ir jautrios širdies menininkas. Kubertavičius šioje rolėje rodėsi kažkoks naujas, originalesnis, tik jis gedo tame farse ir pasišnekėjimuose su Dievo Motinos statula. Idealistinio pasaulio atstovas, sykiu visos Lietuvos gerųjų pradų ugdytojas Algaudas (Siparis) buvo tikrai senatvės, išsiblaškymo, lietuviško apsileidimo ir entuziazmo tipas. Rymaitės Maroj — taip, jautei nesucivilizuotos gamtos, laisvės, nepažabotų šuolių mergaitę. Jau sukultūrintą, bet kaimiškai paprastą moterį nuoširdžiai kūrė Vaičiūnienė. Miestiškas ištvirkimas — tai Barva (Pilka) — taip, jis buvo manierų, pinigo ir šalčio žmogus. Čia pat į kompaniją ir epizodiniai Ponai: Jurašiūnas, Siemaška, Lukošius. Ypačiai pažymėtina Lukošiaus rolės graži kultūra. Jo pirmieji žingsniai scenoje pasakė, kas jis yra. Ypačiai jo žodis buvo pataikomas tinkamu laiku ir tinkamu tonu. Kūrė, gerai stilizavo savo rolę reporteris

Monkevičius, tik jau antrusyk pasirodęs peršaržavo. Natūralūs pasirodė menkesnėse rolėse — Daubaraitė, Mažeikytė, Kernagis, Šimkus, Grikevičiūtė, Vaičiūnas.

Dekoracijos S. Žuko, pastatymas Dauguviečio, režisūra Juršio. Daug gėlių.

„DIPLOMATAI“

Pasižiūrėti susiėjo rašytojai, diplomatai, profesoriai ir kiti rinktiniai žmonės. Susirinko su išeigine nuotaika.

Prieš vaidinimą buvo iškilminga, per vaidinimą darėsi nuobodu, po vaidinimo liūdna.

Liūdna, kad su drama mums taip nesiseka. Kodėl nesiseka — nežinia. Režisūra paveikia autorių, autorius režisierių, aktoriai nebetenka pasitikėjimo nei vienu, nei antru, nebegauna orientacijos ir mauna, kaip patys tuo tarpu sumeta, o publika su nepasitenkinimu ima žiūrėti iš viso į dramos teatrą.

Po eilės nepasisekimų galėtum patikėti tvirtinimais, kad neturim dramaturgų, kad saviškiai dar nepriaugę prie scenos; kad svetimieji klasikai neįmanoma atgaivinti dabartinėje aplinkumoje; žodžiu — kad vis ne teatras kaltas.

Tačiau pernykštės Klaipėdos teatro gastrolės Kaune parodė, kad jiems yra pasisekę ir pakenčiamų veikalų pasirinkti, o ir tas pats veikalas jų rankose atrodė priimtinesnis, nekaip Kauno teatre.

Galima dėl to suabejoti teigimu, kad ir *Diplomatai* nepasisekė tik dėl vieno autoriaus kaltės.

Jei dramos veikale svarbi yra intriga, kurioje pasirodytų

žmonės su konkrečiais interesais ir sueitų į konfliktus vienas su kitu, tai *Diplomatuose* ji yra įmanoma, nuosekliai plėtojama. Čia pasirodo dvi tokių interesų grupės: meilė su vedybomis ir diplomatinė tarnyba. Ministerio Galindžio ir profesorienės Elenos meiliniai interesai priešingi, ir iš jų susipina intriga. Galindis šaukiasi sekretoriaus Marvio pagalbos. Per tą patį Marvį intriguoja ir Elena. Marvis ir plečia intrigą ligi galo Elenos ir savo naudai. Toje intrigoje Elena atsikratė vienu konkurentu, kuris kliudė jai laimėti Galindį. Bet kad ji prieitų laimingą atomazgą, turi dar pašalinti antrą kliūtį — savo vyrą filosofą. Šito vyro išjungimas iš veiksmo (atsisakymas nuo žmonos) atrodo jau nenatūralus. Taip, kaip autoriaus jis išjungtas, vargiai begalima rodyti.

Antra intrigos motyvų grupė — diplomatinės tarnybos siekimai. Čia vėl konfliktai tarp trijų žmonių visai įtikimai vedami. Tik išjungimas iš veiksmo dviejų konkurentų į konsulo titulą (Vestlando ir Kotte išvijimas) psichologiškai atrodo jau irgi nemotyvuotas.

Taigi atrodo, kad veikalas intrigos duoda pakankamai, ir nuosekliai plėtojamos, tik režisūrai būtų tekę kai kas pataisyti, pamotyvuoti. Bet režisūra, atrodo, nemėgino šių vietų taisinėti. Lyg ji į pjesę būtų žiūrėjusi ne kaip į medžiagą spektakliui organizuoti, bet kaip į veikalą, kuris žūtbūt reikia inscenizuoti.

Jei sceniniam veikalui svarbu personažo aiškumas, kad aktorius žinotų, ką jis turi kurti ir kur link veržtis, Šeiniaus tie personažai atrodo aiškūs, apyryškiai, išskyrus tą nesuprantamą profesorių su jo šaudymais ir jo filosofija ir dar kiek paties autoriaus pašaržuotą Kotte.

Kaip tų personažų ir visos pjesės charakterį suprasti, pats autorius prakalboje yra nurodęs, laikydamas diplomatais mus visus. Geresni diplomatai esą tie, kurie fiziškai yra silpnesni. Negalėdami jėga savo norų įvykdyti, jie griebiasi visokių kombinacijų, intrigų savo tikslams pasiekti. Jie

tokiu būdu kovoja dėl savo būties. Autorius mato visuose žmonėse tokią diplomatiją. Iš jos ir pasišaipo. Pasišaipo lengvai, ta žmonių silpnybe žaisdamas. Pasišaipo, „diplomatinio" charakterio žmones pastatydamas į komiškas situacijas, ypačiai qui pro quo, pasišaipo grynai žodiniu sąmojum juos ar jų aplinkumą charakterizuodamas. Tai turėtų būti lengva, žaisminga, temperamentinga nuotaika. Atrodo, kad šitaip suprastai pjesei derintųsi ir Dobužinskio geometrinių figūrų dekoracijos, palyginti lengvo stiliaus.

Režisūra nuėjo kitu keliu, kurdama personažus ir visą spektaklio charakterį. Ji pažvelgė į juos satyriškai, šaržiškai. Kai kurie personažai jau buvo sušaržuoti tiek, kad juose nebeliko beveik nieko žmogiško. Tarp žiūrėtojo ir tos suidijotėjusios po sceną besiblaškančios būtybės negalėjo būti emocionalaus ryšio; žiūrovas su nusistebėjimu tegalėjo stebėti jos žygius, tais žygiais nei piktindamasis, nei juokdamasis, nei užjausdamas, nei grožėdamasis. Iš čia ir kilo tas šaltumas, su kuriuo publika sutiko pjesės, rodos, tariamai komiškiausias vietas. Kitados šaržuodamas p. Dauguvietis susilaukdavo pigaus pritarimo, dabar šitas patikimas arkliukas jau nebeišvežė.

Nebuvo ryšio ir tarp pačių aktorių. Vieni ėmėsi stilizuoti (Daubaraitė, Jurašūnas, Lukošius, Mironaitė), kiti aiškiai realistiškai kūrė savo roles (Dineika, Vainiūnaitė, Chadaravičius...). Čia pritrūko bendros linkmės vaidyboje, lyg jos niekas nebūtų prižiūrėjęs, lyg visai režisieriaus nebūtų buvę.

Iš karto paimtas beveik tragiškas patetiškas tonas pražudė tuos žodžio sąmojus, kurių tekste pasitaiko. Jie klausytojo nepasiekė; nepasiekė beveik ir tos komiškosios scenos qui pro quo, kuriomis Šeinius remia savo komizmą.

Suprantama, kad aktorių padėtis iš publikos žiūrint buvo nepavydėtina. Jų žodžiai sklido kažkaip į orą, ne į savo partnerį; jie mušėsi, kaip žuvys išmestos ant ledo. Tiesa, skyrium jie parodė gražių pastangų, jų paimta linkmė buvo išlai-

koma nuosekli iki galo. Kai kurios scenos, ir pirmame veiksme ir trečiame, gavo šilumos ir dvasios. Tačiau tai buvo tik blykstelėjimai. Visas spektaklio ansamblis nepasiekė lauktų rezultatų, nes atrodė, kad iš pat pradžių neaišku buvo spektaklio organizatoriams ir vykdytojams, į kur jie eina. Tie trūkumai, kuriuos buvo palikęs autorius, režisūros buvo ne tik nepataisyti, bet kur kas pagilinti, praplėsti.

O atrodė, kad iš veikalo buvo galima daugiau padaryti. Galbūt mes klystam. Bet jeigu pagaliau veikalas tikrai būtų buvęs netikęs, kam tada repertuaro komisija priėmė. Komisijoj dalyvauja ir režisierius. Jeigu jis matė, kad pastatyti neįmanoma, kam tada apsiimti. Tegul kas kitas stato, kad nori. Tiesa, Kaunas prisigyveno ligi to, kad beliko vienas nuolatinis režisierius. Vienas dramai ir jis net skolinamas operai, o Klaipėdoj tuo tarpu yra 5 režisieriai. Skaudu pasakyti, kad teatralų tarpe jau ne nuo šiandien pasakoma, jog reikia į Klaipėdą važiuoti, jei nori dramos pasižiūrėti. O norėtum, kad Kaunas dominuotų su savo jėgom. Ir jis turės dominuoti; tas nelemtas sustingimas pasibaigs, kai į teatro reikalus bus žiūrima su visu atvirumu, o ne su diplomatija.

Kai kas visas akivaizdžiausias nelaimes norėtų suversti tik vienam režisieriui, bet tai irgi diplomatija nukreipti atsakomybei nuo viso komplekso veiksnių, kurie trukdo susitvarkyti rimtam produktyviam teatro darbui.

MOKYKLOS KLAUSIMAIS

ĮSIDĖMĖTINAS MOKYKLŲ KLAUSIMO IŠSPRENDIMAS OLANDIJOJE

I. Olandijos mokyklos dabartinių įstatymų pradai

1. Viešosios ir privačios mokyklos.
2. Mokyklų teisių lygybė ir subsidijų proporcingumas.
3. Privačių mokyklų savaimingumas.

Valstybės santykiai su mokykla paprastai gali būti trejopi: valstybinis mokyklų monopolis, valstybinių ir privačių mokyklų paralelizmas ir pagaliau — privačių mokyklų sistema. Olandija išgyveno valstybinį mokyklos monopolį ir dabar jau turi šitą antrąjį tipą: viešąsias ir privačias mokyklas. Viešąsias steigia ir tvarko ir išlaiko valstybė, miestų ar valsčių savivaldybė. Privačias mokyklas steigia Bažnyčia bei šiaip religinės ar pasaulinės organizacijos. Privačios mokyklos yra laisvos auklėjimo dalykuos nuo bet kurios vyriausybės įtakos; dėl to patys olandai privačias mokyklas dažniau vadina laisvosiomis.

Mokyklų sutvarkymo principai yra aiškiai užfiksuoti pačioje Olandijos konstitucijoj (195 §):

1. Mokymas yra laisvas, nors vyriausybės organai kontroliuoja ir tikrina pradžios realinį ir realinį aukštesnįjį mokymą, o taip pat ir mokytojų mokslingumą bei dorovingumą; tas dalykas sutvarkomas įstatymais.

2. Viešasis mokymas yra tvarkomas įstatymais, pagerbiant kiekvieno tikybinius įsitikinimus.

3. Kiekvienoj savivaldybėj yra valstybinių mokyklų viešajam pradžios mokslui teikti. Įstatymu numatytais atvejais iš šių taisyklių galimos išimtys, turint minty, kad pasitaikys kitokia proga gauti tam pačiam mokslui.

4. Teisės ir tinkamumas steigti mokyklas, kurios dalinai ar visiškai yra apmokamos valstybės lėšomis, sutvarkyti įstatymais, apsaugojant mokyklos pakraipos laisvę ir laisvąjį mokymą (mokymą privačiose mokyklose).

5. Šios pradžios mokyklos teisės sutvarkomos taip, kad būtų garantuotas tolygus mokslo aukštumas tiek laisvosiose, tiek viešosiose vyriausybės subsidijuojamose mokyklose. Šita pačia taisykle garantuojama laisvė privačioms mokykloms pasirinkti mokymo priemones ir skirtis mokytojus.

6. Laisvasis mokymas, kuris atitinka įstatymų reikalavimus, yra apmokamas valstybės lėšomis tokiu pat mastu, kaip ir viešosios. Įstatymas aiškiai nustato sąlygas, kuriose duodama valstybės parama realiniam arba realiniam aukštesniajam mokymui.

Tokiais konstitucijos punktais yra padėtas pagrindas Olandijos mokykloms tvarkyti. Konstitucija, kaip matom, dėl pradžios mokslo pabrėžia tokius pagrindinius dalykus: 1. Šalia viešųjų mokyklų pripažįstamos laisvosios, privačios. — 2. Viešosioms ir privačioms mokykloms pripažįstama proporcinga valstybės subsidija. Kartu įstatymų leidėjui palikta galia suderinti mokyklų reikalams skiriamas lėšas su bendru šalies finansiniu pajėgumu. Jeigu taupymas paliestų viešąsias mokyklas, tai automatiškai jis paliečia ir privačias. — 3. Privačios mokyklos gali auklėtis sau mokytojus laisvai, savais metodais, bet valstybė pasilaiko teisę patikrinti laisvųjų mokytojų žinias pasauliniuose moksluose ir teisę prižiūrėti jų gyvenimą ir darbingumą.

Valstybės kontrolė ir reikalavimai privačioms mokyk-

loms yra sutvarkyti smulkiau atskirais įstatymais. Kiekviena mokykla turi turėti tam tikrą skaičių einančių pareigas mokytojų. Įstatymu numatytų pasaulinių mokslų klasė turi turėti savaitinių valandų minimumą — 22, o tie mokslai tokie: skaitymas, rašymas, skaičiavimas, olandų kalba, savo krašto istorija, geografija, gamta, dainavimas, piešimas, gimnastika, rankdarbiai. Aukštesnėse klasėse be to dar: prancūzų, vokiečių, anglų kalbos, matematika, prekių mokslas ir t.t.

Mokyklų inspektoriai kontroliuoja, kiek laikomasi šitų vyriausybės taisyklių. Bet valstybė ir jos inspektoriai visai nesikiša į religijos mokymą, į mokytojų skyrimą, į vadovėlių ir kitų mokymo priemonių pasirinkimą, į mokyklos kryptis ar tendencijas. Taigi ketvirtas dalykas, išplaukiąs tiesiog iš konstitucijos, — privačios mokyklos laisvė ugdyti mokykloj tokią dvasią, kokios ji nori, tik su sąlyga, kad mokytojas neplatintų mokslo, kuris griauja dorus papročius ir skatina laužyti šalies įstatymus, ar kad savo nedorovingu gyvenimu neduotų blogo pavyzdžio.

Tokiu būdu valstybė per konstituciją patikrina privačioms mokykloms teisę laisvai pasirinkti mokytojus katalikus, protestantus, žydus ar vadinamuosius neutraliuosius, t.y., viešųjų mokyklų mokytojus. Valstybei vis tiek, ar vaikai mokysis skaityti privačiose mokyklose iš katalikiškų, protestantiškų ar neutralių knygų, svarbu, kad išmoktų. Ji nesisieloja, kad vaikai gieda tos ar kitos tikybos giesmes, jeigu tik giedojimo mokslas duoda gerus rezultatus. Mokyti vaikus savo krašto istorijos galima katalikišku, protestantišku ar neutraliu požiūriu, jeigu tik valstybė bus tikra, kad jie bus pakankamai istorijos išmokyti.

Čia ir yra Olandijos mokyklų sutvarkymo esmė: abejų mokyklų, tai yra valstybinių ir privačių, lygybė teisių bei subsidijų atžvilgiu ir laisvė pasirinkti kryptį.

Panašiai yra sutvarkytos ne tik pradžios mokyklos, bet, sakysim, ir mokytojų seminarijos. Privačių seminarijų, išlai-

komų valstybės lėšomis, išleidžiami mokytojai, žinoma, savo išsilavinimu ir specialybės pažinimu turi atitikti reikalavimus, kurie statomi viešosioms mokytojų seminarijoms.

Įstatymais leista įsteigti, sakysim, katalikams, ir savąjį valstybės subsidijuojamą universitetą.

Olandijos katalikams šitokis mokyklų klausimo išsprendimas yra naudingas. Panašaus įstatymo reikalauja dabar ir vokiečių ir daugelio kitų kraštų katalikai. Bet praėjo daug, daug metų, kol Olandijos katalikai sulaukė tokios mokyklos teisės padėties ir tai tik per didelę, nenutrūkstamą kovą. Kalbant, kaip Olandijoj atsirado toks mokyklų sutvarkymas, ir tenka nuolat minėti tasai kovos vardas. — Kaip buvo kovota?

II. Olandų mokyklos kova istorijos šviesoje

1. Kova dėl tikėjimo laisvės,
2. Kova dėl mokymo laisvės,
3. Kova dėl mokyklų lygybės.

Olandija perėjo kelis tarpsnius, kol laimėjo dabartinį mokyklų sutvarkymą. Pirmiausia įžiūrim kovas su kalvinais ne tik dėl mokyklos, bet, svarbiausia, dėl tikėjimo laisvės.

Dabar Olandijos gyventojų daugumą, su viršum 60%, sudaro protestantai, katalikai tesudaro tik trečdalį — 35%. Kitados šitas kraštas buvo visas katalikiškas. Reformacijos laikais daugelis olandų priėmė protestantizmą.

Kai XVI šimtmetyje susidarė nepriklausoma Olandų valstybė, joje valdžia buvo kalvinų rankose. Atsirėmę į armiją, kalvinai smarkiai ėmė katalikus persekioti. Katalikams buvo uždraustos tikėjimo apeigos, vyskupai ištremti, kunigai vienur išžudyti, kitur į kalėjimus sukišti ar ištremti. Bažnyčias perėmė kalvinai ar uždarė. Iš visų valstybinių tarnybų katalikai buvo pašalinti. Katalikų vaikai turėjo

liktis arba be mokslo, arba eiti į protestantų mokyklas.

Ištisus du šimtmečius — 17 ir 18 — mokymas buvo vienų kalvinų rankose. Ir jis buvo prastas. Atėmę mokyklas iš vienuolynų, pavedė jas tokiems žmonėms, kurie kartu buvo ir mokytojai ir vargonininkai, varpininkai, kalėjimų prižiūrėtojai ar pagaliau duobkasiai.

Taip truko ligi prancūzų revoliucijos. Kada Napoleonas Olandiją užėmė (1795), ta našta šiek tiek atslūgo. Iš Prancūzijos išsiveržę „laisvės, lygybės, brolybės" šūkiai padarė tiek, kad buvo pripažinta ir Olandijoj kulto laisvė. Kiekvienam piliečiui buvo pripažinta teisė užimti bet kurią valstybinę tarnybą, nepaisant jo religinių įsitikinimų. Kalvinų mokyklos savaime atkrito.

Kulto laisvė vis dėlto dar nedavė mokymo laisvės. Mokyklą paima į savo rankas pati valstybė; taigi įvedama mokyklų monopolis. 1806 net įstatymu nustatyta, kad niekas negali steigti mokyklos be įsakmaus vyriausybės leidimo, kad vadovėliai tegali būti vartojami tik vyriausybės patvirtinti. Tas monopolis paliko ir tada, kai prancūzai iš Olandijos buvo išvyti. Beveik visos mokyklos ir tada buvo steigiamos ir vedamos valdžios. Tik labai retai kada tebuvo patenkinami religinių organizacijų ar tėvų prašymai, kad leistų įsisteigti savo vaikams privačias mokyklas.

Nors nuo prancūzų invazijos laikų buvo pripažinta teisė kiekvienam piliečiui turėti valdinę tarnybą, faktiškai visi valdininkai buvo protestantai. Dėl to ir visi mokykloms įsakymai buvo persisunkę protestantiškos racionalistinės dvasios.

Katalikams atgavus tikėjimo laisvę ir šiek tiek apsitvarkius, liko dar smarkiau kovoti su mokyklų monopoliu. Šitoje kovoje reikia skirti du momentai. Pirmas — kova dėl konfesinio privataus mokymo ir mokyklos. Šitas momentas baigėsi 1948, kada įstatymais buvo pripažinta mokymą esant laisvą. Nuo tada buvo panaikintas valstybinis mokyklų monopolis, ir Bažnyčia ar kitos organizacijos galėjo pačios

steigti mokyklas, bet neturėjo teisės gauti iš valstybės mokyklai paramos.

Antras momentas prasideda nuo 1848. Dabar kovojama dėl abejų mokyklų teisių sulyginimo ir materialinės valstybės paramos privačioms mokykloms. Katalikai, kurie lygiomis su kitais piliečiais dėjo valstybei mokesčius, turėjo žiūrėti, kaip jų sudėti pinigai eina „neutraliosioms" t.y. viešosioms, valstybinėms mokykloms išlaikyti, iš kurių jie neturėjo jokios naudos. Tuo tarpu katalikiškoms mokykloms, kur jų vaikai mokės, valstybė nedavė nė cento, ir katalikai turėjo dėti antruosius mokesčius savoms mokykloms išlaikyti. Kiekvienas jautė tą neteisybę, sąžinės prievartą. Dėl to katalikai su visu atsidėjimu įsitempė savo teisių ieškoti. Šita kova truko ištisą 40 metų, buvo kovota kartu dviem frontais.

Pirmiausia katalikai, kad ir be jokios pašalpos, ėmė steigti savas privačias mokyklas. Patys mokinių tėvai ir parapijos savo lėšomis statydino trobesius, mokėjo mokytojams algas, pirko mokymo priemones. Mokytojai ir mokytojos pasitenkino tokiomis skurdžiomis algomis, kad vos galėjo šiaip taip nuo bado gintis, bet jų kolegos valstybinėse mokyklose daug geriau buvo aprūpinti. Katalikai ėmė steigtis mokslo brolių ir seserų kongregacijas, kurios su dideliu atsidėjimu ir apaštališku užsidegimu pasišventė savo sunkiems, bet ne mažiau kilniems uždaviniams. Visų pastangas ir pasiryžimą dar labiau sustiprino Olandijos vyskupų ganytojiškas raštas (1868); buvo mesta mintis, kad jokia mokykla negali būti pragaištingesnė katalikams, kaip neutralioji; kiekvieno kataliko pareiga kovoti už katalikišką mokymą.

Antras kovos frontas ėjo per parlamentą. Katalikų partija, vadovaujama dr. Schaepmano, labai atsidėjus rūpinos pravesti įstatymą, kuriuo konfesinės mokyklos būtų pastatytos lygiomis su viešosiomis finansavimo atžvilgiu.

Ir protestantai neliko pasyvūs. Jie, matydami viešąsias mokyklas vis labiau išsigemant, ėmė steigti savas privačias.

Šita dešimtmečių kova dėl mokyklos subloškė katalikus ir pozityviuosius protestantus į koaliciją. Toji koalicija ir šiandien tebegyvuoja. Ji sudaro vadinamą dešinįjį sparną parlamente. Anot dr. Th. Verhoeveno, Olandijos katalikų auklėjimo bei mokymo centrinio biuro direktoriaus, katalikai ir protestantai „žygiuoja skyrium, puola kartu". Šitas sparnas eina kartu ne tik mokyklos klausimais, bet ir iš viso ten, kur yra pavojaus, kad įstatymų leidimas neitų prieš Dievo įsakymus. Tokiu būdu mokyklų klausimas pergrupavo visą Olandijos parlamentarinį gyvenimą.

Mokykla kovojo, kaip sakoma, priešo teritorijoj. Mat liberalai ir socialdemokratai skelbdavosi ir skelbiasi sąžinės laisvės gynėjais. Jie patys reikalavo laisvės visose srityse: susirinkimų, spaudos, teatro, kino, šokių, meno, kūno kultūros, pagaliau lyčių santykiuos ir kt. Bet jiems negalėjai užsiminti apie tėvų laisvę savo vaikus auklėti ir mokyti pagal savo pasaulėžiūros principus. Tokią mokymo laisvę jie pripažindavo nebent tik namie, bet jokiu būdu ne mokykloj. Per daug aiški nekonsekvencija, nenuosakumas, kad galėtų iš jo išsisukti. O katalikai to tik ir reikalavo iš liberalų ir socialistų — kad būtų nuosakūs savo principuose: sąžinės laisvėj.

Mokymo ir mokyklos laisvė kaip tik ir išplaukia iš to sąžinės laisvės principo. Mokyklos, kad jos būtų to vardo vertos, turi turėti ir lygias teises su kitomis mokyklomis, gauti tokias pat subsidijas iš valstybės iždo. Kitaip toji mokyklos laisvė tebus tik tuščia frazė.

— Žiūrėkit, — sakė liberalams katalikai, — jūsų pasaulėžiūroj Dievui ir religijai nėra vietos. Dėl to jūs savo vaikams reikalaujate neutralaus mokymo, be Dievo. Lėšų tokiai jūsų mokyklai duoda valstybė. Mūsų gi pasaulėžiūra yra katalikiška, ir mes norime savo vaikus auklėti ir mokyti katalikiškai, bet jūs tam nenorite duoti jokio skatiko. Jūs norite sugrūsti mūsų vaikus į viešąsias mokyklas, kurias mūsų sąžinė

smerkia. Ar tai ne sąžinės varžymas? — Jūsų sąžinės laisvės šūkiai tėra tik burbulas.

Štai dėl šitos kovos plotmės ir patys Olandijos katalikai paskesnį laimėjimą laiko ne katalikiškų mokyklų klausimo išsprendimu, bet tik nuosakia išvada iš laisvės pozicijos.

Pagaliau po 40 metų kovos katalikų su protestantais koalicija pirmu kartu gavo parlamente daugumą. Tada ir buvo išleistas vadinamasis „nuraminimo įstatymas", kuriuo laisvosioms, konfesinėms mokykloms tam tikromis sąlygomis pripažįstama valstybės iždo parama. Vadinas, valstybė atsisakė oficialiai pripažinti pirmenybę vienai katrai mokyklų rūšiai ir tuo pačiu pasižadėjo nedaryti skirtumo teisių bei pareigų atžvilgiu tarp žmonių, kurie yra išėję įvairias, viešąsias ar privačias, mokyklas. Vis dėlto 1889 įstatymas nebuvo dar materialiniu atžvilgiu visai sulyginęs viešųjų ir privačių mokyklų, nes privačios mokyklos pagal šitą įstatymą negaudavo lygiomis su viešosiomis iš valstybės 25 nuoš. savo rūmų reikalui ir iš valsčių — papildomųjų subsidijų, kurias gaudavo viešosios mokyklos. Nors rinkimai prie valdžios vairo paskui ir vėl pastatė kairiuosius, tačiau valstybinė parama privačioms mokykloms nebuvo panaikinta, o rodė linkmės virsti pagaliau tolygia viešųjų mokyklų pašalpai.

Mokinių skaičius privačiose mokyklose ėmė sparčiai augti. Viešosios tuo tarpu ėmė krikti. Daugelis jų mokytojų, pasekdami laiko dvasia, išvirto socialistais. Atsirado jų tarpe net komunistų. Atsidarė akys ir šaltesniems kairiesiems. Katalikų ir protestantų ortodoksų pavyzdžiu kai kurie liberalai, nepatenkinti viešosiomis mokyklomis, atidarė savas laisvąsias. Pačių liberalų tarpe kilo jau daug balsų, kad reikia priimti dešiniųjų siūlymai dėl mokyklų.

Socialdemokratai laikėsi. „Mokykla pasaulinė. Viešųjų mokyklų lankymas privalomas", rašo Erfurto programoj. Vis dėl to netikusi jų socialinė ir mokyklų politika privedė prie to, kad parlamente socialdemokratų kėdės pradėjo tuštėti.

Pagaliau ir pati partija suskilo. Tik maža dalis paliko ištikima grynajam marksizmui. Didesnė dalis, vadovaujama Troelstros, reikalavo partijos nusistatymus reviduoti. „Kad išgelbėtume klasių kovą, palikime kovą dėl tikėjimo", rašė 1902 tasai Troelstra, ir tais pačiais metais socialdemokratų kongrese Groningene jam pavyko pravesti rezoliuciją, kur „griežtai pareiškia, kad didžioji darbo klasės dalis Olandijoj reikalauja savo vaikams konfesinio mokymo, ir kongresas randa nenaudingu dalyku daryti jiems kliūtis, kadangi socialdemokratija negali statyti į pavojų darbo klasės vienybės priešais tikinčiuosius ar netikinčiuosius kapitalistus dėl teologinių ginčų".

Tokiu būdu socialdemokratai pripažino, kad daugumas gyventojų reikalauja konfesinio mokymo. Be abejo, jie tai žinojo ir anksčiau. Bet tik dabar, kada jų ateitis pasidarė labai tamsi, jie pamatė, kad, toliau kovodami su konfesine mokykla, visai pražudys pačią partiją. Tokiu būdu ir konfesinė mokykla socialdemokratų dabar jau pripažįstama, kad tuo būtų galima „kaip nors ištraukti klerikalus darbininkus iš krikščioniškųjų partijų įtakos" — sako socialistų revizionistų vadas Troelstra.

Pagaliau Didžiojo karo akivaizdoje visi pamatė nesąmonę kovoti prieš savo piliečių reikalus. Troškimas taikos buvo visiems didelis, ir visiems tapo aišku, kad taika tik tada galės būti, kada viena partija nesistengs prislėgti kitos, o kada visoms partijoms bus duotos lygios teisės ir pareigos.

Vyriausybė (kairiųjų) sudarydino komisiją mokyklos ginčui galutinai likviduoti. Joje buvo atstovaujamos visos partijos. Po ilgų pasitarimų prieita bendra nuomonė konstituciją pakeisti taip, kad laisvasis, konfesinis, mokymas būtų sulygintas su viešuoju mokymu tiek teisių, tiek pareigų, tiek atlyginimo atžvilgiu. 1917 ta prasme konstitucija ir buvo pakeista beveik visais balsais. Tie konstitucijos nuostatai

mūsų buvo išrašyti šio rašinio pirmoj daly. Atsirėmus į šitą konstitucijos bazę, 1920 išleisti nauji įstatymai, kurie ir tvarko dabar olandų mokyklinį gyvenimą. Ir už juos, kaip ir už konstitucijos pakeitimą, balsavo visos partios, neišskiriant nei liberalų nei socialdemokratų.

Senasis ginčas baigtas; jo vietoj stoja kilnus lenktyniavimas dėl mokymo bei auklėjimo gerumo.

III. Olandų motyvai kovoti dėl mokyklų

1. Charakterių reikalas — ir mokymas.
2. Ar galimas neutralusis mokymas.
3. Ar galimas ir reikalingas katalikiškas mokymas.

Kyla pagaliau klausimas: kur glūdi priežastis tai šimtmetinei kovai dėl mokyklos? Kad tai būtų vienerių, dvejų, trejų metų įkarštis, sakytume, kad yra tik padarinys kokios naujos liepsningos idėjos. Bet tą įkarštį skaitant dešimtimis ir net šimtais metų, savaime iškyla mintis, kad čia turėjo būti gilesnė priežastis, svaresnė idėja, kuri yra persunkusi visą atskiro žmogaus ir visos tautos gyvenimą, ir kuri neduoda nurimti ligi žūstant ar laimint. — Konkretus klausimas: ar tikintieji katalikai ir protestantai negalėjo pasitenkinti viešąja neutralia mokykla, o religijos dalykų pamokyti namie ar bažnyčioj, ar pagaliau pasitenkinti 2 savaitinėm religijos pamokom mokykloje?

Tenka iš karto pastebėti, kad Olandijos katalikai reikalavo ne tik religijos pamokų, bet katalikiško pasaulinių mokslų dėstymo. Ir dėl kurios priežasties? Tepaaiškina patsai Olandijos auklėjimo ir mokymo katalikų centrinio biuro direktorius dr. Th. Verhoeven.

Mes norime, girdi, kad mūsų vaikai užaugtų katalikai. Bet paveikslingu kataliku būti nėra toks paprastas dalykas. Tam reikia gerai savo tikėjimą pažinti ir visu savo charakteriu jį išpažinti. Katalikiškas nusistatymas turi pasi-

reikšti visuose darbuose sau, šeimai, Bažnyčiai, visuomenei, valstybei. O vykdydamas šiose srityse savo pašaukimą, kaip katalikas, žmogus labai dažnai turi savęs atsižadėti. Jo charakteris turi išlikti nesudužęs visose kūno ligose, visuose dvasinių jėgų išsekimuose, žūtbūt kovojant prieš žmogaus tinginio silpnybę, vaizduotės žaismą, nuodėmingas aistras, išdidumą, žmogiškąjį bailumą; jis turi nesugniužti prieš kinų ir teatrų pragariškus paveikslus, vaišinguosius viešbučius, šokių sales; nepasiduoti didmiesčių gatvėm ir aikštėm, žmogų pažeminančiam materializmui ir niekuomet neišsenkamai netikėjimo ir ištvirkimo propagandai. Ar tokiam herojiškam charakteriui sudaryti užtenka savaitėj dviejų religijos pamokų ir keleto bendrų religinių praktikų šiaip bespalvėj mokykloj? Tuo niekas Olandijoj netiki.

Ar gali patys tėvai namie papildyti tai, ko tokioj mokykloj trūksta? — Taip, tėvai daug gali savo vaikui padaryti, bet paprastai labai maža padaro. Ir dėl to ne religijos pamokos, bet pasaulinių mokslų dėstymas yra mokyklos sprendžiamasai požymis, nes neutralusis mokslų dėstymas tėra vienas nesusipratimas. Pamėginkim iš skaitymo rašymo vadovėlių, iš dainų, gamtos mokslo, geografijos, istorijos išbraukti visa, kas turi kokio sąryšio su religija, su Dievu. Galim mėginti, bet tai niekad nepavyks. Bet jei ir pavyktų, tai dar nebus jokis neutralus mokymas, o tik mokymas be religijos, be Dievo, bedieviškas. Tikrai, mokymas, kuris tyli apie Dievą ir religiją, kuris skaitymo ir rašymo pamokose duoda vaikui prieš akis gyvenimo paveikslą, o neduoda to gyvenimo priežasties ir tikslo; mokymas, kuriame Dievui skirta giesmė neturi vietos, kuriame vaiko protui duodama pažinti gamtą, o neleidžiama nukreipti širdies į Tą, Kurs gamtą sukūrė; mokymas, kurs moko apie istorijos eigą, bet nenurodo, kieno galioje yra tautų likimo eiga pakreipti, — tokis mokymas tikrai yra bereligiškas, bedieviškas. Paties Dievo pasakyta: kas ne su manim, tas prieš mane. Pasaulinių dalykų

mokymas be Dievo yra mokymas prieš Dievą.

Kiek negali būti neutrali mokymo medžiaga, tiek ir pati mokytojo asmenybė negali būti neutrali. Mokytojas būtų nežmogus, jei jis neturėtų savo pasaulėžiūros. Tiesa, jis gali stengtis bespalviam mokyme paslėpti savo nusistatymus, bet vaiko akis yra pastabi. Jis seka mokytoją klasėj ir už jos. Vaikas pabus mokykloj savaitę ir jau pasakoja namie, ar jo mokytojas yra katalikas, ar protestantas, socialdemokratas ar gal komunistas. Ir kuo jis bus geresnis mokytojas, tuo jis daugiau padarys mokiniams įtakos savo pasaulėžiūra.

Tai gerai žino katalikų priešai ir nestato dėl to mokyklų vedėjais ar inspektoriais mokytojų katalikų. Atvirumo pagauti kartais ir patys pasisako: „Neutralumas, — rašo Renè Viviani, pasaulinės mokyklos šalininkas, — visados buvo melas. Tiesa, jis gali būti neišvengiamas melas tuo metu, kai buvo kalamas tarp įnirtusio dešinės pasipiktinimo mokyklų įstatymas. Šita neutralumo chimera buvo pažadėta tam, kad galima būtų nuraminti bailias abejones, kurių santalka būtų galėjusi sukliudyti įstatymą. Bet dabar yra atėjęs laikas pasakyti, kad mokyklos neutralumas visados buvo ne kas kita, kaip diplomatiškas melas arba net aplinkybių hipokrizija. Mes šito melo griebėmės, norėdami migdyti skrupulingus ir baimingus žmones. Bet šiandieną meskime atvirą žaismą: mes niekados nesame turėję kitokio noro, kaip sudaryti antireliginį mokomąjį personalą, — antireliginį aktyviu, kovojančiu ir net karingu būdu“.(1)

„Didysis žodis (neutralumas, — aut.) turi pasitraukti, būtent, dėl to, kad neutralumas savo pirmykščio negatyvaus charakterio visiškai nebeteko. Šis žodis gavo jau pozityvią prasmę, prasmę, kuri sutampa su mūsų pasaulėžiūra“. Tai žodžiai didelio Olandijos visuomenės veikėjo, politiko, vyriausybės dalyvio, seno pedagogo, specialisto socialdemokratų vado Gerhardo.(2)

Taigi aišku, kad visiškai neutralaus mokymo nei mokyk-

los negali būti. Vis dėlto kitur — ir toj pačioj Olandijoj, savo laiku — buvo mėginamas pritaikinti vadinamas lygstamasis neutralumas, kur lavinimas bei auklėjimas yra pagrindžiamas bendra įvairių pasaulėžiūrų plotme. Imkit konkrečiai. Olandijoj po 1857 viešosios mokyklos turėjo tarnauti ir protestantams ir katalikams; mokyklose reikėjo nutylėti mokytojui tie dalykai, kurie šias dvi konfesijas skiria, o pasakoti tik tai, ką jos turi bendra. Romain Moyersoen šitaip aprašinėja lygstamo neutralumo padėjimą Olandijos viešosiose mokyklose apie 1892 metus, vadinas, kada jau egzistavo ir privačios mokyklos.

„Mokytojas, sako jisai, gali kalbėti apie Dievą, apie dieviškąją Apvaizdą, apie sielos nemirtingumą: tai tiesos, kurios yra laikomos artimai susijusios su dora. Bet jis negali mokyti apie Jėzaus Kristaus dieviškumą, jei yra čia pat žydų vaikai. Klasėse nėra religinių emblemų... Nėra draudžiama sugestijuoti mokiniams vieną ar kitą auklėjamąją idėją ir net kalbėti maldą prieš ir po pamokų, bet ši malda turi būti tokia, kad ji neužgautų niekieno religinių jausmų. Faktiškai malda visai nekalbama".(3)

Kaip matyt, lygstamasis neutralumas taip pat neatmeta, kad mokymas turi būti atremtas į ideologinį pasaulėžiūros pagrindą. Tačiau toks lygstamasis neutralumas praktikoj neįvykdomas, kaip jau anksčiau buvo visų pripažinta dėl visiško neutralumo. Toks lygstamasis neutralumas tegali būti tik pereinamasis momentas į visiškai laisvą mokyklą. Tai gerai suprasdami, Olandų katalikai ir nekatalikai — visa tauta — ir perėjo į laisvąjį mokymą.

Neutraliajam mokymui priešybė yra katalikiškas pasaulinių dalykų mokymas.

Jau išorinės mokyklos pavidalas — paveikslai, statulos, emblemos — sudaro vieningą atmosferą. Tas vieningumas eina ir iš vidaus dėl to, kad čia mokomi tik katalikų vaikai, kiti nepriimami. Tuo išvengiama pavojaus, kad vaikai gali

vienas kitą pajuokti dėl jo tikėjimo, ir dėl to gali kilti per ankstyvi mokinių amžiui religiniai ginčai.

Ką reiškia katalikiškai dėstyti pasauliniai mokslai, katalikas mokytojas labai gerai žino. Jis ras daugybę progų, kurias duoda jam dėstomoji medžiaga, sumaniai skiepyti įspūdingai vaiko sielai dieviškuosius dalykus, Dievo meilę ir dorus papročius. Ir jo žodis sutaps su gyvenimo pavyzdžiu.

Mokomoji medžiaga katalikų pasauliniuose dalykuose taip sutvarkyta, kad pasakojimai nukelia vaiko fantaziją į sferas, kur Dievas santykiuoja su savo kūriniais kaip geras tėvas. Kilniais skaitymo pavyzdžiais vaikui įkvepiama mintis vengti bloga ir siekti gera. Tuo būdu vaikas išmokomas ir skaityti, ir pastoviai nusiteikti į gerą.

Katalikiškoj mokykloj, mokant dainuoti, nepamirštama ir tų puikių religinių giesmių, kurios išreiškia žmogaus kilniausius jausmus. Katalikiškose mokyklose geografijos mokymas nenutyli tų gausingų vietų, kurių vardai paliks amžinai susieti su kankinių ir šventųjų atminimais. Mokytojas atkreips akį į tas vietas, kur vilnimis plūdo maldininkai. Kataliko akimis pažvelgęs į istoriją, nepamirš paminėti tų didingų figūrų, kurios kraštą atvertė į tikrąjį tikėjimą ir tuo įskiepijo civilizacijos diegus. Čia atskirs tikruosius reformatorius nuo klastingųjų ir istoriškas asmenybes įvertins katalikų dorovės principais ir t.t. Gamtos mokslais katalikiškas mokymas įves vaiką į didingą Dievo kūrinį, kurio tikslingumas skelbia Dievo išmintį ir kurio grožis, taip žavįs gamtos bičiulius, yra dieviškojo grožio atspindys.

Štai kaip Olandijos katalikai vaizduojasi katalikišką mokymą, kaip jie supranta neutralaus mokymo negalimumą, kaip įsitikinę mokyklos mokymą esant susijusį su žmogaus asmenybės, charakterio ugdymu. Jie, jausdamiesi iš pačios prigimties esą pašaukti jaunuomenei auklėti ir tam turį ne tik teisės, bet ir pareigos, be paliovos, su didžiausiu atsidėjimu, kovojo ne už religijos pamokas mokykloj, bet iš viso už tai,

kad mokykloj, kur mokosi katalikų vaikai, būtų katalikiška dvasia.

Kovą jie laimėjo. Tariamės pakankamai šia proga išaiškinę ir tuos motyvus, kurie palaikė jų pasiryžimą kovoje dėl vaikų sielų, kaip skelbė jų šūkis, kuris vienas sujungdavo visus olandus visur ir visuomet. Palieka tik mesti akį, kokių rezultatų davė naujasis įstatymas praktiškam gyvenime.

IV. Mokyklų lygybės padariniai Olandijoj

1. Pilietinė santaika.
2. Mokymo pažanga ir taupumo klausimas.
3. Privačių mokyklų persvara.

Naujasis 1920 metų mokyklų įstatymas visiems olandams davė dvejopą naudą: santaiką tautos švietimo srity ir, antra, žymų švietimo pagerėjimą. Šimtus metų ėjusi nesantaika tarp tos pačios šalies piliečių visą tautą demoralizavo, silpnino. Viena grupė kovojo prieš kitą grupę; tautos darbingumas, energija buvo sunaudojama negatyviam darbui — užslopinti arba išgriauti. Užtat suprantamas daros olandų visuotinis džiaugsmas, kada pasibaigė tasai mokyklų ginčas, kada buvo visų partijų priimtas „santaikos įstatymas". Jį paskelbė džiaugsmo giesmė „Te Deum laudamus". Nuo šiol prasidėjo naujas olandų gyvenimo etapas: žūtbūt kova virto kilniu lenktyniavimu, konkurencija, kuri siekia teigiamų, pozityvių rezultatų. Šitas laimėjimas yra didžiausias, kurio vaisiai tik paskui dar gausiau pasirodys.

Naujas įstatymas netrukus davėsi jausti pačiam mokymui. Prieš 1920 metus mokymas demoralizuotas ginčais, smarkiai apleistas. Partinių kovų verpetuos nebuvo kada pasirūpinti naujas mokyklas statyti. Mokytojų atlyginimas sumenkėjęs. Per karą padėjimas dar labiau pablogėjo. Po „santaikos sutarties" ir dešiniosios ir kairiosios grupės susi-

ėjo į bendrą plotmę, kad visa eile reformų pagerintų bendrą krašto švietimą.

Pirmiausia imtasi sutvarkyti mokomąjį personalą. Mokytojų skaičius padidintas, kad mokytojas, turėdamas mažiau mokinių, galėtų juos tinkamiau paruošti. Jau 1921 vienas mokytojas vidutiniškai turėjo apie 45 mokinius, o 1916 vienam teko apie 55.

Visų partijų susitarimu padidintas ne tik mokytojų skaičius, bet pagerintas ir jų atlyginimas, kad mokytojui niekas daugiau nerūpėtų, tik vienas mokymas bei auklėjimas. 1916, vadinas, prieš „santaikos sutartį" mokyklos vedėjui, ištarnavusiam per 20 metų, buvo skiriama algos metams mažiausia 1250 guldenų ir butas su daržu ir jų vietoj 150 guld. Savivaldybė galėdavo dar pridėti. 1920 metų įstatymas aiškiai nustato atlyginimo vidutinišką normą, kuri 1923 tose pačiose sąlygose, kaip ir 1916, siekė 4200 guld. Paprastam liaudies mokytojui tie skaitmens buvo 1075 (1916) ir 3500 (1923).

Vėliau sumažėjus bendram finansiniam šalies pajėgumui, mokomojo personalo algos teko kiek sumažinti. Vis dėlto 1926 biudžetas galėjo skirti bendrą atlyginimo sumą 74 milijonus guldenų. Atsimenant, kad laisvosios ir viešosios mokyklos turėjo tuo metu apie 28,000 einančių pareigas mokytojų, vienam mokytojų išeitų vidutiniškai apie 2634 guldenai (apie 10,760 litų) metams.

Mokyklų įstatymas nustato, kaip minėjom, ir mokinių minimumą mokytojui. Sunkesniais finansų atžvilgiu metais ir tas minimumas teko pakelti, vis dėlto jis paliko žemesnis, kaip kitose valstybėse, sakysim, kad ir Vokiečiuos. Jei 1920.I.1 bendras mokinių skaičius Olandijoj siekė 1,076,000, tai vienam einančiam pareigas mokytojui teko 38 mokiniai, Vokietijoj — 45 su viršum.

Olandai lėšų nepagailėjo, kad tik pakeltų bendrą šalies švietimą. Dėdami lėšas, jie statė be abejo mokytojams kvali-

fikacijų ir darbingumo reikalavimus. 1916 valstybė valsčiams ir šiaip mokyklų laikytojams išmokėjo ne daugiau kaip 23 mil. guldenų mokytojų algoms, o 1923 ta suma padidinta dar 65 mil.

Tuos milžiniškus skaitmenis pasigriebdami, taikingo mokyklos klausimo išsprendimo priešai ir stengės įrodinėti, kad naujasis įstatymas nėra suderinamas su taupumo principais, kad proporcingas mokyklų subsidiavimas padarąs valstybei milžiniškų netikslingų išlaidų. Skelbdami skaitmenis, jie neskelbdavo tačiau, kam tos sumos yra suvartojamos, būtent, kad jomis yra pagerintos mokytojų algos ir sumažintas mokinių minimumas. Šitai žinant, daros aišku, kad mokytojų algų pakėlimas su proporcingu mokyklų subsidiavimu nieko bendro neturi, ir kaltinti mokyklų lygybę lėšų švaistymu yra naivu. Tas dalykas čia minimas dėl to, kad juo labai mėgstama operuoti dalyko nepažįstančių žmonių tarpe.

Antras dalykas, kurį paveikė šie įstatymai — tai mokyklų skaičiaus didėjimas. Jau po 1889 metų „nuraminimo įstatymo A. Bessières rado reikalo pastebėti, kad viešosios ir privačios mokyklos padaugėjo... Nuo 10 procentų iš 1892 skaičius vaikų tarp 13 ir 14 metų, nemokančių nei rašyti nei skaityti, sumažėjo iki 2.71 proc. 1900 ir net iki 0.10 proc. 1908. Tuo pačiu laiku kai net palankiausia statistika Prancūzijoj priskaitydavo tūkstantyje vaikų nuo 40 iki 50 vaikų, kurie negauna jokio mokslo, Olandijoje iš tūkstančio vaikų tokių beraščių tegalima buvo rasti ne daugiau kaip vieną".(4)

Per paskutinį Olandijos gyventojų surašymą (1920) rasta 6,865,314 žmonių. 1920.12.31 Olandija turėjo 7038 mokyklas. Vadinas, viena mokykla tenka kiekvienam 1000 gyventojų, o Vokietijoj viena mokykla — 1100.

Kaip po 1920 metų mokinių ir mokyklų skaičius balansuojamas, parodys ši lentelė.

Mokyklų skaičius:

	viešosios	laisvosios	iš viso
1920.I.15	3437	2510	5947
1923.XII.31	3808	3428	7236

Mokinių skaičius:

	viešosiose	laisvosiose	iš viso
1920.I.15	570,324	461,370	1,031,694
1923.XII.31	527,585	561,618	1,089,203

Tokiu būdu matom, kad per 4 metus bendras mokinių skaičius pakilo 57,509, o mokyklų padaugėjo 1289. Kai kas, įsižiūrėjęs geriau į šiuos skaitmenis, susiranda pagrindą pakaltinti mokyklų lygybę ir proporcingą subsidijavimą.

Štai tik pažvelkime į viešųjų mokyklų ir jų mokinių statistiką. Aiškiai matom, kad nuo 1920.I.15 iki 1923.XII.31 viešųjų mokyklų skaičius pakilo iš 3457 iki 3808, o mokinių skaičius per tą laiką sumažėjo nuo 578,324 iki 527,585. Vadinas, mokyklų padaugėjo 371, o mokinių sumažėjo apie 43,000. Tai iš tiesų nepaprastas atsitikimas, ir, juo pasinaudodami, olandų mokyklų sutvarkymo priešai mėgina sukompromituoti patį mokyklų lygybės ir proporcingumo principą. Štai, sako, jūsų lygybės įstatymas „sušipulinęs" mokymą, pridirbęs pustuščių mokyklų daugybę, — o kiekvienai mokyklai juk reik buto, reik personalo. Vis daugiau išlaidų valstybei. — Argi taip?

Olandijoj buvo ligi tol didelių mokyklų, dvilypių po 14 klasių. Įstatymu yra nustatytas tam tikram skaičiui mokinių vienas mokytojas. Ir iš jo išeina taip, kad mažesnės mokyklos gauna, proporcingai imant, daugiau apmokamų

mokytojų, nei didžiosios. Kad gautų daugiau mokytojų (vedėją), tos didžiosios mokyklos ir pasidalino pusiau, su atskirais vedėjais.

Antra to skaldymosi priežastis tokia: socialdemokratų siūlymu buvo įvesta įstatyme pastaba, kad mokyklos vedėjas turi eiti kartu ir mokytojo pareigas. Didžiųjų mokyklų vedėjai tuo buvo apsunkinti, ir mokyklą gavo dalyti į dvi mažesnes, kad vedėjas galėtų ir mokyklą vesti ir pamokas dėstyti. Tokioms suskilusioms mokykloms, be abejo, butas lieka tas pats, ir naujų specialių lėšų jis nereikalingas.

Bet pagaliau ar dėl to mokyklų skaldymosi (jei jis būtų blogas ir reikalautų daug pinigo) yra kuo dėtas mokyklų sulyginimas teisių ir pareigų atžvilgiu? Kad pati mokyklų lygybė neverčia mokyklas skaldytis, rodo ir tas faktas, kad tokis nepaprastas skaldymasis, mažėjant mokinių skaičiui, eina tik viešose mokyklose, o privačiose mokyklų skaičius auga kaip tik proporcingai mokinių skaičiui, būtent, įsteigta naujų mokyklų 918, o mokinių padaugėjo su viršum 100,000 per tuos ketverius metus.

Taigi rūpinantis valstybės taupumu, reikia atsiminti, kad išlaidų padidėjimas Olandijoje liaudies švietimui yra ne „santaikos sutarties“ ir mokyklų susiskaldymo padarinys, o tų pagerinimų, kurie padaryti tiek viešojo tiek laisvojo mokymo srityje, pirmiausia mokytojų geresnio aprūpinimo.

Mokykla parodo daugiau lankstumo, judrumo. Mokinių skaičius jose, kaip matėm, nuolatos auga. Jeigu viešosios mokyklos dar giriasi savo mokyklų gausinimu, nepaisydamos, kiek jose bus mokinių, tai statistika dėl privačių mokyklų rodo kitokį vaizdą. Jau kalbėtaisiais 1920 metais Olandijoj buvo viso apie 6000 pradžios mokyklų. Jų tarpe 400 su viršum turėjo mažiau kaip 40 mokinių. Iš šitų 400 tik 92 buvo privačios, o visos kitos viešosios. O tų privačių tarpe — 22 katalikiškų. Šitie skaičiai rodo, kaip viešosios mokyklos yra sumažėjusios, o iš jų sąskaitos auga privačios. Be to,

viešosios mokyklos čia dar naudojas tam tikra privilegija: jos išlaikomos valstybės lėšomis, nepaisant, kad mokinių skaičius kartais siekia tik 12 žmonių, o privačios tos rūšies mokyklos dažniausiai turi verstis savo lėšomis, nes neatitinka mokinių minimumo reikalavimo.

Tokiu būdu laisvoje konkurencijoje privati mokykla parodo daugiau gajumo. Visuomenėj randa ji vis daugiau simpatijos, parodė anksčiau nurodyti skaitmens. Ir tas procesas privačių mokyklų naudai eina nuolatos pirmyn. O kas toliau?

„Dar daug liekas mums darbo savajai jaunuomenei apsaugoti. Amatų, realinio, gimnazijos, pagaliau akademiškojo mokymo srity jau geroką kelio galą esam nužengę, kad prieitume jaunuomenės apsaugą, bet dar nesam ten, kur mes turim būti. Kai dėl pradžios mokymo, tariamės jau pasiekę tai, kas galima pasiekti katalikams šaly, kur jie sudaro mažumą", — kalbėjo dr. Verhoeven krikščioniškosios politikos konferencijoj 1926. Vadinas, pradžios mokslas ir belieka tik gerinti, tobulinti, kai kituos kraštuos dar nesurasta kelio susitarti. To akivaizdoj dr. Verhoeven kelia klausimą: „Ar šitoks išsprendimas nėra paveikslas kitoms šalims? Galėti, tai nėra negalima. Kodėl gi katalikų jaunuomenei gelbėti Dievas negalėtų pradžią padaryti mažoje šalyje? Ar Betliejus nebuvo priskirtas prie mažiausių Judos miestų? Ir ar ne iš ten Dievo sutvarkymu patekėjo pasauliui šviesa?"(5)

VISUOMENINĖS KULTŪROS KASDIENINIS REIKALAS

Lietuvių gyvenime jau įsigalėjo socialinė verbalizmo liga. Jos simptomai — didžiausias noras kalbėti, mažiausia noro kitų klausyti.

Tos ligos reiškinių daugiausia gali pastebėti visuomeniniuose sambūriuose ir spaudoje. Konferencijų ir švenčių sveikinimams ar susirinkimų diskusijoms negali būti priešingas, bet jos dažnai vedamos tokia forma, kad atima valandas laiko ir naudos neduoda: kalbėtojas ištęsia savo kalbą pusvalandžiui, ką galėtų pasakyti per keletą minučių; dažnai eina kalbėti, nepaisydamas, ar reikia kalbėti ar ne, ar turi ką naujo pasakyti. Dažnai atsitinka, kad išėjęs kalbėti net pasiteisina naujo nieko negalįs pasakyti, bet vis dėlto norįs pasisakyti.

Verbalizmas net išprofanavo jau visiems brangius dalykus. Atsimintina tik, kaip oratoriai per kokias sukaktuves ar išleistuves ar šeimyniškus balius kelia stiklelį ir kalba apie Vilniaus atgavimą, lietuvišką kultūrą.

Verbalizmas įsigalėjęs tiek, kad susidarė ir posakis: kas nori pasisakyti, ne — pasakyti. Tiesa, kalbama, kad „pasisakius“ žmogui lengviau ant širdies pasidaro. Bet argi visuomeniškas susirinkimas yra tam, kad kiekvieno širdis čia pasilengvintų?

Iš antros pusės — tas sakomas ar skaitomas žodis nebranginamas iki nekultūringo nemandagumo, nesiskaitoma su kito mintimi ir nenorima net kito išklausyti. Žodis nebranginamas tų, kuriems kalbėta ir kurių kalbėta. Gražių šūkių ir rezoliucijų priima apsčiai, lengvą širdimi, bet tos rezoliucijos lyg būtų tai valandai ar tik kišeniui skirtos, o sulaukus vakaro jau elgiamasi taip, kaip ir anksčiau.

O va pora reiškinių, kaip visai nenorima kito paklausyti.

Laikraštį ar žurnalą užsiprenumeruojam. Paklaustas tūlas dažnai prisipažįsta perskaitęs kroniką, o žurnale — apžvalgas. Kodėl? Tai dvi svarbiausios priežastys: viena, mūsų dienų žmogus nenori svetima mintim domėtis, antra, tos trumpos laikraščio apžvalgos duoda konkrečius faktus ir sprendimus apie juos trumpai, sukondensuotai, be daugžodžiavimo.

Autoriai yra laimingi, kad jie nežino, kaip jų rašiniai „skaitomi". Jie gali iliuzija gyvent. Bet kalbėtojas negali tokios iliuzijos susidaryti. Ne kartą, kalbant iš tribūnos, klausytojai ne tik šnabždas, bet garsiai tarp savęs šnekas arba dar apygarsiai įspėja, kad jau nubodo. Dar ryškesnė to iliustracija — akademinės paskaitos, kuriose kai kurie profesoriai gauna net duris užsirakinti, kad paskaitų metu klausytojai nevaikščiotų. Tas pat lengva pastebėti baliuos, kur įpinama paprastai koncertinė dalis. Padėjimą pažįstą artistai gudrauja: jie ima triukšmingus, efektingus dalykus tokio koncerto programai, kad gerbiamąją publiką „rėkte užrėktų". Bet jeigu kuris neapsiskaito ir paima ką subtilesnio, švelnesnio, jis pats gali išgirsti iš publikos, ypač iš paskutinių eilių einantį ne tik ūžimą, bet ir flirto juoką.

Abidvi ydos eina iš visuomeninės kultūros stokos. Ir sakytojas ir klausytojas nesiskaito su tuo, kad jie yra tuo momentu visuomeninio gyvenimo dalyviai; savąjį aš jie reiškia tenai kaip savo kambary. Klaidingai suprasta mintis, kad aš turiu visur pasireikšti toks, koks esu, priveisė tų

apgailėtinų rezultatų. Jis veda dar toliau į kaimišką berniškumą ir anarchizmą.

Ar ne metas būtų pagalvoti — ir ne tik pagalvoti, bet ir padaryti! — kad šitas liguistas reiškinys būtų šalinamas. Pamirštas principas — neišsižadėk savęs, bet pagerbk ir kitą žmogų ar vietą, kurioj esi — turėtų būti primintinas.

Visuomeninė šito verbalizmo ir nesiskaitymo su kitu sanacija turėtų eiti keliomis kryptimis. 1. Reiktų mokykloje daugiau pripratinti mokinį skaitytis su vieta, su aplinkuma, kurioje esi. Jeigu jis eina į laidotuves, tai savo linksmą krykštavimą tepalieka namie. Jeigu eina į bažnyčią melstis, tai tenegaudo varnų ar alkūnėmis vienas kito tenedaužo. Jeigu ateina į pamoką mokytis, tai nedera čia futbolo spardyti. Jeigu ateina į pasilinksminimą, tai netinka paniurusiam murksoti. Reiktų įskiepyti mintis mokiniui, kad jis turi elgtis pagal tikslą, kuris jį atvedė į tą vietą. Antra vertus, mokykla gal pajėgtų daugiau atkreipti mokinio dėmesį kalbėti, kada reikia ir kas reikia, o ne pradėti nuo „Adomo ir Ievos". Mokykloje dirbęs žino, kaip mokinys mėgsta parašyti puslapį įžangos, pusę puslapio dėstymo...

2. Mūsų visuomeninis ir mokyklinis gyvenimas gal per maža kreipė į tai akį, ir dėl to triukšmingiausi susirinkimai yra iš tų mokyklų išėjusių žmonių — studentų. Norėdamas kas jaunimui įsiteikti panegyriškai išvadins studentus jaunatvės žiedais, trykštančia gyvybe, energija ir norės tuo minėtą antisocialumą pateisinti. Bet tai menka paguoda. Ta energija tegul trykšta ten, kur ji reikalinga ir naudinga, bet tegul nebūva eikvojama ten, kur ji tik perniek nueina ir net žalos padaro. Lietuvai reikia ne triukšmingų energijų, bet produktingų.

Taigi iš visuomeninių, ypačiai iš akademinių organizacijų būtų lauktina, kad jos sukurtų socialesnį draugijinio gyvenimo narį — drausmingą, elastingą, deramu laiku mokantį linksmintis, deramu laiku — dirbti darbą, deramu

laiku — pasirodyti viešumoj su visu organizacinio vieneto išdidumu, reikiamu laiku — pele dėtis, reikiant kalbėti, bet reikiant ir kito paklausyti.

3. Pagaliau spauda. Buvo laikai, kad mūsų senoji karta džiūgavo, jeigu išgirsdavo lietuvišką žodį. Lietuviškų garsų srovė juos liūliuote liūliudavo, nes buvo tai retas draudžiamas garsas. Dabar lietuvių kalba paliovė buvus tokia luxus kalba. Ji virto praktiškuoju pabūklu mintims pareikšti. Jei skaitai straipsnį, norėtum jo mintis greičiau patirti, be aplinkinių įžangų. Tiesa, kalbai svarbu mintis ne tik aiškiai pareikšti, bet ir gražiai. Leistina ir reikia kalba dailinti, smailinti, estetinti, bet tas dailinimas nereiškia daugžodžiavimo.

Tiesa, mūsų laikraščių daugžodžiavimas dažnai pateisinamas sunkiai nugalimomis kliūtimis. Spaudos darbininkai labai dažnai neapmokami. Kai redakcija vieno kito straipsnius apibraukys, jis pasijus nuskriaustas ir neberašys. Bet tegul jau rašytojai atsisako nuo tos ambicijos, nuoširdžiai teleidžia redaktoriams karpyti jų raštus, jų „širdies kūrybą". O dar geriau — branginant savąjį žodį padaryti, kad tas žodis iš tikro būtų netuščias, prisirpęs gilios ir šiuo momentu reikalingos pasakyti minties.

Savo žodžio branginimas, kito pagerbimas yra būtina sąlyga draugijinio gyvenimo kultūrai. Kas iš to, kad bus kalbama apie didžius darbus ir planus, o nebus padaroma smulkmenų!

KELIAS Į MOKYKLŲ REFORMĄ

Lietuviškumo ugdymas

Tam tikru laiku ankstesniame straipsny (*LA*, 1933 Nr. 85) buvo išvesta, kad lietuviškoji mokykla savo auklėtiniui turi sudaryti nusiteikimus, būtinus a) apskritai žmogui, b) specifiškai lietuviui ir c) specifiškai būsimam inteligentui.

Iškrypstant iš eilės, šiuo tarpu norima pamedituoti dėl antrojo punkto — lietuviškumo ugdymo mūsų mokykloje. Viena, šis klausimas, kaip iš ankstesnių straipsnių buvo matyt, yra mažiau aiškus už kitus; antra, jis gerokai apleistas ir, pagaliau, diskusijose dėl mokyklos jis labiau akcentuojamas.

Pasiėmus tokį uždavinį, būtų pergalvotinos iš jo einančios dvi klausimų grupės: 1) kokis turėtų būti tų lietuviškų nusiteikimų turinys, 2) kaip jie reiktų auklėtiniui įteigti.

1. Gal trumpiausiai tautinio ugdymo uždavinį mokykloje yra nusakiusios vokiečių mokyklų „Richtlinien": išmokyti vokiškai skaityti, rašyti, vokiškai jausti, vokiškai galvoti, vokiškai norėti.

Tuos žodžius parafrazuodami, turėtum pasakyti, kad iš lietuviškos mokyklos išėjęs žmogus turi jausti, galvoti ir norėti lietuviškai. Jis turėtų pasijusti esąs ir suprasti privaląs būti mažučiu narveliu to organizmo, kuris vadinasi tauta. Jis turėtų panorėti juo būti ir visomis jėgomis krypti to organiz-

mo kuriamąja kryptim, nes kiekvieno organizmo siekimas — augti, plėtotis. Jeigu organizmas sunegaluoja, to narvelio pašaukimas — sustiprintu darbingumu atitaisyti sutrikusį organizmą.

2. Šitokis lietuviškumas, suprantama, reikalauja iš žmogaus pasiaukojimo, idealizmo. Dėl to lietuviškumo stiprinimas turi eiti sykiu su idealistinės pasaulėžiūros įdiegimu. Juk tautiškumas, arba preciziškiau tariant, lietuviškumas ir yra mažutė tos pasaulėžiūros dalelė. O tik idealistinės pasaulėžiūros plotmėje galima susirasti derami santykiai individui su tauta, tautai su kitomis tautomis. Kitų tautų teigiami ir neigiami pavyzdžiai pamoko mus, kaip pavojinga išleisti iš akių bendroji idealistinė pasaulėžiūra, nustatant savo santykius su kitomis tautybėmis.

Antai, mūsų kaimynai, pabrėždami visur savo Deutschtumą, iškreipė (gal visai netyčiomis!) tautiškumo supratimą. Pabrėždami savos kultūros ir savos rasės pranašumą palyginti su kitomis tautomis, jie susiaurino savo dvasinio pasaulio horizontus ir tapo tautiniais egoistais, kurie nemato ir nepaiso kitų tautų teisių ir sukurtų kultūros vertybių. Iš to ir kyla pagiežingas agresingumas, nesuderinamas su dvasiniu taurumu. Taip išauklėto jaunimo padariniai — ne savo sukurtų kultūrinių vertybių naikinimas, grasinimas kitų tautų egzistencijai.

Reikia pasidžiaugti, kad lietuviai net didžiojoj kovoj už Vilnių iškilmingąją dieną pasižadėjo ne keršyti, bet reikalauti teisybės ir teisės. Gal tai buvo instinktyvus taikaus lietuvio charakterio pasireiškimas, bet žmogus, pretenduojąs į inteligentus, tą instinktyvų veiksmą turi pagrįsti ir sąmoningu įsitikinimu, kad čia yra tikrasis kelias — vydūniškai tariant „sau žmoniškumo“ kelias.

Nukrypdami nuo idealistinės pasaulėžiūros, mūsų kaimynai beveik jau išauklėjo tautietį - pilietį, bet pamiršo išauklėti žmogų. Jų auklėjimas suplakė į vieną dalyką vals-

tybę ir tautą ir pareikalavo, kad gyvenime būtų įvestas parafrazuotas reformacijos laikų principas: cuius regio, eius natio! Visų tautybių suniveliavimas tautoje - valstybėje yra jų siekiamas. Bet jis yra pavojingas dėl dviejų dalykų. Viena, kad jis vykdomas tuo pačiu principu, kuriuo žydai pasmerkė Kristų: kadangi turim teisę, tai jį pasmerkėm. Tiek žydų laikais, tiek ir šiandien daugeliui ta teisė, matyti, buvo ir tebėra tas pats kaip ir valdžia: kadangi esam galingesni, tai ir smerkiam ir niveliuojam svetimas tautybes, naikinam jų kalbą, uždarinėjam jų mokyklas, krikštijam kaimų vardus kitais. Antra, toksai tautybių ir apskritai individualybės niveliavimas būtų prigimties paneigimas. Velionis Vaižgantas pasakytų: būtų susinimas Dievo pasaulio, kuriame kiekvienas savaip groja didesniam Jo majestotui.

Mums, rodos, būtų priimtinas tautinio ugdymo uždavinys mokyklai: išmokyti branginti ir mylėti tai, kas lietuviška yra gera, gerbti tai, kas svetima yra gera; pažadinti norą iškelti savo tautą aukščiau, ne kitas tautas nuspaudžiant kumščia, bet jas pralenkiant.

Nuo šito principo nutolti reikštų, kaip svetimi pavyzdžiai rodo, žingsnį į moralinę, o paskui ir fizinę tautos katastrofą. Tatai būtų įteigtina ir būsimam inteligentui lietuviui.

3. Ar šitaip suprasto lietuviškumo auklėjimas būtų aktualus mokykloje? — Jau anksčiau buvo gyvenimo faktais pailiustruota, kaip mums trūksta lietuviško susipratimo. Mes dieviname visa tai, kas svetima, o nebranginame, kas sava. Savo gėrybes dovanai dalijame svetimiems, nuo saviškių burnos nutraukdami. Apšaukiame saviškius išdavikais, o prisileidžiame svetimtaučių ir svetimšalių, kurie, tūkstančius imdami, per 10 metų lietuviškai teišmoko „labas“ ir „ponas“. Jų, apsimetančių dideliais lietuvių prieteliais, idealus prieš kelerius metus išreiškė viena dainuškėlė: „Gdie v klumpach tancujut suktini, tam našemu bratu geraj“.

Dėl šitokio apsileidimo svetimtaučiais ir svetimąja ersatz kultūra vis dažniau pasigirsta šauksmų. Kai kurie laikraščiai ima pabrėžti savo vedamąja linija kovą dėl lietuviškos kultūros, atsiranda net specialių tai kovai laikraštėlių. Ypačiai aktyvus pradeda rodytis akademinis jaunimas. Kyla pavojus kovoje dėl lietuviškos kultūros nukrypti nuo aukščiau susakytos gairės lietuviškumui derinti su kitomis tautybėmis. Šie reiškiniai ir rodytų, kad mes dar per maža esam lietuviai, o iš antros pusės — tie, kurie pasijuntam esą lietuviai, patraukiam į kitą kraštutinumą. Dėl to labai būtų aktualu ir mokykloj į lietuviškumą daugiau dėmesio kreipti.

Kaip lietuviškumas įteigti?

Pamilimas ir branginimas eina per pažinimą ir per praktikavimą. Klausimas: ar mokyklose užtenkamai duodama pažinti lietuviškieji dalykai. Pirmiausia — pats dėstomasis dalykas. Koks santykis yra mokiniui žinotinų dalykų iš lituanistikos ir iš kitų svetimybių pagal oficialią programą? Gimnazijoj lietuvių kalbai ir literatūrai išeina viso 37 pamokos. Jeigu nuo V klasės po dvi valandas skaitysim visuotinei literatūrai, tai lietuvių kalbai ir literatūrai viso gausim apie 29 valandas. Lietuvos istorijai tektų apie 7 valandas. Vadinas, lituanistikai maždaug 36—38 val. Vokiečių kalbai 30 pamokų, o mokyklose su sustiprintu svetimų kalbų dėstymu 34 valandos. Pridėkim dar, kad visuotinėj literatūroj ir visuotinėj istorijoj vokiečiai einami, rasim, kad vokiškumas sulygintas maždaug su lietuviškumu.

Bet visai nėra peiktinas dalykas, kad svetimom kalbom daug valandų skiriama. Tų pačių vokiečių, apie kuriuos čia kalbama, svetimajai kalbai, kuri sustiprinu būdu dėstoma, net daugiau valandų skiriama kaip gimtajai. Svetimą kalbą mokėti lietuviams yra daug svarbiau kaip kitoms didelėms tautoms. Lietuviai dar mažiau išsivers be santykių su kaimynais. Dėl to valandų skaičiaus svetimajai kalbai negalima

mažinti. Pagaliau ir lietuvių sukurtos kultūrinės vertybės taip pat dar negausios. Dėl to mes negalima apsiriboti, mokomąją medžiagą rinkdami ir programas sudarydami, vienais lietuviškais dalykais. Mes turim, kaip Vaižganto Juodžiaus ąžuolas, išsiplėsti į visas šalis, kad iš visur prisirinktume medžiagos lietuviškai kultūrai sudaryti. Bet ta svetimoji medžiaga, viena, turėtų būti pati vertingoji, antra, ji turėtų lietuvyje kaip organizme gyvuoju krauju pavirsti, ne balastu.

O vokiečių kalbos programoj, pavyzdžiui, yra įtraukti, tarp kitų, H. Sachsas, Lutheris, Opitzas, Gellertas, Klopstockas, Wielandas... Vokiečių literatūrai jie turėjo istorinės reikšmės, bet kitoms tautoms nuo jų nei šilta nei šalta. Tai vokiški rašytojai. Jeigu jau juos į programą dedam, tai mums būtų daug svarbiau įdėti į programą mūsiškiai: Šiauléniškis Senelis, Gimžauskas, Dagilėlis, Petras Vileišis, A. Juška, Jaunius, Būga, Jablonskis, Jakštas (!), Sasnauskas, Čiurlionis (!). O kur dar mūsų tautodailė? Jeigu paimsime, pavyzdžiui, vokiečių kalbos praktiką, pamatysim, kad mokyklose be suminėtųjų dėstomi dar smulkesni tiktai vienai tautai reikšmingi rašytojai. Tai aiški skriauda lietuviškumui.

Būtų pergalvotina, ar svetimos kalbos mokant negalima panaudoti raštų, su lituanistika kaip nors susijusių. Pvz., užuot mokiusis kurio svetimo menkaverčio rašytojo biografiją, kaip daug kur daroma, ar nebūtų galima paimti ta kalba parašytų raštų ar dokumentų apie Lietuvą ir lietuvius. Ar negalima būtų šalia Cezario, Cicerono įsitraukti ką nors į programą iš lotyniškų Rotundo raštų ir kitos lietuvių lotyniškos prozos; šalia Horacijaus — ką nors iš Sarbievijaus.

Toj pačioj visuotinėj literatūroj ar nereiktų labiau sustoti ties tais rašytojais, kurių įtakoj yra augusi mūsų literatūra.

Tai tik dėstomosios medžiagos sritis, kurioje gali reikštis lietuviškas ugdymas. Skyrium būtų pergalvotinas auklėtojų, lektūros, nemokyklinių priemonių vaidmuo lietuviui išugdyti.

PER TVANKI MOKYKLINĖ RUGIAPJŪTĖ

DĖL EGZAMINŲ

Dar toli rugpjūčio mėnuo, bet gimnazijose jau prasideda rugiapjūtės dienos. Ruošiamasi su visu karščiu į baigiamuosius egzaminus. O tų egzaminų — lotynistai sako horribile: per tą mėnesį su trupučiu apie 18 (6 rašomieji ir 12 atsakomųjų). Tai skaičius, kuris turbūt ir studentams būtų nepakeliamas tokiu trumpu laiku iš karto.

Normalaus vaiko sveika ambicija neleidžia egzaminų laikyti bet kaip. Dėl to dar šiomis paskutinėmis dienomis paleistas iš gimnazijos stengiasi grobstyti nenuskintas žinių žolytes — pakuropstomis, neišmiegotomis akimis, apdujusia galva.

Bet ne tik paskutinėmis dienomis. Visi metai daugeliui praeina su „pakelta nuotaika". Ir turbūt ne be pagrindo yra tėvų nusiskundimai, kad šitas nervų įtempimas susmukdo vaikų sveikatą. Dar gerai, jeigu mokytojas nereaguoja į tuos artėjančius egzaminus. Jis sulaiko kiek ir mokinius. Bet esti gi daug mokytojų, kurie ir patys pasiduoda tam paniškam egzaminų virpėjimui. Ne vienas per metus kalte kala programą su mokiniais. Pamokoms šiaip pasibaigus, dar skiria pridedamąsias.

Tiesa sakant, tokia pačių mokytojų baimė yra iš dalies su pagrindu. O ką gi jis žino, kokius darbus gaus jo mokiniai, ko bus iš jų reikalaujama! Ypačiai privačioje mokykloje, kur per egzaminus pats dėstytojas esti daugiau tik svečias, o visus darbus ves, vertins ir jo mokinių likimą spręs, jei norės, iš kažkur atvykęs ir jo mokinių nepažįstąs atstovas. Visai suprantamos tokio mokytojo pastangos, kad mokiniai „stipriai" ir „viską" išmoktų. Dėl to tikrai — labai sustiprėja mokinio žinių bagažas. Ir tai yra svarbiausias aktyvas egzaminų balanse. Tačiau tuo pačiu metu sumenkėja progos lavinti mokinio savarankiškumui ir sugebėjimui prie dalyko prieiti, jį natūraliai pasisavinti (ne iškalti).

Taigi pedagoginiais sumetimais egzaminų negalima nei visiškai pateisinti, nei visiškai pasmerkti. Galima būtų visai be egzaminų apsieiti, jeigu per visą gimnazijos metų eilę mokykloje būtų stropi kontrolė — kontrolė paties mokytojo ir Švietimo ministerijos inspektorių. Jeigu inspektoriai galėtų dažniau lankytis, patikrindami mokslo eigą, mokymo būdus ir rezultatus; jeigu jie nurodytų mokytojui, ko jo mokymo rezultatams dar trūksta, nepajėgiantį painstruktuotų, paremtų, o jeigu reikalas, pristatytų pakeisti kitu, — tada apie mokinių mokėjimą jau drąsiai galima būtų spręsti iš mokytojų metinio atestavimo.

Šitokia nuolatinio inspektoriavimo ir kontrolės priemonė ar tik nebūtų pedagogiškiausia mokinio išsilavinimui pakelti ir patikrinti, nes jo išsilavinimas būtų keliamas ne vienu „sustiprintu atsikvėpimu", bet nuolatiniu sistemingu darbu per eilę metų.

Šita priemonė mums dar sunkiai įmanoma, nes mūsų inspektoriai tebeturi gausiai administracinio darbo ir fiziškai negali visur suskubti su kontroliuojančia ir pagelbstinčia ranka.

Dėl to nuo egzaminų sistemos visiškai mes negalim atsisakyti. Tačiau negalim tenkintis tokia egzaminų sistema, kaip

dabar yra. Ji gali patapti kartais kažkokiu sadistišku biurokratizmu, kuris tenka be jokio racionalaus pagrindo pakelti ir mokiniui, o kai kada ir mokytojui. Pereitais metais lituanistų mokytojų suvažiavime net buvo iškelta, kaip kolega mokytojas, paskirtas į privačią mokyklą atstovu, įgyja kartais palinkimo „kabinėtis" į savo kolegos mokinius ir jų darbus. Prieš be pagrindo ir nepedagogišką netaktą teko pasisakyti net rezoliucijos forma. Iš antros pusės, atstovas kartais pasijunta traktuojamas kaip „vilkas tarp avelių", nes egzaminų sezonas yra pavirtęs teismo sezonu.

Nenaikinant pačios egzaminų sistemos, būtų priimtina kai kuriuos mokinius nuo tam tikrų egzaminų atleisti. Būtent, atleisti nuo egzaminų to dalyko, kurio mokėjimas vertinamas metuose geru pažymiu.

Dabar atleidžiama nuo egzaminų, specialiu Švietimo ministerijos sutikimu, tik silpnos sveikatos, ligoti mokiniai, jeigu jie mokėsi patenkinamai. Jeigu jiems daroma privilegija, kodėl tokia privilegija nesuteikus ir gabiesiems, darbštiesiems. Tai būtų paskatinimas pasistengti, ypačiai, kad pradedama skųstis, jog mokiniai mielai tenkinasi eiliniu skurdžiuoju pažymiu — patenkinamai.

Minimas ne sykį ir kitas būdas, rodos, latvių praktikuojamas — egzaminuoti tik iš kelių dalykų. Vietoj 18 egzaminų būtų racionaliau 4—6 egzaminai, kuriuos kasmet paskirtų Švietimo ministerija, iš anksto neskelbdama kuriuos. Tokiu būdu mokykloje nebūtų antrinių dalykų, kurių galima „nesimokyt", ir egzamininių, kurių su visu stropumu reikia imtis. Su visais lygiai per visus metus normaliai būtų dirbama. Šituo egzaminų skaičiaus sumažinimu būtų bent išvengta to „drugio" paskutiniu egzaminų mėnesiu.

Iškeltas egzaminų dalykas nėra naujas. Jis kasmet maždaug šiuo laiku iškyla. Bet ką gi padarysi, kad dejuojama kaip tik tada, kada skauda. Dabar šiai mokyklinei opai iškelti kaip

tik proga, nes švietimo vadovybė, intensyviai planuodama ir vesdama mokyklos reformas, ir šitą dalyką dar šiemet galėtų peržiūrėti ir tą per didelę mokyklinės rugiapjūtės „kaitrą" atvėsinti.

MOKINIŲ VARŽYBŲ BALANSAS SU PERSPEKTYVOM

Šių metų mokyklinė naujiena — tos humanistinės pirmenybės baigės Klaipėdoje.

Oficialieji rezultatai:

Humanistinių dalykų apskritai pirmoji vieta, sudėjus lituanistikos skaitymą bei deklamavimą, vokiečių bei prancūzų deklamavimą, paišybą, teko Klaipėdai. Ji laimėjo (20:19) prieš Kauno „Aušros" merg. gimnaz., kuriai teko apskritai antroji vieta. Atskirais dalykais: — lituanistikos skaitymą ir deklamavimą laimėjo „Aušros" mergaičių gimnazija; prancūzų kalbos — ta pati; vokiečių kalbos — Klaipėda; paišybos — Šiaulių bern. gimnazija.

Humanistinėms pirmenybėms priklauso ir chorų pasirodymas. Pirmą vietą laimėjo Kauno IV gimnazija, antrą Marijampolės ir trečią Tauragės.

Laimėjusios gimnazijos buvo apdovanotos Švietimo ministerijos vadovaujančių žmonių ir kitų įstaigų. Pirmam chorui dovaną paskyrė Kauno konservatorija — mūzos statulėlę; antram viceministeris K. Masiliūnas — paveikslą. Klaipėdai už bendrą pirmenybių laimėjimą teko direktoriaus L. Vaitiekūno vaza; lituanistikos laimėtojams — Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos Zikaro darbo Vaiž-

ganto bareljefas; už prancūzų kalbą Prancūzijos atstovybė paskyrė medalį; už vokiečių kalbą — Klaipėdos Prekybos institutas — knygą; už paišybą Meno mokyklos direktorius — paveikslą (rodos, Basanavičiaus portretą). Apdovanoti ir atskiri mokiniai knygomis.

Pedagoginiai rezultatai:

Sukėlusios didelio susidomėjimo pirmenybės prašosi baigiamojo žodžio pedagoginiu atžvilgiu.

Buvo gauta apsčiai pastabų dėl pirmenybių defektų provincijoje. Dalis jų buvo paskelbta. Kai kas buvo gerokai suabejojęs net dėl pačių pirmenybių reikalo.

Iš karto mūsų buvo pasisakyta pačioms pirmenybėms palankiau, nekaip daugelis galvojo. Pritariant pastangoms mokykloje įnešti daugiau gyvumo ir judėjimo, pateisinant pačias pirmenybes, buvo tik su rezervais pažiūrėta į praktiškąjį jų organizavimą atskirose vietose ir dėl to nenutylėta nei laimėjimų, nei trūkumų. Šitokį nusistatymą baigiamosios varžybos Klaipėdoje tik patvirtino. Jeigu po pirmųjų varžybų centre ir provincijoj buvo nurodyta eilė organizacinių trūkumų, kurie atsiliepė mokinių tarpusavio santykiams, tai Klaipėdoje, kaip praneša dalyvavusieji, jų buvo išvengta: pirmenybės praėjusios drausmingai, kultūringai; nebuvę net nesutarimų nė dėl sprendimų, nebent dėl chorų vertinimo. Klaipėdos faktas parodė, kad pirmenybių pasisekimas daugiausia pareina nuo tinkamo organizavimo, kad tikrai galima kultūringai suorganizuoti ir pasiekti bent iš dalies tų rezultatų, kurių iš mokyklinių pirmenybių buvo pageidauta: paskatinti mokyklas pačiu pirmenybių objektu daugiau susidomėti ir pakelti visos mokyklos to dalyko lygį.

Tačiau ir šių bandomųjų pirmenybių trūkumai ar ne geriau už laimėjimus yra atskleidę mums lauktų ir nelauktų dalykų, kuriais tenka daugiau susidomėti. Buvo laukta, kad

daugiausia spragų pasirodys pačioje pirmenybių organizacijoje. Ir tikrai ateityje rengiant panašius mokyklų susibūrimus pirmenybių ar kitokia forma, reikės dar galvoti, kaip daugiau visą mokyklą į darbą įtraukus, kaip tiksliau sudarius vertinamuosius organus, ar gal visai be jų apsiėjus.

Nelauktų trūkumų pirmenybėms kilo iš dalies mokinių bei mokytojų neužtenkamos kultūros. Mokiniai kai kur pasirodė neaptašyti, neišauklėti. Tai reiškėsi kai kurių kauniečių nelauktomis paniekos replikomis provincijos adresu, provincijos kai kurių gimnazijų mokinių nelauktu storžieviškumu, rusišku koliojimusi, rūkymu, staugimu... Nemaloniausia, kai tenka pripažinti buvus ir mūsų pačių, mokytojų, išsiauklėjimo spragų. Jeigu mokytojas stojo į choro eiles su mokiniais; jeigu neleistinu uždraustu būdu gabenos mokinius į pirmenybes; jeigu kai kurių teisėjų „chronometrai" veikė kitaip — nei visų žiūrėtojų akys matė; jeigu mokytojų įsikarščiavimas žūtbūt laimėti, nesiskaitant su priemonėm, užkrėtė panašia nuotaika mokinius, — tai yra pirmiausia mokytojo neišauklėjimo ženklas, o jo vaisius buvo ta tarpmokyklinė neapykanta. Čia ir buvo dažniausia vietinių nepasisekimų priežastis. Ji, tiesa, daugiau reiškėsi ne humanistinėse varžybose, bet sporte.

Šitos spragos skatintų mus ateityje labiau susirūpinti mokykloje ne tik mokymu, bet ypačiai auklėjimu. O formuojant mokinio asmenybę, anie trūkumai dar labiau reikalautų iš mūsų mums patiems geriau save susiformuoti, daugiau rūpintis mokytojo asmenybe. Tada nebus taip pavojingos ir tariamai baisios net tos sportinės rungtynės. Antai, teko nugirsti, kaip vienai kauniškei mokyklai pralaimėjus, jos mokytoja priėjo ir pasveikino laimėtojas provincijos mokines; pridėjo dar prie pasveikinimo sąmojį ir linksmą besišypsantį veidą. Tuo pat užsikrėtę ir mokinės, ir pradingo jų tarpe laimėtojų „pasididžiavimas" ir pralaimėjusių „pagieža".

Pirmenybės davė medžiagos galvoti, taisyti.

MOKYKLINIŲ VARŽYBŲ KARŠTYJE

Mokyklose jau seniai yra įsigalėjusios rungtynės fizinei kultūrai pakelti. Fizinė kultūra yra tiek akcentuojama, kad gresia netekti pusiausvyros tarp žmogaus dvasinių ir fizinių galių. Visai suprantamas ir sveikintinas švietimo vadovybės susirūpinimas išlaikyti pusiausvyrą ir sužadinti mokykloje entuziazmą intelektualiniams bei estetiniams dalykams. Tais sumetimais šiemet ji ryžosi griebtis tos pačios priemonės — humanistiniams dalykams varžybų.

Tai pirmas pas mus atsitikimas. Jis sukėlė gyvų diskusijų pačių mokytojų tarpe dar prieš varžybas. Diskusijos tebeaktualios ir dabar, kada varžybų dalis praėjo: ar pedagogiška priemonė, ar ji pasiekia savo tikslą.

Varžybos susilaukia rimtų pedagogiškų priekaištų. Būtent, jos sukelia mokinio aistrą dirbti dėl efekto, dėl viešojo pasirodymo, dėl dovanos. Besistengiant laimėti, kyla konkurencinis pavydas, neapykanta tarp įvairių gimnazijų mokinių ir net mokytojų. Besiruošiant į tokias varžybas, mokiniai atitraukiami nuo tiesioginio normalaus darbo.

Bet argumentų turi ir priešinga nuomonė. Ar mokinio vertinimas pažymiais nėra ta pati tariamoji konkurencija? Ar nėra tokia pat dovana penketukas? O atleidimas nuo mokesčio už mokslą tik geriesiems mokiniams? Šitais dalykais

vienas mokinys taip pat išskiriamas iš kitų ir gali sukelti neišskirtųjų pavydą.

Pagaliau ta tariamoji konkurencija ar jau taip blogas daiktas? Juk išeis į gyvenimą, kur kiekviename žingsnyje bus konkurencija. Ar ne geriau mokykloje pradėti prie jos išmintingai pratinti, kad žmogus ir didžiausioje konkurencijoje išliktų taurus, nesigriebtų nešvarių priemonių, neįsileistų į savo dvasią neapykantos „konkurentams", kad laimėjęs netriumfuotų, o pralaimėjęs nosies nepakabintų. Čia dar yra proga auklėtojo žodžiui mokinio dvasią koreguoti, o gyvenime kažin ar kas jį patvarkys. Tuo tarpu gyvenime į konkurenciją turės eiti: mes ir šiaip jau atsisakome per daug nuo konkurencijos.

Pratinimas viešai rodytis kultūrinėje kūryboje mums irgi labai svarbu. Svarbiau nei kitoms tautoms. Mes daugumas per daug esame tylos, pasyvumo žmonės viešajame kultūros gyvenime. Viešai pasirodome su visu aš tada tik, kai, anot to lenko domininkono, „įsilinksminame". Tik tenai apie jokią kultūrą negali būti kalbos.

Tai mokinių atžvilgiu. O žiūrint mokytojų intereso — varžybomis parodomi vienos mokyklos pastangų rezultatai ar bent kryptis, parodoma gal visai naujas, kitos mokyklos kelias į tą patį tikslą. Juk dažnai mokytojas, nuoširdžiai dirbdamas, pats nesižino, ar jis geru keliu eina. Daug kas jam aiškėja iš palyginimo.

Taigi vadinamosios varžybos savaime nėra nei blogas dalykas, nei geras. Jų gerumas pareina nuo to, kaip jos organizuojamos ir pravedamos. Jos bus geros, jeigu

a) pakels visų mokinių, visos mokyklos susidomėjimą varžomomis sritimis;

b) jeigu mokinyje sužadins norą pačiam tobulintis, išvengiant neapykantų ir pavydo kitiems;

c) jeigu mokyklos vadovybei parodys kelius mokyklinio lavinimo ateičiai.

Buvom liudininkai, kaip praėjo didžiausios (Kauno) apygardos varžybos.

Jeigu varžybos turėjo sukelti didesnį entuziazmą humanistiniais dalykais visose mokyklose, tai šitas tikslas vargiai bepasiektas. Čia bus kalta pati varžybų organizavimo sistema. Gimnazija parinko po 6 mokinius ir tik su jais dirbo, rengėsi į varžybas — ne su visa klase. Kai kas buvo pasikvietę net „trenerius“, teatralinius ar sportinius specialistus. Provincija tokių „trenerių“ negalėjo turėti, tad ji atsidūrė nelygioje plotmėje...

Tokis dirbimas su „treneriais“ jau yra iškrypimas, anomalija, mokyklos gadinimas. Ateičiai reiktų galvoti, ar nepavyktų surasti priemonių, kad į varžybas ruoštųsi visa klasė normalia savo mokymosi tvarka. Svarbu ne čempionus duoti, bet visą mokyklinį lygmenį pakelti.

Jeigu varžybos turėtų sužadinti kūrybinius mokinio ir visos gimnazijos nusiteikimus, išvengiant pavydo, nepalankumo, tai šiuo atžvilgiu Kaune sąlygos nebuvo palankios. Nepalankios svarbiausia dėl mūsų nemokėjimo organizuotis. Nuolatinis tvarkos kaitaliojimas dezorientavo ir teisėjus, ir mokytojus, ir mokinius, ir publiką. Kai kurios provincijos gimnazijos, nežinodamos apie pakeistas valandas, negalėjo varžybose net dalyvauti; kitų netyčiomis atsidūrė varžybose vienas deklamatorius ar skaitytojas — tas vienas ir dalyvavo. Galima suprasti, su kokia nuotaika jie išvažiavo, per kelis mėnesius rengęsi ir pasirodyt negavę. Noro naujoms varžyboms jiems neįkvėpsi, nebent įsakysi...

Šita netvarka ypačiai pažymėtina pedagoginiu atžvilgiu. Jeigu mes iš mokinių reikalaujame tikslumo, tvarkingumo, tai kaip dabar mums pažiūrėti į pačių mokinių akis. Šitai suminim ne ką nors norėdami išbarti, o tam, kad bent baigiamosios varžybos Klaipėdoj pademonstruotų mums geležinę ir precizišką tvarką. Mes į ją dar taip neįpratę.

Dar blogiau, kada pačios mokyklos demoralizuoja

mokinius ir diskredituoja pačias varžybas. Sakysim, švietimo vadovybė nurodė instrukcijose, kad varžybose tegali dalyvauti tik gero elgesio mokiniai, vis dėlto būta gimnazijų, kurios pasiuntė mokinių sportininkų su patenkinamu elgesiu. Čia kalti patys mokytojai, kad sukelia nepasitikėjimą. O labai reiktų pagalvoti, kaip sulaikyti mokinius nuo šališkumo, kuris savaime kyla ir kuris reiškiasi aplodismentais ir riksmais, kada pasirodo „favoritai". Taip, rodos, yra buvę sporto varžybose. Tiesa, galima pasidžiaugti, kad humanistinėse varžybose labai kultūringai plojo tiek geriau, tiek silpniau paskaičiusiems, tiek „saviems", tiek „svetimiems".

Net pagalvotina, ar nebūtų pedagogiškiau, kad į galutines varžybas būtų siunčiamos tų gimnazijų sporto komandos, ar tų dalykų dalyviai, kurie savo specialybės varžybas yra laimėję. Tada dalyvautų didesnis gimnazijų skaičius, būtų daugiau „laimėjusių", būtų tokiu būdu daugiau „patenkintų". O surasti „geriausią", „stipriausią" mokyklą — yra tuščias noras. Viena, jis nepedagogiškas, antra, jis realiai neįmanomas. Kas gi, pavyzdžiui, bepatikės, kad ta mokykla, kurios dalyviai varžybose yra gavę mažiausia taškų, yra jau ir silpniausia arba atvirkščiai. Pirmosios, ar antrosios, ar trečiosios vietos parėjo nuo daugelio aplinkybių, ir laimėjimas ar pralaimėjimas dar tikro mokyklos veido neparodė.

Bet šitos varžybos, bent humanistiniuose dalykuose, kurie čia rašančiam yra geriau pažįstami, yra parodę neblogų išvadų mokyklos darbui ateičiai. Būtent parodė, kad mokytojai jau vis daugiau ima domėtis mokykloje gyvuoju žodžiu ir jo kultūra. Tiesa, tas žodis nevienodai kultyvuojamas. Buvo mokyklų, kuriose tebevyrauja tradicinis retorinis patosas. Tačiau buvo ir tokių, kur aiškiai buvo jausti pratinant mokinius tariamą žodį pergyventi natūraliai, anapus žodžio pajusti gyvą vaizdą, į jį įdėti savo širdies jausmą — nuoširdų, paprastą. Tolimesniame mokyklos darbe ir teks siekti šitos naujesnės ir, atrodo, racionalesnės

žodžio kultūros. Pačios varžybos gal bus paskatinusios mokytojus ir mokinius iš viso daugiau susirūpinti tuo žodžio menu, kurį mes taip esame apleidę ir kartais taip beširdiškai darkome.

Jau dėl to vieno varžybos priimtinos. O toliau jų naudingumas ar žalingumas pareis nuo mūsų pačių — kiek mes patys sugebėsime vairuoti į racionalų varžybų tikslą.

PO MOKYKLINIŲ PABAIGTUVIŲ

Kruopštus metų darbas vidurinėje mokykloje buvo baigtas efektyviu pasirodymu — olimpiada. Joje buvo pamanifestuoti fizinės ir dvasinės kultūros laimėjimai. Organizuota ir įvykdyta, nepalyginti, geriau kaip pereitų metų pirmenybės. Jeigu pereitais metais, konstatavus čia eilę labai skaudžių trūkumų, vis dėlto buvo pritarta pirmenybių principui, tai šiemet juo dar mažiau abejotina. Argumentai už pirmenybes jau buvo savo laiku išdėti.

Tiesa, liūdnų faktų pasitaikė ir šiemet — ir dar liūdniau, kad vietomis iš pačių mokytojų kaltės. Pasitaikė dar mokytojų, kurie tyčiomis ar netyčiomis nesilaikė taisyklių, ir dėl to teko mokyklą diskvalifikuoti. Pasitaikė, kurie, azarto pagauti, šokinėjo ir šūkavo savo simpatijoms, azartiškai nuteikdami pačius mokinius. Dar skaudžiau, kada mokytojai mokytojų nevertina ir stato žemiau už kitus profesijos žmones: tik prisimintini faktai, kaip gimnazijos direktorius buvo nugrūdžiamas į trečią aukštą teatre, o šiaip valdininkas sodinamas parterio pirmose eilėse...

Tačiau apskritai konstatuotina, kad visur buvo mažiau azarto, daugiau tvarkos, mandagumo ir džentelmeniškumo. Net tos mokyklos, kurios pereitais metais pasirodė nepatenkinamo elgesio, šiemet buvo tiesiog nepažįstamos.

Žinoma, šito mokinių mandagumo ir socialumo reikės ateityje dar daugiau išspausti, ypačiai jo dar pasigesta nakvynės namuose. Ateičiai dar būtų gal pergalvotina, kaip olimpiada ar pirmenybės suorganizuoti su mažiausia žala paties mokslo eigai. Dabar kelios savaitės prieš mokslą baigiant jau buvo nenormalios: čia egzaminai, čia pirmenybės. ar nebūtų pasvarstytina: mokslą baigti su gegužės pabaiga, o paskui tas dvi savaites paskirti pirmenybėms ir ekskursijoms. Į pirmenybes vis tiek ne visi važiuoja, o likusiems menkas jau būna mokymasis: tegul jie tuo metu planingai vadovaujami ekskursuotų.

Olimpiados rezultatuose pažymėtinai gražus provincijos pasirodymas. Provincija ima lenkti Kauną. Tiesą sakant, tai bus beveik natūralu. Kaunas ligi šiol turėjo geresnes sąlygas visokeriopai technikai įsigyti. Provincija jų neturėjo. Bet provincija turi daug fiziškai ir morališkai sveikose aplinkybėse augusios energijos. Gaudama dabar techniką, ji gali kilti. Atmetant visas lokalines ambicijas, provincijos pažanga iš širdies sveikintina. Lygiai pažymėtinas šiemet ir privačių mokyklų gražus pasirodymas, ypačiai turint prieš akis nedidelį tų mokyklų skaičių.

Humanistinių dalykų pirmenybėse daugiau pasireiškė mergaitės — gal joms artimesni iš viso humanistiniai pradai.

Su aiškia persvara olimpiadoj pasirodė bendrosios opinijos proteguojamas sportinis auklėjimas. Jis dominavo ne tik olimpiadoj: kiek tenka išsikalbėti, jis kai kur persveria ir metuose. Fiziniam auklėjimui ar kūno kultūrai kai kur imamos ne tik pamokų valandos, bet ir popiečiai; pasakojo, kad kai kur paimamos retkarčiais net kitų dalykų pamokos. Jeigu taip yra, tai nenormalu. Reiktų susitvarkyti taip, kad kiekvienam objektui būtų savos valandos — ir baigta. Kitaip nuskriaudžiami kiti dalykai arba perkraunami darbu mokiniai. Jau ir taip mūsų programos yra plačios; darbo daug.

Mūsų sąlygose svarbiausias darbas mokiniams vis tenka dirbti ne klasėse, bet namie. Netgi žemesniųjų klasių mokiniams. Taigi vargu sveika, jeigu vaiką verčiame dirbti po 10 val., o suaugusį valdininką 6 valandas. Čia vis dėlto pergalvotina.

Paliekant specialistams galvoti apie grynai fizinės kultūros pasirodymą, čia rašančiam daugiau imponavo iš tos srities tautiniai žaidimai, jau tam tikra dvasinės kultūros apraiška. Čia teko pastebėti trys linkmės. Vienos šokikės su ypatingu kruopštumu stengėsi perduoti liaudies šokio etnografinį koloritą. Kitos — jau stengėsi liaudies šokį individualiai sustilizuoti. Trečios kurti šokį jau specialiai oro scenai. Apskritai, daugumos šokiai buvo, pasakytum, kameriniai: imponavo savo detalėmis, atskiros šokikės plastika. Oro scenoj, iš tolo žiūrint, labiau pastebimas ir imponuoja visas masinis judesys. Tuo keliu ypačiai pasistūmėta Sovietuose. Šito tipo pradais pagrįsta ir masinė gimnastika, kuria taip grožėjosi kauniškiai per pradinių mokyklų šventę. Su etnografiniu tikslumu gražiai pasirodė Prienų „Žiburio" gimnazija, su elegantiška stilizacija — Marijampolės mergaičių gimnazija, su masinėm figūrom rado gražaus pritarimo Panevėžys. Ir nė viena iš tų linkmių toliau nebūtų apleistina.

Šiaip tautinių šokių repertuaras buvo labai monotoniškas. Monotoniškas repertuaras buvo ir romanistikos pirmenybėse. Jau margesnis, įvairesnis lituanistikos.

Lituanistikos skaitymais ir deklamacijomis, kurie šiemet buvo racionaliau organizuoti, jau labai atkreipta dėmesio į susirūpintiną dalyką — skaitymo techniką. Tiktai kitais metais ar nebūtų geriau, jei skaitytojai atvažiuotų be iš anksto paruošto repertuaro. Pusvalandis laiko būtų duota pasiruošti komisijos numatytam skaitiniui, ir tada aiškėtų jo sugebėjimas paskaityti ne tik išmoktąjį, bet ir kiekvieną kitą skaitinį.

Antra, norint išmokyti gražiau vartoti gyvąjį žodį, neužteks pirmenybių. Jos daug jau padarė, kad tuo klausimu sudomino. Kai kur mokytojai yra padarę didelių pasigrožėtinų pastangų. Bet mokyklinis skaitymas galės tada susitvarkyti, kada patys mokytojai bus susipažinę užtenkamai su skaitymo technika. Tam reikėtų dėstyti skaitymo techniką mokytojų seminarijose, kunigų seminarijose, universitete būsimiems mokytojams ar apskritai viešojo žodžio vartotojams. (Klaipėdos institute jau, rodos, taip yra). Neišmokom mokinių ne iš apsileidimo, bet dėl to, kad mūsų pačių niekas nepamokė, kaip su tuo dalyku prie mokinio prieiti.

Tvarkantis pirmenybių ateičiai, būtų pergalvotinas dar nelemtasis pinigas. Mokiniai pinigų dažniausiai neturi: iškaulyti iš tėvų, išgraibstyti iš tėvų komiteto — vienas vargas; Jeigu jau ministerija išleidžia, apskritai, mokyklos reikalams milijonines sumas, ar negalėtų savo biudžete numatyti ir olimpiadai, šiai mokinių „mobilizacijai“, kad dalyviai galėtų nemokamai bent atkeliauti. Dovanojus arklį gal jau dovanotinos ir kamanos.

KELYJE Į ATEITĮ

Mūsų studento kelias kinta daugiau, nei galima laukti iš tokio jauno universiteto. Kinta studento profesinis pasirinkimas, ideologija ir apskritai kultūriniai palinkimai.

Humanistinė profesija, iš karto daugelio pasirinkta, perleidžia regimai pirmenybę vadinamosioms realijoms, teisėms, medicinai ir dabar jau aktualėjančiai komercijai. Į naujas profesijas skatina pats gyvenimas. Su humanistiniu išsilavinimu daugiausia nueina į mokytojus. Nors apskritai dar nėra tokių, kurie nebūtų gavę tarnybos dėl jų profesijos darbininkų pertekliaus, vis dėlto mokytojų vietos vidurinėse mokyklose baigiamos išsemti. Daug atviresnės vietos į laisvąsias profesijas, ypačiai komerciją. Žinoma, tokios profesijos, kurioje būtum visai laisvas ir nuo niekieno nepriklausytum, dabar beveik nėra, nes šiandien daugumo profesijų galai jau susieina valstybės rankose.

Panašiu keliu yra ėję ir kiti Pabaltijo kaimynai. Ir ten humanistinių mokslų banga turėjo atslūgti ir pasukti į praktines sritis. Tik tenai humanistinis išsilavinimas priėjo aštresnių rezultatų. Suomijoj, pvz., dešimt humanistikos daktarų prašosi į pradžios mokyklas. Estijoj iš 200 baigiančiųjų vietos gali būti duodamos 90. Pastangos grąžinti aukštuosius mokslus baigusius į kaimą tenai nedavė laukiamų

rezultatų. Buvo atsiradę net apsčiai savižudžių iš tų, kurie negalėjo gauti darbo. Mūsų dar taip toli nenueita, ir tinkamu laiku galima orientuotis į tas sritis, kuriose galima parodyti ir profesinius sugebėjimus ir ne mažiau pasiaukojimo, idealizmo.

Tik šiokioj ar tokioj profesijoj šiandien reikia gilumo. Dar tebegyvenam savo kultūros tą periodą, kada esam priversti horizontališkai pasireikšti visose srityse. Dėl to mums tebetrūksta didelių specialistų, kurie būtų išaugę į pasaulinio masto medikus, pedagogus, inžinierius. Gilėjimo linkme, atrodo, studentai dabar pradeda eiti. Ir turi ja eiti.

Tačiau su praktinių mokslų gilinimu gresia vienas pavojus: pavirsti amatininku, nebe žmogum. Juo labiau šitas pavojus gresia, kad jam palanki atrodo studento ideologijos evoliucija. Anksčiau išaugęs nepriklausomybės kovų tradicijose, Lietuvos studentas skyrėsi nuo užsieninių savo idealizmu. Su tuo idealizmu jis pasireiškė ypačiai visuomeniniame gyvenime. Visuomeninis veikimas ne vieną studentą išbloškė iš mokslo vagos, tačiau veržimasis į visuomeninį idealą apsaugojo ne vieną nuo miesčioniškumo, nuo moralinio palaidumo ir oportunizmo. Studentas dabar, atsipalaidavęs nuo visuomeninio veikimo, gali daugiau atsidėti mokslui, bet gali ir tame moksle apsileisti, jeigu jis linksta į oportunizmą. O pasiduoda oportunizmui ne retas. Tas naujas tipas, oportunistas, neturi idealų, dėl kurių verta būtų aukotis. Oportunistas neturi ir savo nuomonės. Jis lengvai pasiduoda svetimam nusistatymui. Viskas jam vis tiek, jeigu tik nenukentėtų jo paties malonusis gyvenimas. Tai žmogus be tauresnės ideologijos, be nugarkaulio.

Oportunisto tipas netinka kūrybai. Kūryba reikalauja vieningos, stiprios asmenybės, kuriai dvasia dominuotų. Tik aukštesnės asmenybės sukurs tai, ko pilkieji žmoneliai nepajėgia. Oportunistas geriau dar tinka mechaniniam, techniniam darbui, kuriame jis aklai tevykdo kitų valią ir nurody-

mus. Bet ir mechaniniame darbe oportunistu negalima visiškai pasitikėti. Jo asmenybėje nėra pastovumo. Negalima tad laukti pastovumo, ištvermės, susitelkimo, ištesėjimo ir jo darbe, jam pavestose pareigose, nes jo asmenybei nevadovauja moraliniai motyvai.

O šitokiu oportunizmu, pasitaikančiu studento kelyje, nusiskundžiama jau daug kur. Vienas Pabaltijo profesorius pasakojo, kad jo krašte su oportunizmu ėjęs anksčiau moralinis pakrikimas į platesnes mases iš kai kurių Rusuose išaugusių aukštesniosios kariuomenės žmonių. Su naująja karta kandidatai į karininkus esą atsijojami, ir karininkai atsistoję tinkamoje aukštumoje. Bet dabar ten daugiausia demoralizacijos įnešanti tam tikra studentų dalis, kurioje įsigalėjęs oportunizmas. Pasikartoja, matyt, tai, kas kitados buvo Rusijoje apie 1840—50 metus, kada visą energiją galėdavo pareikšti šviesuomenė meilės avantiūrose.

Štai dėl ko studento kelyje į praktines sritis ir specializaciją svarbu palaikyti ir jo idealizmas, formuoti savarankiška asmenybė su sveika tauria ideologija. Idealizmas ir idėjingumas yra pagrindiniai šulai, į kuriuos atsidaužtų moralinio pakrikimo ir iš viso asmenybės sumenkėjimo banga, kurią kiekvienas oportunistas nori sau pateisinti jau tuo pačiu faktu, kad taip yra ir kitur.

Su asmenybės stoka eina ir inteligencijos bei kultūros spragos. Ten, kur nėra pastangų asmenybei susiformuoti, nebus tų pastangų ir kūrybai, savai individualiai, tautinei kūrybai; ten belieka tik savintis svetimąją kūrybą, vis tiek, ar ji būtų gera, ar ne. Žinoma, pasisavinti visados lengviau blogąją.

Mūsų studentui lengva pasisavinti iš dviejų šaltinių: iš kaimo, iš kurio jis išėjo, ir iš miesto, į kurį atėjo. Šalia iš kaimo atsinešto geraširdiškumo, sentimento, studentas atsineša ir berniškumą blogąja prasme. Ir dar sąmoningai jį plečia, pasididžiuodamas. Tik prisiminkim ne vieną studentą

šokiuose, eisenoje, apskritai išorinėje elegancijoje, kai kurių nesusivaldymą ir neblaivumą, net svetimuos kraštuos pasirodžius. Ir gerai, kad daugelis korporacijų bent išorę ėmė savo nariams šlifuoti.

Iš miesto mes gaunam dar daugiau: miesčioniškąsias ir akademines tradicijas, paskolintas iš kitur. Vėl prisiminkim vadinamuosius „bierabendus", „fuksų" sistemą ir terminologiją, kardų nešiojimą, su kepurėmis stovėjimą bažnyčioje — vis tai yra skoliniai, vargiai besuderinami su lietuviškos dvasios pasireiškimo formomis. Skoliniai įsigali net iš estetinės srities: ima studentai dainuoti kino filmų šliagerius, o savo originalių dainų kažin ar bent viena korporacija turi susikūrus. Dar gerai, jei atsiranda vadinamieji dzinguliukai ar kitoki niekeliai. Tai ir yra apraiškos, rodančios, kad dar neužtenkamai parodoma savos kūrybos tradicijoms.

Norint tos kūrybos susilaukti, atsiremiam vėl į tą patį punktą — savarankiškos asmenybės ugdymą. Kietą, sąmoningą, lėtą ugdymą. Jis vienas išmokys mus ieškoti ne efektyvių momentinių laimėjimų, bet gilesnių ir pastovesnių. Jis susilaikys nuo vienašališkų reikalavimų iš kitų ir nuolatinių priekaištų kitiems, o paskatins pačiam iš savęs pareikalauti, kad visos smulkmenos būtų atliktos savo profesinėje, ideologinėje ir kultūrinėje srityje. Tada bus tikrai daugiau pasitenkinimo savim ir kitais, daugiau vienybės. Tokis kelias būtų bent racionaliausias į savo ir tautos ateitį.

— Ne talentas ir palinkimas tam ar kitam padaro didvyrį; tik asmenybė, ir visa priklauso nuo jos (Goethe).

ATEINA NAUJAS ŽMOGUS

Po didžiojo jaunimo kongreso įspūdžiai susikristalizuoja. Galima jau ramiau ir platesniu mostu jį vertinti. Vertinamas, žinoma, jis bus nevienodai, nes nevienodais matais matuojamas.

Tokios rūšies kongresus tektų vertinti ne pagal asmenines simpatijas, ne pagal politinių grupių aspiracijas, bet pačiu bendruoju tautinės kultūros matu: kiek jie parodo jaunimo vietą bendrame tautos kelyje, kiek jie sustiprina jaunimo pastangas žengti pirmyn, kiek jie glaudžiau susieja jaunimą su visa tauta.

Šitie klausimai iškyla ir pergyvenus gražiuosius pavasarininkų kongreso efektus. Atsakymai į juos gali apimti ne tik pavasarininkų jaunimą, bet ir apskritai Lietuvos kaimo jaunimą, nes pavasarininkai ligi šiol yra didžiausias kaimo jėgų atstovas.

Ir tie atsakymai yra dvilypiai. Jie rodo, kad jaunimas yra tokis pat, kaip seniau, ir kad jis yra žymiai jau pasikeitęs, kad mes prieš save turim jau naują žmogų.

Nepasikeitė jaunimas ta prasme, kad jis yra išlaikęs senąsias kaimo etnografines tradicijas. Ten jos lengvai dar prisimenamos ir natūraliai pergyvenamos.

Pasikeitė gi — kad jau yra atsižadėjęs senosios kartos konservatizmo ir su stipriu aktyvizmu ant etnografinių kultūros pradų deda naujųjų laikų kultūros sluoksnius.

Nepasikeitė kaimo jaunimo vieta tautoje; čia akivaizdžiai buvo matyti, kaip kultūros ir valstybės giliausia parama tebėra kaimas; tas pats kaimas, kuris buvo išsaugojęs sveiką etnografinį veidą nuo šviesuomenės nutautinamosios įtakos, sveiką religinę dvasią ją nureliginti, sveiką veiklumą palyginti su šviesuomenės išglebimu ir vergavimu svetimiesiems; tas pats kaimas, kuris iš savo tarpo buvo davęs savus šviesuolius naujajai Lietuvai gaivinti knyga ir ginti krauju.

Matytasis jaunimo žygis į Kauną buvo to kaimo žygis. Jis pažymėtinas ypačiai šiuo metu, kada pakilo skundų miestu ir inteligentu — kad miestas degeneruojąs, kad inteligentas virsta savanaudžiu smulkių interesų žmogeliu. O literatūros atstovai jau eilė metų vis dažniau šaukia — atgal į kaimą!

Kaimas ilgai laukė, kad Nepriklausomoje Lietuvoje inteligentas ateitų pas juos. Laukė ir nesulaukė. Inteligentas nuo kaimo buvo atimtas ir atgrasintas. Dabar kaimo jaunimas nebelaukė ir patsai atžygiavo į miestą.

Bet atžygiavo jau naujas žmogus. Vietoj senosios nedrąsos, baimės, noro prisitaikyti prie miesčioniškosios dvasios jis atėjo savarankiškas. Jis pasijutęs jau lygiateisis valstybės dalininkas. Jei galvą lenkia, tai iš pagarbos, ne iš baimės. Jis atvyksta jau ne vadų nužemintai pasiklausyti, bet savo darbų parodyti ir savo kad ir kuklių žodžių pasakyti — viešai, dešimtims tūkstančių girdint. Čia yra tikrasis pažangos ženklas ir tikslas — augti savarankiškoms asmenybėms visoje tautoje!

Ir pasirodė jaunimas vertas ne tarno, bet dalininko vardo. Reikėjo tik stebėti to ypačiai nepriklausomoj Lietuvoj jau gimusio ir augusio jaunimo veidus, figūras, eiseną, dainą. Veidas saule nudegęs, vėjo nupūstas, nuovargio kamuotas,

„Man rodos, kad mūsų visuomenėje, tiek spaudoje, tiek grupėse tesireiškia pajėgumas niurzgėti, bet nebėra jokio kito pajėgumo, kuris reikalingas kurti“.

Iš laiško bičiuliui 1954.3.24

Juozas Brazaitis su Lietuvių fronto bičiulių centro valdybos nariais 1961 metais: Juozas Kižys, Vytautas Majauskas, Petras Kisielius, Brazaitis, Leonas Prapuolenis, Vytautas Vardys ir Kazys Ambrozaitis.

bet kiek jame sveikatos, kokie ryžtingi ir energingi bruožai; daugelio gana taisyklinga veido sudėtis.

Tokis, palyginti, švarus fizinis pagrindas gali remtis tik švaria morale. Ir tos moralės smulkmeniškas liudininkas — kongresantams neteko nė vieno protokolo surašyti — o jaunimo pasirodymuos Kaune būdavo ir ne taip. Moralinės jėgos atrodė natūralios: tas linksmumas ir džiaugsmas, kuriuo tik geros sielos žmonės moka šypsotis, tas nepavydus santykiavimas su kitais žmonėmis, noras matyti kiekviename gerą žmogų, tas patvarumas ir atsidėjimas tuo momentu dirbamam darbui — tos visos natūralios dorybės švitėjo ir veiduose, skambėjo dainose, kada jiems niekas neliepė dainuoti, kalbose, kai jie atkeliavo ir kai grįžo. Naivus kartais buvo atskirų asmenų žygiavimas, nuvargusios rankos kėlimas, bet jis buvo nuoširdus, daromas ne bet kaip, o su visu atsidėjimu. Tai natūrali nepaprastai gera medžiaga didiems žygiams paruošti.

Šita medžiaga buvo ir seniau lietuviškam kaime, kur jos nebuvo palietusi miesto gadinančioji įtaka. Bet jos tautinei kultūrai kurti neužtenka. Reikia ji pakelti į aukštesnį kultūros laipsnį, duoti jai grakštesnes formas, visuomeniškesnę ir visuotinesnę dvasią. Ir buvo per kongresą proga pažiūrėti, kiek pažangos jau padaryta jaunimo kultūroje.

Kaimo jaunimui, taip, sunku išlaikyti grakšti elegantiška figūra. Bet žygiai per miestą, bendroji mankšta rodė jau mokėjimą paklusti kolektyvinei drausmei, kolektyvinio ritmo pajutimą ir savo figūros apvaldymą, judesio drąsumą. Dainos rodė jau sudrausmintą, sušvarintą balsą, grožio reiškimą ne tik jėga, bet ir balsine elegancija.

Šioje srityje toli gražu nėra viskas pasiekta. Dar tik graži pradžia, daug daug ir visados čia teks dirbti. Bet svarbu, kad einama, o einama teisingu keliu. Šitą pažangą galėjo pastebėti kiekvienas, kas yra stebėjęs jaunimą per keliolika nepriklausomos Lietuvos metų ir kas yra mokėjęs lyginti ne legen-

dinius laikus su dabartiniais, bet daug kukliau — gyvenimą prieš 15—10 metų ir dabar.

Šiandieninis kaimo jaunimas, palyginti su vakarykščiu nepasikeitė ir tuo, kad jis pasirodė išlaikęs etnografines lietuviškas tradicijas: kiek daug gražių lietuviškų kostiumų; kiek parodoje priausta puikių drobių; kiek daug pridainuota liaudies dainų bendroje eisenoje; vienas žiūrėtojas net pastebėjo, kad tos dainos kiekviename dainininkų būryje buvo vis naujos; tepasikartojusios tik keturios tos pačios.

Kongreso dalyviai pasirodė tikrieji tautinių etnografinių tradicijų paveldėtojai. Ir kyla noras pageidauti, kad šitas etnografinės dvasios reiškėjas — lietuviškas mergaičių tautinis drabužis — ne tik ilgiau būtų palaikomas tokioms šventėms, bet ir ypatingai gaivinamas, paverčiant jį gal specialiu mergaičių uniforminiu drabužiu.

Tačiau vienoj etnografijoj nesustingsta, nesitenkinta tuo, ką tėvai jau sukūrė. Matyt, buvo vaisingų pastangų etnografinį pradą sustilizuoti ir pakelti aukštesnėn plotmėn, neiškreipiant paties etnografinio stiliaus. Tai buvo pastebima bent kiek kostiumuose, daugiau dainose. Ir tai yra teisingas kelias, nors sykiu ir labai pavojingas — šioje kūryboje lengva iškrypti ir pasiduoti miestiško stiliaus prieskoniams. Bet tam yra organizacinis gyvenimas, kuris ir čia skatins kūrybą tautinės dvasios ribose.

Vadinas, kūrybinės iniciatyvos reiškiasi. Kiek jos buvo parodyta ypačiai gyvuosiuos paveiksluos! Juose buvo puikiai pajausta senoji Lietuva, su spragilais, dalgiais, sėtuvėmis, rūtų darželiais, javų varpomis, su tautos kryžiaus keliais, kuriuos priminė gyvieji Kražių įvykių dalyviai; pajausta ir naujoji Lietuva su jos dabartimi ir ateities aspiracijomis: su veržimuisi į Vilnių, į jūrą, į mokslus, amatus, pramonę; su pastangomis nušviesti gyvenimą religija.

Kokia išvada belieka? Išvada, kad jaunimas supranta savo krašto praeities žygius, numato ateities uždavinius ir

rodo iniciatyvos ir energijos jiems vykdyti.

Tai sveikas kelias. Dar linksmiau, kad į šitą kelią įsilieja ne tik kaimo jaunimas, bet ir... Kaunas. Tas Kaunas, kuris jau daug kuo kaltinamas, šiuo tarpu užtvindė gatves, kad pamatytų svečius iš kaimo.

Tiesa, lietuvis dar nėra socialus ir nemoka entuziastiškai pergyventi kitų skausmo ir džiaugsmo. Ir juo didesnis kas jaučiasi ponas, juo jis daros ekskliuzyvesnis, santūresnis; stengiasi į kito skausmą ar džiaugsmą nereaguoti išviršiniu būdu. Charakteringas tuo atžvilgiu pasirodė Kauno miestas. Jis davė kongresantams patalpų, bet pasistengė jo atstovai išnykti ir iškilmėse nepasirodyti. Amerikoj, pavyzdžiui, burmistras ne tik būtų atėjęs pasveikinti, bet ir ne vienas namas būtų pasipuošęs svečiams sutikti. Jie žino, kad iš tokio parodyto išorinio palankumo bus visiems ne tik moralinės, bet ir materialinės naudos.

Daug platesniu valstybiniu horizontu pasirodė vyriausybės atstovai. Jie nesitenkino tyliu nepriėštaravimu, nesitenkino viena kita lengvata, bet patys pasirodė jaunimo tarpe ir į jį prabilo. Ir turbūt neapsiriko. Jaunimas mokėjo su entuziazmu priimti tuos, kurie pas juos atsilankė.

Lygiai su palankumu ir pasigėrėjimu jaunimą sutiko individualiai Kauno gyventojai. Sutiko su linksmais, pasigėrinčiais veidais, su aplodismentais. Buvo jausti, kad prapuolė tuo momentu antagonizmas tarp kaimo ir miesto, tarp pavasarininko ir kauniečio policininko, geležinkeliečio, ministerio, tarp įvairių ideologijos žmonių. Čia jautei, kad savimylos šaltiniai ir neapykantos grioviai buvo užpilti mėlynojo pavasario.

Tai gražus reiškinys psichologinei, išvidinei tautos vienybei. Skeptiškai beliko žiūrėti nebent tie, kurie iš viso jau nebemoka džiaugtis, arba kurie apriori yra nusiteikę smerkti visa, kas yra daroma jiems nepatinkamų žmonių ar žmogaus, kurie tokį nusiteikimą laiko savo tikėjimo dogmomis.

Vargiai galėjai likti šaltas, matydamas žygiuojant kruvinųjų Kražių dalyvius su tais pačiais pabūklais, kuriais jie savo bažnyčią gynė; matydamas, kaip jie eidami pro bažnyčią priklaupė, nes jiems Dievo namai yra šventi. Kaip linksmomis akimis nesigrožėsi puikiomis kaimo vestuvėmis, kada taip nuoširdžiai kiekvienas savo vaidmenį atlieka. Kaip nesuskaudins pažemintos širdies iš naujo Vilniaus ir jūros gynėjai. Kaip nepajusi tylios mistikos anoje vakaro vėliavų procesijoje.

Tik prisimindamas imi jaudintis ir iš naujo jauti pagarbą tam, sakysim, Žinomam ir Nežinomam Organizatoriui, kuris iš laukų primityviosios gėlelės jau iškultyvavo lelijų laukus.

Pajunti, kiek teisingi senojo Cicerono žodžiai: ar galima valstybei duoti kokią didesnę dovaną kaip išmokytą ir išauklėtą jaunimą?!

O pats, jeigu jau esi senstelėjusios ir net supagonėjusios širdies, nuoširdžiai pajunti norą jaunėti ir nuoširdžiai pritari Heinės maldavimams:

> O jūs, dievai, aš jus neprašau palikt man jaunystę, bet palikite man jaunystės dorybes — nesavanaudišką rūstybę, nesavanaudiškas ašaras.
>
> Neleiskite man tapti pasenusiu plepiu, kuris iš pavydo suniekina jaunesnes dvasias, arba nublukusiu sielvartininku, kuris nuolatos dūsauja apie senuosius gerus laikus.
>
> Leiskite man tapti seniu, kuris jaunystę myli ir, nepaisydamas savo senatvės silpnybių, visados dalyvauja jos džiaugsmuose ir pavojuose.

LIETUVA PADIDĖJO...

OLIMPIADOS DIENOS IR TAUTOS SUSITELKIMAS

Bėgimai subėgti, metimai sumesti, šokimai sušokti, olimpiados medaliai išdalyti; susitvenkęs Kauno gyvenimas netrukus ims slūgti: dalyviai pasklis po Lietuvą ir dalis jų jau ima traukti, kaip gervės, anapus linijų ir vandenų.

Ir kokia gi buvo iš visos tos olimpiados nauda, reali nauda tautai?

Tai buvo pirmiausia manifestacija. Manifestacija, kas padaryta per 20 nepriklausomų metų fizinės kultūros srityje. Ji parodė, kaip naujoji Lietuva su visomis jaunimo organizacijomis ir įstaigomis vis labiau pasineša fizinės kultūros linkme. Jų nesulaiko skurdžios materialinės sąlygos. Neturėdamos aikščių, neturėdamos menkiausios patalpos, be specialistų mokytojų, kitos parodė nuostabaus ir atkaklaus ryžtingumo, dėl to ir didesnių laimėjimų kartais už materiališkai geriau aprūpintąsias organizacijas. Ir atskirų asmenų pasiryžimas toks stiprus, kad nesusiviliojo kitas nė aukštesniu savo profesiniu atlyginimu, kad tik nereiktų persikelti kitur ir palikti savo komandos.

Ir publiką sportas yra pagavęs stipriau nei dvasinės kultūros apraiškos. Olimpiados metu, pavyzdžiui, surengti „Pirmyn" choro ir radiofono orkestro koncertai susilaukė tik vidutiniško susidomėjimo, palyginti su sporto rungtynėmis.

Simpatijos sportui persvėrė netgi nepriklausomybės jubiliejaus komitete, jeigu imtasi demonstruoti tik dalinius 20 metų laimėjimus, būtent, fizinę kultūrą. Mūsų vokalinės, muzikalinės, plastinės kultūros šiuo tarpu nesiimta parodyti, nors būtų buvę labai gera. Tiesa, žadama rudenį surengti muzikos festivalį. Tik tada jo negirdės jau lietuviai, gyveną kitose valstybėse. O visos Lietuvos dainų šventė šiemet visai neorganizuojama.

Tai labai charakteringa Lietuvai, kuri iš seno papratimo vis tebesiskelbia esanti dainų šalis. Tas vardas šiandien Lietuvai jau mažiau betinka. Keičiasi Lietuva. Keičiasi pagal kitų valstybių pavyzdžius. Lietuva susportinama.

Nukreipus dėmesį į sportą, olimpiadoj parodyta daug naujų rekordų. Tikslumo brangintojai ras skyrium tuos laimėjimus, išmatuotus centimetrais, sekundėmis, taškais.

Jeigu rekordai ir nėra fizinės kultūros tikslas, vis dėlto olimpiada rodo stipriai ūgterėjusį mokėjimą fizines jėgas metodiškai sutelkti sąmoningam veiksmui. Lietuvos bankas galės neturėti širdgėlos dėl to aukso ir sidabro, kuris iš jo seifų išėjo kalti medaliams. Sportininkai pasirodė jų verti.

Visus tuos laimėtojus — asmenis ir kolektyvus, vietinius ir brolius iš anapus — nuoširdžiai sveikinam!

Tačiau olimpiada buvo ne tik fizinės kultūros laimėjimų demonstravimas. Jau reikšminga, jeigu pasisekė sutraukti tiek žmonių iš visų lietuvių gausiau gyvenamų vietų. Čia buvo pamanifestuoti ir tie dvasiniai dydžiai, kurie skaitmenimis neapskaitomi, bet kurie yra jauste nujaučiami, sintetiškai suvokiami ir vis dėlto realūs. Tai tie dvasiniai lietuvių tipai, kurie susidarė ar tebesusidaro anapus laisvosios Lietuvos. Olimpiadoje jie gavo ne tik vienas kitą pažinti, bet

ir vienas kitą veikti. Lyg kokioj dvasinėj laboratorijoj nejučiomis artėjo Brazilijos, Anglijos, Amerikos, Latvijos, Vilniaus lietuvis su Lietuvos lietuviu.

Artimiausios dvasios, žinoma, yra tie, kurie geografiškai ar kultūriškai mažiausiai yra nutolę. Tai lietuviai iš Latvijos ir vilniečiai. Latvijos lietuviai dažniausiai mūsų sutinkami, jie beveik kaip namiškiai. Tuo gal ir paaiškintume faktą, kad jais olimpiados metu lyg mažiau domėjomės, kaip jie truputį nusiskundė.

Nors vilniečiai politiškai atskirti, skambiuoju vardu tariant, nuo metropolijos, bet jų dvasia išlikusi tokia pat kaip ir mūsiškė. Gal griežtesni ir ryžtingesni jų bruožai; gal rimtesnis ir atkaklesnis jų šypsnys — kaip tai esti didesniam varge ir skriaudoj gyvenusių žmonių. Bet iš pirmo susitikimo su jais užsimezgė širdies ryšiai; jie žavėjo mus, jau apsinešusius iš dalies pasiektų idealų dulkėmis, savo nuoširdžiu aktyviu idealizmu.

Didžiausias psichologinis tarpas yra tarp čionykščio ir amerikiečio lietuvio. Juodu vienas antram mažiau suprantami, dėl to abudu reikalingi ypačiai tarpusavio veikimo. Laisvos, didžios, demokratiškos valstybės sūnūs domino ir imponavo: tai žmonės, kurie gali ir pasirodo visur tokie, kokie yra — savarankiški, su stipriu pasitikėjimu savim, su drąsiais užsimojimais, dideliu aktyvumu, linksmu tonu, savo ideologijos atviru pareiškimu. Tuo žavėjo jie kaip žmonės. Bet ir kaip sportininkai jie atėjo pas mus kai kur nauji — atėjo sporto menininkai, ne gladiatoriai. Jie pasirodė su visa sporto ir fizine ir dvasine kultūra — be arogancijos, be neapykantos, su gera nuotaika. Šitokia dvasia ypačiai imponuoja, prisimenant žaidimus su kojų daužymais, šonkaulių laužymais, antausių skaldymais, koliojimais, savavališkais sprendimais, be ko neapsieita net ir šioje olimpiadoje.

Negalima tikėti, kad jų sportinė technika ir etika paliktų visiškai be pėdsakų mūsiškiams. Tačiau ir jie parsiveš į

Ameriką ne tik naują lietuvišką žodį, bet ir Lietuvai didesnį palankumą. Antai, amerikietis lietuvis mūsiškiam ne kartą atrodė išdidus, savąja Amerika per daug pasitikįs. Apie Lietuvą jis buvo susidaręs nuomonę iš pasakojimo tėvų, Lietuvą mačiusių dar prieškariniais laikais. Dabar nuomonė apie Lietuvą ir lietuvius jiems tenka pakeisti. Jų patriotinis nusiteikimas stiprės, ir tariamasis išdidumas pavirs nuoširdumu ir draugiškumu visiems lietuviams.

Šita tarpusavio įtaiga, betarpis pasižinimas yra viena pozityviausių sėklų, kuri savo vaisių duos dar ateityje. Jeigu anksčiau būdavo vienybės aktai deklaruojami popieriniais dokumentais, tai dabar jie sustiprinti širdimis, ir lietuviai iš užjūrio, iš už sienos ar linijos pasijus ne tik lietuviai, bet ir aktyvūs dalyviai pačioje Lietuvos kūryboje.

Taip iš tiesų ir yra. Išeiviai savo senajai tėvynei yra davę daugiau nei iš jos gavę. Jų siųstos ir tebesiunčiamos sumos, jų rezoliucijos sunkiomis dienomis buvo Lietuvai materialinė ir moralinė parama. Jų du sūnūs lakūnai ne tik pagarsino Lietuvą, bet svarbiausia tam momentui visą tautą organiškai sujungė. Reikėjo iš jų tarpo dviejų mirties, kad tauta būtų sukrėsta iš savanaudiškų interesų ir sujungta didžiu skausmu. Tokis dvasinis sukrėtimas yra irgi dalyvavimas tautos dvasios ugdyme.

Neišdildomus pėdsakus bendrai tautos nuotaikai šios olimpiados metu paliko jau vilniečiai, pirmu kartu pasirodę. Jie kaltininkai to entuziazmo, kuris sujungė tautą iš naujo bendru džiaugsmu ir ilgesiu. Dvasinė tautos vienybė, kurios ir už pinigus nepirksi, nepaisant kai kurios spaudos išsišokimų prieš amerikiečius katalikus, savaime tam momentui įvyko. Jautei, kad Lietuva ne tik suvieningėjo, bet lyg ir padidėjo; vienodais norais ėmė gyventi dar trečdalio tautos atstovai. Tokie nusiteikimai yra irgi realus faktorius tautos gyvenime, ir, jiems palaikyti, į lietuvius kitose valstybėse teks žiūrėti ne kaip į svetimšalius ir svetimšalių įstatymus jiems

taikyti, bet kaip į Lietuvos pozityvius kūrėjus, irgi turinčius teisių į Lietuvos gyvenimą.

Jiems išvykstantiems — laimingos kelionės! pasiliekantiems — broliško vaišingumo! Mums patiems — sugyvenimo, kuris yra ne tik sąlyga čionykštei kūrybai, bet ir sąlyga išlaikyti lietuviškai dvasiai broliuose anapus laisvosios Lietuvos.

LITERATŪRA IR MOKYKLA

Lietuvių literatūros klausimas rados aktualus mokykloje nuo spaudos grąžinimo, kai 1905 Švietimo ministerija pavedė Fortunatovui, Volteriui, Jauniui ir Maironiui paruošti lietuvių kalbos programą vidurinėms mokykloms. 37 metai nuo to laiko prabėgo, bet literatūros klausimas mokykloje tebekelia konkrečių rūpesčių.

1. Mažiausia jų dėl programos. Ji nusistojusi jau tiek, kad ginčijamasi tik dėl smulkmenų: programos pagrindai visų pripažįstami tie patys. Tiesa, prieš kelerius metus buvo diskusijos dėl senųjų raštų, dėl spaudos draudimo ir pirmųjų laikraščių laikotarpio — buvo siūloma išmesti juos; jie priklausą lietuvių kultūros istorijai, bet ne literatūrai. Diskusijos buvo kilusios ir dėl Adomo Mickevičiaus — ir jis siūlyta išmesti iš lietuvių literatūros, o apsiriboti tik lietuviškai rašiusiais.

Tai buvo diskusijos iš esmės ne dėl programos, bet dėl literatūros mokymo tikslų. Iš vienos pusės stojo (vokiečių metodininkų vadinamas) moralinis auklėjimas, iš antros — estetinis auklėjimas. Moralinio auklėjimo šalininkai norėjo, kad mokykla perteiktų mokiniui tam tikras moralines vertybes, pasireiškusias literatūroje — patriotines, socialines, dorovines, religines. Estetinio auklėjimo skelbėjai norėjo

sužadinti mokinio estetinį pasigrožėjimą kūriniu, mažiau ar net visai nepaisydami veikalo ryšio su pačiu autorium, su jo tautos epocha.

Diskusijos dėl programos aptilo, kada mūsų pačių buvo prieitas sintetinis šių tikslų sprendimas. Būtent, paaiškėjo pagrindiniai literatūros mokymo tikslai:

a) sužadinti estetinį pasigrožėjimą tautos sukurtomis literatūrinėmis vertybėmis (kaip siūlė estetinio auklėjimo šalininkai);

b) atskleisti mokiniui tautos dvasią ir jos istoriją, pasireiškusią literatūroje (kaip siūlė moralinio auklėjimo šalininkai);

c) sužadinti mokinio intelektualinius ir emocinius sugebėjimus savarankiškai pažinti literatūrines vertybes ir jomis grožėtis (kas reikalinga, kad išėjęs iš mokyklos žmogus turėtų noro skaityti ir skaitomuosius dalykus kritiškai vertintų).

Šitaip supratus literatūros mokymo tikslus, atkrinta eilė diskusijų dėl programos. Dabartinė literatūros programa ir sudaryta taip, kad pirmosiose trijose klasėse būtų labiau siekiamas pirmasis tikslas. Nuo ketvirtosios jau stiprėja ir antrasis. Paskutinėse bent dviejose klasėse gali būti siekiamas ir trečiasis.

Programos visuma apima pačius svarbiuosius lietuvių literatūros raidos momentus. Tik sovietinio režimo metais programa buvo kiek pakeista, ir literatūros istorinis vaizdas daugiau sužalotas: dalis svarbių rašytojų visai išmesta (Vydūnas, Šatrijos Ragana); dalis buvo siūloma komentuoti iškraipant tikrovę (Donelaitis, Maironis, Kudirka, Biliūnas); dalis buvo perdėtai akcentuojami (Janonis) taip, kaip ankstesnio režimo laikais buvo perdėtas Smetonos skaitymas mokykloje.

Vokietijoje prie programų yra komentarai („Richtlinien"); jie nurodo, į ką toje programoje dėmesys kreiptinas.

Mūsų programoms jie buvo vis „ruošiami“, bet taip ir nespėta. Dabar tuo tarpu galima apsieiti ir be jų. Mokytojai patys žino, kad pagrindinė mokslo linija mokykloje turi būti — objektyvi mokslo tiesa, faktai. Ji turi būti pagrindinė „linija“ ir dabar.

2. Didesnis rūpestis dėl vadovėlių. Iš jo ligi šiol neišbridom. Jau Fortunatovui vadovaujant sudarytoje programoje buvo rekomenduojami mokyklai Jono Šliūpo *Lietuvių rasztai ir rasztininkai*. Toliau atsirado visa eilė geresnių lietuvių literatūros istorijų, skiriamų vadovėliais: Gabrio, Zajančkausko, M. Biržiškos, Z. Kuzmickio, M. Miškinio. Kiekvienas tų vadovėlių davė ką nors naujo, pozityvaus. Šliūpas buvo davęs palaidų faktų apie rašytojus; Gabrys juos pagausino tautosaka ir naujais vardais, pamėgino juos susisteminti. M. Biržiška sustiprino bibliografinį metodą. Zajančkauskas, o ypačiai Kuzmickis davė gausiai veikalų ištraukų savarankiškiems mokinių darbams. Miškinis pagilino literatūros faktų interpretaciją.

Arčiausi literatūriniams tikslams mokykloje yra Kuzmickio ir Miškinio vadovėliai. Tik ir čia gero vadovėlio kūryboje autorių sustota pusiaukelėje: vienam trūksta atidumo ir atsargumo, literatūrinius faktus apibūdinant; antram — prieinamos mokiniui dėstymo formos ir nusimanymo tautosakiniuose dalykuose. Tačiau bėdžiausia dabar, kad nei vieno, nei antro nebėra, ir mokykla pasiliko visai be lietuvių literatūros vadovėlio.

Dabar juo vargiau, kad ir literatūros mokytojas yra atsidūręs be padedamųjų veikalų. Mykolaičio Putino *Lietuvių literatūros* I dalis jau seniai išparduota; naujo leidimo dar kažin kada galėsim sulaukti; antra dalis dar nepasirodė. Išsibaigę ir eilė literatūrinių straipsnių rinkinių, kuriais mokytojas pasigilindavo savo žinias. Senesniesiems mokytojams dar sunkiau su vadinamaisiais kalbos mokslo dalykais — vadovėlių ne visiems dalykams yra, o jų studijų metais ir uni-

versitete tokių dalykų dar neskaityta. Taigi vadovėlių reikalas yra apverktiniausias.

Sunkėja ir savarankiškoji lektūra, kuri daugiausia turi vesti į tą trečiąjį literatūros mokymo tikslą. Viena, veikalus įsigyti daros vis sunkiau, jie išpirkti. Antra, gimnazijos pirmųjų klasių amžiaus mokiniams savosios lietuviškos lektūros nedaug ir beturime. Dabartinė rašytojų karta yra nemaža davusi mažiesiems knygelių, gražios lektūros suaugusiems, bet vidurys paliko beveik neaprūpintas. Pradžios mokyklose paskutinieji skyriai, gimnazijos pirmosios klasės neturi „robinzoniškosios" lektūros, t.y. lektūros su stipresne fabula, su didaktiniu atžvilgiu priimtinais personažais ir idėjomis. Apie vaikų gyvenimą rašoma, bet ne vaikams.

Kas gi daryti? — Vadovėlis ruošti būtinai reikalinga — išsamus, metodingas. Vadovėlis mokiniui padeda išlaikyti sistemą, pripratina prie literatūrinės frazeologijos. Tačiau mokyklinis vadovėlis rašyti nėra lengviau, kaip kokia monografija. Greitai jo susilaukti dabar sunku betikėti ir dėl kitų aplinkybių. Iki jis bus paruoštas ir galės būti spausdinamas, padėtis skubiai gelbėtina tekstų leidiniais — pačiais rinktiniais dalykais, pigiausiomis kainomis, kad kiekvienas mokinys galėtų įsigyti. Pavyzdžiu gali būti vokiškosios „Reclamos"' leidiniai.

Tekstus turint rankose, laikinai galima apsieiti ir be vadovėlio. Jau dabar Lietuvos Valstybinės leidyklos ruošiamasi išleisti keletas būtiniausio teksto knygelyčių — rinktinė senoji aukštaičių poezija, rinktinė senoji žemaičių poezija, žemaičių proza, ištraukos iš pirmųjų laikraščių, rinktinė poezija spaudą atgavus. Ruošiamasi taip pat išleisti pigiomis laidomis prozos ir poezijos klasikus. Tokie leidimai būtų naudingi ne tik mokiniams, bet ir šiaip visuomenei, ir mokytojams.

Rašytojams „užsakymai" neįmanomi, bet, kuris savyje surastų patraukimo, galėtų atsiminti, kad viena labai gausi skaitytojų dalis yra skaitiniais neaprūpinta.

3. Mokytojų lituanistų, nors juos ruošė du fakultetai, pertekliaus niekad neturėjom. Dabar jų trūksta dar labiau. Trūkumui pašalinti dirba humanistiniai fakultetai Vilniaus ir Kauno universitetuose. Jų darbo rezultatas, žinoma, pasirodys tik po kelerių metų.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais lietuvių kalba bei literatūra dėstyti buvo pavedama ne kartą ir tiems, kurie ko kito negalėjo dėstyti. Dėl to dalis senesnių lituanistų liko be specialaus sistemingo pasiruošimo. Tas spragas mėgino išlyginti visa eilė dalykinių ir metodinių kursų, lituanistų sąjungos suvažiavimai ir pašnekesiai. Jauni mokytojai iš universitetų ateina su didesniu entuziazmu ir dalykiniu pasiruošimu. Bet jiems trūksta metodinio pasiruošimo. Svarstytina dėl to bent maža jų paruošimo reforma: reikia supažindinti studentą, viena, su literatūros dėstymo metodikos teorija, antra, lankyti su juo mokykloje pamokas, iš pradžių kad prisižiūrėtų, o paskui ir pats pamokai vadovautų metodininko kontrolėje. Žinoma, tam reikalinga pavesti universitetų dispozicijai po gimnaziją. Šiaip nė vienas gimnazijos direktorius neturės didelio noro perleisti gimnazijos tą ar kitą klasę vienai dviem pamokom universiteto reikalams, nes tatai trukdo normalų darbą. Tuo tarpu, galimas daiktas, dar teks daryti kompromisas, atsižvelgiant į bendrą reikalą, ligi kada nors įsitaisysim po specialią gimnaziją prie universiteto. Tokios bandomosios mokyklos ateityje galės virsti pačiomis geriausiomis mokyklomis.

Metodinių dalykų stiprinimas perkrautų studento paruošimo programą. Tačiau krauti daugiau negalima. Reiktų dėl to sumažinti ar teorinių dalykų skaičių ar bent teorinių dalykų valandų skaičių. Atrodo, kad tam tikrus dalykus ar valandas galima būtų paaukoti ypačiai iš kalbos šakos.

4. Prieš kelerius metus literatūros mokymą stipriai lengvino užsimezgęs gyvas ryšys tarp mokyklos ir gyvųjų rašytojų per literatūros vakarus. Paskutiniai tarptautiniai įvy-

kiai jį sutraukė. Nutrūkęs tas ryšys ir dabar — ne tik dėl to, kad karas ir kad pasunkėję susisiekti. Tebėra trūkęs tuo tarpu ir išvidinis ryšys tarp mokyklos ir rašytojų. Dalis rašytojų pasirodė atsisakę nuo tautinės ideologijos ir tautinių aspiracijų, dalis visai be ideologijos, galį svyrinėti šen ir ten, o vyresniųjų klasių jaunimas, kuris paprastai rodo didžiausios atrakcijos literatūrai, sovietinio režimo metais pasireiškė nepalaužiamu idealizmu, ne vienas jų kalėjimuose sėdėjo, sykiu su kitais suimtaisiais buvo išžudyti. Jaunimo psichologija nepripažįsta lankstymosi, ir dėl to pereitais metais jaunimas su kartėliu ir nusivylimu žiūrėjo į kai kurių rašytojų parodytą oportunizmą.

Kas buvo — jau istorija. Metas dabar vėl atnaujinti santykius tarp mokyklos ir rašytojų, bent tų, kurie išlaikė savarankiškumą bet kokiomis aplinkybėmis.

Jei sunku tokis ryšys atnaujinti provincijoje, tai jis visiškai įmanomas Kaune, Vilniuje mokyklinių uždarų vakarų ir koncertų forma.

O tokis santykiavimas ypačiai abipusiškai naudingas. Rašytojų kūryba randa sau skaitytoją klausytoją. Mokyklai — ji yra medžiaga pergyvenimams, dvasios formavimuisi.

Mokyklos ir mokytojo UŽDAVINIAI TREMTYJE

Susimąstymas dėl auklėjimo idealų

Iš tų negausių žurnalų, kurie pakliūva į mūsų rankas, matyti, kad mokymo bei auklėjimo tikslai *svetimųjų* iš naujo persvarstomi.

Pralaimėjusioj tautoj sugretinami dabar du didieji vokiečių kultūros ideologai ir susimąstoma, katro keliais pasekti: Nietzschės ar Burckhardto. Abudu savo laiku dabartį vienodai buvo supratę: abudu matė, kaip vietoj hierarchiškai susiklosčiusios bendruomenės išeina į gyvenimo priekį neapvaldyta masė, minia, ir kaip jėga ima pirmauti vietoje teisės. Tik Nietzschei pramatomoji ateitis — pasauliniai karai, masių pagrindinių problemų išsprendimas ginklu, besiartinąs barbarybės amžius, teisinės valstybės galas ir jos išvertimas į absoliutų despotizmą, prievarta suimtą į „terribles simplicateurs" rankas — atrodė natūralus logiškas kelias „Übermenschui", atsistojusiam anapus bloga ir gera, kurio veikimo norma yra „Wille zur Macht". Burckhardtas žiūrėjo į tą pramatomą eigą neigiamai ir rūpinosi pastatyti asmenybę, kuri išlaikytų amžinąsias amžių sukurtas vertybes gyvas.

Nietzschė matė, kaip istoriją kuria elementarių, primityvių jėgų spontaniškas atsipalaidavimas, sprogimas,

europinės revoliucijos. Burckhardtui istorija tai nuosekli aukščiausių europinių kultūrinių tradicijų sąsaja ir vainikas.

Nietzschė istorijos kūrėjų pavyzdžiu nurodė Napoleoną, Rusiją. Burckhardtas nurodė asmenis, išugdytus patvariomis europinių tautų kultūros vertybėmis.

Neseniai vokiečių tauta, mačiusi idealu tik pirmąjį, šiandien susimąsto jau ir ties antruoju (plg. *Stimmen der Zeit*, 1946 November, 148 p.).

Nugalėjusioji tauta kalba apie nugalėtosios perauklėjimą. Pažymėtinas vis dėlto jos statomas auklėjimo idealas. *Amerikanische Rundschau* (1945 Erstes Heft) buvęs Valstybės departamento pasekretoris Archibald Mac Leish nurodo auklėjimo idealu humanizmą, jeigu pasaulis nenorįs virsti naujo karo arena. Tik vėl — kiek žmonių, tiek humanizmo supratimų! Kaip ir pastaraisiais laikais demokratijos. Šiandien eina diskusijos dėl humanizmo — vieną jo koncepciją vadinant senuoju humanizmu, kitą naujuoju. Tariamas senasis humanizmas tenkinosi aristokratinio skonio ugdymu, klasinės senovės garbinimu, meno ir mokslo gerbimu, didžiųjų asmenų kultu, visų žmogiškųjų vertybių garbinimu, nutolimu nuo brutalios gyvenimo tikrovės. Naujuoju humanizmu vadinamas tas, kuris ugdo žmogiškąsias dorybes, jas sieja su religinėmis vertybėmis, o visą kasdieninį gyvenimą, aistringai virtusį jėgos, žibalo, aukso, biznio, naudos siekimu, pakelti į tauresnę plotmę, tvarkomą žmoniškųjų principų. Taigi naujasis humanizmas norėtų aktyviai įsijungti į gyvenimą, kad jį padarytų žmoniškesnį.

Akivaizdoje pasaulio pastangų persvarstyti ugdymo idealą turime sau konstatuoti: ten, kur kiti sustoję galvoja, graibstosi dėl ugdymo principų, mūsų mokykla labai aiškiai yra apsisprendusi. Švietimo nuostatuose aiškiai pasisakyta, kad tremties mokyklos kryptis — tautiškai krikščioniška. Tais žodžiais, aiškiais ir tiksliais, išreikšta tai, kas svetimųjų vadinama neaiškiais naujojo humanizmo terminais, nedrįs-

tant pasisakyti, bet faktiškai galvojant apie tą patį turinį, kuris mūsų preciziškai išreikštas. Taigi mes žinome, ko norime; auklėjimo kryptis mums aiški; ir dėl jos galvos sau nesukame. Mums tik svarbiau išsiaiškinti uždavinius, kuriuos turime atlikti, kad savo idealo link pasistūmėtume.

Mokyklos uždaviniai priklauso nuo bendrojo mokyklos bei auklėjimo supratimo ir nuo specifinių aplinkos sąlygų. Tautos, valstybės ar bendruomenės specifinės sąlygos duoda specifinį tos aplinkos atspalvį mokyklai. Mūsų tremtinių mokyklai tą specifinį pobūdį lemia paveldėtoji praeitis, gyvenamoji dabartis, pramatomoji ateitis.

Praeities palikimo spragos

Praeityje, nepriklausomoje Lietuvoje, mes per maža jautėme ir per maža atsižvelgėme į savo krašto specifinę padėtį. Savo mokyklą mes per maža siejome su specifiniais savo krašto reikalavimais. Mes buvom panašūs į tuos humanistus klasikus, kurie buvo įsižiūrėję daugiau į praeities vertybes, į savosios ar pasaulinės praeities vertybes, bet per maža į dienos reikalus.

Atsijimas mokymo politikos nuo specifinių krašto reikalų davė mums bendrojo lavinimo persvarą, davė humanistinės mokyklos tipą. Tokios mokyklos nepageidaujamus rezultatus buvom pradėję justi konkrečioj kasdienybėj jau anais laikais:

1) Dėl šios mokymo politikos iš vienos pusės imta tada kalbėti apie inteligentijos perteklių, darbo stoką bendrojo išsilavinimo žmonėms. Iš antros — apie specialistų stoką: a) amatams, prekybai, pramonei; b) kultūriniam visuomeniniam gyvenimui — laikraštininkų, administracinio darbo žmonių stoką; c) reprezentaciniams darbams, santykiams su svetimaisiais kalbančių svetimomis kalbomis stoką.

2) Praeities auklėjimo politikos spragas paskiau pajutome: stoką sąmoningo visuomeninio socialinio auklėjimo,

tenkinimąsi etiketu. Mokykla stengėsi atsieti mokinį nuo visuomenės, uždaryti savo mokyklos, sporto, varžybų rate. Akademiniame gyvenime studentas oficialiosios opinijos buvo kreipiamas į studentišką-buršišką gyvenimą. Išėjęs iš akademinio gyvenimo, jis linko daugiau tik į savo profesiją, asmeninę karjerą, kuo atokiausiai mėgindamas stovėti nuo visuomeninio gyvenimo. Taip buvo kuriamas inteligentas miesčionis, individualistas, gal net savinauda.

Tai mūsų mokyklinės politikos dalis palikimo, kurį neigiamai jaučiame ir dabar tremtyje.

Dabarties opos

Taip, tremtyje mes pajutome savo buvusios mokyklinės politikos spragas, kurios sunkina tremtinių gyvenimą:

1) Nepasiruošę specialybėms, mes negalime pritaikyti dabartiniam būviui savo bendrojo išsilavinimo. Jaučiame taip pat, kiek žalos mums kyla iš to, kad nemokame pakankamai svetimųjų kalbų. Ta spraga reiškiasi ne tik santykiuose su okupacine administracija, bet ir politinėje kovoje dėl valstybės bei tautos interesų. Latviai yra laimingesni šiuo atveju — ne tik dėl savo charakterio, bet ir dėl to, kad jų mokyklinė politika praeityje buvo labiau atremta į konkretų praktinį gyvenimą.

2) Perėję tremtyje staiga į demokratinius laikus, pastebim, kiek pėdsakų yra palikęs totalistinis režimas su visa savo atmosfera mūsų psichikai. Ypačiai tatai jaučiame jaunesniojoj ar net pačioj jaunojoj kartoj. Vyresnioji karta, susiformavusi demokratiniais laikais, yra iš vadovaujamos eilės pasitraukusi. Visuomeniniam gyvenimui vadovauti ėmėsi jaunesnioji. Ir iš karto pastebima, kad susikalbėti šitos kartos žmonėms yra sunkiau nei vyresniesiems. Sunkiau, nes šios kartos žmonės savą nusistatymą yra linkę dogmatinti, savą siekimą suabsoliutinti. Kompromisai jai sunkiai tepripažįstami. „Wille zur Macht" yra dažnai tiek stiprūs, kad tas

pats asmuo blaškosi po įvairias ideologijas, kad tik išplauktų vadovauti. Su priemonėmis nesiskaito, net imasi svetimųjų pagalbos, išduodamos savo tautos interesus.

Moksleivių gyvenime krinta į akis nesunormalėję santykiai tarp mokinių. Jie vis dar nepajėgia tarp savęs kolegiškai sugyventi. Tebegyvas ne vienoj vietoj principas — arba mes, arba jūs. Tebegyvas nusistatymas save apginti, partnerį sulikviduojant, ne pačiam aukščiau už partnerį pakylant. Neišsilaiko tinkamoj aukštumoj šiame rungtyniavime kartais net mokytojai. Priemonės — net brutali jėga, kriminalinė klasta. Tai ženklas, kad totalistiniai nusiteikimai, paimti iš savos ir svetimos aplinkos, yra įsėdę į jaunimo dvasią. Įsėdę nesąmoningai, dažniausiai suaugusiųjų įtakoje, ir virtę jau organiška vaiko psichikos dalimi. Ir nors šiandien dedamasi demokratais, nors demokratiniais laikais gyvenama, nors demokratinė technika (rinkimai) vartojama, bet širdis vis dar nėra užtenkamai pasisavinusi demokratizmo esmę. Koks gyvas savo laiku buvo poetas ideologas Nietzsché. Jis buvo skaitomas, juo žavimasi iš pradžių poetiškai, o toliau ir filosofiškai. Tai praeiti turės, bet tuo tarpu pėdsakai aiškūs ir neigiami. Masėje, kurioje tenka gyventi, persveria biologinio pobūdžio nusiteikimai. Negalima pasakyti, kad tremties gyvenimas juos silpnintų. Tremtis stiprina brutalų veržimąsi biologiškai išsilaikyti. Tik herojiškos pastangos išlaiko tremtinių dvasinių interesų lygį.

Kultūrinis lygis gali augti kultūrinėje aplinkoje. O joje mes esame degraduoti keliais laipsniais žemyn. Tad suprantama, kodėl mums taip sunku išlaikyti kultūringą santykiavimo būdą. Mes esame didžioje tragiškoje padėtyje, kada mūsų dvasiniai nusiteikimai yra priderinti aukštesniam kultūriniam lygiui, o dabar atsitiktinai mums primestas žemesnis lygis mus verčia ir savo dvasią suprimityvinti. Esame kaip žuvis, iš gilių vandenų ištraukta į sekliuosius.

Šitoje baisioje padėtyje kalbėti apie mokyklas ir moky-

tojo uždavinius yra labai sunku, kada ir ateities perspektyvos bei reikalavimai tebėra labai neaiškūs, tik spėjami.

Ateities reikalavimai

Nors ateities niekas negali tiksliai atspėti, tačiau neturim pagrindo tikėti greitu grįžimu. Prieš mūsų akis stovi emigracija. Kompaktinei emigracijai vilčių nedaug. Mus išblaškys. Tačiau aišku bent tiek:

Ar būsim JAV, ar Anglijoj, ar Prancūzijoj, Belgijoj mums bus pavesti darbai, kurių patys viešpačiai nenori dirbti — fiziniai darbai. Mūsų visų interesas iš jų išsimušti į savarankišką padėtį. Ją gali duoti perėjimas į inteligentinę ar į savarankišką profesiją — amatus, verslus, prekybą. Šiam reikalui pati pirmoji būtina sąlyga — kalbos, anglų, prancūzų, ispanų kalbos. Antroji sąlyga — specialybė. Tuos dalykus pažymi visi emigracijos organizatoriai. Tą ir mes patys žinom.

To reikalauja biologinio išlikimo noras. Didesniame pavojuje bus tautinio išlikimo reikalas. Visur mus nori asimiliuoti, nori išblaškyti. Mūsų noras tautiškai išlikti pirmiausia diktuoja patriotinį idealizmą. Čia jau ne profesinis pasiruošimas, bet asmenybės ugdymas. Idealistas suras priemonių patriotizmui išlaikyti patsai.

Turint tokias perspektyvas, kiltų klausimas, kuo ir kiek mokykla bei mokytojai gali apšarvuoti naujam gyvenimui tremtinį?

Mokyklos ir mokytojo galia

Mokykla ir mokytojas veikti gali tiesiogiai per mokyklą ir netiesiogiai per bendruomenę.

1) Mokyklai jau švietimo nuostatai skatino abidvi aktualiąsias tremties mokyklos linkmes: a) sustiprintą svetimųjų kalbų mokymą, b) sustiprintą profesinį ruošimą. Tačiau viena

yra numatyti principą, kita jį įvykdyti. Ne paslaptis, kad kiekvienas mokytojas taria savo dalyką esant svarbiausią. Ir dėl to tremties mokykla praktiškai, atrodo, eina ta pačia linkme, kaip ir Lietuvoje. Antra, kitaip ir būti sunku, nes programos liko veik tos pačios. O reiktų čia pasukti radikaliau praktine linkme: iš centro pakeisti atitinkamai programas, o mokykloms sąmoningai jas įvykdyti, atsižiūrint į konkrečiuosius dabarties ir ateities reikalavimus. Mokytojui sąmoningai tektų apsispręsti, ar jo pateikiama medžiaga yra ta būtinoji būsimo žmogaus gyvenimo reikalams.

Tai profesinio paruošimo reikalas. Daugiau mokykla čia vargiai ką galės padaryti. Atrodo, gana sėkmingai specializavimosi darbą varo įvairūs suaugusių kursai.

2) Svarbiau ir daugiau mokykla ir mokytojas gali veikti auklėjamai — atitinkamus asmens nusiteikimus sudaryti.

a) Visų pirma sudaryti mokiniui idealistinius nusiteikimus. Pasukti priešinga linkme, negu buvo paveldėtos tradicijos iš praeities; negu dabartinė aplinka jį veikia. Tai be galo sunkus uždavinys, prieš kurį mokytojas pasijunta bejėgis. Naudos principas toks populiarus ir taip sugestyvus, o idealistiniai principai taip nuvertinti ir tik į istoriją atidėti, kad idealizmu užkrėsti labai sunku. Dar Lietuvoje abiturientas man kalbėjo: Ką jūs man galit realaus duoti? Kas iš to, kad aš principus saugosiu, o baigęs mokslus negalėsiu tarnybos gauti. O ten man iš karto sudaro visas sąlygas mokslui, o paskui tarnybai... Ar negalės dabar panašiai atsakyti tremties vyras: Kas iš to, kad aš būsiu idealistas, principų vaikysiuos? Ar ne geriau gyvena tie, kurie dabar paspekuliuoja, paskui gal pavirs prancūzais, brazilais ir prasimuš į vadovaujamas vietas... — Anam savo jaunam tautiečiui tegalėjau pasakyti: Nieko tau negaliu žadėti apčiuopiamo. Tegaliu pažadėti tik ramią sąžinę, kad viską padarei, kas tauriam žmogui pridera. Ką galėtum pažadėti šiandien už idealizmą, kaip tą idealizmą sužadinti, aš nežinau. Tačiau nuo to uždavinio

aktualumas nė kiek nesumažėja. Šiomis dienomis *Stimmen der Zeit* žurnale skaičiau, kad moderniajam žmogui reikia duoti prieš akis konkrečius gyvenimo paveikslus, kurie jo paties galvoseną ir elgseną formuotų. Gal tikrai naudinga būtų surasti moderniajam moksleiviui naujo moksleivio idealu konkrečią, iš gyvenimo paimtą asmenybę ir įtikinti jį, kad toji asmenybė nėra tik praeities laikų herojus, bet nepraeinamas nesenstantis modernaus žmogaus idealas. Aš nieko čia nedrįstu siūlyti, bet gal mokytojui ar mokytojams savaime iškils toks idealinis žmogus, kuris galėtų imponuoti ir patraukti mokinio dėmesį.

b) Atsimenant, kad moksleivis išeis į gyvenimą ir atitruks nuo lietuvių bendruomenės, kad jis, galimas daiktas, neturės nei lietuviškos knygos, nei laikraščio, kuris duotų naujos medžiagos jo patriotinei sąmonei, reiktų apšarvuoti, apginkluoti jį tam tikru lituanistinės medžiagos kiekiu, kurį jis turėtų savo atmintyje ir atitrūkęs nuo lietuviškos bendruomenės. Aš dėl to laikau, kad tos lituanistinės medžiagos kiekis ne būtinai turi būti didelis, bet labai gerai įteiktas, pasisavintas. Čia daros labai pateisinamas lituanistikos mokymasis mazgais, pačiais svarbiausiais punktais — ar tai būtų istorija, ar literatūra. Dar labiau pateisinamas mokymasis atmintinai. Prisimenu vyresniosios kartos žmones, kurie mokėsi rusų mokykloj. Ir laisvoj Lietuvoj, kada svetimybes paskandino nuosava kultūra, jie su dideliu malonumu, progai pasitaikius, kartodavo Puškino, Lermontovo ar kitų ano meto mokyklos klasikų fragmentus. Tai buvo jų kasdienybės dvasinis paįvairinimas, atsigavimas. Ar nebūtų panašios reikšmės lituanistinės medžiagos išmokimas atmintinai dabartiniame, tremties gyvenime?

c) Formuojant moksleivio filosofinį, pasaulėžiūrinį mentalitetą, labiau atrodytų priimtinas ir įteigtinas pradžioj minėtas Burckhardto istorinės raidos supratimas, ne Nietzschės. Burckhardtas buvo atkreipęs akis į sąsają tarp

laimėtųjų žmogiškųjų įvairių tautų vertybių. Jis pažangą atremia į gerąsias tradicijas. Dabartinis moksleivis, išėjęs iš mokyklos ir pakliuvęs į naujas gyvenimo sąlygas, bus eksponuotas visiškai svetimai aplinkai. Šita aplinka formuos jį savaip. Bet jeigu jis mokykloj bus laimėjęs užtenkamai lituanistinės medžiagos, vadinasi, jo tėvų sukurtų tradicijų, jeigu jo galvosena bus nuteikta, kad kultūrinė pažanga kuriama, tradicijas papildant naujais laimėjimais, tai jo dvasioje nebus lūžio; jis neatitruks nuo tautos tradicijų savo galvojimu ir elgesiu. Jis bus tas pats lietuvis, tik panaujintas naujų gyvenimo aplinkybių... O kad taip būtų buvę nuteikti ir taip būtų galvoję Amerikos lietuvių jaunieji, mums tada nereiktų skųstis, kad ir jų kalba ir jų mentalitetas nebelietuviškas, kad jie lietuviai tik biologine, ne dvasine prasme!

d) Pasaulėžiūrą moksleiviui padedant formuoti, reikia užtenkamai ir teisingai jam pažadinti demokratinę sąmonę. Demokratinė dvasia reikalauja visiems lygių teisių ir lygių pareigų. Toji lygybė įgalina sudaryti santykius tarp demokratiškai nusiteikusių žmonių pakenčiamus, įmanomus, demokratiškai nusiteikęs žmogus nepaneigs kitam tų laisvių, kokias jis pats turi. Teisingas demokratinės dvasios supratimas ir jos pripažinimas pašalins daugelį nesutarimų ir kivirčų. Jeigu mokykloje tebepasitaiko konfliktų tarp atskirų moksleivių organizacijų narių, tai nereikia daryti išvados, kad visokius mokinių susibūrimus reikia likviduoti. Tai reiškia tik, kad reikia kovoti su totalistinių nusiteikimų likučiais ir skiepyti visais galimais būdais demokratinės lygybės principus. Tik tada, kai demokratizmo praktiškos išvados bus padarytos atskiro asmens mentalitete, tada suklestės visai nuoširdus moksleivių bendradarbiavimas, sveikas rungtyniavimas. Jau minėtų organizacijų viršūnės tokias išvadas priėjo. Reikia, kad apačios jomis pasektų. Visa nelaimė, kad tas apačias ne kartą sukursto žmonės, kaip tik susiformavę anose kvazitotalistinėse tradicijose. Mokytojui čia iš tiesų net

dvigubas uždavinys — pačiam saugotis, kad nepasireikštų su vienašališkomis totalistinėmis tendencijomis ir vaikų negadintų, dar svarbiau — kad pozityviai skiepytų demokratinio sugyvenimo pagrindus.

Kartoju: profesinis ruošimas lenkiant į specialybes ir svetimąsias kalbas kaip atsvara bendrajam lavinimui; idealizmas kaip atsvara utilitarizmui; patriotinės sąmonės organizavimas lituanistinės medžiagos kondensuotu ir atmintiniu pasisavinimu, kaip atsvara prieš medžiagos paviršutinišką perkrovimą; gyvieji pavyzdžiai kaip atsvara prieš auklėjimą bendrybėmis; tradicijos siejimas su pažanga istorijos raidos supratime kaip atsvara prieš revoliucinę eigą; demokratinės sąmonės plėtojimas kaip atsvara prieš totalizmą — štai tie auklėjamieji uždaviniai ir net metodai, kurie dabar, atrodo, patys aktualieji ir sėkmingieji mokyklai ir mokytojui, auklėjant jaunimą.

3) Tačiau mokytojas nėra atpalaiduotas nuo bendruomenės. Bendruomenėje jis gali reikštis auklėjamąja prasme.

a) Aktualiausias bendruomeninio gyvenimo uždavinys — moralinio lygmens išlaikymas. Visos sąlygos ir visos aplinkybės sudarė bendrą frontą DP moralei palaužti. Ir joms, palyginti, sekasi: niekados iš tremtinių tarpo nebuvo tiek klientų policijos, kalėjimų ir teismo įstaigose, kaip paskutiniais laikais. Didžiojo masto spekuliacija, vogimas, įsilaužimai, net šventovių išniekinimas garsina tremtinių vardą. Tegul tai atskiri atsitikimai, tegul kriminalistų procentas tremtinių tarpe ir nėra didelis palyginti su dorais žmonėmis, bet etiketė, užklijuota ant vieno kampelio, nusako viso ryšulio turinį.

b) Bendruomenės nariai nebeišlaiko nervų ir blogybių kaltininkų ieško tarp kitų savo tautiečių, juos lengva ranka kaltindami. To rezultatas — gandai, šmeižtai, bendruo-

menės organų pakaltinimai ir vertimas šalin ar net skundai svetimiesiems.

c) Tame drumstame vandenyje stengiasi iškopti avantiūristai, putos. Verždamiesi į valdžią, griebiasi totalistinių metodų, atgrasindami kitus nuo dalyvavimo visuomeniniame gyvenime ir palaikydami joje senąją, klaidingą koncepciją, kad visuomeninis gyvenimas turįs remtis valdžios siekimu bet kokiomis priemonėmis. Rezultatas — padoresnieji žmonės vengia viešųjų pareigų, susigūždami savo asmeniniame gyvenime.

Šitokių bendruomeninio gyvenimo reiškinių akivaizdoje mokytojas gali ne pats pultis visuomeniniam gyvenimui vadovauti, bet savo sugestijomis, paskaitomis, pastabomis jis gali ir privalo formuoti atitinkamą opiniją ir tokiu būdu prisidėti prie tos moralinės sanacijos, kurią dabar skelbia centriniai organai. Privačiais ir viešais pasikalbėjimais jis gali demaskuoti, iš kur eina to moralinio vėžio daigai; kur jie veda, ir tokiu būdu sudaryti reikiamą sveiką opiniją. Opiniją, kuri vestų į tų negerovių platintojų demaskavimą, jų patraukimą į teismą, eventualų izoliavimą iš bendruomenės, susidrausminimą iš vidaus.

Bendruomenėje mokytojas taip pat turėtų būti ta ramioji kolona, apie kurią Brazdžionis dainuoja, į kurią atsimuštų ir subyrėtų įsisiūbavę gandai ir beprasmiai priekaištavimai. Gandai ypačiai subliūkšta, kada tiesiai paprašai gandonešį dalykus precizuoti: kas, kada, kur ir ką padarė ar pasakė, ar iš kur visa tai žinai. Tada žmogus pats pradeda galvoti, ką jis kalba. Yra ir sąmoningų piktų gandonešių. Jie aprimsta tada, kai demaskuoji jų gandų tikslus.

Tai buvo antras visuomeninis uždavinys.

Jeigu minėtieji du uždaviniai yra neigiamojo pobūdžio ir tik užtvenkia negerovėms kelią, tai plėsti bendruomenės visuomeninę sąmonę — būtų pozityvusis uždavinys. Visuomeninę sąmonę reiktų pagilinti ir praplėsti ta pačia linkme,

kaip ir jaunimo tarpe — pagilinti demokratinę dvasią, pastatant ją prieš totalizmą. Jei jų skirtumą žmonėms pasisektų įsisąmoninti ir iš tiesų pasisavinti sveiko demokratizmo principus, tai ne tik jaunimo tarpe sumažėtų nesusipratimų skaičius, padidėtų tarpusavio sugyvenimas.

Šitaip nuteikta bendruomenė būtų naudinga ne tik emigracijos, bet ir laimingo grįžimo atvejui.

4) Praleisdamas valstybinio pobūdžio uždavinius, kurie paliečia mokytoją, kaip ir kiekvieną tremtinį, noriu sustoti dar prie profesinių kai kurių uždavinių, kurie pateisina ir net įpareigoja mokytojus susiorganizuoti.

Ne paslaptis, kad mokytojo profesija kai kur yra niekinama, kad mokytojų ne vienas yra atsidūręs labai sunkiose materialinėse sąlygose, nes jis neturi laiko verstis net smulkia prekybėle. Iš kitos pusės mokytojas nėra toks drąsus, kaip neretas kitas pilietis, kreiptis į labdaros įstaigas. O labdaros įstaigos, savo ruožtu, negi gali šelpti tuos, apie kurių bėdas jos nieko nežino. Iš čia uždavinys patiems mokytojams rūpintis savo profesijos kolegomis, ar atlyginimą už darbą išgaunant, ar pašalpos reikalinguosius labdaros įstaigoms nurodant.

Tai viena. O antra — mokytojams reikia organizuotu būdu sueiti į kontaktą su pasaulio mokytojų sąjungomis, su pedagogine spauda, kurie dar nepabijos reikalų turėti su „raupsuotuoju“ DP ir sutiks su juo santykiauti. Čia net sunku atskirti, kur baigiasi mokytojų organizuota akcija per svetimuosius savo profesiniais reikalais, kur jau prasideda jų kova dėl bendrojo politinio idealo.

Baigiu, nužymėjęs pluoštą uždavinių, kuriais mokytojo pečiai dar labiau apkraunami. Jeigu drįsau jo naštą dar padidinti, tai tik dėl to, kad žinau, jog mokytojas yra iš tų Vaižganto Mykoliukų, kuriems šaukiama: — Mykoliuk, šen Mykoliuk, ten... Ir tie Mykoliukai bėga šoka, patenkinti, kad jie dar gali bėgti.

Nežinau nė vienos kitos profesijos, kuri būtų ir Lietuvoje ir tremtyje išlaikiusi tiek idealizmo, tiek pasiaukojimo, kaip mokytojas. Tik jam ir gali būti kalbama apie uždavinius, tikintis, kad tie žodžiai neliks tik vox clamantis...

Taigi, Broliai Mykoliukai, vėl šokit ten, kur jūs reikalingi tautos likučiams gelbėti...

KAI *TĖVYNĖ* YRA TREMTINIO MINTYSE

Esam DP. Esam žmonės be savos žemės, be savos valstybinės globos, be aiškios ateities. Bado šmėkla pažvelgia protarpiais į akis. Naktigultas kaip pakeleivio Šiluvos atlaidų metu. Globa kaip nepageidaujamam elgetai. Skurdas ir nuovargis kyšo iš mūsų aprangos, iš mūsų veidų, iš mūsų judesių. Jėgas palaiko viltis vieniem pasiekti tėviškę, kitiem naujus pasaulius — Ameriką ar Australiją.

Esam panašūs į senuosius biblinius žydus, kurie žygiavo į Pažadėtąją Žemę. Keturiasdešimt metų jie keliavo, vargo, kovojo. O buvo jie išėję iš derlingos žemės, kurioj betgi Faraonas jiem priespaudą įvedė. Iš tos žemės, kurioj jie buvo įsigyvenę, Dievas juos išvedė, kad naują susirastų. Bet Viešpats juos laikė tyruose, privertė klajoklio kario kietą gyvenimą gyventi net 40 metų, iki leido jiem įeiti į Pažadėtąją Žemę. Kodėl taip ilgai? Atsakyti galima, remiantis psichologiniu-sociologiniu atžvilgiu:žydų tauta tokia, kokia ji buvo išaugusi Egipto žemėje, netiko naujam Pažadėtosios Žemės gyvenimui. Ji per daug buvo išlepusi, ištižusi, aptukusi. Reikėjo, kad išaugtų karta jau naujose, kietose sąlygose. Reikėjo išauginti naują žmogų. Ir tik šis pastarasis buvo tikęs Pažadėtajai Žemei laimėti ir joje įsikurti.

Šiandien ir prieš mus stoja panašus klausimas: ar esam

tinkami savo siekiamai pažadėtajai žemei? ar vargo kalvė yra nukalusi tokius mūsų charakterius, kurie tiktų naujam gyvenimui? O naujas gyvenimas laukia ir tų, kuriem bus laimės sugrįžti į senąją tėvynę, ir tų, kuriem prieš akis stovi naujieji pasauliai. Kas sugrįšim, neberasim ten senojo gyvenimo. Kas nukeliausim į užjūrius, gyvenimas bus taip pat visai kitas, nei anksčiau buvom įpratę. Tenai naujas gyvenimas reikalaus ir naujo žmogaus.

I

Įsivaizduokim, kad šiandien mum prieš akis atsiveria pažadėtoji žemė — Naujasis pasaulis.

Paliekančiam Europos krantus stos ten prieš akis gyvenimas su nauju žmogum. Tas ano krašto žmogus sutiks atvykėlį ir iš jo pareikalaus visai ne to, ko pareikalautų gimtasis kraštas ar ko reikalauja dabar mus priglaudusi žemė.

Naujasis pasaulis pergyvena vieną iš pakopų to kultūros rato, kuris kartojosi Europos tautų istorijoj. Daugiau ar mažiau tautų gyvenimo raidoje reiškiasi trejopi laipsniai.

Pirmas — kuriame persveria žmogaus ir tautos valia — valia gyventi, užtikrinti savo egzistenciją, išorinė ekspansija. Tai kovų, veržlumo, didelio pasiaukojimo ir herojizmo laikotarpis. Tai pavasarinė, srauni, putojanti ir visas kliūtis laužianti tautos gyvenimo upė. Tai Termopilų herojizmo gadynė.

Antras — kuriame persveria žmogaus ir tautos kuriamosios intelektinės ir emocinės pajėgos. Tai mokslo, meno, socialinio gyvenimo kūrybos klestėjimo laikotarpis. Tai nusikreipimas nuo išorinės ekspansijos, nuo kovų su išoriniais priešais ir atsikreipimas į save ir savo vidaus pajėgų išmėginimas. Tai vasarinė lėta, tyli, ramiai plaukianti tautos gyvenimo upė. Tai Aristotelio, Platono, Praksitelio amžius.

Trečias — kuriame reiškiasi jau žmogaus ir tautos nuo-

vargis po kūrybos darbo; kuriame jau kyla noras naudotis, džiaugtis gyvenimu ir gyvenimo pasiektais laimėjimais. Šitame laikotarpyje tautose ir žmoguje sudyla intelektualinis emocinis, apskritai dvasinis pajėgumas. Jame persveria sensualistinės, juslinės jėgos. Tai jau rudeninis tautos gyvenimo laikotarpis. Jis skatina kūryboje į pamėgdžiojimą buvusios antrojo laikotarpio kūrybos, arba tiesiai „kitschą“, šunmenį. Jis skatina visuomeniniame gyvenime į visuomeninio socialinio jausmo atrofiją, buržuazinį savim ir savo patogumais rūpinimąsi. Tokia nustoja vadovavus kitom tautom. Tai sofistų amžius. Tokį kelią yra nukeliavę ne tik graikai ir kitos senosios tautos; tokį kelią ryškiai pastebim einant prancūzų tautą. Tokį kelią bent miniatiūriniu būdu esame perėję ir mes, dar gyvoji lietuvių tautos karta, pradėjusi herojinėm kovom dėl laisvės, paskui kurdami dideliu tempu savo mokslą ir meną ir jau net pajusdami buržuazinio nuovargio ženklus prieš pat didžiąją pasaulio ir mūsų tautos katastrofą.

Išblokšti iš anos Lietuvos esame atsidūrę prieglobsty senutės Europos, kuri gyvena trečiąjį savo gyvenimo periodą ir dreba nežinodama, ar ji atsijaunins: t.y. jėgas atgaus. Dar labiau dreba, kad ji jaučiasi nebeturinti jėgų tam, kad atjaunėtų ir atgautų jėgas. Nėra valios gyventi, nėra energijos prisiimti net tuos vaistų įšvirkštimus, injekcijas, kurie pasiūlomi iš šalies (Marshallio planas). Ir šitoj senutėj Europoj, mieloj, nes joje išaugom, joje savo dvasią susiklostėm, nesirengia liktis vargšai DP. Kaip vaikai bučiuoja močiutei ranką ir sprunka ten, kur jaunystės, jėgos, energijos daugiau.

Toks yra jau tas naujasis ir jaunasis pasaulis, kuris virsta daugumai DP Pažadėtąja Žeme. Ten gyvenamas tikrai pirmasis ir antrasis tautų amžiaus laikotarpis, kuriame atsiskleidžia žmogaus ir tautos valia gyventi ir išsiplėsti. Ten intelektualinės ir emocinės galios tėra spėjusios išsiplėsti technikiniam mokslui, praktiniam gyvenimui organizuoti;

menas ar filosofija dar nesukurtas, dar senutės Europos įtakoje. Ten vertinamas pirmiausia veržlus, ekspansyvus, valingas žmogus. Vertinamas tas, kuris pajėgia laimėti aplinką, išsikovoti joje vietą ir atsistoti savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų. Šitokia laisvė ir savarankiškums yra būdingas Naujajam pasauliui ir gerbiamas. Antra, ten vertinamas žmogus, kuris pajėgia įsijungti į tenykštę masę, aklimatizuotis ir virsti vietiniu žmogum, kovojančiu už vietinius interesus.

Iš tų dviejų bruožų nesunku susivokti, kokie žmonės ten laukiami. Ten niekas nelaukiamas ir niekas nepageidaujamas. Niekas, nes atvykstantieji sukelia konkurenciją ir nepageidaujamai atmiešia jų dvasią. Jeigu jau kai kas įsileidžiami, tai dėl to, kad pasirenka iš dviejų blogybių mažesnę.

Ten nepageidaujami intelektualai, protinio darbo žmonės. Jeigu vis dėl to duodama darbo jiem, tai tiem, kurie galės įsijungti į technologinius, praktinius darbus ir kels jų gerovę. Intelektualai nepageidaujami ne tik dėl to, kad intelektualinis darbas nevertinamas. Nepageidaujami ypačiai dėl to, kad inteligentas yra individualistas, sąmoningas, atsparesnis bet kokiom įtakom. Jis nesiduoda taip greit suvirškinamas bendrajam naujojo pasaulio katile. Taigi jis yra priešas tam, ko Naujasis ir Senasis pasaulis pastaraisiais laikais siekia. Ir dėl to į ten nuvykstančiam pirmiausia tenka fizinis darbas.

Kas imasi fizinio darbo, tam yra perspektyvų prasigyventi. Bet tam yra ir pagrindinis pavojus — susilieti su dirbančiųjų mase, netekti savo tautinės individualybės. Tokiam laimėtasis kraštas yra tėvynė. Tokis tik jos ir savo asmeniniais interesais gyvens. Tų, gerai įsikūrusių, didelis procentas į savo senąją tėvynę nebegrįš; tų didelė dalis ir savo bendro vargo broliam nepadės.

Tas, kuris ten vyksta, turi būti susitaikęs su mintimi, kad jis mokslo nebetęs, o jei tęs, tai tik vakarais po kieto dienos

darbo. Bet tas turi būti iš karto apsisprendęs: arba jis pasiryžęs sutapti su laimėta pažadėtąja žeme ir virsti jos sūnum, arba jis turi būti pasiryžęs, pirmai galimybei pasitaikius, visa palikti ir grįžti į ten, kur jo tėvai ir broliai. Kas apsispręs už antrą galimybę, tas turės uždavinį išlikti grynos prasmės demokratu, t.y. savo profesija būti eilinis rankų darbo žmogus ir sutapti su mase, savo dvasia pasipriešinti visuotinam suvienodinimui, sumasėjimui, pasiryžti išlaikyti savyje laisvą savarankišką dvasią, lietuvių tautybės pajautimą ir atlikti uždavinius, kuriuos jam tauta skiria.

Išlikti nepaglemžtam visuotinio amerikonizmo ar australinimo lengviau galima tik susitelkus į tokių pat tautiečių bendruomenę. Natūraliausios ligi šiol užsieniuose bendruomenės tai parapijos. Tad reikia būti pasiryžusiam virsti lietuviškos parapijos nariu.

Bet ne visiem bus lemta susitikti toje pat apylinkėje lietuvį. Gali būti visai atskirtas. Gali būti paliktas vienišas ir turi vietoj susiorientuoti. Kiekvienas karys turi būti pasiruošęs partizaniniam veikimui. Tuo atveju tenka glaustis prie vietinės katalikiškos bažnyčios. Ne tik tam, kad išliktų katalikiška tikinti dvasia, kuri nėra mėgstama ir Naujojo pasaulio gyvenime. O tam, kad Bažnyčia, Katalikų Bažnyčia, iš savo prigimties yra visuotinė, suprantanti ir pateisinanti tautų įvairumo faktą. Ji vienintelė iš bažnyčių, kuri nesiremia nacionalistine politika. Ji paremia tuos, kurie nori išlaikyti tautines individualybes, nes ji tiki, kad įvairių balsų derinys Kūrėjui bus didesnė garbė ir šlovė, nei vienbalsis, vienatonis ūžimas.

Antra, ten nuvykusis visados bus išnaudojamojo padėtyje. Gerai, kur yra socialinė apsauga ir globa. Bet kur jos nėra, ten Bažnyčia vienintelė kelia balsą skriaudžiamajam ginti ir socialiniam teisingumui skelbti. Katalikų Bažnyčia, deja, yra vienintelė, kuri be kompromisų stoja šito principo pusėj. Škotų europinės taikos lygos pirmininkas Steewardt su skausmu konstatuoja laiške Kenterbury arkivyskupui, kad

į pavergtų Baltijos tautų ir kankinamų žmonių skausmus bažnyčių vyriausybės pasilikusios kurčios. Tik viena Katalikų Bažnyčia stojo teisybei ir teisei ginti.

Štai kodėl Katalikų Bažnyčia netiesiogiai, lietuviškos ir katalikiškos parapijos tiesiogiai yra lietuvybės židiniai ir prieglaba. Tas, kuris kreipsis į jas Naujajame pasaulyje, pagalbos daugiau ar mažiau ras. Bet iš antros pusės turi būti įsipareigojęs būti tinkamas tos parapijos narys. Kur Bažnyčia yra apsupta netikinčiųjų masės, kur tikintieji yra mažumoj, ten parapija labai ir net atsidėjus seka, ar tas naujas atvykėlis tikrai yra gyvas Bažnyčios narys: ar jis gyvenime elgiasi kaip tikinčiajam dera elgtis, ar vykdo net drausmės pobūdžio Bažnyčios įsakymus. Palyginti su Europa, ten griežti reikalavimai.

Bažnyčia gali palaikyti žmogaus savarankiškumo, laisvės dvasią. Ji apsaugoja ir išvalo dvasios indą, bet jį pripilti tautinio turinio turi kiekvienas skyrium. Tos tautinės dvasios tenka prisisemti čionai, kol yra sąlygos. Reikia iš anksto būti pasiruošus tam blogiausiajam atvejui, kad gali nebūti nei lietuviško laikraščio, nei knygos, nei kitos lietuviškos aplinkos. Dėl to iš anksto šio meto moksleiviui praverčia išmokti kuo daugiau eilėraščių, net prozos gabalų, dainų, palaikyti ir kitokias lietuviškas tradicijas. Tada vienumoj jie kiltų atmintyje kaip brangi senosios tėvynės dalis ir bus didi paguoda jam svetimame krašte. Kitados keliaujančiam į užjūrį motina įsiūdavo žiupsnį gimtosios žemės. Ji turėdavo užberti mirusiojo akis. Ji lydėjo išeivį į mirtį. Tautinės tradicijos, kurias kiekvienas pasiima į savo širdį, į atmintį, į jausmus ir valią, turi lydėti jį į gyvybę, tautinę, ir parvesti į ten, iš kur jis ir tos lietuviškos tradicijos kilusios.

Taigi išvada: tas, kuris į pažadėtąją žemę žiūri kaip į laikiną prieglaudą, tur nusileisti į dirbančiųjų žmonių masę, bet sykiu pakilti aukščiau jos savo tautine individualybe. Tą įsipareigojimą jis gali atlikti, eidamas į naują gyvenimą su tvir-

ta valia, drąsiu veržlumu; turi atsiremti į religines ir tautines tradicijas, sutelktas lietuviškoje parapijoje ar lietuviškame mene bei moksle.

Šituo būdu asmuo ne tik išliks nepriklausomas ir tautiškai gyvas, bet jis apaštalaus tarp svetimųjų savo tėvynės šlovei.

II

Mes nežinom, ar gyvenimas svetur gali ilgai trukti ar trumpai. Juo ilgiau, juo sunkesnė kova, juo sunkiau grįžti į gimtąją žemę. Juo labiau tada pasikeis ir gimtosios žemės veidas.

Bet įsivaizduokim, kad šiandien pat prasiveria geležinė uždanga, ištirpsta okupanto galybė, ir žemė lieka laisva, nors ir su kruvinos priespaudos neišdildomais pėdsakais. Kokis ten lieka žmogus ir kokis ten laukiamas sugrįžtant?

Nuo konkrečios aplinkos atitrauktame žmoguje esti suklestėjusios ketveriopos galios: intelektinės — protinės jėgos; emocinės — jausminės, voluntarinės — valinės ir juslinės — sensualistinės. Gyvenimo konkrečioje aplinkoje vienos žmogaus galios plėtojasi, kitos nusmelkiamos. Sovietinė sistema tenori žmogui palikti tik juslines (vitalines) jėgas. Žmogus turi virsti mašina, kuri su minimumu maisto funkcionuotų visu savo mechanizmu taip, kaip partija diriguoja. Jokios laisvės nei mąstyti, nei norėti, nei jausti.

Lietuvos žmoguje dabar negali vyrauti juslinis momentas. Juslinis momentas tik tiek svarbus, kiek padeda žmogui išlaikyti savo biologinę egzistenciją. Bet dabarties žmogus Lietuvoje tolimas nuo to praeities buržuazinio sensualistinio žmogaus, kuris savo gyvenimo idealu laikė pojutinio gyvenimo malonumus. Turtas dabar jam tiek vertingas, kiek juo gali laikytis gyvas. Bet turtas nėra idealas, vardan kurio galėtų užmiršti kitas vertybes, kaip tai matome dabar tau-

toje, kurioj esam dabar prisiglaudę, ar kitur. Kai ateina Lietuvos partizanai pas ūkininką ir paprašo maisto savo vyram, ūkininkas vedasi į tvartą: štai yra pora karvių, kelios avys, veskitės, vyručiai, ką norit; vis tiek tai jau ne mūs... Tai jau visai naujas santykiavimas su turtu nei prieškariniais laikais.

Nuslopintas Lietuvos žmoguje ir jausminis gyvenimas. Išlikimo instinktas diktuoja ir įsako jausmo, kuris prasiveržia iš žmogaus gelmių gaivališkai, neparodyti. Tas visas pergyvenimas, kurį sukelia natūraliam žmogui sovietinis melas ir apgaulė, turi būti nuslėptas. Net priešingai: žmogus turi prisiversti veidmainiauti. Turi prisiversti žmogus nuslopinti natūraliausius jausmus, kurie jungia motiną tėvą su sūnum. Kokios pastangos reikia, kad motina, atvesta prie savo sūnaus lavono, galėtų ramiai pasakyti jo nepažįstanti. Kokios jėgos reikia suvaldyti jausmam, kada tėvą atitempia prie nušauto partizano ir įsako įdėti savo ranką į sūnaus žaizdą.

Tokie faktai nereiškia, kad Lietuvos žmoguje jausmas, emocinis pergyvenimas yra išnykęs. Tai nereiškia, kad jie mažiau kenčia, kada jų vaikus ar tėvus nužudo ar išgrūda į nežinomas tyrumas kančiom ir mirčiai. Tai reiškia tik, kaip jie pajėgia savo jausmus suvaldyti. Tai reiškia, kokia geležinė valia turi būti išsiugdžius šitų žmonių charakteryje. Aš vaizduojuos, kad valia dabartiniame lietuvyje yra pagrindinis charakterio bruožas. Giliausiai jis išplėtotas tautos avangarde stovinčiame partizane. Kiek valios reikėjo tam partizanui, kuris nebetekęs kojos ir nebegalėdamas toliau su draugais keliauti, atsisveikina juos ir sprogdina prie savo galvos granatą. Arba tam, kuris pašautas nepaiso kančios, laukia, iki priešas prisiartins jo apiplėšti, ir tik tada susisprogdina drauge su priešu. Mes tik literatūroje žavėjomės Mickevičiaus Konradu Valenrodu ar Margiriu, susideginimu kryžiuočių apsuptoje pilyje. Rodydavos, kad tai galima tik literatūroje. Su giliu dvasios pagavimu ir šiurpu stebimės tais tikraisiais herojiškos valios milžinais. O jų ne vienas! Tūkstančiai! 8000

tūkstančiai jau susisprogdinusių, kad nepatektų į priešo rankas. Man rodos, kad partizanas yra įvykdęs Lietuvoje senąjį Maironio šauksmą, pramatant sunkius laikus:

Iškalkit, vyrai šių dienų,
Geležinę valią milžinų,
Be jos pražūsite kaip šešėliai...

Taip, valia milžinų; bet jie nesijaučia esą milžinai. Jie nesideda darą didžius daiktus. Jų charakteryje glūdi paprastumas ir kuklumas. Jeigu imsi juo stebėtis, susilauksi tradicinio lietuviško atsakymo: — Tai ką jau čia: taip reikėjo, taip ir padariau; didelis čia daiktas. Dobilas Lindė skyrė dvejopus veikėjus: karžygius ir artojėlius. Karžygių charakteryje slypi nusimanymas, kad jie didžius darbus dirba; noras kurti nepaprastus žygius, à la vytautinius. Artojėliai jaučiasi atlikę savo eilines kasdienines pareigas. Bet jie ir yra tautos pagrindas. Partizanuose reiškiasi ta artojėliška dvasia. Tas paprastumas ir kuklumas jų charakteryje yra tas pats, kuris buvo pastebėtas liaudies dainų kūrėjo charakteryje; tas pats, kuris reiškėsi karo muziejaus nežinomojo kareivio apeigose. Šitas dvasios kuklumas lietuvišką herojų partizaną išskiria iš kitų tautų herojų, save pergyvenančių su didybe, iškilmingumu ir patosu.

Dar nuostabiau, kad dabartiniam lietuviui atstovaująs partizanas gyvenimo nepriima tragiškai. Jis žino, kad likimas, jam neišvengiamas, yra mirtis nuo priešo rankos arba nuo savosios. Bet jis tarp saviškių eina lažybų, kuris anksčiau bus tokio likimo ištiktas. Jis moka žaisti, humoru paversti tą gūdžią tikrovę. Tai pakilimas aukščiau gyvybės ir mirties. Mokėjimas ranka pamoti į vieną ir antrą.

Ar tai dėl to, kad jie gyvybės nebrangintų? Tokių iš viso nėra. Bet už gyvybę jie labiau brangina tą idealą, vardan kurio gyvybę atiduoda — LAISVĘ. Tai apraiška to didžiojo idėjingumo, kuris slypi ir lietuvių mene, ir literatūroje, ir filosofijoje, ir kasdieniniam gyvenime. Tai idėjingumas, kuriuo

lietuvių tauta išsiskiria iš kaimyninių daug daugiau oportunistiškai nusiteikusių tautų (latvių, švedų, net tolimųjų šveicarų).

Šitokį didžios valios, idėjingumo ir lietuviško kuklumo žmogų rastų tas, kuris ten grįžtų.

Tautoje reiškiasi šviesuomenė ir liaudis. Tautos nelaimė, jeigu liaudis lieka be šviesuomenės (19 amžius Lietuvoje). Lygiai nelaimė, jeigu šviesuomenė užsikasa aristokratinėje sferoje ir atitrūksta nuo tautos. Tautos klestėjimui būtina, kad šviesuomenė natūraliai susilietų su tauta, be jokios prarajos. Dėl to ir lietuvių tautai likviduoti sovietai griebėsi naikinti šviesuomenę ir sukurstyti skilimą tarp šviesuomenės ir tautos. Tą patį darė ir vakarinis okupantas. Dabartinėje Lietuvoje daug sunaikinta tautos masės, daug jos šviesuomenės. Tačiau okupantas nepajėgė sunaikinti solidarumo tarp tautos ir jos šviesuomenės.

Bajoriškojoj Lietuvoj skilimas tarp tautos ir bajoriškos šviesuomenės įvyko dėl to, kad susidarė neišlyginama praraja tarp bajoriškojo mentaliteto ir tautos. Atgimstančioje tautoje vėl skilo šviesuomenė nuo liaudies, nes atsirado pasaulėžiūrinė praraja — šviesuomenės nutolimas nuo liaudies religijos. Nepriklausomoje Lietuvoje kaimas pradėjo skilti nuo šviesuomenės, nes pastarojoj ėmė klestėti miesčioniški buržuaziniai idealai. Dabartinėje Lietuvoje mentalitetas tarp šviesuomenės ir tautos išsilygina, nes Lietuvoje ūkininko politinė visuomeninė sąmonė pakilusi ir jos aukščiu, palyginti su vokiečių ar prancūzų ūkininku, galima tik pasididžiuoti. Dabartinėje Lietuvoje, kaip minėta, buržuaziniai idealai yra visai nebeaktualūs, svetimi. Dabartinėje Lietuvoje dingo pasaulėžiūrinė praraja tarp tautos ir jos šviesuomenės. Kas jau nuėjo svetimiem dievam tarnauti, tie iš tautos, bet jau nebe tautos. Šviesuomenė sugrįžo prie tos pačios pasaulėžiūros, tos pačios religijos, kurią išpažįsta ir jos tėvai. Ir turime faktą, kad net partizanai įsipareigoja prisiimti tokius

brolius, kurie religiją ne tik pripažįsta, bet ir išpažįsta. Kada partizanai gamtos šventovėj — miško aikštelėj sukomanduojami maldai; kada jie savo pirštais ima rinkti rožančiaus karolėlius — kaimo žmogus pasakys: šitie yra iš mūsų; jie ir liko mūsų. Ir tai nėra tik tradicijos malda. Tik paprotys. Kai apsuptame bunkeryje partizanai pasijuto nebeturį išėjimo, kai enkavedistų granatos ardė bunkerio žemes ir prakirto plyšį, aplinkinius pasiekė iš bunkerio sklindantieji giesmės garsai. Paskui juos nutraukė staigus trenksmas. Taip su giesmėm ir granatų garsais save palaidojo 8 partizanai, tarp jų vienas kunigas. Bendras įsitikinimas, bendras idealas ir mirtis bendra. Tokis galingas ryšys yra sujungęs tuos vyrus ir moteris, šviesuomenės ir liaudies atstovus.

Kas grįš į tėvų žemę, ras ten tokias asmenybes. Lygintis tuo herojizmu, valios galybe, plaukiančia iš pasiaukojimo idealų, vardan nemirštamojo, pasaulėžiūros žadamo amžinojo gyvenimo — su jais iš čia niekas negalės. Jais galima tik maldingai didžiuotis ir iš tolo jais pasekti.

Tačiau. O tų tačiau yra. Pirmiausia, tie kovojančios tautos milžinai krinta tūkstančiais. Partizanų ir ryšium su partizanų sąjūdžiu kritusių civilių gyventojų priskaitoma iki 25,000. Deportuota vien per antrą okupaciją 120,000. Repatrijuota 140,000. O kur deportuotieji per pirmąją okupaciją, kur sunaikinti nacių! Lietuvoj priskaitoma 2,500,000 gyventojų. Taigi pasigendam jau 700,000. Tad į laisvąją Lietuvą grįžęs bus brangus kiekvienas lietuvis. Kiekvieno uždavinys — laikui atėjus palikti visa ir parnešti savo jėgas. Tik jėgas sustiprintas.

Antra, Lietuvoj mokyklų skaičius padidintas, bet mokslo lygis yra labai kritęs. Jie lauks, kad grįžtų į namus su nauju mokslo nešuliu; kad grįžtų pajėgūs specialistai ir papildytų spragas, kurios kyla dėl dabartinio mokslo trūkumų Lietuvoj.

Trečia, Lietuvoj technikiniai technologiniai mokslai forsuojami, bet humanistiniai yra labai apleisti. Ne visai tiesa:

jie yra forsuojami taip pat. Bet per juos forsuojama marksistinė bolševistinė pasaulėžiūra. Jos privengdami, lietuviai studentai nestoja į humanitarinius fakultetus. Jie išvengia dvasios prievartavimo. Bet tos rūšies specialistų bus didelis trūkumas. Net daugiau: humanistiniuose moksluose, literatūroj, istorijoj, visuomenės moksluose bei mokslininkų galvojime bus neišvengiamai palikti marksistinės pasaulėžiūros pėdsakai. Geriausiu atveju: mokslo žmonės neprisiims marksistinės dvasios, bet jie pozityviai nebus savo galvojime išplėtoję krikščioniškos idealistinės pasaulėžiūros. Pasikartos šviesuomenės gyvenime panašus reiškinys kaip atgimstančioje Lietuvoje. Tada šviesuomenė išplėtojo savo profesinį pasiruošimą, bet religinis jų supratimas liko tokis pat, kokį turėjo, vaikai būdami. Ir dabar mokiniai, studentai, šviesuomenė neturi jokios galimybės toliau pozityviai plėsti pasaulėžiūrą kitokią, nei marksistinė. Taigi, pasaulėžiūrinė pažanga sustojo. Jie Lietuvoje ten lauks žmonių su intelektualiai pagilinta krikščioniškąja pasaulėžiūra. Lauks žmonių su giliu humanistiniu išsilavinimu.

Ketvirta, nuo 1946 visas švietimas Lietuvoj lenkiamas į Rytus, Rytų tautas. Iš programų pašalinti arba susiaurinti vakarietiniai autoriai. Jų vietoj išplėstas mokymas apie Sovietų Sąjungos tautą. Intelektinis švietimas atitveriamas nuo Vakarų. Taigi ten likusieji lauks žmonių su giliu vakarietinės Europos išsilavinimu, jos dvasios pažinimu ir kritišku įvertinimu. Lauks šitų europinės kultūros žmonių, kad jie vėl perneštų tiltą tarp sveikosios Europos ir Lietuvos, kuri priversta buvo kelerius metus būti nuo jos atitverta.

Penkta, kraštas dabar gyvena karo, apsiausties nuotaikas. Jis grumiasi ginasi, nors ir su dideliais nuostoliais. Kraštas virsta idealiais rezistentais svetimai užmačiai. Bet jis negali, nes neturi sąlygų, išplėtoti kūrybinių pajėgų. Tokios padėties mažas panašumas yra buvę vilniečiai, lenkų okupuoti. Jie puikiai priešinosi lenkų naikinamiem užsimoji-

mam. Bet jiem buvo sunku įsijungti į valstybės kūrybinį darbą, kai Vilnius buvo įjungtas į Lietuvą. Taigi, ten likusieji laukia pasiryžusių, tinkamų organizuoti ir kurti normalaus gyvenimo pažangą, laukia kultūrinio dinamizmo žmonių.

Taigi štai, kokis žmogus laukiamas ten Lietuvoje. Laukiamas kiekvienas lietuvis, kuris moraliniu atžvilgiu nedarytų gėdos ten likusiam lietuviui. Laukiamas aukštos specialybės žmogus, bet tarp tų specialistų bus labai reikalingi humanistinio išsilavinimo žmonės, kurie papildytų tenykštes eiles.

Laukiamas bet kurios specialybės, bet su dideliu filosofiniu, pasaulėžiūriniu išsilavinimu, kuris atsvertų okupanto pramuštas pasaulėžiūrines spragas. Laukiamas žmogus, kuris savo dvasia ir išsilavinimu yra pasisavinęs vakarų kultūros lobius ir virtęs tikru europiečiu, kuris sumegztų nutraukytus ryšius su Vakarais. Laukiamas žmogus, kuris yra išsilavinęs savyje kultūrinį veiklumą, dinamizmą, papildantį krašto žmonių atkaklaus pasipriešinimo statiką.

Tokis žmogus laukiamas ten, krašte, jeigu jis staiga būtų laisvas.

* * *

Buvau prašytas pakalbėti apie įsipareigojimus kovojančiai Lietuvai. Užuot kalbėjęs apie pareigas, daviau dvejopas padėtis, į kurias galime patekti, ir apibrėžiau, kokis žmogus ten reikalingas, kokis gali būti naudingas arba sau, arba Lietuvai.

Aš palieku patiem įsipareigoti, pasirenkant vieną iš dviejų galimybių: arba sau arba Lietuvai, arba organizuoti ir vairuoti savo gyvenimą taip, kad būtų daugiausia sau naudos, arba kad daugiausia naudos būtų Lietuvai. Klausimas tiesus, ar norim būti oportunistai, kurie prisitaiko prie vienos aplinkos ir iščiulpia iš jos visokias sau naudas, sau patogumus, ar idealistai, kurie save paskiria idealui?

Apsispręsti šitoj dilemoj padeda atsakymas į kitą klausimą: kas esam? ar esam tie, kurie pabėgom, ar tie, kurie pasitraukėm? Pabėgom nuo baimės ir kančios? Kaip karys iš fronto? Ar pasitraukėm, kaip tie, kurie nori pakeisti frontą ir iš mūsų pozicijų kovoti su priešu? Net jeigu pabėgom iš baimės, ar dabar norim būti dezertyro rolėje, ar rolėje kario, grįžtančio į frontą ir kovojančio naujose pozicijose?

Jei apsispręsim už antrąjį atsakymą, mus kankins vėl naujas klausimas: ar neveltui mūsų kovos? Dar sykį noriu priminti žydų kelionę per dykumas. Buvo ten vienas, kuris suabejojo. Ir neeilinis. Pats vadas Mozė. Ir jis neįėjo į pažadėtąją žemę. Kiti įėjo. Bet jis ne. Nes jis pats save savo abejojimu nužudė.

Neabejoja Lietuvos partizanas, eidamas žūti už tėvynę, nes tiki Dievo Apvaizda, kuri leido tautom ir žmonėm laisvę, jei jos ir jie savo laisvę gina. Abejoti neturime teisės, matydami tvenkiantis baisią audrą, kurioje ne vienas gal būsim sunaikinti. Bet iš jos Apvaizda išves į giedrą rytmetį tą šalį, už kurią jų vaikai ir dukros sudeda savo maldas, savo darbus, širdies, valios ir proto judėjimus, už kurią vaikai eina mirti. Kai prisimenu gimnazistus, kurie veržiasi į partizanų eiles ir turi būti beveik prievarta grąžinami į mokyklos suolą, iki ateis jų eilė; kai prisimenu gimnazistes, kurios duodavosi pašalinamos, bet nestoja į komjaunuoles; kai prisimenu, jog iš 2000 studentų tik 13 komjaunuolių, man rodos, kad tautos ginti stojo vaikai. Baisi ir didi yra tauta, už kurią net kūdikiai savo gyvybę aukoja, nes jų, nekaltųjų, auka, kaip aname Čiurlionio paveiksle, baltu dūmu ir šaukiančia tyla turi nesukliudomai pakilti iki pat Viešpaties veido.

VOM GEISTE DER LITAUISCHEN STUDENTENSCHAFT

Die Charakteristik des Gesamten hat immer nur einen relativen Wert, umsomehr wenn die einzelnen Mitglieder des Ganzen unter einander sehr verschieden sind. Somit faellt auch die Charakteristik der litauschen Studenshaft relativ aus. Trotzdem lassen sich in ihrer verhaeltnismaessig kurzen Geschichte drei Entwiklungsmomente unterscheiden, welchen die Entstehung der drei geistig eigenartigen Kreise der litauischen Gebildetenwelt zu verdanken ist. Die gegenwaertige litauische Intelligenz verfuegt ueber Mitglieder, die ihre akademische Ausbildung in Osteuropa, im Abendlande und in der Heimat erhielten.

In Osteuropa, an den russischen Universitaeten, entstanden die ersten zahlreicheren Gruppen der litauischen Studenten um 1870. Um 1890 begannen die litauischen Studenten immer zahlreicher zu den abendlaendischen Universitaeten zu stroemen. Von besonderer Bedeutung fuer ihr Vaterland waren diejenigen, welche an den katholischen Universitaeten in der Schweiz und Belgien ihre wissenschaftliche Ausbildung erhielten.

In der Heimat begann das akademische Leben erst im J. 1922, als die eigene Universitaet in Kaunas gegruendet wurde. Die gegenwaertige Universitaet ist auch jetzt die

hauptsaechlichste Bildungsstaette, die der litauischen Studentenschaft ihr geistiges Gepraege verleiht.

In Osteuropa, and den russischen Universitaeten, haben die meisten litauischen Studenten ihre geistige Praegung erhalten. Sie waren Patrioten, in sozialpolitischen Hinsicht erklaerten sie sich fuer Demokraten, in Religions-und Glaubenssachen bekannte sich die Mehrzahl zum Indifferentismus.

Die litauischen Studenten der abendlaendischen Universitaeten, besonders diejenigen, welche an den katholischen Universitaeten studierten, brachten in ihre Heimat ebenso demokratische Anschauungen, wie auch religioesen Geist und das rationale System des Abendlandes mit.

Die Vertreter dieser beiden Typen betaetigten sich in der Presse und nahmen einen regen Anteil am sozialpolitischen Leben des Volkes. Beide waren Schoepfer des unabhaengigen litauischen Staates. Beide bildeten die Professur der litauischen Universitaet. Somit reifte in der geistigen Umgebung der beiden Richtungen der Student der neuer Generation heran.

Der dritte Typus erbte von seinen Verfahren einen Grundzug, der fuer alle Generationen der litauischen Studentenschaft am meisten kennzeichnend ist, — die Neigung zum Idealismus und zum Weltanschaulichen. Er ist ideal gesinnt. Denn die Mehrzahl von ihnen rueckte, als sie noch Gymnasiasten waren, freiwillig aus, die Freiheit des Vaterlandes mit den Waffen zu verteidigen. Von dem Kriegsschauplatze zurueckgekehrt, gaben sie sich wieder ihren Studien hin. Die anderen, wenn sie auch an den Freiheitskaempfen nich teilnahmen, wuchsen wenigstens im Heldengeist heran.

Die litauischen Studenten bringt zu Geselligkeit nicht ein Bierglas, Kameradschaft und andere Aeusserungen des Burschenlebens zusammen, sondern gemeinsame

Weltanschauung. Die Korporationen werden allerdings auf verschiedenen Grundlagen gebildet, auf professionellen, kollegialen und regionallen. Aber die Hauptgrundlage ist die Weltanschauung. Ideologische Korporationen sind von entscheidender Bedeutung im Studentenleben.

Die absolute Mehrheit der Studenten gehoert dem Bauernstande an. Deshalb liegt ihrer Ideologie demokratische Lebensauffassung nahe. Sie stehen in nahen Beziehungen mit der Landjugend und ihren Vereinen. Sie stehen auch den Arbeitervereinen mit ihren Vortraegen bei. Auch gegenwaertig finden die Ideen der sozialpolitischen Reform ihren Widerhall im Studentenleben. Als juengerer und deshalb radikalerer Faktor tritt die Studentenschaft fuer die den Arbeitern und Kleinbauern guenstige Loesung der sozialen Frage ein.

Die Studentenbewegungen werden von der oeffentlichen Meinung als Barometer der Gesellschaftsstimmung angesehen.

Nach Wiedererlangung der Hauptstadt Vilnius erblicken die Studenten ihre patriotische Mission in der kulturellen Hebung des wiedergewonnen Gebietes, um es mit dem Mutterlande unzertrennbar zu verbinden.

Straipsnių šaltiniai

Kultūros rūpesčiai

„ESTETIŠKOJI“ TAUTŲ CHARAKTERISTIKA, iš *Židinio,* 1931 Nr. 5—6, pasirašyta. J.A.

DĖL LITERATŪROS SIAURUMO IR LĖKŠTUMO, *Židinys,* 1934 Nr. 1, pasir. J. A.

LITERATŪROS PARADAS, *XX Amžius,* 1938.2.12, pasir. J. Ambrazevičius.

DVASINIS LIETUVIO VEIDAS NEPRIKLAUSOMOJ LIETUVOJ, *Židinys,* 1938 Nr. 5—6, pasir. J. Ambrazevičius. Perspausdintas *Į Laisvę,* 1964 Nr. 34. Į šį raštų tomą straipsnis imtas iš *Židinio.*

KAI KAM NEPAGEIDAUJAMAS LIUDININKAS, *XX Amžius,* 1938.6.25, pasir. J. Ambrazevičius.

TIES LITERATŪROS BALANSU. Sudaryta iš dviejų straipsnių: pirmasis iš *XX Amžiaus,* 1939.2.14, antrasis, kurio antraštė buvo „Literatūrinis balansas“, iš *XX Amžiaus,* 1940.3.9, pasir. J. A.

ESTETIKOS TEMOMIS, Židinys, 1939 Nr. 7, pasir. J. Ambrazevičius.

LIAUDIES VARDU: IŠ LITERATŪRINIŲ PASTABŲ, *XX Amžius,* 1940.6.20, pasir. J. Ambrazevičius.

Pažymėtina, kad jau veikė bolševikinė cenzūra ir iš straipsnio prieš numerį 2, po žodžių: ... Janonis ir net Biliūnas bei Jasiukaitis). išbrauktos septynios eilutės.

RAŠYTOJAS TREMTINIŲ BENDRUOMENĖJE, *Tremtinių mokykla*, Nuertingen (Vokietija), 1946 Nr. 2, pasir. J. Brazaitis.

KŪRYBOS VAIDMUO ŠIANDIEN. Vykdomosios Tarybos atstovo kalba literatūros premijų įteikimo posėdyje. *Tėviškės garsas*, Schweinfurt (Vokietija), 1947.2.20, nepasirašyta.

LIETUVA VAIZDUOSE. Išspausdinta leidiny *Lithuania*. Nuotraukos Vytauto Augustino, II laida. Brooklyn, N.Y., 1955, pasir. J. Brazaitis. Ten pat išspausdintas ir to straipsnio vertimas į anglų kalbą.

KULTŪROS KELIAS NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE, *Į Laisvę*, 1960 Nr. 22, pasir. Juozas Brazaitis.

AR LIETUVIS MENININKAS TURI LIKTIS IŠTIKIMAS, *Aidai*, 1960 Nr. 6, pasir. Juozas Brazaitis.

LIETUVIŲ CHARAKTERIO VERTYBĖS, *Aidai*, 1961 Nr. 3, pasir. J. Brazaitis.

TARP DVIEJŲ PASAULIŲ. Įvadinis straipsnis veikale *Didysis jo gyvenimo nuotykis: prof. Eretas tarnyboje Lietuvai*. Spaudai paruošė J. Brazaitis. Brooklyn, N.Y. 1972. Straipsnis nepasirašytas. Šiam *Raštų* tome neįdėta str. pabaiga:

Vienintelis iš penketo

St. Šalkauskis, Pr. Dovydaitis, K. Pakštas, Pr. Kuraitis šviečia dabarčiai tik pro monografijas, apie juos parašytas ir rašomas, ar pro jų mokinių mintis bei veiklą.

Prof. J. Eretas tebetęsia savo darbus Lietuvai. Vienintelis iš ano penketo, iš tos generacijos.

1971 metų spalio 18 jam suėjo 75 metai amžiaus. Ši proga paskatino paruošti eilę rašinių apie jo tarnybą Lietuvai.

Tiek rašant apie mirusius, tiek apie gyvuosius galima leistis į asmeninio gyvenimo „anatomiją". Tai gal įdomiau, patraukliau, sensacingiau. Galimas kitas kelias — leistis į asmens objektyvius paliktus pėdsakus gyvenime, į jo darbus. Ir šis kelias visuomeniniu atžvilgiu gal yra svaresnis.

Antrasis kelias pasirinktas, rašant apie prof. J. Ereto tarnybą Lietuvai.

Rašoma ir skelbiama dabar.

Nelaukiame poeto, dailininko, muziko mirties, kad imtumės

vertinti jų poeziją, tapybą, kompozicijas. Nėra pagrindo laukti visuomenei dirbusio žmogaus mirties, kad įvertintume jo veiklą. Tokio veikėjo darbus apžvelgti net skubesnis reikalas nei poeto, dailininko, muziko. Pastarieji palieka objektyvų, nenykstantį kūrybos produktą, ir prie jo galima grįžti bet kada. Visuomenę formavusio žmogaus veikla nėra tokia išliekanti, nes vienas po kito dingsta tie, kurių dvasią jis formavo.

Šiais sumetimais čia dabar žvelgiama į prof. J. Ereto tarnybą Lietuvai, kuri nėra tik jo išlikę moksliniai veikalai.

Yra dar vienas motyvas „nelaukti". Tai noras parodyti, kad esame jau tokio laipsnio organiška visuomenė, kuri yra jautri savo narių likimui — darbam, skriaudom, džiaugsmam.

Tai noras atitaisyti tą mūsų veik visuotinę dar tebegyvą klaidą, kurią taikliai išsakė profesorius A. Maceina vieno laiško žodžiais:

„Mes per daug atsidedame anai bevardei „visuomenei", o pastumiame į šalį asmenį".

AKADEMIJA TAUTOS KRYŽKELĖSE. Pranešimas LKMA suvažiavime Bostone, 1973, minint Akademijos 50 metų sukaktį. *Aidai,* 1974 Nr. 2 ir *Suvaž. darbai* IX, Roma 1982. Kiek pakeistas pranešimas, išsp. *Drauge,* 1973.9.29, į *Raštus* neįtrauktas.

DEŠIMT METŲ KULTŪROS BARUOSE (*Židinio* sukakties proga), *Naujoji romuva,* 1935 Nr. 1, pasir. J. A.

NAUJOJI ROMUVA, *LE* XX, Boston, 1960, pasir. J. Br.

Kultūrininkai

A. Vyresnioji karta

JONAS BASANAVIČIUS: Lietuvos legenda ir jos kūrėjas. *XX Amžius,* 1937.2.15, pasir. J. Ambrazevičius.

MARTYNO JANKAUS JUBILIEJUI, *Židinys,* 1933 Nr. 8—9, pasir. J. Ambrazevičius.

AUŠRININKAS KSAVERAS VANAGĖLIS, *XX Amžius,* 1938.6.18, pasir. J. Ambrazevičius.

ADOLFAS SABALIAUSKAS — ŽALIA RŪTA, *Židinys,* 1933 Nr. 8—9, pasir. J. A.

STASYS ŠALKAUSKIS. (1) Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje, *Aidai,* 1971 Nr. 10, pasir. Juozas Brazaitis.

(2) Šalkauskis pataria ir šiandien, *Darbininkas,* 1954.12.21 pasir. J. Brazaitis.

DOVAS ZAUNIUS: Upė tekėjo pro Rokaičius. Minint 25 metus nuo Dovo Zauniaus mirties, *Darbininkas,* 1965 balandis 6, 9, 14 ir 20, nepasirašyta.

KAZYS PAKŠTAS: Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje. Prof. K. Pakšto 60 metų sukakties proga, *Aidai,* 1953 Nr. 8, pasir. Juozas Brazaitis.

Nurodyti prof. K. Pakšto raštai:

Le climat de la Lithuanie, Klaipėda 1926.

Lietuvos klimatas, Klaipėda 1926.

Baltijos valstybių politinės geografijos problemos, Kaunas 1926, 180 p.

Angolos klimatas, Kaunas 1931.

Baltijos jūra, Fiziografinė ir antropografinė studija, Klaipėda 1934, 83 p.

Vilniaus problema ir kaip ją spręsti, Kaunas 1935.

Aplink Afriką. I ir II tomai, Kaunas 1936, 283 ir 265 p.

The Problem of an International Language for the Baltic States, Roma 1936.

Afrikos regioninė geografija, Kaunas 1938, 294 p.

L'emigration Lithuanienne et ces causes, Amsterdam 1938.

Lietuvos sienų problema, Kaunas 1939.

The Lithuanian Situation, Chicago 1941.

The Baltoscandian Confederation, Chicago 1942.

The Problem of Lithuania Minor (northern East Prussia), Santa Monica 1946.

Lithuania and World War II, Chicago 1947.

Historical Geography of Lithuania (ruošiama spaudai 1954 m.).

JUOZAS ERETAS. (1) Tarp dviejų tėvynių. Straipsnis iš veikalo *Didysis jo nuotykis: prof. J. Eretas tarnyboje Lietuvai.* Straipsnis ėjo kaip užsklandos žvilgsnis. Spaudai paruošė Juozas Brazaitis. Brooklyn, N.Y. 1972.

(2) Nekapituliuojanti plunksna. Iš to paties veikalo.

Autorius dar pridėjo tokią pastabą:

Plunksna dr. J. Eretas pradėjo savo tarnybą Lietuvos laisvei. Laisvoje Lietuvoje plunksna tęsė kovą dėl kultūrinės pažangos.

Laisvės Lietuvai vėl netekus, plunksna kovoja už opiniją Lietuvos laisvei bei dėmesį lietuvių kultūrai. Kuo dr. J. Ereto plunksnos darbas būdingas; kuo išsiskiria tarp kitų jo meto žurnalistikos kūrėjų — analizuojama šiame straipsnyje.

JONAS MOTIEJUS BAČIULIS: Dzūkijos ąžuolas Amerikos žemėje, *Darbininkas*, 1974.8.2, pasir. J. B.

B. Užaugino nepriklausoma Lietuva

JURGIS STEPONAITIS, *Ateitis*, 1928 Nr. 12, pasir. J. Ambrazevičius.

JONAS GRINIUS. (1) Vienam iš penkiasdešimt, *Draugas*, 1952.3.8, pasir. J. Brazaitis.

(2) Be baimės ir svyravimo lietuviškose pozicijose, *Darbininkas*, 1962.2.27, pasir. J. B.

(3) Dr. Jonui Griniui 70 metų, *Aidai*, 1972 Nr. 3, pasir. J. B.

PRANAS DIELININKAITIS, *Amerika*, 1947 Nr. 3, pasirašyta slapyvardžiu Juozas Trakis.

IGNAS SKRUPSKELIS. (1) Apie veikalą ir autorių. Įvadas į Igno Skrupskelio disertacijos *Die Litauer in deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts* lietuvišką vertimą *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*. LKMA leidinys, Roma 1967, nepasirašyta.

Nuorodos:

1. *Athenaeum* V, 1934, Kaunas.
2. Ten pat.
3. *Aidai, 1964, 103* psl.
4. *Lituanus* X, Chicago 1964, I, 8—33 psl.
5. *Lituanus* X, Chicago 1964, III—IV, 80—92 psl.
6. *Lituanus* XI, Chicago 1964, I, 18—33 psl.
7. *Athenaeum* I, 1930, Kaunas.
8. *Athenaeum*.
9. *Athenaeum* III, 1932, Kaunas.
10. *Aidai*, 1948, 16—18 psl.

(2) Ignas Skrupskelis, *Aidai*, 1948 Nr. 10, pasir. J. B.

JUOZAS PRUNSKIS: Vienas iš laikraštininkų, *Aidai,* 1957 Nr. 6, pasir. J. Brazaitis.

STASYS YLA. (1) Iš str. „Trys liudytojai apie nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir kūrybą": kun. Stasys Yla. *Į Laisvę,* 1958 Nr. 16—17, pasir. Juozas Brazaitis.

(2) Stasys Yla — naujas kunigas, *Darbininkas,* 1968.1.30; 2.2.; 2.6, nepasirašyta.

ANTANAS MACEINA. (1) Antanas Maceina — 50 metų sukaktis, *Į Laisvę,* 1958 Nr. 15, pasiraš. Juozas Brazaitis.

(2) Antikristas ir prisikėlęs Kristus, *Darbininkas,* 1964.3.27, pasir. B.

(3) Antanas Maceina dešimtmečiais pralenkė savo laikus, *Darbininkas,* 1968.3.12, nepasirašyta.

(4) Komunizmas — ar jis gali sugyventi su krikščionybe? *Darbininkas,* 1969.9.18, nepasirašyta.

ZENONAS IVINSKIS. Iš str. „Trys liudytojai apie nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir kūrybą": Zenonas Ivinskis, *Į Laisvę,* 1958 Nr. 16—17, pasir. Juozas Brazaitis.

ADOLFAS DAMUŠIS. (1) Iš str. „Trys liudytojai apie nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir kūrybą": Adolfas Damušis, *Į Laisvę,* 1958 Nr. 16—17, pasir. Juozas Brazaitis.

Paliko į *Raštus* neįtraukta šio straipsnio įžanga:

Lietuvos nepriklausomybės keturiasdešimt metų sukaktis metų pradžioje buvo paskelbta. Kad galimas ta proga nepriklausomos Lietuvos pažinimas paskelbimu ir nesibaigtų, mėginom iš savo pusės atgaivinti nepriklausomo gyvenimo vaizdą keliais pasikalbėjimais su to gyvenimo dalyviais ir liudininkais. Pasikalbėjimais su asmenimis, kurie yra išaugę grynai nepriklausomoje Lietuvoje ir joje buvo ėmę reikštis savo kūryba pačiose pirmose eilėse — kiekvienas savo srityje.

Dr. Antanas Maceina, pats pajėgiausias filosofinis talentas, kurį davė nepriklausoma Lietuva, pasisakė pereitą kartą. Dabar sutelkiam liudijimus trijų. Dr. Zenonas Ivinskis buvo paprašytas atsakyti dėl humanistinių mokslų padėties, konkrečiai dėl istorijos, kuri buvo tokia svarbi atgimimo dvasiai ugdyti. Dr. Adolfas Damušis, atstovas tiksliųjų ir pačių moderniųjų mokslų, kurie buvo taip apleisti ligi nepri-

klausomybę atgaunant, atsakė į klausimus, kurie rodo tų mokslų pažangos eigą nepriklausomoje Lietuvoje. Prof. kun. Stasys Yla, pastoralistas, prašytas pareikšti savo pažiūras dėl moralės, kuri yra pagrindas ir visai tautinei kūrybai bei visuomeniniam gyvenimui.

Jų liudijimas neišsemia visos nepriklausomos Lietuvos vaizdo. Tačiau duoda pagrindinius bruožus ir paskatina jau patį skaitytoją permąstyti atvirai, nuoširdžiai ir konkrečiai, kaip sunkiais žingsniais teko kopti į pažangą.

Nepriklausomo gyvenimo liudininkais parinkti šie asmens dar ir dėl vienos ypatingos priežasties — jie visi yra taip pat sukakties žmonės, susilaukę šiemet po 50 metų.

Su kiekvienu iš jų yra susipynęs ir čia rašančiojo veikimas. Betgi gilus ir pagarbus sentimentas tiems vyrams, tariu, nesukliudys pažvelgti į juos objektyviai, kaip dalelę tos pačios gyvosios Lietuvos.

(2) Dr. Adolfas Damušis, kuriam suėjo 60 metų, *Darbininkas*, 1968.9.24, 27; 10.1.4, nepasirašyta.

PRANAS PADALIS. Iš perspektyvos: savos generacijos fone. Iš knygos *Vienas iš rezistentų kartos: Dr. Pranas Padalis*. Spaudai paruošė J. Brazaitis. Brooklyn, N.Y., 1974.

JUOZAS GIRNIUS: Žmogus, supratęs laiko tėkmę. Santrauka kalbos, pasakytos dr. J. Girniaus pagerbime Bostone, 1965, *Lietuvių dienos*, 1965 birželio mėn.

JULIJONAS BŪTĖNAS. *LE* XXXVI, Boston, Mass., 1969, pasir. J. Brz.

JUOZAS LUKŠA. *LE* XXXVI, Boston, Mass., 1969, pasir. J. Brz.

Nurodyta bibliografija:

„Partizanų vadas Juozas Lukša Daumantas“, *Į Laisvę*, 1962 Nr. 28(65); J. Daumantas, *Partizanai*, 1962, 471—477; N. E. Sūduvis, *Vienų vieni*, 1964, 25—266; M. Chienas, K. Šmigelskis, E. Uldudis, *Vanagai iš anapus*. Vilnius, 1961; Pulk. Grigori Stepanov Burlitski apie partizanus ir Miškinį — *Communist Aggression Investigation*, Fourth Interim Report, 1954.

Straipsnis iš *EL* III, Boston, Mass., 1973, tokia pat antrašte, į *Raštus* neįtrauktas.

Teatras

TEATRAS PRIEŠ SROVĘ AR PASROVIUI. *Naujoji romuva,* 1936 Nr. 6, pasir. J. A.

LIETUVOS TEATRO SUKAKTIS. *Aidai,* 1956 Nr. 6, pasir. Juozas Brazaitis.

VAKARYKŠTĖ „PRISIKĖLIMO" PREMJERA, spektaklio vertinimas. *XX Amžius,* 1936.12.3, pasir. J. A.

„DIPLOMATAI", teatrinio pastatymo vertinimas. *XX Amžius,* 1937.9.21, pasir. J. A.

Mokyklos klausimais

ĮSIDĖMĖTINAS MOKYKLŲ KLAUSIMO IŠSPRENDIMAS OLANDIJOJE, *Tiesos kelias,* 1928 Nr. 5, pasir. J. A.

Autoriaus nuorodos:

1) Cit. iš Šalkauskio: *Racionali mokyklų organizacijos sistema.*

2) Cit. iš *Neutraler Unterricht ein Unding.*

3) Cit. iš Šalkauskio, *Racionali mokyklų sistema,* 13 p.

4) Cit. iš Šalkauskio, *Racionali mokyklų organizacijos sistema, 32 p.*

5) Medžiaga straipsniui imta iš:

1. Verhoeven Dr. Th. *Die Lösung des Schulproblems in Holland.* S. Gravenhage 1927.

2. To paties, *Neutraler Unterricht ein Unding,* Wien 1925.

3. Fuer die Schule der Gewissensfreiheit, Mit der Rede Dr. Th. Verhoeven. Ueber das Schulwesen in Holland.

4. *Hat sich die Hollaendische Schulloesung bewaehrt?* Duesseldorf, 1927.

5. Šalkauskis, prof. St., *Racionali mokyklų organizacijos sistema.* Kaunas 1927.

VISUOMENINĖS KULTŪROS KASDIENINIS REIKALAS, *Židinys,* 1932 Nr. 11, pasir. J. A.

KELIAS Į MOKYKLŲ REFORMĄ, *Naujoji romuva,* 1933 Nr. 126, pasir. J. A.

PER TVANKI MOKYKLINĖ RUGIAPJŪTĖ, *XX Amžius,* 1937.5.4, pasir. J. A.

MOKYKLINIŲ VARŽYBŲ BALANSAS, *XX Amžius*, 1937.5.23, pasir. J. A..

MOKYKLINIŲ VARŽYBŲ KARŠTYJE, *XX Amžius*, 1937.5.28, pasir. J. Ambrazevičius.

PO MOKYKLINIŲ PABAIGTUVIŲ, *XX Amžius*, 1938.5.23, pasir. J. Ambrazevičius.

KELYJE Į ATEITĮ, *Studentų dienos*, 1937 Nr. 7, pasir. Juozas Ambrazevičius.

ATEINA NAUJAS ŽMOGUS, *XX Amžius*, 1938.7.5, pasir. J. Ambrazevičius.

LIETUVA PADIDĖJO, *XX Amžius*, 1938.8.1, pasir. J. Ambrazevičius.

LITERATŪRA IR MOKYKLA, iš *Literatūros metraščio su kalendorium 1942 metams*. Kaunas, 1941, pasir. J. Ambrazevičius.

MOKYKLOS IR MOKYTOJO UŽDAVINIAI TREMTY, *Aidai*, 1947, pasir. J. Brazaitis.

KAI TĖVYNĖ YRA TREMTINIO MINTYSE. Paskaita, skaityta moksleivių ateitininkų konferencijoje Garmisch-Partenkirchene (Vokietijoje), įdėta *Ateity*, 1948 Nr. 7, pasir. J. Brazaitis.

VON GEISTE DER LITAUISCHEN STUDENTENSCHAFT, *Studentų dienos*, 1939 Nr. 18, pasir. Juozas Ambrazevičius.

PASTABOS

Juozo Brazaičio ketvirtojo raštų tomo sutvarkymą skyriais nulėmė turimos medžiagos tematika, kuri apima labai platų Lietuvos kultūrinio gyvenimo lauką. Tomas pradedamas „Kultūros rūpesčiais", t.y. klausimais, kurie jų autoriui ilgainiui virto šalia grožinės literatūros svarbiausia dėmesio ir domesio sritimi, kartu su lietuviškąja kultūra besirūpinančiais ir ją ugdančiais kultūrininkais, tiek vyresniaisiais, tiek nepriklausomoje Lietuvoje subrendusiais, su didesniu ar mažesniu jų kultūriniu įnašu. Šio skyriaus straipsniai sudėti chronologine jų paskelbimo tvarka, išskyrus proginius-informacinius *Židinio* sukakties ir *Naujosios romuvos* straipsnius. Visi čia keliamieji klausimai yra susiję su ano meto konkrečiais kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo reiškiniais, dėl to šis tomas galėtų būti įdomus ir ateity ne vien literatūros, bet ir kultūros istorikui, norinčiam patirti, kokių rūpesčių ir problemų kėlė nepriklausomas gyvenimas ir kokių atsakymų į juos Brazaitis ieškojo.

Be literatūros ir kultūros sričių Brazaitis visą laiką gyvai domėjosi ir teatru. Kai kurį laiką buvęs Kauno dramos teatro repertuaro komisijos nariu, jis atidžiai sekė ir jo pažangą, stebėjo tiek naujus, tiek pakartotinius dramos pastatymus. Jis vertino ne tik veikalo atlikimą, bet ir jo pasirinkimą, skir-

damas teatrui svarbų vaidmenį tautinės kultūros kūrime. Čia teko pasitenkinti tik maža jo teatrinių apžvalgų dalimi, nes, kaip ir knygų recenzijos, jos būdavo pasirašytos ne visuomet patikimai iššifruojamais slapyvardžiais.

Keliolika kūrybingiausių savo gyvenimo metų skyręs mokyklai, aukštesniajai ir aukštajai, Brazaitis niekad nesiliovė ja domėjęsis ir rūpinęsis jos problemomis. Jo dėmesį traukė ne tik metodiniai dėstymo klausimai, mokyklinės sistemos organizavimas ar mokyklos reformos reikalai, bet taip pat ir mokyklinio darbo kasdiena: mokyklinės varžybos, jų nauda ir jų žala, racionalesnis egzaminų tvarkymas, dėstomųjų dalykų programos, mokytojo ir mokinio santykiai — tai vis smulkieji kasdieniniai rūpesčiai, kuriems pasvarstyti ir racionalesne linkme pakreipti jis visuomet rasdavo laiko.

Techninis šio tomo sutvarkymas yra toks pat, kaip ir trijų pirmųjų. Kaip jau buvo pastebėta ankstesniuose tomuose, norėta Brazaičio stilius išlaikyti autentiškas. Dėl to palikti jo stiliaus savotiškumai — kai kurios jo mėgstamos tarmybės, jo mišriai vartojamos trumpesnės ir ilgesnės, gramatinės, kai kurių linksnių formos, išsireiškimai, kurių, kalbai augant, linkstama nevartoti. Pasitaikančių citatų kalba liko netaisyta, bet straipsnių rašyba suvienodinta pagal dabartinius reikalavimus.

Tomą rengiant spaudai, susilaukta talkos iš Brazaičio gerbėjų ir bičiulių. Redakcinė komisija reiškia gilią padėką dr. Antanui Matukui, Reginai Taunienei, dr. Kęstučiui Skrupskeliui, dr. Vincui Maciūnui.

Dr. Juozas ir Aleksandra Kazickai, dukrelė Jūratė, sūnūs Juozas, Kęstutis, Mykolas ir Jonas.

Dr. **Juozas ir Aleksandra Kazickai** yra šio Juozo Brazaičio Raštų tomo mecenatai.

Kazickų ir Brazaičių šeimos artimai bendravo nuo Lietuvos laikų, kai Juozas Kazickas vokiečių okupacijos metais vadovaujančiose pareigose veikė rezistencijoj Vilniuje, o Juozas Brazaitis Kaune. Vokietijoje ši draugystė dar labiau išsivystė ir tęsėsi New Yorke. Gyvendami Amerikoj, juodu kartu buvo Lietuvių fronto bičiulių vadovybėj, kartu rašė dr. Prano Padalio monografiją, ruošė ir dalyvavo politinėse konferencijose ir t.t.

Juozas Kazickas studijavo ekonominius mokslus Lietuvoje, vėliau gilinosi Vokietijoje ir Amerikoj. Yale universitete gavo daktaro laipsnį. Jis įsteigė ir vadovavo keletai tarptautinių prekybos bendrovių ir šiuo metu sėkmingai tebesireiškia ekonominėj srity, yra žinomas ir Amerikos politiniuose sluoksniuose.

Juozui Brazaičiui mirus, Kazickas dar laidotuvių metu iškėlė mintį ir įsteigė Brazaičio raštų fondą, pirmasis įnešdamas stambią sumą. To fondo dėka galima buvo užsakyti Juozo Brazaičio monografiją, kurią baigia rašyti dr. Juozas Girnius, ir pradėta leisti Brazaičio raštai. Numatyta išleisti bent penkis tomus. Raštus redaguoja Alina Skrupskelienė ir Česlovas Grincevičius.

Kazickų šeima ir praeity labai efektyviai parėmė daug lietuviškų organizacijų, kaip Lietuvių fondą, LFB, šaulius ir kt. Šio IV tomo išleidimu Kazickai dar kartą parodė didelę pagarbą savo senam Bičiuliui, kuris, atsižadėjęs visų asmeninių patogumų, protą, širdį ir jėgas atidavė Lietuvai.

TURINYS

Kultūros rūpesčiai

Kultūrininkai

A. Vyresnioji karta

B. Užaugino nepriklausoma Lietuva

Teatras

Mokyklos klausimais

— — —